

**ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU
TOPLUMLARINDA HAREM VE HADIMLIK
MÜESSESESİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Tarih Anabilim Dalı**

Hüsrem ÇELİK

Danışman: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Nisan 2021

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza:

Öğrenci Adı Soyadı: Hüsrem ÇELİK

ÖN SÖZ

Bu doktora tezi “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Harem ve Hadımlık Müessesesi” adını taşımaktadır. Çalışmamızın ana amacı ise aslında temelleri eskiçağ toplumlarında atılmış ve yakın bir döneme kadar var olan Harem ve Hadımlık Müessesesi’nin tarihini gözler önüne sermek olacaktır. Harem ve Hadımlık Müessesesi sanıldığı gibi yakın geçmişte ortaya çıkmış birer kurum değildir. Yakın bir döneme kadar varlığını devam ettiren bu müessesenin temellerini eskiçağ toplumlarında aramak gereklidir. Çünkü kültür tek bir topluma has ve bünyesinde sadece o toplumun özelliklerini barındıran bir şey değildir. Dolayısıyla toplumların zaman içerisinde birbirlerinden etkilenmesi de son derece kaçınılmaz bir durumdur. İşte bu sebepten çalışmamızda, ilk defa Eskiçağ toplumlarında gelişim gösteren ve 20.yy’a kadar varlığını devam ettiren söz konusu “Harem ve Hadımlık Müessesesi” ’ni çeşitli yönleriyle bir bütün olarak anlatmayı hedeflemekteyiz.

Çalışmamız Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından 2018SOBE018 proje numarasıyla desteklenmiştir. Bu yüzden üniversitemiz BAP koordinatörlüğüne ayrıca teşekkürü bir borç bilirim. Bilhassa Eskiçağ tarihini pek çok öğrenciye sevdiren ve hakkıyla öğreten, bu çalışmanın en başından son noktasına kadar büyük emekleri olan değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Yusuf KILIÇ’a minnettar olduğumu özellikle belirtmek istiyorum. Diğer yandan çalışmamız boyunca desteklerini hiç eksik etmeyen ve fikirleriyle bana yol gösteren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN’e, Prof. Dr. Mithat AYDIN’a, Prof. Dr. Salih ÇEÇEN’e, Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN’a, Doç. Dr. Hacı ÇOBAN’a ve Dr. Öğr. Ü. Murat ORHUN’a en derin şükranlarımı sunarım.

Son olarak dualarıyla her daim yanımda olan aile üyelerim babam Ünal ÇELİK’e, annem Arife ÇELİK’e, babaannem Fikriye ÇELİK’e, kardeşlerim Fikriye-Eyüp YILDIRIM’a ve Ayşe ÇELİK’e; bana bu yolda her türlü desteği vermekten geri durmayan eşim Fulya ÇELİK’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kardeşliğin en güzel örneği olan Hacı ÖREN’e, Emin ÖKSÜZ’e ve Cemal YILMAZ’a, desteklerinden dolayı en kalbi duygularıyla teşekkür ederim.

Denizli Nisan 2021

Hüsrem ÇELİK

ÖZET

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ANADOLU TOPLUMLARINDA HAREM VE HADIMLIK MÜESSESESİ

ÇELİK, Hüsrem
Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
Nisan 2021, xii+397 sayfa

Harem müessesesinin ortaya çıkışını kent devletlerinin ortaya çıkışıyla eşdeğer düşündüğümüzde, siyasi birliğini ve ekonomik gelişimini sağlayan kent devletlerinin sınırlarını genişletme çabası harem kavramının kapsadığı anlamı da genişletmiştir.

Harem kelimesi başlangıç itibariyle kralın eşini, kızını ve çocuklarını içine alan bir kurumu tanımlamaktaydı. Ancak zaman içerisinde her şehir devletinin toprak, su ve otlaklık alan gibi meseleler yüzünden diğer kent devletleriyle sürekli siyasi mücadele içerisinde girmesi sonucu, savaş sonunda yenen tarafın elde ettiği ganimetler arasında savaş esirlerinin giderek sayıca artması, bu kurumun genişlemesine ve gelişmesine vesile olmuştur. Nitekim Yeni Sumer (III. Ur Hanedanı) Dönemi'ndeki (M.Ö. 2112-2004) siyasi gelişmelere paralel olarak köleliğin hızlı bir şekilde yaygınlaşmasıyla, esir köle kadınlar saray için ganimet ve kralın malı konumuna gelmiştir. İşte bu kadınların yaşamlarını idame ettirdikleri kuruma zamanla harem ismi verilmiştir.

Diğer taraftan hadımlık müessesesi de harem kurumunun ortaya çıkmasıyla eş zamanlı gelişim göstermiştir. Zira kralın savaş zamanlarında saraydan ayrılması, içerisinde kralın ailesinin ve çok sayıda cariyesinin bulunduğu bu kurumun korunmasını elzem hale getirmiştir. İşte böyle bir ortamda söz konusu ihtiyacı karşılayacak kişinin, saray kadınlarına zarar vermeyecek konumda olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu kurumu koruyacak kişilerin hadım edilmesi gerekliliği baş göstermişti. Böylelikle hadım edilen bu kişiler haremde görev almaya başlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Harem, Hadım, Harem Müessesesi, Hadımlık Müessesesi.

ABSTRACT

**HAREM AND CASTRATION INSTITUTION IN ANCIENT
MESOPOTAMIA AND ANATOLIAN SOCIETIES**

ÇELİK, Hüsrem

Phd Dissertation, Department of History
Adviser of Thesis: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Nisan 2021, xii+397 pages

When the emergence of a harem workplace was considered equivalent to the emergence of city states, the expansion of the borders of the city states, which provided political unity and economic development, expanded the meaning of the harem concept.

The harem word initially defined an institution that included the king's wife, daughter, and children. However, over time, every city state has been in constant political struggle with other city states due to issues such as land, water and grazing, and the increasing number of prisoners of war among the spoils of the victorious party at the end of the war has been instrumental in the expansion and development of this institution. As a matter of fact, with the rapid spread of slavery in parallel with political developments in the New Sumerian (III. Ur dynasty) Period (2112-2004 BC), captive slave women came to the palace as booty and property of the king. This is the name of the harem in time for these women to resign their lives.

On the other hand, the castration establishment has developed simultaneously with the emergence of the harem institution. Because the king's separation from the palace during the wartime has made the preservation of this institution, in which the king's family and numerous ministers are present. In such an environment, it would have to be in a position where it would not harm the palace women. Therefore, the necessity of castration for those who would protect this institution had begun. Thus, these castrated people began to take part in the harem.

Key words: Harem, Eunuch, Harem Institution, Castration Institution.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINDA HAREM MÜESSESESİ

1. Harem Kelimesinin Etimolojik Kökeni	17
2. Eski Mezopotamya Toplularında Harem Müessesesi	19
2.1. Sumer Kent Devletleri Dönemi'nde Kadınlar Evi – Harem Müessesesi	20
2.2. III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde Kadınlar Evi - Harem Müessesesi	25
2.2.1. III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde Kadınlar Evi - Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler	26
2.2.1.1. Siyasi Evlilikler	27
2.2.1.2. Savaş Esirleri.....	32
2.3. Mari Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi	35
2.3.1. Mari Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Varlığına Dair Arkeolojik Kanıtlar (Saray Kalıntıları)	35
2.3.2. Mari Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler	40
2.3.2.1. Siyasi Evlilikler	40

2.3.2.2. Savaş Esirleri.....	42
2.3.3. Mari Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Sevk ve İdaresi.....	45
2.3.3.1. Mari Kraliyet Haremi (Zimri-Lim Dönemi, MÖ 1774-1762)	45
2.3.3.1.1. Ana Kraliçe (Adad-dūri/Addu-dūri).....	45
2.3.3.1.2. Kraliçe (Šibtu)	49
2.3.3.1.3. İkincil Eşler	55
2.3.3.1.3.1. Dam-ḥurasi.....	55
2.3.3.1.3.2. Yatar-Aia	56
2.3.3.1.3.3. Kunšimatum.....	57
2.3.3.1.4. Zimri-Lim'in Kızları	57
2.3.3.1.4.1. İnib-šarri.....	58
2.3.3.1.4.2. Kiru ve Šibatum.....	60
2.3.3.1.4.3. Tizpatum (Tišpātum)	62
2.3.3.1.4.4. Erišti-Aia.....	63
2.3.3.1.4.5. İnbatum	65
2.3.3.1.4.6. Naramtum	65
2.3.3.1.4.7. İnibšina ve Belassunu	65
2.3.3.1.4.8. Kibsātum.....	67
2.3.3.1.5. Daha Düşük Statüye Sahip Harem Kadınları	67
2.4. Babil Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi.....	72
2.4.1. Babil Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler	73
2.4.1.1. Siyasi Evlilikler.....	73
2.5. Asur Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi	76
2.5.1. Asur Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Varlığına Dair Arkeolojik Kanıtlar (Saray Kalıntıları)	81
2.5.2. Asur Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler	86

2.5.2.1. Siyasi evlilikler.....	86
2.5.2.2. Savaş Esirleri.....	88
2.5.3. Asur Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Sevk ve İdaresi.....	94
2.5.3.1. Eski Asur Devleti Dönemi (MÖ 2000-1600) Kraliyet Haremi.....	94
2.5.3.1.1. Yasmah-Addu Dönemi (MÖ 1782-1775) Kraliyet Haremi	94
2.5.3.1.1.1. Ana Kraliçe Ama-duga	94
2.5.3.1.1.2. Dam-ħurasi.....	95
2.5.3.1.1.3. Kunšimatum.....	96
2.5.3.1.1.4. İzamu	97
2.5.3.2. Orta Asur Devleti Dönemi (MÖ 1500-1000) Kraliyet Haremi.....	97
2.5.3.2.1. Orta Asur Devleti Dönemi Saray (Harem) Kararnameleri.....	97
2.5.3.3. Yeni Asur Devleti Dönemi (MÖ 1000-610) Kraliyet Haremi.....	112
2.5.3.3.1. Yeni Asur Devleti Dönemi Kraliyet Kadınları.....	112
2.5.3.3.1.1. Mullissu-mukannišat-Ninua.....	115
2.5.3.3.1.2. Sammu-ramat.....	115
2.5.3.3.1.3. Zarpanitu.....	117
2.5.3.3.1.4. Hamâ.....	117
2.5.3.3.1.5. İsmi Tespit Edilemeyen Yeni Asur Kraliçeleri.....	118
2.5.3.3.1.6. İabâ, Banitu, Atalia	118
2.5.3.3.1.7. Ahât-abīša	120
2.5.3.3.1.8. Naqi'a (Zakutu).....	120
2.5.3.3.1.9. Abi-rāmu/i.....	123
2.5.3.3.1.10. Tašmetu-šarrat	123
2.5.3.3.1.11. Šaddītu	125
2.5.3.3.1.12. Ešarra-ħammat	126
2.5.3.3.1.13. Ana-tašmētum-taklāk?	127
2.5.3.3.1.14. Šērū'a-ētirat	127

2.5.3.3.1.15. Libbāli-šarrat.....	128
2.5.3.3.2. Sarayda (Haremde) Görev Yapan Kadın Personeller.....	130
2.5.3.3.2.1. Šakintu	130
2.5.3.3.2.1.1. Kimliği Tespit Edilen Šakintular	137
2.5.3.3.2.1.1.1. Addatī	137
2.5.3.3.2.1.1.2. Ahi-ṭallī.....	138
2.5.3.3.2.1.1.3. Amat-Ba'al	139
2.5.3.3.2.1.1.4. İlia.....	139
2.5.3.3.2.1.1.5. Zarpî	139
2.5.3.3.2.1.1.6. Šiti-ilat	140
2.5.3.3.2.1.1.7. Amat-Astārti	140
2.5.3.3.2.2. Lahhinutu (Laḥḥennutu)	143
2.5.3.3.2.3. Nuārtu	144
2.5.3.3.2.4. Ṭupšarrutu	145
2.5.3.3.2.5. Masennutu (Mašennutu/Mašennatu).....	146
2.5.3.3.2.6. İšpārtu (ušpārtu).....	146
2.5.3.3.2.7. Nappāhtu	147
2.5.3.3.2.8. Diğer Kadın Personeller.....	148
2.5.3.3.2.9. Rab iṣatī	149
2.5.3.3.2.10. Saray Hizmetkârları	149
2.5.3.3.2.11. Sekretu	151

II. BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TOPLUMLARINDA HAREM MÜESSESESİ

1. Hurri-Mitanni Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi	158
1.1. Hurri-Mitanni Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Varlığına Dair Arkeolojik Kanıtlar (Saray Kalıntıları)	160

1.2. Hurri-Mitanni Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler.....	161
1.2.1. Siyasi Evlilikler.....	162
2. Hitit Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi.....	164
2.1. Hitit Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Varlığına Dair Arkeolojik Kanıtlar (Saray Kalıntıları).....	167
2.2. Hitit Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler.....	167
2.2.1. Siyasi Evlilikler.....	167
2.2.2. Savaş Esirleri	171
2.3. Hitit Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Sevk ve İdaresi.....	175
2.3.1. Hitit Devleti Dönemi Kraliyet Haremi	176
2.3.1.1. Hitit Devleti Dönemi Kraliyet Kadınları.....	176
2.3.1.2. Sarayda (Harem) Görev Yapan Kadın Personeller	180
3. Urartu Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi.....	181
4. Arzawa Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi.....	182
5. Ugarit (Ras-şamra) Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi	183

III. BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINDA HADIMLIK MÜESSESESİ

1. Hadımlığın Ortaya Çıkışı	186
2. Hadım Kelimesinin Etimolojik Kökeni	189
3. Eski Mezopotamya Toplamlarında Hadımlık Müessesesi.....	192
3.1. Mitolojik Veriler Işığında Hadımlık.....	192
3.2. III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde (MÖ 2060-1960) Hadımlık Müessesesi.....	195
3.3. Mari Krallığı Dönemi Hadımlık Müessesesi.....	196

3.4. Babil Devleti Dönemi (MÖ 2000-539) Hadımlık Müessesesi.....	198
3.4.1. Eski Babil Devleti Dönemi (MÖ 2000-1500) Hadımlık Müessesesi	198
3.4.2. Orta Babil Devleti (Kasit/Kaldeliler) Dönemi (MÖ 1500-1000) Hadımlık Müessesesi	199
3.4.2.1. Asinnu, Kurgarru ve Diğer Üçüncü Cinsiyetler.....	202
3.4.3. Yeni Babil Devleti Dönemi (MÖ 1000-539) Hadımlık Müessesesi.....	205
3.4.3.1. Babil Kralı Bel-ibni (MÖ 703-700)	210
3.5. Asur Devleti Dönemi (MÖ 2000-610) Hadımlık Müessesesi.....	217
3.5.1. Eski Asur Devleti Dönemi (MÖ 2000-1500) Hadımlık Müessesesi	217
3.5.2. Orta Asur Devleti Dönemi (MÖ 1500-1000) Hadımlık Müessesesi	217
3.5.3. Yeni Asur Devleti Dönemi (MÖ 1000-610) Hadımlık Müessesesi	228
3.5.3.1. Hadımların Statüleri ve Görevleri	229
3.5.3.1.1. Turtanu	230
3.5.3.1.2. Šaknu/Bēl pīhāti	236
3.5.3.1.3. Rab šaqe.....	240
3.5.3.1.4. Tūpšar	240
3.5.3.1.5. Nāgir ekalli	241
3.5.3.1.6. Masennu/Abarakku.....	243
3.5.3.1.7. Sartennu.....	243
3.5.3.1.8. Tamkaru.....	244
3.5.3.1.9. Bēl tēmi/ Bārû - Šangû	245
3.5.3.1.10. Diğer Üst Düzey Hadım Görevliler.....	247
3.5.3.1.11. Daha Düşük Statüye Sahip Hadım Görevliler.....	248
3.5.3.2. Hadımlar Arasındaki Sınıfsal Farklılıklar	249
3.5.3.3. Mühürlere ve Kabartmalara Yansıyan Hadımlar	254
3.5.3.4. Hadımların Yaşam Standartları.....	262
3.5.3.5. Hadımların Sadakatlerinin Niteliği	270

3.5.3.6. Hadımların Taht Mücadelesi.....	275
3.5.3.6.1. Hadım Kral Sin şumu leşir	278
3.5.3.7. Vekil Kral Mevzusu	282
3.5.3.8. Hadımların Aile Bağları ve Etnik Kökenleri	285
3.5.3.8.1. Aile Bağları	285
3.5.3.8.2. Etnik Kökenleri	288
3.5.3.9. Hadımların Kimin Tarafından Gömülecekleri Konusu.....	291
3.5.4. Hadım Edilme Süreci ve Yöntemi	292

IV. BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TOPLUMLARINDA HADIMLIK MÜESSESESİ

1. Eski Anadolu Toplumlarında Hadımlık Müessesesi.....	297
1.1. Hitit İmparatorluk Dönemi (MÖ 1450-1200) Hadımlık Müessesesi	298
1.1.1. Hitit Kralı IV. Tuthalia Dönemi Hadımlık Müessesesi	299
1.1.1.1. Hitit Kralı IV. Tuthalia'nın Hadımlara Yönelik Talimatları ve Yemin Taahhüdü (CTH 255.1- 255.2).....	301
1.1.2. Hadımların Faaliyetleri ve Görevleri.....	315
1.1.3. İsimleri Tespit Edilebilen Hadımlar	318
1.1.4. Hadımların Aile Bağları.....	321
1.1.5. Hadım Edilme Süreci ve Yöntemi	322
SONUÇ	324
KAYNAKÇA	331
EKLER.....	363
ÖZ GEÇMİŞ.....	396

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

[...]	Tablette Kırık Olan İşaretler
age.	Adı Geçen Eser
agm.	Adı Geçen Makale
AKT	Ankara Kültepe Tabletleri
ArAn	Archivum Anatolicum
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CAD	The Assyrian Dictionary of the University of Chicago
CAH	Cambride Ancient History
CDA	A Concise Dictionary of Akkadian
CTH	Catalogue des Textes Hittites
çev.	Çeviren
EA.	El Amarna
ed.	Editör
Eds.	Editörler
MAPD	Middle Assyrian Palace Decree
MAL	Middle Assyrian Laws
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
No.	Numara
Res.	Resim

RIA	Royal Inscriptions of Assyrian
RIMA	The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods
s.	Sayfa
S.	Sayı
SAA	State Archives of Assyria
SAAB	State Archives of Assyria Bulletin
SAAS	State Archives of Assyria Studies
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vol.	Cilt
Yay.	Yayımlayan
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Eski Doğu Topluluklarında Harem ve Hadımlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İşleyişi

Harem ve hadımlık, kökenleri çok eskiye dayanan ve birbirinden ayrı düşünülmemesi gereken iki kurumdur. Sanıldığı aksine bu iki müessese, ilk defa yakın dönemde gelişim göstermemiştir. Gerçekten bu yapıların izlerini MÖ 3. binyıla kadar götürmek mümkündür. Nitekim eskiçağda ortaya çıkan ve yakın geçmişe kadar devam eden bu kültürel mirasın Mezopotamya ve Anadolu'da başladığı doğu toplumları özelindeki yolculuğun belli başlı durakları (Mısır, Çin, Pers, Osmanlı) belirtildiği takdirde, bu iki kurumun nasıl gelişim gösterdiği daha açık bir hal alacaktır. Bu bağlamda harem ve hadımlık müessesesinin kurumsal hafızasını aydınlatmak için öncelikle Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında, sonrasında ise yakın dönem toplumlarındaki gelişimine değinmek daha isabetli olacaktır.

Eski Mezopotamya ve Anadolu

Harem ve hadımlık üzerine yapılan çalışmalarda bilim insanları birbirlerini tekrar etmek pahasına da olsa, bu kurumların kökenini yakın dönemde aramışlardır. Elbette bu konuda yeterli ve derinlemesine çalışmanın yapılmaması, böylesi bir sonucun ortaya çıkmasında son derece etkili olmuştur. Ancak hem çivi yazılı belgeler hem de arkeolojik kanıtlar harem kurumunun eskiçağdan itibaren var olduğunu göstermektedir. Nitekim harem kelimesi Akadca “örtmek, gizlemek, başkalarından esirgemek, ayırmak ve tecrit etmek” anlamlarına gelen “*harāmu (m)*” kelimesinden ileri gelmektedir.¹ Hatta Sumer dilinde “kadınlar evi” manasına gelen “*hai-mi/sal, é-mi/sal, a.mi, ama5*” gibi yerler de, harem kurumunun sistemli ve kurumsal olmayan ilk halini ifade etmektedir. Öte yandan kurumsallaşmış ve organize olmuş harem kurumu ise bir Sami geleneğidir.

Harem müessesesinin varlığı kent devletlerinin ortaya çıkışıyla eşdeğer düşünüldüğünde, siyasi birliğini ve ekonomik gelişimini sağlayan kent devletlerinin sınırlarını genişletme çabası harem kavramının kapsadığı anlamı da genişletmiştir. Öyle ki, harem kelimesi başlangıç itibarıyla siyasi otoritesini sağlamlaştırmış kralın eşini, kızını ve çocuklarını içine alan bir kurumu tanımlamaktaydı. Ancak zaman içerisinde her şehir devletinin toprak, su ve otlaklık alan gibi meseleler yüzünden diğer kent

¹ Muammer Ulutürk, “Osmanlı’da Harem Meselesi”, *Tefekkür Dergisi*, S. 44, Konya 2011, s. 1.

devletleriyle sürekli siyasi mücadele içerisinde girmesi sonucu, savaş sonunda galip tarafın elde ettiği ganimetler arasında savaş esirlerinin (esirtu) giderek sayıca artması, bu kurumun genişlemesine ve gelişmesine vesile olmuştur.

Nitekim Sumerli III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ndeki (MÖ 2060-1960) siyasi gelişmelere paralel olarak köleliğin hızlı bir şekilde yaygınlaşmasıyla esir köle kadınlar, saray için ganimet ve kralın malı konumuna gelmiştir. Öte yandan MÖ 2. binyıl itibariyle harem müessesesinin yapısı, işleyişi ve idaresiyle alakalı daha net bilgilere sahip olduğumuz toplum ise Mari Krallığı'dır. Özellikle Mari kralı Zimri-Lim Dönemi'nde (MÖ 1774-1762) Mari Kraliyet Haremi içerisinde çok sayıda saray (harem) kadını barındıran oldukça gelişmiş bir hale gelmiştir. Nitekim Mari metinlerinden anlaşıldığına göre Yasmah-Addu Dönemi'nde (MÖ 1782-1775) saray kadınlarının sayısı 44 iken Mari kralı Zimri-Lim Dönemi'nde (MÖ 1774-1762) bu sayı 232 kadar çıkmıştır. Bu kadınların görevlerinin ne olduğu tam olarak belli değildir. Ancak harem içerisinde görev yapacak kadınların bazı özelliklere sahip olması istenirdi. Nitekim Mari kralı Zimri-Lim'in eşine hitaben yazdığı mektup bu konuda önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Zira Mari kralı seferdeyken kendisi adına haremi yöneten eşi Şibtu'ya şöyle seslenmektedir: “*Kral, kraliçeye kendisi için haremine yeni kadınlar seçip seçmediğini sormakla birlikte bu kadınların çekici ve aynı zamanda tepeden turnağa kusursuz olmaları tavsiyesinde bulunmaktadır.*”²

Tahmin edileceği üzere Zimri-Lim Dönemi'nde bahsi geçen bu 232 kadının önemli bir kısmı savaş esirlerinden temin edilmiş olmalıdır. Çeşitli görev ve sorumlulukları olan bu kadınlar elbette ki farklı unvanlarla anılmıştır. Nitekim bu kadınlardan biri Mari Arşivi'nde *kezertu*³ unvanıyla geçmektedir. Kimliği hakkında çeşitli tartışmalar olsa da, haremün bir üyesi olması münasebetiyle onun “*fahişe*” ile ilişkilendirilmesi pek olası değildir.⁴ Dahası Zimri-Lim'in krallığı sırasında Eštarputri ve Šerat-umar adında iki *kezertudan* bahsedilmektedir. Bu kadınlar krala bir çocuk verdikleri takdirde 5 qa (litre)

² Marten Stol, *Women in the Ancient Near East*, (Çev.) Helen-Mervyn Richardson, Berlin 2016, s. 496.

³ *Kezertu* kelimesi bkz.: Miguel Civil, Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “K, *kezertu*” The University of Chicago, V. VIII, Chicago 1971, s. 314.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Sebahattin Bayram, “Eski Mezopotamya’da Kutsal Evlilik Metinleri ve “Kutsal/Kült/Mabet Fahişe(Si)” İbâresi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VI, S. 2, Haziran 2019, s. 546-575.

iyi kalite yağ alacaklardır. Bu durum onların diğer saray kadınları gibi kralın arzu ve istekleri doğrultusunda hizmet ettiklerini göstermektedir.⁵

Mari Kraliyet Arşivi'ne ait başka bir metinde *kezertu* unvanına sahip bu kadınların saray içerisinde daha ziyade “*müzişyen*” vb. işlerde görev yaptıkları yönünde bilgiler vardır. Nitekim Zimri-Lim, kız kardeşi Liqtum'a hitaben yazdığı mektupta “ ‘*O (kadın), erkek kardeşi için birkaç kezertu sormuş.*’ *Liqtum, yeni bir savaş ganimeti alana kadar hiçbir şekilde güzel bir kezertu göndermem mümkün değil. O kadına beklemesi gerektiğini söyle.*”⁶ Zimri-Lim'den *kezertu* isteyen kadının kimliği belirsiz olmasına rağmen, onun önemli bir konumda olduğuna şüphe yoktur. Savaş esirleri arasından temin edildikleri anlaşılan *kezertu* unvanına sahip bu kadınların tam manasıyla görevlerini anlamak mümkün değildir. Ancak onlar, yüksek statüdeki saray kadınlarının hizmetinde çalışıyor olmalıdır.

Mari kralı Zimri-Lim Dönemi'ndeki saray kadınlarının sayısının bu denli fazla olmasında, kralın seferlerden elde ettiği esirler ve Kahat şehrinin fethinin sağlamış olduğu insan gücü ve ekonomik güç, son derece etkili olmuştur. Bir kralın komşu krallığı eğemenliği altına almasıyla eski kralın haremını kendi haremına dahil etme usulü, o dönemde yapılan savaşların en bariz sonuçları arasındadır. Nasıl Mari kralı Zimri-Lim kendisinden önceki Mari kralı Yasmah-Addu'nun haremını kendi haremına kattıysa, Andaring (Tell Kashi) kralı Atamrum'un ölümünden sonra kralın haremi ve dul kalan eşi İnbatum geleneklere göre yeni kral Himdia'nın haremına dahil edilmiştir. Benzer şekilde Karana kralı Askur-Addu'nun krallığı Qattara kralı Hadnu-Rabi tarafından istila edilince o da, Alaşka şehri kralı İbal-Addu'nun yanına sığınmıştır. Karana kralı bu esnada kendi ev halkını oluşturacak kadınları Alaşka kralı İbal-Addu'nun haremından temin etmiştir.⁷ Görüldüğü üzere haremın büyüklüğü kralların askeri başarıları neticesinde krallığının sınırlarını genişletmesiyle doğru orantılıydı. Nitekim MÖ 12. yy'da Elam kralı Şilhak-İnşuşinak Karındaş şehrinin bütün halkını, kralın eşini ve cariyelerini sürgüne tabi tutmuştur. Yine MÖ 671 yılında Asur kralı Asarhaddan, Habeşistan kralı Taharkka'nın haremını Asur'a getirmiştir. Benzer uygulamaları Hurri-Mitanni ve Hitit toplumlarında da görmek mümkündür.

⁵ Elana-Isabela Popa, *Agency of Women in Mesopotamian Religion of the Second Millennium BC.*, University of Zurich, Ph.D Theiss, Zurich 2015, s. 72.

⁶ Elana- Isabela Popa, *a.g.e.*, s. 72.

⁷ Wolfgang Heimpel, *Letters to the King of Mari*, Indiana 2003, s. 121.

Devletlerin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri siyasi evlilikler de, harem kurumunun gelişmesinde etkili olan etkenler arasındadır. Öyle ki Zimri-Lim, kız kardeşi Liqtum'u kendisinin önemli müttefikleri arasında olan Burundum kralı Adal-šenni ile evlendirmiştir. Benzer durumlar hem Asur ve Babil gibi Mezopotamya toplumlari hem de MÖ 2. binyıl Anadolu toplumlari için geçerlidir.

Diğer taraftan arkeolojik kanıtlar da harem kurumunun varlığına dair önemli bilgiler vermektedir. Nitekim MÖ 2. binyıl Mezopotamya toplumlari Asur, Babil ve Mari ile Anadolu toplumlari Hurri ve Hititlerden kalma saray kalıntıları, harem kurumunun daha bu tarihlerdeki varlığına şahitlik etmektedir. Nitekim Nuzi Saray mimarisi taşıdığı özellikler açısından içerisinde *bābānu* “Dış Avlu” ve *betanu (bitānu)* “İç Avlu”⁸ bölümlerinin bulunduğu Babil ve Asur saraylarının öncüsü konumundadır. Asur ve Babil medeniyetlerinin var olduğu bölgelerde gerçekleştirilen kazılar da bu durumu doğrular mahiyettedir.

Öyle ki Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nda yapılan kazı çalışmaları sonucu, Asur krallarının haremi olduğu düşünülen bir alan ortaya çıkarılmıştır. Hatta buranın, II. Sargon'un hükümdarlığının sonlarına kadar kraliyet ailesinin evi olarak kullanılmaya devam edildiği de düşünülmektedir. Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nın saray teşkilatlanmasının benzeri, Kalhu Ekal-Māsārti (Kışla Saray), Till Barsip ve Dur Šarrukin gibi daha sonraki saraylarda da kendisine yer bulmuştur. Dolayısıyla Yeni Asur Devleti Dönemi Sarayları'nın bir takım özel dairelere, harem ve servis mekânlarından oluşan çok odalı külliyelelere sahip olduğu artık tartışılmaz bir hale gelmiştir. Hatta zaman içerisinde bu saraylar, *bābānu* “Dış Avlu” ve *bitānu* “İç avlu” şeklinde dizayn edilmişlerdir. Harem kurumunun Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlariındaki varlığını ve gelişimini, kısaca bu şekilde özetlemek mümkündür. Zira bu konunun detaylı açıklaması ilerleyen bölümlerde yapılacaktır.

Diğer taraftan hadımlık müessesesi de, harem kurumunun ortaya çıkmasıyla eş zamanlı gelişim göstermiştir. Şöyle ki kralın savaş zamanlarında saraydan ayrılması, içerisinde kralın ailesinin ve çok sayıda cariyesinin bulunduğu bu kurumun korunmasını elzem hale getirmiştir. Böylece bu kurumu koruyacak güvenli birine ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyacı karşılayacak kişinin de, saray kadınlarına (kralın ailesine ve cariyelerine) zarar

⁸ Bābānu ve bitānu kelimeleri için bkz.: Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “B”, V. II, Chicago 1998, s. 7, 274-275.

vermeyecek konumda olması gerektiği fikriyatı hasıl olmuştur. Dolayısıyla öncelikli ortaya çıkış amacı haremi korumak olan ama daha sonra görev ve yetkilerinin genişlemesiyle sarayın önemli bir parçası haline gelen hadımlığın gelişim serüveni bu minval doğrultusunda şekillenmiştir.

Mezopotamya tarihinde hadımlar ile ilgili bilgilere ilk kez MÖ 2600-2500 yılları arasındaki Erken Hanedanlar Dönemi metinlerinde rastlanmakla beraber, esasen hadım anlamına gelen Sumerce *LÚ.SAG* ve Akadca *ša rēši* kelimeleri ise hem Akad Dönemi (MÖ 2350-2150) metinlerinde hem de Sumerli III. Ur Hanedanlığı Dönemi (MÖ 2060-1960) idari kayıtlarında geçmektedir. Öyle ki o dönem hadım edilen kişi devlet ekonomisini geliştirmek amacıyla saray bünyesinde farklı görevlerde çalıştırılmaktaydı. Nitekim MÖ 3. binyıla ait çivi yazılı metinlerde geçen Sumerce *LÚ.SAG* ve Akadca *ša rēši* kelimeleri “*hadım*” olarak tercüme edilmektedir. Sumerce *LÚ.SAG* (*ša rēši*) kelimesinin, Asur (*ša rēši* ve *ša rēš šarri*), Babil (*ša rēši* ve *šūt rēši*) ve Mari (*šūt rēši*) toplumlarına ait metinlerdeki yazılışı, bu desteğin temel dayanak noktası olmuştur. Yine MÖ 14. yy’a (Babil’deki Kassit Hakimiyeti, Burbabunias Dönemi) ait kayıtlarda da hadımları tanımlamak için benzer ifadeler kullanılmıştır. Hatta hadımlar dört kutsal kitaptan biri olan İncil’de de “*šaris*” şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Aynı şekilde Orta Asur Devleti Dönemi’ne (MÖ 1500-1000) tarihlenen Saray (Harem) Kararnameleri, hem harem kurumunun varlığıyla hem de bu dönemdeki hadımların saray yaşantısıyla alakalı oldukça önemli bilgiler vermektedir. Yaklaşık 300 yıllık bir birikimin ürünü olan ve 23 maddeden oluşan bu metinler, ilk kez Asur kralı I. Asur-uballit Dönemi’nde (MÖ 1365-1330) kayda alınmaya başlanmış ve I. Tiglat-pileser Dönemi’nde (MÖ 1114-1076) ise toparlanarak bir araya getirilmiştir.⁹ MÖ 12. yy sonrası hadımlığın Asur toplumunda en gelişmiş olduğu dönem ise II. Asur-dan (MÖ 934-912) sonrası Yeni Asur Dönemi’dir. Bu dönem birçok hadım bağlı bulunduğu kralın adıyla mühürler bastırıp, siyasi hayat içerisinde etkin bir konuma gelme yolunda emin adımlarla ilerlemiştir. Özellikle MÖ 8. yy’a gelindiğinde ise hadımlık daha işlevsel bir görünüm kazanmış ve artık hadımlar sarayın dışına çıkarak daha önemli görevler almaya başlamışlardır.

⁹ Martha T. Roth, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor (Writings from the Ancient World)*, Atlanta 1997, s. 195-209.

Öncelikli görevleri haremi korumak olan hadımların bu tarihten sonra farklı pozisyonlarda karşımıza çıkmasının en önemli sebebi, o dönem itibariyle Asur Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumdur. Nitekim Asur kralı III. Salmaneser'in (MÖ 859-824) saltanatından yaklaşık 80 yıl sonra Asur tahtına çıkacak olan III. Tiglat-pileser Dönemi'ne (MÖ 745-727) kadar geçen zaman aralığında, Asur Devleti yönetsel bazda bazı sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Asur kralları böylesi bir ortam sonrası merkezi otoriteyi sağlamlaştırma gayreti içine girince, sadık ve güvenilir insan olarak görülen hadımlar da farklı bir konuma gelmiştir. Öyle ki onlar bu tarihten sonra siyasi arenada aktif roller alıp, önemli mevkilere gelerek belki de hadım olmalarının bir nevi mükafatını almışlardır.

Diğer taraftan Eski Anadolu toplumları özelindeki hadımlığın izleri de, harem kurumunun Hurri-Mitanni Devleti ve Hitit Devleti gibi Anadolu toplumlarındaki varlığıyla doğru orantılıdır. Ancak bu konuda net bir tarih vermek gerekirse de, hadımlığın Hitit toplumunda ortaya çıkışı, Hitit krallarından III. Hattuşili Dönemi'ne (MÖ 1275-1250) tekabül etmektedir. Aynı şekilde Hitit kralı IV. Tuthalia (MÖ 1237-1209) tarafından yayınlanan ve “*talimat (bağlılık) yeminleri*” olarak adlandırılan CTH 255.1 ile CTH 255.2 numaralı metinler, Hitit İmparatorluk Dönemi hadımları (*LÚ.MEŠ SAG*) hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Nitekim o, devlet mekanizması içinde yer alan görevlilerin mevcut krala kayıtsız şartsız sadakat göstermeleri beklenmiş ve “*beyler, prensler ve hadımlar*” ile sadakat ve bağlılık yeminleri yapılmıştır. *SAG 2* ve *SAG 1* olarak da bilinen bu iki metinden özellikle CTH 255.2 (*SAG 1*) numaralı olanı, doğrudan hadımların bağlılık ve sadakat göstermelerine yönelik kayda alınmıştır.¹⁰ Bu metinlerden anlaşıldığına göre Asur hadımlarının aksine Hitit hadımlarının öncelikli görevi, Hitit kralı IV. Tuthalia ve maiyetinin saltanatını korumaktır. Hadımlar konusunda söylenebilecek bir diğer husus ise onların görünüşleridir. Nitekim onların en bariz özellikleri “*sakalsız, tombul yanaklı, şişkin karınlı ve ince sesli*” olmalarıdır.

Mısır

Çivi yazılı belgeler ve arkeolojik kaynaklardan da anlaşılacağı üzere harem ve hadımlık müessesesi, ilk defa Eski Mezopotamya toplumlarında ortaya çıkmış ve sonrasında diğer medeniyetlere yayılmıştır. Bu kapsamda bu iki kurumun gelişim

¹⁰ J. D. Hawkins, “Eunuchs among the Hittites”, in: S. Parpola, R. M. Whiting (Eds.), *Sex and Gender in the Ancient Near East: Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale*, Helsinki, July 2–6, 2001, Helsinki 2002, s. 229.

göstermiş olabileceği bir diğer toplum ise Mısır'dır. Mısır toplumu özelinde bu iki yapının nasıl ve ne zaman ortaya çıkmış olabileceği üzerine bir fikir beyan etmek güçtür. Ancak tıpkı Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Mısır firavunlarının da birden fazla eşi ve çok sayıda cariyesi vardı. Nitekim pek çok Mısır firavununun kendine has haremi olduğu noktasında herhangi bir şüphe yoktur. Öyle ki Mısır'ın altıncı hanedanının üçüncü kralı olan ve uzun bir hükümdarlık dönemi geçiren Mısır firavunlarından I. Pepi'nin (MÖ 2315-2275), bir harem kurumuna sahip olduğunu Veni adındaki bir saray görevlisinin şu sözlerinden anlamak mümkündür: “*Kralın kadın akrabalarının ve ikinci dereceden eşlerinin yaşadıkları yer olan kraliyet haremindedir kral adına hareket ettim.*”¹¹

Yine Amarna Arşivi'nin “EA 1, 2, 3, 11, 31, 32” numaralı mektuplarından da anlaşılacağı üzere, pek çok Mısır firavununun haremünün içerisinde Babil, Hurri-Mitanni, Arzawa vb. toplumlarından kadınlar vardır. Söz konusu toplumlar diplomatik evlilikler vasıtasıyla Mısır ile iyi ilişkiler geliştirmek istedikleri için bu yönde bir hayli gayret göstermişlerdir. Nitekim Hurri-Mitanni kralı II. Şuttarna, Hitit Devleti'nin tehditlerini bir nebze olsun kırabilmek adına bu yolda kendisine müttelik olması için kızı Keluhepa (Gilukhepa)'yı Mısır firavunu III. Amenhotep'le (Nibmuarea) evlendirmiştir. Burada önemli olan husus Mitannili prenses Keluhepa'nın, Mısır'a gelin olarak giderken bu yolculuk esnasında kendi özel maiyetinde olan 317 kadın hizmetkârı da beraberinde götürmesidir. Aynı şekilde bir başka Hurri-Mitannili prenses Tadukhepa da, 270 kadın ve 30 erkekten oluşan maiyetiyle birlikte Mısır firavunu III. Amenhotep'in haremine katılmışlardır.¹²

Mısır toplumu dışarıya kız vermeme gibi bir ilke edinmişse de, dışarıdan kız alması özellikle MÖ 2. binyılda siyasi evliliklerin bir sonucu olarak yabancı prenseslerin sayısında, önemli bir artış sağlamıştır. Bu evlilikler esnasında gelinin kendi maiyetiyle beraber koca evine gelme geleneği, harem kurumunun gelişmesi ve genişlemesi adına etkide bulunan önemli bir faktördür. Çünkü her ne kadar Mısır toplumu dışarıya kız vermese de, Mısır firavunlarının yabancı ülkelere yaptığı evliliklerde gelinin baba evinden gelirken getirdiği çeyiz içerisinde yer alan çok sayıda hizmetkâr, Mısır firavununun haremünün içerisine dâhil olmuştur.

¹¹ Toby Wilkinson, *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, Ney York 2010, s. 82.

¹² T. Wilkinson, *a.g.e.*, s. 185.

Aynı şekilde Arzawa kralı Tarhunta-radu ile Mısır firavunu III. Amenhotep arasındaki EA 31-EA 32 nolu mektubun muhtevası da, bir başka diplomatik evlilik örneği kapsamındadır. Aslında sadece EA 31 nolu mektubun muhtevası incelendiği vakit bile, hem Arzawa kralı Tarhunta-radu'nun hem de Mısır firavunu III. Amenhotep'in kendilerine ait birer haremi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır firavunu III. Amenhotep'in Arzawa kralı Tarhunta-radu'ya hitaben kaleme aldığı söz konusu mektubun içeriği şöyledir: *“Benim için her şey yolundadır. Saraylarım, eşlerim, çocuklarım, vezirlerim, askerlerim, savaş arabalı birliklerim ve ülkemdeki tüm mal varlığım iyi durumdadır. Senin için de iyi olabilir. Sarayların, eşlerin, çocukların, vezirlerin, askerlerin, savaş arabalı birliklerin ve ülkedeki tüm mal varlığın da çok iyi olabilir.”* Özetle Mısır saraylarının içerisinde saray kadınlarına özel olarak tahsis edilmiş alanlar mevcuttu. Bütün bu anlatılanlar ışığında Mısır saraylarındaki harem kültürüyle Mezopotamya ve Anadolu toplumlarındaki harem kurumu arasında en azından oluşum safhasında benzerliklerin olduğuna şüphe yoktur.

Diğer taraftan hadımlıkla alakalı bilgiler ise çok fazla değildir. Ancak Mısır toplumunda da harem kurumunun korunması ve güvenliği esnasında hadımlar kullanılmış olmalıdır. Ancak doğrudan hadım varlığına dair bir bilgi bulmak mümkün değildir. Buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm'de kardeşleri tarafından kuyuya atılan ve orada terkedilen Hz. Yûsuf'u bir kervanın kuyudan çıkararak Mısırlı birine sattığı belirtilmekte (Yûsuf 12/15-20), daha sonraki iki âyette (30, 51), Yûsuf'u satın alan kişinin adı verilmeksizin “Azîz” unvanı ile söz edilmektedir. Diğer taraftan Hz. Yûsuf'u satın alan Mısırlı'nın adı Tevrat'ta ise Potifar (Potiphar) olarak zikredilmektedir. Ayrıca o burada firavun'un harem ağası (şâris), muhafız askerler reisi (şar hattabbahîm) şeklinde ifade edilmektedir.¹³ Görüleceği üzere Mısır firavununun neredeyse sağ kolu konumunda olan Potifar'ın hadım olduğu yönünde bir bilgi mevcuttur. Benzer şekilde Mısır Mitolojisi'nde de hadımlık ile ilgili küçük bir kısım vardır. Nitekim Osiris ve kardeşi Set arasındaki mücadeleyi konu alan mitolojinin özeti şöyledir: *“Ra, gökyüzüne kural koymak için çıktığında yer yüzünün hâkimiyetini Osiris'e, yer altını ise Set'e bırakmıştır. Ancak Set elinde olanla yetinmeyip, kardeşini kıskanır ve Osiris'in gücünü ele geçirmek için plan yapmaya başlar. Sonunda o, büyük bir eğlence tertipler. Kardeşi Osiris de, bu yemeğin davetlileri arasındadır. Set yemeğin sonunda bir tabut çıkarır ve bunun içine sığacak olan kişiye onu hediye*

¹³ Ömer Faruk Harman “Aziz-i Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1991, s. 343-344.

edeceğini söyler. Kimse başaramaz ve sıra Osiris'e gelir. Osiris tabuta yatar yatmaz, Set kapağı kapatarak üzerine erimiş kurşun döker ve onun tabutunu Nil Nehri'ne atar.

*Bir vakit sonra İsis kocasının tabutunu bulunca, büyü ile Osiris'i hayata döndürmek üzereyken Set, İsis'e ve oğlu Horus'a saldırır. Anne ve oğlu, Set karşısında yeterince dayanamamış ve Set kardeşi Osiris'in bedenini 14 parçaya ayırır ve bu parçaları Mısır toprakları üzerine dağıtır. İsis ve Nephthys bütün Mısır'ı dolaşarak Osiris'in bedeninin parçalarını toplasalar da, bir tek Osiris'in **erkeklik organını** bulamazlar. Zira o bir balık tarafından yutulmuştur.”¹⁴*

Aynı şekilde Horus ile amcası Set arasında geçen mücadele esnasında da, Set “*erbezini (haya, billur, erkeklik organı)*”, Horus ise bir gözünü kaybetmiştir.¹⁵ Neredeyse mitolojik verilerin dışında, Mısır toplumu açısından hadımlıkla alakalı bilgi veren başka bir kaynak yok gibidir.

Çin

Mısır toplumunda olduğu gibi Çin toplumu özelinde de harem kurumuyla alakalı net bilgilere ulaşmak pek kolay değildir. Ancak harem kurumunun ortaya çıkmasını tetikleyen unsurların benzerlerini Çin medeniyetinin belli dönemlerinden itibaren görmek mümkündür. Öte yandan harem kurumunun aksine hadımlığın Çin toplumunda ne zaman ortaya çıktığı hususunda kaleme alınan çalışmalar vardır. Dolayısıyla bu çalışmalar sayesinde bir çıkarımda bulunmak daha gerçekçi ve kolay olacağı gibi ifade edilmek istenen konu da, daha sağlam temellere oturtulabilecektir.

Çin toplumunda hadımlarla ilgili bilgilere ilk olarak MÖ 1600-1027 yılları arasında Çin'in Sarı Nehir Deltası'nda hüküm sürmüş Yin Hanedanlığı'na (Shang Hanedanlığı) ait yerleşim yerlerindeki kemikler üzerine kazınmış bir resim üzerinde rastlanılmıştır. Piktografi uzmanı Dr. Shizuka Shirakawa bir kemik parçası üzerinde yer alan simgedeki bir işaretin erkek cinsel organını, diğerinin ise kesmek fiilini ifade ettiğini ileri sürmektedir.¹⁶ Bir hayvan kemiği üzerinde rastlanılan bu işaret MÖ 13. yy'a tarihlenmektedir.

¹⁴ Albert Champdor, *Mısır'ın Ölümler Kitabı*, Çeviren: Suat Tahsuğ, İstanbul 1994, s. 13.

¹⁵ A. Champdor, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁶ Feyza Görez, “Üçüncü Cinsiyetin Dünyası: Çinli Hadımlar”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. III, S. 6, Aralık 2016, s. 77-78.

Bunun dışında hadımların varlığına dair bir diğer kaynak ise Zhou (Chou) Hanedanı Dönemi'ne (MÖ 1122-256) ait belgelere dayanmaktadır. Özellikle de MÖ 8. yy sonrası vesikalar, Çinli hadımlar hakkında temel kaynak durumundadır. Aslında Zhou hükümdarlarının doğuya taşınması ile İlkbahar-Sonbahar Dönemi başlayana kadar hadımların faaliyetleri çok da net değildir. Ancak MÖ 8. yy'dan sonra Zhou Hanedanı Dönemi'ndeki hadımlar, yerel beyler tarafından politikada aktif olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.¹⁷ Tıpkı Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olduğu gibi hadımlar Çin toplumunda da çok önemli görevlere kadar yükselebilmeye başarmışlardır. Her ne kadar Çinli hadımlar açısından MÖ 8. yy bir nevi dönüm noktası olarak görülse de, bu durum hiç de şaşılacak gibi değildir. Zira Çinli hadımların, MÖ 9. ve 8. yy'daki Mezopotamyalı ve Anadolu çâğdaşları gibi neredeyse hayatın her alanında aktif olarak yer aldıkları ve son derece önemli görevlerde de tercih edildikleri görülmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla, hadımların ortaya çıkışının en erken örnekleri savaş gereksinimiyle olmuştur. Çinliler, mağlup ettikleri düşmanları ceza ya da intikam amacıyla veya bu işlemin insanları daha kolay yönetilebilir hale getireceği inancıyla hadım etmişlerdir. Ceza sistemi dışında haremi korumak için hadımların görevlendirilmesi ise ilk kez Qin Hanedanlığı Dönemi'nde (MÖ 221-206) ilk imparator Qin Shi Huang Di'nin saltanatı zamanında kaydedilmiştir. Haremdeki kadınların sayısı üç bini geçince bu bölümün sadece görevli kadınlar tarafından düzene sokulamayacağı düşünülerek, hadım edilmiş yüzlerce genç erkek kadınları korumak için sarayda görevlendirilmiştir.¹⁸

Özetle hadımlık, Çin tarihi boyunca önemli bir kurum olmuştur. Öyle ki onlar kimi zaman iktidarı belirleyen kimi zaman ise bizzat iktidara yön veren kişi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim MS 618-907 yılları arasında Çin'i yöneten Tang Hanedanı, saltanatının son dönemleriyle birlikte siyasi kargaşa ve kaos içerisine girmişti. Hatta bu dönem itibarıyla hadımlar devlet yönetimini ele geçirmişlerdir. Aslında onlar siyaset, ekonomi, yönetim, ordu ve din başta olmak üzere pek çok alanda söz sahibi olmuşlardır.¹⁹

Asurlu ailelerin yaptığı gibi Çinli ebeveynler de, erkek çocukları arasından birini seçer ve onu hadım ettirirdi. Böylece onlar bir yandan oğullarının hayatını garanti altına alırken, bir yandan da kendi yaşamlarını rahat geçirebilmek adına önemli bir adım atmış

¹⁷ F. Görez, a.g.m., s. 77.

¹⁸ Mary M. Anderson, *Hidden Power, The Palace Eunuchs of Imperial China*, New York 1990, s. 36.

¹⁹ Varis Çakan, *Geçmişten Günümüze Çin, Asya Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, Ankara 2017, s. 121.

oluyorlardı. Diğer taraftan Çinli hadımlar hem evlenebilmekte hem de kısır olmayan çocuklar arasından evlat edinmekteydiler.²⁰ Kendileri hadım olduğu için evlat edineceği çocuğun kısır olmamasına dikkat etmeleri, bir nevi soylarını bu şekilde devam ettirme kaygısından ileri geliyor olabilir. Öte yandan hem Mezopotamya'da hem de Anadolu'da yaşayan hadımların evlenebildiklerine dair bir kaynak yoktur.

Pers

Harem ve hadımlık kurumu diğer toplumlarda olduğu gibi Perslerde'de oldukça erken bir dönemde gelişim göstermiş olmalıdır. Zira Pers Devleti'nin (MÖ 559-330) kültürel kökenlerini, Elam Devleti'nin²¹ ortaya çıktığı tarih olan MÖ 3. binyıla kadar götürmek mümkündür. Şöyle ki Mezopotamya toplumlarıyla siyasi ve ticari ilişkiler geliştiren Elamlılar, büyük ölçüde Mezopotamya kültürünün etkisi altında kalmıştır. Aynı şekilde MÖ 13. yy'da tarih sahnesinde görülmeye başlayan Medler de, bir zaman Elam esaretinde kaldıktan sonra Elamlıların Asur Devleti tarafından yıkılması sonrasında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Med Devleti'nin uzun yıllar devam eden savaşlar neticesinde yıpranmasını fırsat bilen Persli Kyros, dedesi Med asıllı kral Astiag'ın (İstuwegu) hükümdarlığını yıkmış ve Pers İmparatorluğu'nu kurmuştur. Öyle ki Kyros önderliğindeki Persler zaman içerisinde çok güçlü bir devlet haline gelmiştir.

Mezopotamya kültürüyle yoğrulan Elam ve Med toplumunun bünyesinden çıkan Pers toplumunun kültürel kökenini, MÖ 3. binyıla dayandırmak hiç de yanlış değildir. Dolayısıyla Pers toplumu pek çok konuda olduğu gibi harem ve hadımlık hususunda da, Mezopotamya toplumlarından etkilenmiştir. Nitekim tıpkı Mezopotamya toplumlarında bir kral mağlup ettiği kralın haremını kendi haremini içerisine kattığı gibi Pers kralları da benzer uygulamalara giderek haremelerini genişletmişlerdir. Öyle ki Pers kralı Kyros'un annesi I. Kambizes, Med asıllı kral Astiag'ın kızıdır. Keza Herodotos'a göre Pers kralı II. Kambises eşlerinden bazılarını önceki kralların hareminden temin etmiştir.²²

Hadımlık ise Pers saray yaşamı açısından son derece önemli bir kurum olarak görülmüş olup, çok sayıda Pers kralı hem özel koruma olarak hem de haremın güvenliğinde hadımları görevlendirmiştir. Pers sarayları içerisindeki hadımların bir kısmı

²⁰ Albert Kirk Grayson, "Eunuchs in Power Their Role in the Assyrian Bureaucracy", in: Manfred Dietrich-Oswald Loretz (Eds.), *Alter Orient und Altes Testament Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte des Alten Orients und des Alten Testaments*, Neukirchener Verlag Neukirchen, Toronto 1995, s. 86.

²¹ MÖ 3. binyıldan kalma Sumer ve Akad toplumlarına ait çivi yazılı vesikalara göre bu toplum İran'ın güneybatı alanına lokalize edilmektedir.

²² Herodotos, *Tarih*, Çeviren: Müntekim Ökmen, İstanbul 2016, s. 246.

hizmetçilik gibi düşük seviyedeki görevleri ifa ederken, bir başka grup çok daha önemli konumlara kadar yüksebilme başarısı göstermiştir. Sarayın gizli bilgilerine hakim, haremde olan bitenden haberdar, üstüne üstlük haremdeki yaşamın gizliliği ve düzeninden sorumlu olan hadımlar, Pers İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemlerde sadakatleriyle öne çıkarken, imparatorluğun çöküş süreciyle birlikte daha olumsuz karakterlere dönüşmüştür.²³ Nitekim Pers kralı Kyros ölünce oğulları arasında taht mücadelesi baş göstermiş ve kardeşler birbirlerine savaş açmışlardı. Kralın oğlu Kambizes'in çok sayıda hata yapıp ders almaması ve biraz da pervasız oluşu onun, hadımların da içinde bulunduğu saray erkanı karşında hakimiyetini kaybetmesine sebebiyet vermiştir.

Keza hadımlık II. Dareios Dönemi'nde (MÖ 423-405) saray içerisinde önemli bir konuma gelmiştir. Nitekim II. Dareios Dönemi hadımlarından biri olan Artosares²⁴, kralı devirmek ve tahtı ele geçirmek gibi bir amaç içerisine girmiştir. Bu doğrultuda hareket eden tek hadım Artosares değildir. Keza Hadım Bagoas, III. Artoksarkses'in (MÖ 358-338) öldürmesi sonucu boş kalan Pers tahtına, onun genç yaştaki oğlu Arses'in (MÖ 335-331) geçmesini sağlamıştır. Hadım Bagoas zaman içerisinde Pers tahtı üzerinde oldukça etkili bir konuma gelmiştir ki, iki yıl sonra genç Arses'i öldürmüştür. Bunun üzerine Pers tahtına III. Dareios oturmuşsa da, Bagoas yine rahat durmamış ve III. Dareios'a da bir suikast girişiminde bulunmuştur. Yakalanacağını hissedince ise intihar etmek zorunda kalmıştır.²⁵ Bu bağlamda bahsedilmesi gereken önemli olaylardan biri de, İran'daki Qajar Hanedanlığı'nın kurucusu olan Ağa Muhammed Han (doğum 1742, tahta kaldığı süre 1781-1797) düşmanları tarafından çocukken kısırlaştırılmışsa da, bu durum onun İran tahtına çıkmasına engel olmamış ve Ağa Muhammed Han tutuklandığı zaman dilimine kadar İran kralı olarak hüküm sürmüştür.²⁶

Diğer taraftan Ksenophon, Herodotos, Ktesias, Quintus Curtius, Plutarkhos ve Diodorus'un eserleri de Pers hadımlığı hakkında kayda değer bilgiler vermektedir.

²³ Serap Özkan Kılıç, "Hadımların Pers Saray Yaşamındaki Yeri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18 (Özel Sayısı), Manisa 2020, s. 411.

²⁴ Pers İmparatorluğu'nda hadımların evlendiğine dair kanıtlar çok fazla olmasa da yine de birkaç istisna vardır. Nitekim I. Kserkes (MÖ 464-424) ve II. Darius (MÖ 423-405) dönemlerinde paplagonyalı (Anadolu'nun Karadeniz kıyısı, Kastamonu bölgesi) bir memur olan Artosares tasvir edildiği kabartmalarda evli olarak resmedilmiştir.

²⁵ A. K. Grayson, a.g.m., s. 89.

²⁶ Claus Ambos, "Eunuchen als Thronprätendenten und Herrscher im alten Orient", in: Mikko Luukko, Saana Svärd, Raija Mattila (Eds.), *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars, Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Helsinki 2009, s. 7.

Ksenophon'un Kyroupaedia'sında geçen metnin hadımlarla ilgili kısmı şöyledir: “. . . . *Hadımların tüm hizmetkârlar arasında en sadık olacağını varsaymak için her neden vardı. . . Gerçekten de hiçbir erkek, efendilerinin kara gününde hadımlardan daha fazla sadakat göstermemiştir.*”²⁷

Osmanlı

Harem ve hadımlık kurumu, Eskiçağ Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında ortaya çıkıp, Sasani Devleti²⁸ ve Abbasiler ile birlikte, Osmanlı Devleti Dönemi'nde de varlığını devam ettirmiştir.²⁹ Nitekim Albert Kirk Grayson'un, Osmanlı saray ve harem teşkilatlanmasını Asur saray ve harem teşkilatlanmasının bir devamı olarak görme düşüncesi, birçok bilim insanı tarafından son derece makul bir görüş olarak karşılanmış ve önemli sayıda da destek görmüştür. Bu görüşün dayanak noktası ise, Asur saraylarının krala, ailesine ve kraliyet sakinlerine ayrılan özel bir bölümden ve halka açık bir alandan oluşmasından ileri gelmektedir.

Keza Asur saraylarının “*bābānu* ve *betanu (bitānu)*”, *dış ve iç avlu* tarzındaki yapısı, Osmanlı saray teşkilatlanmasının da “*enderun* ve *birun*” şeklinde dizayn edilmesinde etkili olmuştur. Örneğin Postgate, Akadca *bābānu* ve *betanu (bitānu)* kelimelerini açıklarken; *betanu* için *sarayın özel alanı*, *bābānu* için ise *topluma ait olan yer* olarak tanımlamıştır. Ona göre bu iki kelime taşıdığı anlam itibariyle Osmanlı Dönemi saray teşkilatlanmasına rol model olmuştur. Hem Grayson hem de Postgate gibi birçok bilim insanının bu iki kelimeyi açıklarken temel aldıkları kaynak ise Orta Asur Devleti Dönemi Saray Sözleşmeleridir.

Eskiçağ Mezopotamya ve Anadolu toplumları siyasi birliklerini sağladıktan sonra teşkilatlanmalarını gerçekleştirdikleri gibi Osmanlı Devleti de geliştikçe, büyümesiyle orantılı olarak padişahların oturduğu saraylar da büyümüş ve ihtişamı artmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin gelişim aşamasındaki ilk başkentlerinden olan Bursa'daki mütevazı Osmanlı sarayına mukabil, Edirne'de daha teferruatlı saraylar inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti Dönemi'nde harem hayatı ve teşkilatının hangi tarihte başladığını kesin olarak tespit etmek kolay değilse de, Edirne Sarayı'nın yapılması bu konuda önemli bir

²⁷ Jacob L. Wright, “King and Eunuch: Isaiah 56:1–8 in Light of Honorific Royal Burial Practices”, *JBL*, V. CXXXI, No: 1, Atalanta 2012, s. 110.

²⁸ Sasani Devleti (MS 224-651), Pers İmparatorluğu sonrasında İran coğrafyasında varlık gösteren Part Krallığı'nın (MÖ 247-MS 224) yıkılması sonucunda ortaya çıkmıştır.

²⁹ David Kertai, *The Architecture of Late Assyrian Royal Palaces*, United Kingdom 2015, s. 6.

aşamaya geldiğini göstermektedir.³⁰ Aynı şekilde Fatih Sultan Mehmed, 1454’de yapımına başlanan ve 1458’de tamamlanan yeni bir saray inşa ettirilmiştir. Dört köşeli olarak dizayn edilen ve Eski Saray (*Saray-ı atîk-i âmire*) adı verilen bu yapının içerisinde “*harem dairesi*”, “*havuz*”, “*şadırvan*”, “*mutfak*”, “*kiler-i hassa*” ve “*üç bin baltacının ikametini sağlayacak daireler*” ile, “*Ak ve Kara hadım ağalar*” için odalar yapılmıştır. Ayrıca bu yapı içerisinde Enderun mektebi için de bir bölüm bulunmaktadır. Daha sonra yaptırılan ve Yeni Saray adı verilen Topkapı Sarayı ise, padişahın ailesine mahsus daireler (*harem*), *Enderun* ve dış hizmetlerle alâkalı *Birun* adı verilen üç kısımdan teşekkül etmektedir.³¹ Bu konuda görüş beyan kişilerden biri de Şevket Dönmez’dir. Ona göre *bābānu* ve *betanu* (*bitānu*) denilen iki ana salon, Osmanlı Devleti Dönemi’nde de “*birun*” ve “*enderun*” şeklinde geçmektedir.³²

Kültürel mirasın devamlılığına işaret edebilecek önemli bir iz de, 15. yy’da Fatih Sultan Mehmed tarafından yapımı başlatılan bu sarayın dört köşe olarak dizayn edilmesiyle, Mari Arşivleri’nde kadınların yaşadığı yere karşılık “*dört köşe*” manasına gelen “*tubqu(m)*” tabirinin kullanılmasıdır. Bu iki kavram arasında bir bağlantının söz konusu olup olmadığı hususu net olmasa da, genel manasıyla kadınların yaşadığı yerin ifade edilmeye çalışıldığı düşünüldüğünde, bir tür benzerliğin olabileceğini varsaymak makul bir görüş olabilir.

Kültürel mirasın devamlılığına işaret edebilecek bir başka işaret ise siyasi evlilikler ve savaş esirlerinin yanında köle ticaretinin gelişmesiyle birlikte satın alınan kadınların, harem kurumun gelişimine sağladığı etkidir. Öyle ki bu gelenek etkisini eskiçağdan yakın döneme kadar devam ettirmeyi başarmıştır. Nitekim MÖ 2. binyılın başlarında köle tacirlerine satılan Kafkas halklarından “*Abhaz, Abaza ve Ubıhların*” ataları olan Aşuvalı köleler, o dönemdeki birçok eskiçağ toplumunun haremî için önemli bir cariye kaynağı olmuştur.³³ Özellikle savaş meydanlarında ele geçirilen cariyeler saray ve harem için iş gücü yükünün karşılanmasında önemli bir etkidir.

Benzeri bir durumda yakın dönem toplumlarından Osmanlı’da gerçekleşmiştir. Zira Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren harem için gerekli olan cariye

³⁰ Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1992, s. 116.; Osmanlı saray teşkilatlanması hususunda geniş bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Ankara 2014.

³¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 28.

³² Şevket Dönmez, “Osmanlı Haremi’ne Assur’un Selamı Var”, *Tarih Dergisi*, S. 70, Mart 2020, s. 12.

³³ Georgi F. Turçaninov, *Kafkasya’da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi*, Çeviri: Kayhan Yükseler, Ankara 2009, s. 27.

temini, savaş yapılan toplumlardan tedarik edilmiştir. Genişleme döneminde ise çok sayıda esir ele geçirildiği için bunların güzel olanları hareme alınır, diğerleri ise köle pazarlarında satılırdı. Bu bağlamda özellikle Çerkez, Gürcü ve Rus köleler satın alınarak hareme sokulmuştur. Dolayısıyla eskiçağlardan beri Kafkasyalı güzellerin doğuda büyük bir şöhretlerinin olması, onlara birçok hanedan erkeğiyle evlenebilme fırsatı vermiştir. Böylelikle onların itibar ve konumları da yükselmiştir. Güzellikleriyle her çağda adından söz ettiren Çerkez kızlarının ününü bir örnekle açıklamak gerekirse, güzel bir Çerkez cariyenin ne olacağı üzerinde konuşulurken cariyeye atılmış ve şunları söylemiştir: “*Yooooookkkk odalığı kabul etmem, ben saraya satılıp padişahın haremine hizmet etmek için geldim. Başka bir yerde durmam...*” Esasen birçok Çerkez kadını, kızlarını beşikten itibaren “*Padişah haremi olup elmaslar ve ihtişam içinde hayat sür!*” diye yetiştirirdi.³⁴ Bütün bu anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere Kafkas halkları her dönem harem kurumuna cariyeye temin etmiştir.

Osmanlı Devleti Dönemi’nde hadımlar sadece bir toplumsal sınıf değildi. Saray içerisinde hizmetçilik gibi sıradan görevlerin yanında bazıları ordu komutanı, bazıları devlet adamı konumuna yükselmiştir. Padişahın en yakın hizmetlerini gören kişiler de çoğunlukla hadımlardır. Osmanlı Devleti’nde sarayda hadımların bulunmasının Fatih Sultan Mehmet’in babası Sultan II. Murat Dönemi’nde (1421-1451) başladığı öne sürülmektedir. Fakat Osman Bey’in (1299-1326) yanında hadım yardımcılarının da olduğu görülmektedir. Şöyle ki gerçek ismi bilinmemesine rağmen Müslümanlığı kabul ettikten sonra Şerafeddin Mukbil adını alan bir hadım, hem Osman Bey hem de oğlu Orhan Bey (1326-1359) dönemlerinde çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.³⁵ Padişahı ve sarayı korumakla görevli olduğu anlaşılan hadımağalarının bir diğer görevi de, harem kurumunu korumaktı. Bu bakımdan kara hadımağaları sarayın kadınlar bölümünde, ak hadımağalar ise erkekler bölümünde görevliydi. İlk zamanlarda sarayın ve harem en büyük memuru *kapı ağası* yani *Bâb üs-saâde ağası*’ydı. Ak hadımağaları III. Murat Dönemi’ne kadar saray içerisinde kapı ağası görevini yürütmüşler de, III. Murat 1582 yılında harem in idaresini kara hadımağalarına bırakınca, onlar da eski önemlerini kaybetmişlerdir. Diğer taraftan kara hadımağaları ise bu tarihten sonra Osmanlı Sarayı içerisinde oldukça önemli bir konuma gelmiştir.³⁶

³⁴ Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 12-13.

³⁵ İsmail Tokalak, *Bizans-Osmanlı Sentezi, Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi*, İstanbul 2010, s. 589.

³⁶ Ç. Uluçay, *a.g.e.*, s. 127.

Anlatılanlar ışığında Mezopotamya’da gelişim gösteren harem ve hadımlık kurumu, Osmanlı İmparatorluğu’na kadar birçok topluma rol model olmuştur. Dolayısıyla toplumlar arasındaki geçişte birtakım benzerliklerin olması muhtemeldir. Bu kapsamda bir benzetme yapacak olursak: Osmanlı saraylarında var olan Darüssade ve Babüssade ağalarından, Darüssade ağası “*bitanu*” bölgesinden, Babüssade ağaları ise bitanu içerisinde yer alan “*harem*” bölgesinden sorumlu olabilirler. Osmanlı Devleti’nde “ak hadımlar” ve “kara hadımlar” diye ayırım yapmak mümkün iken, “*eskiçağda yaşamış hadımlar arasında böyle bir sınıflandırma yapabilir mi?*” bu mesele elde edilen bilgiler ışığında cevaplanması hiç de kolay görünmeyen bir sorudur. Keza Yeni Asur Dönemi hadımlarının gösterdikleri yükselme başarısının bir benzeri de, Osmanlı saraylarında meydana gelmiştir. Nitekim Osmanlı saraylarındaki bazı hadım ağalar zaman içerisinde vezirlik payesine kadar yükselmişlerdir. Örneğin Hadım Ali Paşa ve Hadım Süleyman Paşa, saray ağalıklarından vezirliğe kadar yükselmiş olan kişilerden sadece bir kaçıdır. Osmanlı Devleti’ndeki hadımların büyük çoğunluğu Etiyopya da dahil olmak üzere Afrika’dan gelen yabancılarıdır. Genç erkek çocuklar bir şekilde ele geçirilip, hadım edildikten sonra devletin başkenti olan İstanbul’a gönderilmekteydi. Genellikle onlar saray içerisinde idari makamlarda çalışmalarda asıl görevleri kralın maiyetinin yaşadığı harem bölgesini korumaktı. Dikkat edileceği üzere Osmanlı hadımlarının bu özelliği, MÖ 10. yy öncesi Mezopotamya hadımlarının görev tanımıyla oldukça benzerlik göstermektedir. Osmanlı hadımları nadiren de olsa sarayın dışında da görevlendirildiler. 16. yy’ın ortalarından 18. yy’a kadar hadımların sultanlar üzerinde etkilerinin olduğu bir dönem olmuştur. Ancak o zaman bile iktidarlarının kapsamı efendilerinin etkisi ile sınırlı olduğu için bir karar alınmasını sağlayamamışlarsa da, efendilerine mümkün olduğunca etki etmişlerdir.

Özetle harem ve hadımlık kurumu ilk defa Mezopotamya toplumlarında ortaya çıkmış ve bir şekilde diğer medeniyetlere sirayet ederek yakın döneme kadar gelmiştir. Anlaşılacağı üzere harem ve hadımlık kurumu pek çok toplumda ufak tefek farklılıklarla da olsa gelişim göstermiştir. Kısacası harem ve hadımlık kurumu Mezopotamya ve Anadolu toplumları dışında sadece Mısır, Çin, Pers ve Osmanlı toplumlarında değil, aynı zamanda Yunan, Roma-Bizans, Sasani gibi pek çok toplumda da gelişim göstermiştir.

I. BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINDA HAREM MÜESSESESİ

1. Harem Kelimesinin Etimolojik Kökeni

Köklü bir geçmişi olan ve yakın döneme kadar varlığını devam ettiren harem kurumu, köken itibariyle Akadca “örtmek, gizlemek, başkalarından esirgemek, ayırmak ve tecrit etmek” anlamlarına gelen “*ḥarāmu (m)*” kelimesinden ileri gelmektedir.³⁷ *Ḥarāmu* kelimesi bir grubu veya topluluğu sınıflandırarak onları diğer topluluklardan izole etmek anlamındadır.³⁸ Bunun yanında *ḥarāmu* sözcüğü, Arapça’da “*muhafaza edilen, mukaddes olan yer*” anlamındaki “*harem*” kelimesiyle de ilişkilendirilebilir. Zira Arapça *harim* kelimesi de “*yasak yer, kutsal alan*” manasına gelmektedir.³⁹ Bu bağlamda Arapça *harim* ve İbranice *herem* (hrm) sözcüklerinin de aynı kökten türetilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁰ Söz konusu bu durum Akadca *ḥarāmu* kelimesiyle, Arapça *harim* ve İbranice *herem* (hrm) sözcükleri arasında anlamsal ve yapısal olarak bir yakınlığın olabileceğine işaret etmektedir.⁴¹

Öte yandan İslam tarihinde Mekke-i Mükerreme’nin belli yerlerine ihramsız girmek yasak olduğu için bu alana izafeten Harem-i Şerif denilmiştir. Dolayısıyla hem Mekke hem de Medine’de gayri Müslimler bu bölgeye giremediğinden dolayı her ikisine

³⁷ M. Ulutürk, a.g.m., s. 1.; Ignace J. Gelb, Thorkild Jakobsen, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, *The Assyrian Dictionary* (H), C. VI, Chicago 1956, s. 88-89’da, “*ḥarāmu*” kelimesinin (ku-ud KUD= Ḥa-ra-mu ša pa-ra-su) manası için “*ayırmak, bölmek, ayırtırmak ve ayrı tutmak*” kelimeleri kullanılmaktadır. Yine burada geçen bir ifadeye göre, *ḥarāmu* kelimesi ayrı tutulan bir kadın toplumunu tanımlaması durumunda, *ḥarimtu-ḥarimtu* (fahişe?) kelimelerinin de bu kökten gelebileceği ifade edilmektedir.

³⁸ *Barikat kurmak, kapatmak, engellemek, zapt etmek, hapsetmek* anlamındaki *sekēru* fiiliyle, Akadca “*ayırmak, bölmek, ayırtırmak ve ayrı tutmak*” manasına gelen “*ḥarāmu*” sözcüğü arasında benzer bir anlam göze çarpmaktadır. Dolayısıyla “*sekretu*” kelimesiyle, Arapça “*harem*” ve İbranice “*Herem*” (hrm) sözcükleri arasında da bir bağ söz konusu olmalıdır. Zira “*harem kadını*” manasına gelen “*ḥarīm*” kelimesi “*haramu*” kelimesinden; Sumercesi *MĪ.ŠA.Ē.GAL.MEŠ* olan “*sekretu*” (*ayrı tutulan kadın*) kelimesi de “*sekēru*” fiilinden türetilmiştir.

³⁹ Harem, ev reisinin kadınları, cariyeleri, çocuklarıyla yaşadığı ve girilmesi yasak yer manasına gelmektedir. Bunun yanında “*harem*” kelimesinin “*evin kadını*” manasına geldiği de olmuştur. Yakın dönem toplumlarında ise, harem kurumu “*Dar’üs-saade*” (*Saadet evi*) şeklinde isimlendirilmiştir. Aynı şekilde harem kurumuna karşılık olarak doğu ülkelerinden Hindistan’da “*Perde*” veya “*Zenane*”, İran’da “*Enderun*”, Arabistan’da “*Harem*” tabirleri kullanılmıştır.: Ç. Uluçay, a.g.e., s. 7.

⁴⁰ M. Stol, a.g.e., s. 399.

⁴¹ Sığınmak ve çalışmak sözcüklerinden türetilmiş olan Sumerce “*kar.kid*” (fahişe) kelimesi, Akadca’ya ‘ayrı yaşayan kadın’ manasına gelen “*ḥarimtu*” şeklinde geçmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Julia Assante, “The kar.kid/ḥarimtu, Prostitute or Single Woman? A Reconsideration of the Evidence”, *Ugarit-Forschungen*, V. XXX, Münster 1999, s. 5-96.

birden *Haremeyn* adı verilmiştir. Aynı manadan hareketle kadınların ikamet ettikleri ve yabancı erkeklerin girmesi yasak olan evler de, İslam âleminde *harem* adıyla nitelendirilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti zamanında, devlet adamlarının evleri aynı zamanda kraliyet erkânının konutu olduğundan, saraylar “*haremlik*” ve “*selamlık*” diye ikiye ayrılmış ve girilmesi yasak olan harem kısmı, kadınların ikametine tahsis edilmişti. Bu minval üzere Osmanlı padişahlarının hanımlarına da *harem* denildiği gibi, onların yaşadığı mekânlara da *Padişah Haremi* veya *Padişah Evi* manasına gelen *Harem-i Hümayun* adı verilmiştir. Bütün bunların yanında Osmanlı Devleti tarihinde padişahın evine *Dar’üs-Sa’adet* yani *sa’adet evi* adı verilmekteyse de, daha ziyade sadece *Harem* kelimesi kullanılmıştır. Eskiçağ Yakındoğu toplumlarında ise, bilinen anlamıyla harem kelimesi içerisinde kralın ailesini, cariyelerini ve kölelerini bulunduran, hane halkına dâhil olmayan kimsenin giremediği korunaklı ve yasak bir yeri ifade etmektedir. Kraliyet ailesinin kullanımında olan bu alanın içerisinde çok sayıda kadın yaşamını idame ettirmiştir.

Diğer taraftan Arapça’da *harem* kelimesinin taşıdığı anlamla, Eskiçağ Yakındoğu toplumları tarafından benimsenip geliştirildikten sonra *harem* ismiyle nitelendirilen kurumunun kapsadığı anlamın, birbiriyle benzeşmediğini ve *harem* kurumunun başka bir kelimeyle ifade edilmesi gerektiğini ileri sürenler de vardır. Bu görüşün dayanak noktası ise, Mari Arşivi’nde kadınların yaşadığı yer olarak “*dört köşe*” manasına gelen *tubqu(m)*⁴² tabirinin kullanılmasıdır.⁴³ Bu görüşü savunanlara göre, *tubqu(m)* kelimesinin *harem* sözcüğünün yerine kullanıldığının bir diğer kanıtı da, İnib-şarri’nin, Zimri-Lim’e yazdığı mektuptur.⁴⁴ İnib-şarri Zimri-Lim’e, kocası İbâl-Addu’nun kendisiyle ilgilenmediğini ve onu “*tubqu(m)/tubuqum*”’da bıraktığını, diğer eşini ise alenen yanına ve koruması altına aldığını sitemkâr bir dille beyan etmektedir.⁴⁵ Bu mektupta geçen “*tubuqum*” kelimesinin,

⁴² Sumerce “*tuba*” kelimesi pelerin, perde, gizlemek ve saklamak manalarına gelmektedir.: Nafiz Aydın, *Büyük Sümerce Sözlük*, Ankara 2013, s. 699.

⁴³ Hennie J. Marsman, *Women in Ugarit and Israel, Their Social and Religious Position in the Context of the Ancient Near East*, Leiden 2003, s. 373.

⁴⁴ Söz konusu döneme ait belgelerde kral, kraliçe, prens ve prenseslerin özel hizmetinden sorumlu görevlilerin, saraydaki diğer görevlilerden farklı bir adlandırma ya da unvanla belirtilmemesinden dolayı, bir kesim bilim adamı tarafından Mari Sarayı’nda bugün bildiğimiz karşılığında bir harem yapılanmasının olmadığı yönünde fikir beyan edilmiştir. Hatta haremde görev yaptığı iddia edilen kadınların aslında Mari Sarayı’nın görevlileri olarak kabul edilmesinin gerekliliğini de savunmuşlardır.: Stephanie Dalley *Mari and Karana: Two Old Babylonian Cities*, London 1984, s. 99-100; Ancak bu eserin kaleme alındığı tarihten sonra yazılmış eserlerde ortaya konan görüş, konunun tam olarak böyle olmadığı yönündedir. Zira Mari kralı ile Kraliçe Şibtu arasında geçen mektuplaşmalar ve Mari saray kalıntıları bu düşüncenin savunucularına esin kaynağı olmuş olmalıdır.

⁴⁵ Elna K. Solvang, *A Woman's Place is in the House, Royal Women of Judah and their Involvement in the House of David*, London 2003, s. 63-64.

kadınların yaşadığı yer manasına gelen *harem* olabileceği iddia edilmektedir. Nitekim Akadca çivi yazılı metinlerde geçen “*tubuqtum hizmetlileri*” ifadesi de bu görüşü destekler mahiyettedir.⁴⁶ Siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan bir hayli gelişmiş olan harem kurumunun korunması esnasında çoğunluğu hadım edilmiş kişilerden oluşan hizmetlilerin görev alması, “*tubuqtum hizmetlileri*” tabirinin de bu manayla kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Harem sözcüğünün kökeni olabileceğini düşündüğümüz *harāmu* ile *tubqu(m)* kelimelerinin varlığı, haremın Eskiçağ Yakınoğu toplumları tarafından bilindiğini göstermekle birlikte, temellerinin de o dönemde aranması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda yakın bir döneme kadar varlığını devam ettiren bu müessesenin temellerini sanıldığı gibi yakın geçmişte değil, aksine eskiçağ toplumlarında aramak daha doğru olacaktır.

2. Eski Mezopotamya Toplumlarında Harem Müessesesi

İnsanoğlu zamanla değişen sosyal şartlardan dolayı toplu halde yaşama eğilimine girmiş ve bir kişinin liderliği altında oluşan nizam ve müesseseleriyle siyasi teşkilatlanmalar meydana gelmiştir. Böylece farklı bölgelerde yaşayan insan topluluklarının kendi liderleri (Ensi-Patesi) etrafında birleşmesiyle birden fazla şehir devleti ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira harem müessesesinin ortaya çıkışını kent devletlerinin ortaya çıkışıyla eşdeğer düşündüğümüzde, siyasi birliğini ve ekonomik gelişimini sağlayan kent devletlerinin sınırlarını genişletme çabası harem kavramının kapsadığı anlamı da genişletmiştir. Nitekim harem kelimesi başlangıç itibariyle siyasi otoritesini sağlamlaştırmış kralın eşini, kızını ve çocuklarını içine alan bir kurumu tanımlamaktaydı. Ancak zaman içerisinde her şehir devletinin toprak, su ve otlaklık alan gibi meseleler yüzünden diğer kent devletleriyle sürekli siyasi mücadele içerisinde girmesi sonucu, savaş sonunda galip gelen tarafın elde ettiği ganimetler arasında savaş esirlerinin (esirtu) giderek sayıca artması, bu kurumun genişlemesine ve gelişmesine vesile olmuştur. Bunun yanında devletlerin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri siyasi evlilikler, kölelik vb. faktörler bu kurumun gelişmesinde etkili olan diğer etkenler arasındadır.

⁴⁶ Daniel Bodi, *The Michal Affair, from Zimri-Lim to the Rabbis*, Sheffield 2005, s. 37.

2.1. Sumer Kent Devletleri Dönemi'nde Kadınlar Evi – Harem Müessesesi

Eski Mezopotamya toplumlarına ait yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler daha ziyade erkek yöneticileri anlatmakta ve betimlemektedir. Ancak kadınların da toplumun her düzeyinde anne, eş, kız kardeş ve kız evlat olarak önemli bir yere sahip olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Elit kesim olarak tanımlayabileceğimiz kraliyet kadınları ise, büyük ölçüde erkeğin egemen olduğu sanat, ekonomi, din ve yönetimle alakalı kayıtlara bir şekilde yansımaya başlamıştır.⁴⁷ Nitekim Erken Hanedanlık Dönemi'nden (MÖ 2950-2350) itibaren kraliyet ve yapı kayıtlarından şehir kralının eşinin yanında, yönetici veya önemli konumda olan idarecilerin eşlerinin ve kızlarının da sosyal hayatta aktif rol aldıklarını doğrulayan listeler mevcuttur. Aynı şekilde III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nden kalma vesikalarda da “*gème*” (*kadın köle*) sınıfının varlığına dair izler bulmak mümkündür. Bu minval üzere dönemin ekonomik ve siyasi koşulları göz önüne alındığında kadınlar arasında bir sınıflandırmaya gidilmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hayatın içerisinde yer alarak aktif bir duruş sergileyen kadınların kendilerine ait yaşam alanlarının var olması da kuvvetle muhtemeldir.

Bu bilgiler ışığında Eski Mezopotamya toplumlarında harem kurumunun var olmadığını savunmak da yersiz bir görüş olacaktır. Çünkü daha Sumer toplumundan itibaren kadınların yaşamlarını geçirdikleri alanın isimlendirilmesi hususunda farklı adlandırılmalara gidilmiştir. Öyle ki, harem kurumunun karşılığı olabileceği düşünülen çeşitli kullanımlar mevcuttur. Nitekim Sumer dilinde “*kadınlar evi*” manasına gelen “*hai-mi/sal, é-mi/sal, a.mi, amas*” gibi yerler, odalardan oluşan birer kompleks tarzıyla karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸ Zira bu durum Sumerliler'den itibaren şehir beyinin eşinin, kızlarının ve maiyetinin içerisinde yaşadığı alanlara izafeten Sumerce “*kadınlar evi*” (*é-mi/sal*) tabirinin kullanılmasını daha anlaşılır kılmaktadır.⁴⁹ Bu yapının içerisinde anneler ve küçük çocuklar için özel odalar da bulunmaktadır. Ayrıca Akadca'da “*oda, bölme veya bir kadın için özel alan*” manasına gelen “*maštaku*” kelimesi de kadınların yaşadığı bir

⁴⁷ A. R. Gansell, “Women in Ancient Mesopotamia”, in: Sharon L. James-Sheila Dillon (Eds.), *A Companion to Women in the Ancient World*, Oxford 2012, s. 11.

⁴⁸ M. Stol, *a.g.e.*, s. 461.

⁴⁹ Marc Van de Mieroop, “Women in the Economy of Sumer”, in: Barbara S. Lesko (ed.), *Women's Earliest Records From Ancient Egypt and Western Asia*, Scholars Press, Atlanta 1989, s. 53.

alanı ifade etmektedir.⁵⁰ Bunun yanında “*harem, yatak odası*” şeklinde çevrilen “*dakkanum*” (Sumerce *daggan*) kelimesi de bu alana izafeten kullanılmış olmalıdır.⁵¹

Kadınlar evi tabiri ilk olarak Sumerlerin “*Enki ve Ninmah: İnsanların Yaratılışı Miti*”nde yer almaktadır. Tanrıça Ninmah’ın kilden yaratmakla övündüğü insanlara Enki tarafından bir yazgı belirlediği mitin ilgili kısımlarında şöyle denilmektedir: “... (*Ninmah*) *beşinci olarak doğurganlığı olmayan bir kadın yaptı. Doğurganlığı olmayan bu kadını gören Enki, onun yazgısını belirledi, “kadın evi”nde⁵² kalmasını yazgıladı.*⁵³

Kadınlar evinin varlığına dair en erken ve en iyi yazılı kaynak ise, MÖ 2400’lerde Girsu’daki “*Bau Tapınağı*”nda ortaya çıkmıştır. Kayıtlara göre kadınların yönetimindeki en eski kurum olan bu yer, aynı zamanda Mezopotamya’daki ilk kapsamlı idari arşivlerin ortaya çıktığı alan olmasıyla da ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim MS 19. yy’ın sonları ve 20. yy’ın başlarında burada yapılan kazılarda Erken Hanedanlık Dönemi’nin sonlarına ait 1.600 tablet ele geçirilmiştir. Söz konusu tabletler Lagaş şehrinin sırasıyla son yöneticileri olan Enentarzi’nin (MÖ 2364–2359), Lugalbanda (MÖ 2358–2352) ve Urukagina’nın (MÖ 2352–2342) hükümdarlıkları ve bu dönemdeki “*kadınlar evi*” (*é-mi/sal*) hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁵⁴ Buna göre Enentarzi’nin eşi Dimtur, Lugalbanda’nın eşi Baranamtara ve Urukagina’nın eşi Şa₆-Şa₆⁵⁵, her biri ayrı ayrı “*kadınlar evi*” (*é-mi/sal*)’nin idaresini üstlenmiştir. Nitekim Dimtur’un eşi Enentarzi öldüğünde, Dimtur’un oğlu Lugalbanda şehir yönetimini ele geçirdiği için “*kadınlar evi*” (*é-mi/sal*)’nin yönetimi ve sorumluluğu da Dimtur’da kalmıştır. Dimtur öldüğü vakit ise, Lugalbanda’nın eşi Baranamtara, “*kadınlar evi*” (*é-mi/sal*)’nin başına geçme fırsatı

⁵⁰ Piotr Michalowski, *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur*, Winona Lake 1989, s. 78.; T. M. Sharlach, *An Ox of One’s Own Royal Wives and Religion at the Court of the Third Dynasty of Ur*, Berlin 2017, s. 95.

⁵¹ Akadca “*maštaku*” kelimesine karşılık olarak, Sumerce “*amas*” kelimesi kullanılmaktadır. Keza “*dagan₂*” kelimesi de söz konusu kelimelerle benzer bir şekilde “*yatak odası*” manasına gelmektedir.: Ayrıntılı bilgi için bkz.: N. Aydın, *a.g.e.*, s. 74, 132, 1022.

⁵² Jacob Klein, “*kadınlar evi*” olarak atfedilen bu alanın kraliçenin evi olduğunu, doküma çalışmalarının da burada yürütüldüğünü kabul etmekle birlikte “*kadınlar evi*” kelimesinin “*harem*” olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.: Jacob Klein, “Enki and Ninmah”, in: William W. Hallo and K. Lawson Younger (Eds.), *The Context of Scripture- Canonical Compositions from the Biblical World*, Brill, V. 1, Leiden-Boston 2003, s. 518.

⁵³ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi, İÖ Üçüncü Bin Yılda Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, Çeviren: Hamide Koyukan, İstanbul 1999, s. 133.; J. Klein, *a.g.m.*, s. 518.

⁵⁴ Marc Van de Mieroop, *Cuneiform Texts and the Writing of History*, London 1999, s. 154.

⁵⁵ Akadcası “*damāqum*” olan Şa₆-Şa₆ kelimesi, “*güzel olmak, iyileşmek*” anlamına gelmektedir.: N. Aydın, *a.g.e.*, s. 637.; Ancak bu konuda geniş bilgi için ise bkz.: John A. Halloran, *Sumerian Lexicon, A Dictionary Guide to the Ancient Sumerian Language*, Los Angeles 2006, s. 223.; Ignace J. Gelb, T. Jakobsen, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD), “D”*, The University of Chicago, V. III, Chicago 1956, s. 61.

bulmuştur. Öte yandan Baranamtara'nın, Adab şehrinin yöneticisinin eşiyle hediye alışverişinde bulunması da, bu sistemin Lagaş şehriyle sınırlı olmadığını göstermektedir. Nitekim iki taraf arasında gerçekleştirilen diplomatik ilişkilerde bu durumu doğrular mahiyettedir. Bunun yanında Enentarzi'nin eşi Dimtur ve Lugalbanda'nın eşi Baranamtara dönemindeki “kadınlar evi” (*é-mi/sal*) Urukagina'nın hükümdarlığında bir hayli gelişme imkânı bulmuştur.

Öyle ki, Urukagina'nın Lagaş tahtını ele geçirmesinden sonra, “kadınlar evi” (*é-mi/sal*) ismini değiştirerek Lagaş'ın koruyucu tanrıçası olan *é-Bau*, “Tanrıça Bau'nun Evi” adını almıştır.⁵⁶ Böyle bir durum kadınların yaşadığı bu alana kutsallık yüklemesi açısından son derece önemlidir. Kadınlar evi (*é-mi/sal*)'nin adı değişse de, yine kralın eşinin kontrolündeki fonksiyonu ve misyonu değişmemiştir. Urukagina, Lagaş şehrinin yönetimini ele geçirdiğinde eşi Şa₆-Şa₆'yı'da *kadınlar evinin* başına getirmiş ve onun yönetimine karışmamıştır.⁵⁷ Her ne kadar Urukagina Lagaş tahtını gasp ederek ele geçirmiş olsa da, Lugalbanda'nın eşi Baranamtara için son derece saygın bir cenaze töreni düzenlemiştir. Nitekim Lugalbanda'nın eşi Baranamtara'nın cenazesinde, 177 kadın köle, 92 ağıtçı ve yaşlılar heyetinin eşleri (?) “*yas tutulan yer*” manasına gelen “*ki.hul*”da iki gün üst üste tören yapmışlardır.⁵⁸ Bu konudaki bilgilerimiz Urukagina'nın krallığının ikinci yılına tarihlenen iki adet metinden ileri gelmektedir. Kadınlar evi (*é-mi/sal*)'nde yazılmış olan bu iki metne göre, Baranamtara'nın cenazesinin masrafları yine bu kurumun hazinesi tarafından karşılanmıştır. Ancak daha sonra cenaze giderleri Kraliçe Şa₆-Şa₆ tarafından ödenmişse de, bir kraliçenin cenaze masraflarının kadınlar evi tarafından karşılanabiliyor olması, söz konusu kurumun toplumsal bir amaç taşıdığına işaret etmektedir. Hatta Lugalbanda ve Baranamtara çiftinin çocuklarının, anne babaları öldükten sonra kadınlar evinde Kraliçe Şa₆-Şa₆ ile birlikte yaşamaları da bu duruma iyi bir örnektir.

⁵⁶ M. Van de Mieroop, a.g.m., s. 54.

⁵⁷ Hana Mayerová, “The Queens Of Lagash In The Early Dynastic Period; Especially The Last Three Royal Couples”, in: Reinhard Dittmann-Gebhard J. Selz (eds.), *It's a Long Way to a Historiography, of the Early Dynastic Period(s)*, Münster 2015, s. 263.

⁵⁸ M. Stol, a.g.e., s. 476.; Ölen bir kişinin ardından ağıt yakma geleneği, MÖ 2. binyılda da devam eden bir uygulama olmuştur. Nitekim Asur toplumunda kraliyet haremının kadınları kraliyet kurallarına uygun olmak koşuluyla ölen kişinin ardından yas tutabiliyorlardı. Babilliler ise, bu uygulamayı birkaç adım daha ileri götürerek ölen kişinin ardından yas tutmak ve feryat etmek için bir kurum kurmuşlardır. Bu konuda bkz. CAD, ‘b’ maddesi *bakû* kelimesinin 3. Kullanımı; ölen bir kişinin ardından yas tutmak, feryat etmek anlamına gelmektedir.: CAD, “B”, s. 37.

Daha ziyade bir işletme tarzında olan ve şehir hükümdarının eşi tarafından yönetilen bu tür mekânlar, tam olarak büyük kraliyet haremlerine karşılık gelmeyebilir. Zira bu kurumlar ekonomik amaçlar güden birer atölye görünümde faaliyet göstermişlerdir. Nitekim Enentarzi ve eşi Dimtur Dönemi'nde içerisinde sadece 50 kişinin çalıştığı kadınlar evi kurumu, Lagaş kralı Urukagina Dönemi'nde yaklaşık 700 kişiyi bünyesinde barındıran bir işletme haline gelmiştir.⁵⁹ Ayrıca ekonominin temelini tarım sektöründen elde edilen gelirlerin oluşturduğu bu dönemde, un ve bira yapımında kullanıldığı anlaşılan arpanın üretimiyle ilgili belgeler de mevcuttur.⁶⁰ Bu doğrultuda sulama ve ulaşım için kanallar açılmış ve kadınlar dokuma tezgâhlarında dokumacı olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. Kraliçenin önderliğinde gerçekleştirilen lokal bazdaki bu gelişmeler, bir kadının o dönemdeki pozisyonunu anlayabilmemiz açısından da büyük önem arz etmektedir.

Lagaş Krallığı'nın son üç hükümdarının eşleri olan Enentarzi'nin eşi Dimtur, Lugalbanda'nın eşi Baranamtara ve Urukagina'nın eşi Şa₆-Şa₆ dönemlerindeki kadınlar evi kurumu, tam manasıyla gelişmiş bir harem kurumuna karşılık gelmese de, kadınlar evi ile harem kurumunun işleyişi noktasında bir takım benzerlikler vardır. Anlaşıldığı üzere kadınlar evinin yönetimi ilk olarak ana kraliçede, ancak o öldükten sonra kralın ilk eşine geçebilmekteydi. Nitekim kadınlar evinin gelişim göstermesi sonucu varlık gösterecek olan harem müessesesinin sevk ve yönetiminde de benzer bir statüko izlenmiştir. Öyle ki, bu anlayış sadece eskiçağ medeniyetleriyle sınırlı kalmamış, harem müessesesinin varlık gösterdiği birçok toplumda da benimsenerek uygulanmıştır.

Bütün bu gelişim merhalelerine rağmen, bu son üç Lagaş kralı dönemindeki şehir devletlerinin gelişmişlik düzeylerini dikkate aldığımızda, büyük haremelerin gelişmesinin pek olası olmadığı anlaşılacaktır. Dolayısıyla söz konusu dönem itibarıyla kadınların yaşamlarını geçirdikleri bu alanların tam manasıyla gelişmiş bir harem kurumuna karşılık gelmesi yine de mümkün görünmemektedir.

⁵⁹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 464.

⁶⁰ Akad Dönemi öncesi Lagaş'ta ortaya çıkan metinler, *kadınlar evinde (é.mi)* iki farklı grubun iki farklı şekilde arpa istihkakı aldığına işaret etmektedir. Bu gruptan ilki hizmetleri oranında her ay arpa istihkakı alırken, diğer grup ise sekizinci veya dokuzuncu aydan yılsonuna kadar arpa istihkakı almaktadır. Burada her ay çalıştırılan kadın işçiler dokumacılık, erkek işçiler zanaatkârlık yapmaktadır. Öte yandan dönemsel olarak çalıştırılan erkekler ise, kâtiplik görevini yerine getirmektedir. Hasat ve ekim faaliyetlerinin yılın sadece belirli dönemlerinde yapılmasından dolayı, kâtiplik mesleğini icra eden grubun yaklaşık olarak dört ya da beş ay çalışması onların dönemsel aktivitelerini bir nebze olsun anlaşılır kılmaktadır.: Kazuya Maekawa, "Rations, Wages and Economic Trends in the Ur III Period", *Altorientalische Forschungen*, V. XVI, S. 1, 1989, s. 43-44.

Öte yandan Sumer toplumunda kadınların yaşadığı alanı ifade etmek için kullanılan bu terimlerin yaşını gözümüzün önüne getirdiğimiz de, kullanıldıkları dönem itibariyle (MÖ 3. binyıl) kadına olan bakış açısını anlayabilmemiz de son derece kolay olacaktır. Nitekim kadınların altın çağı olarak Erken Hanedanlık Dönemi düşünülmektedir. Çünkü kadınların bu denli resmedildiği bir başka hiçbir dönem yoktur. Yine Akad İmparatorluğu (MÖ 2350-2150) ve Yeni Sumer Dönemi'nde (MÖ 2060-1960) "III. Ur Hanedanlığı Dönemi" kadın, Mezopotamya sanatı içerisinde resmedilmeye devam etmişse de, bu dönemden itibaren siyasi ve sosyal açıdan, hayatın içerisinde kendine biçilmiş olan rolü üstlenmekten hiç de geri durmamıştır. Söz konusu durum bu dönemde ortaya çıkan birkaç kadın heykeliyle de doğrulanmaktadır. Bu dönemdeki yazıtlardan da anlaşılacağı üzere, Akad İmparatorluğu ve III. Ur Hanedanlığı Dönemi heykelleri çoğunlukla en yüksek tabakadaki "yönetici ve eşlerini, kızlarını, üst düzey rahibelerini, üst düzey ruhban sınıfını ve memurlarını" konu almaktaydı.⁶¹ Bunun yanında Eski Babil sanatında kadının bulunmaması ise söz konusu dönemde kadın cinsiyetine yönelik bakış açısının değişmesine bağlanabilir. Bu durumdan o dönemdeki soylu kadınlar da nasibini almıştır. Ancak yine de bu dönemde kadınlar ağırlıklı olarak mühürlerde ve pişmiş toprak parçalarında çıplak olarak betimlenmiştir.⁶²

Sonuç olarak kadın, Mezopotamya tarihi boyunca belirli kaideler ölçüsünde de olsa, kendi kendini yöneten bir pozisyonda karşımıza çıkmaktadır.⁶³ Bu durum kadınların ekonomide yer aldıklarının en güzel kanıtıdır. Dolayısıyla böyle bir durum bile bize, toplum nazarında veya kadın/erkek ilişkisi içerisinde ekonomik bir ayrımın olmadığını da göstermektedir. Bu bağlamda kadınlar evi hakkındaki bilgilerimizin varlığı, Girsu'nun Lugalzagesi (MÖ 24.yy) tarafından fethedilmesinden sonra sekteye uğramıştır. Yaklaşık yüz yıl gibi bir aranın ardından *é-mi*'nin varlığına, Sumer coğrafyasında hâkimiyet sağlayan Akad Devleti Dönemi'nde ulaşılmıştır. Ancak bu dönemdeki bilgilerimiz yok

⁶¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Julia M. Asher-Greve, "Golden Age' of Women? Status and Gender in Third Millennium Sumerian and Akkadian Art", in : Silvia Schroer (ed.), *Images and Gender*, Orbis Biblicus et Orientalis 220, Zürich 2006, s. 45.

⁶² Zainab Bahrani, *Babil'in Kadınları, Mezopotamya'da toplumsal Cinsiyet ve Temsil*, (Çev.) Sercan Çalıcı, İstanbul 2018, s. 110-111.

⁶³ Kadının sosyal ve siyasi hayatın içerisinde yer aldığı en erken kanıtı ise, MÖ 1850 yılında düzenlenmiş olan Sumer Kral Listesi'dir. Bu listeye göre MÖ 3. binyılda Kiş şehrinin yöneticisi olan ve burayı yaklaşık yüz yıl yöneten Kubaba, tarihte bilinen ilk kadın yönetici olma özelliği taşımaktadır. Bira yapımı konusunda uzman olan Kubaba, Kiş Krallığı'nın temellerini atan kişi olmuştur. Ancak bir kadının kraliçe sıfatıyla bir şehri tek başına idare etme durumu, sadece Kiş kraliçesi Kubaba ile sınırlıdır. Zira başka hiçbir yerde böylesi bir bilgiye ulaşılmamaktadır.: Bernard Frank Batto, *Studies on Women at Mari*, London 1974, s. 8.

denecek kadar az olmakla beraber, onun yerini alacak olan III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde ise bu konuda daha detaylı bilgiye ulaşma imkânına sahip olunmuştur.⁶⁴

2.2. III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde Kadınlar Evi - Harem Müessesesi

Bu dönemde (Şulgi Dönemi) ekonomik faaliyetler içerisinde özellikle küçükbaş hayvanlarla ilişkili metinler önemli bir yer tutmaktadır. Zira önceleri nispeten daha küçük ölçekli bir organizasyona başkanlık eden Kraliçe Şulgi-simti'nin etkinliği Kral Şulgi'nin nüfuzuyla doğru orantılıdır. Nitekim Kraliçe Şulgi-simti'nin yönettiği işletmenin içerisinde prenses, yüksek statüdeki memurlar ve bu memurların eşlerinin dâhil olmasıyla beraber bu işletme, koyun, keçi, sığır, kümes hayvanı ve domuz gibi hayvanları toplayabilen bir pozisyona gelmiştir.⁶⁵

Bu dönemdeki kadınlar evi hakkındaki bilgilerimizde tam da burada ortaya çıkmaktadır. Krallığın idari belgeleri, kayıt ve harcama listelerinden oluşan yaklaşık 100.000 metin, bu dönemdeki kadınlar evinin varlığını belgeleyen temel kaynaklar arasındadır. Bir işin sebebini belirtmek için kısa notlar halinde kaydedilen bu metinlerin çoğu, daha ziyade işletme özelliği taşıyan ve Kraliçe Şulgi-simti tarafından idare edilen kadınlar evinin kayıtlarından oluşmaktadır.⁶⁶ Bu konudaki en önemli kaynak ise kadınlar evinin çalışanlarına ödenecek olan iâşe ve istihkak listelerinin kayda alındığı belgelerdir.⁶⁷ Söz konusu belgeler burada çalışan nüfusun ne kadar olduğunu tespit etmemizi sağladığı gibi, çalışanların statüsüne dair önemli ipuçları da sunmaktadır. Ayrıca yine bu metinlerden anlaşıldığı üzere bu dönemdeki kadınlar evi, Erken Hanedanlık Dönemi *é.mis*inin yanında bir de “*ki.nin*” yani “*kraliçenin yeri*” şeklinde bir unvanla anılmıştır.⁶⁸ Bu durum söz konusu kadınlar evinin kurumsallaşma adına gelişim

⁶⁴ Bu döneme ait birkaç metin, saray mensuplarının Enlil'in rahibesi (en) olmak için Prensess Tutanapşum'un bağlılığına katılmaya Nippur'a gittiklerini anlatmaktadır. Yine Sargon'un kızı ve Ur'un Ay tanrısının rahibesi olan Prensess En-ĥedu-ana'da o dönemdeki önemli kadın figürlerinden biridir. Prensess En-ĥedu-ana'nın önemi bununla da sınırlı değildir. Tanrıça Inanna/Istar adına şiirler yazan bu prenses aynı zamanda şairdir. Ay Tanrıçasını öven metinler yazan bu prensesin ilahilerinden bir tanesi de, tanrıçaya izafeten “yeryüzünün sahibi” şeklinde bir övgü sözcüğüyle başlamaktadır. Bütün bunların yanında MÖ 3. binyılda bir kadının edebi çalışmaları ortaya koyması ilginç olmakla birlikte son derece önemlidir.: M. Stol, *a.g.e.*, s. 475.

⁶⁵ M. Van de Mieroop, *a.g.e.*, s. 156.; Z. Bahrani, *a.g.e.*, s. 186.

⁶⁶ M. Van de Mieroop, *a.g.m.*, s. 57.

⁶⁷ K. Maekawa, *a.g.m.*, s. 46.: Dönemsel olarak çalıştırılmayıp, her ay arpa istihkakı alan grubun içerisindeki kadın ve erkek çalışanların ücretlerinde neredeyse yarı yarıya bir farklılık vardır. Nitekim III. Ur Hanedanlığı Dönemi kadınlar evinde (*é.mi*) aylık bazda çalışan yetişkin bir erkek başına 60 SILA (1 SILA=1 litre), yetişkin bir kadın başına ise 30 veya 40 SILA (30 veya 40 litre) arasında bir ücret verilmektedir. Buradan kadın ve erkek arasında iki farklı fiyat skalası olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ücretlendirme yapılırken yetişkin olmanın altının çizilmesine bakarsak, yaşın istihkakın belirlenmesindeki önemli değişkenlerden biri olduğu açıktır.

⁶⁸ M. Stol, *a.g.e.*, s. 478.

ve ilerleme kaydetmiş olduğuna işaret etmektedir. Yine de gelişmiş bir harem kurumunun varlığı hala söz konusu değildir.

Diğer taraftan sosyal bir kurum olan harem müessesesinin ne zaman ortaya çıktığına dair fikir yürütüldüğünde, bu kurumun geçmişinin Mezopotamya tarihinde oldukça eski bir döneme tarihlendiği görülecektir. Nitekim bu konuda yapılan çalışmalar da bu kurumun ortaya çıkışının, III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde gerçekleştiğini ileri sürmektedir.⁶⁹ Bu görüşü savunanların gerekçesi ise, Akad Devleti yıkıldıktan sonra onun yerini alan III. Ur Hanedanlığı'nın göstermiş olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerdir. Bu dönemdeki kadınlar evinin, evlilikler ve savaş esirleri vesilesiyle farklı bir anlam kazanması ve yüklendiği misyon açısından gelişim göstermesi, birçok bilim insanını harem müessesesinin temellerinin bu dönemde aranması gerektiğine inandırmıştır. Nitekim III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde Babil coğrafyasının çoğu politik ilişkiler neticesinde bu hanedanlığının kontrolüne geçmişti. Öyle ki, III. Ur Krallığı ilişkilerini sağlamlaştırmak adına diğer şehir yöneticileriyle dostane ilişkiler kurma eğilimine dahi girmiştir. Tesis edilmeye çalışılan ilişkinin temelinde ise, karşılıklı olarak gerçekleştirilen evlilikler vardır. Bu bakımdan söz konusu dönemdeki kadınlar evinin gelişmesinde ve genişlemesinde en önemli etkenlerden biri siyasi evlilikler, diğeri ise savaş esirleridir.

2.2.1. III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde Kadınlar Evi – Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler

Köklü bir geçmişi olan harem müessesesinin ortaya çıkmasının altında şüphesiz ki, siyasi-sosyal ve ekonomik yapılanmanın gerçekleştirilmesi yatmaktadır. Bu manada harem müessesesinin varlığını şehir devletlerinin ortaya çıkışıyla eş değer düşünüldüğü vakit, siyasi birliğini nispeten sağlayan kent devletlerinin krallıklarının genişlemesiyle birlikte bu kurumun kapsamı da genişlemiştir. Birçok şehir devleti kendi siyasi yapılanmasını zaman içerisinde oturabilmesi ölçüsünde, ihtiyaçları doğrultusunda siyasi olarak genişlemeye, idari olarak da gelişmeye başlamıştır. Bu doğrultuda söz konusu kurumun gelişim göstermesi de kaçınılmaz bir hal almıştır. Zira birçok şehir devleti MÖ 4. binyılın ortalarından itibaren kurumsallaşma adına, hane halkını da kapsayacak bir biçimde ilerleme göstermişlerdir. Nitekim Lagaş şehrinin hükümdarı Ur-Nanşe (MÖ

⁶⁹ H. J. Marsman, *a.g.e.*, s. 371.

2500), bir karısı ve Abda adlı kız çocuğu da dâhil olmak üzere herkesin isminin kaydedildiği sekiz çocuğuyla birlikte bir kabartma üzerinde tasvir edilmiştir.⁷⁰

Aynı şekilde bazı üst düzey görevliler de bu gruba dâhil edilmiştir. Ayrıca ana tanrıçaya tapınının sembolize edildiği bir başka kabartmada ise yine Lagaş şehrinin hükümdarı Ur-Nanše, iki kadınla birlikte betimlenmektedir. Bu iki kadının giymiş oldukları kıyafetlerin üzerine işlenmiş olan isimlere bakıldığında kadınlardan birinin kralın eşi, diğerinin ise kralın kızı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca söz konusu kabartmalar da bize hane halkının kapsamını göstermekle birlikte, siyasi teşkilatlanma esnasında kralın eşinin statüsünün de hangi boyutta olduğuna işaret etmektedir.

Bu dönemde kadınların dini törenlerde görev almaya başladığını düşünüldüğünde, giderek artan teşkilatlanmanın içerisinde kadınların üstlendiği rol daha da anlaşılır bir hal almaktadır. Mezopotamya tarihinde şehir krallıklarının zaman içerisinde yönetsel ve idari manada gelişim göstermesinden dolayı, kralın maiyetinin de bu teşkilatlanma içerisinde rol almasının yolu böylelikle açılmıştır. Siyasi manada teşkilatlanmanın sağlanmasından sonra ise harem müessesesinin gelişim gösterebilmesinin zemini artık hazır hale gelmiştir. Bu minval üzere harem müessesesinin oluşmasını sağlayan etmenler nelerdir diye düşünüldüğünde, eskiçağ toplumlarının birbirleri arasında gerçekleştirdikleri evlilikler ve karşılıklı yapılan savaşlar neticesinde elde edilen esirler bu kurumun genişleyip gelişmesinde oldukça büyük öneme sahiptir.

2.2.1.1. Siyasi Evlilikler

Şehir krallıklarının yapılanması içerisinde harem müessesesinin var olabilmesinin asıl koşulu, krallıkların birbiriyle olan münasebetlerine dayanan ilişkileridir. Bu ilişkiler içerisinde en önemli olan nokta ise şüphesiz ki, karşılıklı siyasi amaç güdülerek yapılan evliliklerdir. Bu bağlamda kraliyet ailesi üyelerinin savaşları engellemek ve/veya ittifakları pekiştirmek amacıyla komşu ülkelerin hükümdarlarıyla yaptıkları evlilikler, tabi devletler ve komşu güçlerle olan ilişkilerin gidişatının en belirleyici unsuru olmuştur. Nitekim Eski Yakındoğu'da bir kralın siyasi çıkarları doğrultusunda dost bir hükümdarla evlilik münasebeti kurması, son derece yaygın bir anlayış olarak benimsenmiştir.⁷¹ Hatta söz konusu bu gelenek çağın her döneminde gereksinim duyulan ve benimsenerek uygulanan bir anlayış olmuştur. Öyle ki, görkemli bir geçmişe sahip olan ve 20. yy'a

⁷⁰ M. Stol, *a.g.e.*, s. 463.

⁷¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: H. Hande Duymuş-Florioti, *Antik Doğu'da Siyasi Evlilikler (M.Ö. III-I. Binyıl)*, İstanbul 2009.

kadar varlığını devam ettiren Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında izlediği strateji düşünüldüğünde, bu tür siyasi amaçlı evliliklerin geçmişten yakın döneme kadar devam edegeldiğini görmek mümkündür.

Yakın zamana kadar süregelen bu gelenek için en erken kanıt, III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ndeki çivi yazılı belgelere dayansa da, bu konuda en ayrıntılı bilgi Ebla Metinleri'nde mevcuttur. Eskiçağın pek çok devrinde olduğu gibi bu dönemde de prensesler yabancı hükümdarlar, komutanlar, yüksek rahipler veya yetkililerle evlendirilirdi. Buna göre özellikle küçük devletlerin, kendilerini güvende hissedebilmeleri adına daha güçlü bir müttefiki yanına çekme gayretinde olmasından dolayı bu tür evlilikler bir hayli fazla gerçekleşmiştir. Bu tür evlilikler siyasi bir amaç doğrultusunda yapılıyor olsa da, sosyal hayatın içerisinde çok farklı bir öneme sahiptir. Çünkü prensesler yurtdışındaki önemli şehirlerin hükümdarlarıyla evlendiklerinde, kendi çalışanlarını da yanlarına almışlardır. Nitekim Eblalı bir prenses yabancı bir kralla evlendirilirken 17 ya da 22 kadın, prenses eşliğinde saraydan ayrılmıştır.⁷² Prenselerin evlenirken beraberlerinde kendi maiyetlerini getirmesi, sarayın içerisinde sadece kadınlara ait özel bir yaşam alanının oluşturulmasına da imkân sağlamıştır. Yine benzer şekilde Ebla Krallığı, kuzeydoğu Suriye'deki Nagar'ın kralları ve güney Irak'taki Kiş'in yardımlarıyla, Mari Krallığı karşısında galip gelince Prens *Tagriş-Damu*, Nagar'ın veliaht prensine, Prens Keşdut ise Kiş'in veliaht prensine eş olarak maiyetleriyle beraber gönderilmiştir.⁷³ Bu uygulamayla birlikte sarayın kadın nüfusu bundan etkilenmiş ve kraliyet haremindeki kadınların sayısı da giderek artış göstermiştir.

Nitekim III. Ur Hanedanı Dönemi'nde de benzer siyasi evlilikler gerçekleşmiştir. Öyle ki, III. Ur Hanedanlığı kralı Ur-Nammu, Mari kralı Apil-Ken ile kurduğu diplomatik ilişki çerçevesinde onun kızını alarak oğlu Şulgi'yle evlendirmiştir. Burada bir gelin olarak yaşayan Apil-Ken'in kızı, daha sonra "*Ur'u seven*" manasına gelen *Taram-Uram* adını almıştır.⁷⁴ Bu evlilik Mari ve Ur arasında diplomatik açıdan yoğun bir ilişki başlamasına imkân verdiği gibi, iki taraf arasında uzun müddet barışçıl bir politika izlenmesine de olanak sağlamıştır. Hatta bu barışçıl ilişki sadece evlilik şeklinde tezahür etmemiş, aynı zamanda Larsa'daki Şamaş tapınağın yöneticisi olma boyutuna kadar taşınmıştır. Ur-Nammu'dan sonra yerine geçen oğlu Şulgi'nin de önemli makamları tutan

⁷² M. Stol, *a.g.e.*, s. 468.

⁷³ Prenseler Ebla'yı terk ettikten sonra (onların) servetleri kaydedilmiş, doğum, evlenme ve ölüm haberi alındığında hediyeler gönderilmiştir.

⁷⁴ M. Stol, *a.g.e.*, s. 479.

yirmiden fazla oğlu vardı. Hatta bu dönemde Ur Sarayı'ndaki kadınların sayısının fazlalığından dolayı sadece kadınların yaşadığı evler oluşturulmuştur. İçerisinde sadece kadınların yaşaması sebebiyle bu evlere izafeten harem benzetmesi yapılmışsa da, bu nevi evlerin harem müessesesinin tam olarak karşılığı olması mümkün görünmemektedir.

Öte yandan Ur Kraliyet Sarayı'nın bir başka yabancı prensesi de Şu-Sin'in eşlerinden biri olan Ninovalı “*Tiamat-baštī*” dir. Bu evlilik sayesinde Ur ve Ninova arasında sınır güvenliği temin edilmek istenmiştir. Diğer taraftan Ur kralları da kızlarını diğer toplumlarla evlendirme yoluna gitmiştir. Nitekim Ur kralı Şu-Sin kızını, Yukarı Dicle bölgesi üzerine lokalize edebilen *Šimānum*'un yöneticisi Aribatal'in oğluyla evlendirmek istemiştir.⁷⁵ Kral Şu-Sin'in çıkarları uğruna müsaade göstermiş olduğu bu evlilik amacına ulaşmamış olmalıdır ki, Kral Şu-Sin bu bölgede çıkan bir isyandan sonra kızının kovulmasını bahane ederek, *Šimānum* ve *Habura* topluluklarına saldırmıştır. Kral bu topluluklara boyun eğdirdiği gibi, bölge halkının topraklarını da hâkimiyeti içerisine alarak kızını bu bölgeyi yönetmesi için geri göndermiştir. Ur kralının saltanatının üçüncü yılına adını veren bu başarıdan dolayı Kral Şu-Sin'in kızına, hükmeden manasına gelen “*Kunši-matum*” (Kunši'nin memleketi) ismi verilmiştir.⁷⁶ Nitekim zaman içerisinde kadınlar evi öyle gelişmiş bir hal almıştır ki, III. Ur Hanedanlığı'nın başkenti olan Ur, “*kraliçeler*” ve “*prensesler*” ile dolup taşan bir duruma gelmiştir.⁷⁷ Bu denli gelişim göstermiş olan bu yapı, kraliyet ailesinin giderek güçlenmesine ve gelişmesine de olanak sağlamıştır. Hatta kraliyet ailesinin ekonomideki etkinliği yadsınamayacak boyutlara ulaşmış olmalı ki, bu döneme ait pek çok belgede söz konusu durum ayrıntılarıyla işlenmiştir.

Söz konusu döneme ait yazılı kaynaklardan anlaşıldığı üzere, özellikle III. Ur Hanedanlığı'nın kurucusu olan Ur-Nammu'dan sonra tahta geçen Kral Şulgi birçok eşe sahip olmakla, bu konuda başı çekmekteydi. Nitekim aşağıda vereceğimiz tablo bu durumu daha iyi bir şekilde gözler önüne serecektir⁷⁸:

⁷⁵ Walther Sallaberger, “From Urban Culture to Nomadism: A History of Upper Mesopotamia in the Late Third Millennium”, *Sociétés Humaines et Changement Climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie? Varia Anatolica*, S. 19, Année 2007, s. 433.

⁷⁶ M. Stol, *a.g.e.*, s. 486.

⁷⁷ M. Van de Mieroop, *a.g.m.*, s. 58-62.

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz: M. Van de Mieroop, *a.g.m.*, s. 58-60.

Yönetici	Ünvanı	Geçtiği Kaynaklar
Kral: Ur-Nammu Eşi: SI.A.tum	Dam (Eş)	Steinkeller 1981, 77-78 (Şulgi'nin annesi); Michalowski 1982, 132.
Kral: Şulgi Eşi: Şulgi-simti	Lukur (Rahibe, Eş) Nin (Kraliçe)	Michalowski 1977, 222-224; Steinkeller 1981, 78-80; Michalowski 1982, 135 Kang 1971, 5 note 12.
Eşi: Ea-niša	Lukur (Rahibe, Eş)	Steinkeller 1979, 190; Grégoire 1979, 190-191; Michalowski 1979, 176 note, 16.
Eşi: Geme-Ninlila	Lukur? (Rahibe, Eş)	Gomi 1976, 6; Michalowski 1977, 222-224; Michalowski 1979, 171-176; Powell 1981, 93-94; Michalowski 1982, 135.
Eşi: Taddin-Eštar	?	Michalowski 1979, 172; Michalowski 1982, 135.
Eşi: Ninkalla	?	Michalowski 1979, 172; M. Van de Mieroop 1986, 147-148..
Eşi: ME-Ea (Siamat-Ea)	?	Michalowski 1982, 135.
Eşi: Geme-Suen	Dam (Eş)	Michalowski 1976, 169-172; Steinkeller 1981, 81.
Eşi: Şu-gur-[]	Lukur(Rahibe, Eş)	Steinkeller 1981, 84 note 44.
Eşi: Taram-Uram		Hallo 1972, 13-14; Hallo 1976, 31(Ur-Nammu'nun da eşi olabilir.).

Kral: Amar-Suen Eşi: Abi-Simti	Nin (Kraliçe)	Steinkeller 1982, 79 (Amar-Suen'nin hükümdarlığında);
	Nin-GAR (Hanımefendi)	Steinkeller 1982, 79 (Shu-Sin'in Annesi); Falkenstein 1947, 45 (Shu-Sin'in hükümdarlığında); Whiting 1976, 182; Matous 1974, 84-85; Gomi 1976, 1-14; Michalowski 1977, 222-223; Jacobsen 1953, 45-47; Sollberger, 1954-1956, 18 note 33.
Eşi: Kubatum	Lukur (Rahibe, Eş)	Sigris 1986, 185.
Eşi: Puzur-uša	Lukur (Rahibe, Eş)	Steinkeller 1981, 84 note 44.
Eşi: Ú-da-ad-zé-na-ad	Lukur (Rahibe, Eş)	Kang 1971, 2; Steinkeller 1981, 84 note 44.
Eşi: Za-ga-An-bi(?)	Lukur (Rahibe, Eş)	Steinkeller 1981, 84 note 44; Michalowski 1982, 137.
Eşi: [x]-natum	Lukur (Rahibe, Eş)	Steinkeller 1981, 84 note 44.
Kral: Šu-Sin Eşi: Kubatum	Lukur (Rahibe, Eş)	Steinkeller 1981, 80; Sollberger 1980-1983, 265; Sigris 1986, 185;
	Nin (Kraliçe)	Steinkeller 1981, 80; Sollberger 1980-1983, 265; Sigris 1986, 185 (Ibbi-Sîn'in annesi olabilir); Steinkeller 1981, 80 (Geme-Enlila'nın annesi, Ibbi-Sîn'in Eşi olabilir) Steinkeller 1981, 80-81; Michalowski 1982, 137;

		Falkenstein 1947, 50; Jrobsen 1953, 46-47; Sollberger 1954-56,18 note 33; Sollberger 1978, 99-100; Sollberger 1980-83, 265.
Eşi: Tiamat-baštī (A-ab-ba-baštī)	Lukur (Rahibe, Eş)	Falkenstein 1947, 50; Kang 1971, 2; Steinkeller 1981, 84 note 44. Matous 1974, 86.
Eşi: İšdum-kīn	Lukur (Rahibe, Eş)	Steinkeller 1981, 84 note 44.
Kral: İbbī-Sīn Eşi: Geme-Enlila	Nin (Kraliçe)	Jacobsen 1953, 37 note 6; Hallo 1976, 32; Steinkeller 1981, 80-81; Michalowski 1982, 136-137.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere III. Ur Hanedanlığı krallarından Ur-Nammu'nun bir, oğlu Šulgi'nin dokuz, Šulgi'nin oğullarından Amar-Suen'in altı, Šu-Sin'in üç, İbbī-Sīn'in ise bir eşi vardır.⁷⁹ Bu durum Ur krallarının birden fazla eşe sahip olduklarını göstermekle birlikte, kralların birincil ve ikincil eşlerinin bir arada yaşadığı bir yapının var olabileceğini dair bir fikre kapılmamızı da imkân vermektedir.

2.2.1.2. Savaş Esirleri

Devletlerin birbirleriyle karşılıklı gerçekleştirdikleri mücadelelerde etkin grup erkek olmuş, kadın ise daha arka planda kalmıştır. Gerçekten de o dönemlerde yaşam şartlarının oldukça çetin olması, bunun yanında ise metalin avlanma ya da savaşlarda kullanımı esnasında daha ziyade erkek gücüne gereksinim duyulmasından dolayı kadın daha çok ev işleriyle meşgul olmuştur. Fakat savaşın etkisi sadece savaş alanıyla sınırlı kalmamış, aksine şehirlerde, köylerde ev işleriyle meşgul olan kadınların yaşamlarının ve iş hayatlarının belirlenmesinde de etkili olmuştur. Askerlerin bir grubu yetişkin

⁷⁹ Ur kralı Šu-Sin'in tabloda yer alan eşlerinin yanı sıra "Ta-ku-matum (Takum-matum)" adında bir başka eşi daha vardı. Šu-Sin'in eşlerinden biri olması dışında hakkında pek bir şey bilmesek de, ölümünden sonra arkasından adaklar yapıldığına göre yaşadığı süre zarfında saygın bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir.: G. Frame, "A New Wife for Šu-Sin", *Annual Review of the Royal Inscriptions of Mesopotamia Project* 21, University of Toronto, Toronto 1984, s. 4.

erkeklerden oluşuyor olsa da, bir diğer grup çoğunlukla kadınlardan, çocuklardan ve yaşlılardan oluşmaktadır. Savaş zamanı ise ikinci grubun günlük hayatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Zira böylesi durumlarda özellikle kadınlar iş hayatında daha etkin bir konuma geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Diğer taraftan savaşlar, zaman içerisinde kölelik gibi sosyal bir sınıfın gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Nitekim başarılı geçen askeri zaferlerden sonra elde edilen ganimetler arasında savaş esirlerinin özellikle de kadın tutsakların varlığı, siyasi hedefler doğrultusunda gerçekleştirilen evliliklerden sonra harem kurumunun gelişmesinde etkili olan bir başka husustur.

Siyasi birliğini ve teşkilatlanmasını tamamlayan pek çok krallık, zamanla yaşam alanlarını genişletmek ve hayat standardını artırmak bahanesiyle karşılıklı olarak bir mücadeleye tutuşmuştur. Yapılan bu mücadelelerin sonucu olarak, savaş sonunda galip gelen tarafın elde ettiği ganimetler arasında savaş esirlerinin (*esirtu*) giderek sayıca artması, harem kurumunun genişlemesine ve gelişmesine vesile olmuştur. Özellikle Akad İmparatorluğu Dönemi'nden itibaren krallar ele geçirdikleri şehirlerin fethini bir gurur tablosu gibi kayda almaya başlamışlardır. Hatta yapılan savaş sonucunda öldürdükleri ve esir aldıkları tutsakların sayısını da net bir biçimde ifade etmişlerdir. Nitekim kayda alınan bir savaş tutanağına göre Akadlıların, Ur ve Lagaş şehirleriyle giriştikleri mücadelenin sonunda 8.040 kişi ölmüşse de, 5.460 kişi sağ olarak esir alınmıştır. Aynı şekilde Akad Krallığı'na karşı isyan eden Kazalla/u (Kasalluk) şehrinin başına da benzer bir durum gelmiştir. Akad kralı Rimuş (MÖ 2278-2270) kendisine isyan eden bu şehre saldırıp 12.052 kişiyi kılıçtan geçirmiş ve şehrin yöneticisi Aşared'in de dahil olduğu 5.864 kişiyi esir almıştır.⁸⁰ Peki, bu esirlere ne oldu? Bu sorunun cevabı, III. Ur Hanedanı Dönemi'nden kalma vesikalarla daha açık bir hal almaktadır. Buna göre savaş ganimetleri arasında yer alan kadın esirlerin bir kısmı kraliyet haremine ayrılırken, diğer kısmı ise harem içerisinde çeşitli iş kollarında istihdam edilmiştir. Bu iş kolunun içerisinde en fazla kişiyi barındıran meslek çeşidi şüphesiz ki, dokuma sektörü olmuştur.

Siyasi evliliklerin ve savaş esirlerinin yanında köle ticaretinin gelişmesiyle birlikte satın alınan kadınlar da, bu kurumun gelişim göstermesinde son derece etkili olmuştur.⁸¹ Nitekim III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ndeki siyasi gelişmelere paralel olarak

⁸⁰ M. Stol, *a.g.e.*, s. 332.

⁸¹ Köle ticareti savaş esirleri arasından da yapılabildiği için, bu konuya dair ayrı bir başlık açmanın gerekli olmadığını düşündüğümüzden, köle ticareti savaş esirleri başlığı altında değerlendirilmiştir.

köleliğin de hızlı bir şekilde yaygınlaşmasıyla, esir köle kadınların da kralın haremine dâhil oluşu, harem kurumunun taşıdığı anlamı da değiştirmiştir. Böylece kuruluş aşamasında içerisinde sadece kralın eşinin ve aile efradının bulunduğu bu kurum, zamanla içerisine saray için ganimet olan cariye ve köleleri de almıştır.⁸² Bu konuda Gılgamış Destanı bize önemli bilgiler vermektedir. Zira bu destana göre Gılgamış burada bize, sadece haremindeki cariyelerden değil, aynı zamanda karısı, çocukları, gözde eşi (*dam.tam*), küçük eş, şarkıcı ve saki gibi çalışanlarından da bahsetmektedir.⁸³

Özetle III. Ur Hanedanlığı Dönemi kadınlar evinin fonksiyonunda da anlaşılacağı üzere, bu dönemdeki kadınlar kralın ekonomik ve idari sistemine entegre olmayı başarmışlardır. Dolayısıyla III. Ur Hanedanlığı'nın teşkilatlanma ve kurumsallaşma adına göstermiş olduğu gelişmeler, daha sonraki dönemlerde harem müessesesinin gelişim göstermesine son derece fazla katkı sağlamış olmalıdır. Ancak şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki, Ur krallarının birden fazla eşe sahip olması ve bu dönemdeki kadınlar evinin varlığı, harem kurumunun ne zaman ortaya çıktığı noktasında birçok bilim adamını III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ne götürmektedir. Ancak her ne kadar böyle düşünülse de bu dönemdeki kadınlar evini açıklarken harem benzetmesi yapmak pek uygun görünmeyebilir. Çünkü bu evler daha ziyade “*atölye*” ya da “*işletme tarzı*” yerler olduğu için içerisinde kadınlarla birlikte erkeklerinde çalışmış olması muhtemeldir.⁸⁴

Bu bağlamda III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ndeki kadınlar evi, kralın eşinin kontrolünde ve içerisinde kralın maiyetinin bulunduğu bir alan görünümünde olsa bile, iddia edilenin aksine gelişmiş bir harem kurumunun varlığı III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nden ziyade, daha sonraki bir dönemde gelişim göstermiş olmalıdır. Zira ancak bu dönemden sonra “*kadınlar evi*” daha kapsamlı bir teşkilatlanmanın ürünü olarak, saray içerisindeki kadınların yaşadığı yere atfen “*harem*” ismiyle adlandırılmaya başlanacaktır. Dolayısıyla harem kurumunun izleri her ne kadar da III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ne kadar dayandırılrsa da, söz konusu “*harem*” geleneği Sami toplumlarına has bir özellik

⁸² Mari kralı Zimri-Lim'in haremi üzerine çalışmalar gerçekleştiren Nele Ziegler'e göre harem, kralın ailesini ve kraliyet ailesine hizmet etmekle yükümlü kadın topluluğunu içine almaktadır. Bu kurum kralın annesi, kızları ve eşlerinin yanında bu topluluğa hizmet eden farklı statülere haiz kadın görevlilerden oluşmaktadır.: Elna K. Solvang, “Classifying Women: The “Harem” and What it Does and Doesn't Tell Us about Women”, in: Robert D. Biggs, Jennie Myers, Martha T. Roth (Eds.), *Proceedings of the 51 st. Rencontre Assyriologique Internationale July 18-22 2005*, Studies in Ancient Oriental Civilization 62, Chicago 2008, s. 416.

⁸³ M. Stol, *a.g.e.*, s. 462.

⁸⁴ III. Ur Hanedanlığı Dönemi işletme veya benzeri yerlerde çalışanları gösteren tablo için bkz.: K. Maekawa, *a.g.m.*, s. 44.

olmalıdır. Nitekim III. Ur Hanedanlığı'ndan sonra harem kurumunun varlığına dair net bilgilerimiz, Mari Krallığı ve Sami toplumlarının bırakmış oldukları yazılı kayıtlara ve arkeolojik kaynaklara dayanmaktadır. Dolayısıyla bu noktada her anlamda teşkilatlanmasını sağlamış Mari Krallığı ile Babil ve Asur gibi devletlerin kayıtları öncelikli sırayı almaktadır.⁸⁵ Söz konusu kayıtların yanında bu devletlerin saraylarına ait ortaya çıkan arkeolojik bulgular da, bu devletlerin saraylarının içerisinde harem kurumunun var olabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Diğer taraftan özellikle Mari kralı Zimri-Lim Dönemi'nde (MÖ 18. yy) kraliçelerin idaresini üstlendiği veya sahibi olduğu bu tür işletme tarzı evler daha önce olmadığı ölçüde etkin bir hal almıştır. Hatta bu evler, Mari Kraliyet Sarayı ile ticaret yapacak bir aşamaya dahi gelmişlerdir.

2.3. Mari Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi

Harem müessesesinin varlığı hususunda en kapsamlı bilgiye ulaştığımız toplum şüphesiz ki, Mari Krallığı'dır. Bu konuda Yağdun-Lim (MÖ 1810-1794), Sumu-Yaman (MÖ 1793-1792), Yasmah-Addu (MÖ 1782-1775, Asur kralı I. Şamşi Adad'ın oğlu, İşme Dagan'ın kardeşi) ve Zimri-Lim (MÖ 1774-1762) dönemlerinde, harem kurumu bir hayli gelişme imkânı bulmuştur. Bu kurumun işleyişine dair bilgilerimizin kaynağı ise Yağdun-Lim Dönemi'nden itibaren kaleme alınan kraliyet raporları ve Mari Saray Arşivi'dir. Bu bilgiler ışığında özellikle Mari kralı Zimri-Lim Dönemi'ndeki harem müessesesinin etkinliğinin ve işlevinin bir hayli gelişmiş olduğu anlaşılmıştır.

Böylesi bir gelişmişliğin ilk göstergesi, Mari Saray Arşivi'nde (MÖ 1775) “*harem*” adının sıklıkla geçmesinden ileri gelmektedir. Bu doğrultuda Asurlu Yasmah-Addu'nun Mari tahtını ele geçirdiğinde önceki krallardan Yağdun-Lim'in haremını kendi haremına dâhil etmesine de bakılırsa, Mari Krallığı'nın MÖ 19. yy.'dan itibaren bir harem kurumuna sahip olduğunu anlamak mümkündür. Zira söz konusu Mari Saray Arşivi ve Mari Krallığı'na ait saray kalıntıları, bu durumu doğrular boyutta bilgiler vermektedir.⁸⁶

2.3.1. Mari Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Varlığına Dair Arkeolojik Kanıtlar (Saray Kalıntıları)

Sumerce kral (*LÚ.GAL*) kelimesi “*büyük adam*”, kralın oturduğu saray (*É.GAL*) ise “*büyük ev*” manasına gelmekteydi. MÖ 3. binyıldan itibaren kralın ikametgâhı olan

⁸⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 487.

⁸⁶ Nele Ziegler, “A Questionable Daughter-In-Law”, *CNRS*, Paris 1999, s. 56.

saray kelimesi, sadece kendine özgü özellikleri olan bir yapıyı değil, anlam genişlemesiyle birlikte krallık malikânesini kapsayacak türde kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda izleri Sumerli III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ne kadar dayandırılan harem müessesesinin, bu dönemdeki Ur Krallığı'nın saray teşkilatı içerisindeki durumu tam olarak net değildir. Bu noktada harem müessesesinin saray içerisinde nasıl bir yapılanmaya sahip olduğuna dair bilgilerimiz ise Mari Krallığı Dönemi'ne aittir.

Bu noktada Zimri-Lim Dönemi'nde Mari Krallığı o kadar gelişmiş bir seviyeye ulaşmıştır ki, Tell-hariri (Mari)'de gerçekleştirilen kazılarda Mari sarayının ihtişamı gözler önüne serilmiştir. Zimri-Lim'in sarayını bulmaya yönelik yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkan bulgular, bu konuda daha kapsamlı bilgi edinmemize imkân vermiştir.⁸⁷ İlk defa André Parrot ve Jean Margueron gibi Fransız arkeologlar tarafından kazılmaya başlanan kentte, Mari kralı Zimri-Lim'in sarayının içyapısı gün yüzüne çıkarılmıştır. Yine bu kazılar neticesinde, Mari Sarayı'nın kalıntıları arasında sadece kadınların yaşamlarını devam ettirmeleri için güvenliğini hadım görevlilerin sağladığı ve dört köşeyle (*tubqu*) sınırlandırılmış bir alanın varlığı tespit edilmiştir. Daha da önemlisi 260 odalık olduğu anlaşılan bu sarayın içerisinde harem kurumunun da bulunduğu anlaşılmıştır.⁸⁸

Bu bağlamda Mari Sarayı'nın içyapısı hakkında biraz bilgi vermek gerekirse, sarayın kuzey kapısının bulunduğu alan girişte ziyaretçilerin kabul edildiği ve denetlendiği 154 veya 156 numaralı iki odaya açılmaktadır. Bu odaların hemen yan tarafındaki alan, 165 ve 167 numaralı mutfak ve 153 numaralı banyo bölümünden oluşmaktadır. Bu ilk bölgenin ardından 106 ve 131 numaralı iki büyük avlu göze çarpmaktadır. 131 numaralı avlunun güneyinde ve 210 numaralı odanın içinde tapınım yerleri mevcuttur. Bu odanın hemen yanı başında ise, depo olarak kullanılan başta 220 numaralı oda olmak üzere birkaç oda daha vardır. Yine 131 numaralı avlunun güneyinde, 210 ve 220 numaralı odaların ise kuzeyinde, depo ya da arşiv odası olarak kullanıldığını düşünülen 132 numaralı bir oda daha vardır.⁸⁹

⁸⁷ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, Çeviren: Dilek Şendil, C. I, İstanbul 2009, s. 132.

⁸⁸ Joan Oates, *Babil*, Fatma Çizmeli (Çeviri), Ankara 2004, s. 67.; Zimri-Lim'in sarayı hakkında geniş bilgi için bkz.: Marie-Henriette Gates, "The Palace of Zimri-Lim at Mari", *The Biblical Archaeologist*, V. XXXVII, No: 2, USA 1984, s. 70-87.

⁸⁹ Marie-Henriette Gates, a.g.m., s. 81-82.

Duvarları çeşitli renkli kabartmalarla süslü olan 106 numaralı ikinci avlunun güneyinde ise, yine duvarları Mari kralı Zimri-Lim'in ordusunun ihtişamını anlatan kabartmalarla süslü 65 ve 66 numaralı taht odası yer almaktadır. Yeni Asur Dönemi Sarayları'ndaki İç Avlu ile kısmen benzerlik taşıyabileceği düşünülen taht odasıyla 106 numaralı avlu arasında, 64 numarayla adlandırılmış bir geçiş odası mevcuttur. Bunun yanında bu avlunun etrafında 110, 111, 112, 114 ve 115 sayılarıyla numaralanmış koridor bölgesi vardır. Ayrıca ikinci avlu diye adlandırmış olduğumuz bu 106 numaralı bölüm, kralın ailesinin ve maiyetinin oturduğu geniş bir alana açılmaktadır.⁹⁰

Bütün bu anlattıklarımız ışığında harem bölgesinin de bu bölümün içerisinde yer alması gerektiği hususu belirlemektedir. Zira Mari'deki kazı çalışmalarını yürütmüş iki Fransız araştırmacı André Parrot ve Jean Margueron, bu alanın içerisinde Mari kralı Zimri-Lim'in eşlerinin, kızlarının, cariyelerinin, kısacası kraliyet ailesinin ikamet ettiği bir alanın var olduğu hususunda ortak bir fikir benimsemişlerdir.⁹¹ Fakat iki arkeolog da Mari Sarayı'nın içyapısını izah ederken, birkaç odanın aynı tanımlanmasının dışında farklı görüşlere sahiptirler. Bu durumu bir tablo ile ifade etmek gerekirse eğer, bu iki bilim adamının görüşü aşağıdaki gibidir:

Mari Kralı Zimri-Lim'in Sarayı'nın Odalarının İki Farklı Tanımlaması		
André Parrot	Oda numarası	Jean Margueron
Arşiv odası	24 ve 25	Ambar, Depo
Kraliyet daireleri	31 numaralı odanın etrafındaki kuzeybatı oda bloğu	Yönetici odaları
Bekleme odası, Giriş salonu	64	Tapınım alanı (Kutsal alan)
Taht odası	65	Taht odası
Tapınım alanı (Kutsal alan)	66	65. ve 68. odayla ilişkilendirilen oda
Ambar, Depo	86'dan 105'e kadar kısım	Alt kademedeki personel ve köleler için ikametgâh alanı
Atölye	131 numaralı odanın güney tarafındaki oda bloğu	Ambar, Depo

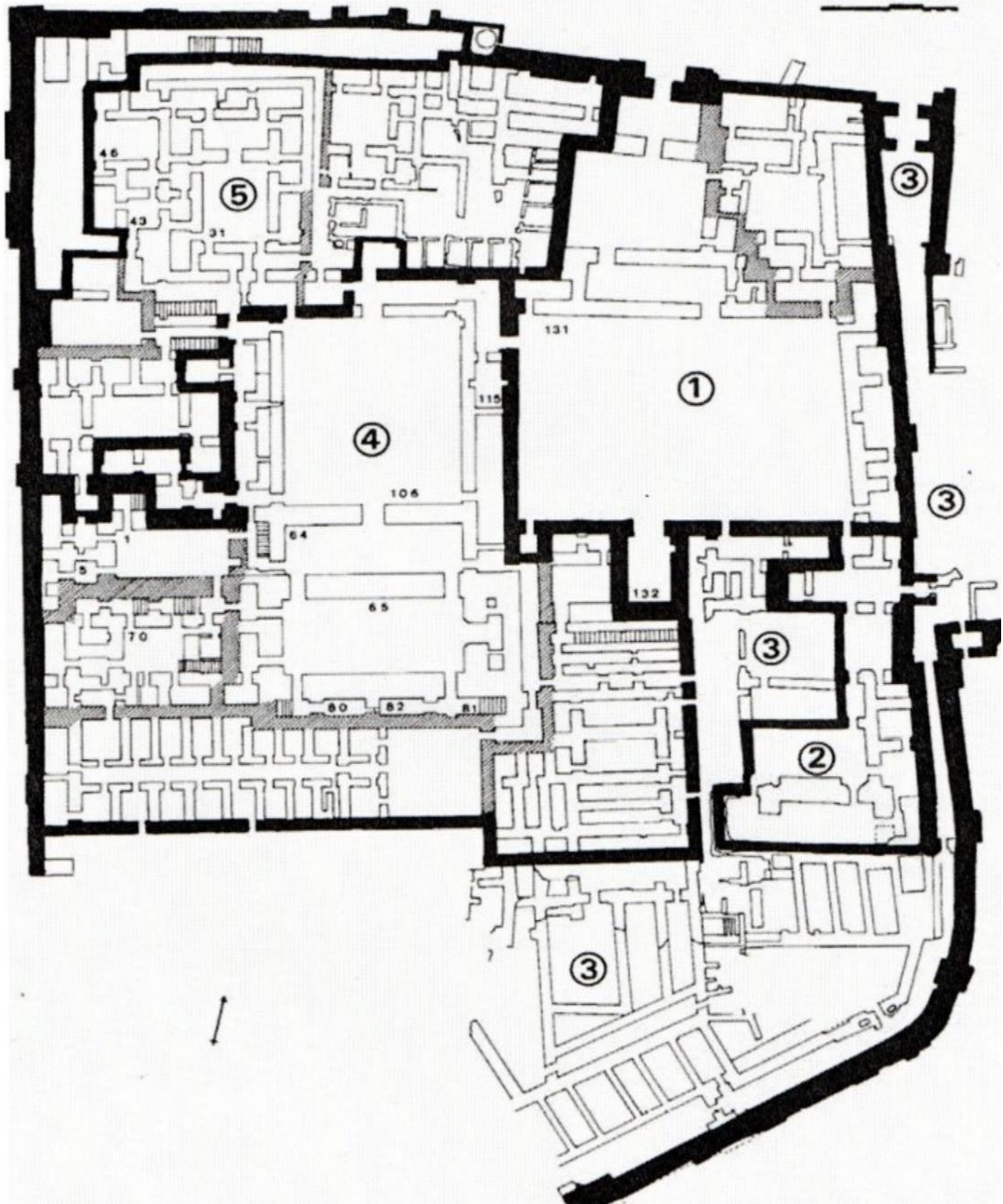
⁹⁰ Marie-Henriette Gates, a.g.m., s. 82-83.

⁹¹ Marie-Henriette Gates, a.g.m., s. 84.

—	131 numaralı odanın güneyindeki odaların ikinci katı	Kraliyet daireleri
Avlu	131	—
Hol	132	Şapel (küçük klise)
Tapınım alanı (Kutsal alan)	149/150	—
Tapınım alanı (Kutsal alan)	210	Tapınım alanı (Kutsal alan)

André Parrot ve Jean Margueron başlangıçta harem kurumunun Mari Sarayı içerisinde nerede olduğu hususunda fikir birliğine sahip olmasalar da, daha sonra Jean Margueron, meslektaşının fikrine katılmakla birlikte daha önce yöneticilerin odaları olarak nitelendirdiği alanın (31 numaralı odanın bulunduğu alan) harem kurumuna tekabül ettiğini kabul etmiştir.⁹² Her iki bilim adamının sonunda ortak görüş beyan ederek harem bölgesi olarak yorumladıkları 31 numaralı alan, aslında Mari Kraliyet Sarayı'nı ihtiva eden aşağıdaki resimle daha anlaşılır bir almaktadır.

⁹² Nele Ziegler, "Economic Activities of Women According to Mari Texts (18th century BC)", in: Cecile Michel-Brigitte Lion (Eds.), *The Role of Woman in Work and Society in the Ancient Near East*, Walter de Gruyter, Berlin 2016, s. 306.

Nitekim André Parrot ve Jean Margueron'un harem bölgesi olarak ifade ettikleri 31 numaralı kısım aslında, yukarıda Mari Kraliyet Sarayı'nı gösteren resimde 5 numaralı alanın içerisinde kalmaktadır. Hem Nele Ziegler hem de Marie-Henriette Gates sarayın bu 5 numaralı kısmını, harem kadınlarının yaşadığı alan olarak değerlendirmektedir.⁹³ Buradan hareketle Mari Kraliyet Sarayı'nın içerisinde saray kadınların ikamet alanı olan harem, yukarıda bahsedilen alanda yer alması oldukça muhtemeldir. Özetle Mari Saray

⁹³N. Ziegler, "Economic...", s. 306.; Marie-Henriette Gates, a.g.m., s. 83.

yapılanması ve bu yapılanma içerisindeki harem bölümünün yerleştirilebileceği konumu bu şekilde izah etmek mümkündür.

2.3.2. Mari Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler

2.3.2.1. Siyasi Evlilikler

Eski Yakındoğu toplumlarında evlilik, tek eşlilik üstüne kurulu olsa da, kralların birden fazla eşi olması yaygın bir gelenektir. Nitekim Mari Saray Arşivi'nde (MÖ 18. yy.) bulunan belgelere göre Mari kralı Zimri-Lim'in de on iki eşi vardı.⁹⁴ Ancak bu eşler arasında sadece bir tanesi kraliçe unvanına ve onun sorumluluğuna sahip olabiliyordu. Bu noktada Nele Ziegler'in Zimri-Lim'in haremi üzerine gerçekleştirdiği çalışması, Mari'deki kadınların sınıflandırılması aşamasında harem kurumunun varlığına dair önemli bilgiler vermektedir. Ona göre bu kurumun içerisinde kralın annesi, eşleri, kızları ve cariyelerinin yanında bu topluluğa hizmet eden kapıcı, müzisyen gibi çeşitli kadın hizmetkârlar vardır. Bu kadınlardan “Ana Kraliçe *Adad-duri (Addu-dūri)*, Kraliçe *Šibtu*, ikincil eş pozisyonundaki *Dam-ħuraši* ve *İnibšina*”, Zimri-Lim Dönemi Mari Haremi'nin işleyişine yön veren kadınların başında gelir.⁹⁵

İttifak kurma veya ittifakı güçlendirme aracı olarak görülen bu tür evliliklerin, Mari ve Kuzey Mezopotamya kralları arasındaki kadar iyi belgelendiği bir başka dönem yoktur. Bu bağlamda siyasî evliliklerin ilk örneğini, Mari kralı Zimri-Lim'in MÖ 19. yy'ın sonlarında Halep yakınlarındaki Yamhad Krallığı'nın lideri olan I. Yarim-Lim (MÖ 1780-1764)'in kızı Šibtu ile evlenmesi oluşturmaktadır.⁹⁶ Böylelikle Kraliçe Šibtu kralın ilk eşi konuma gelmiştir. Fakat Zimri-Lim'in onun dışında *Dam-ħuraši* gibi pek çok ikincil eşi de mevcuttur. Yine bu dönemde kaleme alınmış olan Mari mektuplarından onun evli ya da evlilik çağında çok sayıda kızının olduğu anlaşılmıştır. Zimri-Lim bu evlilik vesilesiyle Mari'yi, I. Šamši Adad'ın oğlu Yašmah Addu'nun hâkimiyetinden kurtarmış ve Mari tahtına geçmiştir.

Mari kralı, Halep'te geçirdiği yaşamından tecrübe edinmiş olmalı ki, siyasal evliliği sınırlarını koruyabilmek adına emperyalist devlet politikasının vazgeçilemez bir

⁹⁴ Pierre Bordreuil, Françoise Briquel-Chatonnet, Cecile Michel, *Tarihin Başlangıçları Eski Yakın Doğu Kültür ve Uygarlıkları*, (Çeviren: Levent Başaran), İstanbul 2015, s. 192.

⁹⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 494.

⁹⁶ Marc Van de Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İ.Ö. 3000- 323*, Çev. Sinem Gül, Ankara 2006, s. 129

parçası olarak görmüştür. Bu doğrultuda kızlarının ve kardeşlerinin çoğunu komşu krallarla, özellikle de Kuzey Mezopotamya'daki vasal krallarla evlendirmiştir.⁹⁷

Bu bağlamda Zimri-Lim kız kardeşi Liqtum'u, kendisinin önemli müttelikleri arasında olan Burundum kralı Adal-şenni ile evlendirmiştir.⁹⁸ Zimri-Lim bu evlilikle kendi krallığına oranla nispeten daha az güçlü Burundum Krallığı üzerindeki nüfuzunu pekiştirmek istemiştir. Diğer evlilikler gibi bu evlilik de siyasi bir amaç üzerine gerçekleşmişse de, tarafların evlendikten sonra mutlu oldukları da olmuştur. Nitekim çiftler arasındaki evliliğin sorunsuz ilerlediğini Liqtum'un, kardeşine yazdığı mektubun şu dizelerinden anlamak mümkündür: “*O (Burundum kralı), beni kraliçesi olarak büyük bir saraya yerleştirdi. İçerisinde İşme Dagan'ın ve Mâr-Addu'nun kızlarının da olduğu 200 kadının sorumluluğunu da bana verdi.*”⁹⁹ Zimri-Lim ve kardeşi Liqtum arasında geçen diyalog çiftin evliliğine dair net bir fikir vermektedir. Ancak bu mutlu aile tablosu zaman içerisinde çeşitli sıkıntılarla karşılaşmış olmalı ki, bu durum iki kardeşin mektuplarında sıklıkla bahsi geçen bir konu olmuştur. Bu minval üzere Liqtum'un kardeşine hitaben yazdığı mektubun muhtevası şöyledir: “*Sen bana Adal-şenni ile aramızda olan tartışmayı bitirmemiz konusunda iyi niyetli olmamı ve anlayış göstermemi yazdın. Kim evliliğinde huzur ve barış istemez ki? Bu vesileyle ben de sana Adal-şenni ile aramızda barış ve huzurun sağlanacağı noktasında uzun bir bildiri gönderiyorum. İlişkimizde mutluluk ve barış yeniden sağlanacaktır.*” Zimri-Lim, kardeşine evliliğini düzeltmesi konusunda önemli telkinlerde bulunurken, ondan çeşitli hediyeler de talep etmiştir. Bu hediyeler arasında en ilginç olanı da şüphesiz ki “deve kuşu” istemesidir. İkili arasında geçen diyalog ise şöyledir: “*Senin yaşadığın yerde çok sayıda deve kuşu var. Niçin bana deve kuşu göndermiyorsun?*”¹⁰⁰ ifadesinden Burundum bölgesinin deve kuşu açısından oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır.

Zimri-Lim benzer bir amaç doğrultusunda kızlarını da çeşitli krallıklara gelin olarak vermiştir. Mari kralı kızlarını kendisinin vasalı konumunda olan şehir yöneticileriyle evlendirerek, bu yöneticileri kendine bağlı ve bağımlı hale getirmek istemiş olmalıdır. Bu bağlamda kızı Bahdi-Lim bu durumdan nasibini alanlar arasında başta gelmektedir. Danışmanlarının da tavsiyesiyle Aşkur-Addu, Zimri-Lim'in

⁹⁷ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 50.

⁹⁸ Gwendolyn Leick, *Who's Who in the Ancient Near East*, USA 2002, s. 97.

⁹⁹ E. K. Solvang, *a.g.m.*, s. 419.

¹⁰⁰ Jack M. Sasson, “Texts, Trade, and Travelers”, in: Joan Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans (Eds.), *Beyond Babylon (Art, Trade, And Diplomacy in the Second Millennium B.C.)*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2008, s. 99.

kızlarından birinin kendisiyle evliliğine müsaade göstermesi şartıyla Mari kralını hükümdarı olarak tanıyacağını taahhüt etmiştir.¹⁰¹ Bu müzakerelerin sonucu bilinmiyor olsa da, Zimri-Lim'in böylesi bir fırsatı hâkimiyetini genişletmek için geri çevirmediğini varsayabiliriz. Çünkü ikili arasında daha sonra kaleme alınmış olan belgeler Aşkur-Addu'yu, Zimri-Lim'in müttefiki olarak göstermektedir. Ancak kızlarının bu durumdan pek memnun olmadıklarını babalarına gönderdikleri mektuplarda sık sık yakınmalarından anlamak mümkündür. Nitekim İnib-şarri babası Zimri-Lim'e gönderdiği bir mektupta Aşlakka kralı İbal-Addu'nun kendisini “*dört köşe*” (tubqum) ile sınırlandırılmış bir alanda bıraktığını, ilgi ve alaka göstermediğini sitemkâr bir şekilde ifade etmektedir. Zimri-Lim kızına karşı takınılan bu durumdan hareketle damadına karşı bir askeri sefere kalkışmış ve bu sefer neticesinde içerisinde onun daha önce fethettiği kralların haremünün de bulunduğu 100'den fazla kadını Mari'ye götürerek hakimiyetine almıştır. Bu kadınlardan bazıları Mari'de müzisyen olarak görev almışsa da, onların çoğu dokuma işlerinde çalıştırılmak üzere hediye edilmiş veya saray eliyle satışa çıkarılmıştır.¹⁰²

2.3.2.2. Savaş Esirleri

Antik Doğu toplumlarının benimsediği bir gelenek üzere, gerçekleşen bir savaştan sonra galip gelen taraf, mağlup ettiği rakibinin tüm mal varlığını ele geçirmekle birlikte, mağlup kralın haremını de kendi haremının içerisine katmaktaydı. Nitekim Durand, Yasmah-Addu dönemindeki işe listelerini Zimri-Lim dönemdekilerle karşılaştırdığında, Zimri-Lim'in sarayındaki kadınların önemli bir kısmının daha önce Yasmah-Addu'nun haremında de olduğunu tespit etmiştir.¹⁰³ Dolayısıyla Yasmah-Addu da bir önceki Mari kralı Yağdun-Lim'in haremının kadınlarını kendi haremının içine katmış olmalıdır. En nihayetinde Zimri-Lim de, Yasmah-Addu'yu mağlup ettikten sonra onun tüm haremını kendi haremi içerisine katmıştır.¹⁰⁴

Öyle ki Zimri-Lim'den önce Mari'yi yöneten Asur hükümdarı Yasmah-Addu için yağ istihkak listeleri yaklaşık 44 kraliyet kadını ve çalışanlarını belgelerken, Zimri-Lim Dönemi'nde bu sayı yaklaşık 200'ü memur veya hizmetçiden oluşan en az 232 kadın olarak belgelenmiştir. Söz konusu bu artışın nedeni, Yasmah-Addu Dönemi istihkak

¹⁰¹ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰² J. M. Sasson, *a.g.m.*, s. 99.

¹⁰³ E. K. Solvang, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁰⁴ Jean Bottero, *Eski Yakındoğu: Sümer'den Kutsal Kitaba*, (Türkçesi) Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan, Ankara 2005, s. 146.

listeleri ile Zimri-Lim Dönemi istihkak listelerini karşılaştırınca ortaya çıkmıştır. Buna göre tıpkı daha önce Yasmah-Addu'nun, Mari kralı Yahdun-Lim'in haremını kendi haremına kattığı gibi, bu seferde Zimri-Lim Yasmah-Addu'nun haremını kendi haremı içerisine katmıştır.¹⁰⁵

Ayrıca Tevrat'ın bir metninde bu uygulamanın bir yansımasını bulmak oldukça ilginçtir. Nitekim burada babası Davud'a başkaldıran Abşalom'a simgesel bir harekette bulunması önerilir: *“Babanın sarayındaki cariyelerle birlikte ol. Böylece tüm İsrail senin babana karşı gerçekleştirdiğin bu hareketin sebebini öğrenmek için gelecek. Bu yüzden yüksek bir yere (çatı) yerleş ki, tüm İsrail halkı babanın cariyeleriyle birlikte olduğunu görsün.”* Söz konusu bu gelenek ile Tevrat'ta geçen bir bilginin bu denli benzerlik göstermesi, temelleri eskiçağlarda atılmış bir köprünün olabileceğinin en güzel örneğidir. Bir kralın ölümü veya yenilgiye uğraması üzerine, daha önce himayesinde olan kadınlar kraliyet hanedanının hayatta kalan birliklerini temsil etmekteydi. Onların faaliyetleri ve kraliyet kimlikleri bir kralın ölümü ile son bulmakta iken, bir diğer kral ile de tekrar başlıyordu. Bir erkek hane halkının kadınları üzerindeki otoritesini kaybettiğinde ister istemez kendi statüsünü de kaybetmiş oluyordu. Bunu lehine çeviren kral için ise durum tam tersiydi. Zira bir şehir üzerinde iktidarın ele geçirilmesinin ve ele geçirilen bölgenin kısmen de olsa meşrulaştırılmasının en basit yolu buradan geçmektedir.

Bu bağlamda Mari kralı kız kardeşiyle evlendirdiği Burundum kralı Adal-şenni, Elulut kralına yenilince malumun ilanı gerçekleşmiş ve Elulut kralı, Burundum kralının tüm maiyetini kendi himayesine geçirmiştir. Böylelikle Kraliçe Liqtum'un harem yönetimi de son bulmuştur.¹⁰⁶ Yine Karana kralı Aşkur-Addu, Qattara kralı Hadnu-Rabi'nin Karana şehrini istila etmesinden sonra Zimri-Lim'in kızlarından biri olan İnib-şarri'nin eşi İbal-Addu'nun yönetimindeki Aşlakka şehrine geçici olarak sığınmıştır. Aşkur-Addu bu süre zarfı içerisinde kendi ev halkını İbal-Addu'nun hareminden temin etmiştir.¹⁰⁷

Öte yandan Andaring kralı Atamrum'un ölümünden sonra Zimri-Lim'in kızı İnbatum dul kalınca, Himdia'da Andaring'in tahtını ele geçirmek adına ciddi girişimlerde bulunmuştur. İnbatum evine yani Mari'ye dönmek istese de, geleneklere göre o ve Atamrum'un haremının diğer üyeleri yeni kralın haremının içine dahi edilmiştir. Hatta

¹⁰⁵ E. K. Solvang, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁰⁶ G. Leick, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁰⁷ W. Heimpel, *a.g.e.*, s. 121.

yeni Kral Himdia, İnbatum'u ve Atamrum'un hareminin diğer üyelerini başkentten köye (Buqaqum) naklettirmiştir.¹⁰⁸

Zimri-Lim'in haremindeki kadınların sayısının artmasının bir diğer nedeni de, onun tam da bu dönemde gerçekleştirmiş olduğu seferler olmalıdır. Zira Mari kralın gerçekleştirdiği savaşlardan sonra elde ettiği ganimetin içerisindeki esir kadınların varlığı bir hayli fazladır. Öyle ki Zimri-Lim, saltanatının başlarında çıktığı Kahat seferinin zaferle kazanılması sonucu ganimet olarak çok sayıda değerli eşyanın yanında önemli miktarda kadın ve erkek köleyi Mari'ye getirerek haremine dâhil etmiştir. Yine o, Aşlakka'dan sonra Kulmiş'te de hâkimiyetini tesis edince, bu bölgeden de önemli miktarda kadın esir almış ve onları tekstil alanında çalıştırmak üzere köle olarak Mari'ye getirmiştir.

Mari kralının haremindeki kadın nüfusunun nasıl arttığını anlayabilmemizi sağlayan kaynakların başında gelen Kral Zimri-Lim ve Kraliçe Şibtu arasında geçen mektuplaşmalar da, savaş ganimetleri arasındaki kadın varlığına önemli bir ışık tutmaktadır. Nitekim Mari kralı bir sefer esnasındayken Kraliçe Şibtu'ya hitaben yazdığı mektupta şunları söylemektedir: *“Ele geçirdiğim ve daha önce [sana] sözünü ettiğim ganimetler arasındaki kadın müzisyenlerle ilgili olarak, sonunda hiçbirinin de müzisyen olarak seçilmemesine karar verdim. Bu kızlar sadece dokuma işçisi olarak değerlendirilmelidir. Eğer ganimet arasında bizzat müzisyen olarak seçtiğim kadınlar olursa, o zaman [onları sana] gönderirim.”*¹⁰⁹ Bu kadınların bir bölümü haremde yaşamlarını devam ettirirken, bir bölümü de sarayda çeşitli görevlere getirilmiştir. Esir alınan bu kadınların güzel olanları kralın haremine seçilirken, kalanların bir kısmı dokuma işçiliğine, diğer kısmı ise sarayda farklı görevlerde çalıştırılmak üzere ayrılmışlardır. Bu bağlamda Mari kralının hareminin içerisine bakıldığında müzisyen, eğitmen, oda hizmetçisi, kâtip ve daha birçok görevi ifa eden pek çok kadının olduğu görülecektir.¹¹⁰

Ziegler, bu gelişmeler sonucunda kralın hareminin içerisinde yaşayan kadın nüfusunun zaman içinde 350'ye, oradan da 600'e kadar çıkmış olabileceğini beyan etmektedir. Aynı şekilde Millet Alba 2001 yılında yazmış olduğu doktora tezinde, Mari kralı Zimri-Lim Dönemi'nde, Mari nüfusunun 40.000 kişi sayısına ulaşmış olabileceğini

¹⁰⁸ W. Heimpel, a.g.e., s. 159-160.

¹⁰⁹ J. Bottero, a.g.e., s. 147.

¹¹⁰ B. F. Batto, a.g.e., s. 84.

iddia etmektedir. Bu görüş Ziegler'e makul bir fikirmiş gibi gelse de, ona göre Mari Krallığı'nın nüfusunun % 50'si kadın ya da genç kızlardan oluşturmaktadır.¹¹¹ Krala ve kraliyet ailesine tabi olan bu kadınların istihkak listelerinde yün ve yağ gibi malzemeler aldığı işaret edilse de, daha düşük statüye haiz kadınların faaliyetleri metinlerde çok az yer bulmaktadır. Bu kadınlarla ilgili tek yazılı bilgi ise, kendi olanaklarıyla alıp tükettikleri gıdalar veya aldıkları hediyeler aracılığıyla bize ulaşmaktadır.

2.3.3. Mari Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Sevk ve İdaresi

Eski Mezopotamya toplumları arasında harem müessesesinin sevk ve idaresi noktasındaki bilgilerimiz özellikle Mari ve Asur Krallıkları'na ait metinlere dayanmaktadır. Söz konusu toplumlara ait belgelerden anlaşıldığına göre, harem müessesesinin yönetiminin başında öncelikli olarak Ana Kraliçe vardır. Onun ölümünün ardından ise harem yönetimi kralın eşine yani kraliçeye geçmektedir. Bu anlatılanlar ışığında üzerinde duracağımız ilk toplum ise, Mari Krallığı'dır.

2.3.3.1. Mari Kraliyet Haremi (Zimri-Lim Dönemi, MÖ 1774-1762)

2.3.3.1.1. Ana Kraliçe (Adad-dūri/Addu-dūri)

Mezopotamya krallarının eşlerinin (kraliçe) çoğunluğu hakkında çok az şey kaydedilmiştir. Kraliçenin Mezopotamya toplumundaki rolü, bu konuda ortaya çıkan belgelerin niceliğiyle tam bir tezatlık içerisindedir. Zira Mezopotamya'nın uzun tarihi boyunca, kadınlar en yüksek siyasi kademedeki etki ve yetkiye sahip olmuşlardır. Bu konudaki ilk örnek ise, MÖ 3. binyılda Kiş'te yaşamış ve buranın yöneticiliğini yapan Ku-baba'dır. Ku-baba bizim için bilinen tek hükümran kraliçe olsa da, bu unvana sahip olmaksızın siyasi meseleler üzerinde etkili olan kadın yöneticiler de vardır. Nitekim Lagaş'ın son yöneticilerinden Enentarzi'nin eşi Dimtur, Lugalbanda'nın eşi Baranamtara ve Urukagina'nın eşi Şa₆-Şa₆ bu kadınlar arasında ilk akla gelenlerdendir. Özellikle Lagaş'ın son iki yöneticisinin saltanatları, eşlerinin yönetsel anlamda göstermiş oldukları başarılarla ve sahip oldukları güce güzel bir örnektir. Zira bu dönemde faaliyet göstermiş olan bir nevi işletme tarzındaki evlerin yönetimi bizatihi bu kraliçelerin ellerindeydi. Öte yandan bu zamana dek Eski Babil Dönemi'ndeki kraliçeliğin belgelenmesi belirgin ölçüde eksiktir. Bu eksiklik en azından Mari Krallığı tarafından kraliçe nezdinde gönderilen mektupların yayınlanmasıyla bir nebze giderilmeye başlanmıştır. Nitekim Mari Sarayı'nda bulunan yaklaşık 8.500 tableten 2.500 tanesi

¹¹¹ N. Ziegler, "Economic...", s. 296.

mektup olarak yayınlanınca, hem saraydaki kadınların görev dağılımına dair bazı önemli bilgiler edinilmiş hem de bu işleyişin temel denetleyicisi olarak da kral ve kraliçenin ismi ön plana çıkmıştır.¹¹²

Mari kralı Zimri-Lim'in saltanatının başlarında sarayın/haremin sevk ve idaresi, annesi Adad-dūri/Addu-dūri'nin kontrolündeyken, onun ölümünün ardından ise kralın Yamhadlı/Halepli eşi Kraliçe Šibtu'ya geçmiştir.¹¹³ Mari kralının seferde olduğu dönemlerde Mari kraliçeleri, sarayın idaresini üstlenmişlerdir. Bu doğrultuda öncelikle ana kraliçe pozisyonunda olan Addu-dūri'ye değinmek yerinde olacaktır. Nitekim ARM 10, 142 numaralı mektupta Şuprum'daki olaylardan bahsedilirken Dēr'de¹¹⁴ her yıl yapılan Dērītum festivalinde, ana kraliçenin adı geçse de, sahip olabileceği nüfuza dair herhangi bir çıkarımda bulunmak imkânsızdır. Yine de onun Zimri-Lim ile olan mektuplaşmaları sarayın ve haremin işleyişi hakkında bilgi sahibi olduğumuz kaynakların başında gelmektedir.

Addu-dūri, I. Šamši Adad'ın hükümdarlığı döneminde sürgün hayatı yaşamışsa da Zimri-Lim, atalarının krallığını fethettiğinde, Addu-dūri de Mari'ye geri dönmeyi başarmıştır. Addu-dūri, Zimri-Lim'in saltanatının başındaki kısa bir süre dışında, Mari kraliyet sarayında onunla birlikte yaşamamıştır. Ancak daha Mari Sarayı'ndan ayrılmazdan evvel, Zimri-Lim'in babası Yahdun-Lim'in ölümüyle birlikte kısa bir süreliğine de olsa, harem yönetiminde söz sahibi olmayı başarmıştır.¹¹⁵ İkili arasında gerçekleşen mektuplaşmalardan, Addu-dūri'nin görev ve yetkilerinin neler ve hangi boyutlarda olduğu net bir biçimde anlaşılmaktadır. Bu metinlere göre o, öncelikli olarak kraliyet sarayından ve daha sonrasında ise kendi hanesinin işletmesinden sorumlu idi. Bu

¹¹² Dominique Charpin, "Patron and Client: Zimri-Lim and Asqudum The Diviner", in: Karen Radner-Eleanor Robson (Eds.), *The Oxford Handbook of the Cuneiform Culture*, Newyork 2011, s. 249.

¹¹³ Nurgül Yıldırım, "Eski Mezopotamya'da Kadınların Diplomasideki Rolü Bağlamında Mari Kraliçesi Šibtu'nun Yazışmalarından Örnekler", *Archivum Anatolicum (ArAn)*, C. XII, S. 2, Hatay 2018, s. 206.

¹¹⁴ Mari'nin hemen aşağısında, Fırat Nehri üzerindeki Orta Tunç Çağı şehri olan Der, nehrin karşı yakasına konuşlandırılan Hiddan ile birlikte, Mari'nin iki güneybatı sınır karakolundan biridir. Mari metinleri, Zimri Lim zamanında Der'de bir saray inşa edilmesine ve kasabanın tanrıçası Deritum'la ilişkili törenlere atıfta bulunur. Addu-dūri'nin burada yaşadığına dair bir bilgi yoksa da, hem Zimri-Lim'in burada bir saray inşa ettirmesi hem de ana kraliçenin Mari'de yaşanan her türlü olaydan doğrudan haberdar olabilmesi için burada ikamet ettirilmiş olması olası bir ihtimaldir: Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia, The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, Newyork 2009, s. 192.

¹¹⁵ Addu-dūri'nin Yamhad kabilelerinden birinin prensesi olduğu noktasında bir problem yoksa da, onun evlendiği Hadni-Addu'nun Yahdun-Lim'in oğlu mu ya da erkek kardeşi mi olduğu net değildir. Bunun yanında Addu-dūri'nin, Zimri-Lim'in babası Yahdun-Lim'in eşi olduğu hususunda da iddialar vardır. Böylesi bir durumun ortaya çıkmasında bu kralların birbirlerinin haremelerini devralmaları ekili olmuş olabilir: N. Ziegler, "Economic...", s. 299.

doğrultuda kraliyet sarayının bakımını denetlemek ve eksiklerini gidermek, onun asli görevlerinin başında gelmektedir.¹¹⁶

Öyle ki bu yazışmalarından kendine ait bir evi olduğu anlaşılan Addu-dūrī, burayı bir nevi işletme olarak kullanmış olmalıdır. Zira bu ev, hem Mari kraliyet sarayının mutfağına gönderilen tahılların adresi hem de dokuma atölyelerinin faaliyet gösterdiği bir mekân olarak işlev göstermiştir. Yine idari metinlerde buradan saraya, bronz bıçak sevkiyatı yapıldığına dair önemli bilgiler de vardır. Addu-dūrī'nin, tapınaklar için pahalı çanak çömlek üretiminde bulunduğu da anlaşılmıştır. Mari kralı, ana kraliçenin inşaat konularındaki hünerini de bilmesinden dolayı ondan kraliyet sarayının avlusunda inşaat işlerini organize etmesini ve bu süreci denetlemesini dahi istemiştir. Zira kral, dairesinin penceresinden Qatna'nın beyaz atlarını seyretme arzusunu içinde taşımaktaydı. Nitekim bu durum bir mektupta (ARM 10, 147) şöyle dile getirilmektedir: “*Qatna'dan gelen beyaz atları ve bu atların muhteşem olduğunu duydum! Şimdi, (...) kapısında [korumaların] beklediği boyalı evin avlusunda onları gün ışığından korunmak için gölgelik olmalı. Onlar bunu yapacaklar! Kamışları kesecekler ve atlar için bir sığınak yapacaklar. Onlar [kendilerine teslim edilen] tahılla besleyecekler...*”¹¹⁷ Bu dönemde çoğunlukla bir mesajın hızlı bir şekilde iletilmesi için daha ziyade Kuzey Mezopotamya'dan gelen atlar tercih edilmekteydi. Bu beyaz atların büyük ilgi görmesinin nedeni merak konusu olsa da Mari kralının bu atlar için sarayında özel bakım yerleri inşa ettirmesi, onlara verilen kıymeti görmemiz açısından son derece önemlidir.

Zimri-Lim'in Mari'de olmadığı zamanlarda ana kraliçe, kralın naibiymiş gibi davranmakta ve onun şahsi eşyalarına da erişim sağlayabilmekteydi. Öyle ki “*Kutuyu kralın emrinde açtım, fakat 4 sheqel değerindeki gümüş yüzük yok (...)*” şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere, Addu-dūrī saraydaki gerekli birimlere erişim sağlayabiliyor ve bu birimlere mal tedarik eden memura gerektiğinde talimat verebiliyordu.¹¹⁸ Dolayısıyla Addu-dūrī'nin, veliaht prensle aynı pozisyonda oluşu ve kralın değerli eşyalarının bulunduğu bir kasanın da idaresini gerçekleştiriyor olması, onun kral katındaki güvenine ve gücüne işaret etmektedir. Bir başka metinde de Addu-dūrī'nin, yine içinde kralın özel eşyalarının olduğu bir kutuyu evinde sakladığı belirtilmektedir. Ayrıca, Addu-dūrī görmüş olduğu kehanet rüyalarını da Zimri-Lim'e rapor etmiş ve ona

¹¹⁶ N. Ziegler, “Economic...”, s. 300.

¹¹⁷ M. Stol, *a.g.e.*, s. 494.

¹¹⁸ N. Ziegler, “Economic...”, s. 300.

diğer insanların gördüğü önsezileri de anlatmıştır. Nitekim bu konuda yazılmış ARM 10, 147 numaralı mektupta şu ifadeler yer almaktadır: “*Daha önceden efendim bana şöyle söyledi: “Ben her zaman benim lehimde olan kehanetler doğrultusunda hareket ettim”. Efendim yine lehine olan bir kehanet doğrultusunda mı hareket edecek? Efendim kendisine dikkat etmeli ki, başarısız olmasın.*”¹¹⁹ Bu metinden anlaşılacağı üzere Addu-dürî, oğlunun bu olumlu kehanetlere güvenerek bir askeri sefere kalkışmasından endişeleniyor olmalı ki, onu ihtiyatlı olması hususunda uyarmaktadır.

Öte yandan ana kraliçenin yaşadığı yerin nerede olduğunu hususu tam olarak belli değilse de, bu evin Mari başkentine yakın bir yerde olması muhtemeldir. Addu-dürî'nin etkinliğini ve gücünü anlayabilmemize yardımcı olacak ARM 10, 54 numaralı mektupta ana kraliçe Zimri-Lim'e şöyle seslenmektedir: “*Mari şehri, tapınaklar ve saray iyi. Efendimin kalbi hiçbir şeyden korkmasın.*”¹²⁰ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, Addu-dürî ne kadar da Mari'de yaşamıyor olsa da, orada yaşananlardan haberdar olduğu açıktır. Bu durum onun Mari Sarayı'ndan çok da uzakta bir yerde yaşamadığını göstermektedir. Bununla birlikte Addu-dürî'nin görev alanı içinde olmasa da, tapınaklar ve kraliyet sarayı için de sorumluluk bilinci taşıdığı ortadadır. Bütün bu anlatılanlar Addu-dürî'nin görev ve sorumluluklarının neler olduğu hususunda bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Böylesi bir kurumun içerisinde elbette ki, çok sayıda insan çalıştırılmış olmalıdır. Nitekim Addu-dürî'nin yönetimi altındaki bu evin içerisinde sayısız derecede hizmetçi, tekstil üretiminde yer alan pek çok kadın, kâtip, doktor ve de tarım işlerinde çalışan pek çok personel vardı. Zira Addu-dürî'nin yönettiği bu işletme zaman içerisinde gelişmiş olmalı ki, Addu-dürî önemli miktarlarda tahılla ilgili borç verme faaliyetlerinde yer alarak pek çok kişiye kredi veren bir hale gelmiştir. Hatta kraliçe öldüğünde vermiş olduğu kredilerin bir kısmı geri ödenmediğinden dolayı, bu kredileri tahsil etme görevi Addu-dürî'nin mirasçısı konumunda olan Başrahibe İnibşina'ya geçmiştir. Ancak Addu-dürî'nin ölümünden iki yıl sonra yazılmış bir metne göre, hem Addu-dürî hem de İnibşina dört yıl önce birtakım kişilere vermiş olunan yaklaşık 7.200 litre tahılı geri alamamışlardır. İnibşina da bu duruma çare olmayınca, birkaç yıl sonra saray harekete geçmiş ve borçların toplaması için icra memuru görevlendirmiştir.¹²¹ Kredi sağladıkları arasında bir tüccar, iki kuyumcu ve toplumun önemli üyeleri ile küçük ölçekli kentler de

¹¹⁹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 494.

¹²⁰ N. Ziegler, “Economic...”, s. 299.

¹²¹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 493.

vardır. Bu metin yalnızca geri alınamamış borçlardan bahsettiği için, borç verme faaliyetlerinin çok daha büyük ölçekte gerçekleştiğini varsayabiliriz. Bütün bu anlatılanlardan hareketle Addu-dūrī'nin, yaşadığı dönem itibariyle hiç de yabana atılmayacak bir nüfuza sahip olduğu anlaşılmaktadır. Addu-dūrī ana kraliçe olarak Zimri-Lim'in sarayında kaldığı süre zarfında sarayın ve özellikle kralın haremının yönetiminden sorumlu kişiydi. Mari Sarayı'ndan ayrıldıktan sonra daha ziyade kraliyet sarayın tedarikçisi ve kendisine kral tarafından tahsis edilen evin yöneticisi olarak yaşamını devam ettirmiştir.

2.3.3.1.2. Kraliçe (Şibtu)

MÖ 18. yy'ın başlarında Asur kralı I. Şamşi Adad, Mari topraklarını ele geçirip Yahdun-Lim'i savaş meydanında mağlup edince, oğul Zimri-Lim çareyi Yamhad Krallığı'na sığınmakta bulmuştur. Ancak kısa zaman sonra Zimri-Lim, dönemin güçlü krallarından Yamhad (Halep) kralı Yarim-Lim'in desteğini alarak atalarının topraklarını geri almayı başarmıştır. Zimri-Lim arkasına almış olduğu bu desteği perçinlemek için ise, saltanatının ikinci yılında Yarim-Lim'in kızı Şibtu'yu kendisine eş olarak almıştır.¹²² Zimri-Lim'in, Şibtu ile diplomatik amaçlı bir evlilik yapmasından ötürü, Yarim-Lim kızının saraydaki konumuyla alakalı endişe etmekteydi. Bu sebeple Mari'ye bir mektup yazıp endişesini bildirince, yüksek bir memur ve kâhin olan Asqūdum (kralın elçisi) bu konuyu Zimri-Lim'e iletmiştir. Söz konusu ARM 26, 13 numaralı mektubun muhtevası ise şöyledir: *“Kralıma söyle! Sarayınızdaki tanrıların çok güçlü olduklarını duydum. (...) Kızımın ev eşyaları nereye gidecek?”. Ben de (Asqūdum) dedim ki: “Kızınızın evi iyi.” O (Yarim-Lim) şöyle söyledi: “Kızım çabalarıyla evine yerleşebilir. Beş veya altı gün (saraydan) ayrılıp, eviyle ilgilenmeli. (Ama) Kızım kocasıyla birlikte yaşamalı (...).”*¹²³ Yarim-Lim Mari Sarayı'ndaki tanrıların gücüne olan inancından dolayı kızının sarayda yaşaması gerektiğine inanmaktadır. Bununla birlikte kızının sadece beş ya da altı gün (aybaşı hallerinden dolayı) sarayın dışında, diğer zamanlarda ise Zimri-Lim'in yanında hayatını sürdürmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buradan Kraliçe Şibtu'nun

¹²² B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 9.; Evlilik görüşmeleri ve başlık parasının miktarının ne kadar olacağı noktasındaki mütalaalar hakkında oldukça fazla bilgiye sahibiz. Ne yazık ki, elimizde olmayan tek bilgi, Halep'teki babası tarafından Şibtu'ya verilen çeyiz ve bu esnada çeyiz içerisinde getirilen kişisel eşyaların neler olduğu hususudur. Bu konuda yeterince bilgiye sahip olabilmek için ona verilen, prenseslerin çeyizleriyle karşılaştırmak gereklidir. Prenseler, değerli metaller arasında yer alan mücevherleri, bronzdan yapılmış eşyalar, dokuma ürünleri, yatak, sandalye ve masa gibi ev gereçlerini ve kadın hizmetkârları çeyiz olarak alıyorlardı. Şibtu'nun Mari'ye böyle bir çeyizle geldiğini hayal edebiliyoruz.

¹²³ Belki de Yarim-Lim, kızının eşyalarının tanrılarla kutsanmasından ya da sarayda onları barındıracak kadar yer kalmamasından korkuyordu: W. Heimpel, *a.g.e.*, s. 183.

sarayın dışında ya da Mari Sarayı'ndaki kadınların ikamet alanı olan haremde yaşamadığı düşünülmemelidir. Yarim-Lim'in bu istekleri kızının rahat bir hamilelik geçirmesini istediğinden ileri geliyor olabilir.¹²⁴ Halep kralının bu istekleri karşısında elçi Asqūdum, kraliçe için Mari'de kişisel eşyalarını oraya koyabileceği uygun bir ev ayarlamıştır. Nitekim aynı mektubun ilerleyen bölümlerinde Asqūdum, Šibtu'nun evi hakkında bize daha fazla bilgi vermektedir. Söz konusu mektubun ilgili bölümü şöyledir: “*Şimdi, kralım kızınız için (general) Mut-Bisir'in¹²⁵ evini seçmeleri için talimatlar verdi, böylece benimle (Mari'ye) gelecek olanlar, onun hizmetkârlarını görecekler ve bu durumu kralıma söyleyeceklerdir. (...) Kralımın bu ev hakkındaki tasarrufu bellidir. Onlar, bu genç kadına verdiği ev ile ilgilenecekler. (...) Burada kaldığım süre zarfında (Halep'te) bu evi hazırlayacaklar!*”¹²⁶ Anlaşılacağı üzere bu ev kraliçenin daimî ikamet alanı değil, bahsi geçen zaman aralığında kaldığı bir yer olmalıdır. Zira kraliçe kralın haremının içerisinde güç ve nüfuz sahibi biri olarak yaşamıştır.

Öte yandan Ana Kraliçe Addu-dürî, Zimri-Lim'in saltanatının altıncı yılının başında ölünce¹²⁷, Mari kraliyet haremının yönetimi Kraliçe Šibtu'ya geçmiştir. Bu konudaki bilgilerimiz tıpkı Ana Kraliçe Addu-dürî döneminde olduğu gibi Šibtu'nun, Zimri-Lim ile yapmış olduğu mektuplaşmalara dayanmaktadır. Bu mektuplar hem saray hayatı hakkında hem de Mari krallarının haremî hakkında önemli bilgiler vermektedir. Özellikle daha detaylı oluşuyla Kraliçe Šibtu'ya ait mektuplar bu konuda ayrı bir yere sahiptir.

Kraliçe Šibtu'ya ait mektupların çoğu, Mari Mektupları 10 (ARM 10) kapsamında değerlendirilen 179 mektuptan oluşmaktadır. Bu mektuplardan 17 tanesi Šibtu'dan Zimri-Lim'e, 20 tanesi Zimri-Lim'den Šibtu'ya yazılmıştır. Bunun yanında yine bir mektup da babası Yamhad kralı Yarim-Lim'den kızı Šibtu'ya gönderilmiştir. Çoğunluğu kraliyet ailesi arasında bir yazışma olsa da, bu mektupların 16 tanesi de, ticari

¹²⁴ Jack M. Sasson, “The Posting of Letters with Divine Messages”, *NABU*, Paris 1994, s. 304.

¹²⁵ Mari'deki en yüksek dereceli generallerden biri olan Mut-Bisir'in, bahsi geçen bölgede bir de sarayı vardı. Bu konut hala ünlü eski sahibinin ismini taşımaktaydı. Buranın gerçekten de Šibtu için seçilmiş olan bu ev olup olmadığı belli değilse de, Šibtu gibi bir kraliçenin böyle bir evde yaşamış olması muhtemeldir. Hatta tıpkı Addu-dürî'nin evi gibi Šibtu'nun burada yaşadığı iddia edilen evi de ilerleyen yıllarda çok miktarda tahıl veya diğer gıda maddelerini Mari saray mutfağına göndermiştir. Bütün bu anlatılanlardan hareketle Šibtu'nun Mari'de yaşayacağı iki yer vardı. Bunlardan ilki kraliyet sarayında bir daire, diğeri ise saray dışında bir ev, belki de Mut-Bisir'in eski ikametgâhıdır. Bu iki yerde de kadın hizmetkârlar çalışıyordu. Bunlardan bazılarının isimleri harem kayıtlarının tutulduğu listelerde de geçmektedir. Bu hizmetkârların bir kısmı ev işlerine ve yemek yapmaya adanmıştır: N. Ziegler, “Economic...”, s. 302.

¹²⁶ N. Ziegler, “Economic...”, s. 302.

¹²⁷ Šibtu Zimri-Lim'in çiftinin evliliğinin ikinci yılında Addu-dürî ölünce, doğal olarak onun cenaze işlemleriyle Šibtu ilgilenmek zorunda kalmıştır.

ve idari konularda diğer görevlilerle yapılmış yazışmalardan ibarettir.¹²⁸ Šibtu'nun yazdığı veya ona gönderilen yazışmaların içerinden hareketle o, sadece kraliyet haremının yönetiminden sorumlu değil, aynı zamanda Mari Krallığı içerisinde aktif ve çok etkili bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Kraliçe Šibtu, kralın sarayda olmadığı anlarda hem iç işlerinde hem de devlet işlerinde onun adına birçok yetkiyi üstlenmiştir. Nitekim Zimri-Lim ve Kraliçe Šibtu arasında gerçekleşmiş olan bu yazışmalar Šibtu'nun etkinliğini en ince ayrıntısına kadar gözler önüne sermektedir.

Rapor mahiyetinde yazılmış olan bu mektuplar “*saray, tapınaklar, atölyeler gibi çeşitli yerlerin ve hatta şehrin iyi ve işler durumda olduğuna*” dair bir bilgilendirmeye başlar. Yapılan bu bilgilendirmelerden hareketle, Šibtu'nun haremi yönetmesinin yanında, kralın yokluğunda bir de sarayı idare etmek gibi bir görevinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Šibtu'nun eşine hitaben yazdığı ARM 10, 18 numaralı mektupta geçen “*Beyime söyle, kölen Šibtu şöyle (söylüyor): Saray iyi. Mari'ye döndüğümün beşinci gününde, kralıma 1 kadın doktor Mammītum-ummī'yi ve kralımın kıyafetlerinden olan 1 ince giysi, 1 gömlek ve 1 (duşü) renkli kemeri ona gönderdim. (...)*” ifadelerden onun görevlerinin başında Mari Sarayı'nı idare etmek olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde ARM 10, 22 numaralı mektupta geçen “*Mari, tapınaklar ve saray iyi*” ifadesi de, onun sorumluluğunun özellikle tapınaklar ve atölyelerden, tüm Mari şehrine yayıldığını göstermektedir.¹²⁹ Ayrıca Zimri-Lim de kazandığı bir zaferden sonra eşine, bu zaferin müjdesini vermek için yazdığı mektubunu “*Sevinin! Ve sarayınıza (bu) iyi haberi verin!*” şeklinde bitirmiştir.¹³⁰ Bu mektuplar, bir yetkilinin sorumluluğu altındaki alanlarla alakalı tutmuş olduğu rapor mahiyetindeki belgelerdir. Bütün bu anlatılanlardan hareketle Zimri-Lim'in sarayda olmadığı anlarda kraliyet sarayının ve haremının sorumlusunun Šibtu olduğuna artık şüphe yoktur.

Kraliçe Šibtu'nun kraliyet sarayının idaresini üstlendiğinin önemli bir göstergesi de sarayın tüm odalarına erişime sahip olmasıdır. Zira yöneticiler bu odalarda depolanan kutulara ya da belgelere erişmek istediği zaman onunla iletişime geçmek zorundaydı. Bütün bu faaliyetler için Šibtu'nun kendi adını taşıyan mührü yazışmalarda büyük önem arz etmektedir. Nitekim Zimri-Lim, kraliçesine hitaben yazdığı ARM 10, 119 numaralı mektubunda, Šibtu'nun kendisine yazacağı mektubu nasıl mühürlemesi gerektiği

¹²⁸ P. Artzi-A. Malamat, “The Correspondence of Šibtu, Queen of Mari in ARM X”, *Orientalia*, V. XL, No:1, Londra 1971, s. 75.

¹²⁹ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 11.

¹³⁰ N. Ziegler, “Economic...”, s. 302.

hususunda ondan özel bir istekte bulunmuştur: “¹⁻⁴⁾ Onu (mektubu) Yarim-Lim’in kızı, Zimri-Lim’in eşi Šibtu’nun mühriyle mühürle ve İmgurum’a ver....”¹³¹ Bu ayrıntı, Šibtu’nun diğer yöneticilerle yapmış olduğu mektuplaşmalarda kullanmış olduğu başka bir mührünün olduğunu göstermektedir.

Tıpkı hareme alınacak kadınların seçiminde olduğu gibi bizzat sarayda çalıştırılacak hizmetlilerin belirlenmesinde de Šibtu’nun etkinliği söz konusudur. Zira sarayın idaresindeki temel dinamiği oluşturan bu saray görevlilerinin belirlenmesi ve çeşitli görevlerde kullanım amacıyla saraya kadın ya da erkeklerin alımı, idari işleyişin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamada bazı araçlarla ya da tüccarlarla ilişki içerisinde olan kraliçe, saraya alınacak kadın ya da erkeklerle ilgili son kararın, yine Zimri-Lim tarafından verileceği bilinciyle hareket etmiştir. Sarayda görevlendirilecek zikaru “kadın” ve sinništu “erkek” çalışanların alımıyla ilgili ARM 10, 438 numaralı mektupta Šibtu, Zimri-Lim’e şöyle bir aktarımda bulunmuştur: “¹⁻²⁾ Beyime söyle! Kölen Šibtu şöyle (söylüyor): ³⁻⁷⁾ Zikaru ve sinništu’nun alımları ile ilgili olarak ücretleri beyim için oldukça iyidir. ⁸⁻¹³⁾ (Ancak) İşme-Dagan, benzer zikaru ve sinništu için fiyatın iyi olmadığını (söyledi) ve (daha düşük bir fiyatı) beyimin ayağına getireceğim (dedi).”¹³² Görüleceği üzere Kraliçe Šibtu kralın vekili olarak sarayın ve haremın işleyişini, kralın kendisine verdiği güçle birlikte yerine getirmiştir. Hatta Ana Kraliçe Addu-dürī gibi o da, kredi vermek koşuluyla etrafındaki insanlara yardım etmiştir. Nitekim ARM 8, 76 numaralı mektup bu duruma güzel bir örnektir: “Faizsiz X šeqel gümüşi, PN₁ Šibtu’dan aldı. PN₂, PN₁’nin kefilidir. PN₁ kaçmalı mı [...]”

Kraliçe Šibtu’nun faaliyetlerinin bir başka uğrak noktası da, genellikle savaflara kalkışmadan önce durumun ne olacağına dair çıkarımlarda bulunmak adına yapılan kehanetlerdir. Nitekim Mari kralı, Babil Devleti kralı Hammurabi ile aralarında olan ilişkinin samimiyetini öğrenmek adına Šibtu’ya şöyle bir mektup yazmıştır: “Kahinlere Babil kralı hakkında sorular sor. Bu adam ne zaman ölecek? Bize karşı dürüst davranıyor mu? Bize savaş açacak mı? Ben kuzeyde seferdeyken kuşatma mı başlatacak? Bu adam hakkındaki tüm soruları sor. Soru sorma işini bir kez tamamladıktan sonra, baştan bir daha hepsini sor ve aldığın cevapların hepsini bana yaz.” Zimri-Lim’in bu mektubuna karşılık Šibtu ise şu şekilde cevap vermiştir: “Babille ilgili soruları sordum. Bu adam ülkemize karşı birçok tezgah kurmuş, ama başarılı olamayacak. Hükümdarımız tanrının

¹³¹ N. Ziegler, “Economic...”, s. 303.; B. F. Batto, a.g.e., s. 9.; P. Artzi- A. Malamat, a.g.m., s. 76.

¹³² N. Yıldırım, “Eski...”, s. 211.

*takdirinin ona neler edeceğini görecektir. Onu ele geçirecek ve gücünü elinden alacaksınız. Günleri sayılı ve uzun süre yaşayamayacak. Hükümdarımız bunu bilmelidir.”*¹³³

Görüleceği üzere Şibtu'nun faaliyetleri herhangi bir alanla sınırlı görünmemektedir. Zira Zimri-Lim, genellikle belirli bir görevi yerine getirmek için ya da nispeten kolay işlemleri yürütmek için de ona talimatlar göndermiştir. Nitekim bir mektubunda Şibtu'ya, yüksek kademeli memur olan Şidqi-epuḫ'u çağırmasını, ve ondan almış olduğu acı sarımsağı talep etmesini emretmiştir. Hatta onun bu konuyla bizatihi alakadar olmasını, almış oldukları sarımsakların kurutulmasının ve depolanmasının denetlenmesini istemiştir. Aynı şekilde başka bir mektupta kral, kendi kullanımı için de dahil olmak üzere, bazı şarapların denetlenmesiyle ilgili kraliçeye talimatlar göndermiştir.¹³⁴ Bu talimatlar arasında şarap stoku ustası olan Şidqi-Masi'nin işlemlerinin denetlenmesi kralın bu memuruna güven duymadığına, diğer taraftan şarabın ise ne kadar önemli bir içecek olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

Zimri-Lim ile Şibtu arasında geçen bu mektuplaşmalardan da anlaşıldığı üzere kralın sarayda olmadığı zamanlarda Kraliçe Şibtu bir nevi kralın naibi olarak görev yapmıştır. Zimri-Lim kararlarını ve talimatlarını Şibtu'ya bildirdiği vakit, kraliçe de bu istekleri hemen yerine getirip tekrar krala bilgi aktarımında bulunmuştur. Söz konusu mektuplardan, kralın otoriteyi ve görevleri Şibtu'ya devrettiği açıksa da, kraliçenin kraldan habersiz bir girişimde bulunmasının mümkünatı yoktur. Şibtu her ne kadar krala bağlı olarak hareket etse de, yöneticilik ve idarecilik alanlarında kralın sarayda olmadığı zamanlarda gözünü arkada bırakmamıştır. Mektuplar Şibtu'nun genellikle kocasının talimatlarını yerine getirdiğini gösterir.¹³⁵ Bu yüzden onun sahip olduğu gerçek politik güce atıfta bulunurken bunu dikkate almamız gerekmektedir. Onun gücü kişisel yeteneklerinden, kralın ona güveninden ve yönetiminden sorumlu olduğu harem kurumun ona sağladığı ayrıcalıklardan ileri gelmektedir. Şibtu'nun Zimri-Lim katında önemini ve değerini belirleyen çok sayıda faktör varsa da, bunlar arasında Şibtu'nun biri kız diğeri erkek ikiz çocuk doğurması, onun Zimri-Lim'in eşleri arasında ilk sırada yer almasına imkân sağlamıştır.

¹³³ Marc Van de Mieroop, *Hammurabi*, Çeviren: Bülent O. Doğan, İstanbul 2014, s. 72.

¹³⁴ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 11.

¹³⁵ Sarah C. Melville, "Royal Women and The Exercise of Power in the Ancient Near East", in: Daniel C. Snell (Ed.), *A Companion to the Ancient Near East*, USA 2005, s. 222.

Mari kraliçelerinin farklı ülkelerdeki kraliçelerle olan mektuplaşmalarda ya da diğer kraliçelerin kendisine karşı kullandığı hitap biçimleri, ülkelerin statülerinin belirlenmesi adına büyük önem taşımaktadır. Nitekim vasal ya da daha küçük krallıklar tarafından gönderilen Mari mektuplarında Mari kraliçelerine hitaben genellikle *bēlet mātim* “ülkenin sahibesi/beycesi/kraliçesi” ya da *bēltia* “sahibem/kraliçem” gibi ifadeler kullanılırken, eşit statüdeki krallıkların kraliçelerinden ya da krallarından gelen mektuplarda yalnızca *SAL* “hanımefendi/kraliçe” ifadesi tercih edilmiştir. Bu bağlamda Kraliçe Šibtu ile eşit statüde olan bir başka kraliçenin gönderdiği ARM 10, 114 numaralı bir mektuptan haremın işleyişinin neredeyse her aşamasında kralın haberdar edildiğini anlamaktayız. Tarišhattu adındaki bir kraliçenin gönderdiği bu mektupta, Mari kraliçesi Šibtu’ya hitaben yalnızca “hanımefendi/kraliçe” ifadesini kullanılmıştır.¹³⁶ Ayrıca Tarišhattu bu mektubunda Mari sarayına gönderdiği elçisinin, genç bir kadınla (prens) arasında geçen olayla ilgili olarak Kraliçe Šibtu’dan bir rapor hazırlayarak, kralı haberdar etmesini istemiştir. Mektubun ilgili satırları ise şöyledir: “Kraliçe Šibtu’ya söyle! Tarišhattu şöyle (söylüyor): Meseleyi işittim. Mari’deki genç kadın (prens) Beltani, babası Kibri-Dagan’a şöyle demiş: ⁸⁻¹⁰ “Tarišhattu bana (bir elçisini) gönderdi. Kıpelerim ve gümüş yüzüklerim zorla alınıp götürüldü.” ¹¹⁻¹³ Bunu duydum ve kalbim çok incindi... ²²⁻²⁷ Eğer gerçekten benim kızsan (Šibtu) ve beni seviyorsan, her ne yaşandıysa (bu olayın) eksiksiz bir raporunu oluştur ve onu krala ilet. Sonrasında da mektubumun cevabını bana gönder.”¹³⁷ Bu mektup, Šibtu’nun kralı doğru bir biçimde bilgilendirmek gibi bir görevinin olduğunu göstermekle birlikte, Mari Sarayı’ndaki herhangi bir prensesin sorumluluğunun Mari Krallığı’na ait olduğunu hatırlatması açısından önemli bir kayıt niteliğindedir. Šibtu’nun krala yaşanılacak her türlü sorunu ya da uyarıyı tam ve doğru aktarımı, sorunun çözümünde kralın kraliçeye olan güvenini perçinlemiş olmalıdır.

Bu belgelerden ortaya çıkan resim, kraliçenin etkinliği ve rolünü en ince detayına kadar betimlemektedir. Özetle Kraliçe Šibtu, Zimri-Lim’in eşlerinin arasında en yetkilisi ve kraliçe unvanına sahip tek eşi olsa da, Ana Kraliçe Addu-dūrī ölmeden ne yeterince söz sahibi olabilmiş ne de haremi yönetecek kadar güce sahip olabilmiştir. Šibtu, Zimri-Lim ile evlendikten birkaç sene sonra ana kraliçe vefat edince, otoriter yapısı da gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim artık kraldan sonra sarayda en yetkili kişi konumuna gelmiştir.

¹³⁶ N. Yıldırım, “Eski...”, s. 208.

¹³⁷ P. Artzi- A. Malamat, a.g.m., s. 78-79.

Bundan sonra Kraliçe Šibtu sadece haremi yönetmekle kalmamış, aynı zamanda idari, siyasi ve ekonomik faaliyetler içerisinde de bulunmuştur. Bu bağlamda Mari kralı Zimri-Lim'in eşi Kraliçe Šibtu'nun yaşadığı dönem itibariyle elinde bulundurduğu güç, bir kraliçenin etkinliğinin en üst noktasını oluşturmaktadır. Zira Kraliçe Šibtu sadece harem yönetiminde değil, kralın savaş ve olağan dışı sebepler yüzünden sarayda olmadığı anlarda da, sarayın idaresinde ve nizamın sağlanmasında ciddi bir irade sergilemiştir. Dolayısıyla Kraliçe Šibtu, kraliyet haremi içerisinde sınırlandırılmış bir kadın profilinden çok daha farklı bir statüye sahip olmuştur.

2.3.3.1.3. İkincil Eşler

Bu kurum içerisindeki kadın nüfusunun çoğunluğunu, daha ziyade yönetici pozisyonunda bulunan kraliçe ve ikincil eş konumundaki kraliyet kadınları oluşturmaktadır. Zimri-Lim'in çok sayıda ikincil eşi varsa da, burada ismini zikredebileceğimiz eşleri arasında “Dam-ħurasi, Yatar-Aia ve Kunšimatum” ilk sırada yer alanlardır. Bu konuda sahip olduğu yetki ve önem bakımından ilk sırayı ise Dam-ħurasi almaktadır.

2.3.3.1.3.1. Dam-ħurasi¹³⁸

Qatnalı bir prenses olan Dam-ħurasi, Kral Amud-pi-El'in kızıdır. Dam-ħurasi, Asurlu Yasmah-Addu ile evlenince *Bēltum* (*Sahibe, Beyce, Kraliçe*) unvanı almış ve Mari kraliçesi olmuştur. Ancak Zimri-Lim'in, Yasmah-Addu'yu mağlup edip Mari'yi ele geçirmesiyle, kendisi gibi pek çok kadınla birlikte Zimri-Lim'in haremine dâhil olmuştur.¹³⁹ Krallığını sağlamlaştırmak isteyen Zimri-Lim bu doğrultuda ilk adımını Yasmah-Addu'nun eşi Dam-ħurasi'yi zevceliğine alıp, onu kendisinin ilk eşi yaparak atmıştır. Böylelikle Qatna Krallığı'yla iyi bir diplomatik ilişki tesis etmenin de zeminini oluşturmuştur. Dam-ħurasi, Zimri-Lim'in ikinci eşlerinin arasında yetki ve önem açısından başlarda yer almaktadır. Zira istihkak listelerindeki konumu ve Zimri-Lim'le olan yazışmaları onun önemini daha anlaşılır kılmaktadır. Dam-ħurasi tarafından yazılmış olan ARM 10, 62-72 numaralı mektuplardan, onun kral nezdinde bir değerinin ve saray içerisinde de önemli sorumluluklarının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ARM 10, 71-72 numaralı mektupların içeriğini “*iyi dilek dileme, kralın düşmanları karşısında galip gelmesi için yapılan zafer dualar, kralın iyi ve sağ olduğuna dair temenniler*”

¹³⁸ Dam-ħurasi kelimesinin etimolojisine baktığımızda *Dam* “eş”, *ħurasi* ise “altın”, dolayısıyla Dam-ħurasi de “altın eş” anlamına gelmektedir.

¹³⁹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 491.

oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu mektuplar saray personelini ve özellikle haremdeki kadınları yönetmekle görevlendirilmiş bir kadının yarı resmi raporlarıdır.¹⁴⁰

Zira ARM 10, 64-70 numaralı mektuplar doğrudan krala yazılmıştır. Bahsi geçen bu mektupların birinde Dam-ğurasi, krala sorumluluğu altında çalışanlar hakkında şoyale bilgi aktarımında bulunmaktadır: “*Saray personelleri gayet iyi, kızlar ise iyi.*” Bu ifadeden de Dam-ğurasi’nin denetleyici rolü apaçık ortadır. Bunun yanında “*Görevini yerine getirmeyen o kadın doktoru doğrudan görevinden alacağım.*” ifadesi Dam-ğurasi’nin insiyatif olarak iradesini ortaya koyduğunu göstermesi açısından son derecede önemlidir.¹⁴¹

İsmi tam olarak bilinmese de Sin-muballit’teki bir memura yazılan ARM 10, 71-72 numaralı mektuplarda Dam-ğurasi’nin “*hanımefendi, beyce, kraliçe*” şeklinde nitelendirilmesi onun önemli bir kişi olduğuna delalet etmektedir.¹⁴² Keza Sin-muballit’teki bir memura yazılmış olan ARM 10, 71 numaralı mektubun 12-15. satırları şoyledir: “*Eğer beni seviyorsan, bana sözlerini ilet, kralın buraya gelip gelmeyeceği haberini olumlu veyahut aksi şekilde ise bana yaz ve gönder.*” Anlaşılacağı üzere Dam-ğurasi olumsuz bir durumdan olsa gerek ister istemez endişelenmektedir.

Dam-ğurasi’nin bir sarayda yaşadığı bilinse de, hangi sarayda yaşadığı hususu tam olarak net değildir. Mari sarayındaki istihkak listelerinde adının yer alması ve yazışmalarının Mari’de bulunması gerçeği, Dam-ğurasi’nin sarayının başkent Mari olduğunu düşündürmüştür. Ancak mektuplarının detaylı incelenmesinden sonra onun sarayının Mari’de değil, Terga’da olduğu anlaşılmıştır.¹⁴³

2.3.3.1.3.2. Yatar-Aia

Zimri-Lim’in bir diğer eşinin ise, hem yağ istihkak listesinde kralın kız kardeşlerinden ve kızlarından daha fazla yağ almasından hem de isminin Dam-ğurasi ile beraber geçmesinden hareketle Yatar-Aia olduğu iddia edilmektedir. Nitekim bu istihkak listelerinden Dam-ğurasi ve Yatar-Aia için her birine iki *qa* (litre), onların dışındaki eşlerin her birine ise bir *qa* (litre) yağ verildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ İstihkak listesine

¹⁴⁰ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁴¹ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁴² Jack M. Sasson, “Biographical Notices On Some Royal Ladies From Mari”, *Journal Of Cuneiform Studies*, V. XXV, S. 2, USA. 1973, s. 59.

¹⁴³ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁴⁴ Jack M. Sasson, “Biographical...”, s. 59.

işlenen bu tayin hakkının Dam-ħurasi'yle eşdeğerde olması, onun Zimri-Lim'in ikincil eşlerinden biri olduğunu doğrulamaktadır.

2.3.3.1.3.3. Kunšimatum

Kunšimatum'un kim olduğu hususunda tam bir netlik yoktur. Bu doğrultuda iki farklı görüş vardır. Birincisi onun, Asur kralı I. Šamši Adad'ın kızı ve Yasmah-Addu'nun kız kardeşi olduğudur. Bu görüşü savunanlara göre Kunšimatum, ailesinin refahı için Terga'daki Dagan Tapınağı'nda rahibelik yapması için gönderilmiştir.¹⁴⁵ Bunun aksi yönünde görüş bildirenlere göre ise Kunšimatum Yasmah-Addu'nun kız kardeşi değil, onun ikincil eşlerinden bir tanesidir.¹⁴⁶ Ancak Zimri-Lim, Asurlu Yasmah-Addu'nun hükümdarlığını devirerek atalarının topraklarını geri kazandığında, içerisinde Kunšimatum'un da olduğu Yasmah-Addu'nun haremi, ganimetin bir parçası olarak yeni kralın himayesine girmiştir. Böylelikle Yasmah-Addu'nun eşi Dam-ħurasi ve Kunšimatum, Zimri-Lim'in çok sayıdaki eşlerinin arasına katılmıştır. Zimri-Lim, tıpkı Yasmah-Addu döneminde olduğu gibi onun Terga'daki yaşantısını aynen devam ettirmesine müsaade etmiştir. Kunšimatum'un orada bir yaşam sürdüğünün önemli bir kanıtı da, Terga valisi Kibri-Dagan tarafından Mari kralı Zimri-Lim'e yazılan bir mektuptur. Söz konusu mektubun ilgili bölümü ise şöyledir: “*Kunšimatum hastalanınca, ben de onun sağlığı için oldukça endişelenmiştim. Ancak sağlığı için kehanete baktırdım ve sonuç müspet. Kralım endişelenmesin.*”¹⁴⁷ Buradan Kunšimatum'un hastalığının ciddi bir evreye geldiğini ancak daha sonra iyileştiğini anlamaktayız. Ayrıca valinin bu tutumundan, kehanetin ve fala bakmanın insan yaşamı için ne kadar değerli olduğunu görmek mümkündür.

2.3.3.1.4. Zimri-Lim'in Kızları¹⁴⁸

Mari Arşivi Zimri-Lim'in kızlarının yaşamları ve özellikle konumları hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Bu konuda aşağıdaki tablo bize daha ayrıntılı bilgiler verecektir:¹⁴⁹

¹⁴⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 492.

¹⁴⁶ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁴⁷ B. F. Batto, *a.g.e.* (dipnot 87), s. 35.

¹⁴⁸ Zimri-Lim'in dışındaki Mari krallarının kızları hakkında çok az bilgimiz vardır. Bu bağlamda Mari Krallığı'nın ilk kralı olan Yahdun-Lim'in (MÖ 1810-1794) 18 tane kızı vardır. Yahdun-Lim'den sonra tahta geçen ve 1 yıl hüküm süren Sumu-Yamam'ın (MÖ 1793-1792) ise Takunhatum adında bir kızı vardır.

¹⁴⁹ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 50.

Adı	Yaşadığı Yer	Statüsü	Eşi
İnib-šarri	Aşlakka	Kraliçe	İbal-Addu
Kiru	İlanşura	Kraliçe/Yönetici	Haia-Sumu
Šibatum ¹⁵⁰	İlanşura	Eş(?)	Haia-Sumu
Tizpatum	Šuna, (Šabasim, Šuhu)	Eş, Kraliçe(?)	İli-Ištar
Erišti-Aia	Sippar	Nadītum (Rahibe)	
İbbatum (İnbatum)	Andariq	Eş, Kraliçe(?)	Hiindia
Naramtum ¹⁵¹	Elulut	Kraliçe(?), Eş	Šarria
Duhsatum	?	?	?
Kihila	?	?	?
Ahatum	?	?	?
Hzala	?	?	?
İnibšina?	?	?	Bahdi-Lim
Belassunu?	?	?	Abdu-šuri
Kibsātum ¹⁵²	Ešnunna	Eş	Bina-Ištar

Tablodan da anlaşılacağı üzere Zimri-Lim'in çok sayıda kızı vardır. Kızlarından ilk değineceğimiz isim İnib-šarri olacaktır.

2.3.3.1.4.1. İnib-šarri

İnib-šarri'nin kariyerini ve faaliyetlerini takip etmek oldukça zor olsa da, onun Zimri-Lim'in kızı olduğuna şüphe yoktur. Zira Zimri-Lim Dönemi'ndeki istihkak listelerinde İnibšina'ya, Bēlassu'ya ve İnib-šarri'ye 1 *qa* (litre) yağ verildiği bilinmektedir.¹⁵³ Bunun yanında Mari kralı Aşlakka'yı hâkimiyeti altına alınca, kızı İnib-šarri ile evlendirdiği İbal-Addu'yu Aşlakka tahtına oturtmuştur. Böylece İbal-Addu,

¹⁵⁰ Kiru ile Šibatum'un aynı kişi olabileceğine dair birtakım varsayımlar da mevcuttur.

¹⁵¹ Naramtum'un yaşadığı yer ve evlendiği kişi de tabloya sonradan tarafımızca eklenmiştir.

¹⁵² Tablonun son üç satırı sonradan tarafımızca eklenmiştir.

¹⁵³ J. M. Sasson, "Biographical...", s. 61.

Zimri-Lim'in vasalı olmayı kabul etmiş görünmektedir. Ancak Aşlakka kralı İbal-Addu'yla evlendirilen kraliçenin evliliği hiç de beklediği gibi gitmemiştir. Zira İnib-şarri'nin İbal-Addu ile evlendikten sonra birincil eş olması beklenirken, kralın önceki eşinin konumunda hiçbir değişiklik olmamış ve hatta İnib-şarri bir köşeye atılmıştır. Bu durum İnib-şarri'nin babası Zimri-Lim'e yazdığı pek çok mektupla da doğrulanmaktadır. Nitekim İnib-şarri bu mektupların birinde babasına şu şekilde sitemde bulunmaktadır: *“Mutsuzluğumla ilgili olarak çoğu kez kralıma yazdım. Kralım bana şöyle yazdı: “Git ve Aşlakka'da yaşa, bir şeylerden yakınıp durma”. Ben de kralımın sözünü tuttum. Aşlakka'da kaldım ve daha çok mutsuz olduğuma şahitlik ettim.”* Bunun yanında İnib-şarri daha sonraki süreçte neler yaşadığını bizlere şöyle aktarmaktadır: *“O (İbal-Addu) beni bir köşeye attı ve benimle ilgilenmedi. Hatta o akli yerinde olmayan bir kadın gibi ellerimle yanaklarımı sıkmamı istedi.”*¹⁵⁴ Bu metinden de anlaşılacağı üzere ikili arasında ilişki öyle boyutlara ulaşmış ki İbal-Addu, İnib-şarri'nin kendi kendine zarar vermesini ister bir duruma dahi gelmiştir. İnib-şarri bu tür şikâyetlerini babasına aktardıktan sonra ondan Mari'ye geri dönebilmesini talep etmiştir. Ancak Zimri-Lim belki de İbal-Addu'nun her türlü girişiminden doğrudan haberdar olabilmek için her defasında kızının dönme talebine olumsuz karşılık vermiştir. Bütün bunlara rağmen Zimri-Lim'in kızına *“Git ve evini toparla. Bu mümkün değilse (sadece) kafanı ört ve uzaklaş”* şeklinde telkinlerde bulunmuştur.¹⁵⁵ Burada geçen kafanı ört ifadesinden evli kadınların başlarını örtmelerinin zorunlu olduğunu anlamak mümkündür. Bunun yanında Zimri-Lim'in kızına söylediği bu sözü *“Evini ve aileni toparlayamıyorsan, başını ört ve utanç içinde ayrıl.”* şeklinde yorumlamak daha gerçekçi olacaktır.

Diğer taraftan İbal-Addu'nun, İnib-şarri'ye kötü davranmasının nedeni belli olmasa da, Aşlakka kralının yeniden bir bağımsızlık mücadelesi içine girmek istemesi böylesi bir durumu tetiklemiş olabilir. Nitekim Zimri-Lim, Aşlakka'dan ayrılır ayrılmaz, İbal-Addu başına buyruk davranmaya bile başlamıştır. Babasının sözünü tutup Aşlakka'da kalan İnib-şarri ise, kocasının Elulut Krallığı'yla yaptığı anlaşmadan babasını haberdar etmek istemişse de, onun kendisine tekrar kızacağını düşünmüştür. Bunun üzerine babasının Naḥur valisi İtūr-Asdu'ya bu durumu bildiren şöyle bir mektup göndermiştir: *“Öncelikle, İbal-Addu bir başka şehre girmeye karar verdiğinde ben kralıma bu durumu bildirdim. Onun sözleri dediklerimi teyit etmiş oldu. Onun*

¹⁵⁴ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁵⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 507.

Elulutlar'la olan işbirliğini, izin verin size bir rapor halinde sunayım. Yoksa o isyan edecek ve mümkün olan her şekilde bana işkence edecek. An itibariyle bu raporu iki kez İtūr-Asdu'ya gönderdim."¹⁵⁶ Ancak bir zaman sonra İnib-šarri maruz kalacağı şeyleri düşünerek İbal-Addu'dan kaçmak istemiş ve Nahur valisi İtūr-Asdu'dan kendisine yardım etmesini istemiştir. Vali bunun üzerine İbal-Addu'ya mektup yazmış ve hatta Alaşkka'ya da gitmişse de, kral bunlara hiç aldırmış etmemiştir. Şaşılacak olsa da Zimri-Lim'in bu olaylar karşısında ki tavrı yine değişmemiştir.

2.3.3.1.4.2. Kiru ve Šibatum

Yine aynı döneme ait istihkak listelerinde Kiru "*mārāt šarrim*" yani "*kralın kızı*" şeklinde listelenmiştir. Keza Kiru'nun kendi adına gerçekleştirdiği yazışmalarda Zimri-Lim'e "*babam*" diye hitap etmesinden dolayı onun Zimri-Lim'in kızı olduğu açıktır. Bu mektuplardan onun İdamaraz bölgesinin İlanşura şehrinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Ancak burada şöyle ilginç bir durum söz konusudur ki Kiru, Zimri-Lim'in H̄aia-Sumu ile evlendirdiği iki kızından küçük olanıdır. Onun H̄aia-Sumu ile evlendirdiği diğer kızının ismi ise Šibatum'dur.¹⁵⁷ Mari kralının iki kızını da aynı kişiyle evlendirmesinden hareketle, iki taraf arasındaki ilişkilere ne kadar önem verdiğini görmek mümkündür. Zira kral, kızlarını H̄aia-Sumu ile evlendirerek hem onu hem de onun bölgesini kontrolünde tutmak istemiş olmalıdır.

Fakat İlanşura yöneticisi H̄aia-Sumu ve eşi Kiru'nun evliliğinde zamanla sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Nitekim İnib-šarri-İbal-Addu çifti arasında yaşanan sıkıntının bir benzeri de Kiru-H̄aia-Sumu arasında yaşanmıştır. İkili arasındaki sıkıntılar gün geçtikçe kötüleşince, evlilikleri bitme noktasına dahi gelmiştir. Nitekim H̄aia-Sumu ayrılma niyeti olduğunu bizzat eşinin kendisine deklare etse de Kiru, H̄aia-Sumu'nun eşi olarak kalmaya devam etmiştir. Ancak H̄aia-Sumu eş olarak Šibatum'u da alınca, Kiru'nun İlanşura Sarayı'ndaki eski konumunda değişiklikler olmuştur. Muhtemeldir ki abla Šibatum, İlanşura Sarayı'nın yeni kraliçesi olmuştur. Bu olaylar karşısında Kiru babası Zimri-Lim'e, evliliğini konu alan çok sayıda mektup yazmıştır. Kiru tarafından babası Zimri-Lim'e yazılmış bir mektup, onun İlanşura Sarayı'ndaki durumunu gözler önüne sermektedir. Söz konusu mektubun muhtevası ise şöyledir: "*Bu mektupla birlikte Prenses Alla'yı da size gönderiyorum. Yıldızım, babam, kralım onun vereceği rapora çok dikkat etmeli ve hiç kimseye bir şey söylememeli. Babam, kralım bir kraliçenin hakettiği*

¹⁵⁶ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁵⁷ W. Heimpel, *a.g.e.*, s. 80.

koltuğu almama izin versin. Bana üzüntü yaşatmayın. Sadece size güveniyorum.”¹⁵⁸ Bu mektup Kiru açısından İlanşura Sarayı’nda işlerin hiç de iyi gitmediğinin en büyük kanıtıdır. İlaveten Şibatun, kız kardeşinin hizmetkârlarını da birer birer ondan almıştır. Anlatılanlardan Şibatun’un kız kardeşini yavaşça sindirmeye başladığını görmek mümkündür. Yine Kiru’nun babasına yazdığı bir başka mektupta ise, içinde bulunduğu sefaletin ve mutsuzluğun sorumlusu olarak babasını gördüğünü sitemkâr bir dille ifade etmiştir.¹⁵⁹

Nihayetinde beklenen olmuş ve iki kız kardeş arasındaki çekişme bitmek yerine daha da alevlenmiştir. Hatta Kiru ablasının kendisini öldürmeyi bile düşündüğünü mektuplarında çok defa dile getirmiştir. Bu minval üzere Kiru, İlanşura Sarayı’nda canının tehlikede olduğunu bir dizi mektupla babasına bildirmekte ve ondan yalvarırcasına yardım talebinde bulunmuştur. Kocası Haia-Sumu’nun bile kendisini öldüreceğini iddia etmiş ve babasından onu Mari’ye getirmeleri için birilerini göndermesini istemiştir.¹⁶⁰ Yine ARM 26, 304 numaralı mektupta Kiru, babasına şöyle seslenmektedir: “*Kral kocam benimle hiç alakadar olmuyor. Babam benimle ilgilenmezse, ya bir kadın beni öldürecek ya da ben çatıdan atlayacağım.*”¹⁶¹ Kiru’nun burada bir kadın diye hitap ettiği kişi muhtemelen kız kardeşi Şibatun olmalıdır. Zira Kiru kız kardeşinin kendisine yaşattıklarını ve yaşatacaklarını babasına yazdığı bir başka mektupta bize şöyle aktarmaktadır: “*Şibatun yüzüme şöyle söyledi: Yıldızım (Zimri-Lim) bana ne isterse yapabilir, bu yüzden ben de sana ne istersem yapabilirim.*” Bunun yanında Haia-Sumu’da beni öldürmekle tehdit etti.” Kiru kendisine söylenenleri bu şekilde ifade ettikten sonra babasına şöyle demektedir: “*Haia-Sumu geldi bana dedi ki: “Burada benim vekil eşimin (Şibatun) yerini işgal ediyorsun. Az kaldı, seni öldüreğim. Yıldızın (Zimri-Lim) gelsin ve seni geri götürsün.*”¹⁶²

Haia-Sumu’nun, Kiru’yu öldüreceğini söylemesi bize Zimri-Lim’in gücünü pek hesaba katmadığını düşündürmektedir. Kiru orada mutsuz olsa da, o aşamada Mari’ye dönemediği gibi ne öldürülmüş ne de intihar etmiştir. Sonunda Zimri-Lim, Kiru’nun bu feryatlarına dayanamış ve Kraliçe Şibtu’dan kızının getirilmesi konusunda girişimlerde bulunmasını istemiştir. Kiru, babasına yazdığı mektuplarda Haia-Sumu’yu acımasız ve

¹⁵⁸ M. Stol, *a.g.e.*, s. 504.

¹⁵⁹ W. Heimpel, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁶⁰ E. K. Solvang, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁶¹ J. M. Sasson, “Biographical...”, s. 69.

¹⁶² B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 43.

sadakatsiz gösterse de, ayrılma esnasında tutulan resmi kayıtlar ikili arasındaki anlaşmazlıklarından bahsetmemektedir.¹⁶³ Nitekim Eskiçağ toplumlarında eşler arasında boşanmanın sağlanabilmesi için erkeklerin korunması adına durumu kurtaran daha hassas müzakereler yapılmıştır. Bu durum ikili arasındaki boşanma metninde neden herhangi kötü bir şey olmadığını açıklamaktadır. Bütün bu yaşananlara bakıldığında iki kız kardeş arasında ciddi bir mücadele olduğu açıktır.

2.3.3.1.4.3. Tizpatum (Tišpātum)

Tizpatum'un kocası İli-İštar, İlanşura yöneticisi Haia-Sumu'nun destekçilerinden biri ve aynı zamanda Zimri-Lim'in vasalının vasalı konumundaydı. Šuna¹⁶⁴ şehrinin lideri olan İli-İštar, Zimri-Lim'e bağlı olsa da, bu ilişki aslında çok da samimi değildi. Zira Haia-Sumu ile Mari Krallığı arasındaki ilişki gibi İli-İštar da İlanşura Krallığı'na daha yakın bir çizgi çizmekteydi. Ancak vasal krallıkların tabi oldukları devletlere göndermekle yükümlü oldukları askeri desteği Šuna lideri İli-İštar da, Zimri-Lim'in ordusuna sadece 80 savaşçı göndererek yerine getirmiştir. Buna karşılık Zimri-Lim de İli-İštar'ın Haia-Sumu ile olan yakınlığını bildiği için, çoğu kez İli-İštar'ın yardım tekliflerini duymazlıktan gelmiştir.

Šuna şehrinin zorda olduğu anlardan birinde İli-İštar yine Zimri-Lim'den yardım istemiş ve Tizpatum, kocası adına babasına şöyle bir mektup yazmıştır: “*Eğer kralım Šuna şehrini, İli-İštar'ı ve onun hizmetkârlarını seviyorsa, acilen güvenilir adamlarından 100 asker göndersin. Böylelikle onlar da şehri ve hizmetkârlarını kurtarsın. Aksi halde düşman şehri ele geçirecek. Onlar şimdi kocamla alakadar oluyorlar ve ona “Sen Zimri-Lim'in kızıyla nasıl evlenebildin?, Zimri-Lim'e sadık olmalısın.” demişler. Babam ve kralım bu durumu düşünsün.*”¹⁶⁵ Tizpatum ve İli-İštar çifti Mari kralından bekledikleri yardımları alamamış olmalı ki, başka bir mektupta Tizpatum babasına şunları yazmıştır: “*O (İli-İštar) Zimri-Lim'in kızıyla evli ve size sadakat gösteriyor. Babam ve kralım işte böyle olduğu için endişelenmeli.*” Burada Tizpatum tarafından vurgulanmak istenen şey İli-İštar her ne kadar itaatkar olsa da, Mari kralının onlara neden yardım etmediğidir.¹⁶⁶

¹⁶³ E. K. Solvang, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁶⁴ Šuna şehri, Ašnakkum'a çok da uzak olmayan bir Kuzey Mezopotamya ilçesidir.

¹⁶⁵ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁶⁶ J. M. Sasson, “Biographical...”, s. 73-74.

Tizpatum, Šuna'ya yapılan saldırılar sonrasında yaşananlar hakkında babasına son durumu anlatan başka bir mektup daha yazmıştır. Burada sitemkâr bir dil kullanan Tizpatum, bu mektubunda esir alınarak tutsak hayatı yaşamasından bahsetmektedir. Söz konusu mektup ise şöyledir: “*Šuna arazisine gelin olarak verildikten sonra düşman beni esir aldı ve Ekallatum'a tutsak olarak götürdü. Ekallatum'dan ayrılmama izin vermesi için kralıma iki defa yazdım. Bu şikayetimi bildirmek için kralıma üçüncü sefer yazıyorum...*”¹⁶⁷ Bu mektuplardan anlaşılacağı üzere Tizpatum bir prenses olarak kendisine denk olmayan biriyle evlendirilmiştir. Bu yüzden Tizpatum kendisini koruyabilme gücünün kocasından ziyade babası Zimri-Lim'de olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple her defasında babasından yardım talebinde bulunmuştur.

2.3.3.1.4.4. Erišti-Aia

Zimri-Lim'in bir diğer kızı olan Erišti-Aia, Šamaš'a tapınmak üzere Sippar'a gönderilen bir *naditum* yani *rahibedir*.¹⁶⁸ Erišti-Aia'nın tapınağa gönderilmiş olduğuna dair bir şüphe yoksa da, hangi sebeple gönderildiği tam olarak net değildir. Nitekim bir mektupta Tanrı Šamaš, Mari kralına şöyle seslenmektedir: “*İyiliğiniz için, mülküne layık olan bir taht ve yanı sıra kızını çabucak Sippar'a gönder.*”¹⁶⁹ Zimri-Lim'in kızı Erišti-Aia'yı böylesi bir olaydan sonra göndermiş olması muhtemeldir. Diğer bir ihtimal ise Zimri-Lim Tanrı Šamaš'ı memnun etmek için bir kızını tapınağa adamış olabilir.

Tapınakta bir rahibe olarak yaşam süren Erišti-Aia'nın orada nasıl bir hayat sürdüğü hususunda birtakım bilgiler mevcuttur. Bu konuda ARM 10, 38 numaralı mektup bize şöyle bilgi vermektedir: “*Yabancılar için ayrılmış özel bir alanda yaşıyorum*”. Bu ifadeden hareketle tapınak içerisinde yaşamlarını idare ettiren insanlar için özel alanların var olduğu düşünülebilir. Erišti-Aia'nın Sippar'daki varlığının bir başka kanıtı da, Ebabbar Tapınağı'nda ortaya çıkan bir metindir. O, Sippar'dan Mari kralı olan babasına “*yıldızım*”, “*güneşim*” diye hitap eden bir dizi duygusal mektup yazmıştır. Söz konusu mektupların birinde, sürekli Ebabbar Tapınağı'nda dua etmesine rağmen dualarının karşılığını alamadığından da bahsetmektedir. Bununla birlikte kendisini tapınaktaki kutsal bir eşya ile kıyaslamakta, onun gibi bir simge olduğunu ve oradaki lamassātu (*koruyucu cin*) gibi bir fonksiyona sahip olduğunu iddia etmektedir. Zimri-Lim, Kraliçe,

¹⁶⁷ M. Stol, *a.g.e.*, s. 507.

¹⁶⁸ Patrick M. Michel, “Priesseses at Mari, Emar and Ugarit”, in: Stephanie Lynn Budin - Jean MacIntosh Turfa (Eds.), *Women in Antiquity Real Women Across the Ancient World*, Routledge, Newyork 2016, s. 443.

¹⁶⁹ J. M. Sasson, “Biographical...”, s. 77.

Šamaš ve Aia için dualar ederek başlanan mektubun muhtevası ise şöyledir: “*Kralıma, Erišti-Aia şöyle söylüyor: Kralım ve kraliçem yer ve gökmüşsünüz gibi benim hatırıma tanrılar sizi korusun. Siz bana sadece bir köle ve bir kadın köle göndermişsiniz. Kadın köle burada öldü. Aile içinde dua eden simge ben değil miyim? Niçin önemsenilmiyorum? Niçin evinizden yiyecek ve kıyafet alamıyorum? Babam ve erkek kardeşlerim yiyecek ve kıyafetlerimi veriyorlardı, onlar tekrar versinler. Ben burada açlık çekmemeyim.*”¹⁷⁰ Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Erišti-Aia, tapınaktaki varlığının ve orada geçirdiği zamanın kendisini kutsallaştırdığına inanmaktadır. Tapınağa rehin olarak verildiğinin farkında olmasından dolayı bir takım fiziksel gereksinimlerinin eksiksiz saray tarafından karşılanmasını istemektedir. Ayrıca buradan tapınağa sunulan prenseslerin ihtiyaçlarının da doğrudan saray tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Erišti-Aia ve ailesi arasında ilişki zaman içerisinde bozulmuştur. Nitekim ARM 10, 43 numaralı bir mektupta Erišti-Aia, üvey annesini gönderdiği hediyeyi kabul etmemesinden dolayı suçlamaktadır. Hatta böylesi bir olay sonucunda küçük düşürüldüğünü bile düşünmektedir. Söz konusu olay mektuba şöyle konu olmuştur: “*Niçin siz benim gönderdiğim elbiseyi giymediniz ve bana geri gönderdiniz? Sizi kibir bürümüş, beni küçümsüyorsunuz. Ben kralın kızıyım, siz ise kralın eşisiniz. Eşin ve sen beni tapınağa yerleştirdiniz. Askerlerinize ganimet paylaşımında adaletli davranıyorsunuz, dolayısıyla bana da öyle davranın. Kralım ve kraliçem, böylece şehriniz ve vatandaşlarınız katında saygı duyulacaksınız.*”¹⁷¹ Buradan Erišti-Aia’nın tapınakta kalmaktan hiç de memnun olmadığını görmek mümkündür. Ayrıca babasına senin kocan diye hitap etmesinin sebebi, rızası olmadan tapınağa gönderilmesi ve kendisine yapılanlar olabilir.

Sonuç itibariyle İnib-šarri, Kiru, Šibatum, Tizpatum ve Erišti-Aia hakkında yeterli derecede bilgiye sahip olsak da, kralın diğer kızları İnbatum, Duḥšatum, Kihıla, Aḥatum, Ḥazala, Kibsātum ve Naramtum açısından durum hiç de iç açıcı değildir. Ancak onların da Zimri-Lim’in kızları olduğuna şüphe yoktur. Çünkü metinlerde bu kızların isimleri “mārāt šarrim (kralın kızları)” ibaresiyle birlikte geçmektedir. İstihkak listelerinde bu prenseslerin her birine $\frac{2}{3}$ oranında yağ taksim edilmiştir.¹⁷² Bu prensesler hakkında biraz bilgi vermek gerekirse ilk değinilecek isim İnbatum’dur.

¹⁷⁰ M. Stol, *a.g.e.*, s. 596.

¹⁷¹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 596.

¹⁷² J. M. Sasson, “Biographical...”, s. 67.

2.3.3.1.4.5. İnbatum

Andarinq kralı Atamrum'un eşidir. Zimri-Lim'in vasalı konumunda olan Atamrum, Himdia tarafından tahtan indirilince onun bütün haremi yeni kral Himdia'nın himayesine geçmiştir. Himdia, bölgede hâkimiyetini ve kalıcılığı bir an önce gerçekleştirebilmek adına İnbatum'u eş olarak almıştır.¹⁷³

2.3.3.1.4.6. Naramtum

Prenses Naramtum, daha küçük yaşlarda Elulut kralı Šarria'ya eş olarak verilmiş ve yanına da bir bakıcı tahsis edilmiştir.¹⁷⁴ ARM 10, 44-46 numaralı üç mektup bu prenses tarafından yazılmıştır. Prenses ARM 10, 44-45 numaralı iki mektupta babasına kendisinden haber alamadığı için son derece üzgün olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: “Sizden haber alamadığım için son derece mutsuzum. Artık burada kendimi reddedilmiş ve önemsenmeyen biri olarak görmeye başladım.” ARM 10, 46 numaralı mektupta ise sarayındaki köle kızların kendisini dinlememelerinden dolayı babasına dert yanmaktadır. İlgili mektubun içeriği ise şöyledir: “Saray çalışanları bana şöyle söylüyorlar: “Baba evindekiler senin burada olduğunu bilmiyorlar mı? Onlar senin için endişelenmiyor mu? O yüzden mi sizi onurlandırmıyorlar?”¹⁷⁵ Naramtum kendince bu durumun sebebini, önceki sarayında yeterince değer ve itibar görmemesine bağlamaktadır. Anlaşılacağı üzere olaylar karşısında yaşatılanları ve yaşatanları sitemkâr bir dille eleştirmektedir.¹⁷⁶

2.3.3.1.4.7. İnibšina ve Belassunu

Jean Bottero, Fransızca olarak kaleme aldığı eserinde yer verdiği iki istihkak listesinde (Tablette C ve VII 206), İnibšina ve Belassunu'nun da Zimri-Lim'in ikincil eşleri olduğunu iddia etmiştir. Ancak Sasson, “Belassu”nun kesinlikle Mari yöneticisinin bir eşi olmadığını hatta “İnibšina”nın da, Zimri-Lim'in bir eşi olabilme ihtimalinin zayıf olduğunu beyan etmiştir. Sasson bununla da kalmayarak İnibšina'nın Zimri-Lim'in eşi değil kızı olduğunun iddia etmiştir.¹⁷⁷ Ayrıca o, Belassunu'n da Zimri-Lim'in bir kızı olduğunu ve Karanalı bir prens olan Abdu-šuri ile evlendirildiğini iddia etmektedir. Ancak Belassunu'nun Zimri-Lim'in kızı olduğuna dair net bilgilere sahip değiliz.

¹⁷³ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁷⁴ M. Stol, *a.g.e.*, s. 503.

¹⁷⁵ J. M. Sasson, “Biographical...”, s. 68.

¹⁷⁶Başka bir mektupta Naramtum Mari Sarayı'na birkaç keten giysisi gönderdiğinden de bahsetmektedir: B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁷⁷ J. M. Sasson, “Biographical...”, s. 61.

Diğer taraftan Mari Arşivi'nde İnibšina adını taşıyan en az iki kişi vardır. Bunlardan ilki istihkak listelerinde 1^{1/2} qa (litre) yağ alan bir rahibe (ugbaltu)'dir. Bu kişinin Zimri-Lim'in kız kardeşi olduğu düşünülmektedir. Arşiv belgelerinde geçen şu ifade de “[i-ni]-ib-[si-na]/DUMU.SAL ya-aḥ-du-[li-im]/ GEMÉ ša^d[IM] (Yahdun-Lim'in Kızı/Adad'ın kölesi)” söz konusu iddiayı destekler boyuttadır.¹⁷⁸

Diğer İnibšina'nın, Zimri-Lim'in kızı olmadığına dair görüşler varsa da, söz konusu döneme ait metinlerde İnibšina isminin “DUMU. MÍ. MEŠ LUGAL” (kralın kızları) unvanıyla beraber geçmesi böylesi bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Daha sonraki dönemlerde tutulmuş bir istihkak listesinde 1 qa (litre) yağ alanların sıralaması yapılırken İnibšina, Belassunu, İnbatum ve İnib-šarri'nin isimleri geçmektedir. Burada bahsi geçen İnibšina ismi, Zimri-Lim'in kızlarının isimleriyle beraber geçmesi onun da, Zimri-Lim'in kızı olduğunu düşündürmektedir. Bu kadın Zimri-Lim'in iyi bilinen memurlarından Baḥdi-Lim ile evlenmiştir.

Öte yandan eskiçağdaki toplumların çoğunda, yaşanan herhangi bir olay görevlilerce fark edildiği anda kaydedilip, rapor halinde krala sunulurdu. Bu uygulama oldukça önemli bir durum teşkil ettiği için pek çok eskiçağ toplumu bunu benimseyerek devam ettirmiştir. Bu bağlamda Zimri-Lim'in kraliyet ailesinden pek çok kadın, evlendirilerek gittiği ya da gönderildiği tapınak vb. yerlerde karşılaştıkları olayları not edip kralı bilgilendirmiştir. ARM 10, 80 numaralı mektup da bu konuda yazılmış metinlerden bir tanesidir. İnibšina tarafından yazılan bu mektubun konusu şöyledir: “Yıldızıma, İnibšina şöyle söylüyor: Daha önce Şelebum, assinum bana bir haber verdi, ben de sana yazdım. Bugün Terga'daki Dagan'dan bir kammatum-kadını bana geldi ve benimle konuştu. İşte söyledikleri: “Eşunnalı adamın (yani kralın) barış önerileri bir hile. Hasıraltından su akar, ördüğü çorabı başına geçireceğim (yani onu kendi tuzağına düşüreceğim). Ezelden beri var olan kentini yok edeceğim, hazinesine el koyacağım.” Kadın sözleri bunlar. Şimdi dikkatli ol. Yanına bir kâhin almadan kente girme. Kulağıma gelenler şöyle: “Durmadan ün peşinde koşuyor.” Ün kazanmak için çaba harcama (kastedilen anlamı: tanrının yolundan çıkma, kendine güvenme).”¹⁷⁹ . Zimri-Lim'e yazılmış olduğunu düşündüğümüz bu mektubun yazarı olan İnibšina'nın, Zimri-Lim'in kızı mı yoksa kız kardeşi mi olduğu hususu net değildir. Ancak yaşanması

¹⁷⁸ J. M. Sasson, “Biographical...”, s. 60.

¹⁷⁹ A. Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakınoğu (MÖ 3000-330)*, C. I, s. 137.

beklenen olaylar karşısında gerekli önlemlerin alınması hususunda bir bilgilendirme yapıldığı açıktır.

2.3.3.1.4.8. Kibsātum

Zimri-Lim'in bir diğer kızı da Kibsātum'dur. ARM 10, 99 numaralı mektupta Ešnunna'da yaşadığı anlaşılan Kibsātum, Bina-İštar'ın eşidir. Zimri-Lim'in müttefiki olan Bina-İštar, yüksek seviyeye sahip bir memurdur. Ayrıca Bina-İštar'ın, Yaḥdun-Lim hanedanlığına sadık askeri bir lider olarak hizmet etmiş olması da muhtemeldir.¹⁸⁰

2.3.3.1.5. Daha Düşük Statüye Sahip Harem Kadınları

Kralın haremindeki kraliyet ailesine mensup kadınların yanında, kralın ve kraliyet ailesinin hizmetine tahsis edilmiş pek çok cariye, hizmetkâr ve müzisyen gibi farklı statülere sahip çok sayıda çalışan vardır. Yine Mari Arşivi'nden edinilen bilgiye göre istihkak listelerinde her türlü saray kadınının yün ve yağ hakkına sahip olduğunu anlamak mümkündür. Zira istihkak listelerinde kayıt altına alınan rakamlardan anlaşıldığına göre, Mari Sarayı'nın nüfusu 600'lere kadar ulaşmıştır. Bu bağlamda istihkak listelerinden hareketle Mari Sarayı'nın soylu ve düşük düzeyli olmak üzere çok sayıda kadına ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Mari Sarayı'nda statüko sahibi kadınların dışında genellikle Sumerce “*SAL.TUR.MEŠ*” unvanına sahip kadınlar da yaşamaktaydı. Bu grubun içerisinde “*šeḫḫertum*” (genç, acemi kız) ya da çoğulu “*šuhārātum*” (kızlar, özel bir grup kadınlar) kadınları çoğunluktadır.¹⁸¹ Sarayda bulunma onuruna ve yüceliğine sahip olan bu kadınlar, ana kraliçe/kraliçenin sorumluluğu altında yaşamlarını devam ettirmişlerdir.

Bu harem kadınlarının bazıları siyasi evlilikler yoluyla hareme katılmışsa da, şüphesiz ki böylesi bir sayının ortaya çıkışında savaşlar sonucunda kazanılan esirler büyük önem taşımaktadır. Savaş esirlerinin görevlendirilmesiyle alakalı bir mektuptan anladığımız kadarıyla bu kadınların çoğu dokuma işçisi olarak değerlendirilmiştir. Dokuma endüstrisinin önemli bir ekonomik kaynak olmasından dolayı, bu kadınların çoğu Mari'nin tekstil atölyelerinde köle olarak çalıştırılmıştır. Bu savaş esirlerinin yine önemli bir kısmı da, müzikle uğraşması için ayrılmıştır.

Hatta Zimri-Lim'in krallığının ilk yıllarında neredeyse Mari Sarayı'nın nüfusunun yarısına yakını nispetinde 350 kadın ve kız çocuğu, müzikle doğrudan uğraşır hale

¹⁸⁰ J. M. Sasson, “Biographical...”, s. 76.

¹⁸¹ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 26.

gelmiştir.¹⁸² Bunların arasında kraliyet akrabaları, cariyeler, müzik öğretmenleri ve onların öğrencileri sayıca çoğunluğu oluşturmaktadır. Nitekim hareme müzisyen seçimi kral ve kraliçe arasındaki mektuplara da konu olmuştur.

Zimri-Lim, bu kadın ya da erkek görevlilerin hem saraya alımında, hem de onların görevlerinin belirlenmesinde her daim karar verici merci olmuştur. Söz konusu bu durum Zimri-Lim tarafından Kraliçe Şibtu'ya gönderilen ve haremdeki kadınların statüsünü gözler önüne seren ARM 10, 125 ve ARM 10, 126 numaralı mektuplarda detaylı bir şekilde işlenmiştir.¹⁸³

Kral bu mektuplarda harem için alınacak kadınların müzisyen ya da dokumacı olarak görevlendirilmesi gerektiğini net bir dille ifade etmektedir. Bunun yanında doğrudan müzisyen olarak belirlenmiş kadınların eğitimlerine ise ayrı bir ihtimam gösterilmesini talep etmektedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere müzisyenlik mesleğine büyük önem verildiği ortadadır. Nitekim Rišia adındaki müzisyen, hem Yasmah-Addu'nun hem de Zimri-Lim'in (saltanatının başlarında) hükümdarlığında, “*baş müzisyen*” (*nargallum*) olarak görev yapmıştır.¹⁸⁴ Rišia'nın bu görevi ne kadar devam ettirdiği bilinmese de, Zimri-Lim bir dönem sonra onun yerine baş müzisyen (*nargallum*) olarak Warad-ilišu'yu getirmiştir. Hatta Mari kralı, Kraliçe Şibtu'dan Baş Müzisyen Warad-ilišu'nun huzurunda kraliyet haremi için 30 kadın seçmesini istemiştir. Bu durum ARM 10, 126 numaralı mektupta bütün detaylarıyla işlenmektedir. Zimri-Lim bu kadınların müzikal yeteneklerinin yanında, fiziksel görünüşlerinin de son derece önemli olması gerektiğini söz konusu mektupta şu sözlerle ifade etmektedir: “*Şimdi ben sana aralarında rahibelerinde olduğu kadın tekstil işçileri gönderiyorum. Rahibeleri kontrol et ve onları kadın tekstil işçilerinin evine teslim et. Bunlardan ya da diğer tekstil işçilerinin “tepeden turnağa kusursuz ve güzel olanlarından” 30'unu seç ve onları Warad-ilišu'ya ver. Warad-ilišu, onlara Kuzey (Subar) müziğini öğretsin ki, onların yaşam koşulları değişsin. Fiziksel görünüşlerinin değişmemesi (kilo kaybetmemeleri) için, onların yiyecekleriyle de alakadar olunsun. Sen tekstil işçileri arasından seçim yaptığın sırada, Warad-ilišu'da orada hazır bulunsun. Saray denetleyicisi Mukannişum da geri kalan tekstil işçilerinin özelliklerinin değişmemesi için özen göstereceğini.*”¹⁸⁵

¹⁸² Nele Ziegler, “Music, the Work of Professionals”, in: Karen Radner-Eleanor Robson (Eds.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford University Press, Newyork 2011, s. 289.

¹⁸³ J. Bottero, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁸⁴ N. Ziegler, “Music...”, s. 290.

¹⁸⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 496.

Öncelikle buradan kraliçenin, Saray Denetmeni Mukannişum ve Baş Müzisyen olan Warad-ilişu'nun faaliyetlerini denetlemek için yetkilendirildiği anlaşılmaktadır.

Bunun yanında kralın, taşıdığı estetik kaygılardan dolayı müzisyenlerin sanatsal ve müziksel yeteneklerinden daha çok fiziksel niteliklerine öncelik verdiği açıktır. Bu metinden de anlaşılacağı üzere her şeyden önce bu müzisyenler güzel görünmek zorundadır. Güzel bir sese sahip olma düşüncesi ise aranan özellikler arasında daha arka sıralarda yer almaktadır. Nitekim Warad-ilişu tarafından krala gönderilen bir mektupta, bu durum şöyle açıklanmaktadır: “*Kralımın bana müzisyenler hakkında yazdığına gelince, onların çalışmaları ihmal edilmiyor. Şafak vaktinden akşam yemeğine kadar, işlerini benim varlığında yürütüyorlar. Her kadın için [...] bir eğitmen tahsis edildi. Bunlar arasında güzel genç kızlar ve birinci sınıf müzisyenler var.*”¹⁸⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere öncelik güzelliştir.

Benzer bir durum ARM 10, 125 numaralı mektupta ise şöyle işlenmektedir: “*Şibtu'ya kralından mektup. Ele geçirdiğim ve daha önce [sana] sözünü ettiğim ganimetler arasındaki kadın müzisyenlerle ilgili olarak, sonunda hiçbirinin müzisyen olarak seçilmemesine karar verdim. Bu kızların sadece dokuma işçisi olarak kabul edilmelerini istiyorum. Eğer ganimetler arasında, özellikle bizzat seçtiğim kadın müzisyenler olursa, o zaman [onları sana] gönderirim*”.¹⁸⁷ Zimri-Lim haremine seçilen kadınları beğenmemiş olmalı ki savaştan döndüğü bir vakit getirdiği savaş esirlerinden (SAL.TUR.^{MEŞ} *ši-it-ri-im*¹⁸⁸) “örtülü, peçeli kadınları” kendisi bizzat haremine seçmiştir.¹⁸⁹ Bu ifadeden hareketle orta düzeydeki harem kadınlarının en azından baş bölgelerinin kapalı olduğu yorumu yapılabilir. Hatta bu durum orta seviyedeki kadınlarla sınırlı kalmamış da olabilir.

Öte yandan yukarıdaki metinden Zimri-Lim'in, haremine seçilen müzisyenlerde öncelikle fiziksel görünüşe dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mari kralının mütteliklerinden birine gönderdiği bir kız için 30 *şegel* gümüş alması da, kızın fiziksel

¹⁸⁶ M. Stol, *a.g.e.*, s. 496.

¹⁸⁷ J. Bottero, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁸⁸ Şitrum kelimesi, İbranice “sētēr” ve Arapça “gizlemek, örtmek” manasına gelen “str” kökünden türetilmiş “setretmek ve gizlemek” ile bağlantılı bir kelimedir. Bir elbisenin üzerine kullanılan şeffaf bir materyal olarak düşünüldüğü için kelimenin karşılığı olarak “peçe” tabiri kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kumaş türü için “örtü, peçe, kuşak” nitelendirmeleri yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Klass R. Veenhof, *Aspect of Old Assyrian Trade and its Terminology*, Leiden 1972, s. 175; Hüsrem Çelik, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma*, PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2014, s. 78-79.

¹⁸⁹ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 28.

görünüşiyle bağlantılı olmalıdır. Bu alışveriş ikili arasındaki yazışmaya ise şöyle yansımıştır: “*Babamın benimle birlikte tutabileceğim güzel ve yetenekli, şarkı söyleyen bir kıza sahip olmasını sağla.*”¹⁹⁰ Bir köle kız için gidiş fiyatı sadece 15 *şegel* iken, iyi ve güzel bir müzisyen için iki katı ücret ödemeye razı olunması, bize güzeliğin önemli olduğunu düşündürmektedir. Bu mektuplardan anlaşıldığına göre kralın haremindeki çok sayıdaki müzisyen, Baş Müzisyen Warad-İlišu’nun sorumluluğuna verilmiştir. Bu müzisyenin idaresinde tapınak ve saray müzisyenlerinin (*nâru/nârûtu*) ardından, yine hiyerarşik olarak haremdeki müzisyen ve şarkıcı kadınların (*nârtu/nuârtu/na’ratu*) geldiği anlaşılmaktadır.¹⁹¹

Özellikleri doğrultusunda bu grubun dışında kalanlar ise kraliyet haremi içerisinde yeteneklerine göre çeşitli mesleklere dağıtılmışlardır. Sonuç itibariyle dokuma işlerinde ve müzisyen olarak görevlendirilenlerin dışında taşıyıcı kadınlar, oda hizmetkârları, bekçi kadınlar, dadılar ve her türlü hizmeti yapmakla mükellef cariyeler Mari Kraliyet Sarayı’nın diğer üyeleridir.¹⁹² Harem kadınları arasında meydana gelebilecek her türlü sorunun çözüme kavuşturulması veya herhangi bir hastalığa yakalanmış cariyenin sağlığının geri kazandırılmasında şüphesiz ki kraliçe sorumlu idi. Ancak kralın yokluğunda onun saraydaki eli kulağı olan Kraliçe Şibtu, yapıp ettikleri konusunda kralı her daim haberdar etmekten de geri durmamıştır. Öyle ki, haremde yaşanan bir sorunu hemen krala bildirip, kralın direktifleri doğrultusunda önlemler almaya çalışmıştır. Nitekim tam da bu aşamada farklı yerlerden kadınların Mari Sarayı’na getirilmesiyle saraydaki nüfus yoğunluğu ciddi boyutlara ulaşınca, harem içerisinde salgın hastalıklar da kolayca gelişim imkânı bulmuştur. Zira Zimri-Lim tarafından Kraliçe Şibtu’ya gönderilen ARM 10, 129 numaralı mektup, haremde ortaya çıkan bir hastalığın önlenmesi adına kraliçenin alması gereken önlemlerden bahsetmektedir.

Söz konusu mektup şu şekildedir: “⁴) Kadın Nanna’nın “*simum*”¹⁹³ hastalığına yakalandığını ve hem saraydakilerle fazla vakit geçirdiğini hem de çok sayıda kadını (etrafında) topladığını duydum. ¹⁰) Bundan böyle sıkı emirler koyulsun! ¹¹⁻¹⁶) Onun içtiği kaptan kimse içmesin, Onun oturduğu koltuğa kimse oturmasın ve onun sürekli yattığı

¹⁹⁰ M. Stol, *a.g.e.*, s. 497.

¹⁹¹ N. Yıldırım, “Eski...”, s. 206.

¹⁹² P. Bordreuil, F. Briquel-Chatonnet, C. Michel, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁹³ *Simum*, deride kızıl lekeler ve sivilce döküntüleriyle kendini gösteren bulaşıcı bir hastalıktır. Bazı durumlarda da ölümcül sonuçlar gösterebilmektedir.: Jeremy Black-Andrew George-Nicholas Postgate (Eds.), *A Concise Dictionary of Akkadian (CDA)*, Wiesbaden 2000, s. 323.; J. Bottero, *a.g.e.*, s. 148.

*yatağa kimse yatmasın. . .*¹⁹⁴ Hastalık devam etmiş olmalı ki, Zimri-Lim'in eşine yazmış olduğu ARM 10, 130 numaralı mektupta da görüleceği üzere: “*Bana sözünü ettiğin [Summudum’la ilgili olarak] kadına, özellikle birçok kadına bu kötü simmum hastalığını bulaştıracak bu kadının hastalığına gelince bu kadın [öyleyse] ayrı bir odada otursun. Kimse de onu ziyaret etmesin! Ve eğer korktuğum gibi Summudum’la ilgili kehanetler iyiye delalet olmadığına göre ona ayrı bir oda bulunamazsa, tedavi sürecinde ölse ya da hayatta kalsa bile [başka] kadınlarda bu hastalığa yakalanacaktır. Bu durumda kadın yalnız başına ölsün. Böylece hastalık duraklayacaktır.*”¹⁹⁵ kimi zaman bulaşma risklerini ve hastalığı yok edebilmek için bazen çok katı çözümler düşünülmüştür. Yine bu mektuptan anlaşılacağı üzere hastalığın iyileşmediği durumlarda kadının ölüme terk edilmesi, bir topluluğun hastalıktan kırılmasından iyidir şeklinde bakıldığına işaret etmektedir. Kralın alınması gereken acil önlemleri özetlediği bu mektuplar, Kraliçe Şibtu’nun harem üzerindeki denetleyici rolünü başka bir vesileyle ortaya çıkarmaktadır.

Görülüyor ki hastalığa yakalanmış olan kadın haremde ikamet ettiği için diğer kadınların da hastalığa yakalanabilir olması kralı endişelendirmişti. Bu olaydan hareketle hastalık tehdidi altındaki kadınların, Zimri-Lim’in hareminin kadınları olduğunu anlamak mümkündür. Burada haremde orta seviyedeki kadınlara hitaben “*MÍ.MÉŠ ma-DA-tim*” (*sinnišātim mādātim*) şeklinde hitap edilmesi, bu ifadenin kralın eşlerinden ziyade haremde orta seviyedeki kadınlara atfen kullanıldığına işaret etmektedir. Nitekim Orta Asur Kraliyet Kararnameleri’nde kralın eşleri “*aššāt meš-at šarri*” (*kralın eşleri*) ve haremde orta seviyedeki kadınları “*sinnišāti^{meš} ma-DA-a-tu*” şeklinde ayrı ayrı ifade edilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere haremde yaşayan kadınlar arasında statü farkından dolayı, kadınların ikamet ettikleri alanlarda da farklılıklar olduğu açıktır. Konumları itibariyle bir sınıflandırmaya tabi tutulmaları da gayet doğaldır.

Nitekim harem içerisindeki “*bit bēltum*” (*kraliçenin evi*) ile ikincil eşler için özel olarak tahsis edilmiş alan, diğer harem kadınlarıyla çok az etkileşime sahip bir şekilde dizayn edilmiştir.¹⁹⁶ Son olarak da orta seviyedeki kadınların birlikte yaşadığı bir alan mevcut olmalıdır. Dolayısıyla orta seviyedeki pek çok kadının içinde yaşadıkları bu alanda herhangi bir hastalığın ortaya çıkması ve yayılması gayet doğaldır. Hatta haremde yaşayan kadınların yakalandıkları bu tür salgın hastalıklar yüzünden lanetlendiğine bile

¹⁹⁴ P. Artzi- A. Malamat, a.g.m., s. 85.

¹⁹⁵ J. Bottero, a.g.e., s. 148.

¹⁹⁶ M. Stol, a.g.e., s. 491.

inanılmıştır. Nitekim Tilani-hesud tarafından Zimri-Lim'e gönderilen ARM 26, 279 numaralı mektup bu durumun anlaşılması adına güzel bir örnektir: “*Kralıma söyle! hizmetkârınız Tilani-hesud şöyle söylüyor: Huşşutum'un hizmetkârı Attuzar tanrı tarafından lanetlenince, ben de saraydan (harem) o kadını çıkarttım. Rahipler gelmeli ve burayı bu lanetten arındırmalıdır.*”¹⁹⁷

2.4. Babil Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi

Bu konuda öncelikli olarak Eski Babil Devleti Dönemi'ne (MÖ 2000-1500) değinecek olursak, Eski Babil Devleti özellikle Kral Hammurabi'den itibaren son derece güçlü ve gelişmiş bir devlet haline gelmiştir. Ancak yine de bu dönemde harem müessesesinin varlığı hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Bununla birlikte Babil Devleti'nin bünyesinin içerisinde harem kurumunun var olmadığına düşünmemek gerekir. Nitekim bu dönem Babil sarayları içerisinde, kadınların barındığı sığınak evleri mevcuttur. Ayrıca bu döneme ait bir edebi metinde geçen “*Babilli bir kralın, haremindeki kadınlardan bazılarını iki yabancı toprağa hediye olarak sunmuştur.*” ifadesinden Babil Devleti'nin bir harem kurumun sahip olduğunu anlamak mümkündür.¹⁹⁸ Hatta bu dönemde Eski Babil kralı Hammurabi, oğlunu Eşnunna kralının kızıyla evlendirme yoluna gitmiştir. Bu minval doğrultusunda yapılan siyasi evliliklerle, kısa zamanda harem yabancı prenslerle dolu bir hale gelmiştir. Bu döneme ait bir yazıtta, Larsa kralı Rim-Sin'in eşi ve Habannum'un kızı olan Beltani'nin, silindir bir mührü vardır. Bu durum Kral Rim-Sin'in eşinin etkinliğini gözler önüne sermekle beraber, Habannum'un toplumsal konumuna da işaret etmektedir. Zira Larsa kralının eşinin böyle bir mührü sahip olabilmesi, Beltani'nin sahip olabileceği nüfuza iyi bir örnektir.

Öte yandan Eski Babil Devleti Dönemi'nde olduğu gibi, Orta Babil Devleti Dönemi'nde (MÖ 1500-1000) de harem kurumunun varlığına dair bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Orta Babil Dönemi saray kadınları hakkındaki bilgilerimiz daha ziyade Asur, Hitit Krallığı, Ugarit ve Emar gibi Suriye şehirleri ile Nuzi şehrinin kayıtlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte az da olsa o döneme ışık tutan Orta Babil Devleti Dönemi'ne ait kaynak vardır. Nitekim Orta Babil Devleti Dönemi mektupları, söz konusu dönemde kadınların yaşadığı ve oda manasına gelen kadınlar evine dair yapılan onarımlardan bahsetmektedir.¹⁹⁹ Bu durum sarayın içerisinde sadece kadınların

¹⁹⁷ W. Heimpel, *a.g.e.*, s. 282.

¹⁹⁸ Kral, haremde yer alan bir prensesi (SAL.ŞÀ.É.GAL-šu) hazırladıktan sonra, onu Hatti (Suriye) ve Elam topraklarına hediye olarak sunmuştur.: M. Stol, *a.g.e.*, s. 488.

¹⁹⁹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 461.

yaşadığı, bir kadınların evinin var olabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Yine Nippur'dan gelen Orta Babil mektuplarının küçük bir grubu, “*şarkı söyleyen kızlar*”ın bir tür hastalığından bahsetmektedir. Burada geçen şarkıcıların, harem içindeki kızlar mı olduğu hususu net olmadığı için, onların daha ziyade tapınakta görevli kızlar olduğu kabul edilmiştir.²⁰⁰

2.4.1. Babil Devleti Dönemi’nde Harem Müessesesi’nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler

2.4.1.1. Siyasi Evlilikler

Eski Babil Dönemi (MÖ 2000-1500) mektupları da, bu tür evlilikler aracılığıyla devletler arasındaki ailevi ilişkilerin varlığını gözler önüne sermektedir. Nitekim bu mektupların birinde Şuşarra kralı Kuwari, “*Ya bana kızını ver ya da kızımı sana vermeme izin ver. Aile ilişkilerinin (salūtu) bozulmaması için şimdi kızını oğluma ver.*”²⁰¹ şeklinde bir istekte bulunmuştur. Aynı şekilde Eski Babil Devleti Kralı Hammurabi de kızını Eşnunna kralıyla evlendirdikten birkaç yıl sonra, Eşnunna Krallığı’nın topraklarını kendine bağlamaya kalkmış ve şehri istila etmiştir. Bu bilgilerden krallıklar arasında kız alıp verme yoluyla tesis edilmeye çalışılan ilişkinin önemi açık bir şekilde görülmektedir.

Yine Orta Babil kralı I. Kadaşman Enlil (MÖ 1374-1360) ve Mısır Firavunu III. Amenhotep (*Nibmuarea*) arasında geçen mektuplaşmalar da, siyasi evlilikler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim Mısır firavunu III. Amenhotep’in Babil kralı I. Kadaşman-Enlil’e (MÖ 1374-1360) hitaben yazmış olduğu EA 1 nolu mektubun²⁰² 1-6. satırları arasında geçen şu ifadeler “*Mısır arazisinin büyük kralı III. Amenhotep senin kardeşindir. Benim için her şey iyi durumda. Senin ev halkın için, hanımların, oğulların, ileri gelenlerin, atların, savaş arabaların ve tüm ülken için umarım her şey iyi gidiyordur. Benim için tümü iyi. Benim ev halkım için, hanımlarım için, oğullarım için, ileri gelenlerim için, atlarım için, sayısız birliklerim için, her şey iyi durumda ve ülkemin geri kalanı için de her şey iyi durumda.*”²⁰³ Kassit hâkimiyetinin yaşandığı Orta Babil

²⁰⁰ M. Stol, *a.g.e.*, s. 500.

²⁰¹ Jesper Eidem- Jørgen Læssøe, *The Shemshara Archives The Letters*, V. I, Denmark 2001, s. 131.

²⁰² Bu mektup III. Amenhotep tarafından Karaduniyaş (Babil Kassit Hanedanı) kralı Kadaşman-Enlil’e gönderilmiştir. British Museum’da muhafaza edilen bu tablet 98 satırdır fakat bazı kısımlarda eksiklikler vardır.: Cemal Yılmaz, *Amarna Çağı’nda Ön Asya Toplulukları Arasında Diplomatik İlişkiler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2015, s. 185.

²⁰³ Anson F. Rainey, *The El-Amarna Correspondence: A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna Based on Collations of all Extant Tablets*, Brill, Leiden- Boston 2015, s. 59.

Döneminde, Babil krallarının birden fazla eşe sahip olduklarını gösteren önemli bir örnektir. Buradan hareketle özellikle Orta Babil Dönemi'nde içerisinde sadece kralın eşlerinin, kızlarının ve kadın hizmetkârlarının yaşadığı özel bir alanın olması gayet akla yatkın bir düşüncedir.

Aynı şekilde EA 1 nolu mektubun 10.-17. satırlarında ise III. Amenhotep, Babil kralına şöyle seslenmektedir: “*Benim kızımınla evlenmek istediğini beyan ettiğin gibi, aynı zamanda senin babanın bana vermiş olduğu kız kardeşini burada hiç kimsenin görmediğini dolayısıyla ölü mü yoksa sağ mı olduğunu yazmışsın*”.²⁰⁴ Bu ifadeden Babil kralının, III. Amenhotep'in kızıyla evlenmek istediğini anlamak mümkünse de, böylesi bir durumun gerçekleşme olasılığı söz konusu olmamıştır. Çünkü Mısırlılar, Mısır'ın dışına kız vermeme gibi katı bir geleneği yaşatmaktaydı. Ayrıca Babil kralı bu mektupta, kız kardeşinden haber alamamasından dolayı yaşadığı endişeleri III. Amenhotep'e iletmektedir. Söz konusu mektubun devamında III. Amenhotep, Babil kralının yakınmalarına karşılık “*sen bize kız kardeşini tanıyan, onunla hoş sohbet edebilen birini gönder, biz de o kişinin onunla konuşmasına izin verelim*” şeklinde bir cevap vermiştir.²⁰⁵

Keza Babil kralının Mısır firavununa yazmış olduğu EA 2 nolu mektubun 6.-11. satırlarında da aynı konu bir kez daha dile getirilmektedir: “*Madem ki, kardeşim bana kızımınla evlenmek istediğine dair düşüncesini yazmış, tabi ki neden olmasın. Benim kızlarım evlenilebilecek durumdalar lakin onların evleneceği kişi, ya kral olmalı ya da kraliyet kanı taşıyan biri olmalıdır. Bu durum kızlarımla evlenmek isteyen kişinin taşıması gereken bir özelliktir. Zira hiçbir kralın kızı kraliyet kanı taşımayan biriyle evlendirilmez.*” Bu mektubun devamında geçen şu ifade “*senin de evlenilebilecek duruma gelmiş kızların var, neden onlardan birini bana vermiyorsun?*” Babil kralının, Mısır firavununun kızına tekrardan talip olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁶

Diğer taraftan Babil kralının, Mısır firavununa yazmış olduğu EA 3 nolu mektubun 7.-12. satırlarından, “*Kızım genç bir kız iken onunla evlenme konusunda yazdıklarına gelince, kızım yetişkin ve evlenilecek bir yaşa geldi. Onu sana getirmesi için elçini gönder.*”²⁰⁷ kızını Mısır sarayına gelin olarak vermeyi kabul ettiğini anlamak mümkünse de, bu sefer de Mısır firavununun işi ağırdan aldığı anlaşılmaktadır.

²⁰⁴ William L. Moran, *The Amarna Letters*, London 1992, s. 1.

²⁰⁵ A. F. Rainey, *a.g.e.*, s. 59.

²⁰⁶ C. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 174.

²⁰⁷ W.L. Moran, *a.g.e.*, s. 7.

Mısır firavunu III. Amenhotep ile Orta Babil kralı I. Kadaşman-Enlil arasında gerçekleştirilmiş olan bu “EA 1, 2, 3” nolu yazışmalardan anlaşılacağı üzere, çeşitli sebepler doğrultusunda tek taraflı da olsa bir evlilik akdi yapılmıştır. Burada daha ziyade Babil kralı kız verme yoluyla ikili ilişkilerini geliştirmek istemiş olsa da, I. Kadaşman-Enlil’in Mısır firavununun kızına talip olması ayrı bir önem taşımaktadır. Söz konusu durumun bir benzeri de Mısır firavunu IV. Amenhotep (IV. Akheneton/Napḥurure ‘a) ile I. Kadaşman-Enlil’den sonra Babil tahtına çıkan II. Burna-Buriaş (MÖ 1359-1333) arasında olmuştur. Nitekim Babil kralı II. Burna-Buriaş tarafından Mısır firavunu IV. Amenhotep’e yazılmış olan EA 11 nolu mektubun 5.-8. satırlarında Babil kralı, IV. Amenhotep’e şöyle seslenmektedir: “*Babanın eşinin yası tutulduktan sonra, sana elçim Hu’a ve tercümanım Mihuni’yi gönderdim. Sonra sana şöyle yazdım: Onlar, kraliyet prenseslerini senin babana getirmişlerdi. İzin ver sana başka birilerini getirsinler.*” Bu satırlardan anlaşıldığı üzere Babil kralı, IV. Amenhotep’in yas tutma süreci bittikten sonra ona prenseslerinden birini gönderebileceğini ifade etmektedir. Aynı mektubun 16.-22. satırlarından Babil kralı Burna-Buriaş’ın kızını, Mısır firavunu IV. Amenhotep’le evlenebilmesi için gönderdiğini anlamak mümkündür. Bu durum mektuba şöyle konu olmuştur: “*Kızımı, elçin Haamaşši’ya ve tercümanına gösterdiğimde, onlar kızımın başından aşağıya yağ döktüler.*²⁰⁸ *Bu durum kızımı kabul ettiğinin ve sana getirileceğinin bir göstergesi mi olmalı? Haia ile birlikte sadece beş araba göndermişsin, onlar onu sana beş arabayla mı getirecekler? Şu an için eğer kızımı evimden böyle gönderirsem, komşu krallar benimle büyük kralın kızı Mısır’a sadece beş arabayla gitmiş diye alay edecekler.*”²⁰⁹ Anlaşılacağı üzere Babil kralı bir yandan kız verme vesilesiyle Mısır ile iyi ilişkiler kurma eğilimindeyken, diğer yandan kızına gönderilen arabaların yetersiz olduğunu söyleyerek diğer krallar nazarında kendi itibarının düşük gösterilmemesini istemektedir.

Mısır toplumu dışarıya kız vermeme gibi bir ilke edinmiş olsa da, özellikle MÖ 2. binyılda siyasi evliliklerin bir sonucu olarak yabancı prenseslerin sayısında, önemli bir artış olmuştur.²¹⁰ Bu evlilikler esnasında gelinin kendi maiyetiyle beraber koca evine gelme geleneği, harem kurumunun genişlemesi adına etkide bulunan önemli bir faktördür. Çünkü her ne kadar Mısır dışarıya kız vermese de, Mısır firavunlarının yabancı

²⁰⁸ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul 2003, s. 18: Mısır geleneklerine göre elçinin huzurunda gelin kızın başından aşağı yağ dökmek, evliliğin sembolik olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir. Ancak söz konusu uygulamaya EA “1, 2, 3” nolu mektuplarda rastlanılmamıştır.

²⁰⁹ A. F. Rainey, *a.g.e.*, s. 101.

²¹⁰ M. Stol, *a.g.e.*, s. 488.

ülkelerden yaptığı evliliklerde gelinin baba evinden gelirken getirdiği çeyizinde çok sayıda hizmetkârı veya yardımcısı da Mısır firavununun haremünün içerisine dâhil olmuştur.

Diğer taraftan Yeni Babil Devleti Dönemi'nde de (MÖ 1000-539) harem kurumunun varlığına dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Ancak Yeni Babil kralı II. Nabukadnezar (MÖ 604-562) tarafından kraliyet ailesini korumakla görevli pek çok önemli memurun kaydedildiği bir liste, harem başı olan (*mašennu*)²¹¹ Ardia ile harem kâtibi olan Bel-uballit arasında geçen bir diyalogdan bahsetmektedir. Bu döneme ait bilgilerimiz bununla sınırlı olsa da, Yeni Babil Devleti'nin harem kurumuna sahip olmadığı düşünülmemelidir. Zira Babil Devleti'nin çağdaşı olan Mari Krallığı'nın ve Asur Devleti'nin son derece gelişmiş bir harem kurumuna sahip olduğu bir ortamda, Babil Devleti'nde harem kurumunun var olmadığını iddia etmek, bu işin kolayına kaçmaktan başka bir şey olmayacaktır.

2.5. Asur Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi

Asur Devleti'nin saray hayatı, harem müessesesinin varlığı noktasında Babil Devleti'ne nazaran daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bağlamda Eski Asur kralı I. Şamşi Adad'ın (MÖ 1796-1775), Mari kralı olan oğlu Yasmah-Addu'yla arasında geçen şu mektuplaşma bu konuda büyük önem arz etmektedir. İkili arasında geçen mektuplaşmanın bir bölümünde I. Şamşi Adad, Ekallatum kralı olan oğlu İşme Dagan'ın kazandığı büyük zaferi anlattıktan sonra oğlu Yasmah-Addu'ya şöyle seslenmektedir: “*Kardeşin burada büyük bir zafer kazanırken sen orada [Mari] kadınların arasında yan gelip yatıyorsun.*”. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere I. Şamşi Adad, oğlunu askeri işlerle meşgul olup zaferler kazanmak yerine, haremde niçin cariyelerle vakit geçirdiği noktasında eleştirmektedir.²¹² Buna karşılık Yasmah-Addu'nun babasına verdiği cevap ise oldukça manidardır: “*Oğlun Yasmah-Addu (konuşuyor). Babacığımın bana yolladığı tablete kulak verdim, şöyle diyordu: “Senin dizginlerini daha ne kadar tutmamız gerekecek? Sen çocuksun, adam olmadın, çenende sakalın yok! Daha ne kadar kendi evini*

²¹¹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 549'da, “*mašennu*” kelimesinin anlamı için harem başı denilse de, *mašennunun* birçok görevi ifa etmesinden dolayı bu kelimenin birden çok karşılığı vardır. Daha ziyade burada “*hazineci* ve *hazinedar*” manasına uygun olan *mašennu*, harem mali işlerinden sorumlu yüksek dereceli bir memur anlamıyla kullanılmış olmalıdır. Zira “*harem müdiresi*” veya “*harem yöneticisi*” görevlerini yerine getiren kişiye karşılık olarak “*şakintu*” kelimesi kullanılmaktadır.

²¹² Gojko Barjamovic, “Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE.”, in: Jeroen Duindam-Tülay Artan-Metin Kunt (Eds.), *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*, V. I, Leiden 2011, s. 50.

doğru düzgün yürütmeyi beceremeyeceksin? Kardeşinin koca ordulara komuta ettiğini görmüyor musun? Sen de sarayına ve evine doğru düzgün komuta etmesini (iyice) öğren!” Babacığım bana böyle yazmış. Şimdi babacığım beni terfi ettirdiyse, bir çocuk olup işleri yürütme beceriksizliğini nasıl gösterebilirim? Küçüklüğümden beri babacığımın yanında büyümüş olmama rağmen nasıl olur da şu ya da bu hizmetkâr babacığımın gözünden düşmemi sağlayabilir? Bu nedenle beni mutsuz eden bu konuyu halletmek için derhal babacığımın yanına geliyorum.”²¹³ Görüleceği üzere oğul Yasmah-Addu, söylenenlerin bir iftira olduğunu, babasının bahsettiği gibi vaktini haremde geçirmedeğini ve hatta devlet işlerini yürütebilecek kadar bilgi birikimine sahip olduğunu babasına deklare etmektedir.

I. Şamşi Adad’ın oğluna yönelttiği bu eleştirinin doğruluğu bilinmese de, o döneme ait istihkak listelerinden anlaşıldığına göre Yasmah-Addu’nun hareminin içerisinde 44 tane saray kadını vardır.²¹⁴ Bu saray kadınları arasında I. Şamşi Adad’ın eşi ve Yasmah-Addu’nun annesi Ana Kraliçe “*Ama-duga*” ve Kraliçe “*Dam-ħurasi*” ile çok sayıda cariye vardır. Yasmah-Addu’nun haremindeki kadınların bir kısmı “*Dam-ħurasi*” gibi evlilik yoluyla, diğer bir kısmı ise Mari’nin daha önceki kralı Yaħdun-Lim’in haremini kendi haremine katmasıyla oluşmuştur. Zira bu gelenek bilindiği üzere Yakındoğu toplumları tarafından yaygın biçimde uygulanan bir gelenektir. Birçok galip kral, savaş meydanında mağlup ettiği veya çeşitli sebeplerle ele geçirdiği başka bir kralın maiyetini, kendi hareminin içerisine alarak haremini sayısal olarak genişletmekte ve geliştirmekteydi.

Yine yağ ve bira istihkaklarının kaydedildiği bir belgeye göre I. Şamşi Adad’ın yöneticilerinden Sin-iqişam’da bir hareme sahiptir. Bir silindir mühründe kendisini Asur kralı “I. Şamşi Adad’ın hizmetkârı” olarak nitelendiren Sin-iqişam’ın, iki eşi ve Aşnakku’da (Chagar Bazar) bir de haremi mevcuttur. Yine bu belgeden anlaşıldığına göre Sin-iqişam’ın ilk eşinin ismi listenin ilk başında yer almakla birlikte, diğer eşinin ismi ise ancak birkaç yıl geçtikten sonra listenin ikinci sırasına yükselebilmiştir. Sîn-iqişam’ın cariyelerinden biri olması muhtemel olan bu eş, başlangıçta listenin en sonuna kaydedilmişse de, daha sonra Sin-iqişam’a iki erkek çocuk vermesiyle birlikte listenin üst sıralarına kadar yükselmiş olmalıdır. Hatta erkek çocuk doğuran cariyeye çeşitli hediyeler takdim edildiği gibi daha önce hak ettiği istihkaklarında da önemli bir artış

²¹³ A. Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, C. I, s. 140.

²¹⁴ Marten Stol, “Women in Mesopotamia”, *Jesho*, V. XXXVIII, S. 2, Leiden 1995, s. 135.

olduğu görülmektedir. Bu durum bir cariyenin kralına erkek çocuk vermesiyle birlikte konumun ve öneminin ne denli değişebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca istihkak listelerinden haremde çeşitli statülere sahip kadın şarkıcıların da olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁵

Asur toplumunda harem kurumunun varlığının bir diğer göstergesi de “*riksu*” (anlaşma) saray kararnameleleridir. Nitekim Asur kralı I. Asur-uballit’ten (MÖ 1365-1330) I. Tiglat-pileser’e (MÖ 1114-1076) kadar geçen dönemdeki kralların çıkardığı saray fermanlarını içeren bu koleksiyon, saray yaşamının içyüzü hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Yaklaşık 300 yıllık harmanlanmasıyla oluşan bu kararnameleler I. Tiglat-pileser Dönemi’nden itibaren kayda alınmaya başlanmıştır.²¹⁶ Bu saray kararnamelelerinden Orta Asur Dönemi’ndeki saray hayatından, haremın sevk idaresine ve harem içinde uyulması gereken kurallara kadar çok sayıda konuda fikir sahibi olunmaktadır.

Yine Orta Asur Devleti Dönemi (MÖ 1500-1000) harem yönetmeliğini içeren “*asû ša be-ta-a-[n]u*” (İç alan/avlu için doktor) ve “*anāku issi É/bit-an-ni aparraska*” (Sarayın iç bölgesine girişte senin cezanı keseceğim) şeklindeki mecazi ifadeler, hem sarayın içerisinde mahkemenin/harem mahkemesinin varlığına hem de bu alan için özel bir doktorun var olduğuna işaret etmektedir.²¹⁷ Bunun yanında erkeklerin bu bölgeye girişte doktor tarafından hadım ediliyor olması, bu alana erkeklerin girişinin mümkün olmadığını da göstermektedir. Burada geçen *betanu* sözcüğü sadece kral ve ailesinin yaşamını geçirdikleri bir alan değil, aynı zamanda harem kurumunun da, içerisinde bulunduğu bir bölgeyi ifade etmektedir. Keza “*betanu’nun doktoru*” (İç alanın/avlunun doktoru) tabirine de bu şekilde yaklaşmak daha makul ve akılcı bir anlayış olacaktır.

Öte yandan Asur kralları, tercih ettikleri eşin yanında başka eşlere de sahip olabiliyorlardı. Bu yüzden ki kraliyet sarayı kraliçelere ek olarak, çok sayıda kadına ev sahipliği yapmıştır. Yeni Asur Devleti’nin (MÖ 1000-610) genişlemeye başlamasıyla birlikte daha yaygın bir şekilde kaleme alınmaya başlanan saray kararnamelelerinde, bu durum açık bir biçimde gözlenebilmektedir. Zira bu dönemden itibaren sarayın özel

²¹⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 498.

²¹⁶ 23 maddeden oluşan bu kararnameyi ilk çeviren ve yorumlayan Ernst Weidner olmuşsa da en son Martha T. Roth tarafından İngilizceye tercüme edilmiş ve “*Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*” adında kaleme alınmıştır.: E. K. Solvang, *a.g.e.*, s. 54.

²¹⁷ CAD, “B”, s. 275.

odalarının²¹⁸ öncelikli olarak kadınlar için yapıldığına binaen “*kadın evi*”, “*kadınların daireleri*” anlamına gelen ve bütün kadınların yaşamlarını geçirdikleri alana izafeten “*bit ašati*” terimi kullanılmıştır.²¹⁹ Bu dönemde kullanılmaya başlanan *bit ašati* terimiyle sadece kralın haremi değil, aynı zamanda kraliçenin evindeki kadınlar ve veliaht prensin sarayının içindeki kadınlar da kastedilmeye başlanmıştır. Öyle ki, başlangıçta “*hai-mi, é-mi, a.mi, ama5*” şeklinde adlandırılmış olan kadınlar evi zaman içerisinde gelişim merhalesini tamamlamış olmalı ki, kendi içerisinde bu şekilde bir sınıflandırmaya dahi gitmiştir.

Haremde yaşayan bu kadınlar arasında Asur’un soylu hanımları, sarayda misafir edilen şeref konuklarının eşleri veya yabancı asıllı kadın rehinelere vardır. Bunun yanında mağlup edilen kralların sadece eşleri, kızları ve cariyeleri değil, aynı zamanda kadın hizmetkârlarını ve eğlendiricilerini de kapsayan bütün harem bu kraliyet sarayı içerisinde yaşamıştır. Keza Yeni Asur kraliyet saraylarında yapılan kazılar da söz konusu durumu doğrular boyuttur.

Saray kararlarının dışında harem kurumunun varlığı hakkında bilgi veren bir diğer kaynak ise şarap listeleridir. Her zaman sarayda kaç kadın görevlinin olduğunu belirlemek kolay olmasa da, devletlerin yağ, arpa, şarap gibi istihkak listeleri ve idari kayıtlarının tutulduğu belgeler, bu konuda önemli ipuçları sunmaktadırlar. Örneğin MÖ 3. binyılın sonlarına doğru Ebla’daki istihkak listeleri kraliyet eşlerinin sayısının kısa süre içerisinde 20’den 30’a, 30’dan 50’ye çıktığını göstermektedir. Nitekim Yeni Asur Dönemi şarap listeleri de, sarayda farklı görevlerde olan 300 kadar kadının var olduğuna işaret etmektedir. Bu cümleden sarayla ilişkilendirilen pek çok soylu kadının “*ana kraliçe, kral eşleri, kralın kızı ve kralın kız kardeşlerinin*” devlet işlerine aktif bir biçimde katıldıkları anlaşılmaktadır.²²⁰

²¹⁸ Bu özel odalarda yaşayan kadınlar, “*ayrı tutulan (ya da kapatılan) kadınlar*” anlamına gelen *sekretu* (saray kadını) olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu kelime “*sarayın kadın çalışanları*” (MÍ.ERIM.(MEŞ.) É.GAL), “*sarayın kadın ahalisi*” (MÍ.UN.MEŞ.É.GAL) ya da “*sarayın içindeki (kapatılan) kadınlar*” (MÍ.ŞA.É.GAL.MEŞ) anlamına da gelmektedir. *Ayrı tutulan kadın sekretunun* ideolojik yazımları, genelde sarayın kadın çalışanları veya saray sakinleri anlamına gelse de, bir *sekretuyu* sadece sarayın kadın çalışanı olarak ele almak hata olabilir.

²¹⁹ Yeni Asur Deleti Dönemi kraliyet haremi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Simo Parpola, “The Neo-Assyrian Royal Harem”, in: Giovanni B. Lanfranchi, Daniele Morandi Bonacossi, Cinzia Pappi, Simonetta Ponchia (Eds.), *Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*, Leiden 2012, s. 614.

²²⁰ S. C. Melville, “Royal...”, s. 220.

Aynı şekilde III. Adad-nirari Dönemi'nde (MÖ 810-783) listelenmiş bir şarap listesine göre kralın biri Kalhu'da, biri de Ekal māsarti'de (Kışla Saray) olmak üzere iki tane haremi vardır.²²¹ Bu dönem Kalhu'daki kraliyet şarap mahzenlerinde tutulan kayıtlardan anlaşıldığı üzere, saray personeli arasında dağıtılan şarapların günlük kayıt altına alınması sonucu 6.000 kişinin kraliyet sarayına bağlı olduğu görülmüştür. Yine bir başka şarap listesinin o dönemdeki Asurlu görevlileri ve sarayla ilişkisi olan toplam personel sayısını, “(başı tahrip olmuş) [x yüz,] koruma, [x yüz, tekerli arabalarının at eğiticisi, [x yüz kraliyet konaklama memuru (yüksek rütbeli), [x yüz tekerlekli savaş arabası savaşçısı, 300 katır evi adamı, 520 yüksek rütbeli memur, 300 hizmetçi, 300 terzi, 220 şarapçı, 400 aşçı, 400 tatlıcı, 200 katip, 1.200 saray kadını, 800 baş hadım, [x yüz A]hu-duri, [x yüz De]nu-amur...(gerisi tahrip olmuş)”²²² açık olmayan bir bağlamda özetlediği görülmektedir.

Diğer taraftan mevcut şarap listeleri o dönemdeki kraliçenin evinin nüfusu veya saray nüfusu hakkında çıkarımlarda bulunmayı sağlasa da, bu durumun doğruluğu tartışmaya açıktır. Nitekim Yeni Asur Dönemi Nimrud Şarap Listeleri üzerine çalışma yapan Kinnier Wilson'a göre bu dönemdeki iki Asur kraliçesi hane halkı için üç sütün şarap almıştır. Wilson, III. Adad-nirari ve IV. Salmanassar dönemlerindeki iki kraliçenin de ayrı ayrı bu şarap miktarını aldığını iddia etmektedir.²²³ Ancak bir sütun'un ortalama yedi, sekiz ya da on litre olduğunu düşünürsek, her iki kraliçenin de 30'ar, toplamda ise 60 litre şarap aldığı ortaya çıkmaktadır. Buna karşın 10 erkeğin 1 *qa* (bir litre) şarap alabildiği bir ortamda, kraliçelerin aldığı şarap oranıyla bu durumu karşılaştırdığımızda 300'de bir gibi bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu olay çok fazla yadırganacak bir durum olmasa da, buradan kraliçenin hane halkının 300'den az olmaması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Frederick Mario Fales ise şarap listelerinin tek günlük dağılımın bir ürünü olduğunu öne sürmektedir. Ona göre bu şarap listeleri ancak törenlerde tutulmakta ve sadece yılda bir kez bu işlem kayıt altına alınmaktadır.²²⁴ Bu ikili arasındaki

²²¹ J.V. Kinnier Wilson, *The Nimrud Wine List: Cuneiform Texts From Nimrud I*, London 1972, s. 46.

²²² G. Barjamovic, a.g.m., s. 45.

²²³ J. V. K. Wilson, a.g.e., s. 44.

²²⁴ Frederick Mario Fales, “A Fresh Look at the Nimrud Wine Lists”, in: Lucio Milano (Ed.), *Drinking in Ancient Societies, History and Culture of Drinks in the Ancient Near East*, V. VI, Padova, 1994, s. 361-380.

olaya noktayı koyan isim ise G. Barjamovic'dir. Ona göre daha önce Wilson tarafından şarap listelerine dayanılarak ortaya konulan kraliçenin evinin nüfusu doğrudur.²²⁵

2.5.1. Asur Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Varlığına Dair Arkeolojik Kanıtlar (Saray Kalıntıları)

Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nda yapılan kazı çalışmaları sonucu, Asur krallarının haremi olarak hizmet ettiği düşünülen bir alan ortaya çıkarılmıştır. Hatta buranın, II. Sargon'un hükümdarlığının sonlarına kadar kraliyet ailesinin evi olarak kullanılmaya devam edildiği de görülmüştür.²²⁶ Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nın saray teşkilatlanmasının benzeri²²⁷, Kalhu Ekal-Māsārti (Kışla Saray), Till Barsip ve Dur Şarrukin gibi daha sonraki Yeni Asur Devleti Dönemi Sarayları'nda da kendisine yer bulmuştur.²²⁸

Bu saraylar yönetim, konut, seremoni, depo ve daha pek çok birimin bulunduğu teşkilatlı bir yapıya sahiptir. Nitekim Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nın saray teşkilatlanmasının örneğini teşkil eden Ekal-Māsārti (Kışla Saray), sadece askeri açıdan bir konaklama yeri değildir. Aynı zamanda askeri teçhizatın depolandığı ve içerisinde harem kurumunun da bulunduğu bir yer konumundadır.²²⁹ Ayrıca burası, yönetici sınıfına mensup kâtip gibi kalem erbabının da yaşamını sürdürdüğü bir alandır. Hiç şüphe yoktur ki, sarayda çalıştırılan pek çok saray görevlisi de burada ikamet etmektedir.

Öte yandan Asur sarayları, Mari saraylarından ziyade Nuzi saraylarının benzeri bir biçimde gelişim göstermiştir. Özellikle Yeni Asur Devleti Dönemi saraylarının içyapısı dikkate alındığında, anlatılmaya çalışılan durum netlik kazanacaktır. Zira MS 1988-1999 yılları arasında, bugün Irak toprakları içerisinde bulunan Musul'un 30 km kuzeydoğusundaki Kalah (Nimrud)'da yapılan kazılar neticesinde son derece önemli bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre merkez sarayda birkaç Asur kraliçesinin görkemli mezarlarının olduğu özel alanlar bulunmuştur. Ayrıca bu bölgenin sarayın geri kalanından ayrı bir konumda oluşu ve sadece iki küçük girişinin olması buraya ayrı bir

²²⁵ G. Barjamovic, a.g.m., s. 54.; Bu sayı MÖ 7. yy.'da Ninova Sarayı için dağıtılan keten miktarıyla da doğrulanmıştır.: Saana Teppo, "The Role and The Duties of The Neo-Assyrian Šakintu in the Light of Archival Evidence", *State Archives of Assyria Bulletin (SAAB)*, V. XVI, 2007, s. 267.

²²⁶ M. E. L. Mallowan, *Nimrud and its Remains*, V. 1, London 1966, s. 113.

²²⁷ Yeni Asur krallarının saraylarının içyapısı hakkında geniş bilgi için bkz: David Kertai, "The Throne Rooms of Assyria", in: Manfred Bietak-Paolo Matthiae-Silvia Prell (eds.), *Ancient Egyptian and Ancient Near Eastern Palaces*, V. II, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2019, s. 41-56.

²²⁸ Antik Yakındoğu saraylarına genel bir bakış için bkz: Irene J. Winter, "Seat of Kingships"/"A Wonder to Behold": The Palace as Construct in the Near East", *ARS Orientalis* 23 (1993), s. 27-55.

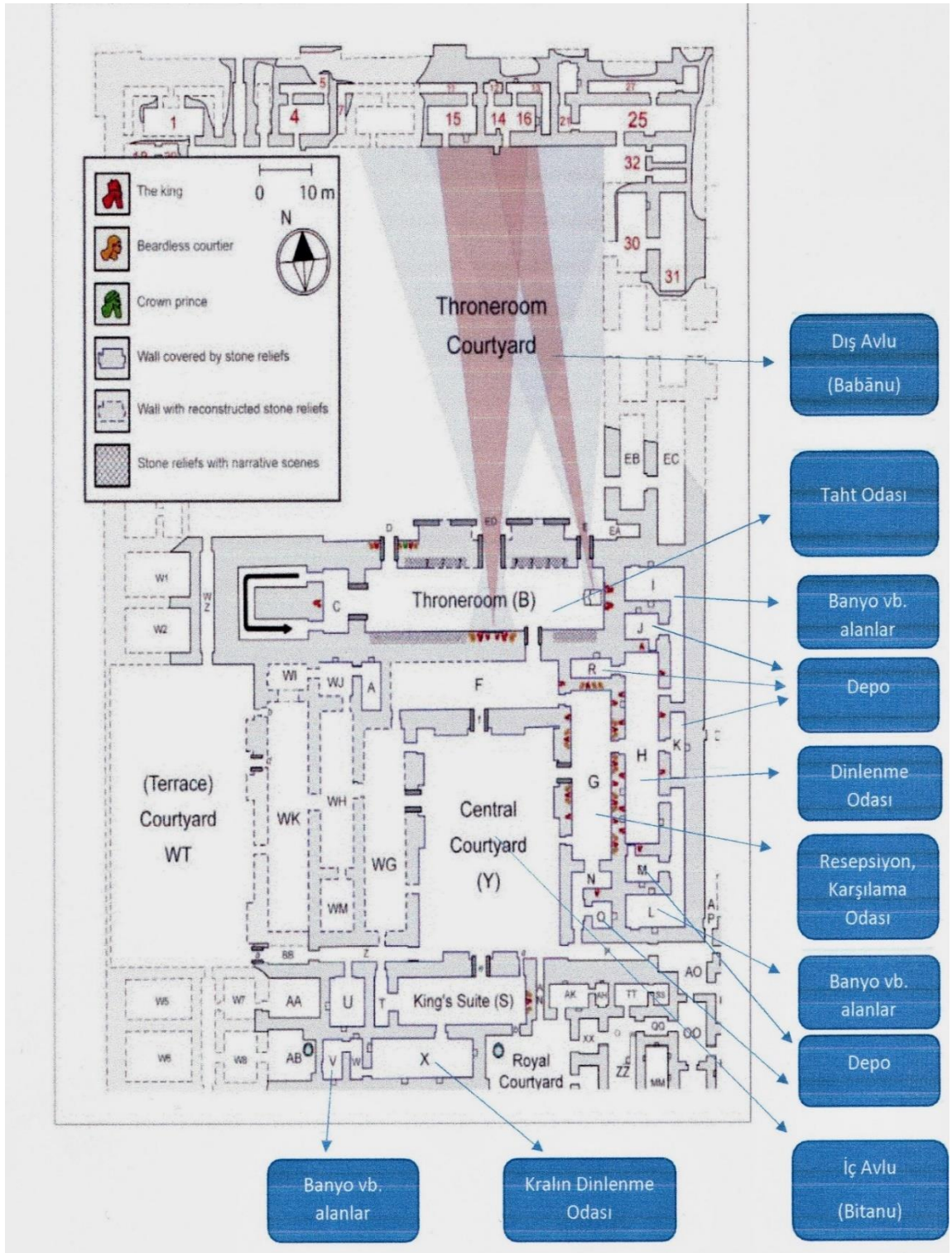
²²⁹ Nicholas Postgate, *The Land Of Assur&The Yoke Of Assur, Studies On Assyria 1971-2005*, Oxford 2007, s. 353.

önem yüklemektedir. Sarayın diğer odalarıyla bağlantısının tamamen engellendiği bu alana giriş yapmak için ise, korunaklı kapılardan veya bir koruma alanından geçmek gerekmektedir.

Ortaya konulan bu görüşler Yeni Asur kralı II. Asur-nasirpal'in (MÖ 883-859), MÖ 879 yılında Nimrud'da yaptırmış olduğu sarayının gün yüzüne çıkarılmasıyla, farklı bir boyut kazanmıştır. Bu yapının içerisinde saray erkânına ait yerlerin dışında, özel daireler, harem ve servis alanlarının var olduğu anlaşılmıştır.²³⁰ Nitekim aşağıdaki Kalhu Kuzeybatı Saray planı, aslında anlatılmak istenen konunun bir resimle nasıl ifade edilebileceğinin en güzel örneğidir.²³¹

²³⁰ David Kertai, "Kalhu's Palaces of War and Peace: Palace Architecture at Nimrud in the Ninth Century BC", *Iraq*, V. LXXIII, January 2011, s. 73.

²³¹ Aşağıda Kalhu Kuzeybatı Saray Planı'nı ifade eden tabloda G ve H odalarının etrafında kırmızı renkle belirtilen kişi kralı, sarı renkle ifade edilenler ise hadım görevlileri temsil etmektedir.

Bu bağlamda Yeni Asur Devleti Dönemi saraylarının bir takım özel dairelere, harem ve servis mekânlarından oluşan çok odalı külliyeler sahip olduğu artık tartışılmaz bir hale gelmiştir. Hatta zaman içerisinde bu saraylar, *bābānu* “Dış Avlu” ve *bitānu* “İç avlu” şeklinde dizayn edilmişlerdir.²³²

²³² Veli Sevin, *Yeni Assur Sanatı II: Resim*, Ankara 2019, s. 26.

Bābānu “*Dış Avlu*” bölümü, yeterli öneme sahip kişilerin kabul ve takdimlerin yapıldığı benzer iki kısımdan oluşmaktaydı. Her iki bölümde bir giriş salonu, karşılama alanı, abdest odaları, depolama tesisleri ve büyük olasılıkla memurlara tahsis edilmiş yaşam alanlarından oluşmaktadır. Ayrıca avluyu çevreleyen diğer odalar ise, şarap, tahıl ve yağ gibi malların depolanması için düzenlenmiştir. Kuzeydeki servis girişinin hemen yanında ise, kâtiplik çalışmalarının yürütüldüğü oda vardır. Yapılan kazılar sonucunda çok sayıda önemli devlet mektubu ve resmi yazışmaları içeren belgeler, kâtiplik odasındaki dosyalama dolaplarının içerisinde ele geçirilmiştir.²³³ Bunun yanında *bābānu* bölgesinin içerisinde, sarayın iç konularıyla alakalı olarak buğday, arpa, keten tohumu, iğ, ağırşak ve tezgâh ağırlıklarının yer aldığına dair kanıtlara da ulaşılmıştır.²³⁴

Öte yandan kabartma süslemesinin çevrelediği üç büyük kapı, ana avluların güney cephesinden sarayın merkezi kısmına ve kralın taht odasına kadar uzanmaktadır. Avlunun güney duvarı, bitişik taht odasında yapılacak olan törenlere münhasır olarak hediye ve ganimet taşıyan, içerisinde hadım görevlilerinde olduğu hizmetli alayını gösteren kabartmalarla dekore edilmiştir.²³⁵ *Dış avlu* alanının fiziksel düzeni, kurtarılmış eserler ve mahkemeye ait idari kayıtlarının varlığı, *bābānunun* hem bir yönetim merkezi olduğunu hem de saray içi faaliyetlerin ve imparatorluk sarayına gelen ziyaretçilerin karşılandığı bir resepsiyon alanı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bu alanın duvarları, alçak kabartmalarla oyulmuş neredeyse 3 m yüksekliğindeki taş levhaların yanında II. Asur-nasirpal’in kraliyet unvanlarını ve başarılarını anlatan uzun bir anma metniyle kaplanmıştır.²³⁶ Bunun yanında Asur ordusunun muhteşem görkeminin ve ihtişamının resmedildiği bu kabartmalar, II. Asur-nasirpal’in taht odasının duvarlarını da süslemektedir.²³⁷ Bu kabartmalarda çizimlere eşlik eden işçilik ve anlatının özgünlüğü, tarihsel bir anlatımın kayda geçirilmesinde Asur

²³³ Nimrud mektupları için bkz.: Henry W. F. Saggs, *The Nimrud Letters*, Cuneiform Texts from Nimrud V, London 2001.

²³⁴ G. Barjamovic, a.g.m., s. 31.

²³⁵ Kalhu Kuzeybatı Sarayı’nın dış avlusunun güney duvarının kabartma süslemesi: Sağda yabancı devlet adamları, değerli hediyeleri taşıyan duvarın ardındaki taht odasına kapıdan girerken gösterilir. Solda; kral ve prens, Asur hadımları ve sakallı saray görevlileri tarafından kendilerine yollanan yabancı elçileri karşılar. Bazı yabancılar değerli eşya ve dışarıdan gelme – yerli olmayan şeyler getiriyorken; diğerleri ise, muhtemelen Asur hükümdarının kendilerini huzura kabul ettiği için armağan olarak aldıkları hediyeleri sunmaktadırlar. Ayrıca kabartmadaki bir diğer husus ise, kanatlı boğalar ve koruyucu ruhlar *lamassu/aladlammu* (*koruyucu cin*) büyük ana kapıyı korumaktadır.

²³⁶ Irene J. Winter, “Royal Rhetoric and the Development of Historical Narrative in Neo-Assyrian Reliefs”, *Studies in Visual Communication*, V. VII, 1981, s. 6.

²³⁷ John Malcolm Russell, *The Writing on the Wall*, *Studies in the Architectural Context of Late Assyrian Palace Inscriptions*, Winona Lake, Indiana 1999, s. 15-18.

toplumunun ne denli gelişim göstermiş olduğunu anlamamıza yetecek ufak bir örnektir. *Dış Avlu ile İç Avlu* arasında, duvarları baştan aşağı kabartmalarla ve geçitleri de devasa *lamassu/aladlammu (koruyucu cin)* resimleriyle süslü olan kral dairesi “B” vardır.²³⁸

Sarayın en güneydeki uzantısı olan *Bitānu “İç Avlu”* bölümü ise, kraliyet ailesine ve en yakın hizmetkârlarına ait özel yaşam alanlarından oluşmaktadır. *İç Avlunun* batısında büyük salon (ikinci bir taht odası), güneyinde kralın özel alanı, doğusunda kral ve maiyeti için ikamet alanları ve kuzeydoğusunda ise küçük harem odaları mevcuttur. Diğer odaların aksine bu odaların duvarlarında taştan kabartmalara yer verilmemiştir. Zira dış dünyaya kapalı ve sadece sınırlı sayıda erişim noktasıyla ulaşımın sağlandığı bu alan, saray kadınlarına, onların çocuklarına kısacası kraliyet ailesi personeline ev sahipliği yapmıştır. Gizli ve yasak olmasından dolayı da bu alanın duvarlarına herhangi bir kabartma işlenmemiş olmalıdır.

İç Avlunun hemen güneyinde yer alan bölge, muhtemelen Asur kraliçesinin ikametgâh alanını işaret etmektedir.²³⁹ Burada yer alan bir dizi küçük avlu, her biri oldukça kısıtlı erişime sahip olan ayrı ayrı iç oda takımlarından oluşmaktadır. Bu küçük avlu takımlarından bir kısmı gereksiz eşyaların toplandığı yüklükleri, su deposunu ve çok sayıda banyoyu; bir kısmı ise birey veya küçük gruplar için yaşam alanlarını ve idari ofisleri içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca bu bölgedeki alanın zemininin altında ise orada ikamet eden kadınların mezarları yer almaktadır.²⁴⁰ Yine dini ve sözlüksel metinlerin bulunduğu bir oda, ya saray kütüphanesine ya da saray görevlilerinin arşiv olarak kullandıkları bir alana karşılık gelmekteydi.²⁴¹ Nitekim sarayın sakinleri için yün ve çiftlik hayvanlarının satın alınmasına ilişkin tutulan kayıtlar da, bu alanın arşiv odası olduğunu doğrular boyuttadır.²⁴² Sonuç itibariyle *bitānu*dan elde edilen bulgular, yaşamla kolayca ilişkilendirilebilen bilgiler içermektedir.

Bitānu bölgesinde ortaya çıkan bulgulardan da anlaşılacağı üzere *bitānu* kelimesi harem manasına gelmemektedir. Hatta sarayın “*bitānu*” (iç avlu) bölgesinin kapsadığı alan içerisinde, kraliyet kadınlarının ve onların çocuklarının yaşadığı, harem kurumuna

²³⁸ Geniş bilgi için bkz: Irene J. Winter, “The Program of the Throneroom of Assurnasirpal II”, in: Charles Kyrle Wilkinson (Ed.), *Essay On, Near Eastern Art and Archaeology*, The Metropolitan Museum of Art, Newyork 1983, s. 15-31.

²³⁹ G. Barjamovic, a.g.m., s. 39.

²⁴⁰ G. Barjamovic, a.g.m., s. 38.

²⁴¹ Olof Pedersén, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500–300 BC.*, Bethesda/Maryland 1998, s. 147.

²⁴² J. N. Postgate, *The Governor’s Palace Archive*, Iraq 1973, s. 234.

tekabül edebilecek farklı bir yer mevcut olmalıdır.²⁴³ Çünkü *bitānu* (*betanu*) kelimesi “1) iç kısım, içerisi, 2) saray içerisine inşa edilmiş özel bölüm (yatak odasının bulunduğu alan), 3) sarayın veya tapınağın iç kısmı, 4) sarayın veya tapınağın içerisiyle alakalı personel” şeklinde dört farklı manaya gelmektedir.²⁴⁴ Söz konusu kelimenin “*sarayın veya tapınağın iç kısmı*” şeklindeki kullanımı, diğer kullanımlarına kıyasla, harem kurumunu içerisinde barındırabilecek daha geniş bir alanı kapsayan yer manasında kullanılmış olabilir. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki, gerçekleştirilen kazılar neticesinde ortaya çıkarılmış olan Orta ve Yeni Asur Dönemi saraylarının genellikle iki bölümden oluşan saray yapısıyla, daha eski bir döneme tarihlenen Mari Sarayı’nın (MÖ 18.yy) mimari yapısı arasında pek bir benzerliğin olmadığı anlaşılmaktadır.²⁴⁵

2.5.2. Asur Devleti Dönemi’nde Harem Müessesesi’nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler

2.5.2.1. Siyasi evlilikler

Diplomatik ilişkileri geliştirmek ve sağlamlaştırmak adına gerçekleştirilen bu tür siyasi evlilikler, Mezopotamya’nın bir diğer sakini olan Asur toplumunca da benimsenerek uygulanmıştır. Nitekim Şuşarra’da bulunan ve Asur kralı I. Şamşi Adad’ a ait olduğu anlaşılan bir anlaşma metninde Asur kralı yabancı bir prensese karşılık olarak Şuşarra arazisinin tamamını verebileceğini ifade etmektedir. Başka bir metinde ise Asur kralı bu sefer, evlenmek istediği bir prensesin babasına şu sözlerle “*Senin ve benim altından bir heykelimizi yaptırmak istiyorum. Kızının çeyizi olarak ise Şuşarra arazisini sana vermek istiyorum*” seslenmektedir.²⁴⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere evlilikler, eskiçağ toplumlarının birbirleri arasındaki ilişkiyi artırmanın temel prensibi olmuştur. Nitekim Asur kralı I. Şamşi Adad, oğlu Yaşmah Addu için Qatna kralı İshi-Addu’nun kızını gelin olarak almıştır. Kraliçenin kimliği tam olarak net olmasa da, böyle bir evliliğin gerçekleşmiş olduğuna dair şüphe yoktur. Aynı şekilde I. Şamşi Adad oğlu İşme Dagan ise oğlu Mut-Aşkur için Turukkū kralı Zaziya’nın kızını eş olarak almıştır.²⁴⁷ Öte yandan Babil Devleti ile Asur Devleti arasında da akrabalık ilişkileri düzenlenmiştir. Nitekim MÖ 1365’te Asur’un başına geçen kral I. Asur-uballit’in kızı Prenses Muballitat-

²⁴³ G. Barjamovic, a.g.m., s. 49.

²⁴⁴ CAD, “B”, s. 275.

²⁴⁵ P. Bordreuil, F. Briquel-Chatonnet, C. Michel, a.g.e., s. 192.

²⁴⁶ M. Stol, a.g.e., s. 489.

²⁴⁷ Yusuf Kılıç - Hüsrem Çelik - Cemal Yılmaz, “Turukkular (Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IV, S. 11, Denizli 2017, s. 71.

Şerua, Babil kralı II. Burna-Buriaş Dönemi'nde, Babil Sarayı'na gelin olarak gelmiştir.²⁴⁸ Babil Devleti kız verme yoluyla kurmaya çalıştığı diplomatik ilişkilerde, karşı tarafın gücü oranında çeşitli isteklerde bulunmaktan hiç de geri durmamıştır. Öyle ki vasalı konumunda olan bir krallığa karşı farklı, Mısır İmparatorluğu'na karşı farklı davranışlar içerisinde olmuşlardır.

MÖ 2. binyılın başlarından itibaren Asur toplumu bu denli diplomatik evlilikler gerçekleştirme yoluna gitmiş olsa da, Eski Asur Devleti (MÖ 2000-1600) krallarının kraliçeleri hakkında yeterince bilgiye sahip değiliz. Diğer taraftan diplomatik evlilikler konusunda Yeni Asur Devleti (MÖ 1000-610) krallarının eşlerine ait metinler ise, bize önemli bilgiler vermektedir. Nitekim MÖ 912 yılında başa geçen Asur kralı II. Adad-nirari, çağdaşı ve rakibi Babil kralı Şamaş-Mudammik'le uzun süre mücadele etmesine rağmen, bu mücadele iki tarafın bir sınır anlaşması imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Her iki kral da anlaşmadan hemen sonra birbirlerine kızlarını gelin vererek, bu anlaşmayı akrabalık vesilesiyle pekiştirme yoluna gitmişlerdir.²⁴⁹

Gerek çivi yazılı belgelerden gerekse arkeolojik kaynakların verdiği bilgilerden, bugüne kadar on tane Yeni Asur Dönemi kraliçesinin adı tespit edilebilmiştir.²⁵⁰ Bu kraliçeler arasında III. Tiglat-pileser'in (MÖ 745-727) eşlerinden biri olan Kraliçe İbâ (Banītu)²⁵¹ ve II. Sargon'un (MÖ 721-705) eşi Kraliçe Atalia'nın²⁵² isimleri Batı Sami kökenlidir. Her ne kadar bu kraliçelerin isimleri Batı Sami kökenli olsa da, bu kraliçelerin evlilik yoluyla Yeni Asur sarayına girmiş Doğu Akdenizli prensesler olduğu düşünülmektedir.²⁵³ Nitekim Yeni Asur Devleti yöneticileri diplomatik ilişkileri geliştirmek adına, bu tür siyasi evliliklere oldukça fazla başvurmuştur. Diğer toplumlarda olduğu bu dönemdeki evliliklerde de prenses, yanında yardımcısı ve hizmetçisiyle beraber eşinin evine gelmeye devam etmiştir. Çeşitli amaçlar doğrultusunda

²⁴⁸ Erol Sever, *Asur Tarihi*, İstanbul 1993, s. 59.

²⁴⁹ E. Sever, *a.g.e.*, s. 79.

²⁵⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Saana Teppo, *Women and Their Agency in the Neo-Assyrian Empire*, University of Helsinki, Faculty of Arts, Institute for Asian and African Studies, Assyriology, Master's Thesis, Helsinki 2005, s. 34-40.; H. Hande Duymuş-Florioti, *Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*, İstanbul 2015, s. 15-32.

²⁵¹ Aramice bir isme sahip olan İbâ, evlilik yoluyla Asur sarayına girmiş ve III. Tiglat-pileser'in eşi ve kraliçesi olmuştur.: Simo Parpola, "National and Ethnic Identity in the Neo Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times", *Journal of Assyrian Academic Studies*, V. XVIII, No. 2, 2004, s. 12, dipnot 31.

²⁵² II. Sargon'un eşi ve kraliçesi Atalia köken itibarıyla İbranice'den gelmektedir. Zira Atalia'nın MÖ 722 yılında Samariya'nın fethedilmesinden sonra Asur'a göç ettirilmiş Yudalı bir prenses olması kuvvetli bir olasılıktır.: S. Parpola, *a.g.m.*, s. 12, dipnot 31.

²⁵³ A. R. Gansell, *a.g.m.*, s. 20.

gerçekleştirilen bu nevi evlilikler harem müessesesinin giderek gelişmesine ve genişlemesine son derece büyük katkı sağlamıştır.

2.5.2.2. Savaş Esirleri

Asur kralları, düşman topraklarının ele geçirilmesi esnasında mağlup edilen kralın eşlerinin ve kızlarının dâhil olduğu saray erkânını sürgüne tabi tutarak kendi yurtlarına getirmişlerdir.²⁵⁴ Nitekim bu konuda kaleme alınmış bir metinde I. Şamşi Adad, veliaht prensini şu şekilde azarlamaktadır: “*Savaş ganimetlerini eve güvenli bir şekilde getirmek için 30 adam gönderdin. Gerçekte bu sayı yeterli mi? Binlerce savaş esirini güven içinde getirmek için sadece 30 adam! Yerel birliklerin 15 gün boyunca yemek almasına izin ver.*”²⁵⁵ Buradan I. Şamşi Adad’ın savaş ganimeti olarak çok sayıda esiri ele geçirdiği anlaşılabilir. Birlikte, savaş esiri kazanmak kadar onların güvenli bir şekilde yerleştirilmesinin de ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

Bir başka Asur kralı I. Adad-nirari (MÖ 1307-1275) de, İridu kralının sarayındaki kraliçeyi ve diğer saray erkânını sürgün ettirmiştir. Yine I. Tiglat-pileser de (MÖ 1114-1076), Dicle Nehri üzerinde yer alan Kutmuhi Krallığı’nın lideri Kili-Teşub’u yendiği zaman, mağlup kralın eşlerini, oğullarını, cariyelerini ve hane halkının bütün üyelerini kendi himayesine almıştır.²⁵⁶ I. Tiglat-pileser bu davranışıyla, Kili-Teşub’u büyük bir yenilgiye uğratmakla kalmayıp, onun hane halkını kendi himayesine katarak mağlup lideri aşağılayan bir duruma sokmuştur. Zira bu olay kralların nezdinde hoş olmayan ve itibar kırıcı bir durumdur. Öyle ki kral, düşmanının hane halkına sahip olunca, hasmına ait olan yetki ve gücü de eline geçirmiş oluyordu.²⁵⁷

I. Tiglat-pileser gibi II. Assur-dan (MÖ 934-912) da, yıllıklarında yaşadığı döneme ait pek çok konuya yer vermiştir. Söz konusu kaynaklardan anlaşıldığına göre kendisinin en önemli amaçlarından biri, Asur’un batı komşusu olan Aramiler’den, kendilerine ait olduğuna inandığı yerleri geri almaktır. Nitekim II. Assur-dan’ın, Aramiler ile olan mücadelesinin anlatıldığı metnin ilgili kısmı şöyledir: “*Arami toplumu olan Yausalılar, çok ağır bir bozguna uğrattım. Pek çok Aramili insanı sattım, geriye*

²⁵⁴ Söz konusu durum bir gelenek olduğu için sadece Mezopotamya toplumlarınca değil pek çok eski çağ toplumunca benimsenerek uygulanmıştır. Nitekim MÖ 12.yy’da Elam’ın kralı Şilhak-İnşuşinak Karındaş şehrini ele geçirdiğinde, Karındaş şehrinin bütün halkını, kralın eşini, cariyelerini sürgüne tabi tuttuğunu belirtmektedir.

²⁵⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 331.

²⁵⁶ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, C. I, London 1926, s. 75.

²⁵⁷ S. C. Melville, “Royal...”, s. 221.

kalanları da esir alıp Asur'a sürgün ettirdim."²⁵⁸ Aynı şekilde benzer bir hadise II. Adad-nirari Dönemi'nde de (MÖ 911-891) gerçekleşmiştir. Öyle ki II. Adad-nirari, Ratammatu şehrinin lideri Gidara'ya karşı giriştiği mücadeleyi yenince, mağlup liderin eşlerini, oğullarını, kızlarını yani ailesini ve bunun yanında sahip olduğu değerli mal ve mülkü, askeri birliklerini kendi himayesine aldığını ifade etmektedir.²⁵⁹

Yeni Asur Devleti'nin güçlü krallarından II. Asurnasirpal'in (MÖ 883-859) yıllıklarında ise sürgün edilmiş kadınlar arasında ağırlıklı olarak soylu ve önemli konumlarda bulunanlardan bahsedilmektedir. Zira Asur sarayı içerisinde kraliçelik gibi önemli konumlara kadar yükselmiş Arami asıllı prenseslerin varlığı oldukça fazladır. Hatta bu kadınlar Asur Devleti'nin haremi içerisinde yöneticilik pozisyonlarına da gelmişlerdir. Arami ve Mısırlı olan bu kadınların yabancı asıllı olduklarını gösteren en önemli etken, Asur ordusunun tutsakları içerisinde kolayca fark edilebilen kendilerine özgü giyim tarzları ve yine kendilerine has yüz hatlarıdır. Öte yandan Arami topluluklarının yaşadığı kasabalarda bu denli bir yıkım ve sürgünün varlığına dair arkeolojik veriler azınlıktadır. Dolayısıyla malum alanla ilgili olarak bahsi geçen olayların bir Asur propagandası olduğu da düşünülebilir.²⁶⁰

Asur krallarının aldıkları ganimetin bir parçası olduğu düşünülen ve metinlerde adına sıkça rastlanılan *sekretular*, hanedana mensup kraliyet kadınlarıydı. Nitekim II. Asur-nasirpal, Süru şehrini teslim aldığı zaman ele geçirdiği ganimetten bahsederken, şehrin *sekretusunu* aldığını dile getirmektedir. Keza III. Salmanassar (MÖ 858-824), hâkimiyetinin altıncı yılında Tîl-turahi'yi, sonrasında ise Paddira şehrini ve Namri topraklarını hâkimiyeti altına alınca, bu üç şehrin saray kadınları III. Salmanassar'ın kontrolüne girmiştir. III. Salmanassar'dan sonra Asur tahtına çıkan V. Şamşi-Adad kendisine ait bir mektupta (SAA 3, 41): "*Tanrı Assur'un da yardımıyla Der şehrini nasıl harap ettiğinden ve ele geçirdiği ganimetlerden bahsetmektedir. Bunun yanında Der kralının kızlarının, oğullarının ve saray kadınlarının da içinde bulunduğu 30.000 kişiyi, esir aldığı altın çizmektedir.*" bizatihi kendi propagandasını yapmaktadır.²⁶¹

²⁵⁸ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, Çeviren: Dilek Şendil, C. II, İstanbul 2009, s. 133.

²⁵⁹ D. D. Luckenbill, *a.g.e.*, s. 112.

²⁶⁰ Frances Pinnock, "Family Affairs in the Neo-Assyrian Court", in: Lionel Marti (Ed.), *La famille dans le Proche-Orient ancien réalités, symbolismes, et images*, Paris 2009, s. 511.

²⁶¹ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 74.

Harem kurumunun genişleyebilmesi için mağlup kralın haremını kendi haremının içine katma durumu, sadece savaş meydanlarında alınan sonuçlarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Asur kralı Sanherib (704-681), babası II. Sargon'dan boşalan Asur tahtına geçtiğinde babasının haremını ve diğer eşlerini kendi haremına dâhil etmiştir. Buna ek olarak Asur kralı, krallığının ilk yıllarında hem Akdeniz bölgesinde hem de Babil coğrafyasında çok sayıda isyanla uğraşmak durumunda kalmıştır. Keza Mısır'ın, Fenike ve Filistin bölgesinde yaptığı propagandalar ve kışkırtmalar neticesinde Sidon kralı Lulê, Askalon kralı Sidka, Yudah kralı Ezekiah ve Ekron halkı Asur'a karşı ayaklanmışlardır.

Aslında Kral Sanherib'in hükümdarlığının çoğu Aramilerle ve onların müttefiki olan Elamlılarla mücadele içerisinde geçmiştir. Öyle ki Sanherib Asur tahtına geçtikten bir yıl sonra II. Sargon'un eski rakibi Marduk-apal-iddina (Merodah-Baladan) Elamı terketip kendine sığınacak bir yer arayışında iken, Elamlı memurların ve askeri birliklerin desteğiyle Güney Irak'taki Arami nüfusunu, Asurlulara karşı kışkırtmaya başlamıştır. Hatta Merodah-Baladan merkez şehre doğru hareket ederek, Babil tahtı üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. Bunun üzerine Sanherib, ona karşı bir askeri birlik göndermiş ve yapılan mücadele sonucu, Asur ordusu Kiş'i kuşatmıştır. Bir süre sonra kuşatmaya fazla dayanamayan Merodah-Baladan ise çareyi kaçmakta bulmuştur. Bunun üzerine Sanherib, Merodah-Baladan'ın sarayını yağmalamakla kalmamış, sayısız tutsakla birlikte, 208.000 kişiyi de Asur'a sürgün ettirmiştir. Asur kralı, Babil kralı Merodah-Baladan ile arasında geçen mücadeleyi yıllığında şu şekilde izah etmektedir:

“İlk sefer girişimimi Babil kralı Merodah-Baladan ve onun destekçisi Elam ordusuna karşı verdim ve onları yenmeyi başardım. Babil kralı savaşın ortasında karargâhını terk ederek tek başına kaçtı ve canını kurtardı. Böylece onun savaş arabaları, atları, yük araçları ve teçhizatları benim elime geçti. Babil'deki sarayına büyük bir kutlama eşliğinde girdim. Babil kralının sahip olduğu sayısız ölçekteki altın ve gümüşü, son derece değerli olan taşları, malı-mülkü benim kontrolüme geçti. Yine bunun yanında kralın haremı, memurları, müzisyenleri, zanaat sahibi bütün kadınları ve erkekleri kısacası kralın neredeyse sahibi olduğu her şeyi ganimet olarak sayıp, Asur'a sürgün ederek himayeme aldım.”²⁶² Merodah-Baladan'ın sarayının yağmalanmasının anlatıldığı bu pasajdan Asur kralının, Merodah-Baladan'ın himayesindeki *sekretu* (saray kadını), *masennutu* (hazinedar, depocu), *nuärtu* (müzisyen) gibi pek çok kadın saray çalışanını

²⁶² Daniel David Luckenbill, *The Annals of Sennacherib*, V. II, Chicago 1924, s. 24.

Asur'a götürdüğü anlaşılmaktadır. Sonrasında Babil tahtına ise kendisinin adlandırmasıyla “*genç bir köpek yavrusu*” olarak tanımladığı Bel-ibni'yi (MÖ 703-700) kral olarak tahta oturtmuştur.²⁶³ Sanherib'in “*genç bir köpek*” gibi sarayında büyüyen ve sıradan bir kişi olarak tanımladığı Bel-ibni'nin, hadım olduğu yönünde birtakım iddialar vardır.²⁶⁴

Asur kralı, Babil tehdidini bertaraf ettikten sonra Erech, Nippur, Kiş, Harsagkalamma, Kutha ve Sippar'da yaşayan Arapları, Aramileri ve Kaldelileri de kontrolü altına almıştı. Artık yönünü tahta geçiş sürecinde kendisine isyan eden Sidon, Askalon ve Ekron halkı üzerine çevirmenin vakti gelmişti. Nitekim Sanherib ilk olarak Sidon kralı Lulê üzerine harekete geçmişse de, Lulê onun karşısına çıkmak yerine Kıbrıs'a kaçmayı tercih etmiştir. Sanherib daha sonra gözünü Askalon kralı Sidka'nın topraklarına çevirmiş ve Askalon kralıyla girdiği mücadeleyi kazanmıştır. Savaş ganimeti olarak Askalon kralının tüm mal varlığının yanında, haremini de Asur'a taşıyarak hizmetine almıştır.²⁶⁵

Bu olaylar üzerine isyancıların hamisi konumunda olan Mısır, Ekron halkını kurtarmak için bir ordu göndermişse de, Asur kralı bu orduyu da mağlup etmeyi başarmıştır. Sanherib kendisine karşı isyan eden Ekron halkına karşı son derece acımasız davranmış olmalı ki, bu durum kralın yıllıklarına: “*Daha sonra yönümü Ekron üzerine çevirdim ve bana itaat etmeyen isyankâr yöneticiler ve soylular, hâkimiyetimi kabul edip boyun eğdiler. Ancak ben bununla yetinmedim ve ibret olsun diye onların vücutlarını bir kazığa geçirterek şehrin etrafına astım. Suç işlemiş insanları da ganimet saydım ve Asur'a getirdim. İtaatsizlik etmeyenlere ise bağışlayıcı oldum ve sonsuz merhametimin ile yaklaştım.*” şeklinde yansımıştır. Bu metinden Asur kralının düşmanlarına karşı nasıl merhametsiz davranırken, suçsuz insanlara karşı bir o kadar anlayışlı ve hoşgörülü olduğunu görmek mümkündür.

Sanherib, bu isyancıların yerine daha ılımlı kralları tahta oturtuktan sonra Yudah kralı üzerine harekete geçmiş ve çok güçlü bir şekilde savunulan Lachiş kasabasını kuşatarak ele geçirmiştir. Asur kralı, Yahudilerin silahlarını bırakmaları halinde onlara

²⁶³ Georges Roux, *Ancient Iraq*, London 1992, s. 321.

²⁶⁴ MÖ 703-700 yılları arasında Babil tahtında kral olarak görevlendirilen Bel-ibni'nin hadım olabileceğine dair çeşitli görüşler de vardır. Bir hadımın tahta oturması bununla sınırlı değildir. Öyle ki, Asurbanipal (MÖ 668-626) ve Aşur-etil-ilani (MÖ 630/627-625) dönemlerinde baş hadımlık yapan Sin-şum-lişir (MÖ 626-625) bir kraldır.: Joan Oates, “The Fall of Assyria (635-609 B.C.)”, in: John Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond (Eds.), *The Cambridge Ancient History*, V. III, Part 2, USA 2008, s. 163.

²⁶⁵ D. D. Luckenbill, *The Annals...*, s. 29.

zarar vermeyeceğini beyan etmişse de Yahudi lider Ezekiah, Kudüs'ü teslim etmeye pek yanaşmamıştır. Ancak daha sonra iki taraf arasında bir uzlaşmaya varılmıştır. Böylelikle Asur ordusunun geri çekilmesine karşılık olarak Yahudi Ezekiah, 30 *talent* altın, 800 *talent* gümüş gibi bir meblağ ile birlikte, kızlarının da içinde olduğu haremini, erkek ve kadın şarkıcılarını Asur'a göndermiştir.²⁶⁶

Öte yandan Sanherib'in krallığından önce Asur toplumu içinde esir alınan kişiler arasında soylu ve önemli kadınlar çoğunlukta idi. Hatta prenses statüsündeki bu kadınlar Asur haremi içerisinde önem arz eden görevlere kadar yükselebilmekteydi. Sanherib'in krallığından sonra ise bu kişilerin kullanılma alanları oldukça genişlemiştir. Nitekim Asarhaddan'un (680-669) Şupria seferini anlatan kayıtlar, savaş esirlerine ne olduğunu ayrıntılı olarak gözler önüne sermektedir. Öyle ki bu esirlerden kimi tapınaklara gönderilmiş, kimi ordunun özel muharip alaylarına seçilmiş, kimine de çiftçilik, bahçıvanlık ve çobanlık yaptırılmıştır. Devletin gereksinimleri karşılandıktan sonra geri kalanlar ise kraliyet sarayları, soylular ve Asur şehirlerinin sakinleri arasında paylaşılmıştır.²⁶⁷

Asarhaddan, Mısır ve Kuş²⁶⁸ kralını savaş alanında mağlup ettiği zaman ganimet olarak bu kralların akrabalarını, eşlerini ve saray kadınlarını (*MÍ.ERIM-sekretu*) Asur'a getirmiştir. Bu durum bir kehanet metninde (SAA 10, 351) geçen “*Kuş, Tyre ya da Mugallu topraklarını fethedecek ve onun “cariyesini” (saray kadınları) ele geçirecek*” ifadesiyle de doğrulanmaktadır. Yine Asarhaddan MÖ 671 yılında Etiyopya kralı Taharkka'nın haremini de kendi hareminin içine dâhil etmiştir.²⁶⁹

Asur kralı bir yandan düşmanlarına karşı mücadeleler verirken, kardeşleri rahat durmamış ve ona karşı isyan başlatma çabası içine girmişlerdi. Nitekim Asarhaddan, kardeşlerinin kendisine karşı gelişini ve onların akıbetini anlattığı bir metinde şu ifadelere yer vermektedir: “*Nisanu ayının güzel bir gününde atalarımın şanına uygun olarak, kraliyet sarayının (harem) içine krallığın akıbetine uyan müthiş bir yer yaptırdığım gibi burada kardeşlerime de yer verdim. Onlar tanrıları terk etti ve şeytana uyup şiddete yöneldiler. Şeytanın kelimeleri, tanrının emrettiğinin tam tersini yapmayı öğütliyordu.*

²⁶⁶ G. Roux, *a.g.e.*, s. 320.

²⁶⁷ A. Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, C. II, s. 204.

²⁶⁸ Kuş/Kuşite Krallığı, Nübya (Sudan)'da kurulmuş hakkında çok fazla çalışma yapılmamış bir eskiçağ toplumdur. MÖ 8. yy'da Mısır'da 25. Hanedanlığı kuran Kuşlar, Yeni Asur kralı Asarhaddan MÖ 7.yy'da onları Mısır'dan sürgün ettiği zamana kadar orada yaşamışlardır.

²⁶⁹ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 74.

Onlar bana karşı geldiler. Kutsal olana karşı gelerek arkamdan iş çevirdiler.” Bu metinden anlaşıldığı üzere Asarhaddan kardeşlerine yanında yer vermişse de, kardeşleri ona karşı harekete geçmiş ve başarısız olmuş olmaları yüksek ihtimaldir.

Diğer taraftan Asarhaddan’ın, daha önce Babil Devleti tahtına oturttuğu oğlu Sin-apla iddina MÖ 672 yılında ölünce, yerine diğer oğlu Şamaş-şumu-ukin (MÖ 667-648) geçmişti. Ancak MÖ 669 yılında Asarhaddan da ölünce, Asur tahtına küçük oğlu Asurbanipal (MÖ 668-630/627) geçirilmiştir. Böylelikle Asur Devleti tahtında Asurbanipal, Babil Devleti tahtında ise Şamaş-şumu-ukin bulunmaktaydı. İki kardeşin arası bir süre iyi gitmişse de, beklenen son vuku bulmuş ve kardeşler Asur tahtı için mücadeleye girişmiştir. İki farklı krallığın mücadelesinden sonra görmeğe alışkın olduğumuz gasp ve himayeye, taht kavgasına girişen bu iki kardeşin savaşının sonrasında da rastlanılmaktadır. Öyle ki Şamaş-şumu-ukin, Asur tahtı üzerinde hak iddiasında bulunarak kardeşi Asurbanipal’a karşı bir isyan başlatmışsa da, başarısız olmuştur.²⁷⁰ Nitekim Asurbanipal, kardeşiyle giriştiği mücadelenin sonucunu bize şu şekilde aktarmaktadır.: *“Ben, tanruların övgüsüne mazhar olan ve onlar tarafından desteklenen evrenin kralı, Asur kralı Asurbanipal. Hain olan kardeşim Şamaş-şumu-ukin’in, kraliyet nişanesi, mücevherleri, tacı, haremi, hadım görevlileri (şūt rēši), savaş birlikleri, atlı birlikleri, görkemli savaş araçları kısacası onun sarayının sahip olduğu ne varsa kadın-erkek, genç-yaşlı her şeyi benim mülkiyetime geçti.”*²⁷¹ Yapılan bu savaş neticesinde Asurbanipal ganimet olarak kardeşinin bütün mal varlığıyla beraber onun haremını de kendi sarayına getirmiştir.

Bir kralın hükmetme kabiliyeti ve süresi sahip olduğu kadınların fazlalığıyla, daha doğrusu sahip olduğu erkek çocukların oranıyla doğru orantılıydı. Dolayısıyla bir kral, hane halkının kadınları üzerinde otoritesini kaybettiğinde kendi statüsünü kaybediyordu. Nitekim Asur kraliyet yazıtlarında, kraliyet ailelerinin kaybedilmesi topyekûn yenilgiyi ve düşmanını aşağılamayı sembolize eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Asur kralları bu düşünceden hareketle esir aldıkları her şeyi taş ve kabartmalar üzerine

²⁷⁰ Asurbanipal’ın iddialarına göre, tanrılar onu ateşte yakmışlardır. Böyle bir durumun varlığı belirsizliğini korumakla birlikte, onun suikasta mı kurban gittiği yoksa intihar mı ettiği hususu da net değildir. Ancak başkent Ninova’nın yağmalanması esnasında çıkan bir yangında, Şamaş-şumu-ukin’in hayatını kaybetmiş olma ihtimali daha olasıdır. Hatta yangının büyüklüğünden hareketle Şamaş-şumu-ukin’in cariyelerinin ve hadımlarının da bu yangında hayatını kaybetmiş olabilecekleri varsayılmaktadır.: Paul-Alain Beaulieu, *History of Babylon 2200 BC-AD 75*, USA 2018, s. 216.

²⁷¹ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, V. II, London 1927, s. 401.; J. M. Russell, a.g.e., s. 201.

resmettirmiştir. Ancak bu davranış daha ziyade Yeni Asur Devleti Dönemi'nden itibaren sanatsal boyutlara ulaşmıştır. Pek çok Yeni Asur Devleti kralı gibi Asurbanipal de Elamlılar'a karşı başlatmış olduğu savaştan zaferle ayrılınca, bu durumu saray kabartmalarına işletmiştir. Öyle ki, Asur Devleti kralı bir Elam şehri olan Madaktu kentinin fethine hitaben kadın ve çocukların eşliğinde, erkek ve kadın müzisyenlerin olduğu bir anı sembolize eden kabartmayı saray duvarlarına naksettirmiştir.²⁷²

Bu felsefe pek çok eskiçağ toplumunda var olduğu gibi, emperyalist politikalar benimsemiş olan Asur medeniyetinde de kendisine yer bulmakta hiç de zorlanmamıştır. Bütün bunlardan hareketle Asur saraylarındaki kadın nüfusunun neredelerden sağlandığına dair fikir yürütüldüğünde, “*Arami, Kassit, Hitit, Nübya (Sudan), Namri (Namru/Namar), Tire, Arpad (Tell Rifa'at) Ashdod (İsrail), Kudüs, Memphis ve Dor*” toplumları ilk akla gelenlerdir.²⁷³ Kadın personel listesine sahip olan herhangi bir saray içerisinde böyle bir kurumun var olması muhtemel olduğu için, Mezopotamya çalışmalarında kraliyet haremleri son derece ilgi çeken bir konu olmuştur.

2.5.3. Asur Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Sevk ve İdaresi

2.5.3.1. Eski Asur Devleti Dönemi (MÖ 2000-1600) Kraliyet Haremi

Asur krallarının çok sayıda eşe sahip oldukları bilinmekle beraber bu kadınların varlığına dair bilgilerimiz MÖ 18. yy'ın ötesine geçememektedir. Dolayısıyla Asur Devleti'nin saray teşkilatlanması içerisinde gelişim gösteren harem kurumunun varlığı da ancak bu tarihten sonra öğrenilebilmektedir. Bahsi geçen bu dönem, Asur kralı I. Şamşi Adad'ın oğlu Yasmah-Addu'nun (MÖ 1782-1775) Mari tahtına geçtiği zaman dilimiyle birlikte başlamaktadır.

2.5.3.1.1. Yasmah-Addu Dönemi (MÖ 1782-1775) Kraliyet Haremi

Yasmah-Addu Dönemi'ne ait istihkak listelerinden anlaşıldığı üzere, kralın hareminin içerisinde 44 tane saray kadını bulunmaktadır. Bu kadınlar arasında ilk değinilecek kişi ise, I. Şamşi Adad'ın eşi ve Yasmah-Addu'nun annesi Ama-duga'dır.

2.5.3.1.1.1. Ana Kraliçe Ama-duga

Asur kralı I. Şamşi Adad, Mari kralı Yağdun-Lim'i savaş meydanında mağlup edince, Mari Krallığı düşmüş ve kralın oğlu Zimri-Lim de çareyi kaçmakta bulmuştu. Bunun üzerine Asur kralı, oğlu Yasmah-Addu'yu Mari tahtına oturması için

²⁷² M. Stol, *a.g.e.*, s. 337.

²⁷³ G. Barjamovic, *a.g.m.*, s. 53.

göndermiştir. Yasmah-Addu ile birlikte bu yolculuğa katılanlardan biri de annesi Ama-duga'dır. Ama-duga, oğluyla birlikte Mari'ye gelmiş ve burada ana kraliçe sıfatıyla oğlunun haremını yönetmiştir. Bu bağlamda kendisine ait bir mühürde geçen “*I. Şamşı Adad'ın kölesi*” ifadesi, onun taşıdığı unvanlardan sadece bir tanesi olmalıdır. Zira o, kendisine ait başka bir mühürde ise “*Zimri-Lim'in kölesi*” ibaresini taşımaktadır.²⁷⁴ Buradan Zimri-Lim'in Mari'yi ele geçirmesiyle birlikte Ana Kraliçe Ama-duga'nın, yeni kralın haremına dâhil olduğunu anlamak mümkündür.

2.5.3.1.1.2. Dam-ğurasi

Yasmah-Addu'nun, haremındaki kadınlardan biri de Dam-ğurasi'dir. Yasmah-Addu Dam-ğurasi ile evlenince o, “*Sahibe, Beyce, Kraliçe*” unvanlarını almış ve Mari kraliçesi olmuştur. Ancak şimdiye kadar ifade edilen tüm kraliçeler gibi Dam-ğurasi de ana kraliçe olmasına rağmen, Ama-duga ölünceye kadar haremın yönetiminde söz sahibi olamamıştır. Nihayetinde ana kraliçe ölünce haremın yönetimi, Kraliçe Dam-ğurasi'ye geçmiştir. Ancak Zimri-Lim, Yasmah-Addu'yu mağlup edip Mari'yi ele geçirince, Ana Kraliçe Ama-duga gibi Kraliçe Dam-ğurasi de pek çok kadınla birlikte yeni kralın haremının içerisine katılmıştır.²⁷⁵

Daha önce Qatna kralı Amud-pi-El'in kızı Dam-ğurasi'yi eş olarak alan Yasmah-Addu, bu sefer de onun oğlu İşi-Addu'nun (1783-1778) kızıyla evlenmiştir. Öyle ki, Qatna kralı İşi-Addu ve Asur kralı I. Şamşı Adad arasında yapılan anlaşma da, bu durumu doğrular maiyettedir. Ancak Yasmah Addu, Qatna kralının kızına gereken ilgi ve alakayı göstermemiştir. Bunun üzerine I. Şamşı-Adad oğluna hitaben kendi eşine niçin saygılı davranmadığını ve saray idaresinde neden ona da yer vermediğini soran sitemkâr bir mektup yazmıştır. Nitekim söz konusu mektubun içeriği şöyledir: “*Önceki krallar..... eşlerini saraya yerleştirmediler mi? Yağdum-Lim, (Mari kralı, MÖ 1810-1794) eşini ıssız bir yere yerleştirerek onu bir kenara itmiş olsa da, diğer kadınlarını onurlandırdı. Belki de şimdi sen de aynı şeyi İşi-Addu'nun kızına yapmayı, onu ıssız bir yere göndermeyi istiyorsun? İşi-Addu bunu öğrenecek olursa, bu duruma üzülecektir. Böyle yapman bir şeye yaramayacaktır. Senin sarayının içinde (harem alanında) pek çok odan var. Onun, oradaki odalardan birini seçmesine izin ver. Onu ıssız bir köşeye bırakma, bu odalardan birine yerleştir.*”²⁷⁶ Yasmah-Addu'nun böyle bir davranış içerisinde olması, eşini

²⁷⁴ M. Stol, *a.g.e.*, s. 493.

²⁷⁵ Kraliçe Dam-ğurasi hakkında detaylı bilgi, Zimri-Lim dönemi ele alınan ikincil eşler kısmında mevcuttur.

²⁷⁶ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 20.

itibarsızlaştırıp değersiz hale getirerek, onu sürmeyi ve uzaklaştırmayı hedeflemiş olduğuna yorumlanabilir. Ayrıca bu ifadeden Yasmah-Addu'nun kraliçesine çok fazla ilgi ve alaka göstermek istemediğini de anlamak mümkündür. Sonuçta bu derece hor görülen bir kraliçenin etkinliğinin ne boyutta olacağını tahmin etmek de zor değildir. Bu cümleden hareketle söz konusu olay, kraliyet hanımlarının yönetime katılma derecesinin kendi yeteneklerinin yanında, eşleriyle olan ilişkileriyle de doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.

2.5.3.1.1.3. Kunšimatum²⁷⁷

Mari kralı Yasmah-Addu'nun haremdeki kadınlardan bir diğeri de ailesinin refahı için Terga'daki Dagan Tapınağı'na gönderilen "*Rahibe*" Kunšimatum'dur. Kimliği hakkında tartışmalar mevcut olsa da, Terga'da bir rahibe olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Kunšimatum'un, Yasmah-Addu'nun haremdeki kadınlardan biri olduğunu gösteren önemli bir kanıt da, onun Mari kralı Yasmah Addu'ya yazmış olduğu bir mektuptur. ARM 10, 3 numaralı mektubun bir bölümü kırık olmasına rağmen, yine de bu mektuptan Kunšimatum'un önemli bir kişilik olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kunšimatum, Atta-ili (AN)-ma adında kimliği belli olmayan bir adamı gözaltına aldığı için Yasmah-Addu tarafından azarlanması karşısında, Yasmah-Addu'ya hitaben şöyle bir mektup yazmıştır: "*Dagan'nın huzurunda senin için dua eden benim. Kurmuş olduğum ev düzenini bir başkasına mı vereceksin? Öyleyse neden beni senin sevginden uzaklaştırmaya çalışıyorlar. Memurlarınıza talimat verin, gelip evinizi incelesinler. Ben evinizden ne almış olabilirim ki? Hayatımı kurtardınız. Bilmiyor musunuz? Bunlar Dagan'nın huzurunda sizin için dua ettiğim sözler: 'Onun koruması altında yaşayabilmem için Yasmah-Addu'ya sağlıklı bir ömür ver'.*" O, burada kendisine yapılan haksızlığı ve yaşatılanları hak etmediğini sitemkâr bir dille Yasmah-Addu'ya ifade etmektedir.²⁷⁸ Kunšimatum'un kraldan denetleyicilerini göndermesini talep edebilecek bir durumda oluşu, onun konumu ve statüsü hakkında bir ipucu vermektedir. Ayrıca Kunšimatum'un Terga'daki yaşantısı ve orada yüklendiği misyon da onun bir rahibe olabileceğine dair önemli bir kaynaktır.

²⁷⁷ Zimri-Lim, Yasmah-Addu'nun haremını devralmasıyla birlikte tıpkı Dam-ğurasi gibi Kunšimatum da, Mari kralının ikincil eşleri arasına katılmıştır.

²⁷⁸ B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 24-25.

2.5.3.1.1.4. İzamu

Yasmah-Addu'nun hareminin içerisinde Ana Kraliçe Ama-duga, Kraliçe Dam-
hurası ve Rahibe Kunšimatum'un dışında pek çok saray çalışanı mevcuttur. Bu saray
çalışanları arasında ismi öğrenilen kadın hizmetkârlardan biri de İzamu'dur. Onun
hakkındaki bilgilerimizin çoğu bir yazıtta kendisini, “*Efendisi Yasmah-Addu'nun
dualarını güzelleştiren müzisyen*” olarak tanımlamasından ileri gelmektedir. Aynı
zamanda onun, Yasmah-Addu'nun haremindeki kadınlardan bazılarının görev aldığı
müzik korusunun başındaki kişi olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte ismi bilinmese
de kralın hareminde farklı görevleri yerine getiren önemli miktarda kadın çalışan
olduğuna şüphe yoktur. Hatta bu kadınların çoğunun müzisyen olduğuna dair çok sayıda
görüş de vardır.²⁷⁹

Sonuç itibarıyla Yasmah-Addu'nun haremindeki bu kadınların bir kısmı “*Dam-
hurası*” gibi evlilik yoluyla, diğer bir kısmı Yasmah-Addu'nun, önceki Mari kralı
Yaḥdun-Lim'in haremini kendi haremine katmasıyla oluşmuştur. Bunların dışında kalan
daha alt seviyedeki kadınlar ise savaş ve benzeri olaylar neticesinde mevcut kralın
haremine dâhil olmuştur.

2.5.3.2. Orta Asur Devleti Dönemi (MÖ 1500-1000) Kraliyet Haremi

Eskiçağ toplumlarında gelişim göstermiş olan harem kurumunun içerisindeki
yaşam hakkında yeterince bilgiye sahip olunamasa da, özellikle Orta Asur Dönemi'ne
tarihlenen bir grup metin, bu dönemdeki harem müessesesinin varlığına ve işleyişine
yönelik kıymetli bilgiler vermektedir. Nitekim Asur'da ortaya çıkan ve MÖ 14. yy ile
11. yy arasına tarihlenen metinler, bu konuda büyük önem teşkil etmektedir. MÖ 2. binyıl
Asur kralları tarafından kayda alınan bu metinler, saray personellerinin davranışlarını
düzenlemek adına çıkartılmış 23 maddeden oluşmaktadır.²⁸⁰ Bir nevi “*Saray ve Harem
Kararnameleri*” tarzında kaleme alınan bu maddelerden, Orta Asur toplumunun saray
yaşantısı hakkında bir fikre sahip olunabilir.

2.5.3.2.1. Orta Asur Devleti Dönemi Saray (Harem) Kararnameleri

Orta Asur Devleti Dönemi Saray (Harem) Kararnameleri, bu dönemdeki harem
kurumunun varlığının önemli göstergelerinden biridir. Anlaşma metinleri (*riksu*) olarak
da bilinen bu kararnameler, ilk kez Asur kralı I. Asur-uballit (MÖ 1365-1330) döneminde

²⁷⁹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 493.

²⁸⁰ M. Van de Mieroop, *Cuneiform....*, s. 147.

kayda alınmaya başlanmıştır. Yaklaşık 300 yıllık bir birikimin ürünü olan bu metinler, Asur kralı I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) döneminde ise toparlanarak bir araya getirilmiştir.²⁸¹ Bu metinler ilk olarak Erst Weidner tarafından 1954-1956 yıllarında Almanca'ya çevrilmişse de daha sonra Martha T. Roth tarafından 1995 yılında İngilizceye tercüme edilmiştir. Roth, 23 maddeden oluşan bu yönetmeliği “*Middle Assyrian Palace Decrees*” şeklinde İngilizceye aktarmıştır.²⁸² Bu maddelerin çoğu kralın haremının yönetimine dair hükümler içermektedir. Ancak bu maddeler arasında harem kadınlarıyla etkileşim halinde olan yetkililerle ilgili hükümler de bulunmaktadır. Harem kadınlarıyla doğrudan ilişki içerisinde olan bu kişiler arasında kralın şahsi hadımları “*ša rēš šarri*”, sarayın iç alanının doktoru “*asû ša betanu*” ve saray personeli “*mazziz pāni*”²⁸³ vardır. Genel hatlarıyla bu maddeler kraliyet kadınlarının ikamet ettiği “*İç Odalar*”ın düzenini ve dokunulmazlığını sürdürerek, mevcut alanın asayişini sağlamak adına çıkarılmıştır. Bu bağlamda bu maddelerden Orta Asur Devleti Dönemi’ndeki saray hayatı, harem kurumu ve bu kurum içinde uyulması gereken kurallar hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Bu bilgiler ışığında bu maddelerin haremle ve harem kadınlarıyla ilgili olanları kronolojik bir sıra çerçevesinde aşağıda verilmiştir.²⁸⁴

A) Kraliyet ailesine mensup birinin ölümü ardından haremde yas tutulmasını konu alan, Asur kralı Enlil-nārārī/nirari Dönemi’nde (MÖ 1329-1320) kaleme alınmış 2. maddenin içeriği şöyledir:

(2. madde):

“*Hükümdar (uklu-waklu) [Asur-uballit]’in oğlu Hükümdar Enlil-nirari, [.....] için bir kararname...]* yayınladı: *Tanrı korusun, eğer kralın oğlu ya da kralın kardeşi, kralın eşlerinden [biri ...] sarayın dışında ölürse, ya da saray kadınlarından herhangi biri [...]*

²⁸¹ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 195-209.

²⁸² Bu 23 maddenin birkaç tanesinin Türkçeye çevirisi yapılmışsa da, tamamının İngilizceden çevirisi tarafımızca gerçekleştirilmiştir. Bu maddelerin konumuz ile alakalı olan bölümlerine burada yer verilecek, geriye kalanlar ise çalışmamızın üçüncü bölümünde açıklanacaktır.

²⁸³ Mazziz pāni adındaki bu saray çalışanın hadım olup olmadıkları noktasında çeşitli tartışmalar vardır. Bu konuda net bir fikir birliği yoksa da bu saray çalışanlarının bir kısmının hadım ediliyor olması muhtemeldir. Mazziz pāni kelimesini etimolojik olarak ele aldığımızda *pānu* sözcüğü “ön, huzur”, mazazu kelimesi ise “ayakta duran” manasına gelmektedir. Dolayısıyla bu terime “önde duran, el altında bulunan” yani “hizmetçi” olarak yaklaşmak gerekmektedir. Ancak şu anki konumuzun sınırlarını aşmamak için, bu konu hakkındaki görüş ve yorumlara çalışmamızın üçüncü bölümünde geniş yer verilecektir.

²⁸⁴ Bu metinlerin çoğunluğu Asur, Tell Billa ve Tell al-Rimah’da diğer bir kısmı ise Tell Fakhariya, Tell Chuera, Tell Şeh Hamad, Tell Sabi Abyad gibi Kuzey Suriye şehirlerinde ortaya çıkmıştır. Bu tabletlerin bazıları önde gelen soylu ailelerin kamu ve özel faaliyetlerini belgeleyen arşivlerinden, bazıları ise kraliyet yönetiminin arşivlerinden gelmektedir. Ayrıca bu belgeler arasında kredi ve satışlarla alakalı hükümler de bulunmaktadır.: Raymond Westbrook, *A History of Ancient Near Eastern Law*, C. I, Leiden 2003, s. 522.

ölürse, eğer kral başkente yakın bir yerde ikamet ediyorsa, görevli [... herhangi bir yetkili] saray yöneticisine gidip rapor verecek ve saray yöneticisi krala bu durumu bildirecektir ...]. Bununla birlikte, eğer kral (saraya seyahat mesafesinin) iki katı (2 *beru*)²⁸⁵ uzaklıkta bulunuyorsa, saray yöneticisi, [krala] [bu durumu açık eden tabletler gönderecektir]. Eğer kral (saraya seyahat mesafesinin) iki katından daha uzak bir yerde bulunuyorsa, krala tablet göndermemeli; [... harem kadınları] kralın harem yönetmeliğine göre yas törenlerini²⁸⁶ yapmalıdır. Saray yöneticisinin iznini istemeden o (yetkili), saray personeline (doğrudan ölümü) rapor ederse; ona karşı suçlamalarını kanıtlayacaklar ve kişinin [burnunu ve kulağını (?) keseceklerdir].”²⁸⁷ Anlaşılacağı üzere kraliyet ailesine mensup biri hayatını kaybettiği vakit, ölen kişinin ardından ağıt yakılması ve törenler düzenlemesi, söz konusu bu geleneğin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca buradan bu kültürün ne kadar köklü bir geçmişe sahip olduğunu görmek de mümkündür. Zira günümüzde de ölen kişinin ardından yakınları tarafından ağıtlar yakılması ve ölen kişinin ruhuna hitaben belirli günlerde mevlütler okutulması, bu geleneğe hala sahip çıkıldığının en büyük göstergesidir.

Öte yandan yukarıda ifade edilen 2 *beru* ifadesini biraz daha açarsak; ölüm gibi ani durumlarda saray dışında bulunan kralın geri dönüşünün ne kadar sürede gerçekleştiği anlaşılabilir. Bu bağlamda Eskiçağ Mezopotamya toplumlarında bir yerden başka bir yere kat edilen yolu ifade etmek için kullanılan *DANNA-beru* kelimesi, 10 km'nin biraz üzerinde bir mesafeye karşılık gelmektedir. Ayrıca bu uzaklık “iki saatlik” gibi bir birim zamanda kat edilen yol mesafesi şeklinde de yorumlanmaktadır.²⁸⁸ Bu bilgiler ışığında yukarıdaki metne konu olan mesafenin değerlendirmesini yapmak daha kolay olacaktır. Buna göre eğer kral, saraya seyahat mesafesinin (yaklaşık 10 km=2 saat) iki katı yani yaklaşık 20 km=4 saatlik bir uzaklıkta ise ona haber verilmekte, bu yol ve zaman diliminin üzerinde ise muhtemelen kralın yetişememe ihtimalini de göz önünde bulundurarak ona haber verilmemektedir.

²⁸⁵ Burada bahsi geçen saraya seyahat mesafesinin *iki katı* ifadesiyle, 2 *beru* yani 12 mil kastedilmiştir.

²⁸⁶ Ölen bir kişinin ardından ağıt yakılması geleneği, MÖ 3. binyıldan itibaren uygulana gelmiş bir gelenektir. Aynı şekilde MÖ 2. binyıl toplumlarından Asur ve Babil medeniyetlerinde de bu anlayış devam etmiştir. Öyle ki Asur toplumunda kraliyet haremının kadınları, kraliyetin kurallarına uygun olmak koşuluyla ölen kişinin ardından yas tutmuşlardır. Babiller ise, bu uygulamayı birkaç adım daha ileri götürerek ölen kişinin ardından yas tutmak ve feryat etmek için bir kurum kurmuşlardır. Bu konuda bkz. CAD “B” maddesi *bakû* kelimesinin 3. kullanımı: Ölen bir kişinin ardından yas tutmak, feryat etmek anlamına gelmektedir: CAD, “B”, s. 37.

²⁸⁷ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 197-198.

²⁸⁸ J. Oates, *a.g.e.*, s. 196.

B) Bir saray çalışanının izin almaksızın sarayın dışına çıkamayacağını konu alan, Asur kralı I. Adad-nirari Dönemi'nde (MÖ 1307-1275) kaleme alınmış 3. maddenin içeriği şöyledir:

(3. madde):

*“Hükümdar Arik-den-ili'nin (MÖ 1319-1308) oğlu Hükümdar I. Adad-nirari, [.....] için bir kararname yayınladı: Saray dışında yaşayan erkeklerle evli olup, eşlerinin yanında ikamet eden sarayın kadın hizmetkârları, tatil günlerinde bile olsalar kraldan izin almaksızın dışarıya çıkamaz. Eğer bitānu alanında (iç avlu) yaşayan birisi, orada ikamet eden kapı görevlisinden, kralın hadımından (ša rēš šarre) ve saray hizmetkârından (mazziz pani) izin istemezse.....”*²⁸⁹ Bu ifadeden saraya giriş ve çıkışın sıkı bir denetim altında olduğu ve saray kadınlarının dışarıdan biriyle evlenebilmesine müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu metinlerin ilgili bölümleri kırık olduğu için, sarayın dışından bir erkekle evlenen kadınların ve eşlerinin yaşamları hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ayrıca sarayın dışına çıkabilmeleri ve seyahat edebilmeleri, onların saray içine hapsedilmemiş olduklarını göstermektedir. Ancak bu durumun bütün saray kadınları için geçerli olup olmadığı hususu belirsizliğini korumaktadır. Zira Mezopotamya çivi yazılı metinlerinde sıklıkla “*sarayın kadınları*” veya “*kralın kadınları*” şeklinde geçen ifadelerin, birçok bilim insanı tarafından “*harem kadınları*” olarak tercüme ediliyor olması, bu konuda bir çıkarımda bulunmanın önüne geçmektedir.

C) Bir saray kadınının (hanımefendi) kendisini saraydan çıkarması karşılığında bir köleye altın, gümüş veya değerli taşlar vermesini konu alan, Asur kralı I. Salmanassar Dönemi'nde (MÖ 1274-1245) kaleme alınmış olan 4. ve 5. maddelerin içeriği şöyledir:

(4. madde):

“Hükümdar I. Adad-nirari'nin oğlu Hükümdar I. Salmanassar, [.....] için bir kararname yayınladı: [...] bir yolculuğa [...]”. 4. madde hakkında başka bir bilgi yoktur.

(5. madde):

Buna karşılık 5. maddenin içeriği ise şöyledir: *“Hükümdar I. Adad-nirari'nin oğlu Hükümdar I. Salmanassar, saray personeli için bir kararname yayınladı: Bir*

²⁸⁹ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 198.

hanımefendi, saray çalışanı bir köleye altın, gümüş ya da değerli taş²⁹⁰ veremeyecektir. [..., eğer...] saray muhafızı, kadın ve erkeğin saraydan ayrılmasına izin verse de, onlar (korumalar?) hanımefendinin geçişine izin vermeyeceklerdir; [Eğer...ya] bir saray kölesi veya [bir...], onlar (korumalar) köleninin burnunu ve kulaklarını kesecektir. Bir zanaatkâr (kuyumcu), bir köleden altın, gümüş ya da değerli taşlar alırken görülür ve bu durumdan kral haberdar edilmezse, ihbar etmeyen kişinin üzerine (kızgın yağ?) serpilecek ve oğulları da sarayda [köle olarak] çalıştırılacaktır.”²⁹¹ Anlaşılacağı üzere bir saray kadını, kendisini dışarı çıkartabilmesi karşılığında bir köleye altın, gümüş ve değerli taşlar teklif etmiştir. Ancak bu olaylar esnasında eğer köle yakalanırsa da burnunu ve kulaklarını kaybedeceği net bir biçimde ifade edilmektedir. Ayrıca ilk aşamada yakalanmaz ve aldıklarını elinden çıkarırken bir kişi tarafından görülürse, bu olayı krala ihbar etmeyen kişinin de ağır bir cezaya çarptırılacağı açıktır.

D) Saray komutanının izni olmaksızın sarayın dışına hiçbir şeyin çıkartılamayacağını, uygunsuz bir kıyafet ile sarayın dışına çıkılamayacağını ve regl olan bir saray kadınının kralın huzuruna getirilemeyeceğini konu alan, Asur kralı I. Tukulti-Ninurta Dönemi'nde (MÖ 1244-1208) kaleme alınmış olan 6.-8. maddelerden konumuzla alakalı olan 6. ve 7. maddelerin içeriği şöyledir:

(6. madde):

*“Hükümdar I. Salmanassar'ın oğlu Hükümdar I. Tukulti-Ninurta, [.....] için bir kararname yayınladı: Kral, sefere çıkmak üzere başkentten ayrılacağı vakit onunla birlikte seyahat eden saray personeli, yük sandığını (?) saraya getirmelidir; kralla birlikte seyahat eden saray personelinin değerli eşyalarının, [yünlü] kıyafetlerinin ve yağ istihkakının olduğu bu sandığı sadece saray komutanı açabilecektir; Onlar (sandığın içindekiler) uygun şekilde (?) [...] muhafaza edilecektir(?); saray komutanının izni olmaksızın, gece ya da günün başka bir zamanında dışarıya herhangi bir şey çıkartan kimse öldürülecektir”.*²⁹² Bu metinden kral ile birlikte sefere giden saray personelinin sahip olduğu herşeyin sarayın güvencesine alındığını anlamak mümkündür. Bu maddenin devamı ise şöyledir:

²⁹⁰ “Abnu” kelimesiyle ifade edilen bu sözcük, CAD'da özel renkli taş olarak geçmektedir.: Ignace J. Gelb-Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “A (3a)”, The University of Chicago, V. I, Part 1, Chicago 1964, s. 57.

²⁹¹ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 198-199; M. Stol, *a.g.e.*, s. 515.

²⁹² P. Bordreuil, F. Briquel-Chatonnet, C. Michel, *a.g.e.*, s. 197.

“[Eğer kral] Luşmu Binası’nda, Irmak Evi’nde veya başkent çevresindeki diğer saraylardan birinde ikamet ediyorsa; bir saray kadını dışarıya hiçbir şey gönderemez; kralın ya da saray komutanının iznini almadan bir etek, beyaz bir giysi, pelerin, [...], ayakkabı ya da başka bir şey isteyemez ve saraydan (izinsiz) hiçbir şey gönderemez. Kadının [kralla (?)] buluşmak için (saraydan) ayrıldığı gün, saray komutanı ve kapı görevlileri onun giyim kuşamını inceleyecek²⁹³ ama onu alıkoymayacaklardır”.²⁹⁴ Bu maddeden de anlaşılacağı üzere saray komutanının izni olmaksızın dışarı çıkılamayacağı ve bir şey çıkartılamayacağı gayet açıktır. Ayrıca kadınların saray dışına çıkmak istediklerinde, giydikleri kıyafetin uygun olması gerektiği de üzerinde durulan bir diğer husustur. Kapı görevlilerinin bu çıkışı engelleyebilmek gibi bir güçleri olmasa da, giyim kuşam konusunda denetleme yetkilerinin olduğu ortadadır. Yine maddede bahsi geçmese de kapı görevlileri bu esnada saray kadınına eşlik eden kadın hizmetçinin (cariye) kıyafetlerini de denetimden geçirmiş olmalıdırlar. Zira saray (harem) kararnameleleri arasında yer almamasına rağmen, hanımıyla şehir meydanında yürüyüşe çıkan bir cariyenin örtünmesi gerekmektedir.²⁹⁵ Nitekim Orta Asur Kanunları²⁹⁶’nın 40. ve 41. maddeleri tam da bu konuya açıklık getirmektedir. Bu maddelerden 40 numaralı olanının muhtevası şöyledir: “§ 40) İster evli kadınlar, ister dul kadınlar veya Asurlu kadınlar olsun sokağa çıkarken başlarını açmamış olacaklardır. Adamın bey kızları..... ya bir şal ya da bir giysi veya bir gulunu (giysi) ile örtülü olmalıdırlar. Başları açık olmayacaktır.....(belki evin içinde?) örtünmeyecekler, yalnız olarak sokağa çıktıklarında örtüneceklerdir. Sahibi ile sokağa çıkan “esirtu” (cariye?) örtülüdür. Kocaya varan qadiştular, sokakta örtünmelidirler. Kocaya varmamış olanların sokakta başları açıktır, örtünmemelidirler. Fahişe (KAR.KİD ya da KAR.KİL) örtülü değildir, başı açıktır. Örtülü bir fahişe gören olursa, onu tutuklayacak şahitler çıkaracak, saray mahkemesine onu götürecek ziynetlerini almayacaklar, onu yakalayan elbiselerini alacaktır. Ona (kadına) elli sopa vuracaklar, başına da zift dökcekler. Eğer bir adam

²⁹³ İncelemek, denetlemek, kontrol etmek, manasındaki “Amāru” kelimesi için bkz: Miguel Civil, Ignace J. Gelb-Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “A 2 (2i)”, The University of Chicago, V. I, Part 2, Chicago 1968, s. 15.

²⁹⁴ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 200.

²⁹⁵ CAD, “A, (alaku 3a)”, s. 308.

²⁹⁶ Orta Asur Kanunları tablet “A”, tablet “B” ve tablet “C+G” şeklinde üç bölümden oluşmaktadır. “Kadınlarla ilgili suçlar, Hırsızlık, Tanrıya Küfür, Yaralamalar, Adam Öldürme” konularından meydana gelen Tablet “A” 59 madde; “Miras, Satış ve Toprak davalarını” konu alan tablet “B” 20 madde; içeriği “Hırsızlık, Rehine, Emanete ihanet” konularından oluşan tablet “C+G” ise 10 maddedir. Kısacası Orta Asur Kanunları toplamda 89 maddeden meydana gelmekte ve Orta Asur Saray/Harem Kararnamelerinden farklı bir özellik taşımaktadır.

örtülü bir fahişeyi görür, onu serbest bırakır (yakalamaz) ve saray mahkemesine götürmezse o adama elli sopa atılacaktır. Onu ihbar eden, ihbar ettiği kişinin elbisesini alacak kulaklarını delecekler, iplik geçirecekler, arkasına bağlayacaklar. Bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır. Kadın esireler örtünmeyecekler, örtülü esireyi gören yakalayacak ve onu saray mahkemesine götürecektir. Kulaklarını kesecekler; onu yakalayan onun elbisesini alacaktır.

Eğer bir adam örtülü bir esire görür ve onu serbest bırakır (da) o, yakalanmaz ve saray mahkemesine götürülmezse onu (adamı) suçlayıp ispat ettikten sonra ona elli sopa atacaklar, kulaklarını kesecekler, iplik geçirecekler, ensesine bağlayacaklar. Onu ihbar eden, ihbar ettiği kişinin elbisesini alacak, o adam bir ay süreyle kralın haberciliğini yapacaktır.”²⁹⁷ Bu minval üzere yanında hanımı da olsa, bir cariyenin dışarda gezinebilmesi için başının örtülü olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu maddenin içinde doğrudan kraliçenin başının örtülü olup olmadığı ifade edilmese de, haremın sevk ve idaresini elinde bulunduran kişinin de başının örtülü olması muhtemeldir. Nitekim “rüzgâr çıktığı vakit kralın başlığı veya kraliçenin başındaki örtü katlanmıştır.”²⁹⁸ ifadesi, bu düşüncüyü destekler boyuttur. Aynı şekilde “Eğer haremdeki bir kadın kindabaşe²⁹⁹ ile örtünmediyse o, başörtüsü kullanmalıdır. Sade omuzları bir giysiyle örtülemez.” cümlesinden hareketle harem kadınlarının başlarının örtülü olduğu sonucu çıkartılabilir.³⁰⁰ Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Orta Asur toplumunda başörtüsü bir ayrıştırma aracı olarak kullanıldığı için örtünmeyen kadınlara nazaran örtünenlere, bir saygınlık kattığı da unutulmamalıdır.

Öte yandan söz konusu Orta Asur Kanunu, kadınların sosyal durumları hakkında açıklayıcı bilgiler içermektedir. Buna göre evlenmiş ve evlenmemiş, iki farklı kadın profili ortaya çıkmaktadır. Nitekim evlenmiş kadınlar kocalarının, cariyeler ise sahiplerinin nezaretinde örtülü bir biçimde dışarı çıkabilmektedir. Diğer taraftan evlenmemiş kadınların ise özellikle örtünmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Keza örtünmemesi gereken fahişelerin ve köle kadınların örtündükleri vakit durumu görüp

²⁹⁷ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara 2002, s. 252.

²⁹⁸ Bu ifade için bkz: Ignace J. Gelb-Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “İ-J, İmḫullu (Rüzgâr, yıkıcı fırtına)”, The University of Chicago, V. VII, Chicago 1960, s.116-117.

²⁹⁹ Kindabaşe kelimesi, “elbise, giysi” manasına gelse de, aslında burada kastedilmek istenen vücudu baştan aşağı örten bir giysi türü olmalıdır.

³⁰⁰ CAD “K, Katāmu 5a (örtünmek, giymek)”, s. 301.

ihbar eden muhbire, onların kıyafetlerinin verileceği açık bir dille ifade edilmektedir. Ayrıca bu kişilere 50 sopa vurulması ve sonrasında başlarından aşağı sıcak zift akıtılması son derece ağır bir cezaymış gibi görülse de, yaptırımlar bununla sınırlı kalmamıştır. Eğer bir erkek onları görür ve bildirmese; kırbaçlanacak, kulakları delinecek, kıyafetlerini kaybedecek ve bir ay boyunca krala hizmet etmekle cezalandırılacaktır. Dolayısıyla bir yanda evlenmiş ve toplum tarafından kabul edilen kadınlar, diğer yanda fahişe ve kölelerle birlikte evlenmemiş kadınlar vardır.

Hem Orta Asur Saray Yönetmeliği'nin 6. maddesinde hem de Orta Asur Kanunları'nın 40. maddesinde açıkça belirtildiği gibi, bir kadının dışarı çıkacağı vakit başının örtülü olması gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır. Zira bu iki metinde de örtünmek fiili ile başörtüsü³⁰¹ kastedilmiştir. Keza birçok bilim adamı da bu maddeleri yorumlarken örtünmek fiilinden kastın başı örtmek olduğunu beyanlarıyla tasdik etmişlerdir.³⁰² Ancak Eski Mezopotamya'da baş için kullanılan nesnelere, günümüzde kadınlara özgü olan "başörtüsü" yerine "türban" demek daha doğru olabilir. Zira çeşitli heykel ve tasvirlerdeki örnekler, bunların örtünmeden ziyade süs ya da statü göstergesi olarak kullanıldıklarını düşündürmektedir.³⁰³

(7. madde):

"Hükümdar I. Salmanassar'ın oğlu Hükümdar I. Tukulti-Ninurta, saray personeli için bir kararname yayınladı: Tanrıya adak sunma vakti geldiğinde, regl olan bir saray kadını kralın huzuruna çıkamayacaktır³⁰⁴". Anlaşılacağı üzere bu durumda olan kadınların kirli ve uygunsuz olunacağı düşünülerek dini aktivitelerden uzak tutulmasına özen gösterilmiştir.

E) Harem kadınlarının aralarında meydana gelen tartışma ve kavgaları konu alan, Asur kralı Ninurta-apil-Ekur Dönemi'nde (MÖ 1192-1180) kaleme alınmış olan 9.-17. maddelerden konumuzla alakalı olan 10.-17. maddelerin içeriği şöyledir:

³⁰¹ Başörtüsü sadece Orta Asur toplumuna has bir gelenek olmamalıdır. Zira Akad kralı Sargon'un zaferlerinin anlatıldığı bir efsanede kral, Alaşia (Kıbrıs)'nın erkeklerine kötü davranmak ve kibirlerini kırmak için, onların bir kadın gibi başlarını örtüğünü söylemektedir. Yine Mari'de ortaya çıkan mektupta bir kadına dışarı çıkarken başını örtmesi ve öyle gitmesi şeklinde telkinde bulunulmuştur. Buradan Mari'de kadınların dışarı çıkarken başlarının örtülü olması gerektiği anlaşılmaktadır.: M. Stol, *a.g.e.*, s. 26.

³⁰² M. Van de Mieroop, *Cuneiform....*, s. 149.

³⁰³ Sebahattin Bayram- Ömer Kahya, "Eski Mezopotamya'da Başörtüsü Kullanımı Üzerine", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VI, S. 2, Haziran 2019, s. 644.

³⁰⁴ Kadınlara özgü olan bu durum "varmak, çıkmak" manasına gelen "kašādu" fiiliyle anlatılmıştır.: CAD "K, (kašādu 1b)", s. 275.

(10. madde):

*“Hükümdar I. Eriba-Adad’ın oğlu Hükümdar Ninurta-apil-Ekur, sarayı için bir kararname yayınladı: (Herhangi bir saray kadını), kralın eşleri ya da sarayın diğer kadınları, kendi aralarında kavga ederler ve onların kavgalarında, tanrının adıyla birlikte kötü sözler söylenir ve bu şekilde yemin edilirse [...]; o giremeyecektir. Kavgada [...] ... [...] iddialara cevap veremeyen kişinin Tanrı Asur tarafından lanetlendiği düşünülerek boğazı kesilecektir.”*³⁰⁵ Harem içerisindeki bu tartışmanın sebebi belli olmasa da, her daim harem kadınları arasında böyle olaylar meydana gelmiştir. Zira bu konuda birden fazla madde kaleme alınmıştır. Nitekim 10. maddenin dışında, 11. ve 14. maddeler de harem kadınları arasında meydana gelen tartışma ya da kavgalarla alakalıdır.

(11. madde):

*“Hükümdar I. Eriba-Adad’ın oğlu Hükümdar Ninurta-apil-Ekur, bir kararname yayınladı: [Eğer... “...hayatımı yanlış şeyler....söylerse:” o, bir kavgada kralın adıyla [yemin etmeyecektir]; hatta o, tanrının adıyla da yemin etmeyecektir. [...]bu tür olaylarda tanrı adını kullanarak yemin eden bir saray kadını öldürülecektir. Canı bağışlanmayacaktır.”*³⁰⁶ Bu cümleden tartışma esnasında veya yapılması doğru görülmeyen işlerde hem kral hem de tanrı adını kullanarak yemin etmenin cezasının, kişinin ölümüyle sonuçlandığını anlamak mümkündür. Bu bağlamda 10. ve 11. maddelerden anlaşıldığı üzere harem kadınlarının aralarında çıkan kavga veya tartışmada, kralın ve tanrının adının zikredilmesi, onların öldürülmesi için yeterli bir sebep olarak görülmektedir.

(12. madde):

“[Hükümdar I. Eriba-Adad’ın oğlu Hükümdar Ninurta-apil-Ekur, için bir kararname yayınladı]: [...] kralın bir karısı [...] onun [... kadınları ...] o, iddialara cevap veremeyince,yemin etmiştir.”

³⁰⁵ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 201-202.

³⁰⁶ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 202.

(13. madde):

“*[Hükümdar I. Eriba-Adad’ın oğlu Hükümdar Ninurta-apil-Ekur, için bir kararname yayınladı]: Eğer [... bir saray kadını [...].*”³⁰⁷ Bu maddenin tamamına yakını kırık olduğu için bir çıkarımda bulunmak yanlış olacaktır.

(14. madde):

“*[Hükümdar I. Eriba-Adad’ın oğlu Hükümdar Ninurta-apil-Ekur, için bir kararname yayınladı]: Eğer [...] bir kadın, kendisiyle eşit statüdeki bir kadına kötü söz söylerse, o kadın da söylenenleri görür ve duyarsa, söyleyen kişi [...].*” Bu maddenin sonuç bölümü kırık olsa da, böylesi bir olayın ardından eylemi gerçekleştiren kişiye bir ceza verilmesi muhtemeldir.

(15. madde):

“*[Hükümdar I. Eriba-Adad’ın oğlu Hükümdar Ninurta-apil-Ekur], saray personeli için bir kararname yayınladı: [...] kaçak bir kadın [...] kral ona (kadına) bildirine kadar, [...] kral onu [...] bilgilendirmeyecektir.*”

(16. madde):

“*[Hükümdar I. Eriba-Adad’ın] oğlu [Hükümdar] Ninurta-apil-Ekur, saray personeli için bir kararname yayınladı: Eğer bir saray kadını (...) sarayın [...].*”³⁰⁸ 15. ve 16. maddelerin önemli yerlerinin kırık olmasından dolayı bu iki maddeyi yorumlamak, pek mümkün değildir.

(17. madde):

“*[Hükümdar I. Eriba-Adad’ın] oğlu [Hükümdar] Ninurta-apil-Ekur, saray personeli için bir kararname yayınladı: [Eğer] bir saray [kadını] beddua³⁰⁹ ederse [...], ya da Tukulti-Ninurta’nın soyundan birine [ya da kraliyet ailesinin başka bir üyesine] beddua ederse; yine kralın yatak odasının memuruna [...],veya kralın emirlerini uygulatan bir memura³¹⁰ ya da makamının altındaki herhangi bir kadına kindar bir şekilde beddua ederse, [...] (bebek?) taşıyorsa, onun burnu delinecek ve [30 (?) sopa]*

³⁰⁷ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 202.

³⁰⁸ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 203.

³⁰⁹ Metinde “*beddua*” şeklinde çevirdiğimiz kelimeye karşılık olarak “*arāru*” sözcüğü kullanılmıştır. Kelimenin diğer anlamları için bkz: CAD, “A 2”, s. 236.

³¹⁰ Burada “*kralın yatak odasını koruyan ve kralın huzurunda oturma izni olan*” iki farklı yüksek rütbeli memur grubundan bahsedilmektedir.

vuracaklardır.”³¹¹ Bu maddeden bir saray kadınının kraliyet ailesinin herhangi bir üyesine, kralın en yakın çalışanlarına veya kendisinin emri altındaki bir çalışana beddua ettiği takdirde önemli cezalara maruz kalacağı anlaşılmaktadır. Ancak bu durum o saray kadının hamileliğinden dolayı çarptırılacağı bir ceza türüdür. Eğer o saray kadını hamile olmasaydı daha ciddi bir ceza alma ihtimali de vardır. Çünkü söz konusu maddeden, hamile olmasının ona bir avantaj sağladığı anlaşılmaktadır. Anlaşılacağı üzere çok sayıda kadın sınırlı bir mekân içerisinde birlikte yaşamaktadırlar. Sıklıkla anlaşmazlığın baş gösterdiği bu alanda barışı muhafaza etmek ve uyumu sağlamak da oldukça zor olmuştur. Genel olarak saray kadınları harem bölgesiyle sınırlandırılmış bir alanda yaşadıkları için, bu kurum içerisinde çok sayıda kavga, dedikodu ve tartışma baş göstermiş olmalıdır.

F) Harem kadınları arasında asayişin ve düzenin tesis edilmesini konu alan, Asur kralı I. Asur-dan Dönemi’nde (MÖ 1179-1134) kaleme alınmış olan 18. maddenin içeriği şöyledir:

(18. madde):

“[Hükümdar Ninurta-apil-Ekur’un oğlu] Hükümdar I. Asur-dan, saray personeli için bir kararname yayınladı: Bir kadın köle, kralın eşine [ya da başka bir saray kadınına] veya sahibesine karşı ceza gerektiren bir suç işlerse veyahut herhangi bir kötülükte bulunursa cezalandırılır. Böylece ceza gerektiren bir suçtan dolayı o kadına, 30 (?) sopa vurulur.”

“Eğer bir kadın köle, ilk suçu sonrasında sahibesi (saray kadını) tarafından tartaklanmış³¹² ve yine de (ikinci kez) sahibesine karşı bir suç daha işlemişse veya kötü bir harekette bulunmuşsa, sahibesi onu [kralın önüne] kralın huzuruna getirecektir. Kral tarafından köle kadına gerekli ceza verildikten sonra, [...] ikinci kez (o, sahibesine geri) verilecektir.”

“Eğer bir saray kadını [sahip olduğu kadın köleye], [kraliyet yönetmeliğine göre ...] vurursa aşırı ise ve kadın köle bu darbelerden ölürse, kölesini öldüren [... saray kadını] cüretkârlığından dolayı [zarar görecektir]. O (saray kadını), krala karşı ceza

³¹¹ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 203.

³¹² Tartaklamak olarak çevirdiğimiz kelime metinde tarāku (turruku) şeklinde geçmektedir. Tarāku kelimesinin 4. anlamı (turruku), bir tekstil malzemesinin dövülmesi, çırılması, silkenmesi manasına gelmektedir.: Robert D. Biggs, John A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, Ignace J. Gelb, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “T”, The University of Chicago, V. XVIII, Chicago 2006, s. 202-205.

*gerektiren bir suçtan [sorumlu tutulacaktır.]*³¹³ Anlaşılacağı üzere kralın eşinin veya bir saray kadınının, sarayda çalışan bir kadın köleye ceza verebilme yetkisi vardır. Bir harem kadını sahibi olduğu kadın hizmetçisine vurarak onu disiplin altına alma hakkına sahip olsa da, köle bu darbe sonucunda ölürse harem kadınının kral tarafından cezalandırılacağı açıktır. Zira bir kadın köle ceza gerektiren bir davranış sonrası aldığı uyarıya rağmen aynı hareketi tekrarladığında, bu sefer olay bizzat krala intikal ettirilmektedir.

Bu durum harem içerisinde ceza uygulayıcının ilk aşamada kraldan ziyade, ana kraliçe olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla harem kurumunun sevk ve idaresinden sorumlu olan kişinin ana kraliçe olduğu düşünüldüğünde, onun ve üst düzey saray kadınlarının böyle bir gücünün olması şaşırtıcı değildir.

Bunun yanında bu saray kadınlarının kölelerini veya hizmetkârlarını cezalandırmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu izin hayat bağışlamaya ya da ölüme mahkûm etmeye kadar varmamıştır. Nitekim sahabe ve kadın kölesi arasında çıkan tartışmada kadın köle ölürse, sahibenin bu ölümden sorumlu tutulacak olması, bize saray kadının böylesi bir hakkının olmadığını düşündürmektedir.

G) Bir kadın ile bir erkeğin yalnız başlarına ve yakın bir vaziyette görülmesini konu alan, Asur kralı I. Asur-reša-işi Dönemi'nde (MÖ 1132-1115) kaleme alınmış 19. maddenin içeriği şöyledir:

(19. madde):

“Hükümdar Mutakkil-Nusku'nun oğlu Hükümdar I. Asur-reš-işi, sarayı için bir kararname yayınladı: “Eğer bir saray kadını [ve bir ... (adam)] kendi başlarına üçüncü bir kişi olmadan birlikte bulunursa; ister cilveleşsinler isterse [ciddi bir şekilde (?)] [davranıyor olsunlar]; onlar öldürülecektir.”

“Eğer bir saray görevlisi (mazziz pānī) veya kendisiyle eşit statüdeki başka bir kadın bu olayı görür ve durumu krala (?) [bildirmezse,]. O (kadın), hanımefendisi için peçe ile örtünmüş de olsa, haber vermeyen görgü tanıkları kadın ya da erkek fırına³¹⁴

³¹³ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 204.

³¹⁴ Fırın şeklinde çevirdiğimiz kelime, metinde “*utūne*” sözcüğüyle ifade edilmektedir. Aynı kelime CAD'da “*utūnu (atūnu, itūnu, adūgu)*” şeklinde ve “*fırın* veya *ocak*” manasıyla karşımıza çıkmaktadır.: Robert D. Biggs, John A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, Ignace J. Gelb, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “U-W”, The University of Chicago, V. XX, Chicago 2010, s. 346.

*atılacaktır.*³¹⁵ Bu cümleden bir saray kadını ile bir erkeğin yanlarında kimse olmadan görülmeleri hayatlarına mal olabildiği gibi, bu durumu krala bildirmeyen görgü tanıklarının da akıbetinin benzer olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda saray içerisinde bir erkekle bir kadının bu şekilde yan yana gelmesinin yasak olduğu görülmektedir. Yine bu konuyla alakalı bir diğer kararname de, Asur kralı I. Tiglat-pileser Dönemi'nde kaleme alınmıştır.

H) Harem içerisinde konuşulanlara kulak misafiri olunmasını ve bunun sonuçlarını konu alan, Asur kralı I. Tiglat-pileser Dönemi'nde (MÖ 1114-1076) kaleme alınmış 20.-23. maddelerden konumuzla alakalı olan 21. maddenin içeriği şöyledir:

(21. madde):

“Asur kralı I. Asur-reša-işi'nin oğlu, Asur'un ve evrenin kralı I. Tiglat-pileser, saray personelleri (mazziz panütte/mazziz panuttu) için bir kararname yayınladı: Eğer bir saray kadını, şarkı söylerken veya eşit statüde olduğu başka bir saray kadınıyla kavga ederken, kralın bir hadımı, bir mazziz pānī ya da bir köle onları dinlemek için orada durup kulak misafiri olursa, ona 100 sopa vurulacak ve onun bir kulağı kesilecektir.” Burada üzerinde durulması gereken nokta bir saray kadının şarkı söylemesinden ve kavga etmesinden çok, bu yaşananları durup dinleyen kişiye verilen cezadır. Nitekim önceki maddelerde değindiğimiz üzere harem kadınlarının birbirleri arasında çıkan münakaşalar zaten cezai işlem gerektirmektedir. Bu yüzden burada kavga ve tartışmadan ziyade, kulak misafiri olan kişilere verilecek olan cezaya vurgu yapılmıştır. Metnin devamı ise şöyledir:

*“Eğer saray kadınlarından biri omuzları çıplak ve hatta bir giysiyle (kindabašše) bile örtünmemiş halde, bir saray görevlisini (mazziz pānī) yanına çağırır ve [ona derse: “..... buraya gel] sana bir emir vermek istiyorum.” ve görevli onunla (kadınla) konuşmak için beklerse 100 sopa yiyecektir. Onu ihbar eden görgü tanığı, (görevlinin) kıyafetini alacak ve onun belinin etrafına da (sadece) bez (sāgu) bağlanacaktır.”*³¹⁶

“Eğer bir saray görevlisi (mazziz pānī) bir saray kadınıyla konuşmak isterse, ona yedi adımdan³¹⁷ daha fazla yaklaşamayacaktır.” Buradan saray görevlilerinin saray

³¹⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 515.

³¹⁶ P. Bordreuil, F. Briquel-Chatonnet, C. Michel, *a.g.e.*, s. 197-198.

³¹⁷ Metinde “*adım*” şeklinde çevirdiğimiz kelimeye karşılık olarak “*ebertu*” sözcüğü kullanılmıştır. Ebertu kelimesinin birden fazla anlamı olmakla birlikte bunlardan bir tanesi de “*adım*” manasına gelmektedir.: Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Thorkild Jacobsen, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “E (ebertu)”, V. IV, Chicago 2004, s. 10.

kadınlarına çok fazla yaklaşmasının yasak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kuralların ihlali, zina yapan kişilere verilecek olan cezayla eşdeğer olarak görülüp ölüm cezasına çarptırılmıştır.³¹⁸ Aynı maddenin devamı ise şöyledir: “*Saray personelinin (zāriqu) harem içinde gerçekleştirmesi gereken bir görevi varsa ve saray kadınları harem girişinde ise saray komutanına rapor edilecek; (sadece) o (saray komutanı) da harem girişinden kadınları tahliye edecektir.*”³¹⁹

Anlaşıldığı üzere harem kadınları arasında ana kraliçenin liderliğinde, kralın eşleri, prensesler, düşük statüdeki kadınlar ve kadın hizmetkârlardan oluşan hiyerarşik bir düzen vardır. Ayrıca bu kararnamele, kuralların ihlalini isteyerek ya da istemeyerek bildirmeyen şahitlere yönelik yaptırımlarda bulunulacağına da işaret etmektedir. Söz konusu bu harem kurallarının işleyişinden saray komutanı sorumlu olduğu için olumsuz bir durumda da yaptırıma uğrayacak kişi, yine saray komutanı yani *rab ekalli*'dir. Bu örnekler, Asurlu saray kadınlarının yaşamının tüm önemli yönleriyle daha sonraki Abbasi ya da Osmanlı haremindeki kadınların yaşamına çok benzediğini düşündürmektedir. Bunun en basit örneği ise Osmanlı Devleti'nde de erkek bir saray çalışanın harem kadınlarına çok fazla yaklaşmaması durumudur. Özetle bu maddeler, Asur kralları tarafından belirlenen talimatların yerine getirilmesi üzerine saray personelinin verdiği yeminlerden oluşmaktadır. Söz konusu bu yeminlerin tutulmamasına karşı saray personelinin karşılaşılabilecek cezalardan bahsedilmektedir.

Öte yandan bu türde kaleme alınmış metinlere benzer birkaç örnek daha vardır. Nitekim MÖ 14. yy'dan kalma bir Nuzi Fermanı, bu manada kaleme alınmış bir metin olmasının yanında, Nuzi Saray yaşantısı hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Orta Asur Saray/Harem Kararnameleri ile neredeyse çağdaş bir zaman diliminde kayda alınan bu metnin içeriği şöyledir: “*Bu metin çalışanlar, saray köleleri ve saray görevlileri ile ilgili eski yazıdır. Böylece [kral] diyor ki: Kimse ne saray kölesi ne de saray hizmetlisi, kralın izni olmadan kendi kızını evsizliğe veya fahişeliğe zorlamayacaktır. Kızını kralın izni olmadan evsizliğe ya da fahişeliğe zorlayan ya da bunları yaptıran saray kölesi veya saray hizmetlisi kim olursa olsun, o kişi saraya götürülecektir. Dahası (?) sarayda çalışan ama evsizliğe ve fahişeliğe zorlanmış kızının yerine de, diğer bir kızı (saray hizmetine adanmış) bir armağan olarak saraya sunulacaktır. Adama ise bu durumun bir karşılığı olan bir ceza verilecektir. Bu tablet her üç veya dört yılda bir saray personelinin*

³¹⁸ R. Westbrook, *a.g.e.*, s. 535.

³¹⁹ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 207.

*mevcudiyetinde yeniden deklare edilecektir.*³²⁰ Bu maddeden kraliyet çalışanlarının kendi kızlarını herhangi bir sebeple kapı dışarı edemeyeceği ve fahişeliğe zorlayamayacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca saray personelinin sadece kendinden değil, aile fertlerinden de sorumlu olduğu ve ahlaki olmayan bir tutuma karşı onların (kızların) kralın korumasında olduklarının altı çizilmektedir.

Diğer taraftan Eski Yakındoğu toplumları arasında kralın saray erkânı ile gerçekleştirmiş olduğu bu tür sözleşmelerin bir başka örneği ise Mari kralı Zimri-Lim Dönemi'nde kaleme alınmış, "*Sadakat Yeminleri*" adını taşıyan sözleşmelerdir. MÖ 18. yy'ın ortalarına tarihlenen ve 1. tekil şahıs kipinde çekimlenmiş olan bu metinler, ahidi kabul eden kişinin görevini yaparken ne yapması ve ne yapmaması gerektiğini ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Mari kralı Zimri-Lim ile saray erkânı arasında gerçekleştirilen bu bağlılık sözleşmelerine birkaç örnek vermek gerekirse; "*kâhin ile yapılan bağlılık yemini*", "*levazım subayıyla yapılan bağlılık yemini*", "*düşük rütbeli askeri personel ile yapılan bağlılık yemini*", "*Vali Sûmu-ğadû ile yapılan bağlılık yemini*", "*yüksek rütbeli memurlar ile yapılan bağlılık yeminleri*" ve "*Karana ve Bedouin gibi şehirlerle yapılan bağlılık yeminleri*" önem sıralamasında üst sıralarda yer almaktadır.³²¹

Ayrıca, çok daha sonraki bir dönem de olsa, bağlılık yeminleri açısından en iyi bilinen örnek Yeni Asur Devleti Dönemi'nde yapılan "*Sadakat Yeminleri*" dir. Bu sadakat yeminleri, mevcut kralın kendi tahtını sağlamlaştırmak ve kendisinden sonra gelecek varisin de geleceğini teminat altına almak maksadıyla yapılmıştır. Nitekim Asur kralı Asarhaddan (MÖ 681-669) kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğlu Asurbanipal'in (MÖ 668-630/627) tahta oturmasını sağlamak adına çeşitli yöneticilerine ve memurlarına sadakat yemini ettirmiştir.³²²

Bu tür sadakat yeminlerinin benzerleri, Hitit Devleti Dönemi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle IV. Tuthalia Dönemi'nde yöneticilerle, prenslerle ve memurlarla yapılan sadakat yeminleri, Hitit Devleti'nin saray erkânıyla yaptığı önemli sözleşmeler arasındadır.³²³ Ancak bu tür bağlılık yeminleri harem ve harem kadınlarından ziyade,

³²⁰ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 195-196.

³²¹ Jared L. Miller, *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, Atlanta 2013, s. 69.

³²² J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 70.

³²³ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 71; R. Westbrook, *a.g.e.*, s. 6.

erkek ve hadım görevlileri muhatap aldığı için bu konunun detaylı açıklaması tezimizin üçüncü ve dördüncü bölümünde yapılacaktır.

2.5.3.3. Yeni Asur Devleti Dönemi (MÖ 1000-610) Kraliyet Haremi

Nimrud (Kalhu) ve Ninova gibi Asur başkentlerinde ortaya çıkan çivi yazılı metinlerden ve arkeolojik verilerden hareketle, dönemin kraliyet kadınlarına dair önemli bilgiler edinmek mümkündür. Yeni Asur Dönemi'ne ait olduğu anlaşılan çivi yazılı metinlerden 177 tanesi, bu dönemdeki kraliçelerin kimliğinin tespitinde büyük önem taşımaktadır.³²⁴ Dolayısıyla görevlerinin kapsamı hakkında da fikir sahibi olmamız kolaylaşmaktadır.

Nitekim ana kraliçeler, asıl görevleri olan harem yönetimini ellerinde bulundurmakla beraber, kralın savaş vb. sebepler yüzünden saray dışında olduğu vakitlerde sarayın idaresini de üstlenmişlerdir. Hatta herhangi bir olumsuz durum meydana gelmemiş ve kral da, onları makamlarından azletmemiş ise haremi yönetme yetkileri neredeyse ölünceye kadar devam etmiştir. Savaş ve benzeri sebeplerle bir kralın başka krala mağlup olduğu anlarda, yeni kralın haremine dahil olmuşlardır.

Ayrıca Arami, Kasit, Hitit ve Nübya gibi Asur'a düşman memleketlerden olduğu kadar Namri, Tir, Arpad, Aşdod, Kudüs, Memfis ve Dor şehirlerinden de kadınların Asur saraylarına getirilmiş olduğu artık bilinmektedir.³²⁵ Saraya cariye olarak alınan bu kadınlar zaman içerisinde yeteneklerine ve kral ile olan ilişkilerine bağlı olarak farklı konumlara getirilmişlerdir.

2.5.3.3.1. Yeni Asur Devleti Dönemi Kraliyet Kadınları

Yeni Asur Dönemi kraliyet kadınlarından bahsetmeye geçmeden önce kraliçe kelimesinin etimolojik kökeni hakkında biraz bilgi vermek gerekirse, Sumerce “*GASĀN*, *SAL.LUGAL*, *UN.GAL*” kelimeleri ile Akadca “*šarratum*” kelimesi “*kraliçe*” anlamına gelmektedir. Eski Asurca'daki “*rubatum*” kelimesi de bu manada olmakla birlikte, daha ziyade Anadolu kraliçelerine atfen kullanılmıştır. Yeni Asur Dönemi'nde ise “*kraliçe*”, Sumerce “*MÍ.É.GAL*” veya “*MÍ.KUR*” (Akadca *segallu*) şeklinde ifade edilmiştir.³²⁶

³²⁴ Saana Svärd, “Neo-Assyrian Elite Woman”, in: Stephanie Lynn Budin, Jean MacIntosh Turfa (Eds.), *Women in Antiquity Real Women Across the Ancient World*, Routledge, New York 2016, s. 127.

³²⁵ G. Barjamovic, a.g.m., s. 53.

³²⁶ Saana Svärd, *Power and Women in the Neo-Assyrian Palaces*, Helsinki 2012, s. 90.

Aynı şekilde bu dönemde kraliçe unvanını taşıyan eşlere “*Saray kadını/Sarayın hanımefendisi*” denildiği de olmuştur.

Sumerce *MÍ.É.GAL* kelimesini etimolojik açıdan ele alacak olursak: “*MÍ*” “*kadın*”, “*É*” “*ev*”, “*GAL*” “*büyük*”, “*É.GAL*” ise “*saray*” anlamındadır. Dolayısıyla “*MÍ.É.GAL*” sözcüğünün “*büyük evin kadını, sarayın hanımefendisi/kraliçe*” anlamlarına gelebileceği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Eski Babilce’de “*kadın*” anlamına gelen *iššu* terimi de “*ekallu*” (*saray*) kelimesiyle birlikte kullanılınca (*išši ekalli*), “*sarayın hanımı*” şeklinde karşılık bulmaktadır.³²⁷ Buradan hareketle “*kraliçe*” anlamına gelen “*MÍ.É.GAL, segallu, išši ekalli*” kelimelerinin kronolojik sıralamasını “*Sumer, Akad ve Babil*” şeklinde yapmak mümkündür.

Yeni Asur Devleti Dönemi kraliyet kadınlarına dönecek olursak MÖ 10.-7. yy arasında yaşamış ve adı tespit edilen Yeni Asur Dönemi³²⁸ kraliçelerini ve prenseslerini tablo üzerinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

Yeni Asur Devleti Dönemi (MÖ 1000-610) Kraliyet Kadınları³²⁹			
Hükümdarlık dönemi	Kral	Kraliçe	Kızları³³⁰
MÖ 911-891	II. Adad-nirari	?	
MÖ 890-884	II. Tukulti-Ninurta	?	İnurta-abuni
MÖ 883-859	II. Asurnasirpal	Mullissu-mukannişat-Ninua	
MÖ 858-824	III. Salmanassar	Mullissu-mukannişat-Ninua	
MÖ 823-811	V. Şamşi-Adad	Sammu-ramat	
MÖ 810-783	III. Adad-nirari	?	Zarpanitu
MÖ 782-773	IV. Salmanassar	Hamâ ³³¹	
MÖ 772-755	III. Asur-dan	Adı tespit edilemeyen kraliçe (ler)	

³²⁷ H. H. Duymuş-Florioti, *Çivi Yazılı Metinler* ..., s. 12.

³²⁸ Burada şunu da belirtmek gerekir ki: Yeni Asur Devleti Dönemi MÖ 1000 yılında başlatılıyor olsa da, varlığı tespit edebilen kraliyet kadınları II. Adad-nirari (MÖ 911-891) ve II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884) ile birlikte başladığı için tablomuzun başlangıcında bu durum dikkate alınmıştır.

³²⁹ Tablo için bkz.: S. Teppo, *a.g.e.*, s. 34.

³³⁰ Bu bölüm, tabloya sonradan tarafımızca eklenmiştir.

³³¹ Bu kısım, tabloya sonradan eklenmiştir.: S. Svärd, *a.g.m.*, s. 127.

MÖ 754-745	V. Asur-nirari	Adı tespit edilemeyen kraliçe (ler)	
MÖ 744-727	III. Tiglat-pileser	İabâ	
MÖ 726-722	V. Salmanassar	Banitu	
MÖ 721-705	II. Sargon	Atalia	Ahât-abîša
MÖ 704-681	Sanherib	Naqi'a/ Zakutu [kız kardeşi Abi-rāmu/i] Tašmetu-šarrat	Šaddītu
MÖ 680-669	Asarhaddan	Ešarra-ḥammat Ana-tašmētum-taklāk?	Šērū'a-ētirat ve adı tespit edilemeyen bir kız evlat
MÖ 668-630/627	Asurbanipal	Libbāli-šarrat	(Adı tespit edilemeyen bir kız evlat?)

Harem içerisinde yaşayan kişiler ve yaşanan olaylar değişen siyasi şartlara göre şekillenmiş ve renklenmiştir. Dolayısıyla incelediğimiz dönem itibarıyla yukarıda bahsi geçen kraliyet kadınları hakkında genel bir bilgi vermek gayet yerinde olacaktır. Öncelikle Yeni Asur Dönemi krallarından II. Adad-nirari'nin (MÖ 911-891) ve II. Tukulti-Ninurta'nın (MÖ 890-884) kraliyet ailelerinin üyeleri hakkında bir bilgimiz yoktur. Bu konuda bildiğimiz tek şey; II. Tukulti-Ninurta'nın kızı İnurta-abuni'nin, altın kaplamalı bir kâseyi, Kidmuri İstar'ına sunmasından ibarettir. Bu metnin içeriği ise şöyledir: “*Altın kaplamalı ve büyükçe olan bu kâseyi kutsal Kidmuri'nin tanrıçası İstar için, evrenin kralı II. Tukulti-Ninurta'nın kızı, evrenin kralı II. Asurnasirpal'in kız kardeşi İnurta-abuni yaptırdı. Ben gerçekten de bu kâseyi kutsal Kidmuri Tapınağı'na sundum*”.

³³² Ekonomik değeri bu kadar yüksek olan bir kâsenin tapınağa sunulmuş olması, bu tapınağa ne kadar önem verildiğine işaret etmektedir.

Öte yandan Yeni Asur Dönemi kraliyet kadınları³³³ hakkında bilgi sahibi olduğumuz ve kronolojik olarak da ilk sırada bahsedilecek kişi, Mullissu-mukannišat-Ninua'dır.

³³² S. Svård, *a.g.e.*, s. 136.

³³³ Yeni Asur Dönemi kraliçelerine ve prenseslerine yönelik aşağıdaki açıklamalar tablo üzerinde belirtilmiş olan tarihsel kronoloji doğrultusunda yapılmıştır.

2.5.3.3.1.1. Mullissu-mukannişat-Ninua

Yeni Asur Devleti Dönemi'nin bilinen ilk kraliçesi, II. Asurnasirpal'in (MÖ 883-859) eşi Mullissu-mukannişat-Ninua'dır. Lahitinin Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nda olduğunun anlaşılmasıyla birlikte, kraliçe ile alakalı bilgi sahibi olunmaya başlanmıştır. Öyle ki onunla ilgili bilgilerimizin tek dayanak noktası, kendisine ait mezar taşıdır.³³⁴ Nitekim kraliçe mezar kapağında hem kendisini tanımlamakta hem de gelecekteki herhangi bir saray kadınının ya da kraliçenin, mezarının içine konulmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca lahitin yerinden kaldırılmasını da yasakladığını açık dille ifade etmektedir. Bu ifadelerden hareketle Asur kraliçelerinin mezarlarının içine kendileri gibi kraliçe ya da üst düzey saray kadınlarının defnolunabildiği anlaşılmaktadır. Ancak Asur kraliçesi Mullissu-mukannişat-Ninua'nın bu duruma pek sıcak bakan bir tavır sergilemediği görülmektedir. Yine mezar yazıtından anlaşıldığı üzere Mullissu-mukannişat-Ninua, II. Asurnasirpal'in “*baş sakisi (rab şaqe)*” Aşur nirka-da'inni'nin kızıdır.³³⁵ O, bu özelliğiyle Yeni Asur Dönemi kraliçeleri arasında saraya gelmeden önceki geçmişi bilinen tek kraliçe olma ayrıcalığına da sahiptir.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle Mullissu-mukannişat-Ninua'nın II. Asurnasirpal'in eşi ve kraliçesi olduğu noktasında herhangi bir şüphe yoktur. Ancak o, aynı zamanda II. Asur-nasirpal'in oğlu III. Salmanassar (MÖ 858-824) ile ilişkilendirilmekte ve onun III. Salmanassar'ın annesi mi³³⁶ yoksa kraliçesi (*MÍ.É.GAL*) mi olduğu hususunda ciddi bir tartışma mevcuttur.

2.5.3.3.1.2. Sammu-ramat

Kraliçe Sammu-ramat hakkındaki bilgilerimizin çoğu, oğlu III. Adad-nirari'nin (MÖ 810-783) saltanatı döneminde kayda alınmış yazıtlara dayanmaktadır. Bunun dışında ise Pazarcık Steli ve Nabu heykelleri onun hakkında bilgilendiğimiz diğer kaynaklardır. Bu bağlamda Asurlu memur Bēl-tarşi-ilumma tarafından yaptırılan Nabu (bilgelik ve yazı tanrısı) heykeli, kraliçe hakkında bilgi sahibi veren Nabu heykellerinin başında gelmektedir. Sammu-ramat, bu yazıtlarda III. Salmanassar'ın gelini, V. şamşi-

³³⁴ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 35.

³³⁵ David Kertai, “The Queens of the Neo-Assyrian Empire”, *Altorientalische Forschungen*, V. XL, S. 1, United Kingdom 2013, s. 110.

³³⁶ Ginny Brewer-Boydston, *Good Queen Mothers, Bad Queen Mothers: The Theological Presentation of the Queen Mother in 1 and 2 Kings*, Graduate Faculty of Baylor University, ABD 2011, s. 45.

Adad'ın (MÖ 828-811) eşi ve kraliçesi (*MÍ.É.GAL*) ile III. Adad-nirari'nin de annesi olarak tanımlanmaktadır.³³⁷

Ayrıca bu kaynaklardan Kraliçe Sammu-ramat'ın yaşadığı dönem itibariyle oldukça aktif bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Böylesi bir durumun gerçekleşmesinde oğlu III. Adad-nirari'nin küçük yaşta Asur tahtına geçmesi son derece etkili olmuştur. Öyle ki Kraliçe Sammu-ramat, oğlunun saltanatının ilk yıllarında devlet işlerinde söz sahibi olmakla kalmamış, aynı zamanda Asur Devleti'nin askeri faaliyetlerine de katılmıştır. Nitekim Pazarcık barajının inşaatı sırasında ortaya çıkan bir stelden³³⁸, kraliçenin kimliği ve askeri yönü hakkında da ayrıntılı bilgiler edinilmektedir. Stelde ilk olarak kraliçenin kimliği açıkça ifade edildikten sonra, Kummuh kralı Uşpilulume'yi mağlup edebilmek için anne ve oğlunun birlikte Fırat'ı geçtikleri bilgisi verilmektedir. Ancak burada en dikkat çekici durum ise çıkılan askeri seferin, doğrudan Ana Kraliçe Sammu-ramat'ın dilinden şu şekilde aktarılmasıdır: “*Adramu (Abi-rāmu) ’nun oğlu Arpad kralı Ataršumki ve içerisinde Paqarahubunu şehrinin de olduğu 8 krallıkla çetin bir savaşa giriştim. Onları mağlup ettim ve onlar, canlarını kaçarak kurtardılar.*”³³⁹ Bu cümleden anlaşılacağı üzere, gerçekleştirilen savaşın komutasında ana kraliçe bulunmaktadır. Bu durum bir kraliçenin gücünün boyutlarını göstermekle birlikte askeri alandaki meziyetlerinin derecesini de gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Kummuh kralı Uşpilulume ve Palalam'ın oğlu Gurgum kralı Qalparuda'nın topraklarının sınırına dikilen bu stelin anlattıkları açısından ne derece önemli olduğu ortadadır. Ana Kraliçe Sammu-ramat'ın bu etkinliğinden hareketle anne ve oğlun Asur Krallığı'nı birlikte yönettikleri gibi bir düşünce ortaya çıksa da, bu konuda tam bir kesinlik mevcut değildir.

Diğer taraftan Nabu heykelleri de kraliçenin merkezi yönetimler tarafından tanındığına dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Nitekim bahsi geçen Nabu heykellerinden birinin muhtevası şöyledir: “*Bu heykel Kalhu valisi Bēl-tarši-ilumma tarafından, efendisi Asur kralı III. Adad-nirari ve hanımefendisi Sammu-ramat'ın hayatlarına ithaf edilmiştir.*”³⁴⁰ Pazarcık Steli'nde olduğu gibi Nabu heykellerinde de, III. Adad-nirari ve

³³⁷ Jeffrey Kah-Jin Kuan, *Neo-Assyrian Historical Inscriptions and Syria-Palestine*, Eugene 2016, s. 90.

³³⁸ Stel, Kahramanmaraş yakınlarındaki Kızkapanlı köyünde ortaya çıkmıştır.

³³⁹ Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC)*, V. III, London 1996, s. 204-205.

³⁴⁰ Luis Robert Siddall, “Sammu-ramāt: Regent or Queen Mother?”, in: Lionel Marti (Ed.), *La famille dans le Proche-Orient ancien: réalités, symbolismes, et images, Proceedings of the 55th Rencontre*

annesi Sammu-ramat'ın eşit şekilde ifade edilmesi, ikisinin de devlet işlerinin yürütülmesinde görev almış olabileceklerini göstermektedir.

Ayrıca efsanevi Semiramis kişiliğiyle özdeşleştirilen Sammu-ramat, aktif kişiliğiyle de, Asur kraliçeleri arasında oldukça tanınmıştır. Keza Antik Dönem yazarlarından Berossos, Herodotos, Diodorus ve Şamlı Nicolaus gibi yazarların çalışmalarında da Kraliçe Semiramis'in efsanevi kişiliği hakkında detaylı bilgi bulmak mümkündür.

2.5.3.3.1.3. Zarpanitu

III. Adad-nirari Dönemi ile alakalı bir diğer kadın ise hakkında çok fazla bir bilgiye sahip olunmasa da Asur kralının kızı olduğu düşünülen Zarpanitu'dur.³⁴¹ Nitekim III. Adad-nirari Dönemi'nde Asur'a, bir toprak parçasının bağışını konu alan belgede geçen bu ismin, III. Adad-nirari'nin kızı olduğu iddia edilmektedir. Bahsi geçen metin (SAA 12, 2) çok fazla kırık olduğu için bu konuda daha fazla bir bilgi yoktur.

2.5.3.3.1.4. Hamâ

III. Adad-nirari'yi takip eden üç kralın saltanatı esnasında varlığı tespit edilebilen tek kişi Kraliçe Hamâ'dır. Onun hakkındaki bilgilerimiz bir yazıttan ziyade, II. Asurnasirpal'in kraliçesi Mullissu-mukannişat-Ninua'nın mezarında Hamâ'ya ait olduğu anlaşılan altın bir mührü dayanmaktadır. Zira bu mührüden onun, IV. Salmanassar'ın (MÖ 782-773) eşi ve kraliçesi olduğu anlaşılmıştır.³⁴²

Bununla birlikte Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nda bulunan bir mektup da Kraliçe Hamâ'nın saray personellerinden üç tanesi, bir satış anlaşmasının şahitleri arasında yer almaktadır. Mektup genel itibarıyla kraliçenin hizmetkârı Marduk-ahu-uşur'un, kendi kız kardeşinin satışını konu almaktadır. Anlaşmanın şahitleri arasında *sarayın tathıcısı "karkadinnu", Kalhu şehrinin son Ambaia'sı, kraliçenin hizmetkârı "ARAD (köle)", ismi belli olmayan bir deri işçisi "LÚ.AŞGAB" ve Bel-lu-dari adındaki kraliçenin hanesinin güvenliğinden sorumlu olan bir saray gözetmeni "ša UGU É ša MÍ.É.GAL (kraliçenin evinin gözcüsü)"* bu kişiler yer almaktadır. Bunun yanında bir başka mektup ise

Assyriologique Internationale at Paris 6-9 July 2009, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana 2014, s. 498-499.

³⁴¹ Sarah C. Melville, "Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool", *Journal of the American Oriental Society*, V. CXXIV, No. 1 (Jan. - Mar., 2004), s. 42.; S. Svärd, *a.g.e.*, s. 282; Bu iki görüşün aksine Saana Teppo ise, Zarpanitu'nun II. Adad-nirari'nin kızı olduğunu iddia etmektedir.: S. Teppo, *a.g.e.*, s. 43.

³⁴² D. Kertai, "The Queens....", s. 113.

“kraliçenin çobanı (LÚ.SIPA) Tab-ahuni'nin, baş aşçı için çalışan üç saray çobanından 100 mina bakır karşılığında bir mülk satın alması” hususunda kaleme alınmıştır. Bu metinlerde Kraliçe Hamâ'nın adı, sahip olduğu altın mühürden anlaşılmaktadır.³⁴³

2.5.3.3.1.5. İsmi Tespit Edilemeyen Yeni Asur Kraliçeleri³⁴⁴

IV. Salmanassar'ın saltanatının (MÖ 782-773) ardından sırasıyla Asur tahtına geçen III. Asur-dan (MÖ 772-755) ve V. Asur-nirari'nin (MÖ 754-746) kraliçelerinin adları hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak üç adet mektupta isim verilmeden kendisinden bahsedilen kişi, III. Asur-dan'ın kraliçesi olabilir. Söz konusu mektuplardan ilkinin konusu şöyledir: Kraliçenin hazinedarı İlu-iqbi, dört köyden 61 çalışanla alakalı yöneticilik fikirlerini kayda almıştır. İkincisinin konusu ise, kraliçenin hazinedarının hadımı Šamaš-issia'nın 13 *mina* bakır karşılığında satın aldığı bir araziyle alakalıdır. Sonuncusu da yine kraliçenin hazinedarının hadımı Šamaš-issia'nın, 1 *mina* gümüş karşılığında Kalhu'dan bir arazi satın almasını konu almaktadır. Anlaşmanın şahidi ise kraliçenin 2 taşra yöneticisidir.³⁴⁵ Görüleceği üzere metinlere konu olan kraliçenin kimliği çözüme muhtaçtır. Dolayısıyla bu durum bir iddiadan öteye geçmez.

Aynı şekilde ismi belirtilmemiş ve dört adet mektuba konu olan bir başka kraliçenin de V. Asur-nirari'nin kraliçesi olduğu öne sürülmüştür. Buna göre ilk mektupta kraliçenin hazinedarı Gabbu-ana-Asur, dört adamdan taşınmaz bir mülk satın almıştır. İkincisinde ise kraliçenin hazinedarı Gabbu-ana-Asur, 210 *mina* tunç karşılığında yedi kişiyi satın almıştır. Söz konusu üçüncü ve dördüncü mektuplarda, kraliçenin hizmetkârının satın aldığı yerler ve araziler anlatılmaktadır.³⁴⁶ Hem III. Asur-dan'ın hem de V. Asur-nirari'nin kraliçeleri hakkında söyleyebileceklerimiz söz konusu bu mektuplardan edinilen bilgiler ölçüsündedir.

2.5.3.3.1.6. İabâ, Banitu, Atalia

III. Tiglat-pileser'in (MÖ 744-727), V. Salmanassar'ın (MÖ 726-722) ve II. Sargon'un (MÖ 721-705) kraliçeleri tam anlamıyla çok yakın ilişkiler içindedir. Öyle ki III. Tiglat-pileser'in eşi ve kraliçesi İabâ'nın lahiti, Banitu ve Atalia hakkında da detaylı bilgi vermektedir. Bu noktada lahit içerisinde Kraliçe İabâ'nın dışında bir başka kadın iskeleti bulunmuştur. Böylesi bir durumdan hareketle ortaya çıkarılmış bu iki beden

³⁴³ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 238-239.

³⁴⁴ Yeni Asur Devleti Dönemi kronolojisi dikkate alınarak oluşturulduğu için böyle bir başlık verilmiştir.

³⁴⁵ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 239.

³⁴⁶ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 240.

belirtilen üç kraliçeden ikisine ait olduğu yönünde bir varsayımda bulunulmuştur.³⁴⁷ Üçüncü bedenin eksikliği, İabâ ile Banitu isimlerinin aslında bir kişiye karşılık geliyor olması, Kraliçe İabâ ve Banitu'nun aynı kişi olabileceği şeklinde bir iddiayı gündeme getirmiştir. Bu ihtimalin dayanak noktası ise, Aramice olan İabâ isminin Akad dilinde Banitu'ya karşılık gelmesidir. Bu iddia Stephanie Dalley tarafından gündeme getirilmiş, Sarah Melville ve Saana Svärd tarafından da desteklenmiştir. Keza Saana Teppo da, lahit içinde bulunan kişileri III. Tiglat-pileser'in eşi ve kraliçesi İabâ ile II. Sargon'un eşi ve kraliçesi Atalia olarak tanımlamaktadır.³⁴⁸

İabâ, Banitu ve Atalia hakkındaki bilgilerimizin çoğu bu lahitte ortaya çıkan bulgulara dayanmaktadır. Buna göre söz konusu lahitte Kraliçe İabâ'ya ait olduğu anlaşılan iki altın kâse bulunmuştur. Ayrıca mezarın baş kısmında bulunan bir taş tabletin üzerinde Kraliçe İabâ'nın eceliyle öldüğü ve yanına hiç kimsenin defnedilmemesini, aksi takdirde lanetleneceğini bildiren bir yazıt mevcuttur. Söz konusu yazıt şöyledir: *“Ölüler diyarının büyük tanrıları Šamaš, Ereškigal ve Anunnaki'nin emriyle, ölümlü kader Kraliçe Yabâ'yı yakaladığında o, atalarının emrinden gitti. Herhangi biri, kraliçe ya da kralın gözdelelerinden bir saray kadını olsun, beni mezarımdan çıkarırsa ya da benim tahtıma oturursa veya herhangi birinin bedeni benim mezarıma gömülürse veya şeytani dürtülerle herhangi birinin eli benim mücevherlerime uzanırsa veya mezarımın mühürünü açarsa (kırarsa), güneş ışınlarının altında (güneşin yakıcı sıcağında), onun ruhu susuz kalsın (susuz susuz dolaşsın). Ölüler diyarında o, Anunnaku'nun şerefine sunulan? bira, şarap, su veya herhangi bir yiyecekte almasın (almamalı). Hatta ölüler diyarının büyük tanrıları Ningișzida ve (...?), onun ölmüş bedenini acılar içinde bıraksın ve hayaletler sonsuza kadar rahatsız etsinler”*.³⁴⁹ Tıpkı Kraliçe Mullissu-mukannișat-Ninua'nın mezar yazıtında dile getirdiği gibi bir başka Yeni Asur kraliçesi İabâ da lahitinin içerisine bir başkasının konulmasından duyacağı rahatsızlığı açık bir şekilde ifade etmektedir. Bir kraliçenin lahitinin içerisine başka bir saray kadının veya kraliçenin konulması, bu yaşananların Yeni Asur toplumunca benimsenmiş bir gelenek olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca lahitte Kraliçe Atalia'nın yanında Kraliçe Banitu'nun da yazıtını taşıyan iki kap (bir altın kâse ve bir bakım ürünü kabı) bulunmuştur.

³⁴⁷ D. Kertai, “The Queens....”, s. 114.

³⁴⁸ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 36.

³⁴⁹ H. H. Duymuş-Florioti, *Çivi Yazılı Metinler*, s. 14.

Diğer taraftan bazı şarap listeleri, III. Tiglat-pileser'in kraliçesi İabâ'nın evi ve saraydaki diğer kadınlar için önemli miktarda şarap istihkakı kaydetmektedir.³⁵⁰ Söz konusu bu listelerden de anlaşılacağı üzere kraliçenin yetkisi altında çok sayıda personel ve hizmetkâr bulundurduğu açıktır.

2.5.3.3.1.7. Ahāt-abīša

II. Sargon'un kızı, Sanherib'in (MÖ 704-681) de kız kardeşi olan Ahāt-abīša, Tabal kralı Ambaris'in eşidir.³⁵¹ Onun hakkındaki bilgiler baş kâhyası Nabû-le'i'nin Tabal'dan göndermiş olduğu mektuba (SAA 1, 31) dayanmaktadır. Söz konusu mektup Sanherib tarafından babası II. Sargon'a sunulmuş ve Asur kralı, mektubun muhtevası hakkında bilgilendirilmiştir. Anlaşıldığına göre II. Sargon, vasalı konumunda olan Tabal Krallığı'nın kendisine olan bağlılığını perçinlemek için kızı Ahāt-abīša'yı, Tabal kralı Ambaris ile evlendirmiştir. II. Sargon'un kızıyla evlendirdiği ve damadı olma şerefini bahsettiği Tabal kralı Ambaris, düğün hediyesi olarak Hilakku (Dağlık Kilikya, Mersin) bölgesini topraklarına katmıştır.

Asur kralı II. Sargon, bu hareketiyle bölgedeki güç dengelerinin aleyhine değişmesini önleyerek, vasalı konumundaki ülkelerin kendisine olan itaatlerini sağlamlaştırmak istemiş olmalıdır. Ancak Ambaris, Asur Krallığı aleyhine girişimlerde bulunmaya devam edince, bu strateji Asur Krallığı açısından beklenildiği gibi sonuçlanmamış ve Ambaris MÖ 713 yılında görevinden alınmıştır. Ahāt-abīša ise kocasının ölümünden sonra Tabal'da kalmış ve Asurlu bir yönetici olarak bölgeyi yönetmeye devam etmiş olmalıdır.³⁵² Ancak bu konu tam olarak net değildir.

2.5.3.3.1.8. Naqi'a (Zakutu)³⁵³

II. Sargon'un gelini olan Naqi'a, Sanherib'in bilinen iki eşinden biridir.³⁵⁴ O, aynı zamanda Asarhaddan'ın (MÖ 680-669) annesi ve Asurbanipal'in (MÖ 668-630/627) de, büyük annesidir. Naqi'a, eşi Sanherib Dönemi'nde olmasa da, özellikle oğlu Asarhaddan tahta geçtikten sonra harem içerisinde etkin bir konuma gelmiştir.³⁵⁵ Nitekim Asarhaddan, haremde dönen entrikalar hakkında annesi Naqi'a'dan önemli malumatlar

³⁵⁰ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 118.

³⁵¹ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 43.

³⁵² Karen Radner, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, V. 1, Part 1:A, Helsinki 1998, s. 59.

³⁵³ Köken itibarıyla Aramice olan Naqi'a isminin, Akad dilindeki karşılığı Zakutu'dur.

³⁵⁴ Naqi'a, Sanherib veliaht iken onunla evlenmiştir.

³⁵⁵ Saana Svärd, "Women, Power, and Heterarchy in the Neo-Assyrian Palaces", in: Gernot Wilhelm, *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near*, (*Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008*), Indiana 2012, s. 511.

almıştır.³⁵⁶ Zira harem içi entrikalar, devletlerin yaşam sürelerinin kısalıp artmasında son derece etkili olduğu için pek çok Asur kralı bu konuyla yakından alakadar olmuştur.

Naqi'a, oğlu Asarhaddan'ın tahta geçmesiyle birlikte Ana Kraliçe olarak adlandırılmaya başlandığı gibi oldukça etkin bir konuma da sahip olmuştur. Nitekim SAA 10, 17 r. 1'de geçen şu ifade: “*Kralımın, efendimin annesinin hükmü tanrılarınkı gibi kesindir.*” onun etkinliğinin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Yine Asur kralı Asarhaddan tarafından annesi Naqi'a'ya gönderilen bir mektupta (SAA 16, 2), kral annesine şöyle seslenmektedir: “*Amos'un kölesiyle ilgili olarak bana yazdığın hakkında, tıpkı kralın annesinin komutasındaki gibi, aynı şekilde buyurdum. Gerçekten senin söylediğin gibi.*”³⁵⁷ Dolayısıyla bu ifadeler Ana Kraliçe Naqi'a'nın sahip olduğu gücün ve etkinliğin görülmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ana Kraliçe Naqi'a'nın sahip olduğu bu nüfuz, sadece oğlu Asarhaddan Dönemi ile sınırlı kalmamıştır. O, Asarhaddan'dan sonra Asur tahtına geçecek olan torunu Asurbanipal'in saltanatının belirli bir döneminde de oldukça etkili olmuştur. Diğer taraftan onun ne zaman öldüğü net olmamasına rağmen, MÖ 7. yy'ın ilk çeyreğine tarihlenen bir metinden anlaşıldığına göre o, MÖ 663 yılında ölmüş olmalıdır. Buradan hareketle onun, torunu Asurbanipal'in saltanatının yaklaşık 5-6 yıllık bir döneminde hayatta olduğu kesindir. Ana kraliçe bu tarihler arasında boş durmamış ve torununun saltanatını sağlamlaştırmak adına girişimlerde bulunmuştur. Yeni Asur krallarının çok sayıda eş ve cariyeye sahip olmaları çocuklarının da dâhil olduğu gelişmiş ve genişlemiş bir harem kurumunun varlığına imkân sağladığı için kralın ölümü sonrasında bir varisin belirlenmesi hususu, kraliyet ailesi içerisinde yoğun bir tartışma konusu olmuştur. Nitekim Naqi'a da, Asur Devleti'nin bekası adına böylesi olumsuz durumların önüne geçmek için “*Zakutu Anlaşması*” adında, kendi ismini taşıyan bir metin kaleme aldırıştır. Söz konusu bu metnin (SAA 2, 8) muhtevası ise şöyledir:

“¹⁾ *Asur kralı Sanherib'in kraliçesi, Asur kralı Asarhaddan'ın annesi Zakutu'nun,*
³⁾ *onun (Asurbanipal) kardeşi Šamaš-šumu-ukin ile, Šamaš-metu-uballit ve diğer kardeşleriyle, kraliyet çocukları ile, ileri gelenler ve valiler, sakallılar ve hadımlar, kraliyet çevresi ile, özgür olanlar ve saraya giren herkes ile, yüksek ve düşük kademedeki*

³⁵⁶ Erle V. Leichty, “Asarhaddon's Exile: Some Speculative History”, in: Martha T. Roth, Walter Farber, Mattheu W. Stolper, Paula von Bechtolsheim (Eds.), *Studies Presented to Robert D. Biggs (From The Workshop of the Chicago Assyrian Dictionary, V. II, June 4 2004)*, The Oriental Institute of The University of Chicago, USA 2007, s. 189.

³⁵⁷ Saana Svärd, “Women, Power...”, s. 511.

Asurlular ile antlaşmasıdır. ⁹⁾ Kraliçe Zakutu gözde torunu Asurbanipal'a karşı olacak her türlü girişimin karşısında yer alacaktır. ¹²⁾ Her kim Asur kralı, efendimiz Asurbanipal'e karşı kötü ve çirkin söz söyler veya ona karşı şeytani bir düşünceyle hareket eder ve isyan ederse.... ¹⁶⁾ Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'e karşı kalbinizden kötü bir düşünce geçer ve ona karşı şeytani bir komplo fikrine kapılırsanız... ¹⁹⁾ Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'e karşı ayaklanma veya isyan etme gibi çılgın bir teklifle karşılaşır ya da kasten böyle bir düşüncede olursa... ²³⁾ Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'i öldürmek için ... bir başkasıyla birlikte komplo halinde olursanız... ²⁵⁾ Aššur, Sin (Ay), Šamaš (Güneş), ^dSAG.ME.GAR (Jüpiter), ^ddil-bat (Venüs), ^dUDU.IDIM.SAG. ..UŠ. (Satürn), ^d...UDU.IDIM....GUD.UD (Merkür), ^dšal-bat-..a-..nu (Mars) ve ^dGAG.SI.SÁ x x x (Sirius)..... sonraki iki madde kırık olsa da, devamı şöyledir: ^{r 1)} Güney ve kuzey. ^{r 2)} ve eğer siz bu günden itibaren Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'a karşı konuşulan olumsuz bir şeyler ve ona karşı isyan etme adına herhangi bir şey duyarsanız, Ana Kraliçe Zakutu'yu ve Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'i gelip bilgilendirmelisiniz. ^{r 7)} Eğer siz Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'i ortadan kaldırmak veya onu öldürmek üzerine kurulu bir plan duyarsanız, Ana Kraliçe Zakutu'yu ve Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'i haderdar etmelisiniz. ^{r 12)} Eğer siz, Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'in ortadan kaldırılması yönünde bir girişim olduğunu duyarsanız, Ana Kraliçe Zakutu ve Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'in huzurunda herşeyi anlatmalısınız. ^{r 18)} Eğer siz, aranızda sakallı, hadım ya da onun erkek kardeşleri ya da kraliyet soyundan erkek kardeşleriniz ya da arkadaşlarınız ya da bütün milletten herhangi biri, silahlı isyanı başlatan veya komplo kuran erkekler olduğunu duyuyorsanız ve biliyorsanız, (bunu) duyar ve bilerseniz, onları yakalayıp öldürmeli, Ana Kraliçe Zakutu'ya ve Asur kralı, efendiniz Asurbanipal'a getirmelisiniz". Bu anlaşmanın içeriğinden de anlaşılacağı üzere ana kraliçe devletin bekasının korunması ve iç karışıklıkların baş göstermemesi adına torunu Asurbanipal'in, Asarhaddan'dan sonra Asur tahtının varisi olmasını salık vermektedir. Nitekim bu anlaşma metni, onun etkinliğinin ve gücünün sınırlarını çizebilmemiz açısından son derece önemlidir. Zira burada onun, bir kral gibi varis belirlemeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca onun konumuyla ve gücüyle doğru orantılı olarak çok sayıda çalışmanı olduğunun tahmin edilmesi hiç de zor değildir. Bu görevliler arasında ise "hadım, sayman, kâtip, saray müfettişi, taşra yöneticisi, birlik komutanı, koruma, muhafız, savaş arabası sürücüsü, bir savaş arabasındaki üçüncü adam, saki

yardımcısı, rıhtım (iskele) şefinin yardımcı, baş demirci ve baş tatlıcı” ilk akla gelenlerdendir.³⁵⁸

2.5.3.3.1.9. Abi-rāmu/i³⁵⁹

Abi-rāmu/i, Asur Kraliçesi Naqī’a’nın kız kardeşidir.³⁶⁰ Onun hakkındaki bilgilerimiz MÖ 674’te Baruri Kasabası’nda geçen bir olaya dayanmaktadır. SAA 6, 252 numaralı metne konu olan bu olayın içeriği ise şöyledir: “¹⁾ Arazinin sahibi [Amur-ilu’nun oğlu] Gaza’nın mührü. ²⁾ 3 hektarlık arazinin 4 dönümlük alanı, Ahi-ya[qar]’ın, Ilya[...]'ın ve Ila[‘i...]'ın arazilerinin bitişiği... (Kırık).

^{r1)} Saman ve mısır vergisinden muaf tutulan bir tepe üzerindeki Ši[....] şehrinin içerisinde yer alan Baruri Kasabası’ndaki 3 dönümü boş, toplamda 8 hektarlık alan-----
^{r6)} ana kraliçenin kız kardeşi Abi-rāmi, ½ mina gümüş karşılığında, 3 nadas yılı ve 3 ekili yıl rehin olarak almıştır. ^{r.e. 10)} Eğer o, gümüşü toparlayabilirse arazisini yeniden geri alabilecektir. ^{r.e.12)} Silim-Aššur ve Didiya’nın şahitliğinde, ^{r.e.13)} Palh[u-ušezib’ in şahitliğinde, ^{e.1)} Ahu-ereš ve Nabû-šarrani’nin şahitliğinde, ^{e.2)} Baruri’dan 3 kişinin (...-eriba), şahitliğinde, ^{e.3)} [katip]–iddina’nın şahitliğinde, ^{e.3)} Sivan ayınının 11. gününde, Barhalzi’nin valisi Šar[ru-nuri’nin hâkimiyet yılında].” Bu metinden de anlaşılacağı üzere Ana Kraliçe Naqī’a’nın kız kardeşi Abi-rāmi, Amur-ilu’nun oğlu Gaza’ya ½ mina gümüş borç vererek onun üç dönümü boş, toplamda sekiz hektarlık arazisini altı yıllığına rehin olarak almıştır. Böylesi bir durum kraliçenin kız kardeşinin belirli bir düzeyde ekonomik güce sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca ½ mina gümüş karşılığında sekiz hektarlık bir arazinin altı yıllığına rehin verilmesi, toprak sahibinin ekonomik anlamda ne kadar zorda olduğuna da işaret etmektedir. Sonuç olarak Abi-rāmi’nin sahip olduğu bu gücün arkasında dolaylı da olsa, Ana Kraliçe Naqī’a’nın olabileceğini düşünmek pek yanlış bir düşünce olmamalıdır.

2.5.3.3.1.10. Tašmetu-šarrat

Taşmetu-šarrat, Sanherib’in Naqī’a dışında bilinen diğer eşi ve aynı zamanda da kraliçesidir.³⁶¹ Çiftin ne zaman evlendiği belli olmadığı gibi Tašmetu-šarrat ve Naqī’a’dan hangisinin Sanherib’in birinci eşi olduğu hususu da net değildir. Bu durum

³⁵⁸ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 37.

³⁵⁹ Geniş bilgi için bkz.: K. Radner, *The Prosopography...*, s. 12-15.

³⁶⁰ S. C. Melville, “Neo Assyrian...”, s. 39.

³⁶¹ Karen Radner, “The Seal of Tašmetum-šarrat, Sennacherib’s Queen, and Its Impressions”, in: Giovanni B. Lanfranchi, Daniele Morandi Bonacossi, Cinzia Pappi, Simonetta Ponchia (Eds.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*, Wiesbaden 2012, s. 691.

Sanherib'in henüz veliaht iken Naqi'a'dan başka bir eşinin olup olmadığını belli olmayışından kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan Asarhaddan, Naqi'a ve Sanherib çiftinin en küçük oğlu olması münasebetiyle, kendisinden daha büyük kardeşleri olabilir. Nitekim Tašmetu-šarrat'ın bir çocuğa sahip olup olmadığı net olmamakla birlikte MÖ 699 yılında Babil'e kral olarak atanan Aššur-nadin-šumi'nin annesinin Tašmetu-šarrat olma ihtimali vardır. Sanherib'in en büyük oğlu olan Aššur-nadin-šumi, beş yıl Babil tahtında oturmasına rağmen, MÖ 694 yılında Elam'a sürgün edilmiş ve onun yerine vasi prens Nergal-šumu-[ibni] yerleştirilmiştir.³⁶²

Sarah Melville gibi birkaç bilim insanına göre ise Naqi'a, Sanherib'in hükümdarlığından itibaren kraliçe olarak adlandırılmaktadır.³⁶³ Tıpkı Naqi'a gibi Tašmētu-šarrat'ın da konumu, bir adak vazosunda geçen şu ifadeye: “*Sanherib'in kraliçesi (SAL/MÍ É.GAL) Tašmētu-šarrat*” dayanmaktadır.³⁶⁴ Buradan Naqi'a ve Tašmetu-šarrat arasında bir statü belirsizliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Asarhaddan kesinlikle Naqi'a'nın oğlu olsa da, diğer prenslerin annelerinin kim olduğu yine de kesin değildir. Dolayısıyla bu çocukların annelerin de bir netlik olmadığı için, kraliçeler arasında bir konum belirsizliği olması doğaldır.

Öte yandan Sanherib, Kraliçe Tašmetu-šarrat'ı çok seviyor olmalı ki, 50 yaşında (MÖ 694'ten sonra) Ninova'daki Güneybatı Sarayı'nda onun için görkemli bir daire inşa ettirmiştir. Bu yapının yazıtında yer alan şu ifadeler: “*ve (yaratılış tanrıçası) Belet-ili'nin, özelliklerini diğer tüm kadınlardan daha güzel yarattığı sevgili eşim, kraliçe (MÍ.É.GAL) Tašmetu-šarrat, senin için sevgi, neşe ve aşk sarayı inşa ettirdim. Tanrıların babası Aššur'un ve (kutsal) Kraliçe (šar-ra-ti) İštar'ın emriyle, bu sarayda hem sağlık hem de mutluluk içinde yaşayabilir ve tam anlamıyla mutluluğun tadını çıkarabiliriz!*”³⁶⁵ Bu betimlemeler Asur kralının şairane yönünü ön plana çıkardığı gibi onun bu davranışı sevginin, zaman ya da mekân fark etmeksizin insana her dönemde neler yaptırabileceğinin en güzel örneğidir.

³⁶² Julian Reade, “Was Sennacherib a Feminist?”, in: Jean-Marie Durand (Ed.), *La Femme dans le Proche-Orient Antique: XXXIIIe Rencontre Assyriologique Internationale (Paris, 7-10 Juillet 1986)*, Paris 1987, s. 140.

³⁶³ S. C. Melville, “Neo Assyrian...”, s. 46.

³⁶⁴ D. D. Luckenbill, *The Annals...*, s. 152.

³⁶⁵ K. Radner, “The Seal of Tašmetum-šarrat...”, s. 692.

Yine yazıttan anlaşıldığına göre, bu metin sarayın iç kısımlarında yer alan devasa bir dairenin girişine yerleştirilmiştir. Kraliçe Taşmetu-şarrat'ın dairesi sade bir odacıktan ziyade sarayın merkezinde bulunan devlet dairelerine benzemektedir. Zira burası her türlü devlet işlerinin görüşüldüğü ve karara bağlandığı bir yer olmasının yanında kraliçenin çalışanlarının ve maiyetinin de ikamet ettiği bir alan olmalıdır.³⁶⁶

2.5.3.3.1.11. Šaddītu

Šaddītu, Sanherib ve Naqī'a çiftinin kızı, Asarhaddan'ın da kız kardeşidir. Prenses Šaddītu hakkındaki bilgilerimizin çoğu: “*arazi satın alma belgesine (SAA 6, 251)*” ve “*kötü ruhlardan uzak tutma ayinine (SAA 10, 273)*” dayanmaktadır.³⁶⁷

Bu bağlamda arazi satın alınışını konu alan mektubun (SAA 6, 251) içeriği şöyledir: “(Başlangıç tahrip olmuş) ¹⁾ [.....] de [.....] ²⁾ nehrin [..... bitişiğinde], [..... ve] Ahu-damgu'nun evinin; ³⁾ Nergal-ubal[li]t ...] ve eşi---- ⁴⁾ Asur kralı Sanherib'in kızı, Asur kralı Asarhaddan'un kız kardeşi Šaddītu, Kargamış minasıyla 8 mina gümüş karşılığında bahsi geçen mülkü satın almıştır. ⁸⁾ Ücreti tamamen ödenmiştir. Bu bahçe, ev, arazi ve insanlar [satın alınmış] ve kayda alınmıştır. Herhangi bir itiraz veya dava geçersizdir. ¹⁰⁾ Gelecekte herhangi bir zamanda her kim: bu insanlar, onların oğulları, yeğenleri, torunları, erkek kardeşleri, memurları, Šaddītu ve onun oğullarına, kızlarına karşı şikâyet ve itiraz ederse, ¹⁵⁾ işlenmiş 10 mina gümüş ve [x mina saf altın Ninova'nın tanrıçası İstar'a sunmak için getirecektir. Ayrıca Asur'un kapısındaki 7 sazlık bataklığı da temizleyecektir. ^{r 1)} Yine o, Aşşur'un ayaklarına 2 beyaz at sunacak ve 4 harbakannu atını da Nergal'in ayaklarına getirecektir. O, bu duruma ve anlaşmaya itiraz etse de kabul edilmeyecektir. ^{r 5)} Sasî'nin şahitliğinde, ^{r 6)} Ubru-[..., ...]’un şahitliğinde, ^{r 7)} Bel-lu-[balaṭ, ...] şahitliğinde, ^{r 8)} Šil-[..., ...] şahitliğinde, ^{r 9)} [.....] şahitliğinde, (geri kalanı tahrip olmuştur).” Bu belgeden anlaşılacağı üzere Asarhaddan'ın kız kardeşi Šaddītu, 8 mina gümüş karşılığında bir arazi satın almıştır. Anlaşma bozulacak olursa işlenmiş 10 mina gümüş ve miktarı bilinmeyen saf altının ödenecek olması, bu sözleşmenin ne derece ağır yükümlülükler taşıdığına işaret etmektedir. Sert ve ağır cezai yaptırımların mevcut olması, bu tür satış anlaşmalarında meydana gelebilecek fikir değişikliklerinin önünü tamamen kesmeye yönelik olmalıdır.

³⁶⁶ D. Kertai, “The Queens....”, s. 117.

³⁶⁷ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 43.

Preseş Šaddītu hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir diğere metin ise, MÖ 672 yılına tarihlenen bir “*kötü ruh kovma ve uzak tutma*” ayinidir. Nabû-nadin-šumi isimli bir büyücü (kâhin), meslektaşı Šumaia'nın kendisinin rızası olmadan ve sadece kral gerçekleştirilmesini emretti diye bir ayin yapmasına bozulmuş olmalı ki, krala sitemini belirten bir mektup (SAA 10, 273) yazmıştır. Mektubun muhtevası ise şöyledir: “¹⁾ Hizmetkârınız Nabû-nadin-šumi'den efendime, kralıma: Efendim, kralım sağlıklı olsun. Nabû ve Marduk efendimi, kralımı çokça kutsasın. ⁷⁾Efendim, kralım bana şöyle mesaj göndermiş: “Git ve Šaddītu için bir ayin yap!—Ben de öyle yaptım ama ayinin geri kalanını uygulayamadım çünkü anlaşma gereği oradan ayrılmak zorunda kaldım. Niçin Šumaia Kalhu'dan aceleyle gelip Šaddītu'ya “Ben hazırlanacağım ve sizin için bu ayini uygulayacağım!” dedi. ^{r 1)} O, bana ... sormalıydı! ^{r 2)} ayini ^{r 4)} ben yapardım..... ^{r 5)} uygulardım... ^{r 6)} Ben görecektim.... ^{r 8)}Kalhu ^{r 9)}...fakat o, ^{r 10)} gelmiş. ^{r 11)} O, “bir kişinin evinden kötülükleri uzak tutmak” ayini gerçekleştiremez, aksine Šaddītu'yu tehlikeye maruz bırakır. ^{r 13)} Kral bana haber yolladı: “Kâhin niçin o ayini gerçekleştirmek için acele etti? O, bu işi hiç de beceremedi!”. Ben o ayini yapacağım---veya onun yaptığından mı öğrenmeliydim?” Asur kralı Asarhaddan'ın kız kardeşi Šaddītu'nun evini kötülüklerden uzak tutmak adına yapılan bu ayin, kralın baş kâhini tarafından gerçekleştirilmemiştir. Dolayısıyla baş kâhin Nabû-nadin-šumi de bu durum karşısındaki sitemini krala belirten bir mektup yazmıştır.

2.5.3.3.1.12. Ešarra-ħammat

Ešarra-ħammat, Asarhaddan (MÖ 680-669)'un eşi ve bilinen tek kraliçesi (MÍ.É.GAL) olmasının yanında, Asurbanipal ve Šamaš-šumu-ukin'in de annesidir.³⁶⁸ Ešarra-ħammat, yaşadığı süre zarfında çok fazla etkin olamamış ve Ana Kraliçe Naqi'a ölünceye kadar daha ziyade ikinci planda kalmıştır.

O ve Asarhaddan çifti yaklaşık olarak MÖ 695 yılında, Asarhaddan vasi prens iken evlenmiş olmalılardır. Zira bu döneme ait metinlerden birinde (SAA 6, 257) Ešarra-ħammat, veliaht prens Asarhaddan'ın evinin hanımefendisi “*bēlat beti*” olarak zikredilmektedir.³⁶⁹ Asarhaddan'ın Asur kralı olmasından yaklaşık sekiz yıl sonra kraliçe için yaptırmış olduğu anıt mezar ve Babil kroniklerinde geçen cenaze merasimi onun, MÖ 672 yılında öldüğünü göstermektedir.³⁷⁰

³⁶⁸ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 39.

³⁶⁹ D. Kertai, “The Queens....”, s. 119.

³⁷⁰ K. Radner, *The Prosopography...*, s. 406.

2.5.3.3.1.13. Ana-tašmētum-taklāk?

Bu kadının kimliği hususunda tam bir netlik söz konusu değildir. Ancak bir tas üzerinde geçen “[ša(?) a-na taš]-me-tu₄-tak-lak MÍ.É.GAL” ifadesinden hareketle onun, Ešarra-ḥammāt’ın ölümünden sonra Asarhaddan’ın ikinci eşi olduğu düşünülmüştür.³⁷¹ Fakat bu kesin olmamakla birlikte başka bir iddiaya göre ise o, önceki Asur krallarından II. Sargon’un eşidir. Bu konudaki bir diğer olasılık Sanherib’in, krallığının başkentini bir yerden başka bir yere taşımasından sonra belki de bu şehirlerde yaşayan krallar veya vasi prenslerden biriyle bağlantılı olduğudur. Bu cümleden hareketle onun, son Asur kralları Aššur-etil-ilani (MÖ 630/627-625) veya Sîn-šarru-iškun’un (MÖ 624-612) kraliçesi olabilme ihtimali de ortaya çıkmaktadır.³⁷²

2.5.3.3.1.14. Šēru’a-eṭirat

Asarhaddan’ın ismi tespit edilebilen tek kızı Šēru’a-eṭirat’dır. O döneme ait birçok metinde Šēru’a-eṭirat ismine oldukça fazla yer verilmesinden dolayı onun hakkında yeterince bilgiye sahip olunmaktadır. Bu bağlamda Šēru’a-eṭirat ile ilgili bilgiler “*Tören Ziyafetinden Beyanlar*” (SAA 7, 154) ve “*Kral ve Ailesi Adına Adaklar*” (SAA 13, 56) adındaki iki metinde kardeşleriyle (Assurbanipal ve Šamaš-šumu-ukin) birlikte geçmesine dayanmaktadır.³⁷³ Bunun dışında onun hakkında bilgi sahibi olunabilen bir diğer kaynak ise, Asurbanipal’in eşi ve Kraliçesi Libbāli-šarrat’a yazılan SAA 16, 28 numaralı bir mektuptur. Prenses Šēru’a-eṭirat tarafından kaleme alınan bu mektup, gelin görünce çekişmesinin güzel bir örneğidir. Saraydaki öncelik sırasının kimde olduğunu anlamamızı sağlayan bu mektubun muhtevası şöyledir: “¹⁾ *Kralın kızının Libbāli-šarrat’a mesajı: ³⁾ Neden bana mektup yazmıyor ya da bir haber göndermiyorsun? Yoksa insanlar “ galiba bu (yani, böyle bir mektup gönderen kimse) büyük kral, kudretli kral, dünya kralı, Asur kralı Asur-etil-ilani-mukinni’nin (Asarhaddan) Veliht Sarayı’nın en büyük kızı Šēru’a-eṭirat’dan daha üstün” diyecek diye mi endişeleniyorsun. ^{r 5)} Hâlbuki sen Asur kralı Asarhaddan’ın Veliht Sarayı’nın yüce veliahtı Asurbanipal’in evinin kadını olan bir gelinsin (yalnızca)!³⁷⁴* Bu metinden anlaşılacağı üzere kraliyet ailesi içerisinde statüsel bir farklılığın olduğu ve kral kızlarının gelinlerden daha üst bir konumda yer aldığı açıktır.

³⁷¹ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 39.

³⁷² D. Kertai, “The Queens...”, s. 121.

³⁷³ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 43.

³⁷⁴ A. Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakınoğu (MÖ 3000-330)*, C. II, s. 198.

Šērū'a-ētirat ismi, bahsi geçen bu metinlerin dışında MÖ 669'da Adad-šumu-uşur'un kraliyet ailesinin sağlık durumunu, Asur kralına izah ettiği bir bilgilendirme raporunda da (SAA 10, 223) geçmektedir. Metnin son bölümünde ismi zikredilen Šērū'a-ētirat'ın sağlık durumu hakkında bir bilgi yoktur.

Diğer taraftan metinlerde isimleri zikredilmemişse de, Asarhaddan'ın bir tek kızı olduğu düşünülmemelidir. Zira Asur kralının Šērū'a-ētirat'ın dışında kızı veya kızlarının olması oldukça muhtemeldir. Nitekim Babilli Nabû-nadin-šumi, kimliği belli olmayan bir prensese hitaben “*babanız ve sizin için dua ediyorum*” şeklinde bir mektup (SAA 18, 55) yazmıştır. Burada bahsi geçen prensesin Asur kralı Asarhaddan'ın kızlarından biri olduğuna şüphe yoktur.³⁷⁵ Bu konudaki bir diğer kaynak ise Asarhaddan'ın beklenmedik saldırıları denetim altında tutmak umuduyla kendi kızlarından birini İskit reisi Bartatua ile evlendirmek istemesini konu alan bir metne dayanmaktadır. Asur kralı söz konusu bu evliliğe oldukça önem veriyor olmalı ki, bu metinde güneş tanrısı Šamaš'a yaşanacak olaylar hakkında sorular sormuştur. SAA 4, 20 nolu metne konu olan bu olayın ilgili bölümü şöyledir: “¹ Šamaš, büyük efendim, sana sorduğum şeye olumlu bir cevap ver! 2) İskitlerin kralı Bartatua, kral kızlarından biriyle evlenmeye talip olduğu mesajını Asur kralı Asarhaddan'a gönderdi, 4) Eğer Asur kralı Asarhaddan ona kızını verirse, İskitlerin kralı Bartatua Asur kralı Asarhaddan ile iyi niyetle, barış dolu ve dürüst sözlerle konuşacak mı? 8) Asur kralı Asarhaddan'ın anlaşmasına bağlı kalacak mı? Asur kralı Asarhaddan'u memnun etmek için ne gerekirse yapacak mı?....”³⁷⁶ Tanrı Šamaš'a yöneltilen bu sorgunun nasıl şekillendiği belli olmamakla beraber, SAA 4, 21-22 numaralı metinlerde benzer işlemlerin tekrarlanması, Asur kralı açısından müspet sonuçlanmadığına işaret etmektedir.

2.5.3.3.1.15. Libbāli-šarrat

Yaklaşık 390 yıllık (MÖ 1000-610) bir süre zarfında varlığı tespit edilen Yeni Asur Devleti Dönemi kraliyet kadınlarından sonuncusu ise, Asurbanipal'in eşi ve kraliçesi Libbāli-šarrat'tır. MÖ 7. yy'a tarihlenen bir stel üzerinde Asurbanipal'in ilk eşi ve kraliçesi olarak betimlenen Libbāli-šarrat, Asurbanipal ile henüz o veliaht prens iken evlenmişlerdir.³⁷⁷ Zaten sadece bir metin dışında onun hakkındaki bilgilerimizin çoğu da,

³⁷⁵ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 44.

³⁷⁶ A. Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakınoğu (MÖ 3000-330)*, C. II, s. 198.

³⁷⁷ Natalie N. May, “Neo-Assyrian Women, Their Visibility, and Their Representation in Written and Pictorial Sources”, in: Saana Svärd, Agnès Garcia-Ventura (Eds.), *Studying Gender in the Ancient Near East*, Eisenbrauns, Pennsylvania 2018, s. 251.

Asurbanipal'ın veliyaht olduğu döneme dayanmaktadır. Söz konusu bu stelde Asurbanipal'ın veliyaht prens olduğu net biçimde anlaşılrsa da, çiftin çocuklarının olup olmadığı hususunda hiçbir detay yoktur.

Diğer taraftan Asur Devleti'ne başkentlik yapmış Ninova şehrinin kraliyet sarayındaki anıtsal bir frizin üzerinde yer alan “*Asma Çardağı Altında Şölen*” sahnesi de, Yeni Asur Devleti'nin yönetici sınıfı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu anıtsal frizde Asur kralı Asurbanipal (MÖ 7. yy) Elam zaferini asma, hurma, çam ve nar ağacı dikili bahçesinde dinlenir vaziyette bir şölenle kutlarken; Kraliçe Libbāli-šarrat ise onun ayak ucunda bir tahta oturmuş ve elinde kadeh tutarken resmedilmiştir.³⁷⁸ Bu betimleme kraliçenin konumunu görebilmemiz açısından son derece önemlidir.

Ayrıca MÖ 672-669 yılları arasında Asur Sarayı'nda yaşayan Asurbanipal'ın kız kardeşi Šērū'a-ētirat tarafından Libbāli-šarrat'a yazılmış olan bir mektup (SAA 16, 28), kraliyet ailesinin kadın üyeleri arasında bir gerginlik olduğuna işaret etmektedir.³⁷⁹ Asur kralı Asarhaddan'ın kızı prenses Šērū'a-ētirat bu mektupla Libbali-šarrat'a, ondan daha yüksek bir konumda olduğunu hatırlatmaktadır.³⁸⁰

Buraya kadar Kraliçe Libbāli-šarrat ile ilgili verilen bu bilgiler, Asurbanipal'ın daha Asur kralı olmazdan önceki dönemine dayanmaktadır. Asurbanipal'ın hükümdarlığı döneminde (MÖ 668-630/627) kraliçe hakkında bildiğimiz tek şey onun, Marduk-šarru-uşur adında bir araba sürücüsüne sahip olduğudur.³⁸¹

Asurbanipal'den sonra sırasıyla Asur tahtına oturan son dört Asur kralının [Asur-etil-ilani (MÖ 630/627-625), Sin šumu lešir (MÖ 626-625), Sin-sarra-iskun (MÖ 624-612) ve II. Asur-uballit (MÖ 612-610)] kraliyet ailesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Yukarıda sunulan kanıtlar, Yeni Asur kraliçelerinin ve ana kraliçelerinin idari, sosyal ve ekonomik anlamda pek çok görevlerinin olduğunu göstermektedir. Özellikle konu harem yönetimi olduğunda bu kurumun sevk ve idaresi doğrudan onların elindeydi.

³⁷⁸ N. N. May, a.g.m., s. 259.

³⁷⁹ SAA 16 28 nolu mektubun muhtevasını daha önce açıkladığımız için, burada sadece söz konusu mektubun değerlendirilmesi yapılmıştır.

³⁸⁰ S. C. Melville, “Neo Assyrian...”, s. 43.

³⁸¹ Saana Svärd, “Changes in Neo-Assyrian Queenship”, in: Natalie N. May-Saana Svärd (Eds.), *Change in Neo-Assyrian Imperial Administration: Evolution and Revolution, State Archives of Assyria Bulletin (SAAB)*, V. XXI, İtalya 2015, s. 164.

Bu müessesenin içerisinde ikamet eden çok sayıda personel, kendilerine uygun görülen görevlerine göre sınıflandırılmışlardı.

2.5.3.3.2. Sarayda (Haremde) Görev Yapan Kadın Personeller

Çivi yazılı ve arkeolojik kaynaklardan anlaşıldığına göre kralın annesinin ya da kraliçenin idaresi altında çok sayıda kadın-erkek çalışan vardır. Nitekim bu bilgiler ışığında onların hizmeti altındaki kişileri üç kategoride tasniflemek mümkündür. Buna göre temel işçiler sınıfında: “*deri işçileri, çobanlar, dokumacılar ve fırıncılar*”, idari personeller sınıfında: “*hadımlar, köy yöneticileri, hazinedarlar, saray komutanları ve baş fırıncı*” ve askeri personeller sınıfında da: “*hadımlar ve birlik komutanları*” bulunmaktadır.³⁸² Her ne kadar ana kraliçenin veya kraliçenin çalışanlarının çoğunluğunu erkekler oluştursa da, bu görevliler arasında çok sayıda kadın çalışan da vardır. Zira bu kadın çalışanlar arasında “*şakintu, lahhinutu, tupşarrutu, masennutu, nuārtu, nappahtu, palissu, gallabtu, kurgarrutu, muraqqitu, sagitu, apitu ve amat ekalli*” gibi görevliler bulunmaktadır. Bu personeller arasında ana kraliçe adına haremi yöneten “*şakintu*” unvanına sahip kadın görevliler, önem açısından ilk sırada yer almaktadır.

2.5.3.3.2.1. Şakintu

Şakintu terimi, “*tayin etmek, atamak*” anlamlarına gelen *şakānu* fiilinden türetildiği için, bu kelime aslında “*atanmış kadın*” manasına gelmektedir.³⁸³ Metinlerde Sumerce *MÍ.GAR* şeklinde geçen bu kelimenin *Şakittu/Şagimtu* şeklinde kullanımları da mevcuttur. Yeni Asur saraylarında haremde sorumlu bu kadın görevliyi ifade etmek amacıyla “*memur/yönetici/müdire*” benzetmeleri yapılmıştır. Öte yandan bu terim, erkek görevlilere ait bir unvan olan “*şaknu*” kelimesinin dişi formdaki karşılığı olsa da, *şaknunun* görev ve sorumluluğu *şakintudan* tamamen farklıdır. Nitekim *şaknu* kelimesi “*eyalet yöneticisi*” veya “*askeri bir rütbeye*” karşılık olarak kullanılan bir unvandır.³⁸⁴ Dolayısıyla bu iki terimin fonksiyonel anlamda yapmış oldukları işler birbirine benzerlik göstermez.

Şakintu terimi, harem kurumunun varlık gösterdiği pek çok eski çağ toplumunda gelişim sergilemişse de, ona dair ilk kayıtlar Yeni Asur Devleti Dönemi metinlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda en erken kayıt MÖ 788 yılında III. Adad-nirari Dönemi'ne (MÖ 810-783) ait iken, en son kayıt MÖ 617 yılına Sin-şarru-işkun

³⁸² S. Svård, *a.g.e.*, s. 130.

³⁸³ S. Teppo, “The Role and the Duties.....”, s. 257.

³⁸⁴ S. Svård, *a.g.e.*, s. 140.

Dönemi'ne (MÖ 624-612) veya Asur Devleti'nin çöküş yıllarına (MÖ 611) tarihlenmektedir.³⁸⁵

Genel itibariyle *šakintu* terimi için harem yöneticisi benzetmesi yapılmasına rağmen, onların görevleri sadece idarecilikle sınırlı kalmamıştır. Öyle ki, sarayda kraliçenin başyardımcısı sıfatını taşımalarından dolayı saray erkânı arasında daha yüksek bir statüye sahip olmuşlardır.³⁸⁶ Ayrıca *šakintuların* arazi ve köle satın alımı gibi çeşitli ekonomik işleri yerine getirdikleri ve kraliyet kaynaklarından geniş ölçüde yararlandıkları, yazılı metinlerden tespit edilmektedir. Hatta bu metinlerde *šakintu* ve emri altındaki görevliler, bünyesinde geniş yetkiler barındıran bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla konumları gereği oldukça etkin olmaları, onların kendi içlerinde bağımsız hareket eden kadın memurlar olarak adlandırılmasına imkân sağlamıştır.³⁸⁷ Yine de *šakintuların* kraliçelerin özel hizmetkârları olup-olmadıkları veya görevlerinin sadece kraliçe ile sınırlı olup olmadığı hususu net değildir. Keza Heltzer, *šakintu* teriminin metinlerde her zaman “*kraliçenin šakintusu*” olarak geçmeyişinden hareketle, *šakintuların* sadece kraliçeye hizmet etmekle mükellef olmadıklarını düşünmektedir.³⁸⁸

Öte yandan bu kadın görevlilerin saray personeli olarak kabul edilip varlıklı bir yaşam sürmeleri, mal mülk sahibi olmaları ve hukukî işlere bağımsız olarak katılabilmeleri noktasında herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Bu noktada birçok bilim insanı *šakintuların* nüfuzunun genişliği ve görevlerinin çeşitliliği konusunda hem fikirdir. Köle satın alma, onların görevlerinin arasında en başta gelenidir. Nitekim *šakintular*, hareme üye temininde özellikle de kadın köle tedarikinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu döneme ait kaynaklar da saray için yeni köleler temin edilmesinin, *šakintuların* görevlerinin önemli bir parçası olduğunu doğrulamaktadır. Bu noktada başkent bölgesinde görevli olan *šakintuları* konu alan SAA 6, 85-86-87 numaralı metinler, bir *šakintunun* köle satın alabildiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Sırasıyla bu metinlerin içeriği şu şekildedir: “¹⁾ Köle ticareti yapan *Kiqil[lanu]* mührü, [*NN'nin mührü*], ⁴⁾ Bu adamların hizmetçisi olan *Nabû-na'id* ve kadın *Akbarâ----* ⁷⁾ başkent haremının yöneticisi, bu adamlarla anlaşma yaparak onları kralın minasıyla 1 mina gümüş karşılığında satın almıştır. ¹⁰⁾ Ücreti tamamen ödenerek bu

³⁸⁵ H. Hande Duymuş-Florioti, “Asur İmparatorluk Sarayında Görevli Kadın Personel: *Šakintu* Örneği”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl, 9, S. 28, Aralık 2016, s. 810.

³⁸⁶ Saana Svård, “Maid of the King” (Gême *ša šarri*) in the Neo-Assyrian Texts”, in: Şevket Dönmez (Ed.), *Studies Presented in Honour of Veysel Donbaz*, İstanbul 2010, s. 252.

³⁸⁷ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 53.

³⁸⁸ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 54.

insanlar satın alınıp himaye altına alınmıştır. Herhangi bir şekilde anlaşmanın iptali söz konusu değildir.¹⁴⁾ Gelecekte [her kim] olursa olsun bir [şikâyette bulunursa] Ninova'nın tanrıçası İstar'a, 4 mina [rafinize] edilmiş gümüş ve [x mina] saf [altın] sunacaktır. Ayrıca anlaşmayı bozan kişi ödenen ücretin [10 kat] fazlasını geri ödeyecektir. O bu duruma ve [anlaşmaya] itiraz etse de kabul edilmeyecektir.^{r 4)} 100 gün boyunca epilepsi hastalığına yakalanmamaya ve sonsuza kadar sahtekârlığa başvurmayacağına garanti verecek.^{r 7)} Veliht prensin hizmetkârı Eni-il'in şahitliğinde,^{r 8)} Ša-Issar-dubbu'nun şahitliğinde,^{r 9)} Ahi-nadbi'nin şahitliğinde,^{r 10)} Šamaš-iddina'nın şahitliğinde,^{r 11)} Nabû-ašared'in şahitliğinde,^{r 12)} Tebet ayının 9'unda, Zazî'nin hâkimiyet yılında." SAA 6, 85 numaralı metne konu olan bu olayda başkent haremının yöneticisi iki köleyi 1 mina gümüş karşılığında satın almaktadır. Ayrıca burada önemli olan bir diğer husus ise satın alınan kölelerin 100 gün boyunca epilepsi hastalığına yakalanmayacağına ve sahtekârlık yapmayacaklarının teminatı alınmıştır. Epilepsi hastalığı o dönemde yaygın bir hastalık olmalı ki, kişinin belirlenen süre öncesinde etkinlenmemesi hedeflenmektedir.

SAA 6, 86 numaralı metnin içeriği ise şöyledir: "(Başlangıç tahrip olmuş),¹⁾ kadın Su[....., eşi], iki oğlu ve kızı, [toplamda 5 kişi; NN ve eşi] ve iki oğlu, toplamda 4 kişi;³⁾ Madaya, [....., toplamda x]; Uraya ve eşi; Sit[ir....., toplamda x]; Nergal-iddina; toplamda Arbailayu'nun hizmetkârı olan 20 kişi-----,⁷⁾ [.....], başkent haremının yöneticisi 8 mina [gümüş] karşılığında bu [20 kişiyi satın almış ve kayda geçirmiştir]. (Kırık)¹³⁾ [Her kim] anlaş[maya] uymaz ve yöneticiye karşı gelmeye çalışırsa, [Tanrı Aššur'a] iki beyaz at sunmalıdır. (Kırık)^{r 1)} Anlaşmayı bozan kişi, [ödenen ücretin 10 kat fazlasını geri ödeyecektir. O bu duruma ve anlaşmaya] itiraz etse de kabul edil[meyecektir].^{r 3)} İşe alım sorumlusu Marduk-ereš'in şahitliğinde,^{r 4)} İşe alım sorumlusu Halmanu'nun şahitliğinde,^{r 5)} Ninova'nın yerel yöneticisi Nabû-belu-uşur'un şahitliğinde,^{r 6)} Ninova'nın yerel yöneticisi Nabû-rim-ilani'nin şahitliğinde,^{r 7)} Ninova şehrinin denetmeni Nabû-šarrani'nin şahitliğinde,^{r 8)} Veliht prensin katibi Nani'nin şahitliğinde,^{r 9)} At tüccarı Nadin-Ea'nın şahitliğinde,^{r 10)} Tüccar Haldi-remanni'nin şahitliğinde,^{r 11)} Saray katibinin yardımcısı Nabû-dammiq'in şahitliğinde,^{r 12)} Ninova'nın [NN]'nin şahitliğinde,^{r 13)} İç şehrin tapınağının denetmeni [...]ania'nın şahitliğinde,^{r 14)} Kraliçenin [....., NN]'nin şahitliğinde,^{r 15)} Sin-šar-ilani'nin üçüncü adamı [...]-ahu-uşur'un şahitliğinde,^{r 16)} Komutanların başının [üçüncü adamı NN]'nin şahitliğinde,^{r 17)} Ninovalı [NN]'nin şahitliğinde, (Geri kalanı tahrip olmuştur)." Metinden anlaşılacağı üzere yapılan anlaşmanın bozulması pek mümkün

görünmemektedir. Çünkü 20 köleye ödenen 8 *minalık* gümüşün, 80 *mina* gümüş oranında ödenecek olması, anlaşmanın bozulmamasına yönelik önemli bir caydırıcı etkendir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen *şakintunun* başkent Ninova da görevli olduğu anlaşılmaktadır.

SAA 6, 87 numaralı metnin konusu ise şöyledir: “(Başlangıç kırık) ¹⁾Baş[kent] hareminin yöne[ticisi] 10 mi[na gümüş] karşılığında onları (köle) [satın almış ve] kayıt altına almıştır. ³⁾ Ücreti tamamen ödenmiştir. Bu insanlar satın alınmış ve kaydedilmiştir. Herhangi bir itiraz anlaşma karşısında geçersizdir. ⁵⁾ Gelecekte herhangi bir zamanda her kim, Se’gabbari veya oğullarına, torunlarına, erkek kardeşlerine ya da komşularına veya yöneticinin sözleşmesine karşı çıkar ve şikâyet ederse, ^{r 1)} Ninova’nın tanrıçası İstar’a rafinize edilmiş 10 mina gümüş ve 1 mina saf altın; tanrı Aşşur’a 2 beyaz at; yer altı tanrısı Nergal’e ise 4 harbakannu at, adak olarak sunulmalı ve anlaşmayı bozan kişi ödenen ücretin 10 kat fazlasını geri ödemelidir. O, bu duruma ve anlaşmaya itiraz etse de kabul edilmeyecektir. ^{r 7)} Yerel yönetici Nabû-bel-uşur’un şahitliğinde, ^{r 8)} Nabû-rimilani’nin şahitliğinde, ^{r 9)} Şar- Aşşur’un şahitliğinde, ^{r 10)} Nabû-şumu-[.....] şahitliğinde, ^{r 11)} Bel-[.....] şahitliğinde, (Kalanı tahrip olmuştur).” Bu metinlerden anlaşılacağı üzere *şakintular*, saraylarda çok sayıda insandan sorumludur. Ancak burada ilginç olan onların satış yaptığına dair herhangi bir bilginin olmamasıdır. Böylesi bir durum ya satışa ihtiyaç duyulmadığını ya da *şakintuların* satıştan sorumlu olmadıklarını akla getirmektedir. Belki de bir harem personeli olmalarından dolayı herhangi bir satışa nadiren ihtiyaç duymuş olabilirler.³⁸⁹ Yine de onların konularını ve güçlerini dikkate alındığında, herhangi bir satış gerçekleştirilmemiş olmaları gerçekten oldukça ilginçtir.

Şakintular köle temini gibi asli görevlerinin dışında ödünç koyun ve gümüş verme gibi farklı faaliyetler içerisinde de olmuşlardır. Bu bağlamda bir *şakintunun* ödünç koyun vermesini konu alan SAA 6, 84 numaralı metin, onun hukuki çerçevede karar verici olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.³⁹⁰ Söz konusu metnin içeriği şöyledir: “¹⁾ Yöneticiye ait olan 11 koyun koçlarıyla beraber Nabû-nadin-ahi’nin tasarrufundadır. ⁵⁾ İlu-uda inanni’nin şahitliğinde, ⁶⁾ Nabû-ahu-uşur’un şahitliğinde, ⁷⁾ Mannu-ki- İssar’ın şahitliğinde, ^{r 1)} [Kâ]tip La-tubaşanni-ilu’nun şahitliğinde, ^{r 2)} Adar

³⁸⁹ S. Teppo, “The Role and the Duties.....”, s. 264.

³⁹⁰ G. Barjamovic, a.g.m., s. 56.

ayının 10. gününde İlu-isse'a'nın hâkimiyet yılında.” Metinden de anlaşılacağı üzere *şakintu* burada karar verici ve çözüm üretici rolündedir.

Gümüş ödünç verme, onların bir diğer iş sahasını oluşturmaktadır. Öyle ki SAA 14, 159 numaralı metin de, bunu destekler durumdadır. Arazi ve köle satın almanın dışında bir rehineye karşılık gümüş borç vermenin anlatıldığı bu metnin içeri şöyledir: “¹⁾ Başkent haremının yöneticilerine [ait olan] Kargamış minasıyla [x mina gümüş], Urdu-İssar'ın kullanımındadır. ⁵⁾ Urdu-İssar'ın oğlu Urbu-ahhešu, başkent haremının yön[eticilerinin] emrine rehin olarak verilmiştir. ⁹⁾Eğer o su, yağ, yılan veya akrep tarafından ölür veya kaçarsa, bu durumun cezasını Urdu-İs[sar] çekecektir. ^{r 1)}Harem yöneticileri onun gümüşünü geri verecektir. ^{r 2)} Gümüş ödendiğinde, o adamı kurtaracaktır. ^{r 3)}Onlar adamı serbest bırakmazsa, harem yöneticileri onun karşılığı olan gümüşü [ödeyecektir]. ^{r 5)} Dannayu ve Bel-ahhe'nin şahitliğinde, ^{r 6)} Miqtu-a(dur) ve Tab-şar-İssar'ın şahitliğinde, ^{r 7)} Tabalayu'nun şahitliğinde, ^{r 8)} Mannu-ki-Ninua'nun şahitliğinde, ^{r.e. 9)} Kâtip Sumaia'nın [şahitliğinde], ^{r.e. 10)} Kislev (“rüyalar ayı”, kasım-aralık) ayının 26. günü, Sin-şumu-ibni'nin görev süresinde.” Bu metin *şakintuların* görevlerinin yanında farklı uğraşlar içerisinde olduklarının da göstergesidir. Keza Yeni Asur Dönemi'ne ait pek çok metin de bu durumu destekleyici bilgiler vermektedir. Nitekim bu doğrultuda görüş beyan eden Gojko Barjamovic'e göre *şakintular*, nüfuzlu ve ekonomik işlerde aktif çalışan bir kadınlar sınıfı olup, onların temel görevleri saray içindeki tekstil üretimini organize etmektir. Onun bu görüşünün dayanak noktası ise SAA 7, 23 numaralı metne konu olan 145 dokumacı ve 13 *şakintudur*.

Ana kraliçe ve kraliçeden sonra haremın yönetilmesinde birinci derecede sorumlu olan *şakintular*, üstlendikleri yetkinin ve sahip oldukları gücün önemine binaen maiyetlerinde çok sayıda görevli çalıştırmışlardır. Pek çok yazılı kaynaktan anlaşıldığına göre bir *şakintunun* sorumluluğu altında kadın kâtipler, hadım memurlar (*şareşi/LÚ.SAG*), kadın hizmetliler ve aşçılar bulunmaktaydı.³⁹¹ Nitekim SAA 6, 152 numaralı metinde bir *şakintunun* Rudadidi isimli hadım memuru, MÖ 687 yılında bir kadının satın alınması ile ilgili belgede şahit olarak kaydedilmiştir.³⁹² Aynı şekilde SAA 14, 177 numaralı metinde de *şakintunun* hadım memuru Remut-Nergal'in bir arazi satın aldığı anlatılmaktadır. Bahsi geçen metnin içeriği ise şöyledir: “¹⁾[Satılmış olan, boş arazinin sahibi Hari-...]’nin oğlu [Remutti-il’in mührü]. ⁴⁾ Naşibin[a]’daki boş arazi---

³⁹¹ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 151.

³⁹² S. Teppo, *a.g.e.*, s. 55.

, ⁵⁾ *Harem yöneticisinin hadımı Remut-Nergal, Remut-ili ile 8 mina bakır karşılığında anlaşarak o araziyi satın almıştır.* ⁹⁾ *Parası tamamen ödenmiştir. Bu boş arazi satın alınıp kayda geçilmiştir. Herhangi bir itiraz veya şikâyet geçersizdir.* ¹³⁾ *Gelecekte herhangi bir zamanda (her kim), Remutti-il'nin oğullarına, erkek kardeşlerine, erkek yeğenlerine-----, (Gerisi Kırık).*” Bu metin, *şakintunun* sorumluluğu altındaki bir hadım memurunun, Mardin'in Nusaybin ilçesindeki bir araziyi satın alabilecek ölçüde ekonomik güce sahip olduğunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

MÖ 8. ve 7. yy'lar arasına tarihlenen Yeni Asur Devleti Dönemi metinleri, farklı şehirlerde olmak üzere çok sayıda *şakintu* unvanlı kadından bahsetmektedir. Bu konuda SAA 7, 23 numaralı metin ayrı bir önem taşımaktadır. Harem yöneticileri ve dokumacıları üzerine bir inceleme özelliği taşıyan bu metin, aynı zamanda farklı saraylarda faaliyet gösteren toplam 13 kadın harem yöneticisine yer vermektedir. Söz konusu metnin ilgili kısmı şöyledir: “¹⁻¹³⁾ *Başkent Ninova'nın, Ninova'nın yenilenmiş sarayının, yeni kurulan askeri birliğin yenilenmiş sarayının, Naşibina'nın, Şibaniba'nın, Bit-Adad-le'i'nin, Şudu'nun, Te'di'nin, Kahat'ın, Sunê'nin (2 kişi), Tuphan'ın ve kadınlar evinin ev halkının harem yöneticileri, yani toplamda 13 [harem yöneticisi].*” Bu metin Asur krallarının, sadece Ninova ve Kalhu gibi büyük şehirlerde değil, aksine tüm ülkede haremlerinin olduğunu gösterirken, her harem de ilke olarak aynı şekilde idare edildiği bir yönetim modelinin benimsenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Buna göre söz konusu görevliler, ya doğrudan Ninova (Ninua/Musul), Asur, Kalhu (Nimrud)³⁹³ gibi başkentlerde ya da Kasappa³⁹⁴, Kilizi³⁹⁵, Arbail³⁹⁶, Adian ve Şibaniba (Tell Billa) gibi başkentlere yakın Kuzey Mezopotamya şehirlerinde görev yapmışlardır. Bununla birlikte nadir de olsa, Tuşhan (Diyarbakir, Ziyaret Tepe), Nasibina (Nisibis/Nusaybin), Kahat³⁹⁷, Til-Barsip (Tell Ahmar)³⁹⁸ gibi uzak bölgelerde görev yapanlar da bulunmaktadır.³⁹⁹ Ancak isimleri tespit edilen *şakintular* ve hizmetlerinde çalıştırdıkları görevlilerle ilgili bilgilerimiz çoğunlukla Asur, Kalhu, Ninova, Til-Barsip

³⁹³ Dicle Nehrinin doğu kıyısında, Musul'un ise 30 km güney batısında yer alan bir Kuzey Mezopotamya şehridir.

³⁹⁴ Muhtemelen bir Asur şehri olan Kiluzu yakınlarına lokalize edebileceğimiz Kuzey Mezopotamya şehridir. Bugünkü ismi Tell Keshaf olan bu şehir Büyük Zab Nehri üzerindedir.

³⁹⁵ Arbil şehrinin 28 km batısında yer alan bir Kuzey Mezopotamya şehridir.

³⁹⁶ Büyük ve küçük Zap nehirleri arasındaki Dicle'nin doğu yamacında bir yer alan bir Kuzey Mezopotamya şehridir.

³⁹⁷ Dicle Nehri'nin yakınlarında yer alan bir Kuzey Mezopotamya şehridir.

³⁹⁸ Fırat nehrinin doğu yamacında, Karkamış'ın ise 22 km güneyindedir.

³⁹⁹ S. Parpola, “The Neo-Assyrian Royal Harem”, s. 617.

ve Tuşhan şehirlerinde ortaya çıkan kaynaklara dayanmaktadır.⁴⁰⁰ Yine Til-Barsip şehrinin harem yöneticisi, Tabaia isimli bir adamdan Pansi adındaki kölesini ½ mina 5 *şeqel* gümüş karşılığında satın almıştır.⁴⁰¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Til-Barsip şehrinin *şakintusu* da tıpkı diğer harem yöneticileri gibi benzer faaliyetlerde bulunmuştur.

Diğer taraftan SAA 6, 247 numaralı metin, Kilizi haremının yöneticisine ait ve onun kullanımında olan bir katırdan bahsedilmektedir. Böyle bir konuda kaleme alınmış olması onu, diğer metinler nazarında biraz farklı kılmaktadır. Bu metinlerden anlaşıldığı üzere Yeni Asur Devleti bünyesindeki pek çok farklı şehirde çok sayıda *şakintu* görev almıştır. Bu durum Asur kraliçelerinin imparatorluk dâhilinde farklı yerlerde ekonomik işler yürütmesiyle de doğru orantılıdır. Zira başkent dışında olan *şakintular*, merkezdeki kraliçenin ekonomik işlerini yürütüyor olmalıdırlar.⁴⁰² Bu da bize kraliçe yoksa bile, onun adına işlerini takip edip düzene koyan bir *şakintunun* görevlendirildiğini göstermektedir.

Öte yandan bir *şakintunun* evlenebilmesinin önünde hiçbir engel yoktur. Zira onların evlenebildiklerini ve hatta çocuk sahibi olduklarına dair bilgiler mevcuttur. *Şakintu* kadınlarının evli ve çocuk sahibi olduklarına bakılırsa, normal bir aile hayatları olduğunu düşünebiliriz. Nitekim onların saray hayatının dışında kendilerine ait bir yaşamlarının olması ve özel işlerinde bağımsız hareket etmeleri de bu görüşü destekler boyuttadır. Ancak eşlerinin kimliği hususunda bir netlik yoktur.⁴⁰³ Onların sahip olduğu güç sadece kendileriyle sınırlı kalmamış ve aile üyeleri de bu durumdan nasibini almıştır. Nitekim SAA 6, 250 numaralı metin, bir *şakintunun* aile efradından kız kardeşi ve onun faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁴⁰⁴ Söz konusu metnin içeriği ise şöyledir: “¹⁾ Satılmış kadınların sahibi Me[nahem]’in mührü, ³⁾ Menahem’e ait olan Yaqar-ahhe, kızı ve kadın Abi-yahya yani toplamda üç kişi---, ⁷⁾ Yöneticinin kız kardeşi Abi-rahi, Kargamış minasıyla 2 mina gümüş karşılığında onları anlaşma yaparak satın almıştır. ¹¹⁾ Ücreti tamamen ödenmiştir. Bu insanlar kayda alınarak satın alınmıştır. Herhangi bir itiraz veya dava geçersizdir. ^{r 2)} Her kim anlaşmayı bozmaya çalışırsa, 10 mina gümüş ve bir mina saf altını Ninova’nın tanrıçası İştâr’a sunmak için getirmelidir. Aynı şekilde ödenen ücretin 10 katını da geri ödeyecektir. O, bu duruma ve anlaşmaya itiraz etse de kabul edilmeyecektir. ^{r 7)} Rahip Silim-ili’nin şahitliğinde, ^{r 8)} Dadi’nin

⁴⁰⁰ H. H. Duymuş- Florioti, “.....Şakintu Örneği”, s. 811.

⁴⁰¹ Stephanie Dalley, “Neo-Assyrian Tablets From Til Barsib”, *Ancient Near Eastern Studies*, V. XXXIV, 1996-1997, s. 83.

⁴⁰² H. H. Duymuş- Florioti, “.....Şakintu Örneği”, s. 812.

⁴⁰³ S. Svård, *a.g.e.*, s. 151.

⁴⁰⁴ S. Teppo, “The Role and the Duties.....”, s. 264.

*şahitliğinde, ^{r 9)}Milki-la[rim]’in şahitliğinde, ^{r 10)}El-u[...]’nun şahitliğinde, ^{r 11)} [...] -ahu- [...] şahitliğinde, (iki madde kırık), (^{t.e. 14)} Ayın.... gününde, yöneticinin hakimiyet yılında.” Anlaşılacağı üzere kız kardeş Abi-rahi, üç kadın köle satın almıştır. Buradan *şakintuların* akrabalarının da varlıklı bir yaşam sürdüğü tahmin edilebilir.*

2.5.3.3.2.1.1. Kimliği Tespit Edilen Şakintular

Şakintu ile ilgili metinlerden çok sayıda harem yöneticisinin varlığı tespit edilse de, bunlardan sadece yedisinin ismi bilinmektedir.

2.5.3.3.2.1.1.1. Addatī

Asur kralı Sanherib Dönemi’nde (MÖ 704-681) Ninova’da *şakintu* olarak görev yapan Addatī hakkında bilgilerimiz SAA 6, 81-82 numaralı metinlere dayanmaktadır.⁴⁰⁵ Buna göre yönetici Addatī’nin ödünç gümüş vermesini konu alan SAA 6, 81 numaralı metnin içeriği şöyledir: “¹⁾Yönetici [Adda]ti’ye ait olan Karkamış minası ile 2 mina gümüş para, köy ihtiyar heyeti vekili [Bib]iya’nın kullanımındadır. ⁵⁾ 2 mina gümüş karşılığında, Asur arazisinin dışında 12 hektarlık mülk, Qurdi-Adad, eşi, 3 oğlu, Kandalanu ve eşi yani toplamda 7 kişi ve 12 hektarlık mülk Addatī’nin kullanımına rehin olarak yer verilmiştir. ¹¹⁾ O, gününde gümüş borcunu öderse, rehineleri ve arazisini geri alacaktır. ^{r 2)} Ninova kâtibi Nabû-şumu-leşir şahitliğinde, ^{r 3)} Şuriha-ila’i’nin şahitliğinde, ^{r 4)} Hekim Şamaş-ahu-iddina’nın şahitliğinde, ^{r 5)} Fırıncı Dari-Bel ve Tabi’nin şahitliğinde, ^{r 6)} Terzi Zabinu, ve Andaranu’nun şahitliğinde, ^{r 7)} Kaz çobanı Şamaş-ahu-uşur’un şahitliğinde, ^{r 8)} Kapıcı Sagibî’nin şahitliğinde, ^{r.e. 9)} Nabu-sallim’in şahitliğinde, ^{r.e. 9)} Mart ayında, Damascus’un yöneticisi İlu-isşe’a’nın görev süresinin birinde.” Borç alan kişi o kadar sıkışmış ve zor durumda olmalı ki, 2 mina gümüş için 12 hektarlık bir alanı ve yedi kişiyi rehin vermeyi kabul etmiştir. Alacaklı açısından ise oldukça karlı bir anlaşma yapılmıştır. Bu metin bir *şakintunun* gümüş ödünç verme konusuna güzel bir örnektir. Ayrıca metinde şahitlerin icra ettikleri meslek gruplarıyla beraber geçmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Diğer taraftan aynı yöneticinin bir kadın köle satın almasını konu alan SAA 6, 82 numaralı metnin içeriği şöyledir: “(Başlangıç tahrip olmuştur.) ¹⁾ [Yönetici Addatī [x mina gümüş karşılığında] sözleşme yapmış ve bir kadın satın almıştır. ²⁾ Parası [tamamen ödenmiştir]. Bu kadın satın [alınmış ve kaydedilmiştir]. Yapılan sözleşmenin veya antlaşmanın herhangi bir biçimde iptali [söz konusu değildir]. ⁵⁾ [Her kim] gelecekte bir

⁴⁰⁵ S. Teppo, a.g.e., s. 56.

zamanda *Abi- salam veya oğlu, erkek kardeşi veya erkek yeğeni, valisi, [.....] veya komşusu Adda[ti, ...] ve onun selefine karşı hak iddiasında bulunur veya dava açarsa....*” Metnin devamı kırık olsa da, Addati'nin köle satın aldığı açıktır.

2.5.3.3.2.1.1.2. Ahi-ṭallī

Yeni Asur kralı Sanherib'in Ninova'daki Güneybatı Sarayı'nda ortaya çıkan metinlerden anlaşıldığına göre Ahi-ṭallī, kralın Ninova'daki hareminin yöneticisidir.⁴⁰⁶ *Šakintu* Ahi-ṭallī ile ilgili bilgilerimizin çoğu SAA 6, 88-90 ve 92-93 numaralı metinlere dayanmaktadır. Nitekim SAA 6, 88 numaralı metinde ifade edildiğine göre Ahi-ṭallī, MÖ 687 yılı itibariyle *sekretu* (MÍ. ERIM. É.GAL), unvanına sahiptir. Ancak aynı kişi bir yıl sonra karşımıza bu defa *šakintu* olarak çıkmaktadır. Ahi-ṭallī'nin önce *sekretu* iken bir yıl sonra *šakintu* olarak konumlandırılması, statüsünün artırıldığına işaret etmektedir. Zira *sekretu* terimi belli bir sınıfı ifade ederken, *šakintu* kelimesi daha ziyade mesleki bir unvan olarak kullanılmış olmalıdır. Nitekim *sekretu* kadınları cariyeye ya da kralın ikinci eşi olarak düşünülse de, sarayda kraliçe dışında yaşayan kadınlar, büyük ölçüde bu unvanla (*sekretu/saray kadını*) anılmışlardır.⁴⁰⁷

SAA 6, 88 numaralı metin Ahi-ṭallī'nin, *sekretu* olarak geçtiği tek kaynak olması münasebetiyle daha farklı bir önem taşımaktadır. Zira SAA 6, 89 numaralı ve sonraki metinlerde Ahi-ṭallī, artık *šakintu* olarak geçmektedir. SAA 6, 88 numaralı metnin içeriği ise şöyledir: “¹⁾ *Satılmış kızın sahibi kadın Daliya'nın mührü,* ³⁾ *Ana-abi-dalati-----,* ⁵⁾ *Harem kadını (MÍ. ERIM. É.GAL/Sekretu) Ahi-ṭallī, Daliya ile anlaşma yapmış ve ondan ½ mina gümüş karşılığında Ana-abi-dalati'yi satın almıştır.* ⁹⁾ *Ücreti tamamen ödenmiştir. Bu kız satın alınmış ve kayda geçirilmiştir. Herhangi bir itiraz, anlaşmanın varlığından dolayı geçersizdir.* ¹³⁾ *[Her kim] gelecekteki [herhangi bir zamanda şikayet ederse.....], (kırık) r⁹⁾ [.....Şahitliğinde], r¹⁰⁾ Nabû-ahu-[...]’nun şahitliğinde, r¹¹⁾ Shebat ayının 22’sinde, Asur kralı Sanherib’in hakimiyet yılında.” Bu metinden de anlaşılacağı üzere köle satın alabilmek için harem yöneticisi olmaya gerek yoktur. Öyle ki, ekonomik güce sahip olan saray kadınları istedikleri takdirde köle ve arazi satın alabilmekte ya da borca karşılık teminat talep etmekteydiler. Nitekim SAA 6, 91 numaralı metne konu olan bir harem kadını, 27 kişiyi mal varlıklarıyla beraber rehin almıştır. Yine*

⁴⁰⁶ K. Radner, *The Prosopography...*, s. 67.

⁴⁰⁷ S. Parpola, “The Neo-Assyrian Royal Harem”, s. 614.

Šakintu Amat-Ba'al'ın kadın kâhyası Ahat-abû da, Nurtî isimli birinin kızını satın almış ve onu tanrıça Mullissu'ya adayarak tapınağa sunmuştur.⁴⁰⁸

Öte yandan SAA 6, 89 numaralı metinde *Šakintu* Ahi-tallî'nin, šarranu isimli birinden 4 mina gümüş karşılığında üç köle satın aldığı anlatılmaktadır. SAA 6, 90 numaralı metinde ise *Šakintu* Ahi-tallî, 17 kişi ve Nabur şehrinde bir meyve bahçesini satın almıştır. Ancak ödenen ücret kısmı kırık olduğu için bilinmemektedir. Yine SAA 6, 92-93 numaralı metinlerde de Ahi-tallî'nin köle ve arazi almaya devam ettiği anlatılmaktadır.

2.5.3.3.2.1.1.3. Amat-Ba'al

MÖ 7. yy'da Kalhu'nun Eski Sarayı'nda *šakintu* olarak görev yapan Amat-Ba'al'ın adı ve varlığı, kadın memuru Ahat-abû vasıtasıyla öğrenilmektedir.⁴⁰⁹ Yine Kalhu'da yenilenmiş sarayda *šakintu*nun sorumluluğu altında Attār-paltî isminde bir kadın kâtibi ve Kabalāia isimli bir kadın yardımcısı olduğu bilinmektedir. Attār-paltî, Asur kralı Asurbanipal'in hükümranlığından sonra kaleme alınmış metinlerde "*kraliçenin kâtibesini*" (LÚ.A.BA-tú ša É MÍ.KUR) olarak ifade edilse de, aynı kadın muhtemelen *šakintu* için de çalışmış olmalıdır.⁴¹⁰

2.5.3.3.2.1.1.4. İlia

İlia'ya dair çok fazla bilgi olmamakla birlikte, onun hakkında sadece MÖ 7. yy'da Kalhu'da *šakintu* olarak görev yaptığı ve bu esnada hazinedarın hizmetkârı Kaparia'nın çocuğunu satın aldığı bilinmektedir.⁴¹¹

2.5.3.3.2.1.1.5. Zarpî

Zarpî hakkındaki bilgiler SAA 14, 8 numaralı metne dayanmaktadır.⁴¹² Bu doğrultuda ilgili metnin muhtevası şöyledir: ¹⁾ *Satılmış kız kardeşin sahibi Mannu-ki-Arbail'in mühürü,* ³⁾ *Mannu-ki-Arbail'in kız kardeşi Bililutu,* ⁵⁾ *Šakintu Zarpî, Mannu-ki-Arbail ile Kargamış minasıyla 1/2 mina gümüş karşılığında anlaşarak, onun kız kardeşini satın almıştır.* ⁸⁾ *Ücreti tamamen ödenmiştir. Bu kız satın alınmış ve kayda geçirilmiştir. Herhangi bir itiraz, anlaşmanın varlığından dolayı geçersizdir.* ¹¹⁾ *Mannu-ki-Arbail veya onun oğulları her kim olursa olsun, gelecekteki herhangi bir zamanda şikâyet eder ve*

⁴⁰⁸ K. Radner, *The Prosopography...*, s. 98.

⁴⁰⁹ S. Svård, *a.g.e.*, s. 151.

⁴¹⁰ S. Teppo, "The Role and the Duties....", s. 264.

⁴¹¹ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 57.

⁴¹² S. Teppo, *a.g.e.*, s. 57.

Zarpî'ye karşı dava açarsa ¹⁵⁾ya da onlar davalarında itiraz eder ve dahi başaramazsa, *Kalhu'da yaşayan İnurta'nın kucağına 10 mina gümüş ve 1 mina altın koyacaktır.* ^{r 4)}(bu duruma karşı teminat vermek suretiyle) 100 gün boyunca sahtekârlıktan yakalanmayacağına garanti vermelidir. ^{r 6)}Şahit Šumma-[....]. ^{r 7)}Şahit La[....],[....]. ^{r 8)}Şahit [NN] [....]. ^{r 9)}Şahit [NN] [....]. ^{r 10)}Şahit [....]-ilu. ^{r 11)}Şahit [NN]. ^{r 12)}Şahit [...]-Nabû. ^{r 13)}Şahit [DN]-iqbi. ^{r 14)}Şahit Nabû-dur-qalli. ^{r 15)}(yardımcı) Şahit Eriba-Adad. ^{r 16)}Şahit Kişir-Aššur. ^{r 17)}(kâtip) Şahit Nabû'a. ^{r 18)}Komagene (Kummuh)⁴¹³ lideri Marlarim'in hâkimiyetinin 27. Gününde. ^{e 1)}Asur kralı Asurbanipal'in hükümdarlığında." Anlaşılacağı üzere metin iki taraf arasında yapılan anlaşmanın bozulmaması adına caydırıcı hükümler içermektedir.

2.5.3.3.2.1.1.6. Šiti-ilat

Kalhu'nun yenilenmiş sarayında bulunan arşiv malzemelerinden, Šiti-ilat'ın *šakintu* olarak görev yaptığı anlaşılmıştır.⁴¹⁴ Šiti-ilat'ın ismi tıpkı diğer *šakintular* gibi arazi, köle ve ev satın almakla alakalı metinlerde geçmektedir. Bu metinler onun, Kabalāia isimli bir yardımcısının olduğunu göstermektedir.⁴¹⁵ Yine Kalhu'da bulunan başka bir metinde, ismi verilmeyen bir *šakintunun* Mannu-ki-Ninua'nın kızını satın aldığı ifade edilmektedir. Bu *šakintunun* ismi belli olmasa da Šiti-ilat olduğu düşünülmektedir. Šiti-ilat hakkındaki bir diğer husus ise, Asurbanipal'in saltanatından (MÖ 668-630/627) sonra da, *šakintu* olarak görev yaptığıdır. Bu görevli özelinde harem yöneticilerinin, kendileriyle benzer görev ve sorumluluklar taşıyan yardımcılarının olduğu anlaşılmaktadır.

2.5.3.3.2.1.1.7. Amat-Astārti

Amat-Astārti, Kalhu Yeni Saray'da harem yöneticisidir.⁴¹⁶ Nitekim burada gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda dönemin *šakintusu* Amat-Astārti'nin kızı Şubetu'yu Abdi-Azuzu'nun oğlu Milki-ramu ile evlendirmesini konu alan bir sözleşme ele geçirilmiştir. MÖ 622 yılına tarihlenen bu belge, Asurbanipal'in hükümdarlığının sonrası bir dönemine tekabül etmektedir.⁴¹⁷ Metinde altın ve gümüş objelerden,

⁴¹³ Klasik kaynaklarda Komagene olarak geçen bu bölgenin Geç Hitit Beylikleri dönemindeki ismi Kummuh'dur. Malatya ve Kargamış arasına lokalize edilen bu alan, bugünkü Adıyaman ilinin sınırları içinde yer almaktadır.

⁴¹⁴ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 144.

⁴¹⁵ Kabalāia, metinlerde ilk başlarda sarayda kraliçenin yaşadığı bölümde bir yardımcı olarak (LÚ.2-i-tú ša É MÍ.KUR) olarak görülürken, daha sonraları "*šakintunun ikinci sıradaki adamı*" (LÚ.2-i-tú ša MÍ.šá-kin-te), şeklinde geçmektedir.: S. Svärd, "Women, Power....", s. 512.

⁴¹⁶ K. Radner, *The Prosopography...*, s. 98.

⁴¹⁷ S. Svärd, "Women, Power....", s. 513.

takılardan, yünlü ve keten giysilerden, bakır mobilyalardan, çeşitli kap kacakdan ve bir yataktan oluşan gelin çeyizi detaylı olarak listelenmiştir.⁴¹⁸ Sözleşmede çiftlerin boşanmaya belirli durumlarda müsamaha göstereceği peşinen hükme bağlanmıştır. Şubetu'nun bir çocuk verememesi halinde Milki-ramu'nun başka bir kadınla ilişkisine müsaade edileceği, Şubetu'nun ise istemesi halinde eşinden ayrılabilceği karara bağlanmıştır. Milki-ramu'nun ayrılmak istemesi halinde ise çeyizin iki katını ödenmek zorunda olduğunun altı net bir biçimde çizilmiştir.⁴¹⁹

Postgate söz konusu sözleşmenin ilgili bölümünü şöyle aktarmaktadır: “Eğer Şubetu hamile kalmaz ve çocuk doğuramazsa, bir köle kız satın alacak ve kendi yerine onu oturtacak. Böylece o erkek çocuklar dünyaya getirince, o (Şubetu) çocukları sahiplenip kendi çocukları sayacak. Eğer o, köle kızı tutmak isterse barındıracak, tutmak istemezse kızı satacak. Eğer Şubetu, Milki-ramu'dan nefret ederse ondan ayrılacak. Eğer Milki-ramu boşanmak isterse, Şubetu'ya çeyizinin 2 katını geri verecek.”⁴²⁰ Sözleşme metninde, baba gibi hareket eden güçlü bir anne karşımıza çıkmaktadır. Burada Amat-Astārti açısından sahip olduğu gücün kendisine avantaj sağladığı görülse de, aslında kızı ve olası diğer aile bireyleri arasındaki ilişkilere yön veren kişi olması onun diplomasi bilgisini ön plana çıkarmaktadır. Amat-Astārti ile Milki-ramu'nun mühürlerinin bulunduğu anlaşma metninde, şahit olarak Kalhu'daki yüksek dereceli memurlar yer almaktadır.⁴²¹ Bu durum Amat-Astārti'nin kızının evliliğine olan desteğini gösterdiği gibi, Kalhu'da diğer harem yöneticileri arasında sahip olduğu nüfuzu da gözler önüne sermektedir.

İsimleri net olarak tespit edilebilen 7 *şakintu* kadınına dair bilgilerimiz, daha ziyade Asur, Kalhu ve Ninova gibi Asur başkentlerinden ele geçen kayıtlara dayanmaktadır. Bu *şakintuların* hangi kral döneminde nerede görev yaptıkları ise tablo olarak aşağıda gösterilmiştir.⁴²²

⁴¹⁸ M. Stol, *a.g.e.*, s. 203.

⁴¹⁹ H. H. Duymuş- Florioti, “.....Şakintu Örneği”, s. 814.

⁴²⁰ S. Svård, “Women, Power....”, s. 513.

⁴²¹ H. H. Duymuş- Florioti, “.....Şakintu Örneği”, s. 815.

⁴²² S. Teppo, *a.g.e.*, s. 56.

İSİM	DÖNEM	YER
Addatī	Sanherib Dönemi (MÖ 704-681)	Ninova
Ahi-ṭallī	Sanherib Dönemi (MÖ 704-681)	Ninova
Amat-Ba'al	MÖ 7. yy	Kalhu Eski Saray
İlia	MÖ 7. yy	Kalhu
Zarpī	MÖ 668 (Asurbanipal Dönemi, MÖ 668-630/627)	Ninova
Šiti-ilat	MÖ 642-615	Kalhu Yenilenmiş Saray
Amat-Astārti	Asurbanipal sonrası	Kalhu Yeni Saray

Tabloda bahsi geçen bu kadınlar, MÖ 8. yy ile 7. yy arasında Asur tahtında oturmuş kralların [III. Tiglat-pileser (MÖ 745-727), II. Sargon (MÖ 721-705), Sanherib (MÖ 704-681), Asarhaddon (MÖ 680-669), Asurbanipal (MÖ 668-630/627), Asur-etil-lani (MÖ 630/627-625) veya Sin-šarru-iškun (MÖ 624-612)] metinlerinden öğrenilmektedir.

İsimleri tespit edilebilen 7 *šakintun*un dışında yaklaşık 47 *šakintun*un varlığı daha tespit edilebilmiştir. Onlar hakkındaki bilgiler Ninova, Asur, Kalhu gibi Asurluların başkentlerine yakın şehirlerde ortaya çıkan metinlere dayanmaktadır.⁴²³ Özetle çivi yazılı metinlerde farklı işleri yapan ve kraliçenin hizmetinde olduğu anlaşılan birçok kadın vardır. Bu kadınların temini, kontrolü ve iş bölümlerinin yapılması aşamasında, ön plana kraliçe ile doğrudan muhatap olan *šakintu* unvanlı kadınlar çıkmaktadır. Dolayısıyla onlara dair bilgi veren metinler hareme üye tedariki, köle kadın satın alınması, gümüş borç verme ve hububat dağıtımı gibi ekonomik içeriklidir. Söz konusu metinlerde *šakintuların* çeşitli satın alma işlerinin yanı sıra, maiyetlerindeki görevlilerle beraber

⁴²³ Bu dönemde görev yapan yöneticiler hakkındaki bilgilerimiz Asur, Ninova, Kalhu, Til-Barsip, Tuşan, Kilizi, Nasibina, Šibaniba, Bit-Adad-le'i, Šudu, Te'di, Kahat, Sunê, Arbail, Adian, Kasappa ve Haurina gibi şehirlerde ortaya çıkan metinlere dayanmaktadır., S. Teppo, *a.g.e.*, s. 58-62.

hububat dağıtımında rol oynadıkları ve birtakım ayinlerde görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

2.5.3.3.2.2. Lahhinutu (Laḥḥennutu)

Haremde görev yapan bir diğer kadın personel ise *Lahhinutu*'dur. Bu terimin manası konusunda bir takım görüş ayrılıkları mevcuttur. Nitekim CAD'da "*alahḥinatu*" (laḥḥinatu) şekliyle karşımıza çıkan bu kelime, "*kraliçenin sarayının kadın memuru*"⁴²⁴ manasına gelse de, kimi kaynağa (SAA 7, 24; SAA 11, 152; SAA 13, 157) göre o, "*kadın tapınak kâhyası*" şeklinde yorumlanmıştır. Keza aynı kelime bir kaynaktan "*kadın vekilharç veya kadın kâhya*"⁴²⁵ şeklinde geçerken, başka bir metinde ise "*kadın memur*"⁴²⁶ olarak zikredilmiştir. *Lahhinutu* kelimesinin "*tapınak kâhyası*" mı yoksa "*kadın kâhya*" mı olduğu hususu, Yeni Asur Devleti Dönemi'ne ait metinlerde bir nebze olsun aydınlatılmıştır. Zira söz konusu döneme ait metinler bu unvanın tapınaktan daha ziyade sarayla (haremle) daha sıkı bir ilişki içinde olduğunu iddia etmektedirler. Hatta bu metinlerde onların tapınaklarda çalıştığına dair bir kanıt da yoktur.⁴²⁷ Şüphesiz ki, *lahhinutu* kelimesinin tapınakla ilişkilendirilmesinin en önemli sebebi, bu kelimenin eril formu olan *lahhinnu*'nun hem tapınaklarda hem de saraylarda görevli olmasıdır. Bunların dışında onu bir çeşit ambar memuru olarak adlandıranlar da vardır.⁴²⁸

Lahhinutu görevlilerinin kimlikleri hakkında pek fazla bir bilgi olmamasına rağmen, bu konuda tek istisna isim Ahat-abû'dur. MÖ 7. yüzyıla tarihlenen bir metinde o, Kalhu Eski Sarayı'nın *şakintusu* Amat-Ba'al'ın kadın kâhyası olarak ifade edilmektedir. Onun hakkında bildiğimiz tek şey ise, Nurti adındaki bir adamın kızını satın aldığı ve onu *şêlûtu* (*kendini adamış kadın*) olarak Tanrıça Mulissu'ya adadığıdır.⁴²⁹ Öte yandan SAA 6, 60-80 arası toplam 21 metin, finansal konularda ve *lahhinutunun* davranışları üzerine kaleme alınmış olsa da, onun görevlerinin neler olduğu noktasında bir kesinlik yoktur. Ancak bu metinlerden hareketle *lahhinutu*, *şakintunun* hizmetinde çalışan ve onunla benzer görevleri olan bir karakter olarak görülmektedir. Dolayısıyla, bu kelime için "*vekilharç*" veya "*kâhya*" yerine "*maliyeci*" ya da "*denetleyici*" demek daha doğru olacaktır.⁴³⁰ Bu doğrultuda Parpola'nın *lahhinutuya* yönelik "*haremin kadın*

⁴²⁴ CAD, "A", s. 294.

⁴²⁵ Simo Parpola- Robert M. Whiting (Eds.), *Assyrian-English Assyrian Dictionary*, Helsinki 2007, s. 54.

⁴²⁶ J. Black-A. George-N. Postgate, *a.g.e.*, s. 175.

⁴²⁷ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 63.

⁴²⁸ S. Parpola, "The Neo-Assyrian Royal Harem", s. 619.

⁴²⁹ K. Radner, *The Prosopography...*, s. 59.

⁴³⁰ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 184.

yöneticisinin emri altında çalışan veya haremin tahıl tedarikinden sorumlu bir çeşit ambar memuru” iddiası da daha gerçekçi bir hal almıştır.

2.5.3.3.2.3. Nuārtu

Yeni Asur Devleti Dönemi yazılı kaynaklarında “erkek müzisyen” için Sumerce *LÚ.NÁR* (Akadca *nāru*); “kadın müzisyen” için ise Sumerce *MÍ.NÁR* (Akadca *nārtu/nuārtu*) terimleri kullanılmıştır.⁴³¹ Yeni Asur Dönemi öncesi kaynaklarda tapınak personeli olarak kabul edilen bu müzisyenler, bu dönemden itibaren ise daha ziyade saray personeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira aralarındaki sınıflandırmaya da bakacak olursak: Sumerce *LÚ.NÁR.GAL* (Akadca *nargallu*) “erkek müzisyenlerin şefi”; *MÍ.NÁR.GAL* (Akadca *na(u)rgallutu/nargallatu*) terimi “kadın müzisyenlerin şefi”; *rab zammāri* ise “şarkıcıların şefi” şeklinde belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde yer aldıkları açıktır.⁴³² Eğlencelerde, törenlerde ve dini ayinlerde çeşitli roller üstlenen bu müzisyenler arasında çok sayıda erkek ve kadın bulunmaktadır.

Erkek müzisyenler daha ziyade, satış veya borç alıp-verme konulu metinlerde (SAA 6, 183 ve SAA 14, 169) şahit olarak kaydedilmişlerdir. Burada şahitlerin meslekleri ile birlikte yazılmış olmaları dikkat çekici bir durum olup, müzisyenliğin geçerli meslekler arasında olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan kadın müzisyenler ise, şarap listelerinde ve kraliyet ganimetleri arasında adları en fazla zikredilen kadın toplulukları arasında yer almaktadır. Bu metinlere ilaveten onlar bazen tapınak ve saraylarla bağlantılı bir şekilde görünmektedir. Nitekim SAA 17, 122 numaralı metinde 2 *nuārtu* (kadın müzisyen), kral Sanherib tarafından Abu-Eriba’ya (kralın akrabası) verilen bir hediyenin parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³³ Yine kadın personel listeleri de, bu müzisyenlerin sıklıkla bahsedildiği metinler arasındadır. SAA 7, 24 numaralı metin, kadın personel listelerini konu alan metinler arasında bayan müzisyenlerin sayısını ve özellikle de etnik kökenlerini belirtmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Söz konusu metnin içeriği ise şöyledir: “¹⁾ 36 Ara[mili kadını], ²⁾ 15 Nubyalı kadını[...], ³⁾ 7 Asurlu hizmetli kadın, ⁴⁾ 4 ikinci nitelikteki kadın, ⁵⁾ [x+]3 Tyrian (Lüblan) kadını, ⁶⁾ [x] Kas[sit kadını], (kırık) ¹¹⁾ [x kadın dansçı], ¹²⁾ 3 Arpad (Tall Rif’at: Kuzeybatı Suriye’de bir şehir) kadını, ¹³⁾ 1 ikinci nite[likli kadın], ¹⁴⁾ 1 Arpad kadını, ¹⁵⁾ 2 Hitit kadını,.....[...], ¹⁶⁾ Toplamda, 94 kadın ve onların hizmetçisi olan 46 kadın, ¹⁷⁾ Toplamda, veliaht prensin

⁴³¹ J.Black-A.George-N.Postgate, *a.g.e.*, s. 242.

⁴³² H. Hande Duymuş-Florioti, “Asur İmparatorluk Dönemi Kaynaklarında Geçen Müzisyen Kadınlar Hakkında Kısa Bir Not”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7, S. 18, Haziran 2014, s. 101-102.

⁴³³ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 66.

babasının himayesinde olan 140 kişi, ¹⁸⁾ Şiti-tabni kadını ve 2 hizmetçisi, ¹⁹⁾ Amat-Enumi kadını, 3 hizmetçi, ²⁰⁾ Müzisyenlerin başı olan 8 kadın, ²¹⁾ 3 Arami kadını, ²²⁾ 11 Hitit kadını, ²³⁾ 13 Tyrian (Lübnan) kadını, ²⁴⁾ 13 kadın dansçı, ²⁵⁾ 4 Sah[....] kadını, ²⁶⁾ 9 Kassit kadını, ²⁷⁾ Toplamda 61 kadın müzisyen, ^{r¹⁾} 6 tapınak kadını [...], ^{r²⁾} 6 katip kadın[...], ^{r³⁾} 1 kadın-....., ^{r⁴⁾} 4 Dorlu kadın, ^{r⁵⁾} 15 metal ve taş ustası kadın, ^{r⁶⁾} 1 kadın berber ve toplamda 33 kadın, ^{r⁷⁾} Genel toplamda 194 kadın ve 52 hizmetçisi, ^{r⁸⁾} Ayrıca 1 ekmek ustası kadın ve 2 hizmetçisi, ^{r¹⁰⁾} Toplamda 156 kişi, (Geri kalanı tahrip olmuştur.)” Kadın personel listesi olan bu metinde 53 müzisyen (nuārtu) 8 baş müzisyen (nargallutu) olmak üzere toplamda 61 müzisyen kadın kökenleriyle beraber kaydedilmiştir. Yerli müzisyenlerin aksine yabancı müzisyenlerin fazlaca rağbet görmesinin sebebi bilinmese de, özellikle savaş esirleri arasında kadın esirelerin fazlalılığı söz konusu sayının buralara ulaşmasında etkili olmuş olabilir.

2.5.3.3.2.4. ̄upşarrutu

Metinlerde erkek kâtip için Sumerce *DUB.SAR* (Akadca *̄upşarru*), kadın kâtip için *MUNUS/SAL.DUB.SAR* (Akadca *̄upşarratu/̄upşarrutu*), baş kâtip için ise Sumerce *DUB.SAR.MAĤ* (Akadca *̄upřarmahĥu*) terimleri kullanılmıştır.⁴³⁴ Mezopotamya tarihinde kadın kâtiplerin varlığı hiç de nadir değildir. Özellikle Yeni Asur Dönemi’nden kalma vesikalardan, kadın kâtipler hakkında bilgi edinmek mümkündür. Örneğin SAA 7, 24 numaralı metinde 6 Aramili kadın kâtipten bahsedilmektedir. Yine Kalhu Yenilenmiş Saray’da bulunan iki metin de, kadın kâtiplerin varlığına işaret etmektedir. Nitekim bu metinlerin birinde kraliçenin kadın kâtibi olarak Attār-paltī ismi geçmektedir. Attār-paltī, Asur kralı Asur-banipal’in hükümranlığında sonra kaleme alınmış metinlerde “kraliçenin katibesi” (*LÚ.A.BA-tú ša É MÍ.KUR*) olarak ifade edilse de kraliçe Kalhu Yenilenmiş Saray’da yaşamadığı için aynı kadın muhtemelen *şakintu* için de çalışmış olmalıdır.⁴³⁵ Bu durum Attār-paltī’nin zaman içerisinde terfi alarak kraliçenin kâtibesi konumuna yükselmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Bunun yanında ana kraliçenin de kendisine ait bir kâtibi vardır. Nitekim SAA 6, 253 numaralı metne konu olan olayda Ana Kraliçe’nin kâtibi İssar-duri, Paruĥtu adındaki bir kişiden 1 *talent*’dan az olan 1 ½ *mina* gümüş karşılığında 60 hektarlık bir arazi, bir bağ ve 31 kişi satın almıştır. Anlaşılacağı üzere çok yüklü miktarda bir ödeme yapıldığı

⁴³⁴ R. D. Biggs, John A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, Ignace J. Gelb, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “T”, The University of Chicago, V. XIX, Chicago 2005, s. 150-151.

⁴³⁵ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 54.

ortadadır. Kraliyet ailesine mensup kadınların sorumlulukları altında kendi görevlilerinin olması diğerleri nazarında onlara, üstünlük ve prestij katacağı kesindir.

Aynı şekilde saraya giriş izni olmayan hizmetkârlara yönelik bir dilekçeyi konu alan SAA 16, 49 numaralı metinde Sarai adındaki kadın, saray kâtibine hitaben Bet-nayalani valisinin 7 hizmetkârı hakkındaki endişelerini ifade eden bir mektup yazmıştır.⁴³⁶ Bahsi geçen bu kadının, saray kâtibinin emri altında çalışan bir kadın kâtip olması büyük bir ihtimaldir. Ayrıca böylesi bir olayın saray kâtibine aksettirilmesi, kâtibin kral veya kraliçe ile doğrudan bağlantı kurabilecek düzeyde oluşundan dolayı, bir an evvel yaptırım uygulanabilir düşüncesinden ileri geliyor olabilir.

2.5.3.3.2.5. Masennutu (Mašennutu/Mašennatu)

Metinlerde *MÍ.IGI.DUB* (*masennutu*) şeklinde geçen bu kelime, kadın “*hazineci, hazinedar*” olarak tercüme edilmiştir.⁴³⁷ *Masennutu* kelimesinin eril hali olan *masennu* terimi Yeni Asur Dönemi metinlerinde, “*IGI.DUB; LÚ.IGI.DUB; LÚ.IGI.UM; LÚ.ma-se-nu*” şeklinde geçmektedir. Sumer metinlerinde *LUAGRIG* şeklinde de görülebilen bu kelime Akadca’ya “*abarakku*” olarak geçmiş ve Babil metinlerinde çoğunlukla *masennu* olarak kullanılmıştır.⁴³⁸ Özellikle Orta ve Yeni Asur dönemlerinde ise “*masennu*” kullanımının daha yaygın olduğu görülmektedir.

Hakkında yeterince bilgiye sahip olunamasa da, bu kadınlar tıpkı sarayın diğer çalışanları gibi savaşlar neticesinde elde edilen ganimetlerin önemli bir parçası olmuşlardır. Nitekim Yeni Asur krallarından Sanherib kendisine ait bir yıllıkta, başarıyla döndüğü bir zafer sonrası kazandığı ganimetlerin arasında çok sayıda kadın hazinedarın da var olduğundan bahsetmektedir.⁴³⁹ Yine SAA 7, 26 numaralı metinde de *masennutu* görevlileri, sarayın diğer kadın çalışanlarıyla birlikte geçmektedir.

2.5.3.3.2.6. İšpärtu (ušpärtu)

Metinlerde Sumerce *MÍ.UŞ.BAR* veya *GÉME.UŞ.BAR* şekliyle karşımıza çıkan bu kelimenin tercümesi “*kadın dokumacı*” olarak yapılmıştır.⁴⁴⁰ Dokumacılık, eskiçağ toplumları açısından önemli bir geçim kaynağı olmasından dolayı pek çok metinde

⁴³⁶ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 184.

⁴³⁷ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 190.

⁴³⁸ H. Hande Duymuş-Florioti, “Yeni Asur Metinlerinde Geçen “Masennu” Unvanlı Bazı Memurlar”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 31, S. 52, Ankara 2012, s. 4.

⁴³⁹ D. D. Luckenbill, *The Annals...*, s. 52.

⁴⁴⁰ J.Black-A.George-N.Postgate, *a.g.e.*, s. 134.

dokuma ürünlerinden ve dokumacılardan bahsedilmiştir. Saray içerisinde ise çoğunluğu kadın olmakla birlikte sayısız dokumacı çalıştırılmıştır.

Kadın dokumacıların da kendi aralarında bir statü farkı olmalı ki, SAA 1, 33 numaralı metinde kadın dokumacılar için bir üstünlük ifadesi olarak “*kralın kadın dokumacıları*” ibaresi geçmektedir. Dönemin veliaht prensi Sanherib, Komageneli (Kummuh) elçilerin getirdikleri kumaşı tüccarlara vermeyi reddetmesi karşısında, durumu ve şikâyetini babası II. Sargon’a şöyle izah etmektedir: “¹⁾ *Hizmetkârınız Sanherib’den efendime, kralıma. Efendim, kralım sağlıklı olsun. Asur iyidir, tapınaklar iyidir, kralın bütün kaleleri iyidir. Efendim, kralım gerçekten huzurlu olabilir.* ⁸⁾ *Komagene’nin (Kummuh) elçileri 7 katırla birlikte haraçlarını getirdiler. Haraç ve katırlar Komagene elçiliğine emanet edildi. Elçilerde orada yiyeceklerini yiyorlar.* ¹⁵⁾ *Haraç ve katırlar toplanıp Babil’e mi getirilsin ya da onlar burada mı teslim alınsın? Efendim, kralım emirleri neyse bana yazsın ve derhal bildirsin.* ¹⁹⁾ *Onlar kırmızı yün de getirdiler. Tüccarlar ondan 7 talent seçeceklerini söylediler fakat Komageneliler bunu kabul etmediler. Onlar “siz kim olduğunuzu sanıyorsunuz? Seçim yapamazsınız. Onların (dokumacıların) onu (kumaşı) devralmasına müsaade edin ve kralın dokumacılarının orada bir seçim yapmasına izin verin.” diye söylediler.* ^{r 2)} *Onların, onu(kumaş) vermesi gerektiğini kralım, efendim bana yazsın.”* Metinde geçen kralın dokumacıları ifadesinden, diğer dokumacılarla onlar arasında bir statü farklılığının olabileceğini anlamak mümkündür. Kadın dokumacılardan bahseden bir diğer belge ise, SAA 12, 63 numaralı metindir. Yeni Asur kralı Asurbanipal Dönemi’ne tarihlenen bu metinde, kimliği tam olarak tespit edilememiş bir kadın dokumacıdan bahsedilmektedir.

2.5.3.3.2.7. Nappāhtu

Akadca “*napāhu*” kelimesi “*üfleme*” anlamında olduğundan “*nappāhtu*” terimi, madenleri eriterek şekil veren bir kadın meslek erbabı olarak düşünülebilir. Nitekim Sumercesi *MÍ.SIMUG* olan *nappāhtu* kelimesi, Türkçe’ye “*nalbant, demirci*” olarak çevrilmişse de⁴⁴¹, kelimenin karşılığına metalik madenler arasında yer alan altın, gümüş ve demir gibi değerli madenleri işleyen “*kadın metal ustası*” demek daha doğru olacaktır. Zira *nappāhtu* kelimesinin tanımı yapılırken sadece “*nalbant*” ya da “*demirci*” denilmemiş, aynı zamanda bu terim için “*metal işçisi*” ibaresine de yer verilmiştir.⁴⁴²

⁴⁴¹ H. H. Duymuş- Florioti, “.....Şakintu Örneği”, s. 806.

⁴⁴² J.Black-A.George-N.Postgate, *a.g.e.*, s. 239.

Aynı şekilde bu kelimenin eril halini ifade eden *LÚ.SIMUG (nappāhu)* görevlisi için de, benzer tanımlama yapılabilir. Nitekim çeşitli zanaatkârların kaydedildiği SAA 7, 19 numaralı metinde *LÚ.SIMUG* görevlisi beraberinde *KU.GI (hurāšum)* yani “altın” ibaresiyle “*LÚ.SIMUG.KUG.GP*” birlikte geçmektedir. Bu ifadeden görevlinin “*altın ustası, kuyumcu*” olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴³ Hatta MÖ 656 yılında Mullissu-taqişa adındaki Asurlu bir kadın kuyumcu (*KUG.DIM*)⁴⁴⁴, 15 *šeqel* gümüş borca karşılık rehin olarak La-tamuti adlı bir kadından, Reminni isimli bir kadın köle almıştır.⁴⁴⁵ Yukarıdaki tanımlamalara ve *nappāhtu* görevlisinin metinlerde beraber zikredildiği saray çalışanlarına bakıldığında, bu terim için “*kadın metal ustası*” şeklinde geniş bir tanımlama yapmak daha akılcı olacaktır.⁴⁴⁶

2.5.3.3.2.8. Diğer Kadın Personeller

Yukarıda bahsi geçen kadın çalışanların dışında sarayda çeşitli hizmetlerde bulunan pek çok görevli vardır. Nitekim daha öncede ifade edildiği üzere “*pallissu, gallābtu, kurgarrutu, muraqqītu, šāqītu, āpītu ve karkadinnutu*” metinlerde isimleri geçen kadın görevliler arasında yer almaktadır. Haklarında çok fazla bilgiye sahip olunmasa da varlıklarına dair herhangi bir şüphe olmayan bu personellerin görev tanımlamaları şu şekildedir. **Pallissu:** Yeni Asur Dönemi metinlerinde *MUNUS.NÍG.BÛR.BÛR* olarak geçmekte ve “*taş oyucu kadın*” manasına gelmektedir.⁴⁴⁷ **Gallābtu:** Sumercesi *MÍ.ŠU.Í* olan ve “*yağ yapıcı ya da eli yağlı kadın*” anlamına gelen bu terim, “*kuaför*” olarak düşünülebilir. **Kurgarrutu:** Bir tür “*sanatçı*”⁴⁴⁸ veya “*kült görevlisi*”⁴⁴⁹ manasına gelmektedir. **Muraqqītu:** CAD’daki karşılığı “*parfümcü*” olan bu kelime, farklı kaynaklarda “*rab muraqqātu*” (*parfümcüler başı*) şekliyle de kullanılmıştır.⁴⁵⁰ Ayrıca bu kelimenin bir başka anlamı da *baharatlı ekmek yapıcısı*’dır.⁴⁵¹

Öte yandan saray çalışanlarının bir listesi olan SAA 7, 26 numaralı metinden anlaşıldığına göre **Šāqītu** (Sumerce *MÍ.KAŠ.LUL*) “*sakı*”, **Āpītu** (Sumerce *MÍ.NÍNDA*)

⁴⁴³ Simo Parpola, “The Reading of the Neo-Assyrian Logogram *LÚ.SIMUG.KUG.GI* “Goldsmith”, *State Archives of Assyria Bulletin (SAAB)*, V. II, S. 2, Helsinki 1988, s. 79.

⁴⁴⁴ Geniş bilgi için bkz: N. Aydın, *a.g.e.*, s. 407.

⁴⁴⁵ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 100.

⁴⁴⁶ Nappāhtu görevlisi ve diğer saray çalışanları hakkında bilgi veren SAA 7, 24 numaralı metin daha önce açıklandığı için burada aynı metne tekrardan yer verilmemiştir.

⁴⁴⁷ J.Black-A.George-N.Postgate, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁴⁸ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁴⁹ J.Black-A.George-N.Postgate, *a.g.e.*, s. 168.

⁴⁵⁰ Miguel Civil, Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “M 2”, The University of Chicago, V. X, Part 2, Chicago 1977, s. 218.

⁴⁵¹ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 70.

ise “*fırıncı*” manasına gelmektedir. Son olarak **Karkadinnutu** kelimesi ise CAD’da “*özel yemek pişiren aşçı*” veya “*fırıncı*” olarak geçse de, bir başka anlamının da “*tatlıcı*” olduğu düşünülmektedir.⁴⁵²

2.5.3.3.2.9. Rab išatī

Sumerce *LÚ.GAL. MÍ.MEŠ* olarak adlandırılan bu kelime, “*kadınların kralı, ustası veya üstadı*” manalarına gelmektedir. *Rab išatī*’den bahseden metinlerin çoğu onun görevlerinin neler olduğu hususunda net bir fikir vermese de bu görevli haremdeki kadınların korunmasından sorumlu olmalıdır.⁴⁵³ Zira o, köle satın alınımını konu alan SAA 14, 337 numaralı metinde karşımıza şahit olarak çıkarken, SAA 11, 114 numaralı metinde ise “*harem muhafızı*” şeklinde geçmektedir. Aynı şekilde kimliği belirsiz bir memur Asur kralı Asurbanipal’a gönderdiği mektupla, krala kendi konumu ve görevini şu şekilde hatırlatmaktadır: “*Ben kral babanız tarafından harem muhafızının emrine atandım. Görevimi de layıkıyla yerine getirmekteyim.*” Buradan harem muhafızının emri altında bir takım görevlilerin olduğunu anlamak mümkündür.⁴⁵⁴ Keza SAA 8, 305 numaralı metin de, bu görevlinin sorumluluğu altında çalışanlarının olduğuna işaret etmektedir. Nitekim metinde Zakir adlı bir kişi harem muhafızının emrinde dokumacı (?) olarak çalışması için Damqâ’ya kadınlar vermiş olduğundan bahsetmektedir.⁴⁵⁵ Metinde bahsi geçen Damqâ’nın Ninova Kraliyet Sarayı’ndaki bayanlardan sorumlu kadın muhafız olma ihtimali de vardır.

2.5.3.3.2.10. Saray Hizmetkârları

Sarayda görevli kadın personeller arasında zikretmemiz gereken bir diğeri ise, içerisinde cariyelerin, kadın kölelerin ve kadın hizmetçilerin olduğu *GÉME. É.GAL (amat ekalli)* sınıfıdır.⁴⁵⁶ Bu terim genel manada saray hizmetçileri şeklinde yorumlanmasına rağmen, bu topluluğun içinde sarayın kadın kölelerinden, saray hizmetçilerine kadar uzanan geniş bir hizmetli grubu vardır. İç içe geçmiş bu kadın topluluğunun sınırlarını çizmek pek de kolay değildir. Ancak cariyelerin ve kadın kölelerin değerlendirmesini *sekretu* başlığı altında yapacağımızdan, burada daha ziyade saray içerisinde görevli bayan personellere değinmeye çalışacağız. İşte bu noktada üzerinde duracağımız grup ise sarayın kadın hizmetçileridir.

⁴⁵² S. Teppo, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁵³ S. Svård, *a.g.e.*, s. 187.

⁴⁵⁴ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁵⁵ Hermann Hunger, *Astrological Reports to Assyrian Kings*, V. VIII, Helsinki 1992, s. 171.

⁴⁵⁶ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 67.

Bu sınıfa mensup kadınlar ile köle konumunda olan kadınlar arasında bir statü farklılığı söz konusu olmalı ki, Asurlu bir yerel yöneticiye ait metinde “*satın alınanların* (kadın kölelerin) *oğulları*” ile “*saray hizmetçilerinin oğulları*” ayrı ayrı listelenmiştir.⁴⁵⁷ Bu durum hem iki ayrı sınıfın varlığına hem de statü farklılığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda SAA 11, 221 numaralı metin de, önemli bilgiler vermektedir. Saray çalışanlarına tahsis edilmiş taşınmazların listesi konumunda olan bu metnin, konumuzla alakalı olan bölümü şöyledir: *r 14) Saray komutanı Nabû-tariş’in mülkü, r 15) Saray komutanı Ahi-ramu’nun mülkü, r 16) Saray komutanı Balassu’nun mülkü, r 17) Saray muhafızı Arihu’nun mülkü, r 18) toplamda bu dört mülk, Yeni Saray’ın saray hizmetçisinin oğluna verilmiştir.*” Anlaşılacağı üzere saray hizmetçilerinin oğulları ekonomik aktivitelerde bulunabilecek kadar bir mali güce sahip olmuşlardır. Diğer taraftan köle sınıfına mensup olanların ise böyle bir güçleri olmayabilir.

Nitekim saray hizmetçileri kapsamında ismini bildiğimiz kadın hizmetkârlardan Rişa(t)-abişa’nın hayatı da, bu iki kesim arasında bir ayrımın yapılması gerektiğini göstermektedir. Öyle ki Rişa(t)-abişa, kocası Hazail’in ölümünden sonra dul kalmış ve eşinin tüm mal varlığını kendi başına idare ettirmiştir.⁴⁵⁸ Yine SAA 6, 257 numaralı metne göre o ve kayınbiraderi Nabû-şalli, Mar-suri adındaki bir köleyi Kargamış minasıyla 1 *mina* gümüş karşılığında, kendileri gibi veliaht prensin hizmetkârı olan İlu-işşur’a satmışlardır. Bu ikilinin, bu denli faal olması saray dışında da bir hayatlarının olduğuna işaret etmektedir.

Keza MÖ 7. yy’ın son çeyreğine tarihlenen bir belgeden de, saray hizmetçilerinin kendilerine ait bir alanlarının olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre MÖ 622 yılında *Şakintu* Amat-astartı’nın, kızı Şubetu’yu Abdi-Azuzu’nun oğlu Milki-ramu ile evlendirmesini konu alan bir sözleşmede saray hizmetçilerinin evinin denetleyicisi, şahit olarak yer almaktadır. Bu durum saray hizmetçilerinin kendilerine ait bir yaşam alanlarına sahip olduğunun güzel bir örneğidir. Buna rağmen onların sarayda ne çeşit bir iş yaptığı ya da sarayda nasıl bir yaşam sürdükleri konusu tam manasıyla net değildir.

Buraya kadar unvanları ile saydığımız kadın görevliler, saraydaki harem bölümünün veya kadınlar evi adı verilen bölgenin işleyişinin ve idaresinin muntazam gerçekleşebilmesi adına çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Ayrıca bu durum saray

⁴⁵⁷ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁵⁸ S. Svård, *a.g.e.*, s. 186.

çalışanları arasında bir iş bölümünün yapıldığına da işaret etmektedir. Bundan sonra ele alacağımız bölüm ise haremin asıl sakinleri olarak değerlendirebileceğimiz saray kadınları olacaktır.

2.5.3.3.2.11. Sekretu

Sekretu kelimesi köken itibariyle “*barikat kurmak, kapatmak, engellemek, zapt etmek, hapsetmek*” anlamına gelen *sekēru* fiilinden türetilmiştir.⁴⁵⁹ Dolayısıyla *sekretu* terimi “*kapatılmış, ayrıştırılmış izole edilmiş*” anlamlarına geldiği gibi “*özel odalarda yaşayan saray kadınlarını*” tanımlamak için de kullanılmıştır.⁴⁶⁰ *Sekretu* sözcüğü taşıdığı bu anlam itibariyle “*mahrum etmek, yoksun bırakmak, men etmek, kesip ayırmak*” manasına gelen “*harāmu*” fiilinden türemiş “*harem kadını*” (*harīm*) ile de çok yakın anlamdadır.⁴⁶¹ Bu bağlamda *sekretu* sözcüğünün taşıdığı anlamı netleştirmek mümkün gibi görülse de, bu sözcükle hangi kadın grupları ifade edilmiştir sorusu, karmaşıklığını hala korumaktadır. Böylesi bir durumun ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri, kuşkusuz kelimenin metinlerde farklı şekillerde ifade edilmesinden ileri gelmektedir.

Nitekim II. Aurnasirpal (MÖ 883-859), III. Salmanassar (MÖ 858-824) ve V. Şamşi-Adad (MÖ 823-811) Dönemi metinlerinde “*sarayın kadın işçisi*” *MÍ.ERIM.É.GAL*, “*sarayın kadın işçileri*” *MÍ.ERIM.MEŞ.É.GAL* veya “*saray içindeki kadın işçiler*” *MÍ.ERIM.MEŞ.É.GAL.MEŞ* (*MÍ.ERIM.É.GAL.MEŞ*) şekillerinde geçmiştir. Sanherib (MÖ 704-681) Dönemi metinlerinde ise çoğunlukla “*sarayın kadın ahalisi*” *MÍ.UN.MEŞ.É.GAL* ve bir kez olmak şartıyla da “*sarayın içindeki (kapatılan) kadınlar*” *MÍ.ŞÀ.É.GAL.MEŞ* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Asarhaddan Dönemi (MÖ 680-669) yazıtlarında ise daha ziyade V. Şamşi-Adad’ın saltanatından bilinen

⁴⁵⁹ G. Barjamovic, a.g.m., s. 53.

⁴⁶⁰ J. Black-A. George-N. Postgate, a.g.e., s. 320.; *Sekretu* kelimesinin bu manasından hareketle İngilizce’de “*gizli, sır*” anlamındaki “*secret*” kelimesinin benzer olduğu ortadadır. Aynı şekilde sekreter sözcüğüne de bu doğrultuda bakıldığında bir benzerliğin olabileceği düşünülebilir.

⁴⁶¹ *Harāmu* kelimesi ayrı tutulan bir kadın toplumunu tanımlaması durumunda, “*ayrı yaşayan kadın*” manasındaki *harimtu-harmatu (fahişe?)* kelimelerinin de bu kökten gelebileceği iddia edilmektedir. Ayrıca çalışmak ve sığınmak sözcüklerinden türetilmiş olan Sumerce “*kar.kid*” (*fahişe*) kelimesi de benzer manadadır. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu kadınların tapınak fahişeliği yaptığı da iddia edilmektedir.: Gerda Lerner, “The Origin of Prostitution in Ancient Mesopotamia”, *Journal of Women in Culture and Society*, V. XI, No:2, Winter 1986, s. 244.; Buna karşın bu görüşün aksine Mezopotamya bekar/yalnız yaşayan kadını yalnızca fahişe söylemi içinde değerlendirmeyen ve kabul etmeyen bir anlayışta vardır. Bu düşünceyi savunanlara göre *kar.kid* veya *harimtu* profesyonel bir kategori ya da sınıf değil yasal bir sınıflandırmadır. Yasal statü elde ettiği yaşa geldiğinde o, ne bir adamın kızı ne de karısıdır. O, ancak bir erkeğin kızı olarak evlenmeden önce babasının veya erkek atalarının evini terk etmek suretiyle *harimtu* olabilirdi. Ayrıca, yaşı elverişli olduğunda babası olmayan, ölmüş olan, bilinmeyen ya da babası onu bir erkek tarafından işletilen bir evde yaşamayan bir kadına evlatlık olarak veren evlenmemiş bir kadın, *harimtu* statüsü ile tanımlanabilirdi.: S. Bayram, a.g.m., s. 565.

MÍ.ERIM.É.GAL.MEŠ yazılımının benzer bir versiyonu tercih edilmiştir. Son olarak Asurbanipal Dönemi (MÖ 668-630/627) metinlerindeyse *MÍ sek-re-e-tu /MÍ sek-re-tu* tarzı karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶² Kraliçelerin mezar yazıtlarında, satış belgelerinde ve Nimrud Şarap Listeleri'nde geçen ve yaygın olan kullanım ise *MÍ.ERIM. É.GAL* (Akadca *sekret ekalli*) şeklinde olanıdır. Bu kullanımlardan hareketle *sekretu* terimi genelde “sarayın kadın çalışanları” veya “sakinleri” olarak yorumlansa da, bir *sekretuyu* sadece “sarayın kadın çalışanı” olarak ele almak hatalı olabilir.⁴⁶³ Çünkü bu saray kadınları içinde kralın eşi ve ikincil eşleri (šanitam aššati), mağlup kralların kadın ev halkı ve yabancı prensesler bulunmaktadır. Ayrıca hareme cariyeye olarak girip, zaman içerisinde gerekli eğitimlerini aldıktan sonra, kralın kendilerini beğenmesi koşuluyla kralın eşi konumuna çıkanlar da vardır.⁴⁶⁴ Nitekim Yeni Asur kraliçeleri Mullissu-mukannišat-Ninua ve İabâ'nın, lahitlerinin içine kendilerinden başka bir saray kadının konulmamasını talep etmesi, saray kadını olarak ifade edilen *sekretuların* konumlarını yükseltebildiklerine işaret etmektedir.⁴⁶⁵ Bu durumu destekleyen bir başka örnek ise Sanherib idaresindeki Ninova Merkez Sarayı'nın haremının kadın yöneticisi Ahi-ṭallī'nin, kariyerine bir *sekretu* olarak başlaması gösterilebilir. Öyle ki Ahi-ṭallī, SAA 6, 88 numaralı metinde *MÍ.ERIM. É.GAL* “saray kadını” şeklinde geçerken; SAA 6, 89-90 ve 92-93 numaralı metinlerde ise “harem yöneticisi” unvanıyla (*MÍ šakintu*) ifade edilmiştir. Bu metinlerden onun önce *sekretu*, daha sonra *šakintu* statüsüne yükseldiği görülmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken husus ise Ahi-ṭallī'nin *sekretu* iken de, belli oranda ekonomik güce sahip olduğudur. Buradan *sekretuların* kıdem almadan ya da kademe atlamadan, bazı mali faaliyetlerde bulunabileceklerini anlamak mümkündür.⁴⁶⁶

Öte yandan Ahi-ṭallī'nin bu yeni statüsünü nasıl elde ettiğini bilmesek de (güzellik veya yetenek?), hareme cariyeye seçilirken bir kadının pek çok açıdan incelendiği açıktır. Zira Mari kralı Zimri-Lim, eşi ve kraliçesi Šibtu'ya hareme cariyeye seçerken “onlar baştan aşağı güzel ve kusursuz olsun” yaptığı hatırlatma bize, fiziksel görünüşün önemli kriter olduğunu düşündürmektedir. Benzer bir durumun Yeni Asur Dönemi'nde de benimsenmiş olması muhtemeldir. Tekrar konumuza dönecek olursak, cariyeler arasında kuvvetle muhtemel harem yöneticiliği makamına çok imrenilmiş olmalı ki, *šakintuların*

⁴⁶² S. Svärd, *a.g.e.*, s. 158.

⁴⁶³ S. Parpola, “The Neo-Assyrian Royal Harem”, s. 614.

⁴⁶⁴ S. C. Melville, “Neo Assyrian...”, s. 40.

⁴⁶⁵ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁶⁶ S. Teppo, *a.g.e.*, s. 73.

bir kısmı bu göreve kraliyet cariyesi rütbesinden gelmiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla kraliçenin dışında olmak koşuluyla bir *sekretuyu*, kraliyet cariyesi, gözdesi veya genel olarak kraliyet haremının bir üyesi (*harem/saray kadını*) şeklinde düşünmek daha akılcı olacaktır.⁴⁶⁷

Sekretular, çoğunlukla şarap istihkak listelerinde veya Asur kralının aldığı ganimetlerin arasında zikredilmişlerdir. Pek çok Asur kralı kazandığı zaferlerden sonra ganimet olarak ele geçirdiği *sekretuyu* Asur'a sürgün ettirmiştir. Nitekim II. Asurnasirpal (MÖ 883-859) Sûru şehrini fethettiği zaman ganimet olarak çok sayıda *sekretuyu* yanında getirmiştir. Keza III. Salmanassar (MÖ 858-824) saltanatının 6. yılında Tîl-turahi, 16. yılında (MÖ 842) Paddira şehirlerini, Namri topraklarını ve saray kadınlarını hâkimiyetine katmıştır.⁴⁶⁸ Bir diğer Yeni Asur kralı Sanherib (MÖ 704-681) de kendisine ait yıllıklarda Babil kralı Merodach-Baladan'a karşı kazandığı zaferi anlattıktan sonra, elde ettiği ganimetler arasında *sekretu*, *masennutu* ve *nuārtu* gibi kadınlardan da bahsetmektedir. Aynı şekilde Asarhaddan da Mısır ve Kuş krallarını yendiği zaman mağlup kralların eşlerini, kızlarını ve bütün saray kadınlarını (*sekretu*) Memphis'ten Asur'a taşımıştır. Benzer şekilde Asurbanipal de, kendisine isyan eden ve savaş açan kardeşini mağlup edince, onun eşlerini, kızlarını ve pek çok saray kadınına himayesine katmıştır.⁴⁶⁹ Anlaşılacağı üzere cariyeye veya daha üst konumda ifade edilebilecek pek çok saray kadını savaş tutsağı olarak alınıp belirli eğitimlerden geçirildikten sonra kralın haremine dahil edilmiştir. Bu kadınlardan bazılarının zamanla kralın ikincil eşi konumuna kadar yükselbilmesi için bir eğitime tabi tutulması şarttır. Zira ikincil eş konumuna çıkmış bir kadının pek çok alanda etkin olabilmesi buna bağlıdır. Yine *sekretuluktan* harem yöneticiliğine kadar yükselmiş Ahi-ṭalī'nin, gelişmiş bir harem kurumunu yönetebilmesi için bilgi birikiminin olması şarttır. Ayrıca arazi ve insan alımlarındaki etkinliği yani ekonomi birliği onun ve onun gibilerin çeşitli şekillerde ayrıştırılıp eğitildiklerine işaret etmektedir.

Öte yandan *sekretuların* harem içerisindeki rolleri ve konumları *Šakintu* Ahi-ṭalī örneği ile bir nebze anlaşılmasına rağmen, bu konudaki tek dayanağımız o değildir. Nitekim *MĪ.ERIM. É.GAL* şeklinde ifade edilen bir saray kadını, 27 kişiyi mal varlıklarıyla beraber 20 *mina* gümüş karşılığında satın alabilme kudretini kendinde

⁴⁶⁷ S. Svärd, "Neo-Assyrian Elite Woman", s. 132.

⁴⁶⁸ A. K. Grayson, *a.g.e.*, s. 40, 75.

⁴⁶⁹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 531.

bulmuştur. Bahsi geçen bu olayın konu olduğu SAA 6, 91 numaralı metnin içeriği şöyledir: “¹⁾*Satışı yapılan insanların, bahçelerin, evlerin, arazilerin sahibi Talmusu valisi Milkiya'nın mührü.* ⁴⁾*Talmusu'nun, hâkimiyet bölgesi içerisinde yer alan Dadi-ualla kasabasındaki Ehi-yâ, eşi, 3 oğlu ve 2 kızı; Pilaqqâ, eşi ve 2 oğlu; Tab-ruhiti, eşi ve oğlu; Nabtê, annesi, eşi ve erkek kardeşi; Dullaya-qanun, eşi, annesi, oğlu ve erkek kardeşi; Uriah, eşi, annesi, erkek kardeşi yani toplamda 27 kişi ve onların arazileri, evleri, bahçeleri, sığırları ve koyunları-----,* ¹¹⁾ *Sarayın cariyesi (saray kadını) onlarla anlaşmış ve Kargamış minasıyla 20 mina gümüş karşılığında onları rehin olarak almıştır.* ¹³⁾ *Gelecekte herhangi bir zamanda her kim Vali Milkiya'ya, yardımcısına, taşra yöneticisine, şehrin valisine, veya onun oğullarına ve torunlarına itiraz eder ve anlaşmaya uymaz ise, x mina gümüşü ödeyecektir. (kırık) ^{r 1)} şahitliğinde, ^{r 2)} Sarayın terzisi Am-ram'ın şahitliğinde, ^{r 3)} Dokumacıların komutanı Nabutî'nin şahitliğinde, ^{r 4)} Sözleşmenin koruyucusu ve katibi Nabû-remanni'nin şahitliğinde, ^{r 5)} Elul ayının 27. gününde, Sam'al valisi Nabû-ahu-ereş'in şahitliğinde.” Bu metin saray kadınlarının etkinliğini gözler önüne sermektedir.*

Aynı şekilde ismi tespit edilemeyen bir başka saray kadını, miktarı belli olmayan bir ücret karşılığında Nabû-şallim'den taşınmaz bir mülk satın almıştır. Hem SAA 6, 99 numaralı metne konu olan bu olaydan, hem de SAA 6, 91 numaralı metinden anlaşılacağı üzere *sekretuların* ekonomik olarak oldukça iyi hayat sürdükleri ortadadır. *Sekretularla* ilgili benzer metinler göstermektedir ki: *Sekretu* kelimesinin anlamlarından hareketle dış dünyadan izole bir hayata sahip oldukları düşünülmeye rağmen, köle satın alma belgelerinde veya gayrimenkul alım belgelerinde adlarının geçmesi, onların saray duvarları içine hapsedilmemiş olduklarının birer kanıtıdır.

Yeni Asur Devleti Dönemi saray kadınlarının konumuna dair fikir yürütüp bilgi sahibi olabileceğimiz bir başka kaynak da, Orta Asur Saray Kararnameleri'dir.⁴⁷⁰ Bu kararnameler, saray (harem) personelinin faaliyetlerini ve davranışlarını kontrol edebilmek adına Asur kralları tarafından çıkarılmıştır. 23 maddeden oluşan bu kararnamede saray kadınları *sinnišātu ša ekalle* (MÍ ša É.GAL) şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu kadınlar sarayda yaşamış ve görünüşe göre orada kıyafet ve hizmetçilerle

⁴⁷⁰ Orta Asur Saray Kararnameleri “Harem Bildirileri”, saray peronelinin faaliyetlerini ve davranışlarını kontrol edebilmek adına Orta Asur kralları tarafından çıkarılmıştır. Bu bağlamda özellikle de saray (harem) kadınları ve onlarla etkileşim halinde olan erkek yetkililer ile ilgili bir dizi kararnameden oluşmaktadır. Kraliyet kadınlarının ikamet ettiği “İç Odalar”ın düzen ve dokunulmazlığını sürdürmek esas alınmıştır. Bu kararnameleri, Orta Asur Dönemi Kraliyet Haremi başlığı altında detaylı olarak izah ettiğimiz için, burada tekrardan açıklama gereği hissedilmemiştir.

donatılmışlardır. Çalışmaları beklenmeyen bu kadınların konutlarına giriş oldukça kısıtlıdır. Bu saray kadınları metinlerde kimi zaman kralın eşiyle beraber geçmişse de, *sekretuların* kraliçelerle aynı cümlede yer alması sadece bir kez olmuştur.⁴⁷¹ Orta Asur Devleti Dönemi “saray kadınları”, *sekretulardan* birkaç yüz yıl önce yaşamış ve “*sinnišātu ša ekalle* (MÍ ša É.GAL)” şekliyle ifade edilmişlerdir.

Diğer taraftan genellikle şarap ve ganimet listelerinde geçen *sekretular* ise kraliyet saraylarında yaşamış olmalıdırlar.⁴⁷² Bu döneme ait metinlerin çoğu, *sekretuların* başkentte kaldığını öne sürüyorsa da, Nimrud’da ortaya çıkan bir metinden onların başkent dışındaki saraylarda da yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁴⁷³ Tıpkı Orta Asur Devleti Dönemi saray kadınları gibi *sekretular* da, Asur krallarının ikincil eşi konumuna yükselmişlerdir. Ayrıca *sekretuların* başında “*Rab išatī*” (Harem muhafızı) adında bir de görevli vardır. Buradan hareketle Yeni Asur Devleti Dönemi *sekretularının*, Orta Asur Devleti Dönemi saray kadınlarıyla aynı olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Sonuç itibariyle *sekretular*, yapılan savaşlar sonucunda ele geçirilen saray personeli ile birlikte ganimetin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Köle ve arazi satın alma metinlerinde karşımıza çıkan bu saray kadınları, konumları itibariyle önemli görevlerde bulunmuşlardır. *Sekretu* Ahi-ṭallī’nin zaman içinde *šakintu* pozisyonuna yükselmesi “*harem kadını ya da saray kadını*” olarak adlandırılan kadın topluluğuna farklı bir yorum getirmiştir. Bu bağlamda *sekretular*, kralın ikincil eşi konumuna yükselebilmüş kadınlar ile kraliyet ailesine hizmet etmekle yükümlü çok sayıdaki cariyenin bir arada bulunmasından teşekkül etmiştir.

Öte yandan cariyeye ve köle sözcükleri çoğu zaman birbirlerinin yerine de kullanılabilirdiği için bu iki terimi ayırmak oldukça güçtür. Öte yandan ayırmaya çalışmanın da gereği yoktur. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere *GÉME. É.GAL* (amat ekalli) terimi, sarayın kadın çalışanlarının tamamına yönelik kullanılmış ortak bir kelimedir.⁴⁷⁴ Bu çalışanlar hakkında doğrudan bilgi sahibi olduğumuz kaynakların başında, sarayın kadın personel listeleri gelmektedir. Bu doğrultu SAA 7, 24 numaralı metin, müzisyen, dokumacı ve parfümcü gibi pek çok saray personeli hakkında bilgi vermekle birlikte, Asarhaddan Dönemi’ndeki Ninova Sarayı’nın kadın personel listesini

⁴⁷¹ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁷² S. Teppo, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁷³ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 161.

⁴⁷⁴ Savaş esiri olarak alınan cariyeler (esirtu) ile köle pazarlarından satın alınan kadın köleler, bu topluluğun önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

içermesi bakımından farklı bir öneme sahiptir. Nitekim metinde yer alan rakamlardan hareketle kabaca bir çıkarımda bulunacak olursak: Burada bahsi geçen 249 kadının %39'u cariye, %21'i hizmetçi, %25'i müzisyen ve dansçı kızlar, %15'i kadın sanatkârlar ve uzmanlardan oluşmaktadır.⁴⁷⁵

Yine SAA 7, 25-26 numaralı metinler de sarayın kadın personelleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre SAA 7, 25 numaralı metnin içeriği şöyledir: “(Başlangıç kırık), ^{ii 1)} 23 kadın [.....], ^{ii 2)} 15 kız [.....], ^{ii 3)} toplamda 43 ka[dın.....], ^{ii 4)} genel toplamda 100[.....], (Geri kalanı kırık)”.

Diğer taraftan SAA 7, 26 numaralı metin ise şöyledir: “(Başlangıç kırık), ¹⁾ ka[dın.....], ²⁾ kadın sakiler, 1 şişe bira, ³⁾ 1..... kadın fırıncılar....., ⁴⁾ kadın Nikkal-amat, ⁵⁾ 7 kadın hazinedar, ⁶⁾ kadın Humatate (1 kişi), ⁷⁾ 10 kadın şarkıcı, ⁸⁾ kadın Nikkal-şarrat”. Bu üç metin de saray personellerine yönelik önemli bilgiler içermektedir. Bütün bu anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere harem müessesesi: Ana kraliçenin, kraliçenin, sarayın kadınları (*sekret ekalli*) olarak bilinen kralın ikincil eşlerinin (*şanitam aššati*), diğer kadın hizmetkârların ve hizmetçi kızların yaşadığı bir yerdir.⁴⁷⁶ Aşağıda oluşturmaya çalıştığımız tablo, Yeni Asur Devleti Dönemi Harem Müessesesi'nin daha iyi anlaşılması açısından iyi bir örnektir.

⁴⁷⁵ S. Parpola, “The Neo-Assyrian Royal Harem”, s. 619.

⁴⁷⁶ M. Stol, *a.g.e.*, s. 515.

Yeni Asur Dönemi Kraliyet Haremi'ni bir pramide benzetecek olursak bunun en alt ve en geniş basamağını cariyeler, zirve noktasını ise ana kraliçe oluşturmaktadır. Ana kraliçe veya o öldükten sonra kraliçenin yönettiği bu alanın idaresi şüphesiz ki, *šakintu* adı verilen *harem müdüreleri/yöneticileri* tarafından sağlanmıştır.

II. BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TOPLUMLARINDA HAREM MÜESSESESİ

Harem kurumu, Mezopotamya toplumlarında köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Anadolu toplumlarında bu kurumun ortaya çıkış tarihi tam olarak net değildir. Zira MÖ 3. binyıldaki Mezopotamya krallarının yazılı belgelerinden anlaşıldığına göre MÖ 3. binyılda Anadolu'nun orta alanında yaşayan Hatti toplumu ve MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Luwiler'in bir harem kurumuna sahip olduğuna dair bir bilginiz yoktur. Ancak bu cümleden hareketle harem kurumunun Anadolu toplumlarında var olmadığını düşünmemek gerekir.

1. Hurri-Mitanni Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi

MÖ 1450 ile 1330 yılları arasına tarihlenen Nuzi Metinleri'nde, Nuzi Kraliyet Haremi ve yapısı hakkında ayrıntılı bir biçimde bilgi bulmak mümkündür.⁴⁷⁷ Söz konusu metinlerden anlaşıldığına göre, bu dönemdeki Nuzi kralının birçok şehirde sarayı, haremi ve çok sayıda da kraliçesi vardır. Nitekim kralın sahip olduğu haremlerinden birinde 31, diğerinde 35, bir başka şehirdeki haremde ise çok daha fazla kadın bulunmaktadır. Bu kadınlardan çoğunun isminin şarkıcı listesinde geçmesinden hareketle, bu kadınlara “kadın harem şarkıcısı” anlamına gelen “*esrētu nu'ārātu*” denilmiştir.⁴⁷⁸ Hatta bu listelerden birinin başlangıcı Babil coğrafyasıyla ilişkilendirebileceğimiz kadın şarkıcı isimleriyle başlamaktadır. Öyle ki, Babil bölgesinden gelen şarkıcılardan bazıları yerli Hurri-Mitanni isimleri almış olmalarına rağmen, yabancı stilde şarkı söylemeye devam etmişlerdir. Yine bu döneme ait metinler cariyelerden doğmuş olan iki genç prens ve dört prensesin haremde büyüdüğünden bahsetmektedir. Nitekim bu prenseslerden bazıları rahibe (*entu, ereš.dingir.ra*) olmuş ve görevlerini ifa etmek için çeşitli şehirlere gönderilmişlerdir.⁴⁷⁹

Bunlara ek olarak veliaht prens Şilwa-Teşub kendine ait arşivinde, bir karısı ve yedi harem kadınının olduğunu beyan etmektedir. Bu arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Arappa prensi Şilwa-Teşub'un, Şaşuri adında bir eşi vardır. Hatta bu kadının tahıl, yağ ve yün alabilen bir konumda olması dolayısıyla, hane halkı içerisinde ekonomik

⁴⁷⁷ Nuzi metinleri, mevcut kralın Nuzi ve beraberindeki birkaç şehirde sarayının, hareminin ve çok sayıda kraliçesinin olduğunu doğrulamaktadır.: CAD “E (esirtu c:1)”, s. 336.

⁴⁷⁸ M. Stol, *a.g.e.*, s. 518.

⁴⁷⁹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 518.

olarak önemli bir güce sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte mülk sahibi olduğu bilinen ve tüccarlar aracılığıyla da ticaret yapan bu eşin, tahsis edilen tahılların muhafaza edildiği ve idaresini yürüttüğü bir depoya da sahip olduğu görülmektedir. Yine bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla tüm saray efradının beslenmesi, bu tahıl ambarlarının yardımıyla gerçekleşmiştir. Šilwa-Tešub'un haremindeki diğer kadınlara nazaran öncelikli ve asıl eş olma özelliğine sahip olan bu kadın, aynı zamanda “*Kukk-Urašše*” adında bir hizmetçi kadın satın alma girişiminde de bulunmuştur. Prens'in eşi olması münasebetiyle hem mülk sahibi olması ve hem de köle satın alabilmesi bu eşin etkinliğine dikkat çekmektedir. Söz konusu metinden de anlaşılacağı üzere Šilwa-Tešub'un eşi Šaşuri de tıpkı kendisinden önceki Lagaš kraliçeleri “Dimtur, Baranamtara, Ša₆-Ša₆ ve III. Ur Hanedanlığı kralı Šulgi'nin eşi Šulgi-simti” gibi hayatın ve ekonominin içerisinde yer almıştır.

Yine aynı metinlerde Šilwa-Tešub'un sahibi olduğu yedi kadın cariye'nin ismi, “*Kukkuia, Nanaia, Našmun-Naia, Šalanna (Šalāia), Šiniš-Šalli, Šuššure ve Ukken (Ukke)*” şekilde sıralanmaktadır.⁴⁸⁰ Prens Šilwa-Tešub'un, eşinin dışında yedi cariye ve birçok hizmetliye sahip olması, Hurri toplumu içerisinde kadınlar evinin gelişim gösterdiğinin en önemli dayanak noktasıdır. Zira bu dönemde kadınların yaşadıkları alana izafeten “*bīt esrēti*” (cariyelerin evi) tabirinin kullanılması da buradan ileri gelmektedir.⁴⁸¹

Keza Hitit kralı I. Šuppiluliuma (MÖ 1380-1340)'nın Mitanni prensi Šattiwaza (Mattiwaza) ile yaptığı anlaşma da, Mitannilerin harem kurumuna sahip olabileceğini gösteren bir başka husustur. Nitekim yapılan anlaşmanın 15. maddesi: “*Onlar dursun ve antlaşmanın bu sözlerini dinlesin ve tanık olsunlar. Eğer sen prens Šattiwaza ve siz Hurrililer bu antlaşmanın sözlerine uymazsanız, yemin tanrıları sizi [ve] siz Hurrililerin eşlerini ve mallarını ülkenizle birlikte mahvetsinler. Onlar sizi kabuğundaki malt gibi çıkartsınlar.*⁴⁸² *Bir tohumdan bitki çıkmadığı gibi..., senin de (kızımın yerine) alacağın diğer eşlerinden ve sizin (Hurrililerin) eşlerinizden çocuklarınız ve ülkenizden zürriyet olmasın. Ve yemin tanrıları sizi fakirliğe ve mahrumiyete bıraksın. Ve onlar senin tahtını devirsinler. Ve sen Šattiwaza'yı bu yemin tanrıları, ülkenle birlikte bir kamış gibi*

⁴⁸⁰ Šilwa-Tešub'un ailesiyle alakalı daha geniş bilgi için bkz: Martha A. Morrison, “The Family of Šilwa-Tešub mār šarri”, *Journal of Cuneiform Studies*, V. XXX1, No: 1 (January 1979), s. 3-29.

⁴⁸¹ M. Stol, *a.g.e.*, s. 519.

⁴⁸² Burada geçen “*malt etmek*” deyiminden kasıt, tıpkı arpa gibi önce çimlendirilip kabuğundan ayrılması sağlandıktan sonra kavrularak kurutmaktır.

parçalasınlar. Senin ismini ve başka bir kadından olma neslini, yeryüzünden kaldırsınlar. Ve sen Šattiwaza, ülken için Hurrililer arasında arayacağın iyilik ve şifa(?) tıkansın. Ülken ile birlikte yok ol. Sen kayasın diye yer buz olsun. Ülkenin zemini sen batasın ve geçemeyesin diye bir çamur deryası bataklığı olsun. Sen Šattiwaza'nın ve Hurrililerin Bin Tanrı düşmanı olsun. Onlar seni bozguna uğratsın.” bu durumu açık bir dille ifade etmektedir. Aynı anlaşmanın 16. maddesi ise: “*Eğer sen prens Šattiwaza ve siz Hurrililer bu antlaşmaya ve yemine uyarsanız, bu tanrılar, sen Šattiwaza'yı, [Hatti ülkesi] kralının [kızı] olan eşin, oğulların, torunlarıyla birlikte ve siz Hurrilileri eşleriniz, oğullarınız, torunlarınız ve [ülkenizle] birlikte korusunlar. Ve Mitanni ülkesi eskiden ulaştığı yere geri dönsün, gelişsin ve genişlesin. Ve sen Šattiwaza'nın [Hatti ülkesi kralı Büyük] Kral'ın kızından olma çocuklarınız ve torunlarınızı, Hurrililer sonsuza kadar kral olarak tanısın. [Babanızın tahtının ömrü uzun olsun]. Mitanni ülkesinin ömrü uzun olsun.*”⁴⁸³ Buradan da anlaşılacağı üzere Hitit kralı I. Šuppiluliuma ile Mitanni prensi Šattiwaza arasında yapılan anlaşmanın bu iki maddesi, Hurri toplumunda bir harem kurumunun varlığına delil teşkil etmektedir. Bunun dışında Hurri-Mitanni toplumun harem kurumuna sahip olabileceğini gösteren önemli bir etken de, arkeolojik kaynaklardır.

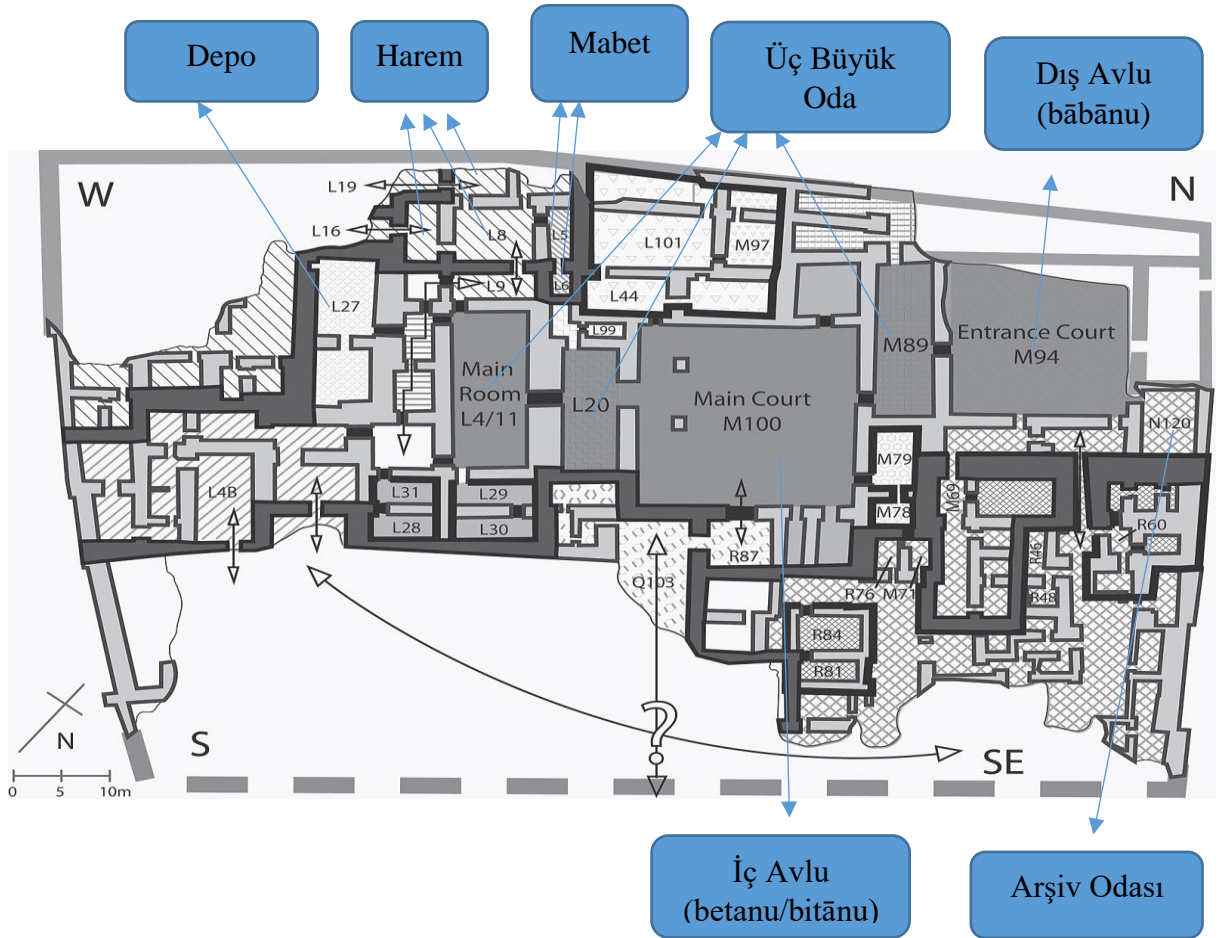
1.1. Hurri-Mitanni Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Varlığına Dair Arkeolojik Kanıtlar (Saray Kalıntıları)

R.F.S. Starr tarafından Nuzi'de gerçekleştirilen kazılar neticesinde Nuzi Saray Mimarisi'nin giriş bölgesi, servis hizmet alanı ve geniş ikamet alanları şeklinde, üç ana kısımdan oluştuğu anlaşılmıştır.⁴⁸⁴ Sarayın kuzey ve doğu kesiminde yer alan hizmet ve giriş alanı (M 94) olarak bilinen bu kısım içerisinde saray mutfağı ve saray hizmetlilerinin ikamet ettikleri yerler bulunmaktadır. Geniş ikamet alanlarının bulunduğu ikinci bölge (M 100) ise, sarayı korumakla görevli memurların kaldığı odalardan (R 78- R 79) ve üst düzey insanların kaldığı (L 44 ve etrafı) alandan müteşekkildir. Sarayın iç bölgesi ise, batıdaki saray mabedinin (L 5- L 6) ve güneydeki kraliyet yatak odalarının bulunduğu ana bölgeyi (L 4B) içerisine almaktadır. Ulaşımın sınırlı olarak gerçekleştirildiği sarayın batı kesimi, sadece tek bir alandan (L 9) geçiş yapılarak ulaşılan iki odadan (L 16- L 19) oluşmaktaydı. Sarayın batı kesiminde yer alan ve sarayla nispeten daha az ilişki halinde olan bu bölge, kralın maiyetindeki özel kişilerin barındığı bir alan olmalıdır. Zira buranın

⁴⁸³ Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, USA 1996, s. 43-44.

⁴⁸⁴ David Kertai, “Organising the Interaction between People: a New Look at the Elite Houses of Nuzi”, in: Gernot Wilhelm (Ed.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East* (Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2012, s. 519.

korunaklı ve erişime kısıtlı bir yapıda olması, bu alanın cariyelerin yaşamlarını geçirdikleri harem bölgesi olabileceğini akla getirmektedir. Buraya kadar anlatılanlara bir şekil kazandırması açısından aşağıda Nuzi Sarayı planını ihtiva eden resim, oldukça önemlidir.⁴⁸⁵

Nuzi Sarayı mimarisi taşıdığı bu özelliklerle içerisinde *bābānu* “Dış Avlu” ve *betanu* (*bitānu*) “İç Avlu” bölümlerinin bulunduğu Babil ve Asur saraylarının öncüsü konumundadır.⁴⁸⁶ Asur ve Babil medeniyetlerinin var olduğu bölgelerde gerçekleştirilen kazılar da bu durumu doğrular mahiyettedir. Artık varlığı şüphe götürmeyen bu kurumun gelişmesi ve genişleminde etkili olan unsurlara değinmekte fayda vardır.

⁴⁸⁵ D. Kertai, a.g.m., s. 520.

⁴⁸⁶ Mirko Novak, “The Architecture of Nuzi and Its Significance in the Architectural History of Mesopotamia”, in: David I. Owen, Gernot Wilhelm (Eds.), *Nuzi at Seventy-five (Studies in the history and culture of Nuzi and the Hurrians)*, V. X, Bethesda 1999, s. 138.

1.2. Hurri-Mitanni Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler

1.2.1. Siyasi Evlilikler

Eskiçağ dünyasında sıklıkla karşılaşılan ve diplomasi'nin bir strateji aracı olan “*diplomatik/siyasi evlilikler*”, Eski Anadolu toplumları tarafından da benimsenerek uygulanmıştır. Bu bağlamda Mezopotamya toplumlarının evlilikler yoluyla Mısır ile kurduğu ilişkinin bir benzerini, Mitanni kralları da Mısır toplumuyla kurmuştur. İki siyasi güç arasında önemli bir yere sahip olan bu ilişki türü yine güçlü olanın, komşu krallıklar/beylikler ile yapmış olduğu bir sistem üzerine kuruludur. Bu evlilik ile gerek siyasi ve askeri, gerekse de ticari müttefikliğin temelini sağlamlaştırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda Mitanniler de, varlığını koruma ve kalıcılığını sağlamlaştırma çabasıyla Mısır'la kurduğu siyasi ve ticari ilişkilerini, politik evliliklerle güvence altına almak istemiştir. Mitanni Krallığı için bu siyasi akrabalık, dönemin politik dengeleri göz önünde bulundurulduğunda, neredeyse kaçınılmaz bir hal almıştır.

Anadolu'da büyük bir imparatorluk kuran Hitit Devleti tehlikesine karşı yapılan bu ittifak, Mısır firavunu III. Amenhotep ve Mitanni kralı I. Artatama'nın kızının evlendirilmesiyle güçlendirilmiştir. Yine Hitit tehdidine karşı Tušratta'nın babası II. Šuttarna, kızı Keluhepa (Gulukhepa)'yı Mısır firavunu III. Amenhotep'le evlendirerek bu ilişkiyi geliştirmek istemiştir. Burada önemli olan husus Mitannili prenses Keluhepa'nın Mısır'a gelin olarak giderken bu yolculuk esnasında kendi özel maiyetinde olan 317 kadın hizmetkârı da beraberinde götürmesidir. Nitekim bu durum MÖ 1381 tarihli bir metinde ayrıntılarıyla işlenmiştir.⁴⁸⁷

Nitekim EA 17 no'lu belgeden Tušratta'nın ablası Keluhepa'nın III. Amenhotep'le olan evliliğini öğrenmek mümkündür. Tušratta, Hititler karşısında kazandığı başarısını ve bu vesileyle elde ettiği ganimetten yolladığı hediyeleri, ablasını da anarak mektubuna (EA 17/1-10) şöyle başlamaktadır: “*Ağabeyim Mısır Kralı III. Amenhotep, kardeşin Mitanni Kralı Tušratta şöyle der: Ben iyiyim, dilerim sen de iyisindir. Ablam Keluhepa ile sen iyi ol.*”⁴⁸⁸ Söz konusu mektuptan da anlaşılacağı üzere, Tušratta henüz tahta çıkmadan önce kız kardeşi Keluhepa Firavun III. Amenhotep ile

⁴⁸⁷ Toby Wilkinson, *Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatra'ya Kadar Bir Uygarlığın Tarihi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul 2013, s. 333.

⁴⁸⁸ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 41.

evlendirilmiştir. Mısır ve Mitanni arasındaki diplomatik evlilikler Tušratta Dönemi'nde de devam ettirilmiştir. MÖ 1356 yılına gelindiğinde Mısır firavunu hem yeni Mitanni kralıyla ilişkisini artırmak hem de tahmin edileceği gibi Keluhepa tazeliğini yitirdiği için başka bir Mitanni prensesini haremine almak istemiştir. Dolayısıyla Mısır firavunu, Mitanni kralı Tušratta ile bağlantıya geçince, kral da kızı Taduhepa'yı III. Amenhotep'e gelin olarak vermiştir.

Bu bağlamda Amarna mektupları içerisinde yer alan, EA 19 no'lu belgede söz konusu evliliğin gerçekleştiğine dair izler mevcut olmakla birlikte, bu evliliğin en açık delili EA 23 no'lu mektuptur. Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Mitanni tahtına, babası Šuttarna'nın yerine geçen oğlu Tušratta (MÖ 1385), kızı Taduhepa'yı eş olarak III. Amenhotep'e vermiştir. Mitanni kralı kızını Mısır firavununa eş olarak gönderirken beraberinde 270 kadın ve 30 erkekten oluşan özel maiyetini de Mısır'a yollamıştır.⁴⁸⁹ Mitanniler, Mısır'la kurduğu bu ittifak ve akrabalık sayesinde Hitit ve Mezopotamya'da gittikçe güçlenen Asur tehlikesinden korunmuş, Mısır ise Hitit ve Asur'a karşı jeopolitik öneme sahip bir bölgeyi elinde tutmuştur.

Ayrıca bu mektupta Mitanni kralı Tušratta, en kötü hastalıkları bile tedavi ettiğine inanılan Ninova'nın tanrıçası İstar'ın heykelini de, yaşlılığından dolayı hasta olan Mısır firavunu III. Amenhotep'i iyileştirmek için Mısır'a göndermiştir. EA 23 no'lu metinde tanrıçanın Mısır'a götürülmesinin nedeni açıkça belirtilmemektedir. Ancak bu ziyaretin, yaşlı oldukça ilerleyen Mısır firavununa sağlık bahşetmek ya da firavun ve prensesin evliliğini kutsamak amacıyla gerçekleştirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu ziyaret amacına ulaşmamış olmalı ki Mitanni kralı Tušratta, Mısır firavunu III. Amenhotep öldükten sonra yerine geçen IV. Amenhotep'e EA 27 nolu bir mektup yollamıştır. Mitanni kralı bu mektupta daha önce III. Amenhotep'le evlendirdiği kızı Taduhepa'yı IV. Amenhotep'in eşi olarak tanımlamaktadır. Mektubun ilgili satırları ise şöyledir: *“Kardeşim, Damadım, Beni seven ve Sevdiğim Mısır Kralı Nabhuria'ya (IV. Amenhotep), Mitanni Kralı Büyük Kral Sizi [seven], Kardeşin Tušratta şöyle der: Ben iyiyim, dilerim sen de iyisindir. Evinizde, anneniz Teye için, eşiniz kızım Taduhepa için, eşlerinizin geri kalanı için, oğullarınız için, savaş arabamız için, atlarınız için, savaşçılarınız için, ülkeniz*

⁴⁸⁹ T. Wilkinson, *a.g.e.*, s. 334.

için ve size ait olan her şey için iyilik diliyorum".⁴⁹⁰ Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Mitanniler de, Mısır ile sadece kız verme yoluyla bir evlilik bağı kurabilmiştir.

2. Hitit Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi

Hitit krallarının da birçok zevcesi olmakla beraber meşru manada yalnız bir eşi vardı. Sarayda esas zevce yanında krala ve prenslere tahsis edilen diğer kadın sınıfları da mevcuttur. Nitekim Hitit kralı Telepinu (MÖ 1525-1500) fermanında, kral için esas zevce yanında ikinci bir kadından söz etmektedir. Fermanın ilgili bölümü şöyledir: *"Birinci dereceden prens kral olsun. Eğer birinci dereceden bir prens yoksa, ikinci dereceden bir oğul kral olsun. Eğer bir kral çocuğu yoksa ve bir oğlan mevcut değilse: bu durumda birinci sıradan prensese bir içgüveyi koca versinler ve o, kral olsun."*⁴⁹¹ Burada eğer asıl eşten erkek çocuk yoksa diğer kadından doğan erkek çocuğun kral olacağı dile getiriliyor olmalıdır. Zira pek çok toplumda olduğu gibi Hititlerde de veraset gereği büyük kralın, meşru eşinden doğan oğulları *"birinci dereceden"* prenslerdir. Ancak bu birliktelikten hiç erkek çocuk doğmamışsa taht için *"ikinci dereceden"* yani büyük kralın bir harem kadınından doğan oğlu gündeme gelmektedir.⁴⁹² Söz konusu maddeye bu şekilde yaklaşmak ve yorumlamak, konunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu durum harem kadınları arasında statüsel olarak bir sınıflandırmanın mevcut olduğunun da en bariz göstergesidir.

Ayrıca bir anlaşma metninde geçen şu ifade: *"DUMU^{MÉS} SAL^{MÉS} i-šèr-ti* (cariyelerin oğulları)", kralın haremdeki cariyelerden de çocuk sahibi olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim kral III. Hattuşili (MÖ 1275-1250), abisi II. Muwattali'nin meşru/nikahlı eşinden erkek çocuğu olmadığı için o ölünce yerine bir cariyenin oğlunu geçirdiğini şu şekilde ifade etmektedir: *"Ağabeyimin meşru bir oğlu olmadığından, bir harem kadının oğlu olan Urhi-Teşub'u (III. Murşili MÖ 1282-1275) aldım ve onu Hatti Ülkesi'ne hükümdar yaptım. Bütün [Hattuşa] şehrini onun eline bıraktım. O, H[atti] Ülkesi'nde [Büyük Kral] oldu. Ben ise Hakpişša kralyım."*⁴⁹³ Söz konusu bu anlaşma bir harem kurumunun var olduğunu göstermekle birlikte, daha da önemlisi şartların

⁴⁹⁰ Nurgül Yıldırım, "Mitanni Kralı Tuşratta'nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme", *Archivum Anatolicum*, C. XI, S. 1, Hatay 2017, s. 160.

⁴⁹¹ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 2008, s. 67.

⁴⁹² Birgüt Brandau-Hartmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Çev. Nazife Mertoğlu, Ankara 2004, s. 97.

⁴⁹³ III. Hattuşili, ilk etapta yeğeni Urhi-Teşub'u tahta geçirmişse de, sonra aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle onu tahtan indirip yerine kendisi geçmiştir.: A. Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, C. I, s. 341.

oluşum seyrine göre bir cariye'nin oğlunun krallık makamına kadar yükselebileceğine işaret etmektedir.

Aynı şekilde Hitit kralı II. Muwattali, Wiluşa beyi Alakşanduş ile yaptığı anlaşmanın 6. maddesinde: *“Eğer Alakşanduş isterse, diğer eşlerden doğan çocuğu memleketinin arzusu hilâfına da olsa, kendisi tarafından kral olarak tanınacağını söylüyor.”* geçen bu hüküm haddi zatında Hitit toplumunca ikincil eşlerden doğan çocuğa veraset hakkının tanınmadığını, ancak Muwattali'nin bu duruma bir defalık müsemma gösterebileceğine işaret etmektedir. Ayrıca buradan Muwattali zamanındaki Hitit Krallığı'nda ilk eşlik konumunun hala devam ettiğini anlaşılmaktadır.

Öte yandan Hititler ile Hurri-Mitanniler arasındaki yazışmalar da, Hititlerin bir harem kurumuna sahip olabileceğini göstermektedir. Nitekim Hitit kralı I. Şuppiluliuma ile Mitanni prensi Şattiwaza arasındaki mektuplaşmalarda Hitit kralı, diğer kadınlar arasında kendi kızının daha yüksek bir konumda olması koşuluyla Şattiwaza'nın, cariyelerle serbest bir şekilde ilişki kurmasına rıza gösterebileceğini ifade etmektedir. Nitekim iki taraf arasında yapılan anlaşma metninin 7. maddesi, I. Şuppiluliuma'nın kızının statüsünün açık bir şekilde belirlenmesine yönelik kaleme alınmıştır. Bu maddenin muhtevasına ise şöyledir: *“Prens Şattiwaza Mitanni arazisinin kralı olmalı, Hitit kralının kızı da Mitanni arazisinin kraliçesi olmalı. Sen (Şattiwaza) istediğin kadar cariye (eşrētu) alabilirsin fakat benim kızımdan başka birisi daha büyük olmamalı. Sen herhangi başka kadının onunla eşit konumda olmasına izin vermemelisin ve hiç kimseyi onunla aynı seviyeye getirmemelisin. Ve kızımı farklı bir yere göndermemelisin. Onu Mitanni arazisinde kraliçe konumuna getirmelisin. Şattiwaza'nın oğulları ve benim kızımın oğulları, onların oğulları ve torunları gelecekte Mitanni arazisinde eşit seviyede olmalı. İlerde Mitanniler Prens Şattiwaza'ya karşı, kraliçe olan kızıma karşı, onların oğullarına ve torunlarına karşı bir isyan planlamamalı. Yine ilerde Prens Şattiwaza benimle dost ve oğullarımla eşit olmalı, senin oğulların ve torunların benim torunlarımla eşit olmalı.”*⁴⁹⁴ Hitit kralının Mitannileri kendi krallığına bağlı halde yönetme isteği ve yabancı eşlerin statü, mevki ve harem yönetimi hususunda bir hayli etkin olmaları, Hitit krallığının Mitanni krallığı üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. I. Şuppiluliuma'nın Prens Şattiwaza'ya oğullarımla eşit olmalısın şeklinde bir yaklaşımda bulunması ise onu Hitit Devleti'ne denk görmediğinin de en güzel örneğidir. Yine Hitit

⁴⁹⁴ G. Beckman, *a.g.e.*, s. 40-41.

toplumunda harem kurumunun varlığına işaret eden bir diğer nokta da, Mitanni kralının, Hitit kralına yazdığı mektupta ona, “*Sana, kadınların evine ve senin ülkeneye saygı ve selamlarımı sunarım*” şeklinde hitap etmesinden ileri gelmektedir.⁴⁹⁵

Aynı şekilde Hitit kralı I. Şuppiluliuma ile Hayaşa kralı Huqqana arasında gerçekleştirilen anlaşma da, Hitit haremi ve harem yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁴⁹⁶ Bu iki anlaşmada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise, Hitit kralı I. Şuppiluliuma kızını Şattiwaza ile evlendirirken, prensin esas zevcesi konumunda olacak olan Hitit prensesine ek olarak, “*esirtu*” sınıfına mensup kadınlar almasına rıza göstermiştir. Fakat kız kardeşini Huqqana ile evlendirirken, bu beyin yeni eşinin yanında eski eş, ikinci eş olarak kalmış ve bu beyin başka bir kadın almasına müsaade etmemiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Hitit Devleti’nin yapılan anlaşmaya binaen öne sürdüğü şartlar her devlet için benzer olmamakla birlikte, karşı tarafın gücü oranında değişiklik gösteren hükümler içermektedir.

Öte yandan kral III. Hattuşili ile Puduhepa evlendikten sonra Kraliçe Puduhepa Hattuşa’daki saraya değil, Yukarı Ülke’nin başkenti Hakkış’e gittiğini ve orada karşılaştığı durumu şöyle anlatmaktadır: “*Bundan başka, o zamanlar saraya geldiğimde, sarayda bulduğum prensesler benim elimde doğurdular ve ben onları [büyüttüm]. Önceden doğmuş olarak bulduklarımı da [büyüttüm] ve onları ordu komutanı yaptım*”. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere burada kastedilen çocuklar III. Hattuşili ve Puduhepa çiftinin çocukları değildir. Dolayısıyla bu çocukların III. Hattuşili’nin haremindeki eşlerinden birine ait olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁹⁷ Sonuç itibarıyla anlatılanların yol göstericiliğinde Hitit toplumunun gelişmiş bir harem kurumuna sahip olduğu ortadadır.

⁴⁹⁵ M. Stol, *a.g.e.*, s. 527.

⁴⁹⁶ H. J. Marsman, *a.g.e.*, s. 374; Hayaşa (Kuzeydoğu Anadolu) arazisinin lideri olan Huqqana, kendisinden çok daha güçlü olan Hitit kralı I. Şuppiluliuma ile bir anlaşma yapmıştır. I. Şuppiluliuma’nın kız kardeşiyle evli olan Huqqana, bu anlaşmayla Hitit kraliyet çevresinde nasıl davranması gerektiği hususunda bilgilendirilmiştir. Ayrıca bu anlaşmaya binaen Huqqana’nın, kız kardeşi veya eşinin kuzeni ile cinsel anlamda bir ilişki kurmasının mümkün olmadığı, dahası onun bir saray kadınına yaklaşmasının da yasak olduğu belirtilmektedir. İki taraf arasındaki bu mektuplaşmadan, bir erkeğin saray kadınlarına yaklaşmasının mümkün olmadığı ve böylesi durumlarda belirli kaidelerin olduğu görülmektedir. Geniş bilgi için bkz: Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Anlaşma Metinleri*, Konya 2002, s. 149-160.

⁴⁹⁷ Savaş Özkan Savaş, “Kizzuıatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa’nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı”, *Varia Anatolica*, S. XIII, İstanbul 1999, s. 97.

2.1. Hitit Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Varlığına Dair Arkeolojik Kanıtlar (Saray Kalıntıları)

Kaniş ve Acemhöyük'te yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılar, tahribata rağmen kral ve kraliyet ailesinin 1.100, 7.000 ve 5.000 m² boyutlarında alanları kaplayan 50-70 odalı, bazı kesimleri ise iki katlı anıtsal boyutlu saraylarda yaşadıklarını kanıtlamaktadır. Eski Anadolu toplumlarına ev sahipliği yapan bu saraylar da tıpkı Mezopotamya sarayları gibi yönetim bölümlerinden, oturma ve kabul odalarından, harem dairelerinden ve çeşitli malların konulduğu depo odalarından oluşmaktadır. Kralın eşlerinin, kızlarının, cariyelerinin içerisinde yaşadığı harem alanı ise, iki katlı olan Kaniş Sarayı'nın üst katında yer almaktadır.⁴⁹⁸ Kaniş Sarayı'nın arkeolojik kalıntılarından hareketle bu alanların tanımı yapılsa da, Hitit krallarının ihtiyaç duyabileceği diğer yerler de şüphesiz, sarayın tahrip edilmiş bölümleri içerisinde yer alıyor olmalıdır.

Öte yandan Acemhöyük alanında yapılan kazılar neticesinde burada Sarıkaya ve Hatipler Sarayları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu iki saray da Kaniş Sarayı gibi hem idari hem de ekonomik ve kültürel yapının bir arada olduğu merkezi bir özelliğe sahiplerdir. Buna göre bu iki sarayda da zemin katlar depo, hizmet yerleri ve yönetim alanları olarak tahsis edilmişse de bu alanın üst katı, kralın haremi olarak işlev görmektedir.⁴⁹⁹

2.2. Hitit Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Oluşmasını ve Gelişmesini Sağlayan Etmenler

2.2.1. Siyasi Evlilikler

Mısır toplumunun aksine diğer toplumlar kendi aralarında kız alıp verme hususunda içe kapalı olmamışlardır. Nitekim daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere Hitit Devleti kralı I. Šuppiluliuma (MÖ 1350-1322), Mitanni tahtına Tušratta'nın oğlu Mattiwaza'yı (Šattiwaza) Mitanni kralı olarak çıkartmış ve ona kızını vermiştir. Antlaşma metnin ilgili satırları şöyledir: “*Sen prens Šattiwaza ve (siz) Hurrililer bu antlaşmayı ve yemini uygularsanız, tanrılar seni Šattiwaza'yı Hatti ülkesinin kızı (olan) karınla, onun çocukları ve torunları ile ve (sizi) Hurrilileri karılarınız, çocuklarınız, torunlarınızla ve ülkenizle birlikte korusunlar! Sen Šattiwaza ve Hatti ülkesinin Büyük Kralının kızından*

⁴⁹⁸ Tahsin Özgüç, *Kültepe Kaniş/Neša*, İstanbul 2005, s. 36.

⁴⁹⁹ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 103.

*gelen oğulların ve torunların ve (siz) Hurrililer ebedi bir krallığa sahip olacaksınız!*⁵⁰⁰ I. Šuppiluliuma, bu evlilikle Mitanni'yi, Mezopotamya'da gittikçe güçlenen Asur tehlikesine karşı bir tampon bölge yaratmada kullanmış, damadı Šattiwaza'yı ise Mitanni tahtında Hitit çıkarlarının güvencesi olarak konumlandırmıştır. Ancak diplomatik bir evlilikle perçinlenen Mitanni-Hitit müttefikliği, Šattiwaza'nın ardılları döneminde (I. Šattuara/M.Ö. 1290, Vašašatta/M.Ö. 1280 ve II. Šattuara /M.Ö. 1240) sona ermiştir. Sonuç olarak Mitanni kralı Tušratta'nın mektupları özelinde incelenen diplomatik evlilik örnekleri, dönemin siyasi ilişkilerinde önemli bir strateji aracı olarak görülmüştür.

Hitit kralları, muhtemelen, Hurri istilalarını önlemek ve bir barış ortamı sağlamak amacıyla, Hitit prenseslerini Hurri hanedanından kimselerle evlendirdikleri gibi, kendileri de bizzat Hurrili kadınlarla evlenmişlerdir. Nitekim II. Tuthalia'nın eşi Nikalmati, I. Arnuwanda'nın eşi Ašmunikal, III. Tuthalia'nın eşleri D/Taduhepa ile Şatu(n)duhepa birer Hurrice ad taşıyorlardı. Zaman içinde Hitit krallarının Hurrili kadınlarla evlenmeleri adeta bir gelenek halini almış ve politik bir araç olarak imparatorluk çağında da devam etmiştir. Öyle ki II. Muršili'nin eşi D/Taduhepa ile III. Hattušili'nin eşi Puduhepa da, Hurri asıllı kraliçelerdir.

I. Šuppiluliuma ile yeniden yükselişe geçen Hitit Devleti'nin iç ve dış politikasında takip ettiği siyaset, siyasî evlilikler yolu ile akrabalık kurma üzerine temellendirilmiştir. Hitit siyasî tarihinde bu türden evliliklere en fazla imparatorluk çağı dediğimiz bu dönemde tesadüf edilmektedir. Şüphesiz, geniş coğrafyalara yayılan imparatorluğu bir arada tutmanın en akıllıca yolu, ya yeni kazanılan topraklara akrabaları atamak ya da buradaki insanlarla akrabalıklar kurmaktan geçmekteydi. Şüphesiz I. Šuppiluliuma başarılı bir diplomat olmasının yanında, son derece önemli bir diplomasi örneği sergilemiştir. Gerçekten de mağlup ettiği şehir beylerine, Hititli prensesler vermek suretiyle siyasî evliliklere dayanan bir barış politikası takip etmiştir. Hitit kralının Anadolu'daki muhtelif kavimleri siyasî evliliklerle kendisine bağlamak adına ilişki kurduğu şehir devletlerinin arasında, Hayaša Krallığı, Arzawa Krallığı, Kizzuwatna Krallığı gibi çeşitli güçteki krallıklar vardır. Bu bağlamda Hitit kralı I. Šuppiluliuma ilk olarak Hayaša kralı Huqqana ile yaptığı anlaşmaya binaen ona kız kardeşini vermiştir.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Söz konusu anlaşma metninin tam transkripsiyonu önceki bölümlerde verdiğimiz için burada sadece konuyla alakalı kısmını vermenin daha yerinde olacağını düşündük.

⁵⁰¹ Hitit kralı I. Šuppiluliuma ile Hayaša kralı Huqqana arasında yapılan anlaşmanın detayları için bkz.: G. Karauğuz, *a.g.e.*, s. 151-160.

Bunun yanında bir kızını Tuşratta'nın oğlu Şattiwaza ile bir diğer kızını da Mira beyi Maşhuliva ile evlendirmiştir.⁵⁰² I. Şuppiluliuma kız kardeşini ve kızlarını çeşitli krallıklara gelin olarak vermesinin yanında, kendisi de bir Babilli prensesle evlenmiştir.⁵⁰³

Aynı şekilde III. Hattuşili de (MÖ 1275-1250), Puduhepa ile evliliğini şöyle anlatmaktadır: *“Mısır’dan dönüş yolundayken, tanrıçaya sunular yapmak için Lavazantiya’da (Kizzuwatna) durakladım ve ayini tamamladım. Ve tanrıçanın emri üzerine, Lavazantiya’da tanrıça İştara’nın rahibi olan Rahip Pentisarri’nin kızını kendime eş aldım.”*⁵⁰⁴ Hurrili rahip Pentisarri’nin kızı olan Puduhepa, doğduğu ülkeye sadık kalmış ve hem anavatanının hem de öz geleneklerinin konumunu güçlendirmiştir. Puduhepa kraliçelik unvanının yanı sıra *“Kizzuwatna Ülkesinin Kızı”* sanını da kullanmıştır.⁵⁰⁵

Diğer taraftan III. Hattuşili de MÖ 1256 yılında kızlarından birini, II. Ramses’e eş olarak vermek suretiyle Mısır ile akrabalık ilişkilerini yeniden geliştirme yoluna gitmiştir. Mısır kraliyet ideolojisi bu olayı Hititlerin beklenmedik teslim olma çabaları olarak kayıtlara geçirmekte diretmiş ve II. Ramses de buna merhamet göstererek kabul etmiş gibi gösterilmiştir. Nitekim Hitit kralı düşürüldüğü bu durumu kabullenemese de, iki taraf arasındaki ilişkinin gelişebilmesi adına çeşitli armağanlarla birlikte, *“Şausganu”* adındaki bir Hitit prensesini ona göndermiştir. Mısırlılarca son derece önemli görülen bu olay, kaynaklarına ise şu şekilde yansımıştır: *“[Derken biri] firavuna haberleri iletmeye gelerek dedi ki: İşte, Hatti’nin Büyük Beyiyle ödeşin! En büyük kızı getiriliyor, yanında da bol armağanlar taşıyor. [Sayıları?] [vadileri?] kaplar, Hatti beyinin kızı ile Hatti’nin büyük prensesinin [kızı?] da aralarında. Çetin dağları ve uğursuz koyakları aşmışlar. Krallığımızın sınırına ulaşmışlar. Bırakınız bizim [ordu?] ve memurlar [gelsin] onları karşılasın.”*

Bunun üzerine majesteleri [çok] neşelendi, Mısır’da hiç bilinmeyen bu esrarlı haberi duyunca saray sevince kapılmıştı. Ordusu ile memurları tez elden gönderdi onları

⁵⁰² A. Ünal, *Hititler....II*, s. 25.

⁵⁰³ Hitit kralı I. Şuppiluliuma’nın komşu krallıklarla yaptığı anlaşma metinlerinin birinde, kendi mührünün yanında, Babil kralının kızı, Büyük Kraliçe, Tavanana’nın mührü de yer almaktadır. Burada bahsi geçen Babilli prensesin isminin III. Tavananna (Malnihal) olduğu anlaşılrsa da, bu adın kraliçeye sonradan verilen Hurrice bir isim olduğu görülmüştür. Bu kadın aynı zamanda II. Murşili’nin de üvey annesidir.: B. Brandau–H. Schickert, *a.g.e.*, s. 209.

⁵⁰⁴ Marc Desti, *Anadolu Uygarlıkları*, Çev. Muna Cedden, Ankara 2013, s. 59.

⁵⁰⁵ S. Ö. Savaş, *a.g.m.*, s. 97.

karşılansınlar diye. Daha sonra firavun bütün bunları yüreğinde değerlendirerek şöyle dedi: “Kışın gelen bu yağmurlu ve karlı günlerde adamlarımı Cahî’ye (Suriye) göndermek olacak iş mi?” Sonra babası Seth’e adak adayarak [bu iş?] hakkında şu sözlerle ona seslendi: “Gökyüzü senin ellerinde, yeryüzü ayaklarının altında. Sen ne buyurursan o olur. Bahsettiğin harika şeyler bana ulaşana dek yağmuru, soğuk rüzgârı, karı [ertele] yalvarırım.” Babası Seth onun bütün dediklerini duymuştu. Gökyüzü açıldı, o[nun] üzerine yaz geldi, ordusu da rahatça ilerlerken yürekleri sevinç içinde, mutluydu. Böylece Hatti’nin Büyük Beyinin kızı Mısır’a doğru yürüdü, firavunun piyadeleri, arabalı birlikleri ve memurları ona eşlik ederken Hatti’nin piyadelerine ve arabalı birliklerine karıştılar, çünkü onlar da II. Ramses’in birlikleri gibi arabalı savaşçılardı. Hatti birlikleri gibi, Hatti ülkesinin bütün insanları da Mısırlularla kaynaştı. Birlikte yiyip içtiler, birbirlerinden sakınmadan kardeş gibi tek yürek oldular, çünkü bizzat tanrının, II. Ramses’in tutumundan sonra aralarında barış ve kardeşlik oluşmuştu.

(Diğer bütün yabancı hükümdarlar Mısır’ın olağanüstü gücüne hayran kalmışlar; sonra da:) [Günler] sonra [onlar] Ramses Meri-Amon [şehrine] vardılar... ve 34. yılın ikinci mevsiminin üçüncü ayında (Ocak ayı) kahramanlık ve zaferin mucizelerini kutladık. Sonra Mısır’a gelmiş olan Hatti’nin Büyük Beyinin kızını, arkasında büyük, sınırsız armağanlarıyla birlikte majestelerinin huzuruna getirdiler... Sonra majesteleri kızın bir [tanrıça] gibi güzel yüzlü olduğunu gördü. Şimdi yüce, esrarlı, harikulade ve uğurlu bir ilişki (vardı). Bilinmezdi, dillere düşmemişti, ataların yazıtlarında sözü edilmemişti... Kız, kralımızın yüreğinde güzeldi, kral onu her şeyden çok sevdi, babası Ptah-tenen’nin [emriyle] ona bahşedilmiş talihti. Daha sonra haşmetlileri ona bir isim verdi: Kralın karısı Maat-nefru-Re, Hatti’nin Büyük Beyinin ve Hatti’nin Büyük Prensesinin kızı... Böylece, eğer bir erkek ya da bir kadın Cahî’ye göreve gittiyse, kralımızın zaferlerinin büyüklüğü sayesinde yüreklerini korku sarmadan Hatti ülkesine varabilirdi.”⁵⁰⁶ Mısırlıların bu olayı ne denli önemli gördüğü açıktır.

Yine Mısır kaynaklarından, Hitit Sarayı’nın bir başka genç kızın da gelin olarak Nil ülkesine gönderilmiş olduğunu “Hatti kralı Hatti Ülkesi’nden birçok savaş kazancı getirdi. Kaşka (Gaşka) Ülkesi’nden birçok savaş kazancı, Arzawa Ülkesi’nden birçok savaş kazancı getirdi; öyle ki yazmakla bitmez. Ondan başka at sürüsü, birçok büyükbaş hayvan sürüsü, birçok koyun sürüsü Ramses’e gönderdiği ikinci kızının önünde

⁵⁰⁶ A. Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakınoğu (MÖ 3000-330)*, C. I, s. 272-273.

yürüyordu.” bahsi geçen bu ifadelerden anlamak mümkündür.⁵⁰⁷ II. Ramses ile evlenen ikinci Hitit Prensesi’nin, Hitit metinleri ile Mısır metinlerindeki adı bilinmese de, Edel’e göre bu evlenme olayı II. Ramses’in tahta çıkışının 42. yılından sonra olmalıdır. Ancak gelinin III. Hattuşili’nin mi, yoksa IV. Tuthalia’nın mı kızı olduğu hususu hala tam olarak net değildir.⁵⁰⁸ Yine de böyle bir evliliğin gerçekleşmemiş olabileceğine dair herhangi bir şüphe yoktur.

Sonuç itibariyle Anadolu toplumları hem kendi aralarında kız alıp verme yoluyla hem de Mısır toplumuna gelin vererek ikili ilişkileri sağlamlaştırmak adına akılcı bir strateji izlemişlerdir. Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Anadolu toplumlarında da bu tür evlilikler sırasında gelin, koca evine giderken kendi özel maiyetiyle beraber gitmiştir. Zira pek çok Anadolu toplumu bu tür evlilikler vasıtasıyla haremelerini genişletmekte ve geliştirmekteydi. Bu evlilikler hem Mezopotamya hem de Anadolu toplumlarında mevcut olan harem kurumunun sayısal olarak genişlemesine ve gelişmesine katkıda bulunan önemli bir etkidir.

2.2.2. Savaş Esirleri

Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Anadolu toplumlarında da mağlup edilen kralın haremının üyeleri yenen kralın haremine dâhil edilmekteydi. Bu konuda karşılıklı yapılan savaşların etkisi önemli boyutlardaydı. Hitit krallarından I. Hattuşili (MÖ 1650-1620) Kuzey Suriye kentlerine karşı gerçekleştirdiği askeri seferler neticesinde çok sayıda sanatkâr, usta ve meslek erbabını savaş esiri olarak Hattuşa’ya getirmiştir.⁵⁰⁹ I. Hattuşili’nin ölümünden sonra tahta çıkan I. Murşili (MÖ 1620-1590) de hükümdarlığı sırasında Halpa (Halep) üzerine yürümüş ve bu bölgeden çok sayıda esir almıştır. Buradan Babil topraklarına doğru harekete geçen I. Murşili, Babil’i işgal edip, ele geçirmesinden sonra çok sayıda esiri sürgüne tabi tutmuş ve tarihe de Babil Fatihi olarak geçmiştir.

Diğer taraftan I. Murşili’yi öldürerek tahtı gasp eden I. Hantili (MÖ 1590-1560), bununla da kalmayıp ölen Hitit kralının dul kalan eşi Harapşili’yi kendi haremine dâhil edip, onu zevceliğine almıştır. I. Hantili, Hitit askeri geleneğine uyarak Kuzey Suriye seferlerine devam etmişse de hiçbir surette başarılı olamamıştı. Onun Suriye’de olmasını

⁵⁰⁷ E. Akurgal, *a.g.e.*, s. 99.

⁵⁰⁸ Sedat Alp, *Hititler’in Mektuplaşmaları*, İstanbul 2001, s. 28.

⁵⁰⁹ Harry A. Hoffner, *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*, Chicago 1997, s.180

fırsat bilen Hurriler ise, Hitit Devleti'nin başkenti Hattuša'ya kadar ilerleyerek, bölgede kontrolü kendi ellerine almışlardır. Orta Anadolu coğrafyasına gerçekleştirdikleri bu sefer neticesinde Hantili'nin, kan dökerek Murşili'den zorla aldığı eşi Harapşili'yi, Hitit prensleriyle birlikte esir alarak Şukziya'ya sürgün ettirmişlerdir.⁵¹⁰ Bu durum Hitit sarayında gasp edilerek alınan tahtın ve bu esnada dökülen kanın ilahi bir cezası olarak yorumlanmıştır.

Buna karşılık Hattuša'ya geri dönmekte olan Hantili ise Tegarama civarında bu acı haberi duyunca “*Ben ne yaptım, niçin Zidanta'nın sözüne uydum (da Murşili'yi öldürdüm)?*” diye yakınmıştır. Sevdiği eşi ve prenslerinin Şukziya'da tutsak olduğunu öğrenen kral, onları kurtarmak için aceleyle Şukziya'ya gittiyse de, orada sadece Hurriler tarafından öldürülen karısının cesediyle karşılaşmıştır. Hantili'yi “*benim kraliçemi kimler öldürdü?*” nidasıyla matem tutarak tasvir eden Hitit saray kâtipleri, zihinlerinde muhakkak ki yine ilahi cezanın tecellisini taşımaktaydılar.⁵¹¹

Bir başka Hitit kralı II. Tuthalia (MÖ 1450-1420) ise, irili ufaklı pek çok krallığın meydana getirdiği Aşuwa koalisyonuna karşı giriştiği mücadelenin sonunda, Aşuwa Ülkesi'nin ileri gelenleriyle birlikte 10.000 asker, 6.000 araba sürücüsü ve daha çok sayıda kişiyi savaş esiri olarak Hitit başkentine taşımıştır. O zamanın demografik şartları dikkate alındığında bu kadar esir ve ganimetin Orta Anadolu'ya taşınması, Batı Anadolu'nun ekonomik ve iş gücü açısından çökmesine neden olmuştur. Sürgüne tabi tutulanlar arasında ülkenin çok önemli şahsiyetleri olan Piyamainara/Piyamakurunta, Aşuwa Ülkesi beyi olması muhtemel olan Kukkulli ve haremının yanında, Piyamainara'nın akrabalarından Malaziti de vardı.⁵¹² Hititler'in bir diğer güçlü kralı I. Şuppiluliuma ile Mitanni kralı Tuşratta arasında geçen mücadelede, I. Şuppiluliuma'nın Mitanni üzerine gerçekleştirdiği saldırı Tuşratta tarafından başarısızlığa uğratılmıştır. Mitanniler bu zaferin ardından elde ettikleri ganimetin bir kısmını Mısır firavununa hediye olarak göndermiştir. Öyle ki Mitanni ordusunun kazandığı ganimetler arasında muhakkak ki savaş esirleri de vardır.⁵¹³

Hangi Hitit kralı dönemine tarihlendirileceği tartışma konusu olsa da, bir Hitit Dönemi metninde şu ifadeler vardır: “[...] *Şeşa Irmağı ülkesi iki kez günah işledi. [Şeşa*

⁵¹⁰ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul 2002, s. 92.

⁵¹¹ A. Ünal, *Hititler...I*, s. 92.

⁵¹² A. Ünal, *Hititler...II*, s. 13.

⁵¹³ N. Yıldırım, “Mitanni...”, s. 156.

*Irmağı ülkesi halkı şöyle dedi: “Kralın dedesi [bizi] silah zoruyla yenememişti... O Arzawa Ülkelerini yendi[ği zaman] bizi [asla] silah zoruyla [yenememişti]. Biz onu küçük düşürmüştük(?)”. [ve Şeħa Irmağı ülkesi] savaş başlattı (ve) Arzawa kralına sığındı. Ben büyük kral (önce) [geri] çekildim (ve sonra da) yürüdüm... Ğarana Dağı 'nı işgal ettim. 500 arabalı savaşçı [ile... askerleri esir aldım ve onları] Hattuša'ya getirdim. Tarhunnaradu'yu eşlerinin [ve çocuklarının da içinde olduğu haremimi esir aldım ve] getirdim. Onu Güneş Tanrıçası'nın kenti Arinna'ya getirdim. [.....Tab]arna, büyük kral (o) ülkeye gitmedi. M[u wa UR.MA???'ın ahfadını [Şeħa Irmağı ülkesinde kral] yaptım ve [kendisine.....] savaş arabası [verdim]”.*⁵¹⁴ Bu metinden Hititlerin mağlup ettikleri kralların haremimi ve saray erkânını, kendi haremime dâhil etme yoluna gittikleri açıktır.

Hitit devletinin siyasi ve iktisadi politikası gereği, diğer gelir kaynakları gibi savaş sonrası elde edilen ganimetler de, başkent Hattuša'da toplanırdı. II. Murşili (MÖ 1339-1306), Yamhad Krallığı'nın başkenti Aleppo şehrini ele geçirdikten sonra, içerisinde esirlerin de olduğu çok sayıda ganimeti Hattuša'ya getirmiştir.⁵¹⁵ Hitit kralı yine Puranda (Prienne) kentinde bulunduğu sırada ismi metinde korunmayan kentin halkına yönelik bir ultimatom göndermiş ve kendisinden kaçanların iade edilmesini talep etmiştir. Kent halkı beklenmedik bir şekilde kralın bu isteğini reddetmesine rağmen, ikili arasında olumsuz hava şartlarından dolayı bir savaş meydana gelmemiştir. Ancak bu durum bir sene sonra ortadan kalkmış ve savaş başlamıştır. Puranda üzerine yürüyen ve kenti kuşatan Hitit kralı ile şehrin yöneticisi Tapalazunawala arasında yapılan mücadeleyi, Hititler kazanmıştır. Ancak gece karanlığından yararlanan Tapalazunawala aile bireyleri ve köleleriyle birlikte kentten kaçmayı başarmıştır. Bunun üzerine onu takibe çıkan II. Murşili sadece onun aile bireyleri ile kölelerini yakalamışsa da, Tapalazunawala'yı elinden kaçırmıştır. Bu arada Puranda şehri düşmüş, gözlerini yağma hırsı ve kin bürümüş Hitit askerlerinin eline geçmiştir. Bu sefer sonucunda Tapalazunawala'nın aile bireylerinin yanında çok sayıda askeri personeli de tutsak olarak alınmıştır.⁵¹⁶

Savaş ganimetlerinin ağırlığı nedeniyle ordunun eve dönüşü, sefere çıkışından çok daha uzun bir zamanı gerektirebiliyordu. Yenik kentin tanrıları ve değerli metallere işlenmiş putları dâhil görkemli zafer ganimetlerinin yığıldığı arabalar, orijinal boyutta altın boğalar, gümüş arabalar, gümüş kaplı pruvallı tekneler, kuşkusuz günlük ilerlemeyi

⁵¹⁴ A. Ünal, *Hititler....II*, s. 19.

⁵¹⁵ Trevor Bryce, *The Kingdom of Hittites*, Newyork 2005, s. 98.

⁵¹⁶ A. Ünal, *Hititler....II*, s. 33.

geciktiren unsurlardı. Ancak seferlerin çoğunda ganimetlerin tartışmasız en büyük bölümünü insan ve çiftlik hayvanları oluşturuyordu. O yüzdendir ki, Hitit kralları savaşlarda elde ettikleri esirlerin sayısını sık sık yıllıklarında kaydetmişlerdir. Nitekim kayıt altına alınan insanların sayısı bazen 100'leri, bazen de 1.000'leri bulmuştur. Kimi zaman da sayılamayacak kadar büyük boyutlara çıktığı olmuştur. Öyle ki II. Murşili, Gaška seferinden 15.500, Arzawa seferinden ise 66.000 *NAM.RA*yı (köle)'yı Hattuša'ya getirmiştir. Günümüz koşullarında bile oldukça fazla sayılabilecek sayıda insanla seferden dönülmesi, bu insan kaynağının nerede ve nasıl kullanılacağı sorununu da beraberinde getirmiştir. Özellikle II. Murşili'den itibaren insan, koyun ve sığır ganimetlerinin fethedilen ülkeden anayurda taşınması konusu askeri metinlerde sıkça yer almıştır. Bu bağlamda II. Murşili vakayinamesine, sayısız savaş esirinin çeşitli bölgelere ve işlere yerleştirdiğinin kaydını geçmiştir.⁵¹⁷

Özetle Hitit Devleti'nin yendiği ülkelerden tutsak olarak aldığı bu esirler, Hitit coğrafyasının sürekli olarak insan gücü eksikliğini hafifletmekteydi. Hitit ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturan bu sınıfın bir kısmı kralın ve devlet erkânının hizmetine tahsis edilirken bir kısmı da subaylar arasında eşit olarak dağıtılmıştır. Geri kalanlar ise devlet topraklarında ve sınır garnizonlarında işçi olarak çalıştırılmış, ya da bir tapınağa hizmet için verilmiştir.⁵¹⁸ Sahip oldukları meslek ve yeteneklere göre ayrılan *NAM.RA*lar, ihtiyaç duyulan kentlere ve bölge tapınaklarına hizmet amacıyla yollanmıştır. Yine bu metinlerden anlaşıldığına göre, kentlerin ve tapınakların neye ne kadar ihtiyacı olduğuna dair bilgiler alınmakta ve bu bilgiler ışığında kentlere aktarım yapılmaktadır. Nitekim II. Murşili, Kelkit Irmağı (Kummeşmağa) vadisine konuşlandırılması muhtemel olan Tiliura metruk kentini özellikle Batı Anadolu'daki, Arzawa seferlerinden getirmiş olduğu tutsaklar vasıtasıyla tekrar iskâna açmış ve hatta orada bir garnizon dahi kurmuştur.⁵¹⁹

Aynı şekilde III. Hattuşili (MÖ 1275-1250) de kendisine ait bir metinde savaş esirlerini Tiliura kentine nasıl yerleştirdiğinden şu şekilde bahsetmektedir: “11) Tiliura (ana)kenti Hantili zamanından (beri) 12) boştu. Onu babam 13) Murşili yeniden inşa etti. Fakat onu (kenti) 14) iyi/uygun (bir şekilde)/tam(amen) yerleşime açmamıştı. Ancak onu (sadece) onun 15) silah ile yendiği *NAM.RA*(lar) ile yerleştirmişti. 16) Fakat önceki/eskiden 17) kalan kent adamları(nı/halkını), onları [kendi başına bırak(mış)tı] 18)

⁵¹⁷ Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, İngilizceden Çeviren: Müfit Günay, Ankara 2003, s. 120-121.

⁵¹⁸ Billie Jean Collins, *The Hittites and Their World*, Atlanta 2007, s. 112.

⁵¹⁹ A. Ünal, *Hititler....II*, s. 48.

ve (ben) kral onları geri geti[rdim] (ve bu durumu düzelttim). 19) Onları T[filiura]'da yeniden [yerleştirdim].”⁵²⁰

2.3. Hitit Devleti Dönemi'nde Harem Müessesesi'nin Sevk ve İdaresi

Hitit Devleti Dönemi'nde harem müessesesi'nin sevk ve idaresini izah etmezden önce, Erken Hitit Çağı şeklinde ifade edilen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (MÖ 1974-1719) Anadolu'sunun siyasi ve sosyal alanında etkin olan kadınlara değinmek gerekmektedir. Zira Hitit Devleti öncesi, Asur ve Anadolu toplumları arasında ticaret odaklı oluşturulan sistemin en önemli parçasını, bu dönem içerisinde faal ve nüfuz sahibi olan kadınlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda Asurlu tüccarlar tarafından eşlerine, kızlarına ve kız kardeşlerine gönderilen mektuplardan oluşan koleksiyonda, Asurlu ve Anadolu'lu pek çok kadının ismi geçmektedir.⁵²¹ Nitekim bahsi geçen kadınlar arasında Asurlu tüccar Puşu-ken'in eşi Lamassi'nin 13, kızı Ahaha'nın 4 mektubu vardır. Yine Lamassi ve Ahaha'nın mektuplarının dışında Asurlu tüccar Aşşur-malik ile evli olan Puşu-ken'in kız kardeşi Tariş-matum'un 8, çiftin kızlarından Belatum ve Hattitum'dan, Aşşur-rabi'yle evli olan Hattitum'un da 6 mektubu mevcuttur.

Bu mektuplar içerisinde özellikle Lamassi'nin, kocası Puşu-ken'e hitaben yazdıkları, bir eşin etkinliğinin ve ticari kurnazlığının hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Söz konusu mektuplardan bir tanesinin muhtevası şöyledir: *“Biliyor musun, insanlık ne kötüleşti. Kardeş kardeşi yiyecek. Herkes komşusunu yutmaya çalışıyor. Buraya (Asur şehrine) gelme şerefini bize lütfet. İş mecburiyetlerini kopar (kes). Küçük kızı Tanrı Asur'un kucağına yerleştir. Ah! şehirde (Asur'da) yün çok pahalı. Parayı (gümüş) bana tahsis edeceğiniz zaman, 1 mina gümüşü yünün içine yerleştir. Vergi için bana yolladığın 1 mina gümüşü, denetleyiciler istediler. Ben senin için korkuyorum, fakat ben onu daha vermedim. Onlara şöyle dedim: limu (“eponim”, seneye adını veren yüksek devlet adamı) benim evime gelsin, gerekirse evi götürsün. Kız kardeşin, hizmetçi kızlardan birini satışa çıkardı. Onu ben 14 şeşel'e aldım. Kız kardeşin Sallim-ahum, sen gittiğinden beri iki ev inşa ettirdi. Acaba biz ne zaman bunu yapacağız? Hiç mi? Aşşur-malik'in sana daha evvelce getirdiği kumaşlara gelince, parasını niye*

⁵²⁰ Şafak Bozgun, “CTH 89: Çivi yazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura”, *Archivum Anatolicum*, C. XI, S. 2, Ankara 2017, s. 36.

⁵²¹ Geniş bilgi için bkz.: Cécile Michel, *Correspondence des marchands de Kanish*, Paris 2001, s. 419-511.

*yollamıyorsun?”*⁵²² Lamassi ve Puşu-ken arasındaki ilişkinin temelinde ailenin başrol oynadığı düşünüldüğünde, ikili arasındaki iş ortaklığının sağlamlığı daha anlaşılır olacaktır. Söz konusu dönemde kaleme alınmış bu mektuplardan Hitit öncesi Anadolu’sunun siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda etkin rol oynayan kadınların varlığı gün yüzüne çıkarılmaktadır.

2.3.1. Hitit Devleti Dönemi Kraliyet Haremi

Eski Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Hitit Devleti Dönemi’nde de Harem Müessesesi’nin yönetimi, ana kraliçe veya kraliçenin idaresi altındaydı. Nitekim Hitit kralı II. Murşili’nin, Ana Kraliçe III. Tavananna’ya hitaben kullandığı şu sözler⁵²³: *“Babam tanrı olduğunda, kardeşim Arnuvanda (II. Arnuvanda) ve ben Tavananna’ya hiç kötülük etmedik, onu görevinden indirmedik. O, babamın zamanında (I. Şuppiluliuma) sarayı (harem) ve Hatti ülkesini nasıl yönettiyse, kardeşimin döneminde de öyle yönetti. Kardeşim de tanrı olunca ben de ona kötülük etmedim. Tavananna’yı hiçbir zaman indirmedim...”* bu kurumun ana kraliçe tarafından yönetildiğinin en açık delilidir. Onun ve kraliçenin dışında bu yapının içerisinde çeşitli işlerle meşgul olan çok sayıda saray kadını da mevcuttur.

2.3.1.1. Hitit Devleti Dönemi Kraliyet Kadınları

Çivi yazılı metinlerden edinilen bilgilere göre, sarayda Büyük Kral’dan sonra en yetkili kişi kralın annesi, Tavananna *“Kadın Hükümdar, Büyük Kraliçe”* idi. Yaşayan kralın eşine ise Şakuvaşşar *“Kraliçe”* denilmekteydi.⁵²⁴ Kralın yanında devlet yönetiminde önemli bir yeri olan Ana Kraliçe, Tavananna unvanını ve yetkilerini kral öldükten sonra tahta çıkan oğlu zamanında da devam ettirdiği gibi ölene kadar sürdürdüğü de olmuştur. Kral eşleri ise ancak büyük kraliçe ölünce *“Tavananna”* makamına yükselebilmeye imkânına sahip olmuşlardır. Hitit Devleti Dönemi’nde varlığından haberdar olduğumuz kraliyet kadınlarını tablo üzerinde şu şekilde sıralamak mümkündür:⁵²⁵

⁵²² A. Muhibbe Darga, *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, İstanbul 2013, s. 97.

⁵²³ Ali M. Dinçol, *“Hititler”*, *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1982, s. 42.

⁵²⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa 2006, s. 146.: Tavananna terimi Ana Kraliçe’ye verilen bir unvanı mı yoksa kralın eşinin adı mı olduğu hususu bilim insanları tarafından tartışma konusu olmuştur. Buna göre Tavananna’nın Eski Hitit Dönemi (MÖ 1700-1500)’nde bir kraliçe unvanı olmadığı, onun bir rahibe ve kralın eşi olarak kraliçelik vazifesini sürdürdüğü düşünülmektedir. Ancak İmparatorluk Dönemi (MÖ 1500-1000)’nde ise Tavananna’nın Hitit kraliçelerinin geleneksel unvanı olduğu ve sadece I. Şuppiluliuma’nın eşinin taşıdığı bir unvan olabileceği noktasında bir anlayış vardır.: Esmâ Reyhan, *Hitit Devleti’nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat*, Ankara 2017, s. 90.

⁵²⁵ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 129-133.; E. Reyhan, *a.g.e.*, s. 91-94.

KRAL	KRALİÇE	KIZ KARDEŞ
I. Labarna (MÖ 1680-1650)	I. Tavananna	
I. Hattuşili (MÖ 1650-1620)	Kadduşi	Haštaar
I. Murşili (MÖ 1620-1590)	Kali	Harapşili
I. Hantili (MÖ 1590-1560)	Harapşili	
Ammuna (MÖ 1550-1530)	II. Tavananna	
Telepinu (MÖ 1525-1500)	İştaparia	
Alluwanna (MÖ 1500-1450)	Harapşeki	
II. Zidanta (MÖ... ?)	İaia	
II. Huzziya (MÖ... ?)	Şummiri	
II. Tuthalia (MÖ 1450-1420)	Nikalmati	
I. Arnuvanda (MÖ 1420-1400)	Aşmunikal	Ziplantawia
III. Tuthalia (MÖ 1400-1380)	D/Taduhepa, Şatu(n)duhepa, Hinti	
I. Şuppiluliuma (MÖ 1380-1340)	D/Taduhepa, He/inti, III. Tavananna (Malnigal)	
II. Murşili (MÖ 1339-1306)	Gaşulaviya, D/Taduhepa	
III. Hattuşili (MÖ 1275-1250)	Puduhepa	

Eski Hitit Devleti Dönemi (MÖ 1700-1500) kraliçelerinin adları, ölümlerinden sonra sunulan kurbanları tayin eden kral listelerinden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda tablodan da anlaşılacağı üzere ilk bilinen kraliyet çifti: I. Labarna ve I. Tavananna ikilidir. Hititçe’de Tabarna/Labarna “Egemen Kral”, Tavananna “Egemen Kraliçe” anlamına gelmektedir.⁵²⁶ Yine bu kral listelerinden öğrenildiğine göre I. Hattuşili Dönemi’nde (MÖ 1650-1620) ismi bilinen iki kraliyet kadınından biri eşi Kadduşi, diğeri ise Haštaar’dır. Kadduşi’nin, Hitit kralının eşi olduğu hususunda herhangi bir tartışma yoksa da, Haštaar’ın kimliği hakkında tam bir netlik söz konusu değildir. Kimi görüşe göre o, I. Hattuşili’nin kızı ya da kız kardeşi olmalıdır.⁵²⁷ Onun, I. Hattuşili’nin kızı olduğunu düşündüren önemli bir nokta ise, I. Hattuşili’nin Hititçe-Akadca çift dilli yazılmış vasiyetnamesidir. Kral burada kızının kendisine karşı kışkırtıldığından ve isyana

⁵²⁶ Remzi Tayfun Bilgin, *Officials and Administration in the Hittite World*, Berlin 2018, s. 23.

⁵²⁷ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*, İstanbul 2005, s. 108.

sürüklendiğinden dert yanmaktadır. Hitit kralının vasiyetnamesinin ilgili bölümü şöyledir:⁵²⁸ “*Madde 13: [(Ben) kral Huzziya 'yı az] lettim. Hattililer [Hattuša 'da bana düşman old] ular. Kızı (mı) yakaladılar. Onun soyundan [erkek çocuğu olduğu için bana] karşı savaş açtular (ve şöyle dediler): Babanın [tahtı için erkek çocuğu yoktur. Bir hiz] metkar (babanın tahtına) oturacak! Bir hizmetkâr [kral olacak! o, son] ra Hattuša 'yı ve sar [ayı bana karşı kıskırttı (?) Büyükler] ve saray oğlanları (bana karşı) düşmanlık yaptılar. [O, bütün ülkeyi is] yana sürükledi.*” İsmi zikredilmese de I. Hattušili'nin yukarıda bahsi geçen kızının isminin, Haštaar olduğu düşünülmektedir.⁵²⁹ Diğer taraftan Sommer ve Goetze'ye göre ise Haštaar, I. Hattušili'nin meşru kraliçesinin dışındaki ikincil eşidir.⁵³⁰

I. Muršili'nin (MÖ 1620-1590) eşinin ve kraliçesinin ismi Kali; Sakisi Hantili ile evlendirdiği kızının ismi ise Harapšili'dir.⁵³¹ Ancak Hantili, Hitit kralının damadı olunca saltanat rüyası kurmaya başlamış olmalı ki, zaman içerisinde I. Muršili'ye karşı isyan etmiş ve Hitit tahtını ele geçirmiştir. I. Muršili'den sonra I. Hantili (MÖ 1590-1560) ile başlayan bu döneme Gasp Krallar Devri (MÖ 1590-1450) denilmektedir. Bu dönemde tahta geçen krallardan Ammuna'nın (MÖ 1550-1530) eşinin adı II. Tavananna, Telepinu'nun (MÖ 1525-1500) eşinin ismi ise İştaparia'dır. Yine bir kurban listesine göre aşağıdaki kralları, kraliçelerinin adlarıyla beraber geçmesinden tanımaktayız: “Aluwanna - Kraliçe Harapšeki; II. Zidanta - Kraliçe İaia; II. Huzziya - Kraliçe Şummiri”. Bu krallar MÖ 1590 ile 1450 yılları arasında hüküm sürmüş gasp krallardan sadece birkaçıdır.⁵³²

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde (MÖ 1500-1000) hüküm sürmüş iki kraliçenin adını da, mühür baskılarından ve icraatlarını bildiren birkaç belgeden öğrenmekteyiz. Bu kraliçelerden ilki II. Tuthalia'nın eşi Nikalmati, diğeri ise I. Arnuwanda'nın eşi Aşmunikal'dir. Bir başka Hitit kralı III. Tuthalia'nın ise D/Taduhepa, Şatu(n)duhepa ve Hinti adlarında üç eşi vardır. Bu döneme ait belgelerin fazla oluşundan hareketle kraliçelerin kronolojik olarak sıraları, isimleri, ya da entrikaları hakkında daha iyi izlenebilmektedir. Kraliçeler, bu dönemin başlarından itibaren gerek memleket işlerinde gerek politikada gerekse dini alanda etkili olmaya başlamış ve kralın yanında krala eşit

⁵²⁸ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara 2000, s. 69-70.

⁵²⁹ A. Ünal, *Hititler... III*, s. 102.

⁵³⁰ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 129.

⁵³¹ E. Akurgal, *a.g.e.*, s. 64.

⁵³² Ekrem Memiş, “Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. VIII, S. 1, İzmir 1993, s. 23.

seviyede yetkiler kazanmışlardır.⁵³³ Bu durumun en bariz örneği de kraliçelerin kendi adlarını taşıyan mühürleridir.

Hitit Devleti'nin sınırlarını genişletmek adına yoğun çaba sarfeden I. Şuppiluliuma'nın (MÖ 1380-1340), D/Taduhepa ve He/inti ve III. Tavananna (Malnigal) adlarında üç eşi; II. Murşili'nin (MÖ 1339-1306) ise, Gaşulaviya, D/Taduhepa adlarında iki eşi vardır.⁵³⁴ Hakkında en fazla bilgiye sahip olunan Hitit kraliçesi ise III. Hattuşili'nin (MÖ 1275-1250) eşi Puduhepa'dır.

Kraliçe Puduhepa Hitit kraliçelerinin en ilgi çekici olanıdır. Kuvvetli kişiliği ve çağının yazılı belgelerinde yer almasından dolayı onun hakkında geniş bilgiye sahip olunmuştur. Hurri asıllı olan bu kraliçeye ait birçok mektup, vakıf ve adak vesikaları mevcuttur. Söz konusu döneme ait pek çok resmî belgede Puduhepa'nın adının daima III. Hattuşili ile beraber geçtiği görülmektedir. Belgelerden anlaşıldığına göre Kraliçe Puduhepa bir kızı evlendirmek, çocukları enişterinin yanında çıraklığa koymak, öksüzleri himaye etmek, kölelere azatlık imtiyazları vermek gibi icraatlarda da bulunmuştur⁵³⁵. Hakikaten, Hitit tarihinin en önemli kadın şahsiyetlerinden biri olan Puduhepa, kendisine verilen yetkileri en iyi şekilde uygulamış, politik, hukukî ve dinî işlerde kralın yanında eşit bir şekilde bağımsız olarak görevlerini yerine getirmiştir.⁵³⁶

Ayrıca o, komşu devletlerin krallarıyla bağımsız olarak yazışmalar gerçekleştirebilmekte; Hitit Devleti'nin komşu devletlerle yaptığı anlaşmalara (Kadeş Anlaşması), kralın mührünün yanına kendi mührünü de basabilmekteydi. Bu anlaşma metninde kralın yanında Kraliçe Puduhepa'nın da mührünün bulunması, onun etkinliğinin ve nüfuzunun boyutlarını gözler önüne sermektedir.⁵³⁷ Ancak burada şunu hemen belirtmek gerekir ki, Hitit toplumundaki kraliçeler ile çağdaşı devletlerdeki kraliçeler arasında farklı bir görünüm vardır. Zira Mısır ve Mezopotamya toplumlarında kraliçe memleketin tek hâkimi olan kralın yalnızca eşi konumunda iken, Hitit toplumunda ise onlar daha işlevsel bir konum ile karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki onlar Hitit toplumunda, Hitit kralına eşit, memleketinde hükmetme yetkisi olan, dış politikaya bizzat

⁵³³ Yusuf Kılıç-H. Hande Duymuş, "Hititlerde Kadın ve Siyaset", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVI, S. 42, Ankara 2007, s. 93.

⁵³⁴ R. T. Bilgin, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁵³⁵ Firuzan Kinal, "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii", *Belleten*, C. XX, S. 79, Ankara 1956, s. 363-364.

⁵³⁶ T. Bryce, *Hitit Dünyası...*, s. 169.

⁵³⁷ Puduhepa hakkında geniş bilgi için bkz.: T. Bryce, *The Kingdom...*, s. 282-296.

karışan, devletlerarası hukukta söz sahibi, krallığın bağımsız bir kadın temsilcisidir.⁵³⁸ Ayrıca harem müessesesinin kontrolü de, onun iradesi altındadır.

2.3.1.2. Sarayda (Harem) Görev Yapan Kadın Personeller

Metinlerde kraliçeden sonra ismi geçen bir diğer kadın ise: “*ikinci sınıf eş, sınırlandırılmış kadın, cariye*” anlamlarına gelen *EŞERTU/ESERTU*’dur.⁵³⁹ Nitekim Goetze ve H. Otten de bu terimi benzer şekillerde yorumlamışlardır.⁵⁴⁰ Buradan hareketle bu kelimenin, Yeni Asur Dönemi’nde “*kapatılmış, ayrıştırılmış kadın*” manasındaki *sekretularla* benzer anlama geldiği ortadadır. Bahsi geçen iki bilim insanının da, bu şekilde bir görüş beyan etmesinin önemli sebeplerinden bir tanesi şüphesiz ki: Hitit kralının meşru eşinin çocuğu olmadığı durumlarda, bir cariyenin erkek çocuğunun tahta geçirilmesinden ileri geliyor olmalıdır. Zira Hitit kralı II. Muvattili’nin (MÖ 1295-1272) meşru bir oğlu olmadığı için bir cariyeden doğan Urhi-Teşup (III. Murşili) Hitit tahtına (MÖ 1272) oturtulmuştur.

Öte yandan *EŞERTU* kelimesiyle aynı manaya gelebilecek bir başka sözcük de *SALNAPṬARTI*’dir. Anlamına bakıldığında “*ikinci sınıf eş, ikinci eş, metres, cariye ve kuma*⁵⁴¹” şeklinde tercüme edilen bu terimin, bir harem kadını olduğuna şüphe yoktur.⁵⁴² Bu iki kadın grubunun yanında haremde görev yapan kadın personeller arasında varlığını tespit edebildiğimiz görevlilerden bazıları da şunlardır: “*SALSUHUR.LAL/SUHUR.LÁ/SUHUR.LA₅* (bir kadının oda hizmetçisi, hizmetçi kadın)⁵⁴³”, “*MUNUSUŞBAR* (kadın dokumacı)⁵⁴⁴” ve “*MUNUSzintuhi* (kadın şarkıcı)⁵⁴⁵”.

Diğer toplumların aksine Hitit toplumu (özellikle Hitit İmparatorluk Dönemi), kadına siyasi arenada rol, sosyal alanda önem atfetmesiyle, daha o dönemde kadına verdiği hak ve sorumluluklar açısından öncü bir konumda yer almaktadır. Zira Hitit kraliçelerinin saraylardaki resmi kabullerinde ve mabetlerde yapılan dini ayinlerde kralla

⁵³⁸ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 134-135.

⁵³⁹ Ahmet Ünal, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü (A-M)*, V. I, Hamburg 2007, s. 116.

⁵⁴⁰ E. Memiş, *a.g.m.*, s. 27.

⁵⁴¹ Christel Rüster-Erich Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon: Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Bogazköy-Texten (HZL)*, Wiesbaden 1989, s. 365.

⁵⁴² Ahmet Ünal, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü (N-Z)*, V. II, Hamburg 2007, s. 475.

⁵⁴³ A. Ünal, *Hititçe... II*, s. 574.; C. Rüster-E. Neu, *a.g.e.*, s. 349.

⁵⁴⁴ Geniş bilgi için bkz: Turgut Yiğit, “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVII, S. 2, İzmir 2002, s. 79-84.

⁵⁴⁵ Geniş bilgi için bkz: Gülgüney Masalci Şahin, “Hititçe Metinlerde Geçen Bazı Yerel Şarkıcılar Üzerine”, *Archivum Anatolicum*, C. XIII, S. 1, Ankara 2019, s. 83-100; Rukiye Akdoğan, “Boğazköy’den Yayınlanmamış Bir Hititçe Tablet (Bo 3891) ve zintuhi-kadınları”, *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, İzmir 2016, s. 53-62; Yasemin Arıkan, “Hitit Metinlerinde Geçen ^{MUNUS}zintuhi ve ^{LÜ}zinhuri-Görevlileri”, *Archivum Anatolicum*, C. V, S. 1, Ankara 2002, s. 11-51.

beraber bulunması, bu duruma iyi bir örnektir. Kraliçeler bu denli etkin ve güçlü olsalar da, kimi zaman varlıklarından bile rahatsız olabilecekleri rakipleri (Hitit krallarının onların dışında ki eşleri) mevcuttur. Hitit toplumunun bir harem müessesesine sahip olduğu ve içerisinde çeşitli unvanlar taşıyan çok sayıda harem kadınının birlikte yaşadığı bir gerçektir.⁵⁴⁶ Nitekim siyasi evlilikler, savaş esirleri (kadın) ve mevcut Hitit kralının selefinin haremını devralması, bu müessesenin gelişmesinde ve genişlemesinde büyük önem taşımaktadır.

3. Urartu Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi

Siyasi, sosyal, idari ve ekonomik alanlarda nüfuzu ve etkinliği olan harem kurumu, Anadolu'da sadece Hitit toplumunda gelişim gösteren bir kurum değildir. Nitekim Tuşpa (Van) merkezli kurulan Urartu Devleti, Anadolu'daki şehir krallıkları ve Ugarit Krallığı, harem kurumunun izlerinin bariz bir biçimde görüldüğü toplumlardan sadece birkaçıdır. Zira Urartu krallığının sosyal ve siyasi yaşamına ilişkin yazılı kaynaklar incelendiğinde harem kurumunun varlığına dair önemli bilgiler elde edilmektedir. Bu bağlamda Urartu krallarının yağmalama seferlerinde ele geçirdikleri ganimetleri kayda aldıkları yazıtlar, harem teşkilatı hakkında birincil kaynak konumundadır. Bu durumu gözler önüne seren kaynaklardan biri de, Kral Minua Dönemi'ne aittir. Urartu kralı Minua, kuzeyde bulunan kavimlere karşı yaptığı seferlerde *Irukua* kavmine ait *Luhiuni Ülkesi*'ndeki erkekleri tutsak aldığından, çok sayıda kadını da Tuşpa'da bulunan hareme naklettiğinden bahsetmektedir.⁵⁴⁷ Nitekim Urartu kralı yazıtında, harem kurumunun varlığını “*İşpuini oğlu Minua der ki: Tuşpa şehrinin haremine (?) ilk olarak bu kadar çok kadın götürebilen bir Kral varsa (o kral), Luhiuni Ülkesi'nden kadınları Tuşpa'ya götüren İşpuini oğlu Minua'dır.*” bu şekilde izah etmektedir.⁵⁴⁸ Ayrıca bu yazıtta geçen ve eksik olan “*x-x-sa-a-i*” sözcüğü harem kurumunun karşılığı olarak tercüme edilmiştir.

⁵⁴⁶ Joost Blasweiler, *The Bloodline of the Tawananna and the Offering to the Ancestors in the Kingdom of Hatti*, Netherlands 2016, s. 35.

⁵⁴⁷ Metnin ilgili bölümün orijinali ise şöyledir: “[(mMi-nu-ú-a-še mİš)-pu(-ú-i-ni-e-hi-ni-še) a-li x-x-(sa-a-i (?) URUṬu-ú-uš-pa-)]a URU ú-te-e a-i-še-e-i LUe-ri-li-e-še i-za-a-ni LUú-e-di-a-nitar-a-i-e pa-a-ra-la-ni gu-ú-[(ni mMi-nu-u-a-še)] m İš-pu-ú-i-ni-e-hi-ni[-še U] RULu-hi-ú-ni-a-ni [e-di-ni ka-am-ni? LUú-e-di-a-ni ā-a-ši-ni-e]-i URUṬu-uš-pani”.: Rafet Çavuşoğlu–Bilcan Gökçe–Kenan Işık, “Urartu Krallığı'nda Harem”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Anadolu Sohbetleri*, S. 9, İstanbul 2010, s. 159.

⁵⁴⁸ R. Çavuşoğlu-B. Gökçe-K. Işık, a.g.m., s. 159.

4. Arzawa Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi

Batı Anadolu bölgesinde varlık gösteren Arzawa Krallığı'nda da harem kurumunun var olduğuna dair bilgi veren çeşitli kayıtlar mevcuttur. Bu konudaki en ayrıntılı bilgi, Arzawa kralı Tarhunta-radu ile Mısır firavunu III. Amenhotep (Nibmuarea) arasındaki EA 31-EA 32 nolu mektuplarda geçmektedir. Nitekim EA 31 nolu mektupta Mısır firavunu, Arzawa kralının haremindeki prenseslerinden birini kendisine göndermesini talep etmektedir. Hatta bu doğrultuda III. Amenhotep, isteklerinin iletilmesi adına elçi olarak hizmetinde bulunan *İršappa*'yı, Arzawa kralına göndermiştir.

Bu mektubun muhtevası incelendiği vakit Arzawa kralı Tarhunta-radu'nun kendisine ait bir hareminin var olduğu, Mısır firavunu III. Amenhotep'in şu sözleriyle de doğrulanmaktadır: *“Benim için her şey yolundadır. Saraylarım, eşlerim, çocuklarım, vezirlerim, askerlerim, savaş arabalı birliklerim ve ülkemdeki tüm mal varlığım iyi durumdadır. Senin için de iyi olabilir. Sarayların, eşlerin, çocukların, vezirlerin, askerlerin, savaş arabalı birliklerin ve ülkedeki tüm mal varlığın da çok iyi olabilir.”*⁵⁴⁹

Cevap niteliğinde yazılmış olduğu düşünülen EA 32 nolu mektupta ise, Arzawa kralının evlenme işleminin neden bu kadar uzadığını sorması ve haremde yer alan kızını, Mısır firavunuyla evlendirmeye çalışması anlatılmaktadır.⁵⁵⁰ Bu bağlamda Mısır firavununun Arzawa kralının haremdeki kadınlarından birini talep etmesi, Arzawa Krallığı'nın uluslararası alanda prestij kazanmasına imkan sağladığı gibi, bu krallığın haremde yer alan kadınların güzellikleri noktasında da önemli bir fikir vermektedir. Siyaseten bağ kurmak adına gerçekleştirilen bu gibi evlilikler, her iki taraf arasındaki ilişkileri olumlu manada artırmak adına yapılmıştır. Zira dönemin güçlü devletlerinden biri olan Mısır ile iyi ilişkiler kurmak elbette önemli bir olaydır.

Arzawa Krallığı'nın harem kurumuna sahip olduğunu belgeleyen tek kaynak sadece bu yazışmalardan ibaret değildir. Zira Hitit kralı II. Murşili yıllıklarında Arzawa Krallığı üzerine yaptığı seferleri anlatırken, Arzawa Krallığı'nın harem kurumuna sahip olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: *“O (Uḫḫaziti) oğlu Piyamainara'yı askerleri ve savaş arabalarıyla birlikte bana karşı gönderdi. Walma yakınlarında Aštarpa Irmağı üzerinde benimle savaşa tutuştu. Ben de onunla savaşa girdim. Efendim Arinna'nın Güneş Tanrıçası, beyim güçlü Fırtına Tanrısı, Mezuna ve diğer tüm tanrılar bana yardım*

⁵⁴⁹ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 101.

⁵⁵⁰ Harry A. Hoffner Jr., *Letters From The Hittite Kingdom*, Atlanta 2009, s. 271.

ettiler. Böylece Uḫḫaziti'nin oğlu Piyamainara'yı askerleri ve savaş arabalarıyla birlikte yendim ve onu vurdum. Onu kovaladım Arzawa ülkesinin içlerine kadar girdim. Oğlu ve ordusunun bozguna uğratıldığını işiten ve hasta yatağında bulunan Uḫḫaziti bir kayığa binerek Ege Denizindeki sayısız adalardan birine, belki de Sisam adasına kaçtı. Haremimi, ayağının tozuyla Hititler'den kaçıp gelen oğlu Piyamainara ve diğer oğlu Tapalazunawala'yı da beraberinde götürdü."⁵⁵¹ Buradan anlaşılacağı üzere Arzawa kralı, Hitit kralı II. Murşili önünde mağlup olunca, sahip olduğu haremünün Hitit kralının eline geçmesini önlemek istemiştir. Nitekim Hitit kralı II. Murşili Dönemi'ne ait söz konusu yıllık da, Arzawa Krallığı'nda böylesi bir kurumun var olabileceğini doğrulayan bir başka kaynaktır.

5. Ugarit (Ras-şamra)⁵⁵² Krallığı Dönemi'nde Harem Müessesesi

Ugarit krallarının da ilk eşlerinin yanında, diğer eşlerinden ve cariyelerinden oluşan kendilerine ait haremleri vardı. Bu kurumun idaresi ve yönetimi ise, kraliçe unvanına sahip olan kralın ilk eşinin elindedir. Nitekim bu unvana sahip kraliçe Ba'lu ikinci eş konumunda olan Anatu'nun ve cariyelerin, kocasına karşı gösterdiği tutumdan rahatsız olmuş ve hizmetinde bulunan cariyelerine karşı birtakım önlemler almaya çalışmıştır. Bu durum tıpkı diğer toplumlarda olduğu gibi, Ugarit toplumunda da eşler arasında mevkisel olarak bir farklılığın olduğuna işaret eder. Aynı şekilde Hitit kralı II. Murşili ve Ugarit kralı Niqmepa arasında gerçekleştirilen anlaşmada geçen şu ifade "*DAM.MEŠ-šu*" "*his wives*" (Onların eşleri)⁵⁵³, Ugarit krallarının da harem kurumuna sahip olabileceğini gösteren bir başka husustur. Zira Hitit kralı II. Murşili ile Ugarit kralı Niqmepa arasında yapılan anlaşmanın, transkripte edilmiş halinin 1. maddesine bakıldığında: § 1 (1- 12), "*Hatti ülkesi kralı, Büyük Kral Majestem Murşili şöyle söyler: Ben erkek kardeşlerin ile birlikte []. Ve ben Kral, babanın tahtına sen Niqmepa'yı yerleştirdim. Ve seni babanın ülkesine döndürdüm. Sen Niqmepa, ülkenle birlikte benim kölelersiniz. Ve [eğer] sen Niqmepa, bugünden itibaren gelecekte de beyiniz Hatti ülkesi kralını [ve] Hatti ülkesini korumazsan, sen tanrı yeminini bozacaksın. Sen Niqmepa'ya, nasıl şahsın, eşlerin, çocukların ve ülken sevgili ise, [kralın] vücudu, kralın şahsı, kralın oğulları ve Hatti ülkesi de [senin için] sonsuza kadar sevgili olsun. Gelecekte*

⁵⁵¹ A. Ünal, *Hititler II*, s. 31.

⁵⁵² Ugarit (Ras-şamra), Kuzey Suriye'de bir şehir olmakla birlikte, coğrafi olarak Anadolu coğrafyasının içinde olmasa da, kültürel özellikler dikkate alınarak Eski Anadolu Toplumları başlığı altında onlara yer verilmiştir.

⁵⁵³ G. Karauğuz, *a.g.e.*, s. 169-170.

Hatti ülkesi kralının, kralın oğullarının, [kralın] torunlarının ve Hatti ülkesinin barış antlaşmasına uy. Şimdi sen Niqmepa, kralın huzuruna gel. Fakat eğer gelmek senin için mümkün olmazsa, senin için bazı meseleler çıkarsa, sen yeminden muaf olacaksın.” bu durumu açıkça görmek mümkündür.⁵⁵⁴ Yine bu metinden hareketle eğer Ugarit kralı anlaşmanın şartlarını yerine getirmez ise, haremde bulunan pek çok kadına çocuklarıyla beraber el konulacağı ifade edilmektedir. Bu kadınların isimleri tam olarak belli olmasa da onlardan biri, Kral Niqmepa ile evlendirilen Amurru prenseslerinden Ahatmilku⁵⁵⁵ 'dur.

Bu anlaşma metninin 1. maddesinden çıkarılan sonuç şudur ki: Ugarit kralı verdiği taahhütleri tutamadığı vakit, Hitit kralı II. Murşili anlaşma gereği olarak Ahatmilku gibi Ugarit kralının haremdeki kadınlardan bazısına el koyacaktır. Bu cümleden hareketle Ugarit kralının haremine mensup olan kadınların anlaşma şartlarının yerine getirilmesine karşılık teminat olarak görülmesi, Ugarit kralının konumunun ne derece küçüldüğüne işaret etmektedir. Ayrıca Ugarit kralının haremdeki kadınlar arasında Amurru bir prensesin olması, bize mevcut kralın haremde Sami toplumundan kadınların da yer aldığını göstermektedir. Ancak buna karşılık Hitit haremünün üyesi olan pek çok kadın da, Ugarit Kraliyet Sarayı'nda tekstil işlerinde dokumacı olarak görev almıştır.⁵⁵⁶

Diğer taraftan Ugarit kralının, Ura⁵⁵⁷ ve Kutupa gibi şehirlerin liderleriyle yaptığı anlaşma kapsamında zikredilen “*bir erkeğin davranışlarından belli bir döneme kadar eşler ve çocuklar sorumlu tutulur*” ifadesi, Ugarit Krallığı'nın küçük ölçekli yapılanmalar karşısındaki üstün konumuna işaret etmektedir. Zira eğer bir adam borcunu ödeyemez ise, Ugarit kralı borç ödenene kadar tüm ailenin alacaklının hizmetinde köle olarak

⁵⁵⁴ G. Karauğuz, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁵⁵ Bu kraliçe kocası Niqmepa gibi acımasız bir kişiliğe sahiptir. Nitekim dul kaldığı ve yaşlandığı bir dönemde kendi iki oğlunu kral olan (Ammihthamru) kardeşine isyan ettiği için bizzat cezalandırmıştır. Daha sonra bu iki kardeş Alaşia (Kıbrıs)'ya sürülmüşse de, şehirden ayrılmazdan evvel rahatça yaşamlarını sürebilmeleri adına Ahatmilku tarafından yeterli miktarda gümüş ve altın yardımıyla bulunulmuştur. Ahatmilku'nun bizzat cezalandırması ve sonrasında ise yardımda bulunmuş olmasının sebebi ise, kraliçenin tahta varis gösterme sürecinde bu iki kardeş ile karşı karşıya gelmesine dayanıyor olmalıdır.: H. J. Marsman, *a.g.e.*, s. 660.

⁵⁵⁶ Duane E. Smith-Stan Rummel, *Ras Shamra Parallels, The Texts from Ugarit and the Hebrew Bible*, V. II, Roma 1975, s. 47.

⁵⁵⁷ Bir ticaret şehri olan Ura, Mersin'in Silifke ilçesinin yakınlarında bir yere lokalize edilmektedir. Yeni Babil kralı Neriglissar (MÖ 560-566)'ın kroniklerinde, Pirindu kralı Appuaşu'yu mağlup ettiğini ve bu şehri yağladığından bahsetmektedir. Ura şehri burada Pirindu krallığının başkenti olarak zikredilmektedir. Aynı şehir Yeni Asur Krallığı'na ait metinlerde ise karşımıza Hilakku adıyla çıkmaktadır. Gelişmiş bir ticaret ağına sahip olan Ura kenti, Mısır ve Ugarit'ten getirilen malları eşek kervanlarıyla Anadolu'nun içlerine kadar pazarlamaktaydı. Hatta Uralı tüccarlar Ugarit pazarında ticaret yaptıkları bir esnada çıkan kargaşa ve anlaşmazlık, Ugarit kralı Niqmepa tarafından Hitit kralı III. Hattuşili'ye bildirilerek ondan ara buluculuk yapması istenmiştir.: T. Bryce, *The Routledge....*, s. 746.

çalıştırılmasını hükmedebiliyordu. Bunun yanında nasıl Ugarit kralı yabancı bir ülkeden köle satın alıyorsa, kral adına onun vekâletini taşıyan kişi de, Beyrutluların ellerinden eş ve kızlarının dâhil olduğu tüm haremını köle olarak çalıştırılmak üzere satın alabiliyordu.⁵⁵⁸ Nitekim örneklendirmeye çalıştığımız benzeri uygulamalar Ugarit Krallığı'nda hem harem kurumunun var olabileceğini, hem de kralın vekâletini taşıyan kişilerin köle satın almasıyla bu kurumun zamanla gelişebileceğine işaret etmektedir.

Sonuç itibariyle Eskiçağ Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında ortaya çıkıp, Sasani Devleti ve Abbasiler ile birlikte, Anadolu toprakları üzerinde gelişim göstermiş olan Osmanlı Devleti Dönemi'nde de varlığını devam ettiren harem kurumu ve bu kurumun teşkilatlanması uzun bir kültürel devamlılığa işaretir.⁵⁵⁹ Dolayısıyla Eskiçağ Mezopotamya ve Anadolu toplumlarındaki saray ve harem yapısının bir benzerinin, yakın dönemde de gelişim göstermiş olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Nitekim Albert Kirk Grayson'un, Osmanlı saray ve harem teşkilatlanmasını Asur saray ve harem teşkilatlanmasının bir devamı olarak görme düşüncesi, birçok bilim insanı tarafından son derece makul bir görüş olarak karşılanmış ve önemli sayıda da destek görmüştür. Örneğin Postgate, Akadca *bābānu* ve *betanu* (*bitānu*) kelimelerini açıklarken; *betanu* için sarayın özel alanı, *bābānu* için ise topluma ait olan yer tanımlaması yapmıştır. Ona göre bu iki kelime taşıdığı anlam itibariyle Osmanlı Dönemi saray teşkilatlanmasına rol model olmuştur. Hem Grayson hem de Postgate gibi birçok bilim insanının bu iki kelimeyi açıklarken temel aldıkları kaynak ise Orta Asur Devleti Dönemi Saray sözleşmeleridir.

⁵⁵⁸ H. J. Marsman, *a.g.e.*, s. 660.

⁵⁵⁹ David Kertai, *a.g.e.*, s. 6.

III. BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA TOPLUMLARINDA HADIMLIK MÜESSESESİ

1. Hadımlığın Ortaya Çıkışı

Eskiçağ toplumlarını yöneten ve yönlendiren mekanizmanın başındaki kişiye bakıldığında, birkaç istisna dışında iktidarın hakimiyet gücünün erkeğin elinde olduğu görülmektedir. Söz konusu toplumlar açısından bu durumun çeşitli sebepleri olmakla birlikte en önemli olanı, yaşam içerisinde karşılaşılan zorluklar karşısında kadın ve erkek arasında bir iş bölümünün oluşturulmasıdır. Öyle ki, yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte kadın, daha ziyade ev işleriyle ve çocuklarla ilgilenmek durumunda kalmıştır. Diğer taraftan yaşamın çoğunlukla tarım, ticaret ve savaşa dayalı olduğu toplumlarda ise erkeğin kas gücü, kadına göre daha belirleyici olmuştur. Dolayısıyla kadın doğurganlığın ve bereketin sembolü, erkek ise iktidarın ve gücün temsili olarak görülmüştür. Bu bağlamda bir erkeğin gücünün ve iktidarının kalıcılığı şüphesiz ki, çocuk sahibi olabilmesinden yani biyolojik açıdan üreme yetisine sahip olmasından geçmektedir. Bu minval üzere Mezopotamya sanatında beden belli kısımları son derece önemli görülerek ön plana taşınmıştır. Nitekim görsel ve yazınsal imgenin temel odak noktası olan vulva dişil karaktere ithafen kadın ile özdeşleştirilmiştir. Öte yandan erkek üreme organı fallus ve kas yapısı gibi belirli anatomik kısımlar ise erkekliğin simgesi olarak tasvir edilmiştir. Bu bakımdan fallus, Mezopotamya tarihi boyunca sık sık resmedilip, cesaret, güç, bereket ve yaratıcılığın sembolü olarak görülmüştür. Özellikle Neolitik Dönem'den (MÖ 8000-5500) itibaren mağara resimleri arasında artan fallik tasvirler, eril öğelerin üstünlüğüne işaret etmektedir.⁵⁶⁰ Keza MÖ 3200'lerde çivi yazısının Sumerliler tarafından icadıyla kayda alınan yazılı belgeler de, Sumerce *GIŠ (iṣaru)* sözcüğü eril, *SALMUNUS (hişbu)* kelimesi ise dişil cinse karşılık kullanılmaya başlanmıştır. Bu ikisinin dışındaki bir diğer grup ise hadımlardır.⁵⁶¹ Ne erkek ne de kadın olan bu kişiler, Eski Mezopotamya ve Anadolu coğrafyasında son derece önemli görevleri ifa eden hizmetkârlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁶⁰ İsmail Gezgin, *Fallusun Arkeolojisi: Doğal Olanın Kültüre, Kültürün İktidara Dönüşümü*, İstanbul 2012, s. 133.

⁵⁶¹ Z. Bahrani, *a.g.e.*, s. 92.

Bu bağlamda hadımlığın nasıl ortaya çıktığının anlaşılması için öncelikle onun eskiçağ toplumları özelinde göstermiş olduğu gelişmelere bakmak gerekmektedir. Aslında hadım kelimesi tıpkı harem kurumu gibi kökenleri çok eskiye dayanan bir geleneğin zaman içerisinde vücut bulmuş halidir. Zira bu gelenek, eskiçağlardan itibaren devletlerin ve milletlerin kaderine tesir edebilecek kudrete ve nüfuza sahip bir müessese haline dönüşmüştür. Dolayısıyla zamanla bir müessese haline gelen hadımlığın, tıpkı harem kurumu gibi son derece gelişmiş bir kurumsal yapıya sahip olduğu gerçeği, hiç de yabana atılacak bir düşünce değildir. Öyle ki, harem ve hadımlık arasındaki ilişki, bir bütünün iki eşit parçası gibidir. Bu bakımdan onları birbirinden ayırmak bir tarafa, her ikisinin de anlaşılabilmesi için birlikte ele alınmaları şarttır. Nitekim Hadımlık Müessesesi de, Harem Kurumu ile eş zamanlı gelişim göstermiştir. Şöyle ki, kralın savaş vb. olaylar yüzünden saray dışına çıkma zorunluluğu, içerisinde çok sayıda kadının yaşadığı harem kurumunun korunmasını oldukça elzem bir hale getirmiştir. Bu alanın bir erkeğin sorumluluğuna bırakılması, kral ve imparatorluk açısından sakıncalı durumlar ortaya çıkaracağından başka çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Hadımlık, tam da bu noktada devreye girmiş ve zamanla gelişerek çok önemli bir kurum haline dönüşmüştür. Bu doğrultuda ilk olarak savaşlar neticesinde tutsak alınan erkek esirler hadım edilerek, saraya ve kraliyet ailesine hizmet etmekle görevlendirilmişlerdir. Üreme kabiliyetleri ellerinden alınan bu erkekler söz konusu göreve getirilebilecek en uygun kişiler olarak görülmüştür. Böylelikle bu alanın güvenliği sağlam bir temele oturtulmuştur. Dolayısıyla hadımlığın harem müessesesiyle eş değer bir dönemde ortaya çıktığı fikrinin son derece makul ve gerçek olduğu düşünülmelidir.

Daha öncede ifade edildiği üzere hadımlar, ne kadın ne de tam olarak erkektirler. Erkeklik organlarının etkisiz hale getirilmesi onları önemsiz kişilere dönüştürmemiş aksine onlar, hem Eskiçağ hem de Yakın Dönem toplumlarında üst düzey mevkilere kadar yükselme becerisi göstermişlerdir. Eskiçağ medeniyetleri nezdinde şu ana kadar araştırılmamış olmaları ise onlara gereken ilginin gösterilmemesinden kaynaklanmıştır. Öte yandan tarihi kaynaklara yansıyan hadımlığın ilk izleri MÖ 3. binyıl Mezopotamya toplumlarına kadar götürülmesine rağmen, kökeni çok daha eskiye dayanıyor olmalıdır. Zira yazılı kaynaklarda geçen ve buraya kadar bahsettiğimiz hadımlık, saray ile kraliyet erkani özelinde geliştirilen bir uygulamanın devlet eliyle sistemli hale getirilmiş şeklidir. Nitekim hadım etme/edilme konusuna daha geniş bir perspektiften yaklaşılsa, bu uygulamanın çok daha eskiye dayanıyor olabilme ihtimali akla gelecektir.

Aslında bununla ifade edilmek istenen şey bu uygulamanın insanlardan önce hayvanlar üzerinde denenmiş olabileceğidir. Nitekim hadım etmek anlamlarına gelen “*enemek, burmak, iğdiş etmek*” gibi terimler, herhangi eril insanın veya erkek cinsinden bir hayvanın erkeklik bezlerini çıkararak erkeklik organını görev yapamayacak duruma getirmek manasına gelmektedir.⁵⁶² Dolayısıyla erkek cinsinden bir canlının üreme yetisine son vermek veya bu denli çalışmalar yapmak insandan önce muhakkak hayvanlar üzerinde denenmiş olmalıdır. Keza günümüzde de herhangi bir ilacın faydası veya zararı önce hayvanlar üzerinde test edildikten sonra değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. İnsanoğlu hangi dönemde yaşamış olursa olsun, bir şeyleri önce diğer canlılar üzerinde test edip sonra kendi hem cinsi üzerinde denemeye ve dolayısıyla da onun denenebilir olduğunu anlamaya çalışmıştır. Bu bakımdan hadımlığın canlılar üzerinde ilk önce erkek hayvanlarda uygulanmış olması yüksek bir ihtimaldir.

Nitekim Sumerce “*amar-ku₅(-d)*” (*hadım hayvan, kısırlaştırılmış insan*) ve “*amar-ku₅/ku_d*” (*hadım, iğdiş, enek, süttten kesilmiş dana*) kelimeleri⁵⁶³, Eski Mezopotamya toplumları açısından bu uygulamanın hem eril insanlarda hem de erkek hayvanlarda uygulanmış olabileceğinin önemli bir göstergesidir. Söz konusu iki kelimenin de etimolojisine bakılacak olunursa: Sumerce *amar* (Akadca: *būrum, mārūm*) terimi, “*dana, piliç, yavru, civciv*”; Sumerce *ku₅* (Akadca: *ḥarāšum, napādum, parāsum*) kelimesi ise “*kırmak, koparmak, hesaptan çıkarmak, dağıtmak, bölmek, kesmek, ayırmak, yarmak, kazmak, karar vermek ve açıklamak*” manalarına gelmektedir. Ayrıca *ku₅/ku(-d)* (Akadca: *parāsum, nakāsum*) sözcüğü ise “*kesmek, kırmak, ısırarak, dişlemek, aşındırmak ve acıtmak*” manasına gelmektedir.⁵⁶⁴ Aynı şekilde Kazuya Maekawa da Sumerce “*amar-ku₅*” şeklinde okunan ve “*amar-KUD*” terimiyle ifade edilen sözcüğün, hem hayvanlarda hem de insanlarda uygulandığını savunmaktadır. Ona göre III. Ur Hanedanlığı Dönemi’nde (MÖ 2060-1960) “*genç yaşta hadım edilmiş hayvanlar ve insanlar*” bu tabirle anılmaktadır. Keza söz konusu döneme ait Lagaş’ta ortaya çıkan metinlerde de “*kadın dokumacıların genç yaştaki hadım edilmiş oğulları, (amar-KUD dumu uš-bar)*” ifadesini görmek mümkündür.⁵⁶⁵ Bütün bu anlatılanlardan hareketle “*burma, eneme veya iğdiş*” işleminin ilk kez hangi canlı türünde uygulanmış olduğuna

⁵⁶² Şükrü Halûk Akalın-Recep Toparlı (Eds.), *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara 2011, s. 1155.

⁵⁶³ N. Aydın, *a.g.e.*, s. 75.

⁵⁶⁴ N. Aydın, *a.g.e.*, s. 405.

⁵⁶⁵ Kazuya Maekawa, “Female Weavers and Their Children in Lagash-Pre-Sargonic and Ur III”, *Acta Sumerologica* 2, Kyoto 1980, s. 81.

dair bir fikre kapılmak pek mümkün değilse de önceliğin hayvanlar olması, akla yatkın gelen ilk seçenektir.

2. Hadım Kelimesinin Etimolojik Kökeni

Hadım kelimesi sözlük manası itibariyle “kısırlaştırılmış, köreltilmiş ve erkeklik uzuvları alınmış erkek” anlamına gelmesine rağmen, “hadım etmek” ve “kısırlaştırmak” fiilleri birbirinden farklı iki sözcüğü ifade etmektedir. Nitekim kısırlaştırmanın aksine hadım edilen kişi, bir daha cinsel ilişkiye giremediği gibi çocuk sahibi olabilmesinin de mümkünatı yoktur. Bu durumun tıp bilimindeki karşılığı ise “*kastration*” dır. Kastration, kişinin cinsel salgı bezlerinin alınması yoluyla cinsel faaliyette bulunma ve üreme yeteneğinin tamamen sona erdirilmesi amacını taşıyan bir müdahaledir. Bu yöntemle kişide cinsel istek ve cinsel ilişkide bulunma yeteneği bütünüyle sona erdirilmekte ve kişinin cinsiyetine ilişkin belirtiler de ortadan kaldırılmaktadır.⁵⁶⁶ Diğer taraftan kısırlaştırma esnasında ise erkeğin sperm kanalları kesilse de, cinsel yetiler hala devam edebilir niteliktedir. Dolayısıyla bu iki kavramı, taşıdıkları manayla örtüşen bir şekilde kullanmak son derece önemlidir.

Bununla birlikte hadım edilmiş kişiler tarih boyunca çok önemli görevlere getirilmenin yanında sıradan işlerle de meşgul olmuşlardır. Nitekim günümüzde hizmet eden kişiyi tanımlamak için kullanılan “*hademe*” sözcüğü de anlamsal açıdan “*hadım*” kelimesinden ileri gelmektedir. Şöyle ki, Arapça “*hizmet etmek*” anlamına gelen “*hıdme*” fiilinin isim hali “*hâdim*”dir. Kelime, zamanla Türkçe hadım şeklini almış ve saray hizmetkârlarının çoğunun, özellikle harem kısmında çalışanların ise tamamının erkekliği giderilmiş kişiler olmasından dolayı “*iğdiş*” anlamını kazanmıştır.⁵⁶⁷

Bu manadan hareketle saray etrafında gelişen ve zamanla genişleyen hadımlığın kökleri sanıldığı gibi yakın döneme tarihlenmemekte, aksine MÖ 3. binyıla kadar götürülebilmektedir. Keza bu döneme ait çivi yazılı metinlerde geçen Sumerce *LÚ.SAG* ve Akadca *ša rēši* kelimeleri “*hadım*” olarak tercüme edilmektedir. Ayrıca CAD’da (The Assyrian Dictionary) “*rēšu*” şeklinde geçen Akadca *ša rēši* kelimesi, “*hizmetkâr, asker, memur, görevli*” ve “*hadım*” manalarına gelmektedir.⁵⁶⁸ Hatta bu terim CDA’da (A

⁵⁶⁶ Hayrunnisa Özdemir, “Hadım Etme ve Hekimin Sır Saklama Yükümlülüğü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S, 1, Ankara 2010, s. 126.

⁵⁶⁷ Geniş bilgi için bkz: İslam Ansiklopedisi, hadım maddesi, s. 45.

⁵⁶⁸ Robert D. Biggs, John A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, Ignace J. Gelb, B. Landsberger, A. L. Oppenheim, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the*

Concise Dictionary of Akkadian) ise “başlangıç” ve “köle” anlamına ilaveten, “baş (bir kişinin başı)”, “memur” ve “hadım” manalarıyla karşımıza çıkmaktadır.⁵⁶⁹ Bu iki sözlükten de anlaşılacağı üzere Sumerce *LÚ.SAG* (çoğul hali ise *LÚ^{MEŠ}.SAG*) ve Akadca ise *ša rēši* terimlerinin “hadım” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği açıktır.

Bu bağlamda Heinrich Zimmern de, Sumerce *LÚ.SAG* ve Akadca *ša rēši* kelimesini İncil’deki “*sārīs*” ve “*rab sārīs*” (*rab shakeh*) terimleriyle eşdeğer görüp “hadım” olarak değerlendirmiştir.⁵⁷⁰ Zimmern, İncil’de geçen bu kelimelerin hadım olduğunu belirten ilk bilim insanı olduğu için elbette ki onun bu görüşüne karşı çıkanlar da olmuştur. Ancak British Museum’daki Koyuncuk Koleksiyonu’na ait bir eser, bu durumu kısmen açıklığa kavuşturmuştur. Nitekim bu eserde Yeni Asur Dönemi’nde “baş hadımlık” yapmış Nabu-šarru-uşur’un ismi “*rab sārīs*” (baş hadım) unvanıyla beraber geçince (MÖ 645), Aramca “*rbsrs*” harflerinin ne manaya geldiği anlaşılmıştır. Böylece Sumerce *LÚ.SAG* Akadca *ša rēši* terimlerinin İncil’deki karşılığının *sārīs* olduğu bir kabul haline gelmiştir.⁵⁷¹ Zimmern’in bu görüşü Albert K. Grayson, Karen Radner, Hayim Tadmor ve Karlheinz Deller gibi pek çok bilim insanı tarafından da destek bulmuştur. Sumerce *LÚ.SAG* (*ša rēši*) kelimesinin, Asur (*ša rēši* ve *ša rēš šarri*), Babil (*ša rēši* ve *šūt rēši*) ve Mari (*šūt rēši*) toplumlarına ait metinlerdeki yazılışı, bu desteğin temel dayanak noktası olmuştur.

Buna karşılık bazı bilim insanları ise “*LÚ.SAG* (*ša rēši*)” kelimesinin hadım manasına geldiğini kabul etmemektedir. Bu noktada görüş beyan eden Wolfram von Soden’e göre Akadca “*ša rēši*” kelimesinin karşılığı, hadımdan ziyade “yüksek memur”dur. Aynı şekilde bir diğer kesim ise “*LÚ.SAG* (*ša rēši*)” kelimesinin ortaya çıktığı andaki manasıyla, özellikle MÖ 1. binyıldaki anlamının farklı olduğunu ve dolayısıyla “*LÚ.SAG* (*ša rēši*)” kelimesinin ancak bu dönemden itibaren “hadım” olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu noktada fikir beyan edenlerden Stephanie Dalley’e göre “*ša rēši*” yalnızca Yeni Asur Devleti Dönemi’nde “hadım” anlamına

University of Chicago (CAD), “R, *rēšu* maddesi”, The University of Chicago, V. XIV, Chicago, 1999, s. 292.

⁵⁶⁹ J. Black-A. George-N. Postgate, *a.g.e.*, s. 302.

⁵⁷⁰ Hugo Winckler İncil’de geçen bu iki sözcük üzerine fikir yürütmüşse de, bu kelimelerin hadım manasına geldiğini ilk defa dile getiren Zimmern’dir.: Heinrich Zimmern, “Über Bäcker und Mundschenk im Altsemitischen”, *ZDMG* 53 (1899), s. 116 (dipnot 2).

⁵⁷¹ Hayim Tadmor, “Rab-saris and Rab-shakeh in 2 Kings 18”, in: Carol L. Meyers, M. O’Connor (Eds.), *The Word of the Lord Shall Go Forth: Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of his Sixtieth Birthday*, Eisenbrauns, Winona Lake Indiana 1983, s. 280.

gelmektedir.⁵⁷² Keza Luis R. Siddall da, “*ša rēši*” unvanı ve saray hadımları arasında kesin bir bağlantı olmadığını, bu sebeple *ša rēš*inin ifade edildiği gibi her zaman hadım manasına gelemeyeceğini iddia etmektedir. Ayrıca Siddall *ša rēš*inin, Tanrıça İstar ve onun tapınağıyla alakalı bir memur olarak algılanması gerektiğini de dile getirmektedir.⁵⁷³ Ancak tapınak içerisinde görevli olan hadımlar, aslında daha farklı isimlerle adlandırılmıştır. Nitekim tapınakta kült personeli olarak hizmet veren hadımların bir kısmı “*assinnu*” ismiyle bilinmektedir.⁵⁷⁴ Aynı şekilde T.M. Lemos da, Siddall’in yukarıdaki görüşüne “*LÚ.SAG (ša rēši)*” kelimesiyle alakalı İncil’de böyle bir bilgi bulunmamasından hareketle karşı çıkmaktadır.⁵⁷⁵

LÚ.SAG (ša rēši) sözcüğünün en azından belli bir dönemden sonra hadım olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade edenlerden biri de, Pirngruber’dir. Ona göre *ša rēši* unvanı MÖ 14. yy’dan önce hadım olarak kabul edilmemeli, ancak MÖ 1. binyıl (Yeni Asur Dönemi) ile beraber hadım şeklinde değerlendirilmelidir.⁵⁷⁶ Pringruber’in bu görüşü, Orta Asur Dönemi “*Saray (Harem) Kararnameleri*”nde geçen *ša rēši* ve *ša rēš šarri* ifadelerini kabul etmediğini göstermektedir. Ancak onun sadece Yeni Asur Dönemi hadımlığı kabul edip önceki devirleri yok sayması, aslında kendi içerisinde birtakım çelişkileri de beraberinde getirmektedir. Zira Yeni Asur Dönemi hadımları, “*sakalsız*”, “*şişkin karınlı*”, “*tombul yanaklı*”, “*uçları toplu ve örgülü saç modeline*” sahip bir biçimde resmedilmişlerdir. Aynı şekilde Orta Asur Dönemi hadımları da kabartmalarda bu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu denli bir benzerliğin oluşu bile Pringruber’in savunduğu görüşün tutarsız görünmesi için yeterli bir sebep olabilir. Bununla birlikte *LÚ.SAG (ša rēši)* teriminin hadım olduğu yönünde görüş bildiren kişilerin ifadeleri de, Pringruber’in iddialarını geçersiz kılmaktadır. Buradan hareketle o dönemde bu unvanla ifade edilen kişilerin hadım olmaması veya öyle değerlendirilmemesi için hiçbir sebep yoktur.

⁵⁷² Marti Nissinen, “Relative Masculinities in the Hebrew Bible/Old Testament”, in: Ilona Zsolnay (Ed.), *Being a Man Negotiating Ancient Constructs of Masculinity*, Routledge, Newyork 2017, s. 241 (dipnot 59).

⁵⁷³ Luis Robert Siddall, “A Re-Examination of the Title *ša rēši* in the Neo-Assyrian Period”, in: J. Azize and N. Weeks (Eds.), *Gilgameş and the World of Assyria: Proceedings of the Conference Held at Mandelbaum House, the University of Sydney, 21–23 July 2004*, Leuven: Peeters 2007, s. 235.

⁵⁷⁴ Bu konuya Orta Babil başlığı altında değinilecektir.

⁵⁷⁵ T. M. Lemos, “Like the eunuch who does not Beget”: in: Candida R. Moss, Jeremy Schipper (Eds.), *Disability Studies and Biblical Literature, Gender Mutilation, and Negotiated Status in the Ancient Near East*, Newyork 2011, s. 60 (dipnot 5).

⁵⁷⁶ Ilan Peled, “Eunuchs in Hatti and Assyria: A Reassessment”, in: L. Feliu, J. Llop, A. Millet Albà, J. Sanmartín (Eds.), *Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26–30 July 2010*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2013, s. 785 (dipnot 2).

3. Eski Mezopotamya Toplumlarında Hadımlık Müessesesi

3.1. Mitolojik Veriler Işığında Hadımlık

MÖ 3. binyıl ile birlikte tarihi kaynaklara yansıyan hadımlığın mitolojik versiyonunun, Tanrıça İnanna/İştâr tapınımlarıyla ortaya çıktığına inanılmaktadır. Bu görüşü savunanların iddialarına göre Uruk'taki bir tapınakta ortaya çıkan Sumer metinleri, hadımlığın varlığına dair ilk kaynak olma özelliği taşımaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığı üzere MÖ 2900-2750'lerde ele geçirilmiş çok sayıda köle, tanrıçanın tapınağının hane halkını oluşturmaktadır. Bunların herhangi birinin hadım edilip edilmediği bilinmemesine rağmen İnanna'nın bir savaş tanrıçası olması, iddia sahiplerini bu düşünceye iten en önemli sebeptir. Bu görüşün dayanak noktası ise Sumerlilerin savaşı "*İnanna'nın dansı*" olarak tanımlamasından hareketle, ele geçirilen kölelerin bazılarının ona adanmış olabileceğine inanmalarından ileri gelmektedir.⁵⁷⁷ Bu konuya biraz açıklık getirmek gerekirse; burada bahsi geçen adanma işlemi, kişinin erkeklik organının kesilmesi manasına geliyor olabilir.⁵⁷⁸

İnanna (İştâr) hadımlarla ilişilendirilen tek Mezopotamya tanrıçasıdır. Bu yüzden pek çok bilim insanı bu ilişkinin yazılı metinlerde belirtilen zamandan çok daha öteye gittiği ve dolayısıyla mitolojiyle başladığı noktasında hem fikirdir. Bu konudaki en erken örneklerden biri, Tanrıça İştâr'ın yer altına inişini ve sonrasında oradan çıkabilmesi için **Asuşunamir**⁵⁷⁹ isimli hadımın yer altına inişini anlatan bir mittir. Bahsi geçen mitin muhtevası ise şöyledir:

⁵⁷⁷ Gary Taylor, *Castration: An Abbreviated History of Western Manhood*, Newyork 2000, s. 177.

⁵⁷⁸ Zira "*Kybele-Attis Miti*" şöyle bir akıllara getirildiği vakit Attis'in, tanrıçaya yaranmak adına kendi cinsel organını elleriyle koparmasının işlendiği kolayca hatırlanacaktır. Attis'in bu davranışı bir inanıştan ileri gelmektedir. Yine Yunan Mitolijisinde Gaia ve Uranüs'ün oğlu olan Kronos da, annesinin kendisine verdiği destekle babası Uranüs'ün *erkeklik organını* kesmiştir. Hesiodos'un Theogonia adlı eserine konu olan bu efsane aslında Hurri kökenli bir efsanedir. Efsaneye göre gökyüzünün hükümdarı Alalu imiş. Tahtta Alalu oturur, tanrıların birincisi olan Anu ona içkiler sunarmış. Alalu'nun egemenliği dokuz yıl sürmüştü. Derken Anu, Alalu'ya savaş açmış, onu yenerek karanlık topraklara sürmüştü, sonra da geçip Alalu'nun tahtına oturmuş. Anu'nun Alalu'ya hizmet edışı gibi bu kez de Kumarbi aynı biçimde hizmet etmiş Anu'ya. Bu hizmet de dokuz yıl sürmüştü; dokuzuncu yılın sonunda da Kumarbi, Anu'ya savaş açmış. Anu, Kumarbi'nin elinden kaçarak gökyüzüne çıkmaya çalışırken, Kumarbi onu ayaklarından yakalayarak aşağı çekmiş ve onun *erkeklik organını* ısırılmış. Bunun üzerine Anu ona şöyle demiş: "*Tohumlarımı yuttuğun için boşuna sevinme. Ben senin için ağır bir yük koydum. Önce güçlü fırtına tanrısına gebe bıraktım seni, sonra Aranzah (Dicle) ırmağına, üçüncü olarak da Taşmişu'ya...*" Tanrıların gökyüzünü ele geçirme kavgasını anlatan bu efsanede "*hadım olmanın/edilmenin*" izlerini görmek mümkündür. Dolayısıyla yukarıda ifade edilmek istenen fikre, bu minval doğrultusunda bakmak konunun anlaşılması açısından önemlidir: Güngör Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, Konya 2015, s. 113-114.

⁵⁷⁹ Asuşunamir kelimesi sözlük manası itibariyle ilkbahar güneşinin o göz alıcı güzelliği ve ışıltısına izafeten "*göz kamaştırıcı*" manasına gelmektedir. Dolayısıyla hem bu sözcüğün anlamı hem de Tanrı Ea (Enki)'nin Hadım Asuşunamir'i "*erkeklerin en güzeli*" olarak ifade etmesi, aslında hadımların fiziksel

“MÖ 3000 yılına tarihlenen Sumerlerin *Gılgamış Destanı*’nda, aşk ve bereket tanrıçası *İstar*, kız kardeşi *Ereşkigal*’ın yanına yer altı dünyasına inmek ister. O, kız kardeşinin yönettiği ölümler ülkesini hiç ziyaret etmemiştir. Diğer tanrılardan oraya gitmek için izin ister. Onların rızasını güçlükle aldıktan sonra yer altına giden yolun başına gelir. *Namtar* (Vezir, görevli) kraliçesi *Ereşkigal*’ın yanına giderek, ona kız kardeşinin kapıda beklediği haberini verir. *Ereşkigal* güzel kardeşinin gelip kapıyı tutmasından memnun olmaz ve görevliye, *İstar*’ın yer altı dünyasının kanunlarına uyması halinde girebileceğini söyler ve şartlarını: “Ölümlü, dünya ile ilgili her şeyi, bütün zenginliklerini, ayrıcalıklarını geride bırakmalıdır. Mücevherlerini ve giysilerini de... Ölüm için her şey eşittir. Yer altı dünyasında ışık yoktur. Ruhlar toz ve kil yemelidir.” şeklinde sıralamaya başlar. Bunun üzerine *İstar*, kız kardeşinin yer altı dünyasına inebilmek üzerine koyduğu şartların hepsini kabul eder. Sırasıyla birinci kapıda, *İstar* yasaya uyararak tacını çıkarır, ikinci kapıda küpelerini, üçüncü kapıda gerdanlığını, dördüncü kapıda göğsündekileri, beşincide kemerini, altıncıda kolundaki ve ayak bileğindeki bilezikleri, yedincide kemerini ve çıplak kalır. Nihayet *İstar* son kapıya ulaşır. *Ereşkigal* haykırarak, “Burada ne arıyorsun? Ölümün neye benzediğini bilmek mi istiyorsun?” diye sorar ve aynı zamanda yardımcılarını da altmış acı kayışını *İstar*’a bağlamalarını emreder. Böylece ölümlerin günahlarından dolayı cezalandırılırken çektikleri acıyı güzel tanrıça vücudunda hissedecektir. Diğer tanrılar bu durumu görüp endişelenmeye başlamışlardır. Çünkü *İstar* ölüm ülkesindeyken yeryüzünde üreme işi yavaşlamıştır. Erkekler kadınlara yaklaşmadığı gibi boğalar, inekler, kısraklar, aygırlar birbirlerine yanaşmamaktadır. *İstar*’ın erkek kardeşi sular tanrısı *Ea* (*Enki*), **hadım edilmiş *Asuşunamir***’i (*Aşnamer*) erkeklerin en güzeli olarak yaratır. Amacı onu (*Asuşunamir*) *Ereşkigal*’ın karşısına çıkararak kardeşini kurtarmaktır. *Asuşunamir* yer altında birinci kapıya ulaşınca görevli, kraliçesine yeryüzündeki en yakışıklı adamın onun yanında olduğunu söyler ve *Ereşkigal* heyecanından *İstar*’ı unuttur. *İstar*, yedinci kapıyı geçip yeryüzüne çıkan birinci kapıya gelince yeleği kendisine geri verilir. *Asuşunamir* birinci kapıdan *Ereşkigal*’ın ülkesine girer. Sonrasında *İstar* altıncı kapıyı geçince, el ve kol bantları geri verilir. *Hadım Asuşunamir* ise, ikinci kapıyı geçer. *İstar* beşinci kapıya geçtikten sonra kendisine sihirli kemeri geri verilir. *Asuşunamir* ise üçüncü kapıyı geçer. *İstar*, dördüncü kapıyı geçerken takıları geri verilir. *Asuşunamir* dördüncü kapıdan girer. Üçüncü kapıda *İstar*’ın kolyesi verilir. *Asuşunamir* beşinci

görünümlerinin nasıl olduğuna dair iyi bir fikir vermektedir.: Morris Jastrow, *The Civilization of Babylonia and Assyria*, USA 1915, s. 457.

kapıya doğru hareket eder. İstar ikinci kapıya gelince küpeleri verilir. Asuşunamir altıncı kapıya yönelir. Yeryüzüne çıkan birinci kapıya gelince ise tacı verilir ve artık İstar serbesttir. Asuşunamir'in ise üzerinde sadece kemeri kalmıştır. Yer altındaki son kapı yedinci kapıya gelince elbiselerini çıkarır. Ereşkigal, Asuşunamir'i çıplak halde görüp onun hadım olduğunu anlayınca kendisiyle sevgili olamayacaklarını karar verir. Son olarak Yer altı kraliçesi Ereşkigal, kız ve erkek kardeşi tarafından kandırıldığı için oldukça üzgün olsa da, artık yapacak bir şey yoktur. Böylelikle İstar yer altından çıkmayı başarmış ve yeryüzünde hayat yeniden canlanmaya başlamıştır.”⁵⁸⁰ Anlaşılacağı üzere tanrıça yer altı dünyasına indikten sonra, oradan çıkabilmesi için erkek kardeşi tarafından erkeklik organı olmayan bir “hadım” yaratılmıştır. Asuşunamir isimli bu hadım, sadece tanrıçanın oradan kurtarılmasına hizmet etmek için yaratılmıştır. Zaman içerisinde ise Hadım Asuşunamir kelimesinin, erkek iken sonradan kadın olan kişi manasına gelen “asinnu” terimiyle, benzer olduğu iddia edilmiştir.⁵⁸¹ Belki de bu sebeptendir ki, “asinnu” kelimesi CAD’ın ilk cildinde “hadım” mı yoksa “eşcinsel” mi olduğu tartışılıyorken, CAD’ın sonraki cildinde “asinnu” “hadım” olarak kabul edilmiştir.⁵⁸² Sonuç olarak Asuşunamir’i, “asinnu” olarak atfedenlerin görüşü de böylece doğrulanmış olur. Diğer taraftan “asinnu” kavramı ilerleyen bölümlerde tekrardan ele alınacağı için tekrar konumuza geri dönmek yerinde bir davranış olacaktır.

Hadımlığın dinle ilişkilendirildiğinin bir başka göstergesi de, Sumer Yaratılış Mitosu’dur. Mezopotamya kültüründe insanlığın yaratıcısı ve kaderin belirleyicisi olarak Tanrı Enki’nin adı geçmektedir. Evreni düzene sokan, ne zaman bir çözümsüzlük olsa yardım istenilen ve çözüm getirmesi beklenen tanrı O’dur.⁵⁸³ Enki ve Ninmah başlığıyla bilinen Sumer Yaratılış Mitolojisi’nde insanın yaratılışı anlatılırken, üreme organı olmayan bir insan türünün yaratılışı mitolojiye şöyle yansımıştır:

... (Ninmah) erkeklik organından yoksun, kadınlık organından yoksun bir varlık yaptı. Erkeklik organından yoksun, kadınlık organından yoksun bu varlığı gören Enki, ona Nippurlu(?) (saray hizmetkârı) adını verip, onun yazgısını kralın önünde durmak

⁵⁸⁰ Bilge Seyidoğlu, “Yeraltı Dünyası (The Underground World)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, Erzurum 2009, s. 202-203; James B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, New Jersey 1969, s. 107-109; Jean Bottero, Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, Çeviren: Alp Tümerterkin, İstanbul 2017, s. 361-364.

⁵⁸¹ G. Taylor, *a.g.e.*, s. 177.

⁵⁸² Gwendolyn Leick, *Sex and Eroticism in Mesopotamian Literature*, London 1994, s. 291.; Nitekim bu konuda geniş bilgi için bkz: CAD, “a 2,” s. 341-342. s

⁵⁸³ İ. Gezgin, *a.g.e.*, s. 141.

olarak belirledi.⁵⁸⁴ Erkeklik ve kadınlık organından yoksun yani hadım olan bu saray hizmetkârının⁵⁸⁵, yaratılış gayesi krala hizmet etmektir.

Bu mitlerin yanı sıra Sumer Gılgamış Destanı'nda, Gılgamış ve hizmetkârı Enkidu arasında yer altı dünyasındaki yaşamla ilgili geçen diyalog da, sanki bir hadımın haremdeki görev tanımına işaret etmektedir. Destanda yer alan ilgili kısım şu şekilde aktarılmaktadır:

“Sarayda bir hadım gördün mü?

-Gördüm: İşe yaramaz bir baston gibi köşede yaslanır!”⁵⁸⁶

Her ne kadar mitolojik verilerde hadımın, krala hizmet etmek için yaratılmış olduğu üzerinde durulmuşsa da, hadımların bir başka görevi de kralın haremını korumaktır. Nitekim Mari Arşivleri'nde kadınların yaşadığı alan (harem) “dört köşe” manasına gelen “*tubqu(m)/tubuqum*” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bu alanın koruyuculuğu ise çoğunluğu hadım edilmiş kişilerden oluşan “*tubuqtum hizmetlileri*” tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu minval üzere destanda “*köşe*” olarak ifade edilen alana bu bilgiler ışığında bakıldığında, Mari metinlerinde geçen “*tubqu(m)*” sözcüğüyle aynı manaya geldiği anlaşılacaktır. Buradan hareketle destandaki “*işe yaramaz bir baston gibi köşede yaslanır!*” ifadesini, *köşenin koruyuculuğunu yapıyor* şeklinde yorumlamak daha doğru bir davranış olacaktır.

3.2. III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nde (MÖ 2060-1960) Hadımlık Müessesesi

Daha önce de belirtildiği üzere saray özelindeki hadımlığın ortaya çıkış sebebi, kraliyet ailesinin ve çok sayıda cariyenin ikametgâh alanı olan harem bölgesinin korunabilmesini sağlamaktı. Bu bağlamda saray hadımlığının doğuya ve batıya yayılan halinin kökleri Pers İmparatorluğu'na (MÖ 559-330) dayandırılmışsa da,⁵⁸⁷ aslında durum hiç de öyle değildir. Hadım kelimesine ithafen kullanılan *LÚ. SAG* tabiriyle ilk kez MÖ 2600-2500 yılları arasındaki Erken Hanedanlar Dönemi metinlerinde

⁵⁸⁴ J. Klein, a.g.m., s. 518; Tuğba Sabuncuo-Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Kaynaklarında Kısırlık ve Çocuk Düşür/t/me”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VII, S. 1, Mart 2020, s. 5.

⁵⁸⁵ Hadım kelimesinin taşıdığı bu mana ve yaratılış gayesi, MÖ 2. binyıla tarihlenen Orta Asur Dönemi Saray (Harem) Kararnameleri'nde “*mazziz-pānī*” (*önde duran*) şeklinde karşılık bulmuştur.

⁵⁸⁶ Andrew George, *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*, New York 1999, s. 188.; Jean Bottero, *Gılgamış Destanı*, Orhan Suda (çev.), İstanbul 2018, s. 218-219.

⁵⁸⁷ Olivier de Marliave, *Hadımların Dünyası Çağlar Boyunca Hadımlık*, (Çeviren: Yasemin Kayacan), İstanbul 2015, s. 11.

karşılaşılmaktadır.⁵⁸⁸ Keza bu terime hem Akad Dönemi (MÖ 2350-2150) metinlerinde hem de III. Ur Hanedanlığı Dönemi (MÖ 2060-1960) idari kayıtlarında rastlanılmaktadır.⁵⁸⁹ Ancak bu sözcüğün bahsi geçen dönemde hangi manada kullanıldığı ve neye karşılık geldiği hakkında net bir bilgi yoktur. Öte yandan MÖ 2. binyıl itibariyle “*LÚ SAG*” kelimesinin “hadım” ve “*saray görevlisi*” olarak kabul edilmesi, bahsi geçen dönemde de benzer şekilde kullanılmış olabileceği olasılığını akla getirmektedir. Buradan hareketle hadımlık hakkındaki bilgilerimizin kaynağı, MÖ 2. binyıl toplumları olan Mari, Babil ve özellikle de Asur toplumlarına dayanmaktadır. Bu medeniyetler arasında ilk değinelecek toplum ise Mari Krallığı olacaktır.

3.3. Mari Krallığı Dönemi Hadımlık Müessesesi

Mari Krallığı açısından hadımlığın ilk izleri, Mari kralı Zimri-Lim’in (MÖ 1774-1762) krallığının öncesine dayanmaktadır. Nitekim MÖ 18. yy’ın başlarına tarihlenen çivi yazılı metinlerde hadımlara izafeten “*šūt rēši*” tabiri geçmektedir. Bu kelime Akadca “*ša rēši*” sözcüğünün çoğul hali olarak kabul edilmektedir. Öte yandan MÖ 2400 yılına tarihlenmesi gerektiğine inanılan Mari’de bulunmuş Ur-Nanše heykeli ise bu konuda farklı bir kapı açmaktadır. Görsel açıdan Ur-Nanše’nin cinsiyeti belirsiz olmakla birlikte, yazıtta kaydedilen kişinin isminin bir erkeğe mi yoksa bir kadına mı atfedildiği hususu da tam net değildir. Kaymak taşından yapılmış bu heykel, bağdaş kurarak kamış hasır örgüden yapıma mindere oturan bir kişiyi temsil etmektedir.

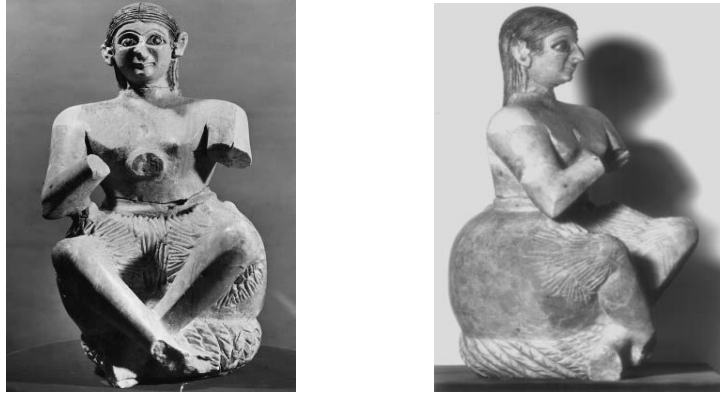
Ur-Nanše’nin kadın olduğunu düşündüren yönleri traşlanmış yüz yapısı ve hafif belirginleşmiş göğüs hatlarıdır. Diğer yandan söz konusu dönem itibariyle kadın heykellerinde göğüsler örtüldüğü için Ur-Nanše’nin örülmüş uzun saç modeli, onun kadın olduğu varsayımını çürütmektedir. Zira uzun saç modeli MÖ 3. binyılın başları itibariyle cinsiyetin tespit edilmesinde belirleyici bir özellik olmayabilir. Nitekim bu dönemle birlikte erkekler de kadınlar gibi uzun saçlarıyla tasvir edilmişlerdir. Hatta MÖ 3. binyılın ortalarından ve Akad Devleti Dönemi’nden (MÖ 2350-2150) itibaren uzun saç, erkekler tarafından tercih edilmeye devam etmiştir. Keza bu döneme tarihlenen bir rölyefte (kabartma), tutsak oldukları anlaşılan esirler uzun saçlarıyla betimlenmişlerdir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Ilan Peled, *Masculinities and Third Gender The Origins and Nature of an Institutionalized Gender Otherness in the Ancient Near East*, Ugarit-Verlag Münster 2016, s. 209.

⁵⁸⁹ Serdar Yalçın, “Men, Women, Eunuchs, Etc.: Visualities of Gendered Identities in Kassite Babylonian Seals (ca. 1470–1155 B.C.)”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR)*, No: 376, Newyork 2016, s. 124.

⁵⁹⁰ Julia M. Asher-Greve, “The Essential Body: Mesopotamian Conceptions of the Gendered Body”, *Gender & History*, V. IX, No: 3, November 1997, s. 439.

Ur-Nanše imgesini analiz eden Julia Asher-Greve, Eski Mezopotamya toplumlarını incelerken eril ve dişil cinsiyetin yanında bir de hadım edilmişlere atfen kullanılan Sumerce “*amar-TUD*” teriminden bahsetmektedir. Ona göre Ur-Nanše heykeli, bu kategoride ele alınmalıdır.⁵⁹¹

Resim 1: Şam Ulusal Müzesi’nde sergilenen Ur-Nanše heykeli

Keza Nele Ziegler’e göre ise Ur-Nanše, Mari kralı İblul-İl’un baş müzisyenidir.⁵⁹² O, Ur-Nanše heykelini zarif ve ince bir işçiliğin ürünü olarak değerlendirmekle birlikte, onun kadından ziyade hadım edilmiş bir erkek olabileceğini iddia etmektedir. Diğer taraftan Mari mektuplarında müzisyenlere atıf yapılırken, müzisyenlerin bir kısmının hadım olduğunun açıkça belirtilmesi Baş Müzisyen Ur-Nanše’yi daha bir dikkat çekici hale getirmektedir. Şöyle ki, hadım edilmiş kişilerin birçok özelliğinden biri de ince bir ses tonuna sahip olmasıdır. Nitekim Mari kralı Zimri-Lim Dönemi’nde (MÖ 1774-1762) ele geçirilen esir müzisyenler, deniz yoluyla saraya getirilirdi. Söz konusu durum o döneme ait bir metne şöyle yansımıştır: “*Efendimiz güvendiği bir hadımını onlara öncülük etmesi için buraya göndersin ki onları saraya gemilerle getirelim. Eğer bu işe yaramazsa, ben İşar-Lim’in evinde bir..... görmüştüm. Çalışma alanı olarak o korunabilir. İzin verin onlar orada kalsın. Üstelik orada onlar için eğitmenler ve lir gibi küçük müzik aletleri var.*”⁵⁹³ Anlaşılacağı üzere Zimri-Lim Dönemi’ndeki hadım görevlilerin bir kısmının müzikle ilişkilendirildiği ortadadır.

Bunun yanında Mari metinlerinden anlaşıldığına göre bu dönem hadımları, saray yapılanmasının bir bölümünü oluşturan düşük rütbedeki bir sınıfa karşılık gelmektedir. Zira koyunların kırılması, sulama sistemiyle alakalı işler ve diğer sıradan uğraşlar

⁵⁹¹ Z. Bahrani, *a.g.e.*, s. 176.

⁵⁹² N. Ziegler, “Music...”, s. 298.

⁵⁹³ M. Stol, *a.g.e.*, s. 496.

hadımların öncelikli görevleri arasındadır.⁵⁹⁴ Yine metinlerden öğrenildiğine göre onlar, kasaba ve açık arazide yaşayan insanlarla birlikte sefer faaliyetlerine de katılmaktaydılar. Mari kralına ve vasi prene bağlı olan bu hadımlar, hiçbir şekilde bağımsız hareket edemezlerdi.⁵⁹⁵ Bu cümleden Mari Dönemi'ndeki hadımların statüsüne dair bir fikir edinmek mümkündür. Mari Krallığı Dönemi'ndeki hadımlık ve hadımlarla alakalı bilgilerimizin sınırı, burada ifade etmeye çalışıldığı kadardır. Buna karşılık Mari Krallığı'nın dışında hadımlıkla alakalı bilgiye sahip olunan toplumların başında ise Babil ve Asur toplumları gelmektedir. MÖ 2. binyılda Mezopotamya'da yaşamış bu iki Sami toplumundan kalma vesikalar, hadımlık konusunda temel kaynak niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla hem haremde hem de hadımlığın kurumsal olarak gelişiminin temelleri, Sami toplumları bünyesinde atılmış olmalıdır.

3.4. Babil Devleti Dönemi (MÖ 2000-539) Hadımlık Müessesesi

3.4.1. Eski Babil Devleti Dönemi (MÖ 2000-1500) Hadımlık Müessesesi

Eski Babil Devleti Dönemi'ndeki hadımların varlığına dair bilgilerimiz sınırlıdır. Ancak bu durum onların söz konusu dönem itibarıyla var olmadıklarını düşündürmemelidir. Zira harem kurumu, Babil kültürünün önemli bir parçası olması hasebiyle hadımlığın bu kurumdan ayrı düşünülmesi pek de mümkün görünmemektedir. Eski Babil Devleti Dönemi hadımlığıyla ilgili kaynakların başında “*kehanet metinleri ve hayvan bağırsaklarının yorumlandığı metinler*” gelmektedir. Bu metinlerde birçok bilim insanının “*hadım*” kelimesinin karşılığı olarak kabul ettiği “*ša rēši*” ve “*šūt rēši*” terimleri de geçmektedir.⁵⁹⁶ Bu metinlere göre “*ša rēši*”, saray hizmetkârlarının bir kısmını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu görevliler arasında kralla yakinen ilişki içerisinde olan yüksek rütbeli memurlar da vardır.⁵⁹⁷ Nitekim bu döneme tarihlenen bir kehanet metninde geçen “*kīma šūt rēši la ālidi nilka libal*” yani “*Evlatsız bir šūt rēši gibi menileriniz kurusun!*”⁵⁹⁸ bu ifadeler, *šūt rēši*yi “*kısır*” (çorak) bir kişi olarak tanımlamaktadır. Burada

⁵⁹⁴ T. M. Lemos, a.g.m., s. 49.

⁵⁹⁵ A. Leo Oppenheim, “A note on *ša rēši*”, *The Journal of The Ancient Near Eastern Society of Columbia University*, V. V, Chicago 1973, s. 327

⁵⁹⁶ A. Kirk Grayson, a.g.m., s. 90.

⁵⁹⁷ Bu dönemdeki kehanet metinlerinde “*ša rēši*” teriminin saray hizmetkârlarının bir kısmını ifade etmek için kullanılmasından ve bu görevliler arasında kralla yakından ilişkili yüksek rütbeli memurların da olmasından hareketle, “*ša rēši*” sözcüğünün “yüksek rütbeli memur” manasına geldiği düşünülmüştür. Ancak her ne kadar bu yönde bir değerlendirme yapılmışsa da, söz konusu terimi sadece bu şekilde izah etmek mümkün değildir.

⁵⁹⁸ John A. Brinkman, M. Civil, Ignace J. Gelb, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “N 2, nilu”, The University of Chicago, V. XI, Part 2, Chicago 1980, s. 234; Hayim Tadmor, “Was the Biblical *šariš*”, in: Ziony Zevit, Seymour Gitin,

*šūt rēši*nin kısırlaştırılmasına yapılan atıfla aslında onun çocuk sahibi olamayacağını, daha açık bir ifadeyle ise bu kişinin hadım olduğunun altı çizilmektedir. Zira *šūt rēši* unvanına sahip bütün kişilerin kısır olması mümkün olmadığına göre burada kısırlıkla, hadım olma halinin kastedildiği açıktır. Keza Ugarit'ten gelen bir mektup, genç yaştaki bir çocuğun *šūt rēši*ye dönüştürüldüğünden yani hadım edildiğinden bahsetmektedir.⁵⁹⁹ Bu iki örneğin de gösterdiği gibi “*šūt rēši*” kelimesinin “*hadım*” manasına geldiği ortadadır. Ancak Brinkman *ša rēši*nin anlamının genel olarak Babil toplumunda farklı, Orta ve Yeni Asur toplumlarında farklı olduğunu savunmaktadır. Ona göre *ša rēši* terimi Asur toplumunda hadımlara karşılık geldiği gibi makamı ve kısırlığı da ifade etmektedir. Ayrıca o, Babil’de yaşayan *ša rēši*lerin hadım olduklarına dair çok az kanıtın olduğunu ve dolayısıyla onların sadece “*saray memuru*” olabileceklerini ifade etmektedir. Gerçekten de kehanet metinleri dışındaki Babil kaynaklarında *ša rēši* ile ilgili referanslar sınırlıdır. Kehanet metinleri onların kraliyet sarayındaki konumları hakkında az da olsa bilgi vermesine rağmen, Babil kronikleri bu konuda suskundur. Ancak Brinkman’ın bu görüşünün aksine Grayson ise ortada bir delil yetersizliği olması sebebiyle herhangi bir görüşün kanıtlanamayacağını ileri sürmektedir.⁶⁰⁰

Söz konusu döneme ait bilgilerimiz bunlarla sınırlı kalsa da, Orta Babil Devleti Dönemi (MÖ 1500-1000) ve Yeni Babil Devleti Dönemi (MÖ 1000-539) kaynakları hadımlıkla alakalı biraz daha net bilgiler vermektedir.

3.4.2. Orta Babil Devleti (Kasit/Kaldeliler) Dönemi (MÖ 1500-1000)⁶⁰¹

Hadımlık Müessesesi

Orta Babil Devleti Dönemi’nde arkeolojik ve metinsel veriler sınırlı olmasına rağmen hadımların varlığına dair bilgilerimiz mühür kullanımıyla ilgili kaleme alınmış az sayıdaki çivi yazılı metne ve beş adet silindir mühüre dayanmaktadır. Bu döneme ait çivi yazılı metinlerde “*hadım*” kelimesine ithafen “*ša rēši*” terimi geçmektedir.⁶⁰² Yine bu dönem metinlerden anlaşıldığına göre sadece saray erkanının değil, aynı zamanda Nippur valisi gibi yüksek rütbeli memurların da kendilerine ait hadım görevlileri vardı.

Michael Sokoloff (Eds.), *Solving Riddles and Untying Knots: Biblical, Epigraphic, and Semitic Studies in Honor of Jonas C. Greenfield*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 1995, s. 317.

⁵⁹⁹ T. M. Lemos, a.g.m., s. 49.

⁶⁰⁰ L. R. Siddall, “A Re-Examination...”, s. 226.

⁶⁰¹ Hitit kralı I. Murşili’nin MÖ 1500 yılında Eski Babil Devleti’ne son vermesiyle birlikte Güney Mezopotamya’da hakimiyet, Kasitlerin eline geçmiş ve bölgenin idaresi yaklaşık 300 yıl Kasit egemenliğinde kalmıştır. Orta Babil Devleti Dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde Kasitler, Mezopotamya siyasetinde oldukça etkin bir rol oynamışlardır.

⁶⁰² T. M. Lemos, a.g.m., s. 61 (dipnot 8).

Kralın yanı sıra farklı seçkinlerin de (valiler vb.) hadımlarının olması, Babil toplumunda hadım edilme işleminin yaygın olduğunu düşündürmektedir. Çünkü hadımlar farklı düzeylerdeki efendileri adına iş sahibi olabiliyor, ticaret yapabiliyor ve bağlantılar oluşturabiliyorlardı.⁶⁰³

Öte yandan Nippur ve Dūr-Kurigalzu’da ortaya çıkan silindir mühür kanıtları, büyük ölçüde yönetimdeki erkek üyeler tarafından tapınaklarda tutulan kayıt defterlerinin ilgili metinlerinden ileri gelmektedir.⁶⁰⁴ Bu beş adet silindir mühür, Orta Babil Devleti Dönemi hadımları hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir diğer kaynaktır.

Bu mühürlere ilk ikisi, I. veya II. Kurigalzu’nun (MÖ 14. yüzyıl) hadımları⁶⁰⁵ olan Šamaš-rimanni ve İli-rabi’ye aittir. Aşağıdaki tasvirde de anlaşılacağı üzere Šamaš-rimanni mühüründe bir yazının yanında ibadet eder halde resmedilmiştir. Keza İli-rabi de kendisine ait olan mühürde benzer bir biçimde tasvir edilmiştir.

Resim 2: Kurigalzu’nun hadımı Šamaš-rimanni’nin mührü⁶⁰⁶

İli-rabi ve Šamaš-rimanni’nin mühürlerindeki oyma kalitesi düşük olsa da, yinede bu mühürler kadıköy taşı⁶⁰⁷ ve jasper⁶⁰⁸ gibi kıymetli taşlardan yapılmışlardır. Onlar bu mühürlerde Asurlu meslektaşları gibi sakalsız ibadet eden insanlar olarak görünmektedirler. İkisinin de sakalsız tasviri onların hadım olduğuna dair önemli bir

⁶⁰³ S. Yalçın, a.g.m., s. 126.

⁶⁰⁴ Bu konuda geniş bilgi için J. A. Brinkman’ın iki eserine bkz: J. A. Brinkman, “Administration and Society in Kassite Babylonia”, *Journal of the American Oriental Society*, V. CXXIV, No: 2, Chicago 2004, s. 287.; J. A. Brinkman, *A Political History of Post-Kassite Babylonia: 1158–722 B.C.*, Pontificium Institutum Biblicum, Roma 1968.

⁶⁰⁵ MÖ 14. yüzyılın farklı dönemlerinde Babil’de hüküm süren Kurigalzu ismiyle iki kral vardı. Šamaš-rimanni ve İli-rabi’nin hangi Babil kralına hizmet ettiği açık değildir.

⁶⁰⁶ S. Yalçın, a.g.m., s. 138.

⁶⁰⁷ Halk arasında kalsedon ya da kalkeduvan adıyla da bilinen bu taş türü, genellikle mavi ya da kahverengi renktedir.

⁶⁰⁸ Kırmızı, yeşil, kahverengi ve sarı renkleri olan bu taş cinsi, değerli minareller arasındadır.

işarettir. Zira kabartma ve mühürlerden anlaşıldığına göre hadımların sakalsız olarak resmedilmesi, onları diğer görevlilerden ayıran en önemli özellikleri arasındadır.

Diğer üç mühürden ikisi Hadım Kidin-Marduk'a, sonuncusu ise Hadım Adad-uşabşi'ye aittir. Hem Kidin-Marduk hem de Adad-uşabşi, Orta Babil Devleti kralı II. Burnaburiaş Dönemi'nde (MÖ 1359-1333) yaşamışlardır. Kidin-Marduk, bir mühüründe tanrının önünde diz çökmüş halde dua ederken oturur halde resmedilmiş, diğer mühüründe ise iki dağ arasında ellerinden su akıtır vaziyette tasvir edilmiştir. Adad-uşabşi'nin mühüründe ise bir ağacın üzerinde yükselen iki kanatlı boğa tasvir edilmiştir.⁶⁰⁹

Kidin-Marduk iki mühüründe de, mesleği belli olmayan babası Şa-ilimma-damqa'nın da adı geçmektedir. İlk mühürünün yazıtı şöyledir: “*Evrenin kralı Burnaburiaş'un hadım (LÚ.SAG) memuru Şa-ilimma-damqa'nın oğlu Kidin-Marduk. Yaşadığı sürece asil olabilir*”. Diğer mühürünün yazıtı ise şöyledir: “*Dünyanın kralı Burnaburiaş'un hadım (ša rēši) memuru Şa-ilimma-damqa'nın oğlu Kidin-Marduk*”.⁶¹⁰ Her iki mühür yazıtından da anlaşılacağı üzere baba Şa-ilimma-damqa bir hadımdır. Aynı şekilde Hadım Adad-uşabşi de mühür yazıtında kendisini tanımlarken babasının kimliğine dair bir ipucu vermektedir. Mühürünün üzerindeki yazıt şöyledir: “*Burnaburiaş'un hadım (ša rēši) memuru Kidin-Marduk'un oğlu Adad-uşabşi*”.⁶¹¹ Hadımların evlat edinmesi bu metin kayıtlarından doğrulanamadığı için Adad-uşabşi'nin Kidin-Marduk'un biyolojik oğlu mu ya da evlatlık oğlu mu olduğu hususu henüz bilinmemektedir. Ancak Adad-uşabşi'nin, Kidin-Marduk'un evlatlık oğlu olması muhtemeldir.⁶¹² Zira özellikle Yeni Asur Devleti Dönemi'nde hadımların evlat edinebilmesi noktasında herhangi bir sorun mevcut değildir. Dolayısıyla benzer bir durum burada da gerçekleşmiş olabilir.

Öte yandan Kidin-Marduk'un mühürlerinde sakalıyla beraber betimlenmesinden hareketle, Luis R. Siddall ve Stephanie Dalley bu kişinin hadım olmadığını iddia etmektedir.⁶¹³ Ancak kadın mühürlerini süsleyen erkeksi imgeler gibi bu kişinin sakallı tasvir edilmesi, mühürün sahibinin gerçek hayatta da sakallı bir erkek olduğunu

⁶⁰⁹ S. Yalçın, a.g.m., s. 139.

⁶¹⁰ S. Yalçın, a.g.m., s. 140 (dipnot 31).

⁶¹¹ I. Peled, a.g.e., s. 230.

⁶¹² Burada bahsedilen baba oğul ilişkisi aslında sanıldığı gibi biyolojik bir bağı ifade etmiyor olabilir. Çünkü söz konusu dönem itibarıyla bu konuda bir bilgi yoksa da, özellikle Yeni Asur Devleti Dönemi'nde hadımların evlat edinebildiklerine dair bilgiler mevcuttur.

⁶¹³ I. Peled, a.g.e., s. 230

göstermeyebilir. Onun mühürü üzerindeki sakallı tapınan erkek görüntüsü, bu dönemdeki mühürlerin baskın eril eğilimini ortaya koyuyor olabilir.⁶¹⁴ Yine de İli-rabi ve Şamaş-rimanni'nin mühürlerinin sakalsız, diğer ikisinin ise sakallı olarak resmedilmesi bu mühürler arasında bir çelişki olarak durmaktadır.

Bu mühürler Asur örneklerinden önce Mezopotamya hadımlarının ilk tasvirleridir. Mühür yazıtları, Babil hadımlarıyla ilgili bazı özellikleri ortaya koymasına rağmen mühürlerdeki kişilerin soylarına dair pek bir bilgi vermemektedir.⁶¹⁵ Bu uygulama, sahibin hizmetine girebilmek için hadım edilmeyi ve mutlak teslimiyeti işaret ettiği gibi, aynı zamanda hadımların sosyal ilişkilerinin yeniden düzenlendiğinin de göstergesi olabilir. Nitekim yukardaki metinde geçen "...'nın *ša rēšisi*" ifadesi, kişinin fiziksel durumunu belirtmekle birlikte, o (hadım) ve efendisi arasında güçlü bir ilişkinin kurulmuş olduğuna da işaret etmektedir. Zira bu pozisyonda olan bir hadım, kralın en yakınında olması hasebiyle her daim efendisine bağlılık ve yakınlık içerisinde olmuştur. Hadımların efendileriyle olan ilişkileri neticesinde sahip oldukları statü, onların Orta Babil Devleti Dönemi saray hayatı içerisinde yüklendikleri misyonun anlaşılması açısından önemlidir. Bu bağlamda bir *ša rēši* efendisine ömür boyu hizmet etmiş olsa da, yine de bu ilişki kölelikten farklı görünmektedir.

Öte yandan Yeni Asur Devleti Dönemi metinleri hadımların, köle gibi alınıp satılmadığını, elit Asur ailelerinin ve savaş esirlerinin oğullarından seçilip kralın hizmetine girebilmeleri için özel olarak eğitildiklerini göstermektedir.⁶¹⁶ Ancak ne Orta Babil ne de Yeni Babil Devleti Dönemi kaynakları bu konu hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

3.4.2.1. Asinnu, Kurgarru ve Diğer Üçüncü Cinsiyetler⁶¹⁷

Orta Babil Devleti Dönemi'nde kült personeli olarak ifade edilen bu ikilinin (*asinnu*, *kurgarru*) kimlikleri ve tanımları hususunda birçok tartışma vardır. Öncelikle *asinnu* kelimesine açıklık getirecek olursak: Bu terim metinlerde "*UR. SAL*", "*UR. MUNUS*" ya da "*(LÜ)UR-MUNUS*" şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. W. G. Lambert'a

⁶¹⁴ S. Yalçın, a.g.m., s. 139.

⁶¹⁵ S. Yalçın, a.g.m., s. 140.

⁶¹⁶ Karlheinz Deller, "The Assyrian Eunuchs and Their Predecessors", in: Kazuko Watanabe (Ed.), *Priests and Officials in the Ancient Near East: Papers on the Second Colloquium on the Ancient Near East—The City and Its Life*, Held at the Middle Eastern Culture Center in Japan (Mitaka, Tokyo), March 22–24, 1996, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1999, s. 305-306.

⁶¹⁷ Asinnu ve kurgarru terimlerini burada ele almamızın sebebi, her ikisinin de hadım olabileceği ihtimalinden ileri gelmektedir.

göre Sumercesi *SAG.UR.SAG* olan *asinnu* kelimesi, “*savaşçının adamı, yaveri, yardımcı*” manalarına gelmektedir.⁶¹⁸ Ayrıca *asinnuların* erkek iken sonradan kadın olduğu yönünde bir bilgi de mevcuttur. Belki de bu sebeptendir ki, *asinnu* terimi CAD’ın ilk cildinde “*hadım*” mı yoksa “*eşcinsel*” mi olduğu tartışılıyor iken, aynı sözlüğün sonraki cildinde *asinnu*, hadım olarak kabul edilmiştir.⁶¹⁹ Nitekim Lambert, *asinnunun* hadım olabileceği yönünde görüş beyan edenlerden sadece birisidir. Öyle ki Şumma ālu Serisi’nin⁶²⁰ 104 numaralı tablet, tam da bu noktaya açıklık getirmektedir. Söz konusu tabletin 24. ve 25. numaralarında geçen “*bir asinnu gibi erkekliğinden yoksunsa*” ifadesi *asinnunun* hadım olabileceği yönünde bir fikre kapılmamıza olanak sağlamaktadır.⁶²¹ Ancak bütün bu anlatılanlara rağmen *asinnunun* İstar Tapınağı’nın feminen özelliklere sahip görevlisi olduğu yönünde bir düşünce de vardır. Zira tanrıçanın çift cinsiyetli yapısı, onun ölümlü görevlisi olan *asinnunun* cinsiyetinde de benzer bir belirsizliğe dönüşmüş olabilir.⁶²²

Orta Babil Devleti Dönemi metinleri *kurgarruyu*, erkeksi özelliklere sahip olmasının yanında daha ziyade kadınsı bir kişilik olarak değerlendirmektedir. İstar Tapınağı’nda “*oyuncu, dansçı, müzisyen*” gibi roller üstlenen *kurgarru*, festival ve ritüellerde ise “*tapınak görevlisi*” olarak hizmet etmektedir.⁶²³ *Kurgarrunun* Mezopotamya toplumundaki rolüne bakıldığı vakit topluma uyum sağlayan “*aseksüel*” ve “*eşcinsel*” anlamlarına karşılık gelmektedir. Tıpkı *asinnu* gibi o da, tanrıçayla yakından ilişkilendirilmekte ve hatta şifa dağıtmak gibi bazı özelliklerini ondan aldığına inanılmaktadır.

Çok sayıda anlatıda ve kült yazıtında *kurgarruların*, hançer veya kılıç gibi silahlar taşıdığı görülmektedir. Bu silah taşıma meselesinden hareketle onların, Attis ve Kybele Miti’nde tıpkı Attis’in yaptığı gibi kendi erkeklik uzuvlarını kendilerinin kestikleri ve böyle hadım oldukları düşünülmektedir.⁶²⁴ Ancak *kurgarruların* kendi kendilerini hadım

⁶¹⁸ Ilan Peled, “*asinnu and kurgarrû Revisited*”, *Journal of Near Eastern Studies*, V. LXXXIII, No: 2, Chicago 2014, s. 285.

⁶¹⁹ G. Leick, *a.g.e.*, s. 291.; Bu konuda geniş bilgi için bkz: CAD, “a 2,” s. 341-342.

⁶²⁰ Şumma ālu Serisi, Sally M. Freedman tarafından 1998 yılında kaleme alınan ve 107 tableten oluşan Eski Mezopotamya kökenli bir kehanet serisidir. Çok çeşitli sayıda kehaneti içerisinde barındıran bu serinin konuları arasında birtakım fiziksel anomaliler, deformasyonlar, sakatlıklar ve bir şehirde görülen farklı türdeki insanlarla ilgili olaylar vardır.

⁶²¹ I. Peled, *a.g.e.*, s. 192-193.

⁶²² I. Peled, *a.g.e.*, s. 283.

⁶²³ CAD, “k, kurgarru maddesi”, s. 558.

⁶²⁴ I. Peled, *a.g.e.*, s. 284.

ettiklerine dair herhangi bir kanıt mevcut değildir. Ayrıca *assinnuların* ve *kurgarruların* özel veya günlük hayatı hakkında da çok az şey bilinmektedir.

Bu ikisinin dışında üçüncü cinsiyet olarak değerlendirilen birkaç kült personeli daha vardır. Nitekim ağıt yakan kişi manasındaki Sumerce *gala* Akadca *kalû* görevlisi de, bir kült personelidir. Ayrıca bu kişi, serenomilerde veya eğlencelerde davul çalan bir görevli olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁶²⁵ *Gala/Kalûnun*, daha ziyade kadınlar tarafından söylenen ağıtlara katılması, onun kadınsı özellikler taşıyan bir görevli olarak değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Tartışılan ikinci terim ise *kulu*'udur. O, metinlerde *assinnu* ile İnanna/İstar'ın kült üyesi olarak değerlendirilmekle birlikte genel manada erkeklere atfedilen kadınlığı ifade etmektedir. Diğer taraftan *kulu*'unun “eşcinsel bir fahişe”, “hadım” ya da “oyuncu” olduğu yönünde bir iddia mevcutsa da, bu konuda bir netlik yoktur.⁶²⁶

Bunların dışında daha az bilinen diğer üçüncü cinsiyet türlerinden ilki *girseqû*(*gerseqqû*)⁶²⁷dur. *Girseqû*, III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ne ait metinlerde belirli bir makam sahibinden ziyade, genellikle bağımlı insan gruplarını (tapınak, saray) temsil ediyor gibidir. Ancak bu terim Eski Babil Devleti Dönemi'nden itibaren belirli bir anlam kazanmış olup, saray personelinin bir üyesini kasteder hale gelmiştir. *Girseqû* tipik olarak çocuksuz olmasına rağmen Hammurabi yasalarından bazıları onun çocuk evlat edindiğinden bahsetmektedir.⁶²⁸ Öte yandan *Šumma ālu* Serisi ise onu eşcinsel ilişkilerin pasif ortağı olarak tanımlamaktadır. Mari Krallığı Dönemi'ne ait birkaç metinde ise şarkıcılarla birlikte anılmasından dolayı o, bir şarkıcı olarak da tanımlanmıştır.⁶²⁹ Bir diğer üçüncü cinsiyet türü ise *Tīrudur*. *Tīru* sarayın veya tapınağın hizmetkârı, görevlisi manalarına gelmektedir. Çocuğunun olmamasından hareketle onun, hadım olduğu düşünülmektedir.⁶³⁰ Bu bakımdan *girseqûya* benziyor gibi görünmektedir. Kısırlığı, bir büyü/efsun metninde; hadımlığı ise *Enki ve Ninmah* başlığıyla bilinen *Sumer Yaratılış Mitolojisi* 'nde geçmektedir. Her iki figür de bize bir hadım ve çocuksuz bir saray görevlisi

⁶²⁵ S. Yalçın, a.g.m. s. 126-127.

⁶²⁶ S. Yalçın, a.g.m. s. 126-127.

⁶²⁷ Bu kelime Sumerce'de ortası dövülmüş kişi olarak geçmekte olup, burada ortası dövülmüşten kasıt bir erkeğin penisinin ve testislerinin ezilmesi manasında yorumlanmıştır. Fakat bu konuda tam bir netlik yoktur.: M. Stol, a.g.e., s. 498.

⁶²⁸ Geniş bilgi için bkz: Ignace J. Gelb, T. Jakobsen, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “G, *girseqû maddesi*”, The University of Chicago, V. V, Chicago 1956, s. 94-96.

⁶²⁹ I. Peled, a.g.e., s. 286.

⁶³⁰ CAD, “t, *tīru maddesi (A)*”, s. 429.

olan *ša rēši*yi hatırlatmaktadır.⁶³¹ Ayrıca *Pilpilû* unvanıyla bilinen bir görevli daha vardır. O, cinsiyeti belirsiz bir tapınak görevlisi olması hasebiyle *assinnuya* benzemektedir. Onun her fırsatta Tanrıça İnanna tarafından “*değiştirilmiş*” olarak vurgulanması, tanrıçanın “*bir erkeği kadına dönüştürme*” hali olarak düşünülebilir.⁶³² Tüm bunların dışında varlığına rastlanılan *Sinnišānu* ve *nāš pilaqqi* terimleri ise belirli bir üçüncü cinsiyet figürüne değil, erkeklerde empoze edilen genel kadınlık kavramına işaret etmektedir. *Sinnišānu*, kelimenin tam anlamıyla “*kadın gibi*” anlamına gelmektedir. Bu terim, genellikle eril cinsiyetin kadınlığa dönüşme hali olarak kraliyet yazıtlarında yerini almıştır.⁶³³ Konu ile bağlantılı olarak üzerinde durulması gereken diğer bir kavram ise *Nāš pilaqqi*’dir. *Nāš pilaqqi* tam anlamıyla “*eğirtmeç tutucu/çıkırcık tutucusu/taşıyıcısı*” anlamına gelmektedir. Bu konudaki son terim ise *parû*dur. Onun hakkında tek bilinen şey, diğer üçüncü cinsiyetlerle beraber geçmesinden ibarettir.⁶³⁴ Buraya kadar anlatılanlarla ilgili bir yargıya varmak gerekirse, diğer üçüncü cinsiyet türlerinden hadımlığa en yakın olanları *girseqû* ve *tīru*’dur.

3.4.3. Yeni Babil Devleti Dönemi (MÖ 1000-539) Hadımlık Müessesesi

Kraliyet saraylarındaki üst düzey hadım görevlilerin varlığı, Eski Babil Devleti Dönemi’ne dayanmasına rağmen, bu konudaki en kapsamlı bilgi Yeni Asur Devleti ve Yeni Babil Devleti dönemlerinden gelmektedir.⁶³⁵ Yeni Babil Devleti Dönemi metinlerinde hadımlar, tıpkı Orta Babil Devleti Dönemi belgelerinde geçtiği gibi *ša rēši* şeklinde ifade edilmektedir.⁶³⁶ Söz konusu unvan ile belgelere yansıyan hadımlar bu bölüm itibarıyla kronolojik bir silsile içinde değerlendirilip izah edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda bu dönem itibarıyla hadımların varlığına ışık tutan ilk kaynak MÖ 9. yy’a tarihlenen aşağıdaki kabartmadır.

⁶³¹ I. Peled, *a.g.e.*, s. 287.

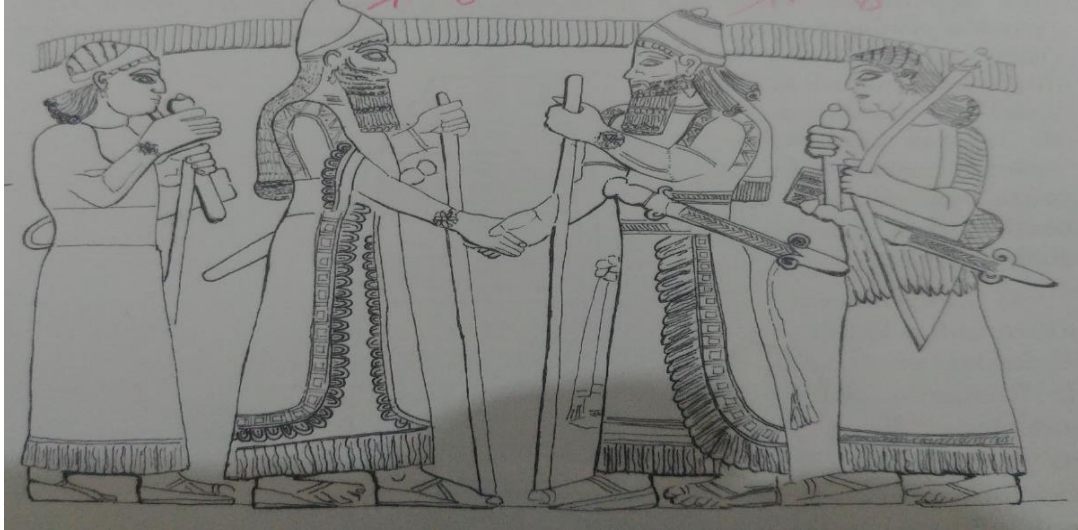
⁶³² I. Peled, *a.g.e.*, s. 287.

⁶³³ John A. Brinkman, M. Civil, Ignace J. Gelb, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “S, sinnišānu maddesi”, The University of Chicago, V. XV, Chicago 1984, s. 286.

⁶³⁴ I. Peled, *a.g.e.*, s. 287.

⁶³⁵ I. Peled, “Eunuchs...”, s. 786.

⁶³⁶ T. M. Lemos, *a.g.m.*, s. 61 (dipnot 8).

Resim 3: Babil ve Asur krallarının yanında hadım hizmetkârların da olduğu bir anlaşma sahnesi (MÖ 9. yy)⁶³⁷

Burada, Yeni Babil kralı I. Marduk-zakir-şumi (MÖ 855-819) ile Yeni Asur kralı III. Salmanasser (MÖ 858-824) arasında yapılmış bir anlaşma sahnesi betimlenmektedir.⁶³⁸ El sıkışırken tasvir edilen Babil ve Asur krallarını, kendilerine özgü krali başlıklarından ayırmak mümkündür. Her ikisi de kısa kollu, saçaklı uzun tunikli olmasına rağmen Asur kralı kemer ile tutturduğu püsküllü kuyruğuyla sanki bir tür savaş giysisi içindedir. Öte yandan Babil kralı ise omuzlarına Kuzey Suriye’ye özgü fırfırlı bir kaftan giymiştir.⁶³⁹ Ayrıca bu anlaşma sahnesinde her iki kralın arkasında duran ve kralı koruma görevini üstlendiği anlaşılan hadım hizmetkârlar da hazır bulunmaktadır. Bu tasirlerden hem Yeni Babil Dönemi hem de Yeni Asur Dönemi hadımlarının yükseldikleri konumu anlamak mümkündür. Tıpkı Babil ve Asur krallarının kendilerine özgü giysileri olduğu gibi hem Babilli hem de Asurlu hadımın giyim kuşamında farklılıklar vardır. Bu iki hadım arasında görülen en bariz farklılık, Babilli hadımın başına takmış olduğu fes türü başlıktır.

⁶³⁷ Bu anlaşma sahnesini gösteren kabartma için bkz.: V. Sevin, *a.g.e.*, s. 53.

⁶³⁸ Kazuko Watanabe, “Seals of Neo-Assyrian Officials”, in: Kazuko Watanabe (Ed.), *Priests and Officials in the Ancient Near East: Papers on the Second Colloquium on the Ancient Near East—The City and Its Life, Held at the Middle Eastern Culture Center in Japan (Mitaka, Tokyo), March 22–24, 1996*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1999, s. 320.

⁶³⁹ V. Sevin, *a.g.e.*, s. 53.

Aslında başlık takma olayı, Yeni Babil kralı I. Marduk-zakir-şumi'nin hadımıyla sınırlı değildir. Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek ise aşağıda iki sakalsız kişinin tanrıçaya dua ederlerken betimlendikleri bir mühürdür.

Resim 4: Hadım İlu-nāşir'in mührü

Bahsi geçen mühür yazıtından bu mührün sahibinin İlu-nāşir olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca isminin *LÚ.SAG* (*ša rēši*) unvanıyla beraber geçmesi, onun hadım olduğuna işaret etmektedir. İlu-nāşir'in yanındaki kişi ise efendisi Ninurta-idmanni'dir. Metinden İlu-nāşir'in hadım olduğu doğrudan anlaşılmakla birlikte efendisinin de hadım olma ihtimali vardır.⁶⁴⁰ Görüldüğü üzere mühürde hem İlu-nāşir'in hem de Ninurta-idmanni'nin başlarında, tıpkı I. Marduk-zakir-şumi'nin hadımının kafasındakine benzer bir başlık vardır. Bunun yanında bütün eskiçağ toplumlarındaki hadımların ortak noktası olan örgülü ve uçları toplu saç stili, bu hadımlar özelinde bir kez daha teyit edilmektedir.

MÖ 9. yy sonrası bilgi veren bir diğer kaynak ise MÖ 8. yy'ın sonuna tarihlenen bir yağ istihkak metnidir. MÖ 713 yılında kayda alınan bu metinde Nabû-le'û adında bir hadımın ismi, emri altında Elamlılar'dan oluşan bir askeri birliğin olduğu bilgisiyle beraber geçmektedir.⁶⁴¹ Nabû-le'û'nun askeri bir birliği komuta ediyor oluşu, eskiçağ hadımlarının ulaşabildikleri konumlar düşünüldüğünde aslında yadırganılacak bir durum değildir. Zira Yeni Asur Devleti Dönemi'nde üreme yetilerini kaybetmiş bu kişilerin ismi çok önemli görevlerle birlikte zikredilmektedir. Öyle ki soylarını devam ettirebilecek durumlarının olmaması, bu konuda onlara büyük avantaj sağlamıştır.

⁶⁴⁰ Kazuko Watanabe, "Beschriftete neubabylonische Siegel", in: H. I. H. Prince Takahito Mikasa (Ed.), *Essays on Ancient Anatolia and its Surrounding Civilizations*, BMECCJ 8, Wiesbaden 1995b, s. 231.

⁶⁴¹ Matthew W. Waters, *A Survey of Neo-Elamite History*, Helsinki 2000, s. 103.

MÖ 7. yy'a gelindiğinde ise bir SAA metni, bu dönem itibariyle hadımların varlığına önemli bir ışık tutmaktadır. Nitekim Babil'in veliaht prensinin hadımı Atar-ili'nin bir kasaba satın aldığını anlatan bu metin, Babil hadımlarının ulaştıkları ekonomik seviyenin anlaşılması açısından son derece önemlidir. MÖ 670 yılına tarihlenen SAA 6, 287 numaralı bu metnin içeriği şöyledir:

“¹⁾ *Lahiru valisi Nergal-ila'i'nin mührü*, ³⁾ *Lahiru vali yardımcısı Sin-šarru-uşur'un mührü*, ⁴⁾ *Lahiru valisinin “üçüncü adamı” Murasû'nun mührü*. ⁵⁾ *Lahiru valisinin araba sürücüsü Zabinu'nun mührü*. ⁶⁾ *Satılmakta olan kasabanın sahipleri, toplamda 4 adam. (beş mühür baskısı)* ⁷⁾ *Bahaya köyünün tamamını olan Tapha-ari[...] köyüne bitişik ekili alanlarıyla 500 (hektarlık) arsa, ve Paqutu ve Dur-Šarrukkayu kasabalarının arazisi olan Çoban Şilli-Bel'in köyünün arazisi, ve Ahiqar'ın ve Şilli-Bel'in köylerinin arazisi –*¹³⁾ *Babil'in vasi prensinin hadımı Atar-ili, sözleşme imzaladı [ve] bu adamlardan kralın [mi]nası ile 14 mina gümüş[e] [satın aldı].* ¹⁸⁾ *O, [bir] yıl [boyunca] kullanım hakkına sahip olur.* ^{r 1)} *[Bir yıl] tohum ekme, [bir yıl] nadas.*
^{r 8)} *Şahit, sarayın birlik komutanı Sin-bel-uşur.* ^{r 9)} *Şahit, sarayın 'üçüncü adamı' Rapi'.* ^{r 16)} *1.gün, Iyyar (Şubat) ayı, Der valisi Şulmu-beli-laşme'nin eponym yılı.*

” Metinden de anlaşılacağı üzere vasi prensin hadımı Babilli Atar-ili, sadece 14 mina gümüş karşılığında toplamda dört kişiden 500 hektarlık bir arazinin kullanım hakkını 1 yıllığına satın almıştır. Görünüşe göre ekonomik seviyesinin gayet iyi olduğu anlaşılan Hadım Atar-ili, müreffeh bir hayat sürüyor olmalıdır. Ayrıca bu metinden söz konusu dönemdeki hadımların ekonomik güçleri ve genel statüleri hakkında da bir fikir edinilebilir.

Öte yandan MÖ 597 yılına gelindiğinde ise Babil kralı II. Nabukadnezar'ın (MÖ 604-562) hizmetkârları Kudüs'e karşı savaş açmış ve kralın öncülüğünde şehir kuşatılmıştır. Sonunda Yahudi kral Yehoyakin, çok fazla dayanamamış ve şehri teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Yahudi kral, annesi, saray personeli, memurları, hadımları ile Yehoyakin'in şahsi hazinesi ve kraliyet sarayının tüm mal varlığı da, bu savaşın ganimeti olarak II. Nabukadnezar'ın himayesine geçmiştir.⁶⁴²

Babil Devleti II. Nabukadnezar Dönemi'yle birlikte yeniden o başarılı günlerine dönme eğilimine girince, savaşlar neticesinde elde edilen erkek esirlerin önemli bir kısmı

⁶⁴² André Lemaire, “Tribute or Looting in Samaria and Jerusalem: Shoshenq in Jerusalem?”, in: Gershon Galil, Mark Geller, Alan Millard (Eds.), *Homeland and Exile Biblical and Ancient Near Eastern Studies in Honour of Bustenay Oded*, Brill, Leiden 2009, s. 171.

da hadımlaştırılmıştır. Bu durum kraliyet memurları arasında hadımların (*ša rēši*) çoğalmasına imkân sağladığı gibi yönetim mekanizmasındaki aile bağlarını da minimal seviyeye indirmiştir. Bu yüzden rekabetçi aile bağlarının devlete verdiği zarar da giderek azaltılmaya çalışılmıştır. Temel amacı krala ve kraliyete bağlılığı sağlamlaştırmak olan sadakat yeminlerinin yaygınlaştırılmasıyla da, bu yapı daha da güçlendirilmiştir.⁶⁴³ Babil Devleti'nin idari sisteminin içerisindeki aile içi yapılanmanın önünü kesmek amacıyla geliştirilen bu yapı, yerel yönetimlerin alt kademelerinde bile uygulanmıştır. Saray personeliyle yapılan bu sadakat yeminleri hadımlar açısından meyvesini vermiş ve onlar zaman içerisinde Babil Sarayı'nın en aranan memurları haline gelmişlerdir. Nitekim SAA 18, 20 numaralı metin, Hadım Na'id-ilu'nun kraliyet katında elde ettiği sadakati gözler önüne sermektedir. Öyle ki, bu sadakat ona kralın mühürlü mektubunu taşıyabilme ayrıcalığı vermiştir. Söz konusu metnin muhtevası şöyledir:

“(başı tahrip olmuş)

1) Her gün Bel'e ve Nabû'ya kralın, efendimin hayatı için dua ediyorum. 3) Kralın, efendimin, bana yazdığı şandabakku'nun hanehalkından olan Re'indu ile ilgili olarak, Babil'de onu aradım ama onu (orada) bulamadım. Sorup soruşturduktan sonra, onun Dilbat'ta yaşadığını (buldum). (Şimdi) onu Dilbat'tan getirdim ve bu vesileyle onu krala, efendime, (kralın) mühürlü (mektubunu) getiren Hadım Na'id-ilu'nun kontrolünde gönderiyorum. r¹) Kralın, efendimin, [...] dört [...] (kırık)”.

Bu metnin dışında Yeni Babil Devleti Dönemi'ne tarihlenen ve hadımlarla (baş hadımlar) alakalı 2 SAA metni (SAA 18, 171-172) daha vardır. Ancak bu metinler parçalanmış ve dolayısıyla tahrip oldukları için içeriklerinin anlaşılması pek kolay değildir.

Diğer taraftan Yeni Babil Devleti'nin son kralı Nabonid'in (MÖ 556-539), Arabistan coğrafyasına yaptığı seferlerde başkomutanlık görevini üstlenen kişi de bir hadımdı. Kral Nabonid'in dokuz yıl (MÖ 552-543) hakimiyetinde kalan bu bölgenin kazanılmasında *rab ša rēši*'nin (baş hadım) etkisi metinlere “*Babil kralı, Baş hadımı ile birlikte geldi.*” şeklinde yansımından net bir biçimde anlaşılmaktadır.⁶⁴⁴ Ayrıca bu metin Yeni Asur Devleti Dönemi'nde bir devlet geleneği halini alan *baş hadım* ordunun

⁶⁴³ Paul-Alain Beaulieu, *a.g.e.*, s. 234.

⁶⁴⁴ Hayim Tadmor, “The Role of the Chief Eunuch and the Place of Eunuchs in the Assyrian Empire”, in: S. Parpola, R. M. Whiting (Eds.), *Sex and Gender in The Ancient Near East Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale*, Helsinki July 2-6, 2001, Part II, Helsinki 2002, s. 211.

başına geçirme geleneğinin, Babil kralı Nabonid tarafından da devam ettirildiğini göstermektedir.

Sonuç itibariyle Babil Devleti de, tıpkı Mari Krallığı gibi bünyesinde çok sayıda hadım memur barındırmıştır. Buraya kadar anlatılanlardan hareketle Yeni Babil Devleti Dönemi'ndeki hadımlar arasında mutlaka bir statü farkı olmalıdır. Zira Orta Babil Devleti Dönemi bir anlaşma sahnesinin tasvir edildiği rölyef akıllara getirildiğinde, kralın hemen arkasında duran hadım memur ile daha alt kademelerde çalışan hadım görevliler arasında bir konum farkının olma ihtimali oldukça yüksektir.

3.4.3.1. Babil Kralı Bel-ibni (MÖ 703-700)

Bel-ibni hakkında detaylı açıklamaya geçmeden evvel Asur Devletini'nin özellikle MÖ 10. yy'dan itibaren daha sistemli olarak kullandığı yönetim modelinden bahsetmek gerekmektedir. Zira hadımlar ilk defa bu tarihten sonra sarayın dışında görevlendirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla söz konusu dönem ile birlikte yeni bir yönetim sistemine geçiş yapılmıştır. Bu kişilerin sarayın kapalı kapılarından dışarı çıkarılma sebepleri, eyaletlerde meydana gelen isyanları kontrol altına almaktır. Böylece Asur kralları eyaletlerde kendileri aleyhine veya krallığa karşı kalkışılan her türlü girişimin önünü kesmiş olacaktı. Çünkü daha önce eyalet yöneticileri kendi başlarına hareket ettikleri gibi krala karşı durarak bağımsızlık gafletine dahi düşebiliyorlardı. Böylesi bir ortamda soylarını devam ettirme kaygıları ve imkanları olmayan hadımların başını çektiği bu sistem, kısa zamanda çok önemli bir gelişim göstermiştir. Bel-ibni, anlatılmak istenilen bu modelin güzel bir örneğidir. Dolayısıyla ona bu noktadan bakılacak olursa, görevlerinin ve faaliyetlerinin anlaşılması da daha kolay bir hal alacaktır. Nitekim Asurlular III. Tiglat-pileser Dönemi'nden (MÖ 745-727) itibaren Babilliler üzerinde önemli bir üstünlük kurmuşlardı. Bu hegemonya neredeyse Nabopolassar (MÖ 626-605) ve Nabukhadnezar (MÖ 604-562) dönemlerine kadar devam etmiştir. II. Sargon (MÖ 721-705), saltanatı esnasında Babil'de hakimiyeti sağlamışsa da hükümlerinin son yıllarında karşılaştığı isyanı bastırma görevi halefi Sanherib'e kalmıştır. Yaklaşık üç sene gibi kısa bir süre de olsa Bel-ibni'nin vasal krallık yolundaki kilometre taşları bu tarihten itibaren döşenmeye başlamıştır.

Asur kralı Sanherib, Babil coğrafyası üzerinde hakimiyetini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği seferlerden sonra düşmanlarını mağlup edip sayısız ganimet kazanmıştı. Ancak Asur'a dönme vakti geldiğinde ise bölgede kendisine bağlı ve bağımlı birini

bırakma zarurietini hasıl olmuştur. Sanherib'in böylesi bir durum karşısında bulduğu en makul çözüm, Asur sarayında yetişmiş bir Babilli'yi tahta geçirmek olmuştur. Böylece Asur kralı MÖ 703 yılında Sumer ve Akad kralı olarak tahta Bel-ibni'yi oturtmuştur.⁶⁴⁵ Bu olay Asur kralının yıllıklarına da yansımıştır. Nitekim Asur kralı MÖ 703 yılında Keldanili⁶⁴⁶ (Bit yakın) Merodah-Baladan'ı (MÖ 722-710/703-702) Babil tahtından uzaklaştırmak için Keldani toplumu üzerine birkaç askeri girişimde bulunmuştur. Buna göre Asur kralının ikinci askeri hareketinin muhtevası şöyledir:

“Toplam 88 güçlü şehri, Keldani yerleşimlerini müstahkem yerleşim birimleri ile birlikte 820 küçük yerleşim birimini komple kuşattım, yakaladım ve onların ganimetlerini aldım. Tahılları ve meyve bahçelerinde bulunan hurmaları, ovada topladıkları hasadı, askerlerime mahvettirdim. Yıktım, harap ettim ve (kasabalarını) yaktım ve onları unutulmuş anılara dönüştürdüm. Uruk, Nippur, Hursagkalama'da ve Kiş'de bulunan Arapları, Aramileri ve Keldanileri, kendi vatandaşlarıyla ve saldırganlarla birlikte dışarı çıkmaya zorladım ve ganimet olarak saydım. Meyve bahçelerinde bulunan tahılları ve hurmaları, çalıştıkları tarlaları ve dış bölgelerin mahsullerini ve dağ yanlarını, askerlerime mahvettirdim. Genç bir köpek yavrusu gibi sarayında büyümüş olan Şu'anna'nın [Babilli] çocuğu rab bani sınıfının bir üyesi olan Bel-ibni'yi, onların üzerine Akad ve Sumer kralı olarak yerleştirdim.”⁶⁴⁷ Metnin sonunda da bahsedildiği üzere Asur kralı, bu seferinin ardından “rab bani” sınıfına mensup Babilli Bel-ibni'yi Sumer-Akad kralı olarak Babil tahtına oturtmuştur. *Rab bani* kelimesinden hareketle, *soylu ve köklü* bir sınıfa mensup olduğu anlaşılan bir kişinin seçilmesi tesadüfi olmamalıdır. Zira Sanherib böyle bir aileye mensup birini seçerek belki de bölgedeki Keldani ve Arami etkisini kırmak istemiş olabilir.

Bütün bu anlatılanlara rağmen Sidney Smith, Bel-ibni'nin Sumer ve Akad kralı olmadığını ve çeşitli Keldani bölgelerine vali olarak atanan bazı Asurlu yetkililerle iktidarı paylaşmak zorunda kaldığından bahsetmektedir. O, bu iddiasını MÖ 700 yılına

⁶⁴⁵ Bel-ibni'nin Babil'de krallık yaptığına dair çok sayıda görüş vardır. Geniş Bilgi için bkz: Melanie Groß, “The Babylonian Court during the Neo-Assyrian Period”, *Imperium and Officium Working Papers (IOWP)*, June 2014a, s. 3.; J.A. Brinkman, “Babylonia in The Shadow of Assyria (747-626 B.C.)”, in: John Boardman, I.E.S. Edwards (Eds.), *The Cambridge Ancient History, The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C.*, 2nd. Ed., V. III, Part 2, s. 33.; M. Van de Mieroop, *Cuneiform....*, s. 42.

⁶⁴⁶ Keldanililer, Batı Samî kavimlerinden Aramiler'in bir kolu olup isimlerini yaşadıkları Kalde bölgesinden alan kabileler topluluğudur. Fırat ile Dicle nehirleri boyunca Mezopotamya'nın güney şehirlerine kadar uzanan bölgeye Kaldı, orada yaşayanlara da Kaldai (Keldani) denilmektedir.

⁶⁴⁷ D. D. Luckenbill, *The Annals....*, s. 54.

tarikhlenen ve Sanherib'in üçüncü mücadelesinden sonra yazıldığı anlaşılan birkaç el yazması metne dayandırmaktadır. Söz konusu metnin içeriği ise şöyledir: “*Rab bani sınıfının bir üyesi olan Bel-ibni’yi tahta geçirdim. Akad topraklarının halkını ona tabi kıldım. Keldani topraklarının tüm bölgelerine vali olarak üst düzey yetkililerimi yerleştirdim. Onları uymakla mükellef oldukları kurallarına tabi kıldım.*”⁶⁴⁸ Smith'in bu metinde kaynak gösterdiği cümle Sanherib'in Keldani topraklarının tüm bölgelerine vali olarak üst düzey görevliler atadığını belirtmesinden ileri gelmektedir.

Bu bağlamda söz konusu döneme ait ekonomik metinler, Bel-ibni'nin kuzeydeki Dilbat⁶⁴⁹, Nippur⁶⁵⁰ ve Babil kentlerinde yönetici olarak tanındığını, Keldani Bölgesi'nde ise yetki kullandığını göstermektedir. Ancak MÖ 700 yılı başlarına doğru gelindiğinde gerçekten de Bel-ibni'nin yargı yetkisi resmen kuzey Babil ile sınırlandırılmıştır. Babil'in güney tarafı Asurlu yetkililerin elinde olduğu ifade edilse de, aslında o bölge Keldaniler'in elindedir. Bu sebeple Asur kralı, hem Merodah-Baladan'ı tamamen ortadan kaldırmak hem de Babil tahtında yetersiz gördüğü Bel-ibni'yi tahttan indirmek için bir girişimde bulunmaya karar vermiştir.⁶⁵¹ Bu cümleden Bel-ibni'nin Asur kralının vasalı ve hatta bir nevi kuklası pozisyonunda görev yapmasına rağmen, Sanherib'in beklentilerini karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Zira Bel-ibni'nin, Merodah-Baladan karşısında yeterli üstünlük kuramaması, onun tahttan indirilmesinin en önemli sebebi olmuştur. Nitekim Sanherib onu tahttan indirdikten sonra yaşanan olayları şöyle ifade etmektedir: “*Kiş bölgesinde bulunan bir ovadaki savaşta Babil kralı Merodah-Baladan'ı geri püskürttüm. Onun krallığını elinden aldım. Bütün Keldanileri, Elam birliklerinin tamamını ve onlarla birlik olan müttefiklerini silahlarımla öldürdüm. İlk doğan oğlum, çocuğum Asur-nadin-şumi'yi tahtına yerleştirdim. Büyük Akad ülkesini onun sorumluluğuna verdim.*”⁶⁵² Bu metin Bel-ibni'nin bölgede hakimiyet sağlayamadığını ve dolayısıyla da tahta oturmasının bir anlamı kalmadığına işaret etmektedir. Böylece Bel-

⁶⁴⁸ Sidney Smith, “Sennacherib and Esarhaddon,” in: J.B. Bury, S.A. Cook, F.E. Adcock (Eds), *The Cambridge Ancient History*, 1st. Ed., V. III, Cambridge 1929, s. 64-65.

⁶⁴⁹ Dilbat, modern ismi Telle ed-Deylam olan bir kuzeybatı Babil şehridir. Büyük isyan adı altında Akad kralı Naramsin'e (MÖ 2254-2218) karşı isyan eden ve ona karşı savaşan asi şehirlerden sadece biridir.: T. Bryce, *The Routledge.....*, s. 195.

⁶⁵⁰ Bugün Duranki, Niffar/Nuffar olarak bilinen Nippur kenti, Bağdat ilinin 150 km güney batısındadır. Nippur kenti Eskiçağ Mezopotamya'sında önemli bir dini merkez olarak hizmet vermiştir.: T. Bryce, *The Routledge.....*, s. 511.

⁶⁵¹ Paul-Alain Beaulieu, *a.g.e.*, s. 234.

⁶⁵² D. D. Luckenbill, *The Annals.....*, s. 76-77.

ibni bu tarihten sonra Babil tahtındaki yerini, Sanherib'in oğlu Asur-nadin-şumi'ye bırakmıştır.

Özetle Bel-ibni her ne kadar başarılı bir politika sergileyemese de “*rab-bani*” ailesinin bir üyesi olan bu adam, Asur sarayında büyütüldüğü için Asur çıkarlarını korumak için güvenilir bir aday olarak görülmüş olmalıdır. Bu bağlamda yoğun bir beyin yıkama programından da geçmiş olması muhtemeldir. Hem Asur kralının yıllıklarından hem de Babil kroniklerinden anlaşıldığına göre o, MÖ 703-700 yılları arasında Asur Devleti'ne bağımlı bir krallık yapmıştır. Asur kralının beklentisini karşılayamayınca da, MÖ 700 yılında tahtan alınmış ve yerine Asur-nadin-şumi getirilmiştir.

Buraya kadar anlatılanlar Yeni Asur kralı Sanherib'in Babil tahtına oturttuğu Bel-ibni adındaki bir kişiden bahsetmektedir. Onun, Asur Devleti'ne bağlı ve bağımlı olan krallığı hakkında hiçbir tartışma yoktur. Ancak Yeni Babil bölümü altında Bel-ibni konulu bir başlık açılmasının en önemli nedeni, bu kişinin hadım olabileceğine dair bir düşüncenin varlığından ileri gelmektedir. Bu fikrin aksini savunanlar olsa da, konunun değerlendirilmesi oldukça elzemdir. Çünkü eğer iddialar doğruysa bir hadımın bağımlı (vasal) da olsa, kral olarak ifade edilmesi, son derece önemli bir konudur. Bu bakımdan Sanherib'in vasal kral olarak atadığı bu kişinin hadım olup olmadığı mevzusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Öncelikle ifade edilmelidir ki, onun hadımlığı konusunda bilgi veren kaynak sayısı sınırlı olmasından dolayı bu hususda tam bir fikir birliği yoktur. Nitekim bu konudaki ilk görüş Matthew W. Waters'a aittir. Ona göre Sanherib'in MÖ 703 yılında Babil'e kral olarak atadığı Bel-ibni, bir hadımdır.⁶⁵³

İlk bakışta bir hadımın kral olması oldukça şaşırtıcı ve ilginç olarak görülebilir. Zira Mezopotamya toplumlarınca tanrı, kralı fiziksel olarak kusursuz ve üstün niteliklerle donatarak yaratmıştır. Kişinin kral olabilmesi için tanrılarla aynı yani onlar gibi kusursuz bir vücuda sahip olması gerektiğine inanılmıştır. Nitekim bu durum SAA 10, 207 nolu metnin ilgili satırlarında (r 9-13) şu şekilde karşılık bulmuştur: “*İyi bilinen bir atasözü şöyle söylemektedir: “İnsan tanrının gölgesidir”. [Ama] erkek de insanın gölgesi midir? Kral, tanrının kusursuz benzerliğidir.”* Anlaşılacağı üzere kusurundan, hadımlığından veya sakatlığından dolayı çocuk sahibi olamayan kişi, mükemmel bir insan olmadığı için kral da olamamaktadır. Benzer bir durum kralın fiziksel ve düşünsel melekelerinin ne

⁶⁵³ M. W. Waters, *a.g.e.*, s. 103.

kadar üstün olduğu, “*insan ve kralın yaratılış efsanesi*”nde de dile getirilmektedir.⁶⁵⁴ Aynı şekilde kraliyet yazıtları da, Mezopotamya yöneticilerinin olağanüstü fiziksel ve zihinsel yeteneklerini ön plana çıkarmaktan, düşmanlarının eksikliklerini de dile getirmekten son derece keyif almışlardır.

Bütün bu anlatılanlar ışığında Waters’ın hadım olduğunu iddia ettiği Bel-ibni’nin kral olabilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak bir hadımın tahta oturması durumu sadece Bel-ibni ile sınırlı değildir. Dolayısıyla Asur kralı Sanherib’in, hadım olsa bile yine de Bel-ibni’yi tahta oturtmuş olması, bu anlayışın zaman içerisinde ve şartlar ölçüsünde esnetilebildiğine işaret etmektedir. Keza bir kişi hastalıktan fiziksel olarak etkilenmiş olsa da, krallık yapabiliyordu. Bu duruma verilecek en güzel örnek, yaşamı boyunca ciddi bir hastalıkla mücadele eden Asur kralı Asarhaddan’dır.⁶⁵⁵ Bu hastalık Asarhaddan’ın cildini deforme edip ciddi zararlar verse de, onun krallık yapmasına engel olmamıştır.

Öte yandan yukarıda bahsi geçen Bel-ibni’nin dışında aynı isimle anılan başka birisi daha var olabilir. Şöyle ki Koyuncuk koleksiyonunda Bel-ibni isimli biri tarafından yazılmış üç mektup bulunmuştur. Bu mektuplardan anlaşıldığına göre burada ismi geçen Bel-ibni’nin, Asur kralının hadımı olma ihtimali yüksektir. Nitekim birçok metinde o, “*ša rēši*” ve “*mazziz-pānī* (önde duran)” olarak nitelendirilmektedir.⁶⁵⁶ Ancak burada bahsi geçen Bel-ibni, Sanherib Dönemi’nden (MÖ 704-681) ziyade bir diğer Asur kralı Asurbanipal Dönemi’ne (MÖ 668-630/27) tarihlenmektedir. Hatta bu dönemdeki Bel-ibni, Asurbanipal tarafından çeşitli askeri faaliyetlerde bulunmakla birlikte önemli komutanlıklara getirilmiştir. Nitekim ikili arasında gerçekleşen yazışmalarda Bel-ibni’ye ithafen general (*turtānu*), kraliyet hadımı (*ša rēši ša šarri*) ve vali (*šākin tēmi/šaknu*) denilmesi, bu durumu doğrular mahiyettedir.

Asurbanipal ile generalliğe kadar yükselttiği Bel-ibni arasında kimi zaman işler iyi gitmemiş olmalı ki, yazışmalarda sitemkâr bir dilin izlerine rastlanılmaktadır. Nitekim Bel-ibni mektubunda, Elamlılar’ın kralın huzurunda kendisi hakkında sarf ettiği sözler

⁶⁵⁴ C. Ambos, a.g.m., s. 3.

⁶⁵⁵ C. Ambos, a.g.m., s. 4.

⁶⁵⁶ Melanie Groß-Reinhard Pirngruber, “On Courtiers in the Neo-Assyrian Empire: *ša-rēši* and *mazzāz-pānī*”, *Altorientalische Forschungen*, V. XLI, S. 2, Avusturya 2014, s. 161.

neticesinde duyduğu üzüntüyü dile getirmekte ve haklarının geri verilmesini talep etmektedir.⁶⁵⁷ SAA 17, 53 numaralı metne konu olan bu mektubun muhtevası şöyledir:

“¹⁾ *Baş hadıma, [efendime], hizmetkârınız Bel-ibni. Nabû ve Marduk efendimi korusun!* ³⁾ *İlk olarak kralın huzuruna gelmediğim zaman orada bana sarayda iftira atmış, kralı görmek için Elam’dan gelen ve kendileri için şefaet isteyen erkekler vardı. Benim hakkımda kötü şeyler söyleyen ve Elam’dan saraya bu kötü şeyleri yazan belirli bir düşmanım da vardı. Bunu duyduğumda gelmedim çünkü korktum. (Ancak) şimdi krala hizmet etmek arzusundayım.* ¹⁴⁾ *Başlangıçta bir suç işleyen bunların hepsi kral tarafından affedildi. Sarayda bana söylenen bütün iftiralara (gelince) hiçbirinden suçlu değilim. Şimdi, eğer benim bir kabahatim olursa, [efendim] benim için kralla konuşsun ki o, beni affedecek ve kralın [ve efendimin] [gelip ayaklarını öpebilirim]. (kırık) ^{r 1)} [...] o bunu yazana kadar [...]. ^{r 2)} Kralın emriyle beni kralın, efendimin lütfundan çıkarmayı başaramazlar! Kralın, efendimin ağzıyla kralın, efendimin sarayında aşağılanamayacağımı söylesin! Aksine, kral beni kullarından biri olarak saysın, kralların kölelik izi bana konsun, ve Babilli arkadaşlarımdan gözünden düşmemeliyim ve küçük düşürülmemeliyim! ^{r 12)} Kraldan, efendimden sadece bir işaret görebileyim ve bu sayede güvenli(emin) olabiliriz! O zaman biz, kendim, kardeşlerim, oğullarım ve arkadaşlarım gelip kralın, efendimizin ayaklarını öpeceğiz ve [krala, efendimize] hizmet edeceğiz. ^{r 18)} Efendim ne [dersem] okusun ve kralın huzurunda benim için [hoşnut]lukla konuşsun. Kralın, efendimin iyiliğini duyar ve buna sevinirim! ^{r 22)} [Baş hadımın, efendimin elini] kavradım. Mahcup olmayayım!”* Bel-ibni’nin kraliyet hizmetkârı olarak haklarının geri verilmesini talep etmesi, Asurbanipal ile aralarının bozulmuş olduğunun en önemli kanıtıdır.

Ayrıca Bel-ibni’nin yukardaki metinde geçen “*kendim, kardeşlerim, oğullarım ve arkadaşlarım gelip sizden af dileyeceğiz*” sözleri, onun durumundaki biri için anlaşılabilir gelebilir. Öyle ki, Bel-ibni’nin kardeşlerim ve oğullarım diye hitap ettiği kişilerle arasında biyolojik bir bağ taşıması, hadım olduğu düşünüldüğünde mümkün görünmemektedir. Burada iki olasılık akla gelmektedir. İlkine göre Bel-ibni hadım değildir. Ancak metinlerde *ša rēši* unvanıyla beraber geçtiği için bu ihtimal oldukça zayıftır. Dolayısıyla onun hadımlığı konusunda bir tartışma olmamalıdır.

⁶⁵⁷ Luis Robert Siddall, *The Reign of Adad-nīrārī III*, Boston 2013, s. 123.

Diğer ihtimal ise sonradan hadım olduğudur. Bu olasılık diğerine göre daha makul gelmektedir. Zira hadım edilme işleminin çoğunluğu erkek esirlere uygulanıyorsa da, soylu ailelerin çocukları da hadım edilebiliyordu.⁶⁵⁸ Benzer bir durum Bel-ibni'nin de başına gelmiş olabilir. Bel-ibni'nin böyle bir şeye neden ihtiyaç duyduğu bilinmese de, o dönemde (MÖ 7. yy) valilik gibi yöneticilik pozisyonlarına daha ziyade hadımların görevlendiriliyor olması, bu duruma sebebiyet vermiş olabilir.

Öte yandan Sanherib Dönemi'nde Babil'de krallık yapmış Bel-ibni ile Asurbanipal Dönemi ordu komutanlığı yapan Bel-ibni'nin aynı kişiler olma durumu ne derece doğru bilinmemektedir. Ancak gönderenin kimliği tam olarak belli olmasa da Bel-ibni'ye ait olduğu düşünülen bir mektubun konusu, farklı dönemlerde yaşamış bu iki Bel-ibni'ye dair önemli bir ipucu vermektedir. Mektup, Keldanili Merodah-Baladan'ın (MÖ 722-710/703-702) soyundan gelen Nabû-bêl-šumâti'nin, kervanına saldırmasını krala şikâyet eden bir kişinin mektubudur. Söz konusu mektubun ilgili kısmı ilk olarak “*r 18-20* kralım, hükümdarım, ailemi biliyor musunuz? Onlar hep benimle birlikteler [...] Asur, [? ... evi] hükümdarım? ...]” şeklinde yorumlanmışsa da Joop M. C.T. de Vaan, bu mektubu daha farklı değerlendirmiştir. O, burada geçen *aile kavramını*, “*efendimin evinden Asurlular*” olarak yorumlamış ve mektuba farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ona göre Bel-ibni ve ailesi, Sanherib'in Babil'de hakimiyetini tesis etmeye çalıştığı bir ortamda Asur'a sürgün olarak getirilmişlerdir. Daha sonrasında ise sadık halk olarak Babil'e geri yerleştirilmişlerdir.⁶⁵⁹ Eğer de Vaan'ın bu görüşü doğru ise Sanherib Dönemi'ndeki Bel-ibni ile Asurbanipal Dönemi'nde yaşamış Bel-ibni, aynı kişiler olmalıdır. Aslında Sanherib'in Babil tahtına yerleştirdiği Bel-ibni'yi tanımlarken kullandığı sözler, de Vaan'ın yukardaki görüşünü destekler boyuttadır. Asur kralının, Bel-ibni'ye hitaben “*Asur sarayında yetişmiş Babilli genç bir köpek yavrusu*” benzetmesi, Bel-ibni'nin aslen Babilli olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle Bel-ibni'nin, de Vaan'ın da ifade ettiği gibi bir sürgün ile Asur'a gelmiş olma ihtimali ağırlık kazanmaktadır.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle Sanherib ve Asurbanipal dönemlerinde yaşamış Bel-ibni'nin aynı kişiler olduğu kabul edilirse, Bel-ibni'nin yaşamına dair birkaç çıkarımda bulunulabilir. Nitekim ilk olarak Sanherib'in Babil'i ele geçirmesiyle birlikte o ve ailesi, Asur'a sürgün edilmiştir. Sonrasında Sanherib, Bel-ibni'yi Babil tahtına

⁶⁵⁸ K. Deller, a.g.m., s. 305.

⁶⁵⁹ Joop M.C.T. de Vaan, *Ich bin eine Schwertklinge des Königs*, Germany 1995, s. 31.

geçirmişse de, bir zaman sonra onun yerine kendi oğlunu Babil tahtına getirerek, Bel-ibni'yi de tekrar sürgün etmiştir. Bu sürgün hayatı Asurbanipal Dönemi'nde bitmiş olmalı ki o, bu dönemde yine oldukça etkin bir duruma gelmiştir. Ayrıca bu görüşten hareketle daha önce Matthew W. Waters'un da iddia ettiği üzere Sanherib Dönemi'nde yaşayan Bel-ibni'nin hadımlığı daha gerçekçi bir hal almaktadır. Çünkü Asurbanipal Dönemi'nde ismi geçen Bel-ibni'nin hadımlığı konusunda bir tartışma yoktur. Bu bakımdan MÖ 703-700 yılları arasında Babil tahtında oturan ve Asur kralı Sanherib'in de dediği gibi "*Sumer ve Akad krallığı yapan*" kişinin hadım olduğu düşüncesi böylece desteklenmiş olmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki Sanherib Dönemi'ndeki Bel-ibni'nin hadımlığıyla her iki Bel-ibni'nin aynı kişiler olması, de Vaan'ın ortaya attığı görüşün doğruluğu ölçüsündedir.

3.5. Asur Devleti Dönemi (MÖ 2000-610) Hadımlık Müessesesi

Eskiçağ medeniyetleri arasında hadımlık müessesesi hususunda en net bilgilere sahip olunan toplum hiç şüphesiz ki Asur'dur. Hadımlık müessesesi hakkında birçok bilinmeyen, bu dönem itibariyle net bir biçimde gün yüzüne çıkacaktır. Dolayısıyla hadımlık konusundaki çalışmamızın en zengin ve en yoğun bölümünü de bu kısım oluşturacaktır.

3.5.1. Eski Asur Devleti Dönemi (MÖ 2000-1500) Hadımlık Müessesesi

Eski Asur Devleti Dönemi'nde hadımlık müessesesi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak söz konusu dönem itibariyle harem kurumunun varlığına dair bir şüphe içerisinde olunmamalıdır. Zira birinci bölümden de hatırlanacağı üzere harem kurumu Eski Asur Devleti Dönemi'nde mevcut olduğu için bu kurumun korunması aşamasında muhakkak ki hadımlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakımdan her ne kadar Eski Asur Devleti Dönemi'nde hadımlıkla ilgili bilgi ve belge mevcut değilse de, bu durum hadımlığın o dönemde olmadığı manasına gelmemelidir. Ancak hadımlıkla alakalı net bilgilere ise Orta Asur Devleti Dönemi'nde (MÖ 1500-1000) ulaşılmaktadır.

3.5.2. Orta Asur Devleti Dönemi (MÖ 1500-1000) Hadımlık Müessesesi

Orta Asur Krallığı itibariyle hadımlıkla alakalı kaynakların başında Saray (Harem) Kararnameleri (Middle Assyrian Palace Decrees)⁶⁶⁰ ve Hukuk Metinleri (Middle Assyrian Laws) gelmektedir. Bu yazılı kaynaklar aracılığıyla söz konusu dönemdeki

⁶⁶⁰ Orta Asur Krallığı Dönemi'ne tarihlenen ve 23 maddeden oluşan bu Saray Kararnameleri'nin belli bir kısmını çalışmamızın ilk bölümünde izah ettiğimiz için burada sadece hadımlarla alakalı olanlara yer verilecektir.

hadım varlığı da tescillenmektedir. Nitekim hadım kelimesi, Orta Asur Dönemi metinlerinde “*ša rēši*”, “*mazziz-pānī*” ve “*ša rēš šarri*” (*kralın hadımı*); kanun maddelerinde ise “*ša rēšēn*” şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çoğu bilim insanı *šūt rēši* terimini, Asur Devleti Dönemi’nde özellikle de Yeni Asur Dönemi’nde “*saray hadımı*” olarak yorumlamışlardır.⁶⁶¹

Bu bağlamda hadım kelimesinin geçtiği Saray (Harem) Kararnameleri sırasıyla ele alınacak olursa, ilk madde Orta Asur kralı I. Adad-nirari Dönemi’ne (MÖ 1307-1275) tarihlenmektedir. Bir saray çalışanının, izin almaksızın sarayın dışına çıkamayacağını konu alan 3. maddenin içeriği şöyledir:

(3. madde):

“*Hükümdar Arik-den-ili’nin (MÖ 1319-1308) oğlu Hükümdar I. Adad-nirari, [.....] için bir kararname yayınladı: Saray dışında yaşayan erkeklerle evli olup, eşlerinin yanında ikamet eden sarayın kadın hizmetkârları, tatil günlerinde bile olsalar kraldan izin almaksızın dışarıya çıkamaz. Eğer bitānu (betanu, iç avlu) alanında yaşayan birisi, orada ikamet eden kapı görevlisinden, kraliyet hadımından (ša rēš šarre) ve saray hizmetkârından (mazziz pānī⁶⁶²) izin istemezse.....*”⁶⁶³ Bu ifadeden saraya giriş ve çıkışın sıkı bir denetim altında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında denetleme ve kontrol safhasında kapı görevlisiyle beraber *ša rēš šarrenin* (kralın/kraliyet hadımı) ve *mazziz pānīnin* görevlendirildiği görülmektedir. Ayrıca bu madde kraliyet hadımının ve *mazziz pānīnin*, içerisinde harem alanının da bulunduğu *iç avlunun* girişini ve çıkışını denetim altında tutmak gibi bir görevlerinin olduğunu göstermektedir. Yine bu maddeden hareketle hadımlar arasında bir statü farkının olduğu net bir biçimde anlaşılmaktadır. Nitekim *ša rēši* ve *ša rēš šarre* sözcüklerinin manalarına dikkat edildiği vakit, bu durum daha belirgin bir hale gelmektedir. Dahası *mazziz pānī* ve *ša rēš šarre* kelimeleri, ilk defa

⁶⁶¹ Ilan Peled “Men in Question: Parallel Aspects of Ambiguous Masculinities in Mesopotamian and Biblical Sources”, *A Journal for the Study of the Northwest Semitic Languages and Literatures*, Western Academic Press Rolling Hills Estates, V. XXI, California 2017 s, 131.

⁶⁶² *Mazziz pānī* kelimesini etimolojik olarak ele aldığımızda *pānu* sözcüğü “ön, huzur”, nazazu filinden türetilmiş olan *mazazu* kelimesi ise “ayakta duran” manasına gelmektedir. Dolayısıyla bu terimi “*önde duran, el altında bulunan*” yani “*hizmetçi*” olarak değerlendirmek gerekir. Aynı şekilde hem Orta Asur Arşivleri’nde hem de Hammurabi Kanunları’nda “*uzuzzu*” şeklinde geçmesinden hareketle bu kelime “*saray hizmetkârı*” olarak yorumlanmıştır. Hatta Hammurabi Kanunları’nın 187. maddesinde de “*muzzaz ekalli*” şekliyle karşımıza çıkan bu sözcük, “*saray mensubu, kralın önünde ayakta duran kimseler*” olarak kabul edilmiştir.: Miguel Civil, Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “M 1”, The University of Chicago, V. X, Part 1, Chicago 1977, s. 440.

⁶⁶³ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 198.

bu maddeyle karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan Asur kralı I. Tukulti-Ninurta Dönemi'nde (MÖ 1244-1208) kaleme alınmış olan 6.-8. maddelerden hadım görevlilerle alakalı 8. maddenin içeriği şöyledir:

(8. madde):

“Hükümdar I. Salmanassar’ın (MÖ 1274-1245) oğlu Hükümdar I. Tukulti-Ninurta, saray personeli için bir kararname yayınladı: Baş Tanrı Asur’un gününde o, (tanrının heykeli) saraya giriş yaptığında saray yöneticisi, saray habercisi, saray görevlisinin şefi (rab zāriqe) ve iç avlunun hekimi, saray görevlilerini (mazziz pānī) denetlediğinde; onlar hadım olmamış yani kontrol edilmemiş⁶⁶⁴ bir saray görevlisini (mazziz pānī) veya herhangi bir kraliyet hadımını (ša rēš šarre) rapor edeceklerdir. Sonrasında saray görevlisinin ikinci kez hadım edilmesi (mazziz panuttu⁶⁶⁵) için teslim edecekler. Bu yetkililer bu durum karşısında bir rapor tutmazlarsa, ceza gerektiren bir suçtan sorumlu tutulurlar.”⁶⁶⁶ Metinden de anlaşıldığı üzere incelenen ve aranan bireylerin hadım edilmiş veya kontrol altına alınmış (marruru) olmadıkları tespit edilirse, ikinci kez hadım edilme operasyonuna tabi tutularak “mazziz panuttu” kategorisine dahil olmaları sağlanırdı. Böylece hem hadım memurların hem de saray görevlilerinin (mazziz pānī) hadım olup olmadıkları, hareme giriş esnasında iç bölgenin doktoru ve diğer saray görevlileri tarafından tekrar tekrar denetlendiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde festival⁶⁶⁷ zamanında saray hizmetine kabul edilen veya saray denetleyicisinin emrine giren hizmetliler de, çeşitli çalışanların veya saray görevlilerinin (mazziz pānī) hadım edilip edilmediğini kaydetmek ve bildirmek zorundaydılar.

Ancak bu maddenin asıl dikkat edilmesi gereken tarafı “hadım edilmiş, kontrol altına alınmış” şeklinde ifade edilen “marruru” kelimesidir. Stephanie Dalley ve Luis Robert Siddall gibi bilim insanları bu terimin CAD (The Assyrian Dictionary)’da ifade edilen manasından (hadım edilmiş, kontrol altına alınmış) farklı bir anlama geldiğini iddia etmektedir. AHW (Akkadisches Hand-wörterbuch) ve CDA (A Concise Dictionary of Akkadian)’nın murruru fiiline ilişkin “yakından incelemek” tabirini kullanması, özellikle

⁶⁶⁴ Hadım edilmiş veya kontrol edilmiş şeklinde tercüme edilen bu sözcük metinde “marruru (murruru)” olmamış oğlan şeklinde ifade edilmektedir. Kelimenin sözlük manasına bakıldığında da benzer bir yorumlama vardır.

⁶⁶⁵ Mazziz pānī ve kraliyet hadımları hareme giriş esnasında denetlenirken, aralarında uygun şekilde hadım olmayan ya da kontrol edilmeyen birinin tespiti sonrasında ikinci bir şans verilerek hadım edilen kişi, mazziz panuttu (mazziz panutte) olarak ifade edilmektedir.: CAD, “M 1, mazziz panuttu”, s. 441.

⁶⁶⁶ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 200.

⁶⁶⁷ CAD, “G, hāru (harrani, festival)”, s. 152.

Siddall'ın bu fikre kapılmasında önemli bir etkidir. O, bu düşüncesini desteklemek adına kelimeyi etimolojik açıdan da değerlendirmiştir. Ona göre Aramice “*mrr*” kökü “*acı*” ya da “*zehir*” anlamına gelirken; Arapça’da ise bu kök “*güçlü olmak*” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Siddall, hem bu sebepten hem de Akad dilinde “*kısırlaştırmaya*” karşılık bir fiilin bulunmadığını düşünmesinden ötürü, “*marruru*” kelimesinin “*kontrol edilmiş veya hadım edilmiş*” anlamına gelmediğini savunmaktadır.⁶⁶⁸

Daha önce de bahsedildiği üzere Sumerce *amar-ku₅(-d)* kelimesindeki *amar* ifadesi, Akadca’ya *būrum* olarak geçmiş ve bu kelime “*dana, piliç, yavru, civciv ve oğul*” manalarına gelmektedir. Aynı şekilde Sumerce “*ku₅/kud*” sözcüğü ise Akadca’ya “*parāšum*” şeklinde aktarılmış ve bu sözcük “*kesmek, parçalamak*” anlamında kullanılmıştır.⁶⁶⁹ Sumerce “*amar-ku₅(-d)*” ya da “*amar-ku₅/kud*” kelimelerinin Akadca tam karşılığı bilinmese de, bu uygulamanın Sumerliler tarafından benimsenmiş olması, bunun Akadlılar nezdinde de bilinirliğine işarettir. Zira Akad Devleti’nin Sumer medeniyetinden bu manada etkilenmeme ihtimali de yoktur. Buradan hareketle Siddall’ın yukardaki görüşü biraz muğlakta kalmaktadır. Öte yandan onun bu görüşünün aksine A. L. Oppenheim kelimenin “*kontrol altına alınmış*” bir kişiye binaen kullanıldığını, B. Landsberger ise “*marruru*” kelimesinin “*hadım*” anlamına geldiğini savunmaktadır.⁶⁷⁰ Bu konuda bir fikir birliği yoksa da genel olarak, “*marruru*” teriminin “*kontrol altına alınmış*” yani “*kısırlaştırılmış*” saray oğlanı manasına gelmesi daha muhtemeldir.

Bir diğer harem kararnamesine geçmezden evvel I. Tukulti-Ninurta Dönemi’nde bizzat kralın hadımlığını yapmış birkaç görevli hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Zira bu hadım görevliler, Orta Asur Krallığı içerisinde son derece önemli mevkilerde bulunmuşlardır. Nitekim MÖ 13 yy’a tarihlenen bir belgeye göre I. Tukulti-Ninurta’nın hadım memuru Aşşur-muşēzib, Kalhu ve Şimu gibi şehirlerden Kar-Tukulti Ninurta şehrine getirilen arpa sevkiyatının başındaki kişidir.⁶⁷¹

Yine bu döneme tarihlenen bir metinde: ¹⁾ *Büyük hanımefendi Tanrıça İstar’a* ²⁻
³⁾ *Evrenin kralı I. Tukulti Ninurta’nın yaşamı için*, ⁴⁻⁶⁾ *kralın hadımı Libūr-zānin-Aşşur*,

⁶⁶⁸ L. R. Siddall, “A Re-Examination...”, s. 229.

⁶⁶⁹ N. Aydın, *a.g.e.*, s. 74, 407.

⁶⁷⁰ A. L. Oppenheim, *a.g.m.*, s. 330.

⁶⁷¹ Jaume Llop, “The Eponym Bēr-nādin-apli and the Documents Referring to the Expeditions to the City of Tille in the Reign of Tukulti-Ninurta I (1233-1197 b.c.e)”, in: L. Feliu, J. Llop, A. Miller Alba, J. Sanmartin (Eds.), *Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26-30 July 2010*, Eisenbrauns, Indiana 2013, s. 552.

efendisine (kendini?) adamıştır.” I. Tukulti-Ninurta’nın ismi burada, hadımı Libūr-zānin-Aššur ile beraber zikredilmektedir.⁶⁷²

I. Tukulti-Ninurta’nın hadımları hakkında bilgi veren bir diğer kaynak, Kar-Tukulti Ninurta Sarayı’nda bulunan bir silindir mühürdür. Asur kralının ve üst düzey bir hadımın ismi, bu silindir mühür yazıtı üzerinde beraber geçmektedir.⁶⁷³ Bu silindir mühür baskısı, kralın önünde duran sakalsız bir adamı tasvir etmektedir. Kraliyet sarayının idare memuru olan bu kişi, Kral I. Tukulti-Ninurta’nın hadımı ve Kar-Tukulti Ninurta valisi Uşur-namkūr-şarri’dir.⁶⁷⁴ Silindir mühürlerin üzerinde hadımların sakalsız olarak resmedilmesi bilindiği üzere hadımlığın en önemli göstergesidir. Ayrıca burada tasvir edilen hadım görevlinin saç stili onu diğer saray görevlilerinden ayıran bir diğer özelliktir.⁶⁷⁵

Bu üç hadımın idarecilik ve yöneticilik pozisyonunda görev alabiliyor olması, kral nezdinde onlara verilen önemi ortaya koymaktadır. Özellikle Hadım Uşur-namkūr-şarri’nin Kar-Tukulti-Ninurta valisi olması, hadımların bu dönemden itibaren sarayın dışına çıktıklarının kanıtıdır. Aslında onlar daha ziyade Yeni Asur Devleti Dönemi itibariyle sarayın ve haremın içinde üstlendikleri rolün dışına çıkarak, daha farklı görevlere getirilmişlerdir. Bu durumun ilk örneğinin Orta Asur Krallığı zamanında gerçekleşmiş olması, belki de eyaletlerde görevlendirmeye gereksinimin daha bu dönemde ortaya çıkmış olabileğine dair önemli bir fikir vermektedir. I. Tukulti-Ninurta Dönemi’nde isimleri tespit edilebilen bu hadım görevlileri aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.⁶⁷⁶

⁶⁷² Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (To 1115 BC)*, V. I, Canada 1987, s. 299.

⁶⁷³ M. W. Waters, *a.g.e.*, s. 552.

⁶⁷⁴ Betina Faist, “Kingship and Institutional Development in the Middle Assyrian Period”, *History of the Ancient Near East / Monographs*, V. XI, S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, Padova 2010, s. 21.

⁶⁷⁵ Julian Reade, “Fez, Diadem, Turban, Chaplet: Power-Dressing at the Assyrian Court”, in: Mikko Luukko, Saana Svård, Raija Mattila (Eds.), *Of God(s), Trees, Kings, Andscholars Neo-Assyrian and Related Studies Honour of Simo Parpola*, Studia Orientalia 106, Helsinki 2009, s. 241.

⁶⁷⁶ Geniş bilgi için bkz.: Stefan Jakob, *Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur*, Leiden 2003, s. 83, 89.

I. Tukulti-Ninurta Dönemi'nde İsimleri Tespit Edilebilen Hadım Görevliler		
Adad-šar-nēmeqe	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi (MÖ 1244-1208)
Libūr-zānin-Aššur	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi
Aššur-Mušēzib	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Hadım (<i>ša rēši</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi
Eru-mušašri	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi
Šarru-ušanni	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi
Ninurta-ālik-pāni	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi
Šamaš-bēl-kēnāte	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi
Ušur-namkūr-šarri	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>), Kalhu valisi (<i>šaknu</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi
Bēr-[...]	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi ?

Görüldüğü üzere I. Tukulti-Ninurta Dönemi'ne dair dokuz hadımın ismi tespit edilmiştir. Ancak Asur kralının sorumluluğu altındaki hadımların sayısı bu kadarla sınırlı değildir. Nitekim Libūr-zānin-Aššur, Aššur-Mušēzib ve Ušur-namkūr-šarri gibi hadımlar sadece metinlere yansıyanlardır. Gelişmiş bir harem kurumuna sahip olunması hasebiyle çok sayıdaki saray personelinin içerisinde şüphesiz ki, hadımların oranı biraz daha fazla olmalıdır. Ayrıca isimleri tespit edilen hadımların hepsinin kralın hadımı şeklinde adlandırılması, bu statüye sahip olamayan hadımların da olabileceğini düşündürmektedir. Öte yandan diğer bir harem kararnamesi ise Orta Asur kralı Ninurta-apil-Ekur Dönemi'nde (MÖ 1192-1180) kaleme alınmış 9.-17. maddelerden hadım görevlilerle alakalı olan 9. maddenin içeriği şöyledir:

(9. madde):

“Hükümdar I. Eriba-Adad’ın oğlu Hükümdar Ninurta-apil-Ekur, sarayı için bir kararname yayınladı: Eğer kral gündüz saatlerinde [saray kadınlarının kaldığı yere]

kraliyet hadımı gönderirse, eğer (kadın) şehirde ise o (kraliyet hadımı), şehrin saray komutanının izni olmadan sarayın içine giremez. (Önce) saray komutanına rapor verecek. Girdiği (ve içinde kaldığı sürece), kadınlar ayrılacak ve saray komutanı kapıda bekleyecek [...]

Eğer (kadınlar) haremde (özel alanda) bulunuyorsa, saray komutanının ve saray görevlilerinin başının izni olmadan; o, onların (saray kadınlarının kaldığı yere) girmeyecektir. Kraliyet hadımı bu yetkililerin izni olmadan girerse, ceza gerektiren bir suçtan sorumlu tutulur."⁶⁷⁷ Bu maddeden de anlaşılacağı üzere hadım görevlinin harem bölgesine girebilmesi için saray komutanının ve baş saray görevlisinin iznini alması, bir kişinin hadım bile olsa o alana rahatlıkla giremediğine işaret etmektedir. Ayrıca hadım görevlinin içeride kaldığı süre zarfında saray komutanının kapıda beklemesi, hadım görevli ve harem kadınları arasında herhangi bir diyaloga ya da olaya müsaade edilmeyeceğini göstermektedir. Buradan haremdeki kadınlarla hadımlar arasındaki ilişkinin en minimal seviyede tutulmak istendiği net bir biçimde anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Ninurta-apil-Ekur'dan sonra Asur tahtına oturan I. Asur-dan zamanında (MÖ 1179-1134) ise, sadece Muttâ adlı bir hadım görevlinin varlığını bilinmektedir.⁶⁷⁸ Yaklaşık 20 yıl Asur tahtında kalan Asur kralı I. Asur-reša-işi'nin (MÖ 1132-1115) kayda aldirdığı 19. maddede ise "ša rēši" terimi geçmese de, *mazziz pānīye* (saray görevlisi) atıf yapılmaktadır. İlgili maddenin içeriği şu şekildedir:

(19. madde):

"Hükümdar Mutakkil-Nusku'nun oğlu Hükümdar I. Asur-reša-işi, sarayı için bir kararname yayınladı: Eğer bir saray kadını [ve bir ... (adam)] kendi başlarına üçüncü bir kişi olmadan birlikte bulunursa; ister cilveleşsinler isterse [ciddi bir şekilde (?)] [davranıyor olsunlar]; onlar öldürülecektir."

*"Eğer bir saray görevlisi (mazziz pānī) veya kendisiyle eşit statüdeki başka bir kadın bu olayı görür ve durumu krala (?) [bildirmese,]. O (kadın), hanımefendisi için peçe ile örtünmüş de olsa, haber vermeyen kadın ya da erkek görgü tanıkları fırına"⁶⁷⁹ atılacaktır."*⁶⁸⁰ Daha önce bahsedilen 9. maddede değinildiği üzere bir hadımın veya

⁶⁷⁷ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 201.

⁶⁷⁸ S. Jakob, *a.g.e.*, s. 83.

⁶⁷⁹ Burada "utune" olarak geçen ve "utūnu (atūnu, itūnu, adūgu) şekilleri de olan "fırın" kelimesi için bkz: CAD, "u, w", s. 346.

⁶⁸⁰ M. Stol, *a.g.e.*, s. 515.

*mazziz pānī*nin bir harem kadınına yakınlaşmasını ya da onunla rast gelmesini engellemek için çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmekteydi. 19. maddede de böylesi bir olayın gerçekleşmesi durumunda verilecek cezanın kesin ve caydırıcı olması, harem içerisindeki asayişe ne denli önem verildiğini gözler önüne sermektedir.

Saray (Harem) Kararnameleri açısından değinilecek son Orta Asur kralı, 20.-23. maddeleri kaleme aldırın I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076)'dir. Söz konusu maddelerin içeriği şu şekildedir:

(20. madde):

*“Asur kralı I. Asur-reša-iši'nin oğlu, Asur'un ve evrenin kralı I. Tiglat-pileser, başkent in saray komutanı, saray habercisi, saray personellerinin başı, iç avlunun hekimi ve ülkenin tüm saray yöneticileri için bir kararname yayınladı: Kraliyet saray görevlileri veya saraya (harem) girme erişimi olan saray personelliğine adanmış kişiler denetleme olmadan saraya (harem) giremezler; eğer o, (uygun şekilde) hadım edilmemişse onu ikinci kez hadım edilen bir saray görevlisine (mazziz panuttu) çevirecekler. Eğer başkent in saray komutanı, saray habercisi, saray personellerinin şefi, iç avlunun hekimi ve ülkenin tüm saraylarının yöneticileri, sarayın içine hadım edilmeyen bir saray görevlisinin girmesine izin verirse ve daha sonra o ortaya çıkarsa, bu görevlilerin her birinin bir ayağı kesilecektir.”*⁶⁸¹ Bu maddeden daha önce hadım edilmesine rağmen uygun şekilde hadım olmamış herkesin saraya giriş esnasında tekrar kontrolden geçirildiği anlaşılmaktadır. Yine görüleceği üzere bu maddenin bağlayıcılığı diğer hiçbir maddede olmadığı kadar kapsamlıdır.

Diğer taraftan Asur kralı I. Tiglat-pileser'in saray personeline hitaben kaleme aldırıldığı 21. maddenin içeriği ise şöyledir

(21. madde):

“Asur kralı I. Asur-reša-iši'nin oğlu, Asur'un ve evrenin kralı I. Tiglat-pileser, saray personelleri (mazziz panūte/panuttu) için bir kararname yayınladı: Eğer bir saray kadını, şarkı söylerken veya eşit statüde olduğu başka bir saray kadınıyla kavga ederken, kralın bir hadımı, bir mazziz pānī ya da bir köle onları dinlemek için orada durur ve kulak misafiri olursa, ona 100 sopa vurulacak ve onun bir kulağı kesilecektir.” Bu madde, 9. ve 19. maddelerin üzerinde durduğu yakınlaşma ve yalnız bir şekilde görüşme konusunu

⁶⁸¹ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 205.

bir adım öteye götürmektedir. Şöyle ki diğer maddelerin aksine bu madde, harem kadınlarının kendi aralarındaki bir olayın hadım görevlilerce durup dinlenilmesinin ağır bir ceza almak için yeterli olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca harem içerisindeki sükûnetin bozulmasına sebebiyet verebilecek laf taşıma, fitne sokma ve yalan haber yayma gibi olumsuz durumların, daha başlangıç aşamasında önünün alınmak istendiği ortadadır. Ancak yine de harem içerisinde kargaşa, tartışma ve kavga gibi olaylar hiçbir şekilde son bulmamış olmalı ki metnin devamı şöyledir:

“Eğer saray kadınlarından biri omuzları çıplak ve hatta bir giysiyle (kindabašše) bile örtünmemiş halde, bir saray görevlisini (mazziz pānī) yanına çağırır ve [ona derse: “..... buraya gel] sana bir emir vermek istiyorum.” ve görevli onunla (kadınla) konuşmak için beklerse 100 sopa yiyecektir. Onu ihbar eden görgü tanığı, (görevlinin) kıyafetini alacak ve onun belinin etrafına da (sadece) bez (sāgu) bağlanacaktır.”

“Eğer bir saray görevlisi (mazziz pānī) bir saray kadınıyla konuşmak isterse, ona yedi adımdan⁶⁸² daha fazla yaklaşamayacaktır. Bu kararı kim ihlal ederse ve saray komutanı bunu duyar ve ona bir ceza vermezse, saray komutanı ceza gerektiren bir suçtan sorumlu tutulur. Saray komutanının görevlileri tüm saray bölgesini dikkatlice denetlemezse ve ceza gerektiren herhangi bir suçtan onu (saray komutanını) haberdar etmezlerse, daha sonra kral ceza gerektiren bir suçu işitirse; saray komutanına tüm uygun cezaları uygulamaya koyacaklardır.”⁶⁸³ Anlaşılacağı üzere hadım görevlilerin ve saray personelinin, harem kadınlarıyla olan ilişkilerinin en alt seviyelerde tutulmak istendiği açıktır. Bu doğrultuda her türlü önlem, özenle alınmaya çalışılmıştır.

Zarar görmesi dolayısıyla konu bütünlüğü tam olarak sağlanamayan 22. ve 23. maddelerin içeriği şöyledir:

(22. madde):

“Asur kralı I. Asur-reša-iši'nin oğlu, Asur'un ve evrenin kralı I. Tiglat-pileser, sarayı için bir kararname yayınladı: Eğer ... ya bir adanmış ya da bir müzisyen [...] konuşursa, derse ki “Saray personeli [...],” [...] Saray personeli kraliyet sarayından ayrılırsa [giderse ...] kraliyet hadımlarından, mazziz pānī görevlilerinden ve adanan kişilerden [...] kim saraya yiyecek ve bira [getirirse (?)] [...] O, açmadı [...] kralın

⁶⁸² Metinde “adım” şeklinde çevirdiğimiz “ebertu” sözcüğü için bkz: CAD “E” s. 10

⁶⁸³ M. T. Roth, a.g.e., s. 205-207.

*annesi veya kralın eşi [...] O açıklık getirmeli [...] ya tapınak [...] O ikamet ediyor [...] kraliyet hadımı [...].*⁶⁸⁴

Keza anlamlı bir çıkarımda bulunmanın güç olduğu 23. maddenin muhtevası da şu şekildedir:

(23. madde):

*“Asur kralı I. Asur-reša-iši ’nin oğlu, Asur’un ve evrenin kralı I. Tiglat-pileser, bir kararname yayınladı: Herhangi biri [kim ...] Asur-nadin-ahhe ’nin sarayı [...] iki uşak, bir fırıncı, [...] onların elleri saray personeli [...] keşfedildi veya önce [...] saray personeli için [...] görüşmeden , kapı bekçileri [...] boşaltmak [...] Asur-nadin-ahhe ’nin sarayında [...] kapı bekçileriyle [...] toplam 19 mazziz panute (mazziz panuttu) görevlisi [...] bir mazziz pane (mazziz pānī) [...] bir mazziz pane (mazziz pānī) [...].*⁶⁸⁵

Tamamı 23 maddeden oluşan bu saray kararnamelerinin son söz kısmı ise şöyle bitmektedir: “Eğer saray görevlilerinden, hadımlardan,(saray memurları), adanmışlardan herhangi biri [... kararnamelerden herhangi birini ihlal ederse,] [ceza gerektiren bir suçtan] sorumlu tutulur.. [Bu kararnameler ... her x yılda(?) bir ilan edilir].”

Sonuç itibariyle bu kararnameler *ša rēši* ve *mazziz pānī* gibi görevlilerin, harem kadınlarıyla olan ilişkilerini düzene koymak adına kaleme alınmıştır. Bu maddelerden yola çıkarak onların görev ve sorumlulukları hususunda bir fikir edinmek mümkündür. Bu bağlamda hadımlar ve diğer saray görevlileri hareme izin almadan giremedikleri gibi girişte kendilerini bekleyen bir görevli nezaretinde içerde bulunabilmişlerdir. Ayrıca hareme girmek için her defasında harem hekimi ve diğer görevliler tarafından tekrar tekrar teftiş edilmeden içeri alınmamışlardır. Eğer bu esnada uygun şekilde hadım edilmemiş bir görevli tespit edilirse de, ikinci kez hadım edilmek (*mazziz panutte/panuttu*) şartıyla içeriye girişine müsaade edilmiştir. Buradan hadım edilmenin (kastrasyonun) yetersiz kalması durumunda, ikinci bir hadım edilme işlemine tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Keza hadımların ve diğer görevlilerin bu maddelere uymadığı takdirde çok ağır cezalarla karşı karşıya kalacağı da, net bir şekilde dile getirilmektedir.

⁶⁸⁴ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 207.

⁶⁸⁵ M. T. Roth, *a.g.e.*, s. 208.

Orta Asur Devleti Dönemi Hukuk Metinleri'ne geçmeden evvel Saray (Harem) Kararnameleri'nde isimleri oldukça fazla geçen *mazziz pānī* ve *ša rēš*inin durumlarını ve aralarındaki ilişkiyi netleştirmekte fayda vardır. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere Akadca *ša rēši* kelimesi “*hizmetkâr*”, “*asker*”, “*memur*”, “*görevli*” ve “*hadım*”; *mazziz pānī* sözcüğü ise “*önde duran*”, “*el altında bulunan*” yani “*hizmetçi*” şeklinde tercüme edilmiştir. Bununla birlikte *mazziz pānī* kelimesinin hadım manasına gelme durumu da söz konusudur. Bu bilgiler ışığında iki görevli de hadım manasına gelmesine rağmen, farklı şekilde adlandırılmasının sebebi belki de onların görevlerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Şöyle ki, Saray Kararnameleri'nin özellikle 9. maddesinin de üzerinde durduğu gibi bir kraliyet hadımı (*ša rēš šarre*) harem bölgesine girerken, kapı görevlisinin iznini alıp ancak onun nezaretinde içerde bulunabilmektedir. Buna karşılık Saray (Harem) Kararnameleri'nin çoğunda saray kadınlarıyla daha çok ilişki içerisinde olan sınıf, *mazziz pānī* unvanına sahip hadımlardır. Buradan hareketle ikili arasında bir görev tanımlaması yapılacak olunursa: *Mazziz pānī* unvanına sahip hadım görevlilerin, saray kadınlarının ikametgâh alanı olan harem bölgesinin güvenliğinden ve hizmetinden sorumlu oldukları varsayılabilir. Nitekim *mazziz pānī* kelimesinin yukarıda ifade edilen anlamıyla onun muhtemel görevine dair yapılan çıkarım arasında bir benzerlik söz konusudur. Diğer taraftan *ša rēši* unvanına sahip hadım personeller ise daha ziyade harem bölgesinin de içerisinde bulunduğu *bitānu* yani *iç avlunun*, güvenliği ve denetimi noktasında çeşitli görevlerde hizmet veriyor olmalıdırlar. Dolayısıyla her iki personel grubu da hadım olmasına rağmen görev tanımlamalarında farklılıklar mevcut gibi durmaktadır.

Saray (Harem) Kararnameleri dışında Orta Asur Devleti Dönemi hadımlığı hakkında bilgi veren bir başka kaynak ise bu dönemde kayda alınmış hukuk metinleridir. Orta Asur Kanunları'nın 15. ve 20. maddeleri hadımlığın ceza boyutunu gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda 15. maddenin içeriği şöyledir:

“Eğer bir adam karısıyla (zina halinde) bir adamı yakalarsa, (adamı) suçlayıp ispat ederse, her ikisini de öldürecekler, (kocanın) sorumluluğu yoktur. Eğer yakalanan (adamı) kral huzuruna veya hakimler önüne getirir, onu suçlar ve ispatlarsa ve (yine) koca karısını öldürecek olursa, adam da öldürülecektir. Eğer karısının burnunu keserse adam (da) “hadımlaştırılacak (hadım olacak)”, bütün yüzünü parçalayacaklar. Eğer (koca) karısını serbest bırakırsa, adamı (da) serbest bırakacaklardır.”⁶⁸⁶ Anlaşılacağı

⁶⁸⁶ M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 247-248.

üzere zina suçunun cezası aldatan eşin burnunun kesilmesi karşılığında birlikte olduğu adamın da hadım edilmesidir. Bu durum metinde “*ana ša rešen útar*” (hadıma dönecek/dönüştürülecek) şeklinde ifade edilmektedir. Kısacası yukarıdaki yasa, evli bir kadınla zina yapan bir erkeğin, uygunsuz davranışından dolayı ceza olarak hadım edilmeye ve yüzünün bozulmasına/kesilmesine maruz kalabileceğini açık bir dille beyan etmektedir.

Öte yandan S. Dalley, bu çevirinin zina eden her iki kişi için eşit ceza modeli olmadığını belirtmektedir. Ona göre kadının sadece yüzünün tahrip edilmesi ele alındığında, zina eden erkeğin çifte cezalandırılması (yüzünün oyulması ve kısırlaştırma) oldukça aşırıdır. Bu sebeple o “*ana ša rešen útar*” ifadesinde geçen ve “*dönmek*” manasına gelen “*târu*” fiilinin aslında “*göndermek*” ya da “*vermek*”⁶⁸⁷ manasına gelebileceğini iddia etmektedir.⁶⁸⁸ Ancak “*vermek*” eylemini ifade etmek için daha ziyade “*nadanu*” fiili kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu ifadeyle asıl anlatılmak istenen kişinin hadım edilmesi olmalıdır. Bu bakımdan S. Dalley’in bu görüşünün doğruluğu noktasında bir kesinlik olmadığı da ortadadır.

Muhtemelen eşcinsel bir ilişkinin anlatıldığı 20. maddenin muhtevası ise şöyledir:

“*Eğer bir adam arkadaşıyla yatarsa, onu suçlarlar ve ispat ederlerse, onunla (başkaları da) yatacak ve onlar “hadım” edileceklerdir.*”⁶⁸⁹ Bu maddede hadım edilmek “*ana ša rišen útarruš*” şeklinde ifade edilmektedir. Her iki maddenin de ortak noktası zina ve eşcinsel birlikteliğe verilen hadım edilme cezasıdır. Orta Asur Devleti Dönemi’ne tarihlenen 23 maddelik Saray (Harem) Kararnamesi ve Orta Asur Kanunları’nın bu iki kanun maddesi, MÖ 14. yy Mezopotamya hadımlığının kurumsal bir yapıya dönüşmüş olabileceğine dair en önemli kanıtlardır. Ancak bu noktada en net bilgiler ise Yeni Asur Devleti Dönemi’ne dayanmaktadır.

3.5.3. Yeni Asur Devleti Dönemi (MÖ 1000-610) Hadımlık Müessesesi

Bu döneme tarihlenen pek çok çivi yazılı metinde hadım kelimesi “(LÚ.) *šu/šú-ut-SAG*” ve nadiren de olsa “*šu-ut-re-še-e* ^{MEŠ}” şeklinde ifade edilmişse de, bu kelime zaman içerisinde *ša rēšiye* dönüşmüştür.⁶⁹⁰ Bu bağlamda çoğu bilim insanı *ša rēši*

⁶⁸⁷ Burada “*göndermek*” ve “*vermek*” fiiliyle, emtia kastedilmektedir.

⁶⁸⁸ L. R. Siddall, “A Re-Examination...”, s. 227.

⁶⁸⁹ M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 248.

⁶⁹⁰ Melanie Groß, *The Structure and Organisation of the Neo-Assyrian Royal Household*, PhD Thesis, University of Vienna, Leiden 2014b, s. 218.

terimini Orta Asur Devleti Dönemi'nde olduğu gibi Yeni Asur Devleti Dönemi'nde de “*saray hadımı*” olarak yorumlamışlardır.⁶⁹¹ Bu hadımların başındaki kişiye ise *rab ša reši* yani “*baş hadım*” denilmiştir. Nitekim söz konusu döneme ait çok sayıda çivi yazılı metin ile mühür ya da kabartma gibi arkeolojik veriler de bu durumu destekler nitelikte bilgiler vermektedir.

Bu bağlamda Yeni Asur Devleti Dönemi'ne ait kraliyet yazıtları hadımların sadece varlığını bildirmekle kalmaz aynı zamanda onların adalet teşkilatında, orduda, bürokraside, şehir yönetiminde üstlendikleri görev ve faaliyetler hakkında da detaylı bilgi vermektedir. Nitekim bu metinlerden onların nasıl ve ne zaman hadım edildikleri, ne şekilde eğitildikleri ve nerelerde çalıştırıldıkları noktasında fikir edinmek de mümkündür. Ayrıca saraydaki faaliyetlerinin dışında nasıl bir hayata sahip oldukları, yaşamlarını nasıl idame ettirdikleri hususu da, yine bu metinler sayesinde bir nebze olsun açıklığa kavuşmaktadır. Öte yandan hukuki ve idari belgelerden ise bu hadım görevlilerin bir kısmının evlat edindiği dahi anlaşılmaktadır.⁶⁹²

Yeni Asur Devleti Dönemi itibariyle hadımların göstermiş oldukları bu gelişimi anlatabilmek için bahsi geçen dönemdeki hadımlığı birkaç başlık altında açıklamak yerinde olacaktır. Bu noktada ilk değinilecek başlık grubu onların statü ve görevleridir.

3.5.3.1. Hadımların Statüleri ve Görevleri

Bu döneme tarihlenen kaynaklardan anlaşıldığına göre Asur sarayında, kral ve ailesinin yanı sıra, yönetici bir sülaleden gelen üst düzey idareciler ile kabiliyetleri sayesinde önemli görevlere getirilmiş hadım görevliler de yaşamaktaydı. Bu görevliler “*turtanu* (başkomutan)”, “*bēl pīhāti* veya *šaknu* (eyalet yöneticisi, vali)”, “*rab šaqe* (baş saki)”, “*nāgir ekalli* (saray habercisi, mabeynci)”, “*masennu-abarakku* (sayman, defterdar)”, “*sukkallu* (vezir)”, “*sartennu* (baş yargıç)” gibi unvanlar taşıyorlardı. Tüm bu üst düzey görevlere kral soyundan gelenlerin dışında yerel yöneticilerin ve önemli ailelerin üyeleriyle, yetenekli hadım (*ša reši*) memurlar atanmıştır.⁶⁹³ Bu süreç yaklaşık olarak MÖ 1. binyıla kadar böyle devam etmişse de, bu tarihten sonra bu görevler için daha çok hadımlar tercih edilmeye başlanmıştır. Haleflerinin aksine hadımların aile ve soy bağlarının olmayışı, bu durumun en önemli sebebi olmalıdır. Öyle ki fiziksel özelliklerinin kendilerine sağladığı avantaj ile hadımlar, zaman içerisinde bahsi geçen bu

⁶⁹¹ I. Peled, “Men...”, s. 130.

⁶⁹² K. Deller, a.g.m., s. 303.

⁶⁹³ P. Bordreuil, F. Briquel-Chatonnet, C. Michel, a.g.e., s. 162.

unvanların hepsine teker teker yükselme becerisi göstermişlerdir. Hatta hadım görevlilerden Asur tahtına oturabilme şansını yakalayanlar bile olmuştur. Ancak bu konuya daha sonra açıklama getirileceğinden şu an için üzerinde durulması gereken husus, hadımların yükselme başarısı gösterdikleri pozisyonlardır. Bu noktada ilk değinilecek makam ise Asur ordusunun başkomutanlığı olacaktır.

3.5.3.1.1. Turtanu

Başkomutan manasına gelen *turtanu* kelimesi, kraldan sonra orduyu komuta eden kişiyi ifade etmek için kullanılan bir unvandır. Bu unvana sahip kişiler arasındaki hadımların varlığı MÖ 8. yy itibariyle daha yaygın bir hal almıştır. Ancak MÖ 9. yy'da da, hadımların ordu komutanlığı yaptıklarına dair bilgiler vardır. Öyle ki III. Salmanassar Dönemi'nde (MÖ 858-824) uzun süre başkomutanlık yapan Dayyan-Aššur, hadım olmasının yanında Asur kralının en yüksek konumdaki memurlarından biridir.⁶⁹⁴ Bir hadımın ordu komutanı olabilmesi için nelere sahip olması gerektiği bilinmemektedir. Ancak bu tarihten sonra (MÖ 9. yy) ordu komutanlığı yapan hadımların baş hadım (*rab ša rēši*) olarak ifade edilmesi, başkomutanlık makamı için daha ziyade baş hadımların tercih edildiğini düşündürmektedir.

Aslında baş hadımlar, asli görevi kralı ve kraliyet haremını korumak olan hadımların oluşturduğu birimin başındaki kişilerdir. Krala mutlak sadakat duygusuyla bağlı olan bu hadımların başına *rab ša rēši* denilmektedir. Güvenilir olmaları ve saray içinde kazandıkları tecrübe, zaman içerisinde onlara kraliyet ordusunun çeşitli kademelerinde rol alma imkânı tanımıştır. Bu durumun giderek gelişmesiyle birlikte baş hadım unvanına sahip bu kişiler, ordu komutanlığına kadar yükselmişlerdir.

Nitekim III. Salmanassar'ın saltanatının sonlarına doğru oğulları Asur danin-pal ve V. Šamši Adad arasında meydana gelen bir taht mücadelesi, bu makamın görev kapsamının genişlemesi için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Şöyle ki bu iki kardeş arasındaki mücadelenin getirdiği kargaşa ve bilinmezlik, Asur Devleti'ne ciddi zararlar veriyordu. Büyük kardeş Asur danin-pal Asur'un ve Ninova'nın; küçük kardeş V. Šamši Adad ise Kalhu'nun kontrolünü ellerine almışlardı. Böylesi bir ortamdan çıkış ise baş hadımın, V. Šamši Adad'a vermiş olduğu destekle mümkün olabilmiştir. Böylelikle baş

⁶⁹⁴ Karen Radner, "Revolts in the Assyrian Empire: Succession Wars, Rebellions Against a False King and Independence Movements", in: John J. Collins, J.G. Manning (Eds.), *Culture and History of the Ancient Near East*, Brill, V. LXXXV, Boston 2016, s. 47.

hadımlık makamının etkisi ve gücü de ciddi bir şekilde artmıştır.⁶⁹⁵ İşte tam da bu zamanda yani V. Şamşi Adad Dönemi'nde (MÖ 823-811), ilk defa bir baş hadımın görev tanımında değişikliğe gidilmiştir. Nitekim bu dönemde “*hadımların şefi/başı*” anlamına gelen “*rab ša rēši*” unvanına sahip bir hadımın öncelikli görevi kralı ve onun haremını korumaktı. Ancak bu tarihten sonra baş hadım unvanına sahip olan bir hadım sefer zamanlarında orduyu komuta etmeye başlamıştır. Bu durum V. Şamşi Adad'ın şu sözleriyle de doğrulanmaktadır: “*İkinci seferimde, savaş konusunda oldukça zeki, deneyimli ve mantıklı olan baş hadımum Mutarriş-Aşşur'a (MÖ 818) emirler verdim. Bu sebeplerden dolayı onu askerimle birlikte Nairi bölgesine gönderdim.*”⁶⁹⁶ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Asur ordusuna komuta eden Mutarriş-Aşşur'un, baş hadım olduğu ortadadır.

V. Şamşi Adad'dan sonra III. Tiglat-pileser'in saltanatına (MÖ 745-727) kadar geçen yaklaşık 65 yıllık süre zarfında, baş hadımın ordu komutanlığı yaptığına dair bilgiler sınırlıdır. Bu konuda bilinen tek örnek, III. Adad-nirari Dönemi'nde (MÖ 810-783) yaşamış ve *turtanu* unvanına sahip Şamşi-ilu'dur. Saray muhafızı ve ordu komutanı olarak tanımlanan bu kişinin hadımlığı hususunda bir belirsizlik olsa da, bu döneme ait metinlerin çoğu onu hadım olarak tanımlamaktadır.⁶⁹⁷ Öyle ki, bir stel üzerinde geçen bilgilerden, onun III. Adad-nirari döneminde ordu komutanlığı yapan bir hadım görevli olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹⁸

Öte yandan III. Tiglat-pileser'in saltanatıyla beraber hadımlığın görev tanımındaki değişiklik çok net bir hal almıştır. Artık bu tarihten sonra baş hadımın kariyerinde yeni bir aşama başlamıştır. Öncelikli ve asli görevleri haremi korumak olan hadımların, bu tarihten sonra görev tanımlarında genişleme olmuştur. Hadımların özellikle bu dönem itibarıyla daha etkin olmaları ve daha fazla saray dışı görevlendirmelere getirilmeleri, hadımlık müessesesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Bu doğrultuda Asur kralı III. Tiglat-pileser, merkezi hükümetin iradesinin zayıf olduğu yıllarda, güçleri artan kraliyet yöneticilerinin yetkilerini azaltmak için bu hadım görevlileri kullanmıştır. Nitekim III. Tiglat-pileser'in, Asur Devleti'nin içinde bulunduğu ortamdan faydalanmak isteyen Anadolu'daki Tabal Krallığı'nın üzerine baş hadımını

⁶⁹⁵ H. Tadmor, “The Role of the Chief Eunuch....”, s. 607.

⁶⁹⁶ A. K. Grayson, a.g.m., s. 93.

⁶⁹⁷ L. R. Siddall, a.g.e., s. 121.

⁶⁹⁸ Joan-David Oates, *Nimrud, An Assyrian Imperial City Revealed*, London 2001, s. 19.

göndermesi, buna en güzel örnektir. Bu minval üzere baş hadım eski hükümdarı görevden alarak yerine, Asur Devleti'ne daha sadık olacağına inandığı başka birisini tahta oturtmuştur. Onun etkinliği bununla sınırlı kalmamıştır. Zira Asur kralı bu sefer baş hadımını, Tyre'de (Tire)⁶⁹⁹ taht iddiasında bulunan bir kişiyi ortadan kaldırmakla görevlendirmiştir.⁷⁰⁰

Baş hadımların bu etkinliği, III. Tiglat-pileser Dönemi sonrasında da artarak devam etmiştir.⁷⁰¹ Nitekim II. Sargon'un (MÖ 721-705), Ellipi⁷⁰² kralı Nibê'ye karşı askeri özellikleri üst düzeyde olan yedi hadımını göndermesi, onların askeri yeteneklerine ve tecrübelerine olan güvenini göstermektedir.⁷⁰³ Asur kralının bu davranışıyla bölgenin güvenliğini hadım görevlilere teslim ettiği ortadadır. Dolayısıyla anlatılanlardan hadımların MÖ 8. yy'da da askeri kimliklerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

MÖ 7. yy'a gelindiğinde ise baş hadımın ordu komutanlığı yaptığına dair izler, Asarhaddan (MÖ 680-669) ve Asurbanipal (MÖ 668-630/627) dönemlerine tarihlenmektedir. Nitekim Asur kralı Asarhaddan'ın baş hadımı Aşşur-naşir, Asur ordusunun pek çok başarılı seferini komuta ettiği gibi ikiden fazla savaş kazanmıştır. Hatta Menfis şehrinin kazanılmasında Asur ordusunun başarılı askerlerinden olmuştur. Aşşur-naşir sonrasında bu askeri makama, hem Asarhaddan hem de Asurbanipal dönemlerinde baş hadımlık yapan Şa-Nabû-şû gelmiştir. O da, çok sayıda önemli askeri hareketi doğrudan komuta etmiştir.⁷⁰⁴

Bu dönem itibariyle baş hadımlıkla alakalı kaynakların büyük bir kısmı aslında, baş hadımın katılacağı seferlerin öngörüsü için Tanrı Şamaş'a yöneltilen sorgulardan oluşmaktadır. Nitekim Asarhaddan Dönemi'ne tarihlenen SAA 4, 3 numaralı metinde “Baş hadım, Mugallu'yu Melid kalesinden uzaklaştıracak mı?” diye sorgulanmaktadır. Metnin ilgili kısmının muhtevası şöyledir:

¹⁾ Şamaş, büyük efendimiz, [bana sorduğumla] ilgili kesin pozitif bir cevap verin!

²⁾ Mugallu ve [..., onunla (müttefik)] askerleri şimdi Melid şehrinin bir [kalesine kar]şı [kamp kur]muş, ⁴⁾ Asur k[ralı Asarhaddan'ın baş hadımı] ve ona karşı çıkan [onun]

⁶⁹⁹ Lübnan sınırları içinde yer alan bu şehir Sidon'un 40 km güneyindedir.

⁷⁰⁰ H. Tadmor, “The Role of the Chief Eunuch...”, s. 608

⁷⁰¹ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁰² Bugün İran toprakları içerisinde bulunan bu bölge, Zagros dağları eteğinde yer alan Luristan merkezli bir yerleşim yeridir.

⁷⁰³ M. Groß, *a.g.e.*, s. 219.

⁷⁰⁴ Karen Radner, “The Trials of Esarhaddon: The Conspiracy of 670 BC”, *Isumu*, V. VI, München 2003, s. 172.

birlikleri ve ordusu, [Mugallu'yu ve birliklerini] surlardan uzağa götü[recek mi] ve o, sur[ları terk ede]cek mi? ... ^{r 5)} [Büyük efendimiz Šamaš, size soruyorum], Asur kralı Asarhaddan'ın baş hadımı ve [Mugallu'ya karşı çıkacak] birlikleri ve ordusu Mugallu ve birliklerini uzaklaştırabilecek mi? ve o ... surları terk edecek mi?" Bahsi geçen metinde sorgulanan durum olumlu netice vermemiş olmalı ki, SAA 4, 9 numaralı metinde bu sefer, Mugallu ve İškallû'nun Baş Hadım Ša Nabû-šû'ya saldırıp saldırmayacağı sorgulanmaktadır. MÖ 671 yılına tarihlenen bu metnin ilgili bölümünün içeriği ise şöyledir:

"¹⁾ Šamaš, büyük efendimiz, [bana sorduğumla] ilgili [kesin pozitif bir cevap verin!] ²⁾ Asur kralı Asarhaddan'ın ordusunda yer alan hadımlar ve ileri gelenler ile birlikte, [...] karşı giden Asur kralı Asarhaddan'ın baş hadımı Ša-Nabû-šû, ⁵⁾ (kırık) ⁷⁾ [Eğer] O, giderse ve [kamp] ku[rarsa], ⁸⁾ Askerleri il[e Mugallu], [veya], Taballı İškallû [...], veya başka bir [düşman], gündüz [veya gece] mücadele edip plan yapacaklar mı? ⁹⁾ Ša-Nabû-šû ve [ordusu]na [...] karşı bir saldırı düzenleyecekler mi ve (onları) öldü[rüp yağmala]yacaklar mı? (Kırık) ^{r 1)} Melidli Mugallu, veya ..., Taballı İškallû, veya başka bir düşman, Ša-Nabû-šû ve ordusuna karşı bir saldırı düzenleyecek mi? ^{r 5)} (ve) Asur kralı Asarhaddan, sıkıntılı ve öfkeli olacak mı? ^{r 6)} Bu duruma hazır olun, [sağlam bir cevap verin ve (bunu) anlayabileyim!]" Bu iki metinden de anlaşılacağı üzere Asur kralı Asarhaddan'ın baş hadımının orduyu komuta ettiği ortadadır. Ayrıca bu metinlerden askerî harekât yapılmadan önce bir sorgulamaya gidildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık kazanılan zaferlerden sonra karşılaşılabilecek durum hakkında sorgulamaya gidildiği de olmuştur. Öyle ki, Baş Hadım Ša-Nabû-šû Mısırlılar'a karşı kazandığı başarılar sonrasında kendisini neyin beklediğini kestirebilmek ve Mısırlılar tarafından saldırıya maruz kalıp kalmayacağını anlayabilmek için Tanrı Šamaš'a sorular sormuştur.⁷⁰⁵ "Baş Hadım Ša-Nabû-šû, Mısırlılar tarafından saldırıya uğrayacak mı?" sorgusuna ait metnin (SAA 4, 88) ilgili kısımları şöyledir:

"¹⁾ Šamaš, büyük efendimiz, bana sorduğumla ilgili [kesin pozitif bir cevap verin!] ²⁾ [Asur kralı Asarhaddan'ın] şimdi göndermiş olduğu ve giden, sizin büyük ilahiliğinizin bildiği- Baş Hadım Ša-Nabû-šû, ³⁾ Yüce efendi Šamaš, büyük ilahiliğinizin emri uyarınca ve uygun kararlarınız doğrultusunda, bu sorgunun konusu, [Baş Hadım] Ša-Nabû-šû? ⁵⁾ [O ...], [...] – Aššur şehrine, şehre ulaştıktan sonra Mısırlı krallar [...N]echo ve

⁷⁰⁵ K. Radner, "The Trials of Esarhaddon...", s. 172.

Šar[ru-lu-dari, ,] ve Mısır[lılar] [-ecek... mi]? ⁸⁾ O, [Mısır sınırı]nda [kaldığı] sürece, Asur kralı Asarhaddan'ın g[önderdiği.....] [Necho] veya Šarru-lu-dari [.....][-ecek... mi]?, ¹¹⁾ Onların [...], veya Mısırlılar [...], veya Mısır'daki vasallar [..... mücadele edecek] ve planlayacak mı, ve, ya kendi (kendi) görüşmeleriyle, ya[da, gün] içinde olsun veya [ge]ce olsun veya a[kşam, Baş Hadım Ša-Nabû-šû'ya karşı tehlikeli bir [saldı]rı [düzenlen]ecek mi, ona karşı kötü niyetli davranılacak mı, [onu öldürecek veya yağmalayacaklar mı]? ¹⁷⁾ Mısır'da bir görevde olan [Asur kralı Asarhaddan'ın baş hadımı] Ša-Nabû-šû'nun [öldür]ülmesi, soyulması (veya) yağmalanması, yüce efendimiz Šamaš, büyük ilahiliğinizin emriyle [kar]ar verildi ve onaylandı mı? Görebilecek olan kişi, bunu görebilecek mi? Duyabilecek olan kişi, [bunu duyabilecek] mi?....

^{r 6)} [Size soruyorum], büyük efendim Šamaš, şu anda Mısır'da görev yapan Baş Hadım Ša-Nabû-šû, Mısır kralları Necho ya da Šarru-lu-dari tarafından, veya herhangi bir Mısırlı, tarafından tehlikeli bir saldırıya maruz kalacak mı, (ve) (onu) öldürecekler, yakalayacaklar, soyacaklar, (veya) yağmalayacaklar mı?....

^{r 14)} (Bu sorgu) büyük efendimiz Šamaš'a, sizin büyük kutsallığınıza, ve [bir kehanet cevap olarak verilebilir]"

Baş hadımın, başkomutanlık yaptığını gösteren metinler bunlarla sınırlı değildir.⁷⁰⁶ Nitekim Asurbanipal Dönemi'nde (MÖ 668-630/627) baş hadımlık yapan Nabû-šarru-uşur⁷⁰⁷ da, Asur ordusunu komuta etmiştir. “Bir baş hadımın, Mannalılar'a⁷⁰⁸ kaybedilen kaleleri geri alıp alamayacağını” sorgulandığı SAA 4, 267 numaralı metin, bu konuda önemli bir örnektir. Bahsi geçen metnin ilgili bölümleri şöyledir:

¹⁾ Šamaš, büyük efendimiz, size sorduğum şeye (kesin) olumlu bir cevap verin! ²⁾ Baş Hadım Nabû-šarru-uşur, ve [onun emrindeki] Asur kralı Asurbanipal' [in] adamları, atları ve ordusu, Mannalılar'ın fethettiği Asur ka[lelerini kurtarmak için git]meli mi? ⁵⁾ [Eğer o giderse], arkadaşlık ve barışçıl g[örüşmeler yoluyla mı, veya savaş yaparak] mı, ya da [herhangi bir numa]ra ile mi bu kaleleri [kurtaracak]? [Büyük ilahiliğiniz bunu

⁷⁰⁶ Baş hadımın ordu komutanlığı yaptığını gösteren sorgulama metinleri, şu şekilde sıralanmaktadır: SAA 4, 3; 4, 9; 4, 33; 4, 63; 4, 78-79-80; 4, 88; 4, 95-96-97-98-99; 4, 267; 4, 270-271-272; 4, 292.

⁷⁰⁷ Asurbanipal Dönemi'nde baş hadımlık yapan Nabû-šarru-uşur, III. Tiglat-pileser (MÖ 745-727) veya II. Sargon (MÖ 721-705) dönemlerine tarihlenen SAA 19, 116 numaralı metinde, valinin hadımı olarak geçmektedir.

⁷⁰⁸ Mannea veya Manna Krallığı, MÖ 10. ve 7. yy'lar arasında Urmiye Gölü'nün güneyinde yaşamıştır. Ayrıca bu topluluk, Yeni Asur Devleti Dönemi kayıtlarında Mannāyu, İncil'de ise Minni şeklinde geçmektedir.: T. Bryce, *The Routledge*...., s. 443.

biliyor mu]?’^{r 7)} *Büyük efendimiz Šamaš, size soruyorum, Baş Hadım Nabû-šarru-uşur, ve onun emrindeki Asur kralı Asurbanipal’in adamları, atları ve ordusu, Mannalıların fethettiği Asur kalelerini kurtarmak için gitmeli mi, r¹⁰⁾ ve O, arkadaşlık ve barışçıl görüşmeler yoluyla mı, veya savaş yaparak mı, ya da herhangi bir numara ile mi bu kaleleri kurtaracak?’* Anlaşılacağı üzere Baş Hadım Nabû-šarru-uşur’un ordu komutanlığı yaptığı açık bir şekilde ortadadır. Bununla birlikte onun Asur ordusunu komuta eden bir hadım olduğunu gösteren başka SAA metinleri de (SAA 4, 270-272; 292) vardır. Bu metinler baş hadımın, kraliyet içerisindeki pozisyonunun anlaşılması açısından oldukça kıymetlidir.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle bir hadımın ordu komutanlığı yapabilmesi için baş hadım unvanına sahip olması gerektiği yönünde bir kanaat hasıl olabilir. Çünkü Yeni Asur Devleti Dönemi’nde baş hadım unvanıyla ifade edilen hadımlar, daha çok askeri kimlikleriyle ön plana çıkmıştır. Ancak baş hadım ifadesinin geçtiği SAA 17, 53 ve SAA 18, 99 numaralı metinlerde durum biraz farklıdır. Bu iki SAA metinden ilki (SAA 17, 53), kendini hizmetkâr olarak tanımlayan Bel-ibni tarafından baş hadıma hitaben yazılmıştır. Aynı şekilde SAA 18, 99 numaralı mektup ise doğrudan baş hadıma yönelik kaleme alınmıştır. SAA 18, 99 numaralı olanının içeriği şu şekildedir.⁷⁰⁹

1)[Baş hadım]a, [efendim]e: hizmetkârınız [NN]. [Aşşur], Šamaš ve [Marduk], [efendim]in sağlığı konusunda endişe duyabilirler! 5) Baş had[ımın bana verdiği] [emir ile ilgili] olarak 8) [...] olarak [...] (kırık) r²⁾ Eğer efendim, [baş hadım] için [kabul edilebilir]se, [baş hadımın], efendimin habercilerinin [gelmesine] [izin verin] (ve) [baş hadımın], efendimin, [bize] yaz[dı]ğı gibi yapacağız.” Her iki metinde de baş hadımın askeri kimliğine yönelik bir durum yoktur. Fakat iki metinde de hizmetkârların isteklerini doğrudan baş hadımdan talep etmesi, bu hadım görevlinin bir nevi vezir olabileceğini düşündürmektedir.

Ancak bu iki metin dışındaki baş hadım kelimesinin geçtiği SAA metinlerinin çoğu⁷¹⁰ *rab ša rēši* makamını askeri işlerle ve ordu komutanlığıyla ilişkilendirmektedir. Buradan baş hadım unvanına sahip hadımların hepsinin olmasa da önemli bir kısmının

⁷⁰⁹ Melanie Groß-Reinhard Pirngruber, a.g.m., s. 166.

⁷¹⁰ Baş hadım ifadesinin geçtiği SAA metinleri için bkz: SAA 1, 34-35; 45; 97-98; 148; SAA 4, 3; 9; 33; 63; 78-80; 88; 95-99; 267; 270-272; 292; 299; SAA 5, 81; 279; SAA 6, 1; 7; 9; 31; 210; SAA 7, 4-5; 9; 21-22; 29-30; 50; 150; 159; 181; SAA 10, 179; SAA 11, 36-37; 52; 201; SAA 12, 26-28; 35-36; 39; 94; SAA 13, 96; SAA 14, 40; 47; 64; 100; 472; SAA 15, 145; SAA 16, 60; SAA 18, 121-122; 125; 171-172; SAA 19, 37-38; SAA 20, 33; SAA 21, 49; 56; 134-135; 139.

ordu komutanlığı yaptığı anlaşılmaktadır. Öte yandan “başkomutanlık” açısından net olan şey ise bu makama gelmiş bütün hadımların baş hadım olmasıdır. Dolayısıyla Yeni Asur Devleti’nde başkomutan (*turtanu*) olabilmenin ön koşulu, baş hadımlıktan geçiyor gibi görünmektedir.

3.5.3.1.2. Šaknu/Bēl pīhāti

Erkek görevlilere ait bir unvan olan *šaknu* kelimesi “eyalet yöneticisi”ne veya “askeri bir rütbe”ye karşılık gelmektedir. *Šaknu*, görev ve sorumlulukları baz alındığında, haremden sorumlu kadın görevli manasına gelen *šakintudan* bu yönüyle ayrılmaktadır.⁷¹¹ Devlet kademesinin pek çok aşamasında, en yükseğinden en alt seviyesine kadar hadımlar görevlendirilmiştir. Nitekim eyalet yöneticisi konumunda olan *šaknu* veya *bēl pīhāti* görevlileri, hadımların askeri kimliklerinin dışında idarecilik pozisyonunda da yer aldıklarının en önemli göstergesidir.

Öyle ki hadımlar özelinde ordu komutanlığı gibi eyalet yöneticiliği de, MÖ 8. yy’dan sonra yaygınlaşmıştır. Ancak bir hadımın eyalet yöneticiliği yani valilik yaptığına dair en erken kanıt, Orta Asur kralı I. Tukulti-Ninurta Dönemi’ne (MÖ 1244-1208) dayanmaktadır. Yeni Asur Devleti açısından ilk hadım valinin varlığı ise II. Asurnasirpal Dönemi’ne (MÖ 883-859) tarihlenmektedir. Asur kralı MÖ 879 yılında devletin başkentini Asur’dan Kalhu’ya taşıma girişimde bulununca, bu esnada oldukça tahrip bir durumda olan Kalhu şehrini yeniden tesis etme görevini Hadım Nergal-apil-kumua’ya vermiştir.⁷¹² II. Asurnasirpal’in hadımını böyle bir göreve getirme sebebi, Kalhu’da otoritesini bir an önce sağlamlaştırmak adına atılmış bir adım olarak düşünülebilir. Şöyle ki soylarını devam ettirme durumları olmayan bu hadım görevliler, krallarına olabildiğince sadık kaldıkları için Asur kralı bu durumu kendi lehine kullanmış olabilir. Nergal-apil-kumua’nın Kalhu şehrinin yöneticiliğine ne zaman atandığı bilinmese de, MÖ 873 yılı itibarıyla bu görevde olduğu açıktır. O, Yeni Asur Devleti’nin ismi tespit edilebilen ilk hadım valisidir.⁷¹³ Nergal-apil-kumua hakkındaki bilgiler bununla sınırlı değildir. Nitekim SAA 12, 82 ve 83 numaralı metinler de onun, bu göreve kral tarafından atandığına işaret etmektedir.

Aslında onların eyalet yöneticiliği yaptıklarına dair verilebilecek örnekler oldukça fazladır. Öyle ki, V. Šamši-Adad Dönemi’ne tarihlenen metinlerde kralın hadımını (*ša rēš*

⁷¹¹ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 140.

⁷¹² K. Deller, *a.g.m.*, s. 308.

⁷¹³ K. Radner, “Revolts...”, s. 44.

šarre) olarak geçen İli-ittīa, yaklaşık 13 yıl (MÖ 817-804) Asur valisi (*šaknu*) olarak hizmet vermiştir. Yine III. Adad-nirari Dönemi'nde bir hadım görevli olan Mutakkil-Marduk (MÖ 798), Lušia bölgesinin yöneticisi yani valisidir.⁷¹⁴

Hadımlar, MÖ 8. yy'ın ortalarına kadar yukarıda ifade edildiği gibi çeşitli rollerde karşımıza çıksa da, asıl gelişimleri bu tarihten sonra olmuştur. Şöyle ki, Asur Devleti MÖ 934-745 yılları arasında bölgesel bir devlet konumundan gelişmiş bir imparatorluk haline gelince, merkezi yönetimin idare sisteminde değişiklikler baş göstermiştir. MÖ 823 ve 746 yılları arasında tahta oturan kralların: “V. Şamši Adad (MÖ 823-811), III. Adad-nirari (MÖ 810-783), IV. Salmanassar (MÖ 782-773), III. Asur-dan (MÖ 772-755), V. Asur-nirari (MÖ 754-746)” devletin sınırlarını genişletmekten ziyade daha çok iç sorunlarla meşgul olmaları devletin bu dönem itibariyle zayıflamasına neden olmuştur. Asur Devleti'nin bu zaman diliminde karşılaştığı en önemli sorunlar eyaletlerde yönetici olarak görev yapan valilerce gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen yöneticiler bu dönemde kendi başlarına hareket etmeye hatta yöneticilik vazifelerini veraset yoluyla devretmeye dahi başlamışlardı.⁷¹⁵

MÖ 745-727 yılları arasında Asur tahtında oturan III. Tiglat-pileser'in saltanatı, işte bu sebeplerden dolayı Yeni Asur Devleti açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim o, devletin kurtuluşu ve bekası için gerekli tedbirleri almaktan hiç de geri durmamış ve tahta oturur oturmaz faaliyetlerine başlamıştır. Onun ilk icraatı kendinden önceki dört kralın yönetimi paylaşmak zorunda kaldığı, kendilerini kral gibi gören ve adlarına yazıtlar yazdırıp, steller diktiren üst düzey yöneticilerin yetkilerini kısıtlamak olmuştur. Hatta III. Tiglat-pileser bu önemli görevlere Asurlu kişiler yerine hadım edilmiş görevliler getirip, eyalet sistemini geliştirerek uygulamaya devam etmiştir.⁷¹⁶

Nitekim Asur kralı kendisine ait yazıtlarda hadımları, Asur'a ilhak ettiği birçok bölgedeki yerel halk üzerine yönetici olarak yerleştirdiğini ve oraları Asur toprağı haline getirdiğini şu dizelerle ifade etmektedir: “*šut rešiya šaknu muhhišunu aškun, onların üzerine yönetici (vali) olarak hadımlarımı yerleştirdim*”.⁷¹⁷ Bu cümleden anlaşılacağı üzere III. Tiglat-pileser'in, yönetici olarak hadımları tercih ettiği net bir şekilde

⁷¹⁴ L. R. Siddall, *a.g.e.*, s. 19.; Mutakkil-Marduk'un baş hadımlık yaptığına dair bir bilgi de mevcuttur.: Jacob L. Wright, *a.g.m.*, s. 106.

⁷¹⁵ A. Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, C. II, s. 149.

⁷¹⁶ H. Tadmor, “The Role of the Chief Eunuch...”, s. 608.

⁷¹⁷ Mikko Luukko, *The Correspondence of Tiglath-Pileser III and Sargon II From Calah/Nimrud*, State Archives of Assyria (SAA), V. XIX, USA 2012, s. 17.

görülmektedir. Hatta III. Tiglat-pileser, Şimorra ve Hatarikka şehirlerini (Kuzey Suriye şehirleri) Yeni Asur Devleti'ne kattıktan sonra bu şehirlerin yönetimine de hadımlarını atamıştır. Nitekim bu durum Asur kralının metinlerinde şöyle anlatılmaktadır:

“*Bit Agusi topraklarını yakıp yıktım. 30 talent altın, 2000 talent gümüş ve taşınır malzemeleri Asur'a getirdim. Bit Agusi arazisini Asur'un himayesine kattım ve buraya vali olarak hadımımı yerleştirdim. Unqi topraklarını tamamen fethettim. 20 talent altın taşınır malzemeleri Asur'a getirdim. Unqi'yi Asur'a ilhak ettim. Hadımımı da oraya vali olarak atadım. Hatarikka ve Kaşpuna şehirlerini Asur'a kattım. Hadımlarımı vali olarak onların başına getirdim*”.⁷¹⁸

III. Tiglat-pileser, saltanatı boyunca hadımlardan mümkün olduğunca fazla yararlanma eğiliminde olmuştur. Öyle ki onları sadece fethettiği toprakların başına yönetici olarak değil, aynı zamanda yıkılmış ve tahrip olmuş kentlerin başına da getirmiştir. Nitekim böyle bir durumda olan Kinalia'yı⁷¹⁹ aynı adla yeni bir Asur eyaletinin başkenti olarak yeniden inşa ettirmiş ve idaresini hadım *bēl pihātiye* (vali) bırakmıştır.⁷²⁰

Hadımların eyalet yöneticiliği yaptıklarına dair başka bir örnek ise SAA 18, 105 numaralı metindir. Söz konusu metinde Babil valisi, Asur kralından bir *şandabakku*⁷²¹ ricasında bulunmuş ve kral da iki hadımını Akad topraklarına yerleştirmiştir. Başlı tahrip olduğu için kimden geldiği anlaşılamayan bu mektupta yazar, Asur kralından Elam topraklarına bir hadımını vali olarak göndermesi ricasında bulunmaktadır.

Diğer taraftan MÖ 721 yılında Asur tahtına oturan II. Sargon Dönemi'nde de (MÖ 721-705) eyaletlerin yönetimine ekseriyetle hadımlar atanmıştır. Nitekim Nimrud yazıtlarında II. Sargon'un Samaria kentini nasıl fethettiği anlatılırken, ele geçirilen eyaletlerin başına hadımların atandığının altı net bir şekilde çizilmektedir. Söz konusu yazıtlarda şu ifadeler yer almaktadır: “*Samaria kentini kuşattım ve orayı ele geçirdim.*

⁷¹⁸ Nadav Na'aman, “Borders and Districts in Descriptions of The Conquest of The West in Tiglath-Pileser III's Inscriptions and In Biblical Historiography”, *State Archives of Assyria Bulletin (SAAB)*, V. XVI, 2007, s. 49

⁷¹⁹ Kuzey Suriye toprakları içinde yer alan ve modern ismi Tell Tayinat olan bu şehir, Asur metinlerinde Unqi Krallığı'nın başkenti olarak geçmektedir.: T. Bryce, *The Routledge.....*, s. 386.

⁷²⁰ Timothy P. Harrison, “The Neo-Assyrian Governor's Residence At Tell Ta'yinat”, *Canadian Society for Mesopotamian Studies* 40, Québec 2005, s. 24-25.

⁷²¹ Bu kelime CAD'da tapınak yönetiminde ve sivil memuriyette çalışan kıdemli bir memur olarak geçmektedir.: John A. Brinkman, M. Civil, Ignace J. Gelb, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “Š-šin 1, şandabakku”, The University of Chicago, V. XVII, Part 1, Chicago 1989, s. 372.

Orada yaşayan 27.290 kişiyi ganimet olarak aldım. Onlardan 50 savaş arabası teslim aldım. Geri kalanlara onların (sürgünlerin) becerilerini öğrettim. Hadımımı onların üzerine yerleştirdim ve ona bir önceki kralla aynı haracı ödemeyi zorunlu kıldım.”

Sefer sonrası yaşananlar ise şöyle dile getirilmektedir: “*Bir kral olarak bana düşmanca yaklaşan, gerekli kulluğunu yerine getirmeyen, ödemesi zorunlu olan haracı ödemeyen Samaria halkına karşı komutanlarımın ve yüce tanruların yardımıyla savaş açtım. 27.280 kişinin yanında onların savaş arabalarını ve tanrılarını ganimet olarak himayeme kattım. Kraliyet gücüm için 200 savaş arabası içeren bir birim oluşturdum. Geri kalanını Asur’un merkezine yerleştirdim. Samarina’yı eskisinden daha fazla ihya ettim. Daha önce fethettiğim ülkelerin insanlarını buraya getirdim. Bütün bunların üstüne, hadımımı da onların üzerine yönetici olarak yerleştirdim. Onları Asur sakini haline getirdim.”⁷²²*

Yine bu döneme tarihlenen metinlerden valilerin görevlerine dair önemli bir bilgi edinilmektedir. Bu verilere göre kendi emirlerine verilmiş yerel garnizonlardaki askeri birliklerle eyaletlerdeki düzeni, yollardaki güvenliği, ticaret kervanlarının sorunsuz bir biçimde nakliyesini sağlamak, valilerin öncelikli görevleri arasındadır. Bunun yanı sıra devletin sürgüne gönderdiği kişileri yol boyunca doyurmak ve kral ya da maiyeti eyalet sınırları içerisinde geçtiği esnada alakadar olmak, şehir yöneticisinin görev kapsamı arasındadır. Nitekim II. Sargon’un çıktığı bir seferin anlatıldığı pasaj: “*Ullusunu, Sirdakka’daki kalesinde orduma hizmet etmek üzere, ülkesinin insanlarıyla birlikte sadakatle bekledi. Sanki benim “hadımlarım” ya da Asur ülkesinin valileriymiş gibi askerlerimin önüne un ve şarap yığıdı.*”⁷²³ bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Anlaşılacağı üzere II. Sargon’un, ordusunun dinlenme ve konaklama gibi ihtiyaçlarını gideren kişiyi (kale muhafızını) tanımlarken kullandığı ifadelerden, hadımların ve valilerin yapmakla mükellef oldukları hizmetlerden de haberdar olunabilmektedir. Öyle ki, buradan kralın hadımlarının ve valilerinin, belli zamanlarda askerlerin gıda ihtiyaçlarını gidermekle sorumlu oldukları anlaşılmaktadır.

Özetle soylarını devam ettirme gibi bir durumları olmayan bu görevlilerin haremdeki görevlerinin yanı sıra, ordu komutanlığı ve eyalet yöneticiliği gibi üst düzey pozisyonlarda yer alışları, MÖ 8. yy’ın sonlarına doğru daha yaygın bir hale gelmiştir.

⁷²² Mark W. Chavalas, K. Lawson Younger, Jr, *Mesopotamia and the Bible Comparative Explorations*, Newyork 2002, s. 291.

⁷²³ A. Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakınoğu (MÖ 3000-330)*, C. II, s. 202.

Daha açık bir ifadeyle hadımlar, III. Tiglat-pileser ve sonrasında sarayın dışına daha fazla çıkmaya başladıkları gibi kendileri için de yeni bir hayatın kapısını ardına kadar aralamışlardır.

Hadımlar, yukarıda bahsi geçen pozisyonların (“*ordu komutanlığı*” ve “*eyalet yöneticiliği*”) dışında, “*rab šaqe* (baş saki)”, “*ṭupšar* (kâtip)”, “*nāgir ekalli* (saray habercisi, mabeynci)”, “*masennu-abarakku* (sayman-defterdar)”, “*sartennu* (baş yargıç)”, “*tamkaru* (tüccar)”, “*bēl tēmi/bārû* (kahinlik)” ve “*šangû* (rahip)” gibi birçok önemli makama yükselme başarısı göstermiş oldukları daha önce de ifade edilmiştir.

3.5.3.1.3. Rab šaqe

Rab šaqe (*baş saki*), kralın yiyip içtiklerinden sorumlu baş kişi manasına gelmektedir. Asurlu hadımların ulaştıkları üst düzey konumlardan biri de, baş sakiliktir. III. Salmanassar (MÖ 858-824) ve V. Şamşi-Adad (MÖ 823-811) dönemlerinde baş sakilik yapan Aşşür-bünā’ī-uşur, varlığından haberdar olabildiğimiz ilk hadım baş sakidir.⁷²⁴ Bunun dışında sakilik yapan hadım görevliler de vardır.

3.5.3.1.4. Ṭupšar

Akadca *ṭupšar* kelimesi kâtip anlamına gelmektedir. Hadımların yüksebildikleri bir diğer konum olan kâtiplik hususundaki ilk örnek, Asur kralı III. Adad-nirari Dönemi’ne (MÖ 810-783) tarihlenmektedir. Nitekim MÖ 797 yılında Kalhu, sonrasında ise Hamedi, Sirgana, Temeni ve İaluna topraklarının valiliğini yapan Bēl-tarşi-ilumma, aynı zamanda bir kâtiptir.⁷²⁵ Benzer görevdeki bir diğer hadım görevli ise III. Adad-nirari ve IV. Salmanassar (MÖ 782-773) dönemlerinde Kalhu’da saray kâtipliği yapan, Nabû-tuklatû’dur. MÖ 800’lü yıllara tarihlenen ve Kalhu’da bulunmuş bir metinden onun, Nabû-şumu-ibni’nin oğlu Nabû-ahu-iddina’nın sahibi olduğu Emūqī-Aşşur, eşi, kızı ve üç oğlunu yani toplamda altı kişiyi satın alabilme gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hatta o, bununla da kalmayıp kâtipliği sürecinde 32 köle daha satın almıştır.⁷²⁶ IV. Salmanassar Dönemi’nde kâtiplik yapan bir başka hadım görevli de, Sin-ētir’dir. Sin-ētir metinlerde, III. Adad-nirari ve IV. Salmanassar dönemlerinde valilik ve kâtiplik yapan Bēl-tarşi-ilumma’nın kardeşi olarak ifade edilmektedir.⁷²⁷ Öte yandan kraliyet ailesinin de kâtiplikle meşgul olan sayısız hadım personeli vardır. Nitekim II. Sargon Dönemi’nde

⁷²⁴ K. Radner, *The Prosopography...*, s. 177.

⁷²⁵ K. Radner, *The Prosopography...*, s. 34.

⁷²⁶ Gerson Galil, *The Lower Stratum Families in the Neo-Assyrian Period*, Boston 2007, s. 47-48.

⁷²⁷ Heather D. Baker, *Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, V. III, Part 1, Helsinki 2002, s. 1132.

kraliçenin kâtibi olan Hadım Aššūr-rēšūwa (MÖ 709), bu görevlilerden sadece bir tanesidir. Bu hadım görevli, arazi satın alma sözleşmesi niteliğinde olan SAA 6, 31 numaralı metinde şahit olarak zikredilmektedir. II. Sargon Dönemi'nde kâtiplik yapan bir başka hadım görevli de, SAA 1, 184 numaralı metinde Til-Barsipli Aššur-ila'i'nin hane halkındaki dört hadımdan biri olarak ifade edilen Urdu-İssar'dır.

MÖ 7. yy itibariyle kâtiplik yapan başka bir hadım ise SAA 16, 34 numaralı metinde ismi zikredilen Aššur-belu-ka'in'dir. Kalhu'da yaşayan bu hadım, Šumāia isimli birinin veliaht prens Asurbanipal'a hitaben babasının işini devam ettirebilmek amacıyla yazmış olduğu bir mektuba konu olmuştur. Söz konusu metinde geçen ifadeler şöyledir: “^{r 3)} *Veliaht prens, efendim, sonsuza dek yaşasın, (ve) veliaht prence, efendime, tüm her şeyimle (bütün bedenimle) hürmet ediyorum!*”^{r 6)} *Veliaht prens, efendim, şunları sorabilir: “Büyükbabam, Hadım Aššur-belu-ka'in tarafından desteklenmedi mi? (ve) daha sonra sizin büyükbabanız tahtta yükseldiğinde, onu bir kâtip pozisyonuna atamadı mı?” Şimdi, veliaht prens, efendim, beni bırakmasın! Onun dedesinin adı ve benim babamın konumu evinizden kaybolmasın!”* Bu metinden Aššur-belu-ka'in'in, Asarhaddan'ın tahta geçişi esnasında onu desteklediğini ve sonrasında da Asarhaddan tarafından katiplik makamına getirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca buradan Aššur-belu-ka'in'in, Asur tahtı üzerindeki etkinliğini de görmek mümkündür.

3.5.3.1.5. Nāgir ekalli

Akadca'da *Nāgir ekalli* (*saray habercisi, mabeynci*), kralın yazışmalarını ve fermanlarını duyuran kişiye verilen bir unvandır. Edinilen bilgiler ışığında ilk defa bu unvanı kullanan hadım ise Bel-Harran-belu-uşur'dur. IV. Salmanassar (MÖ 782-773) ve III. Tiglat-pileser (MÖ 745-727) dönemlerinde yaşamış olan Bel-Harran-belu-uşur, saray haberciliğinin yanında, saray muhafızlığı ve valilik de yapmıştır.⁷²⁸ Şehir yöneticileri, imparatorluğun bazı bölgelerinde neredeyse Asur kralı kadar nüfuza sahip olmuşlardır. Musul'un batısında yer alan Tell Abta'da bulunan bir stel (resim 5), bu konuda ayrı bir öneme sahiptir.⁷²⁹ Bu stel üzerinde tasvir edilen kişi, *nāgir ekalli* (*saray habercisi, mabeynci*) konumundaki Bel-Harran-belu-uşur'dur.⁷³⁰ Bel-Harran-belu-uşur'un MÖ 8. yy'ın ilk çeyreğinde IV. Salmanassar ile başlayan hizmeti, III. Tiglat-pileser'in saltanatı esnasında sonlanmıştır. Sakalsız oluşundan ve fiziksel görünüşünden dolayı onun bir

⁷²⁸ Tallay Ornan, *The Triumph of the Symbol*, Orbis Biblicus et Orientalis, Zürich 2005, s. 137.

⁷²⁹ Karen Radner, “Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars”, in: K. Radner, E. Robson (Eds.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 360.

⁷³⁰ Jacob L. Wright, a.g.m., s. 106.

hadım olabileceğine dair şüphe yoktur. Nitekim onun fiziksel görünüşü aşağıdaki stel aracılığıyla da doğrulanmaktadır.

Resim 5: IV. Salmanassar ve III. Tiglat-pileser dönemlerinde valilik, saray muhafızlığı ve saray haberciliği yapan Bel-Harran-bel-uşur'un steli (MÖ 741)

MÖ 782 yılında Tell Abta şehrinin yöneticisi olan Bel-Harran-bel-uşur'un, birkaç farklı görevde rol almış olması, yaşadığı dönem itibariyle oldukça etkin kişilik olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca soyunu devam ettiremeyen birinin kendi adına bir stel diktirmesi, onun sahip olduğu gücü göstermekle birlikte, belki de baba olamayan birinin unutulmamak adına yaptığı bir eylem olarak yorumlanabilir. Daha açık bir ifadeyle Bel-Harran-bel-uşur, fiziksel durumdan ötürü biyolojik açıdan gerçekleştiremediği kalıcılığı, bu stel ile telafi yoluna gitmiş olabilir.

Öte yandan kralın yazışmalarıyla alakadar olan bir diğer hadım görevli ise II. Sargon Dönemi'ne tarihlenen Pan-Aşşur-lamur'dur.⁷³¹ Metinlerde kralın hadımı (*ša rēš šarre*) unvanıyla karşımıza çıkan bu hadım görevlinin ismi, SAA 1, 156-157 numaralı mektuplarda da geçmektedir. Söz konusu metinlerden SAA 1, 157 numaralı metnin tamamına yakını kırık olmasına rağmen, SAA 1, 156 numaralı olanının içeriği şöyledir: “¹⁾ [Kralıma], benim [efendime]: sizin hizmetkârınız Pan-Aşşur-lamur. [Sağlık ve esenlikler] kralıma, efendime olsun! ³⁾ Kralım, efendim bana [şöyle] yazdı: “Benim [mek]tuplarımdan birini gördüğün [gün], [.....]” (Kırık) ^{r.e.2)} Daha sonra ben [...] yiyeceklerle alakalı olarak (benim) arabamı [.....] Ben/Onlar [.....] bıraktım/bıraktılar.”

⁷³¹ H. D. Baker, *a. g. e.*, s. 984.

3.5.3.1.6. Masennu/Abarakku

Akadca'da *Masennu* ya da *abarakku* terimi “*sayman-defterdar*” manasına gelmektedir. III. Adad-nirari (MÖ 810-783) tarafından Aşşur tapınağına *masennu* olarak atanan Šamaš-nasir (MÖ 788), kimliği tespit edilebilen tek hadım görevlidir. SAA 12, 1 numaralı metin, Šamaš-nasir'in *masennu* unvanına sahip bir hadım olduğunu doğrulayan en önemli kaynaktır. Keza SAA 12, 69 numaralı bir metin de, III. Adad-nirari tarafından Aşşur tapınağına *sayman* olarak atanan Šamaš-nasir isimli birinden bahsetmektedir. Ancak metinde bu kişinin hadımlığına dair bir netliğe yer verilmemiştir.⁷³²

3.5.3.1.7. Sartennu

Akadca'da *Sartennu*, “*yargıç*” manasına gelmekle birlikte bu unvana sahip bir hadımın varlığına dair net bir bilgi yoktur. Ancak hadım görevlilerin adli konularda karar verici pozisyonda olduklarını gösteren ibareler mevcuttur. Özellikle SAA 13, 128; SAA 17, 173 ve SAA 18, 131 numaralı metinler bu durumun dayanak noktasını oluşturmaktadır. Bir tapınak mülkiyeti hırsızlığını konu alan SAA 13, 128 numaralı metnin ilgili kısmının muhtevası şöyledir: “¹⁾ *Krala, efendime: hizmetkârınız, Ninurta rahibi Aşşur-reşuwa. Krala, efendime esenlikler olsun. Bel, Aşşur ve Ninurta kralımı, efendimi korusun; kralıma, efendime, uzun günler, sonsuz yıllar, uzun ömür versin ve uğraştığı her şeyin kazanılmasını sağlasın.* ¹¹⁾ *Kralımın, efendimin babası zamanında, Ninurta Tapınağı'nın din adamları, Ninurta'nın tavanındaki altın kirişlerinden 3 parmak (değerinde) altın eklentiyi kesti. Kralımın, efendimin babasına bir rapor verdim. Bütün erkekler [...] görüşmeye [gitti].* ^{r 4)} *[... x] karış açıklıkta ve 11 cubit (= 5.5 m)⁷³³ uzunluğunda kestiler ve duvarlardan 8 gümüş şerit çıkardılar. Kralımın, efendimin hadımı gelip soruşturmalı. Ağittan sorumlu rahip Nabû-eriba ve tapınak gardiyanı Galul kesimden sorumludur. Onlar sorgulanmalı ve suç ortakları çıkarılmalıdır.”* Anlaşılabacağı üzere tapınakta meydana gelen bir olayın soruşturulması için Rahip Aşşur-reşuwa, kraldan bir hadımını göndermesi talebinde bulunmuştur. Nihai kararın bir hadım görevli tarafından verilecek olması, onun karar verici pozisyonda olduğunun en önemli kanıtıdır.

Aynı şekilde Arrapha'da meydana gelen adli bir olayın çözüme kavuşturulması için Asur kralından bir hadım talep edildiğini konu alan SAA 17, 173 numaralı metnin içeriği şöyledir: “*(başı tahrip olmuş)* ¹⁾ *Kral[ın] efend[imin]* ²⁾ *gönder[di]ği şeye, buraya güvenle liderlik ettim.* ⁴⁾ *Ayrıca kralın, efendimin gönderdiği hadım, davam için*

⁷³² K. Deller, a.g.m., s. 308.

⁷³³ Dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeye eşit, eski bir uzunluk ölçüsü birimi.

Arrapha'ya geldi. Şimdi 2. günde, onu nehrin karşısına güvenle getirdim. ^{r 4)} Kralın, efendimin kalesi iyi durumda.”

Diğer taraftan bir valinin yargılanmasının anlatıldığı SAA 18, 131 numaralı metnin ilgili kısımlarının içeriği şöyledir: “¹⁾ Evrenin [k]ralı[na], efendim[e]: hizmetkârınız [Nabû-i]qbi. Aşşur, Şamaş, ve M[arduk], toprakların kralını, efendimi korusun! ⁴⁾ Urda-G[u]l[a]’nın hizmetkârları [Aşşur-ere]ş ve Bel-id[adin], Kutha [komu]tanı Aşa[redu] [hak]k[ın]da [krala itirazda bulundu]. [Kr]al, efe[n]dim bunu duyduğunda onu getirdi. Fakat hiç[kim]se, davasını [onlar]a birlikte çözemedi. ¹⁰⁾ Eğer kralım, efendim için uygun olursa, ve kral, ef[endim] onun yargılanmasını emrederse o, onlarla [il]gili rüşvet ve hedi[yeler]i [dağıtmadan], erkekler öl[me]den ve [kr]alın davası susturul[madan] önce; krala, efendime sadık adamlar olan araba sürücüsünün, Ha[r] şehrinin valisinin, yerel yönetici Sasi[ya]’nın huzurunda yargılanmasına izin verin. ²²⁾ Kralların (efendisi), [t]üm ileri gelenlere [şu] emri verdi: “Kim huzurunda bilgin varsa ama onu [kr]alda[n] gizler ve onu saray[a] [g]önder[mez]se, kralın [...] onu [...]. ^{r 18)} [E]ğer kralım, efendim için uy[gun olur]sa, kra[l]ın bir [hadı]mı [gel]sin ve Bel-[i]ddin’i [ve] Aşşur-ereş’i [...] ^{r 21)} [...] sizin huzurunuzda [...] ^{r 22)} [...] ölümü [...] ^{e.1)} Kral [.....].” Her iki metinde de birtakım olaylar sonrasında nihai kararı verecek kişinin, hadım bir görevli olduğunun altı çizilmektedir.

3.5.3.1.8. Tamkaru

Hadımların saraydaki görevlerin dışında meşgul oldukları farklı bir iş grubu da *tamkaruluk* yani *tüccarlıktır*. Nitekim Şamaş-şarru-uşur isimli hadım, bir yandan Asur kralı Asurbanipal’a (MÖ 668-630/627) hizmet ederken, bir yandan da arazi alımı, tüccarlık ve faizcilik gibi işlerle alakadar olmuştur. Öyle ki kendisine ait olan özel bir evde, o döneme ait özel bir arşiv bulunmuştur. Nimrud’da saray dışında bulunmuş tek arşiv olma özelliği taşıyan bu alandan, MÖ 666-662 yılları arasına tarihlenen 47 tablet ortaya çıkarılmıştır.⁷³⁴

Bunun dışında yasa dışı bir ticaretin anlatıldığı SAA 18, 103 metin de, bir hadımın ticaret merkezine görevlendirilmesini konu almaktadır. Metnin ilgili kısımlarının içeriği şöyledir: “(başı tahrip olmuş) ²⁾ [.....] Krala, efendime, ³⁾ kralın, efendimin [...] [...]madı, ⁴⁾ ve o[nlar] bir [...] b[il]miyor [.....] ⁵⁾ kral, efendim, olarak [.....]. ⁶⁾ Şimdi neden ben [.....]? ⁷⁾ Adamı tutukladım, [NN]’ye [onu teslim ettim] ve dedim ki: “Bu adam

⁷³⁴ J.-D. Oates, a.g.e., s. 137, 210.

[kilitlenmeli]. Kralın huzurunda onunla ilgili bir davam var.” (Ama) ondan 3 mina gümüş aldılar ve serbest bıraktılar. ¹¹⁾ Belki de kral, efendim, "Onu kim [ser]best bıraktı?" diyecek. Paharu'nun oğlu İmmâ (ve) Ubaru'nun oğlu Nabû-ahhe-bulliṭ onun işini kolaylaştırdı (yolunu açtı) (ve) 25 kavan[oz] şarap, 1 talent ve 30 mina mavi-mor yün, (ve) 0,5 talent [...] yüne gitmesine izin verdi..... ^{r 14)} Krala, efendime: “[...] topraklarında bağlantıları olan ve kralın sözünün değeri öğ[retilen] kralın bir [hizmetkârı], [gelmeli] ve [kral] ona ne derse [ya]pmalı.” ^{r 18)} Ayrıca, ... bir kraliyet hadımını [gö]nder[meli] ve [onu] rıhtımın başına [koy]malı [...]. Kral bunu ihmal etmemeli. ^{r 20)} [Kral] der ki: "Karum (ticaret merkezi) - her neyse ... bu karum?" O, Kalhu'ya bağlı. Bir kraliyet hadımı karumdan sorumlu tutulması halinde kral mutlu olacak ve ben de hayatımı güven içerisinde geçireceğim.” Babilli bir yetkili, Asarhaddan'a göndermiş olduğu bu mektupla hali hazırda yöneticiliğini yaptığı karumun (ticaret merkezi) idaresini bir *ša-rēšiye* devretmek istediğini krala bildirmektedir.⁷³⁵ Bu kişinin görevini neden bırakmak istediği bilinmemesine rağmen, Asur kralından görevden azlini talep edip, sonrasında hayatının huzur bulacağını ifade etmesi, ortada bir sorunun olabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan bir hadımın bu göreve getirilebilecek düzeyde olması da, hadımların ticaret yöneticiliği konusunda bilgili olduklarını göstermektedir.

3.5.3.1.9. Bēl tēmi⁷³⁶/ Bārû⁷³⁷ - Šangû⁷³⁸

Akadca'da *Bēl tēmi/Bārû* kelimelerinin sözlük manası kâhinliktir. Hadımların, “*kâhinlik*” yapıp yapmadıkları noktasında ise iki farklı görüş vardır. Kimi bilim insanlarına göre Eskiçağ Mezopotamya'sında bir kişinin bedeninin “*kirli*”, vücudunun herhangi bir azasının ise “*eksik*” ya da “*kusurlu*” oluşu, kült törenlerine katılmasının ve tapınağa girmesinin önünde en büyük engeldir. Nitekim bu konuda görüş beyan edenlerden Karel Van der Toorn, Babil metinlerinde bir *bārûn*un (kâhin) “*bedeninde ve uzuvlarında kusur bulunmaması*” gerektiğinden bahsetmektedir. Hatta ona göre kâhin olacak kişi “*şası gözlü, çarpık dişli, kesik parmaklı*” olmamalıydı. Ayrıca cüzzamlı

⁷³⁵ Melanie Groß-Reinhard Pirngruber, a.g.m., s. 166.

⁷³⁶ Bēl tēmi kelimesi CAD, “T”, s. 97'de “*haber veren, bilgi taşıyan*”; J. Black-A. George-N. Postgate, a.g.e., s. 414'de “*rapor tutan kişi*” şeklinde geçmektedir. Bu kelime çoğunlukla Šamaš'a sorguları içeren SAA metinlerinde geçmesinden hareketle “*kâhin*” olarak düşünülmüştür. Keza Karen Radner de bahsi geçen terimi “*kâhin*” olarak tercüme etmiştir.

⁷³⁷ Bārû kelimesi de “*kâhin*” manasına gelmektedir.: Geniş bilgi için bkz: CAD, “b”, s. 121.

⁷³⁸ Šangû, “*tapınağın baş yöneticisi*” yani “*rahip*” anlamına gelmektedir.: Geniş bilgi için bkz: CAD, “Š-shin 1” s. 377.

(*saħaršubbû*), eşcinsel (*piłpilānu*), ya da psikolojik sorunları olmak da kâhinliğe engel teşkil etmekteydi.⁷³⁹

Bu iddia ve görüşlere rağmen Karen Radner, hadımlar arasında sayıca az da olsa kâhinlik yapanların olduğunu (*Dannaia* (MÖ 652-650 yılları arası), *Aššur-da'in-šarru* ve *Marduk-šarru-uşur*)⁷⁴⁰ öne sürmektedir.⁷⁴¹ O, hadımların fiziksel açıdan kusursuz bir insan bedenine sahip olamadıkları için sadece bağırsak kâhini olabildiklerini belirtmektedir.⁷⁴² Bu pencereden bakıldığında hem Toorn'un hem de Radner'in görüşlerinin bir noktada birleştiği dolayısıyla da hadım edilmenin (*kastrasyon*) bu kariyer yolunu nispeten imkânsız hale getirmiş olması olası görünmektedir. Ancak Radner'in belirttiği görüşün aksine hadımların sadece bağırsak kâhinliği yapmadıklarını, kehanet yorumunda da bulunabildiklerini düşündüren bir örnek mevcuttur. Nitekim bunun en güzel örneği "*Jüpiter'in Tutulması*" başlığını taşıyan SAA 10, 84 numaralı metinde geçen şu ifadelerdir.: ".....^{r.5)} *Ama ş[imdi], belki de kralım, efendim, bana inanmaz! Ayın arkası keskin bir göze sahip bir hadıma gösterilmelidir; Kapanacak bir açıklıktan daha az kaldı. O, gözlemlemek için gölgede durmalı. Kralım, [efendim], yakında [bana inanacak].*" Asur kralının kâhin olarak görev yapan hizmetkârı Akkullānu, karşılaştığı bir sorun karşısında söylediklerinin doğruluğunun teyit edilmesi için bir hadımın da yaşananları yorumlaması gerektiğinden bahsetmektedir. Bu ifadeden bir hadımın kehanet yorumunda bulunabildiği açıktır.

Diğer taraftan bir hadımın kâhin olabilmesinin önündeki engeller rahiplik için de geçerlidir. Fakat hadımların Mezopotamya tarihi içerisinde tapınak yönetiminde görev almış olabileceklerine dair bazı bilgiler de mevcuttur. Nitekim bir dini lider, üst düzey rahip ya da kralın hadımları (*šūt rēšu šarri*) Sippar ve Nippur'da veya Babil'de görev yapıyorsa, kıdemli rahip konumunda olabiliyorlardı. Ayrıca Tanrı Nabû'ya yapılan toprak bağışlarına şahitlik yapan kişiler arasında kralın hadımlarından da (*šūt rēšu šarri*) bahsedilmektedir. Yine Uruk'daki Eanna Tapınak Arşivi'nde ortaya çıkan belgelerde sıklıkla *ša rēšu šarris* (kralın hadımı) ve diğer bazı görevlilerden bahsedilmektedir.⁷⁴³

⁷³⁹ Karel Van Der Toorn, *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia*, Netherland 1985, s. 29.

⁷⁴⁰ Bu üç hadım da Asurbanipal Dönemi'nde (MÖ 668-630/627) kâhinlik yapmışlardır.

⁷⁴¹ Radner, bu kişilerin kâhin olduklarını net bir dille ifade etmektedir.: Karen Radner, *The Prosopography*, s. 178. Ayrıca bu hadımlar hakkında SAA metinlerinde de bilgi bulmak mümkündür. Nitekim Dannaia için bkz: SAA 4, 280; 282-283; 286; 291; 300; 303-304; 317; 324; 331; 333; 336; Aššur-da'in-šarru için SAA 4, 280-281; 283; 337; Marduk-šarru-uşur için ise, SAA 4, 317; 324; 336 numaralı metinlere bakılmalıdır.

⁷⁴² Karen Radner, "Royal Decision...", s. 363.

⁷⁴³ J. V. Kinnier Wilson, *a.g.e.*, s. 47.

Keza SAA 13, 128 numaralı metinde tapınaktaki hırsızlığı kralına bildiren Ninurta rahibi (*Šangû*) Aššur-reşuwa, II. Sargon Dönemi'ne tarihlenen SAA 6, 31 numaralı metinde kraliçenin kâtibi ve hadımı (MÖ 709) olarak geçmektedir. SAA 13, 128 numaralı metinde Aššur-reşuwa'nın, hırsızlık olayıyla bağlantı olduğunu iddia ettiği Nabû-eriba, kâhin ve aynı zamanda Aššur Tapınağı'nın rahibi olan Akkullānu'nun hadımıdır.⁷⁴⁴ Ancak hadımların kâhinlik ve rahiplik yaptıkları noktasında sınırlı kaynağa sahip olunmasından hareketle, bu konuda net bir fikir beyan etmek pek doğru görünmemektedir. Lakin zaman içerisinde çok sayıda göreve atanıyor olmaları, onların kral nezdindeki kıymetlerini ve itibarlarını gösterdiği gibi sahip oldukları donanımın boyutlarını da gözler önüne sermektedir.

3.5.3.1.10. Diğer Üst Düzey Hadım Görevliler

Hadım kelimesinin pek çok metinde kralın hadımı “*ša reš šarre*” şekliyle geçiyor olması, böyle nitelendirilen görevlilerin krala en yakın kişiler olduğunu ve dolayısıyla kralın güvenliğinden birinci derecede sorumlu olduklarına işaret etmektedir. Yine metinlerde “*kraliçenin hadımı*” (*ša rēši ša issi ekalli*) ve “*veliaht prensin hadımı*” tabirlerinin sıklıkla kullanılması da, benzer bir amaç doğrultusunda olmalıdır.⁷⁴⁵ Zira kabartmalarda kral ve kraliyet mensupları, hemen arkalarında özel korumalık yapan bir hadım ile beraber tasvir edilmiştir. Keza kralın seyahatlerinde ve seferlerinde onunla beraber kraliyet muhafızı olarak yolculuk etmeleri de, bunun önemli bir göstergesidir. Bunun dışında bu unvana sahip hadımların önemli bir kısmı da, valilik ve diğer yöneticilik pozisyonlarında görev almışlardır. Diğer taraftan Asurbanipal Dönemi metinlerinde kralın hadımı olarak ifade edilen Ninuayu'nun da köle satın aldığı içeren çok sayıda SAA metni (SAA 14, 17-20; 21) vardır.

Kraliçenin ve veliaht prensin hadımı şeklinde nitelendirilen hadımlar da, bağlı oldukları kraliyet üyesinin yakın korumalığını yaptıkları gibi daha lokal bazlı yöneticiliklere kadar yükselmiş olmalıdırlar. Öyle ki Asurbanipal Dönemi'ne tarihlenen ve kraliçenin hadımı olarak adlandırılan Milki-nuri, Nabû-şezib kasabasını satın alabilmesi, sahip olduğu statünün önemli bir göstergesidir. SAA 14, 1 numaralı metne konu olan bu olayın içeriği şöyledir: “¹⁾ *Satılan köyün [sah]ibi [.....], [...]kiki'nin mührü.* ³⁾ *Nabû-şezib kasabasını bütünüyle [tar]laları da [dahil olmak üzere], meyve bahçelerini de [içer]en, [ve] Ak[...] şehrinin merkezindeki insanları da [dahil olmak üzere]- ¹²⁾*

⁷⁴⁴ Karen Radner, *The Prosopography*, s. 95.

⁷⁴⁵ S. Svärd, *a.g.e.*, s. 72-73.; M. Groß, *a.g.e.*, s. 225.

Kraliçenin hadımı Milki-nuri, [sözleşmeyi imzaladı] ve [x] mina gümüş[e] satın [aldı].¹⁴⁾ [Para] [tama]men ödendi. [Bu] köy [satın alındı] ve elde edildi. Herhangi bir ip[tal, dava veya anlaşmazlık] geçersizdir.¹⁶⁾ Gele[cekte, herhangi bir zamanda] kim olursa olsun, [...k]iki veya oğ[ulları], [Milki-nuri aleyhine] dava [açarsa], veya şikâyetle bulunursa,^{r 2)} Ninova'daki İstar'ın [kuca]ğına 1 talent ve 1 mina gümüş [yerleştirecek], 10 kat parayı sahiplerine [iade edecek]tir. O, davasında itiraz eder ve başa[ra]maz.^{r 6)} [Şahit] 'üçüncü adam' [Ba]bil[ayu].^{r 7)} [Şahit] Ammi-Bu[ru].^{r 8)} [Şahit T]abalayu. [Şahit] Bel-Harran-ahu-uşur.....” Buradan kraliçenin hadımı Milki-nuri'nin ekonomik durumunun oldukça iyi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yapılan anlaşmanın önemini vazgeçme ya da cayma durumlarına karşı koyulmuş maddi yükümlülüklerden anlamak mümkündür.

Keza metinlerde veliaht prensin hadımı olarak adlandıran görevliler de benzer şekillerde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sonuç itibariyle metinlerde kralın hadımı, kraliçenin hadımı, yöneticinin hadımı gibi unvanlara sahip olan hadımların görev tanımlarını net bir şekilde dile getirmek pek mümkün değildir. Fakat onlar kraliyet ailesinin yakın korumalığında gösterdikleri başarılı hizmetlerden sonra farklı farklı görevlere tevdi edilmiş olmalıdırlar.

3.5.3.1.11. Daha Düşük Statüye Sahip Hadım Görevliler

Buraya kadar anlatılan hadım görevliler aslında siyasi, idari, askeri alanlarda veya saray içerisinde çeşitli önemli görevlerde hizmet verenlerdir. Ancak bunların dışında daha düşük statüye sahip hadım görevliler de vardır. Öyle ki, “*saray muhafızı, bekçi, aşçı, fırıncı, saki ve tatlı ustası ve çoban, müzisyen*” gibi çeşitli görevliler arasında, hadımların varlığı hiç de yadsınamayacak boyutlardadır.⁷⁴⁶ Nitekim Asur kralı III. Adad-nirari Dönemi'ne (MÖ 810-783) tarihlenen metinlerde, MÖ 796 yılı itibariyle *fırıncıların ve aşçıların başı* olarak (N)inurta-emuqeia/aḥia-šukšid isminde bir hadımdan bahsedilmektedir.⁷⁴⁷ Aynı şekilde II. Sargon Dönemi'ne (MÖ 721-705) tarihlenen SAA 1, 184 numaralı metinden, sarayda çalışan bu hadım görevlilerden birkaçı hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Söz konusu metnin içeriği şöyledir: “¹⁾ *Kralıma, efendime: hizmetkârınız Adad-ibni. [Sağlık ve esenlikler] kralıma, efendime olsun.* ⁴⁾ *[Kralımın] bana yazdığı Aşşur-ila'nin hane halkın[daki] hadımlarına [gelince]: "[onları, buraya*

⁷⁴⁶ T. M. Lemos, a.g.m., s. 49.

⁷⁴⁷ Melanie Groß, “Food and Drink Fort the Palace the Management of Foodstuffs in Neo-Assyrian Times and Beyond”, *Imperium and Officium*, 2013, s. 16.

bırak]sınlar!" ⁸⁾ *Ben bir kallāpu elçisi ile [toplamda dört] hadımı, "Saki [Urda]-İssar, Tatlıcı Şilli-Šamaš, Aşçı Bel-deni-amur ve Hadım [P]atamû" saraya gönderdim.* ^{r.5)} *Kralım, efendim onları sorgulasın. Onlar, Til-Barsip şehrinin tebaalarıdır."* Bu metinden hadımların saray içerisinde çeşitli görevlerde buldukları ortadadır.

Asur saray mutfağında çalışan bir diğer hadım görevli ise II. Sargon (MÖ 721-705) ve Sanherib (MÖ 704-681) dönemlerine tarihlenen Nabû-duru-uşur'dur. SAA 6, 31; 152 ve SAA 15, 132 numaralı metinlerde o, "*saray aşçısı*" olarak geçmektedir. Keza kralın ya da kraliyet ailesinin kişisel görevlileriyle, kraliyet arabalarının sürücüleri ve özellikle saray hizmetçilerin büyük çoğunluğu da, hadımlardan oluşmaktaydı.⁷⁴⁸ Ayrıca hadımlar arasında yabancı devletlere elçi olarak gönderilenler de vardır.⁷⁴⁹ Bu durum onların ne kadar donanımlı olduklarını göstermekle birlikte ulaştıkları mevkilere yetenekleriyle gelmiş olabileceklerine dair bir fikir vermektedir. Onlar, kraliyet ailesinin hizmetkârları oldukları için çoğu kabartmada da bu durumu gösteren şekillerde karşımıza çıkmaktadırlar. Öyle ki haremın korunması ve kraliyet ailesinin her türlü hizmetine koşmak, onların öncelikli görevleri arasındadır. Diğer taraftan çoğu üst düzey yöneticinin kendilerine ait hadımlara sahip olması, oldukça yaygın bir gelenektir. Bu bağlamda onların en yoğun olduğu iş bölümü hakkında bir fikir yürütecek olursak muhtemeldir ki sıradan görevlerde hizmetçi olarak çalıştırılanlar, bu grubun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Özellikle Yeni Asur Devleti Dönemi'nden kalma kabartmalar, mühürler ve steller, hadımların saray içerisindeki görevlerini ve statülerini bütün boyutlarıyla gözler önüne sermektedir.

3.5.3.2. Hadımlar Arasındaki Sınıfsal Farklılıklar

Saray içerisinde farklı görev ve statülerle donatılmış olan hadımlar, kendi içlerinde bir sınıflandırmaya tabi olmalıdır. Nitekim metinlerde "*kralın hadımı*" (*ša rēš šarre*), "*kraliçenin hadımı*" (*ša rēši ša issi ekalli*) ve "*veliaht prensin hadımı*" şeklinde ifade edilen hadım görevliler ile sarayda hizmetkâr olarak görev yapan ve metinlerde sadece *hadım* şeklinde ifade edilenler arasında bir ayrımın olması son derece muhtemeldir.⁷⁵⁰

Bu bağlamda Asur saraylarında görevli personel listesini içeren SAA 7, 4-5 numaralı metinler, hem hadım görevliler arasında bir sınıflandırmanın varlığına işaret

⁷⁴⁸ K. Deller, a.g.m., s. 308.

⁷⁴⁹ K. Deller, a.g.m., s. 308.

⁷⁵⁰ S. Svärd, a.g.e., s. 72-73.; M. Groß, a.g.e., s. 225.

etmekte hem de yüksek yetkililerin emri altındaki görevliler hakkında bilgi vermektedir. Nitekim SAA 7, 4 numaralı metnin ilgili bölümlerinin muhtevası şöyledir: “(Başı tahrip olmuş).....^{i 2)} [1, NN], [baş] komut[an],^{i 4)} [1, ...]aya, baş hadım,^{i 5)} [1, Ša]-Nabû-šû,....^{i 7)} [1, Nabû]-šarru-uşur, Ninova valisi,.....^{i 16)} [1], Šamaš-šarru-uşur, veliaht prensin baş hadımı (kırık).....^{r ii 7)} Hepsi, veliaht prene (aittir).^{r ii 8)} 1, Marduk-šarru-uşur, veliaht prensin [hadımı],^{r ii 9)} 1, Nabû-reşu’a, baş demirci,^{r ii 10)} 1, Man-ki-Harran, baş kâhya;^{r ii 11)} 1, Tutî, köy denetçisi,^{r ii 12)} [Hepsi], [Evin] Hanımının hanesine (aittir).” Bu metinden anlaşılacağı üzere hem veliaht prensin hem de eşinin sorumluluğu altında farklı unvanlarla adlandırılan hadım görevliler vardır.

Kral ve ailesi (kralın annesi, kraliçe, veliaht prens) dışında hizmetinde hadım bulundurabilen görevlilerin başında, baş hadımlar gelmektedir. Öyle ki baş hadım (*rab ša rēši*) pozisyonunda bulunan görevlinin emri altında doktor, kâtip, yerel yönetici, hadım, köle ve daha birçok hizmetkârı vardır.⁷⁵¹ Nitekim bir arazi satış belgesinin şahit kısmında geçen: “Baş hadımın kahyası Sin ētir’in huzurunda, Baş hadımın hekimi Birtāyu’nun huzurunda, Baş hadımın kâtibi Sāmūtu’nun huzurunda,” bu ifadeler, baş hadımın sorumluluğu altındaki kişiler hakkında bir fikir vermektedir.⁷⁵² Şöyle ki “baş hadımın habercisi”, “baş hadımın hadımı”, “baş hadımın üçüncü süvarisi”, “baş hadımın kâhyası”, “baş hadımın hekimi”, “baş hadımın kâtibi” vb. tanımlamalar, baş hadım konumundaki kişilerin yetkileri altında çok sayıda görevlinin olduğunun en önemli göstergesidir. Ayrıca bu durum hadımlar arasında statüden kaynaklı bir sınıf farkının olduğunu düşündürmektedir.

Aslında hadımların istihdam edildiği alanlar, kraliyet ailesinin üyeleri ve baş hadımlarla sınırlı değildir. Zira başkomutan, vali gibi üst düzey yetkililerin yanı sıra harem yöneticileri (*šakintu*) ve *masennu* unvanına sahip görevliler de, sorumlulukları altında bir veya daha fazla hadım bulundurmıştır. Nitekim saraydaki çalışanların bir listesi olan SAA 7, 5 numaralı metin kralın, ana kraliçenin, veliaht prensin, baş hadımın ve diğer saray görevlilerinin kendi maiyetlerinde hadımlar olduğuna işaret etmektedir. Bu bilgiler ışığında üst düzey personelin hizmetinde çalışan hadımlar ile doğrudan sarayın işleriyle alakadar olanlar arasında statü farkından kaynaklı bir ast-üst ilişkinin olması oldukça muhtemeldir.

⁷⁵¹ J. N. Postgate, *a.g.e.*, s. 16.

⁷⁵² J. N. Postgate, *a.g.e.*, s. 47-49.

Hadımlar arasında bir sınıflandırmanın olabileceğinin diğer bir kanıtı da, bazı hadımların sahip oldukları mühürlerdir. Özellikle III. Adad-nirari (MÖ 810-783) ve IV. Salmanassar (MÖ 782-773) dönemlerine tarihlenen 11 silindir mühür, sahiplerine (Bêl-tarşi-ilumma, (N)inurta-emuqeia/aḫia-šukšid, Nabû-šarru-uşur, Birtāia/u, Bêl-daiāni, Sin-ētir, Palil/Nergal-ēriš, Pān-Aššūr-lāmur, Aššur-bēla-uşur, Remmanni-ilu ve İšme-ilu) diğer hadımlar özelinde önemli bir ayrıcalık katmış olmalıdır. Zira her hadım bir mühüre sahip değildir.⁷⁵³ Dolayısıyla hadımlar arasında bir sınıflandırmanın varlığı son derece kaçınılmazdır.

Bunun dışında hadımlar arasındaki sınıf farkının bir başka göstergesinin de, başlık ve türevi nesnelere olduğu yönünde bir görüş vardır.⁷⁵⁴ Başlık ve vb. nesnelere, ilk olarak MÖ 9. yy'a tarihlenen kabartma ve mühürler ile karşımıza çıkmaktadır. MÖ 9. ve 8. yy'lar arasında çeşitli görevlerde bulunan (yukarıda bahsi geçenler) hadımlar, mühürlerinde genel olarak birer başlık ile tasvir edilmişlerdir.

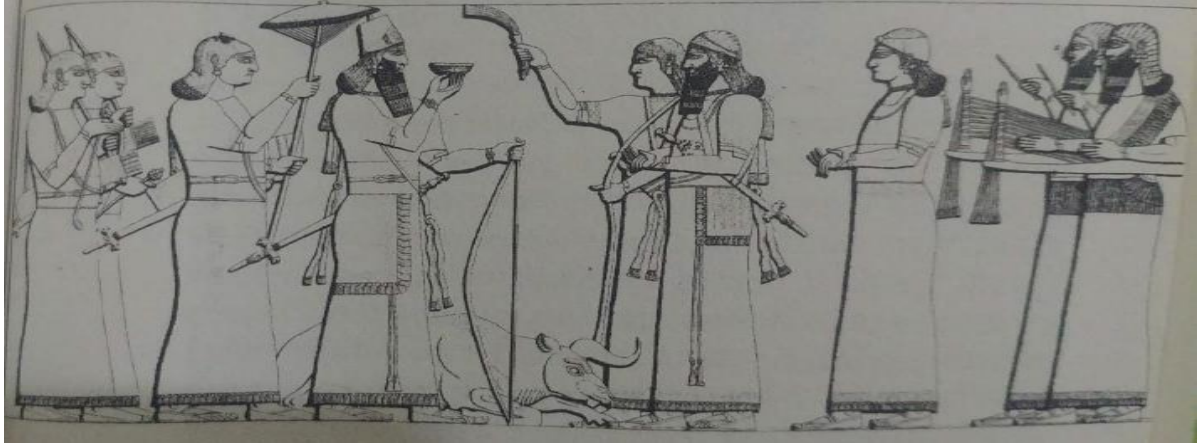
Yine söz konusu döneme dayanan kabartmalarda da hadımlar başlarında birer başlıkla betimlenmişlerdir. İlk olarak Yeni Asur kralı II. Asurnasipal Dönemi'nde başlayan bu gelenek, II. Sargon'un saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.⁷⁵⁵ MÖ 9. yy'da soylular, hadımlar ve hizmetkârlar fes türü başlık takabiliyordu. Nitekim aşağıda bir içki sunma sahnesini konu alan tasvirde (Resim 6), Asur kralı II. Asurnasirpal'in sol tarafında yer alan hadımlarından biri ona içki sunarken diğeri de kralın şemsiyesini tutmaktadır. Asur kralının karşısında ise veliaht prens ve onun hadımını yer almaktadır.⁷⁵⁶ Burada ilginç olan, veliaht prensin hadımının şapka türü başlık ile resmedilirken, kralın hadımının başında hiçbir şeyin olmamasıdır. Nitekim krala hizmet eden hadım ile veliaht prensin emrindeki hadım kıyaslanacak olursa, elbette ki kralın hadımının daha üstün bir mevkide olması gerekmektedir. Bu bakımdan başlığın bir statü göstergesi olarak kabul edilmesi ne derece doğru bilinmemektedir.

⁷⁵³ Zoltán Niederreiter, "Cylinder Seals Of Eleven Eunuchs (Ša Rēši Officials) A Study On Glyptics Dated to The Reign Of Adad-Nērārī III", in: N. N. May, S. Svärd (Eds.), *Change in Neo-Assyrian Imperial Administration: Evolution and Revolution*, State Archives of Assyria Bulletin (SAAB), V. XXI, 2015, s. 119.

⁷⁵⁴ J. Reade, "Fez, Diadem", s. 248-249.

⁷⁵⁵ V. Sevin, *a.g.e.*, s. 29.

⁷⁵⁶ J. Reade, "Fez, Diadem", s. 249.

Resim. 6: II. Asurnasirpal, bir hayvanın üzerine saç kabından sıvı dökerken, veliaht prens, hadım görevlilerin (sakalsız) ve şa ziqni görevlilerinin (sakallı) krala eşlik etmesinin tasviri, Kalhu Sarayı (MÖ 9. yy.)⁷⁵⁷

Ayrıca MÖ 9. yy itibariyle soylularla birlikte hizmetkârların da başlık vb. nesnelere kullanabiliyor olmaları da, hadımların durumlarından ve işgal ettikleri pozisyonlardan bağımsız gibi görünmektedir. Öyle ki başlarında başlık türevi bir nesne ile tasvir edilen hadımlar daha ziyade kralın önünde, veliaht prensin yanında bağlanmış elleriyle dururken resmedilmişlerdir. Savaş vb. durumlarda ise başlarında sınıf farklılığına işaret eden bir şey yoktur. Dolayısıyla pek çok hadım kral huzurunda başlık benzeri bir şey takmışsa da onların hepsini nitelikli hadım olarak değerlendirmek doğru bir tespit gibi durmamaktadır. Zira bu döneme ait çoğu kabartma ve mühürde de çok sayıda hadımın genellikle başlık ile karşımıza çıkması, bu durumun bir ayrıcalık sebebi olmadığını düşündürmektedir. Buna karşılık özellikle III. Tiglat-pileser ve II. Sargon dönemlerinde bazı hadımların başlarında bir nevi saç bandıyla tasvir edilmeleri, o dönem için (MÖ 8. yy'ın ikinci çeyreği) diğer hadımlar karşısında onlara üstünlük kattığı yönünde bir düşünce de vardır.⁷⁵⁸ Ancak bu durum da tam olarak net değildir. Çünkü söz konusu dönemdeki bütün kıdemli hadımların saç bandı taktıklarına dair bir bilgi yoktur. Öyle ki bazı seremonilerde görev alan hadımlar da, başlıksız ve saç bandsız karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵⁹ Dolayısıyla baş hadımdan en alt seviyedeki hadıma kadar çoğu hadımın

⁷⁵⁷ P. Bordreuil, F. Biquel-Chatonnet, C. Michel, *a.g.e.*, s. 421.

⁷⁵⁸ J. Reade, "Fez, Diadem ...", s. 251.

⁷⁵⁹ Julian E. Reade, "The Neo-Assyrian Court and Army: Evidence from the Sculptures", *British Institute for the Study of Iraq*, V. XXXIV, No: 2, (Ağustos 1972), s. 96.

başında herhangi bir şey olmadan tasvir edilmesi her ne kadar farklı düşünceler olsa da, başlığın veya saç bandının sınıflandırma sembolü olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

Öte yandan hadımlar arasındaki sınıfsal farkı başlık veya saç bandından ziyade, ne şekilde tasvir edildikleri belirliyor olabilir. Yani yukarıdaki kabartmada da görüldüğü üzere elinde silah olan hadımlar ile krala hizmet eden hadımlar arasında statü farkından kaynaklı bir ayrımın olması muhtemeldir. Nitekim SAA 4, 142 ve 144 numaralı metinler bu durumu net bir biçimde gözler önüne sermektedir. Prens Asurbanipal'a karşı isyan edecek birinin olup olmadığının sorgulandığı SAA 4, 142 numaralı metnin ilgili bölümünün muhtevası şöyledir: ¹⁾[Šamaš, büyük efendimiz], bana sorduğumla ilgili [kesin pozitif bir cevap verin!] ²⁾ [Bugünden itibaren], İyyar (Şubat) a[y]ının ...[gününden] bu yılın gelecek Sivan (Mart) ayının ilk gününe kadar], [günler ve geceler boyunca] (bu) (hayvan bağırsaklarının kullanılmasıyla yapılan) inceleme ve kehanetin yerine getirilmesi için öngörülen dönem [bu öngörülen dönem içinde], ⁴⁾ kralın çevresindeki hadımlardan (ve) sakallı (görevlilerden) [(herhangi biri)], veya onun erkek kardeşlerinden ve amcalarından (herhangi biri),.....¹²⁾ veya [silah] taşıyan hadımlar, veya silah taşıyan ve kralın koruması olan sakallı (görevliler),.....²⁰⁾ [.....] herhangi bir insan, Asur kralı Asarhaddan'ın oğlu Asurbanipal'a karşı bir ayaklanma ve isyan çıkaracak mı, yoksa ona karşı düşmanca davranacak mı?.....”

SAA 4, 144 numaralı metnin konumuzla alakalı kısmı şöyledir: ¹⁾ [Šamaš, büyük efendimiz], bana [sorduğumla ilgili kesin pozitif bir cevap verin!] ²⁾ [bu ayın ... gününden bu yılın ayının ... gününe kadar], [günler ve geceler boyunca, benim öngördüğüm dönem içinde], ³⁾ bu öngörülen dönem içinde, valiler (ve) ileri gelenlerden (herhangi biri), [veya kralın çevresindeki hadımlardan (ve) sakallı (görevlilerden) (herhangi biri), ve]ya kraliyet soyunun kıdemli(yaşça büyük) üyeleri arasında herhangi biri,.....¹⁰⁾ veya Şabuqelılar], veya silah taşıyan hadımlar,.... (kırk).” Her iki metinden anlaşılacağı üzere silah taşıyan hadımlar ile kralın çevresinde olup onun hizmetiyle meşgul olan hadımlar, ayrı ayrı dile getirilmektedir. Dolayısıyla hadım görevliler arasında sınıfsal bir ayrımın izi ortadadır.

Öte yandan Orta Asur Devleti Dönemi'nden itibaren isimleri tespit edilebilen hadımların bir listesini içeren tablo⁷⁶⁰; hadımların statülerini, hizmet ettikleri veya

⁷⁶⁰ Geniş bilgi için bkz.: Ek-2, Tablo 1 (Orta ve Yeni Asur Devleti Dönemi'nde İsimleri Tespit Edilebilen Hadım Görevliler Tablosu).

emirlerindeki görevlileri göstermesi dolayısıyla, anlatılmak istenen sınıflandırmanın en önemli göstergesidir.⁷⁶¹ Söz konusu tablo, Orta Asur Devleti ve Yeni Asur Devleti dönemlerinde çeşitli hizmetlerde bulunmuş hadımların hepsinin kaydedildiği bir liste konumundadır. Birçok farklı görev yürüttükleri görülen bu hadımlar, neredeyse hayatın her alanında değerlendirilmişlerdir. Ayrıca tablodan anlaşıldığı üzere isimleri tespit edilebilmiş hadımların varlığı daha ziyade Yeni Asur Devleti Dönemi'ne dayanmaktadır. Nitekim bu bilgilere ilaveten Yeni Asur Devleti Dönemi saray personeli *iç avluda* (*bitānu/betanu*) ve *dış avluda* (*bābānu*) hizmet verenler diye ikiye ayrılmaktadır. Bu hadımların bir kısmı *bābānu* (*dış avlu*) bölgesinde yer alan kabul ve toplantı salonlarında; diğer kısmı ise içerisinde kralın ve kraliyet ailesinin özel yaşam alanlarının olduğu *bitānu* (*iç avlu*) bölgesinde, oda başı ve harem muhafızı olarak çalışmıştır.⁷⁶² Bu da bize söz konusu dönem itibarıyla son derece gelişmiş bir hadımlık teşkilatının olduğunu düşündürmektedir. Bütün bu anlatılanlar ışığında çeşitli görevlerle karşımıza çıkan bu hadım görevlilerin, eskiçağ saraylarının önemli bir parçası olduğu ortadadır.

3.5.3.3. Mühürlere ve Kabartmalara Yansıyan Hadımlar

Hadımların fiziksel özelliklerinin ve nasıl göründüklerinin açıklaması, ancak mühür ve kabartmalardaki resmedilme şekilleriyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla onların görünüşleri hakkında fikir sahibi olabilmek için mühür ve kabartmalardaki hallarına bakmak konunun anlaşılması açısından son derece önemlidir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki, kabartmalarda kral ile beraber tasvir edilen hadımların çoğu onun kişisel hizmetkârları ve korumalığını yapan hadım görevliler iken, mühürlerdeki daha ziyade yöneticilik vb. vazifelerde bulunan hadımlardır.

⁷⁶¹ Bu tablo tarafımızca oluşturulmuş olup, yararlanılan kaynaklar şunlardır: SAA metinleri (State of Assyrian Archive); Asur Dönemi Kraliyet Yazıtları (RIA); Neo-Assyrian Literary; J.V. Kinnier Wilson, *The Nimrud Wine List*, London 1972; Kazuko Watanabe, "Neuassyrische Siegellegenden", *Orient* 29, 1993b; Stefan Jakob, *Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur*, Leiden 2003; Karen Radner, "Revolts in the Assyrian Empire: Succession Wars, Rebellions Against a False King and Independence Movements", in: John J. Collins- J.G. Manning (Eds.), *Culture and History of the Ancient Near East*, Brill, V. LXXXV, Boston 2016; Karen Radner, *The Prosopography of The Neo-Assyrian Empire*, V. I, Part 1: A, Helsinki 1998; Luis Robert Siddall, *The Reign of Adad-nīrārī III*, Boston 2013; Melanie Groß, "Food and drink fort he palace The management of foodstuffs in Neo-Assyrian times and beyond", *Imperium and Officium*, 2013; Heather D. Baker, *Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, V. III, Part 1, Helsinki 2002; Karen Radner, "Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars", *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford University Press, Oxford 2011; Gerson Galil, *The Lower Stratum Families in the Neo-Assyrian Period*, Brill, Boston 2007; Joan-David Oates, *NIMRUD An Assyrian Imperial City Revealed*, British School of Archaeology in Iraq, London 2001.

⁷⁶² J. V. K. Wilson, *a.g.e.*, s. 46.

Yeni Asur Dönemi'ne ait birkaç mühür örneğiyle (Resim 7-8) incelemeye başlanacak olursa, hadımların mühürlerdeki görünüşlerini daha iyi anlayılacaktır.

Resim 7: Asur kralı III. Adad-nirari'nin hadımı Bēl-daiānī'nin silindir mührü (MÖ 9. yy)⁷⁶³

Resim 8: Raşappa topraklarının valisi Palil/Nergal-ēreš'in hadımı Aššūr-bēlu-uşur'un silindir mührü (III. Adad-nirari Dönemi, MÖ 9. yy)⁷⁶⁴

Her iki mühürde de ortak nokta, ortada sakalsız olarak resmedilen kişinin hadım olmasıdır. Başlarında bir başlık ile tasvir edilmeleri MÖ 9. yy hadımlarının genel yapısını oluşturmaktadır. Uzun saçlı ve saçlarının uç kısmı toplu bir biçimde görülmektedir. Bu özellikler, Yeni Asur Devleti Dönemi mühürlerindeki hadımların genel çerçevesini meydana getirmektedir. Öyle ki, III. Adad-nirari ve III. Salmanassar dönemlerine (MÖ 9. yy) tarihlenen 11 silindir mühründe, hadımların hepsi aynı şekilde sakalsız olarak

⁷⁶³ Z. Niederreiter, a.g.m., s. 120

⁷⁶⁴ Z. Niederreiter, a.g.m., s. 121.

resmedilmiştir.⁷⁶⁵ Nitekim bu mühür sahiplerinin isimleri, statüleri, rütbeleri veya işlevleri, o kişilerin efendilerinin isimleriyle birlikte mühür yazıtlarında şu şekilde ifade edilmektedir: **Bēl-tarši-ilumma**: “Kralın hadımı (ša rēš šarre), Kalhu şehrinin (MÖ 797), Hamedi, Sirgana, Temeni ve İaluna topraklarının valisi, kâtip ve MÖ 797 yılının eponmy görevlisi”; **(N)inurta-emuqeia/aḫia-šukšid**: “Fırıncıların ve çobanların başı (MÖ 796)”; **Nabû-šarru-uşur**: “Rimusu’nun yöneticisi (MÖ 786)”; **Birtāia/u**: “Kralın hadımı (ša rēš šarre) (MÖ 796)”; **Bēl-daiāni**: “Kralın hadımı (ša rēš šarre)”; **Sin-ētir**: “Kalhu şehrinin valisi Bēl-tarši-ilumma’nın erkek kardeşi”; **Palil/Nergal-ēriš**: “Hadım, Nēmed-İssār şehrinin (ve) Raşappa topraklarının valisi, Palil/Nergal-ēreš’in mührü”; **Pān-Aššūr-lāmur**: “Asur şehri valisi Pān-Aššūr-lāmur’un mührü, (Asur kralı III. Adad-nirari’nin hayatı için (ayrıca) kendi hayatını sundu).”; **Aššur-bēla-uşur**: “Raşappa topraklarının valisi Palil/Nergal-ēreš’in hadımı Aššur-bēla-uşur’un mührü”, **Remmanni-ilu**: “Kalhu şehrinin valisi Bēl-tarši-ilumma’nın hadımı Remmanni-ilu’nun mührü”; **İšme-ilu**: “Palil/Nergal-ēreš’in hadımı İšme-ilu’nun mührü”.⁷⁶⁶ Silindir mühürlerde ismi geçen bu hadımların, mührü olmayanlara kıyasla daha önemli mevkilerde olması oldukça kuvvetli bir ihtimaldir.

Ayrıca bu 11 silindir mühür göstermektedir ki, III. Adad-nirari Dönemi kraliyet otoritesinin zayıflığına rağmen merkezi yönetim istikrarı esas alarak idari faaliyetleri sürdürmeye çalışmış ve nispeten başarılı olmuştur. Bu konudaki en önemli pay da, Asur kralının söz konusu durumun üstesinden gelebilmek için hadımları tercih etmeye başlamasına dayanmaktadır. Ayrıca yukarıda bahsi geçen hadım görevlilerden Bēl-tarši-ilumma’nın, Palil/Nergal-ēriš’in ve Birtāia/u’nun mühürlerini, kendilerinden sonra o göreve gelen haleflerine devretmesi, son derece önemli bir uygulamadır. Zira bu durum hadım görevliler arasında mesleki anlamda bir devir teslimin olduğunun en açık göstergesidir. Sonuç olarak bu mühürler, Yeni Asur Devleti Dönemi mühürlerinin çok büyük bir kısmını oluşturduğu için oldukça kıymetli bir durum teşkil etmektedir.⁷⁶⁷

Öte yandan kabartmalarda da mühürlerde tasvir edilen hadımın benzer bir görüntüsü vardır. Öyle ki III. Salmanassar resim 9’da da görüleceği üzere biri hadım iki korumasıyla beraber iken, karşısında veliaht prens ve onun hadımıyla betimlenmiştir. Bu

⁷⁶⁵ Geniş bilgi için bkz.: Kazuko Watanabe, “Neuassyrische Siegellegenden”, *Orient* 29, 1993b, s. 109-138.

⁷⁶⁶ Z. Niederreiter, a.g.m., s. 119-120.

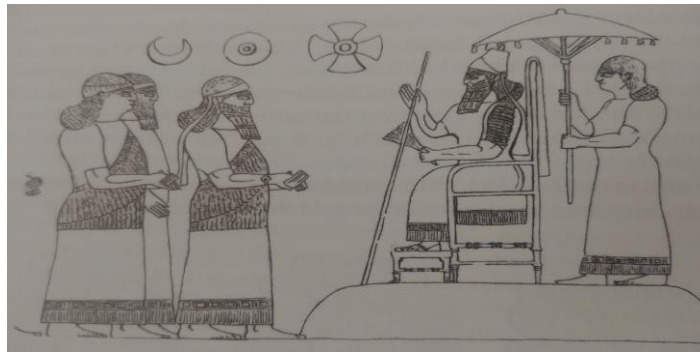
⁷⁶⁷ K. Watanabe, “Seals....”, s. 319.

kabartmada veliaht prensin hadımı, tıpkı mühürlerde olduğu gibi MÖ 9. yy hadımlarının bir geleneği olarak başlık ile resmedilmiştir.

Resim 9: Boyun eğme konulu bir kabartma, III. Salmanassar Dönemi (MÖ 858-824)⁷⁶⁸

Keza aşağıda ise III. Tiglat-pileser Dönemi'ne (MÖ 745-727) ait bir kabul sahnesiyle (resim 10), II. Sargon Dönemi'ne tarihlenen bir hadım hizmetkâr (resim 11) tasvir edilmiştir.

Resim 10: III. Tiglat-pileser'in veliaht prens ve maiyetini kabulü⁷⁶⁹

⁷⁶⁸ J. Reade, "Fez, Diadem", s. 251.

⁷⁶⁹ V. Sevin, *a.g.e.*, s. 82.

Resim 11: II. Sargon Dönemi (MÖ 721-705) sakalsız bir kraliyet hizmetkârı⁷⁷⁰

Hadımlar, kabartmalarda çoğunlukla kralın ya da veliaht prensin yanında kişisel hizmetkârları veya koruyucu muhafızları olarak resmedilmişlerdir. Bununla birlikte onlar kimi zaman kralın yayını ve okunu taşıyan bir rolde, kimi zaman da daha farklı askeri görevlerde olduklarını gösteren şekillerde karşımıza çıkmaktadırlar. Bütün mühür ve kabartmalardaki hadımların ortak noktası ise karınları şiş, saçları taranmış ve saçlarının uçları top top yapılmış halde tasvir edilmeleridir. Ayrıca hadım edilen bir kişi kısırlaştırılması sebebiyle bedeni ve yüzü pürüzsüz olarak görünmektedir. Onlar bu özelliklerinin yanında zaman içerisinde kadınsı bir ses tonuna da sahip olmuşlardır.⁷⁷¹

Hadımlar, hem saray yönetiminde hem de ordu içerisinde hadım olmayan diğer görevlilerle sıkı bir ilişki içerisinde oldukları için genelde birlikte resmedilmişlerdir. Hadımlar yani *ša rēšiler* bu iki gruptan sakalsız, *ša ziqniler* ise sakallı olanlarını temsil etmektedir. Kabartmalarda sakallı ve dolayısıyla hadım olmadığı düşünülen gruba *ša ziqni* denilmektedir. Aslında hadımlara ithafen kullanılan *ša rēšiler* ile hadım olmayan diğer görevleri ifade eden *ša ziqnileri* birbirinden ayıran temel unsur, sakaldır.⁷⁷²

Sakal, bir kişinin hadım olup olmadığına işaret etmesinden dolayı cinsiyeti tanımlama aracı olarak kabul görmüş olmalıdır. Nitekim bu hususta görüş beyan edenlerden J. Reade'e göre, kabartmalarda yer alan sakalsız figürlerin tümü hadımdır. Benzer şekilde K. Watanabe de, mühürler üzerinde tasvir edilen sakalsız figürlere bakarak, mühür sahiplerinin hadım olduğunu iddia etmiştir.⁷⁷³ Diğer taraftan A. L. Oppenheim ise, Asur'da yaşayan *ša rēşinin* ya da sakalsız figürün bir "hadım"

⁷⁷⁰ Paul Collins, "From Mesopotamia to the Met: Two Assyrian Reliefs from the Palace of Sargon II", *Metropolitan Museum Journal*, V. XLVII, Newyork 2012, s. 75.

⁷⁷¹ S. Yalçın, a.g.m. s. 126.

⁷⁷² K. Deller, a.g.m., s. 308.

⁷⁷³ K. Watanabe, "Seals....", s. 319.

olabileceğini, ancak kralın hizmetinde bulunan kişinin (hadım edilmemiş) genç bir adam olabileceğini ileri sürmektedir.⁷⁷⁴ Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki, mühürlerdeki ve kabartmalardaki sakalsız figürler çocuklardan ziyade kesinlikle olgun yetişkinleri işaret etmektedir. Hatta Asurlu sanatçıların çocukları resmediş şekilleri Oppenheim'ın yukarıdaki görüşüyle de benzerlik taşımamaktadır. Dolayısıyla sakalsız figürlerin hadımları belirttiğine dair genel bir fikir birliği vardır. Hadımların bu şekilde tasvir edilmeleri, bize sakal ve erkeklik arasında sıkı bir ilişkinin olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim hadım edilerek erkekliği elinden alınmış ve üreme kabiliyetinden yoksun olan bu kişilerin vücut kıllarının ve sakallarının olmayışı, Mezopotamya toplumu açısından eril bir kişiliğin en önemli eksiklikleri arasında görülmektedir.⁷⁷⁵

Nitekim Akad kralı Naramsin (MÖ 2254–2218) örneğinde olduğu gibi sakal, Mezopotamya'da olgun erkek olgusunu simgelemektedir.⁷⁷⁶ Sakalın, bir gruba tanımlama aracı olarak kullanılmasının bir benzerini de, Eşnunna Kanunları'nın 51. maddesi ile Orta Asur Kanunları'nın 18. ve 19. maddelerinde görmek mümkündür. Bu kapsamda Eşnunna Kanunları'nın 51. maddesi şöyle demektedir: “*Eşnunnalı bağlı, zincirli ve tıraşlı bir kadın köle veya erkek köle, Eşnunna kapısından efendisi olmaksızın (izni olmadan) çıkmayacaktır.*”⁷⁷⁷ Bu maddeden anlaşılacağı üzere kölelerin saç tıraşı, onların kimliğini tanımlamaktadır. Aynı şekilde Orta Asur Kanunları'nın 18. ve 19. maddelerinde ise kişinin, bir iddia ortaya attıktan sonra ispat edememesi durumunda alacağı ağır cezalar arasında saçının veya sakalının kesilmesi de vardır.⁷⁷⁸ Kişinin saçının veya sakalın kesilmesi mücrim kişi için şeref kırıcı bir ceza olarak kabul edilse de, bu durum o kadar yüzeysel olmayabilir. Nitekim Yeni Asur kralı Sanherib'in (MÖ 705–681) yazıtlarında ölü düşmanlarının sakallarını keserek, onları gururlarından mahrum

⁷⁷⁴ A. L. Oppenheim, a.g.m., s. 333.

⁷⁷⁵ Ataerkil toplumlarda soyun devamı ve çocuk sahibi olma, erkekliğin en temel koşuludur. Hatta Mezopotamya edebiyatında erkek çocuk sahibi olmak, güçlü olmak ve iyi bir servet sahibi olmakla da eşdeğer kabul edilmektedir. Ayrıca Yeni Asur Devleti Dönemi'nde bulunan saray hadımları evlat edinebilmişlerdir. Öldüklerinde ise tıpkı Babil toplumunda olduğu gibi Asur toplumunda da mal ve mülkleri krallığın hizmetine geçmekteydi.

⁷⁷⁶ Irene J. Winter, “Sex, Rhetoric and the Public Monument: The Alluring Body of Naram-Sin of Agade”, in: N. B. Kampen, B. Bergmann (Eds), *Sexuality in Ancient Art: Near East, Egypt, Greece, and Italy*, Cambridge 1996, s. 13.

⁷⁷⁷ M. Tosun-K. Yalvaç, a.g.e., s. 84.

⁷⁷⁸ M. Tosun-K. Yalvaç, a.g.e., s. 248.

bıraktığından bahsedilmesi,⁷⁷⁹ erkeklik ve sakal arasındaki güçlü ilişkiyi doğrulamaktadır.

Belki de bu sebeple MÖ 3. binyılın ikinci yarısından sonra Mezopotamya’da tüm tanrısal figürler ve ölümlü erkek figürleri tasvir edilirken, uzun ve kalın sakallı olarak betimlenmiştir. Açıkçası bu tarihten sonra sakala çeşitli manalar yüklendiği ortadadır. Bu minval üzere sakal, eskiçağ toplumları açısından siyasi erki taşıyacak kişide bulunması gereken bir özellik olarak görülmüş olabilir. Öyle ki, Mısır kraliçesi Hatšepsut’un (MÖ 1473-1458), birçok kabartmada sakallı bir biçimde tasvir edilmesi, yönetme gücünü elinde bulunduran eril karaktere benzetilmek adına yapılmış bir davranış olarak yorumlanmaktadır. Bu bakımından sakal, erkekliği elinden alınmış bir kişiyi tanımladığı gibi iktidar açısından da önemli bir figür olabilir. Dolayısıyla sakalı olmayan bir hadım, ne tam olarak güçlü bir erkek ne de bir kadındır. O, fizyolojik açıdan farklı bir cinsiyet olarak değerlendirilmelidir. *Ša rēši* terimi de bu özel cinsiyeti ifade etmek için kullanılmıştır.

Sakal dışında kabartmalarda işlenen ve eril güce atıf yaptığına inanılan bir diğer ayırıcı öge ise ok ve yaydır. MÖ 3. binyıl ritüellerinde yay, kraliyet ailesinin en seçkin üyesi olan kralın güçlü eril karakterinin bir işareti olarak kabul edilmiştir.⁷⁸⁰ Yeni Asur Devleti Dönemi’ne kadar devam eden bu anlayış, ilk defa Akad kralı Naramsin’in (MÖ 2254-2218) sağ elinde ok, sol elinde gergin yayının betimlendiği sahneye karşımıza çıkmaktadır. Yay üzerinden erkekliğe yapılan atıf, savaş sahnelerinde de kendine yer edinmeyi bilmiştir. Nitekim düşmanın yayını almak, onu bir kadına dönüştürmek için yeterli görülmüş ve yaysız bir düşman savaşçısı, erkeklik organı olmayan bir adam olarak değerlendirilmiştir.⁷⁸¹ Hatta yine bir metinde Tanrıça İstar’dan, düşmanın yaylarını ve oklarını uzaklaştırması (vermemesi), onun yerine genelde kadınlara özgü olan aynayı ve iğneyi ellerine koyarak, onları kadın gibi giydirmesi istenmektedir. Benzer şekilde Hitit yeminlerinde de, “*Eğer askerler kraliyet ailesine karşı verdikleri yeminlerini bozarlarsa,*

⁷⁷⁹ Geniş bilgi için bkz: CAD, “b”, s. 142.

⁷⁸⁰ Pek çok kehanet metnine konu olan bu inanışın izlerine, Hitit iktidar ritüellerinde de rastlanılmaktadır. Bu ritüellerin birinde iktidarsız bir adamın kadına benzetilişi şöyle ifade edilmektedir: “*Kapıdan dördüncü kez geldiğinde, aynayı alıp (ve) ondan uzaklaştıracam. Ona bir yay (ve oklar) vereceğim ve bunu yaparken de şöyle diyeceğim: 'Bak, senden kadın gibi olmayı uzak tuttum ve sana erkekliğini verdim. Kadınlık yollarını terket, şimdi (bana erkekliğin yollarını göster)!'*” Burada daha da ilginç olanı ayine güçlü bir adamın kendini kıyaslayabilmesi için olsa gerek, bir de hadım katılmıştır.: James B. Pritchard, *a.g.e.*, s. 349.

⁷⁸¹ Julia Assante, “Men Looking at Men: The Homoerotics of Power in the State Arts of Assyria”, in: Ilona Zsolnay (Ed.), *Being a Man Negotiating Ancient Constructs of Masculinity*, Routledge, Newyork 2017, s. 63.

o askerler kadına dönüştürülecek ve kadın gibi giydirilecektir. Yayları ve okları, kadın işleri ve ayna ile değiştirilecektir.”⁷⁸² şeklinde bir ifade geçmektedir. Bu metinler yay ve ok’un, erkeklik ile arasındaki olası bir ilişkinin varlığına dair önemli örneklerdir.

Yeni Asur Devleti Dönemi kabartmalarında yay genelde gergin, taşınan ve fırlatılmış şekilde resmedilmiştir. Kralın elinde tuttuğu yay ve ok resim 12’de olduğu gibi bir zafer kazandığı yönünde değerlendirilmişse de, kimi fikre göre yay kralın güçlü eril karakterine bir göndermedir.⁷⁸³

Resim 12: Veliht prensin hadımının III. Tiglat-pileser’e bir tutsağı takdim edişi⁷⁸⁴

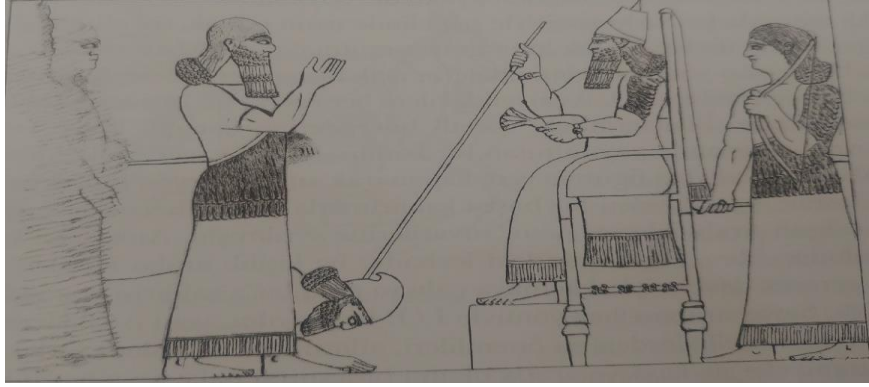
Şöyle ki, kral yayını kendisi tutmadığında (Resim 13), sanki yay kralın bedeninin gerçek erkekler tarafından dokunulamayacak kadar yakın bir parçasıymış gibi görüldüğü için yayı taşıyacak kişilerin hadım olmasına dikkat edilmiştir.⁷⁸⁵ Bu düşünceden hareketle “*yay, kralın eril karakterine vurgu yapmasından dolayı, üreme organı olmayan bir hadımın dışında kimse kralın yayını taşıyamaz ve ona dokunamazdı.*” şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.

⁷⁸² James B. Pritchard, *a.g.e.*, s. 354.

⁷⁸³ J. Assante, *a.g.m.*, s. 63.

⁷⁸⁴ V. Sevin, *a.g.e.*, s. 86.

⁷⁸⁵ J. Assante, *a.g.m.*, s. 63.

Resim 13: Huzura kabul sahnesi⁷⁸⁶

Bu bağlamda kralın yayının bir hadım tarafından taşınma durumu çok sayıda kabartmada işlenmiştir. Dolayısıyla kralın yayını sakallı görevlilerin taşıdığına dair bir tasvirin olmayışı, yayın yukarıda belirtildiği gibi bir anlamı olabileceğini düşündürmektedir. Bir diğer ihtimal ise hadım görevliler kralın en yakın hizmetkârları oldukları için *ša ziqnilerden* (sakallı görevliler) ziyade, kralın yayını taşıma görevine hadımlar getirilmiş olmalıdır. Her ne kadar yukarıda kralın yayına vurgu yapılsa da iddia edildiği üzere yay sadece kralın değil, eril karakterin temsili olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda yay ve erkeklik arasında bir ilişkinin varlığı kabul edildiğinde savaş meydanlarında hadımların yay ve ok ile savaşabilmesi, onlar adına onurlu bir davranış gibi durmaktadır. Zira bahsedildiği üzere fiziksel durumlarından dolayı eril gücün sembolü olan yayı kullanabilmeleri aslında mümkün görünmemektedir.

3.5.3.4. Hadımların Yaşam Standartları

Hadımlar, üst düzey pozisyonlarda önemli görevler icra etmelerinin yanında daha sıradan işlerde de meşgul olmuşlardır. Ancak görevleri ne olursa olsun nispeten rahat bir hayat sürmüşlerdir. Zira haklarında yapılan araştırmalar, bu doğrultuda kıymetli bilgiler vermektedir. Nitekim onlar, Asur kralları tarafından kendilerine hibe yoluyla tahsis edilen arazileri ekip biçerek hem geçimlerini sağlamışlar hem de bu arazilerin vergiden muaf tutulmasıyla son derece iyi bir yaşam sürmüşlerdir. Bu doğrultuda hadımlara arazi tahsisine ilk defa III. Adad-nirari Dönemi (MÖ 810-783) kayıtlarından ulaşılmaktadır.⁷⁸⁷ Bu dönemde hadımlara arazi ve insan bağışının yapıldığını anlatan üç adet SAA metni (SAA 12, 1; 7; 8) vardır. Bu metinlerden SAA 12, 1 numaralı olanı, Asur kralı III. Adad-nirari tarafından Aşşur tapınağının saymanlığına (*massennu*) getirilen Şamaş-naşir'e

⁷⁸⁶ V. Sevin, *a.g.e.*, s. 83.

⁷⁸⁷ K. Deller, *a.g.m.*, s. 308.

bağışlanan arazilerin ve insanların, tapınağa devredildiğini içeren bir belgedir. Asur kralı III. Adad-nirari'nin, bir hadımına bağış yapmak amacıyla Bet-šašširi'deki araziye satın aldığı anlatan SAA 12, 7 numaralı metnin ilgili kısmının içeriği ise şu şekildedir: “(Başı tahrip olmuş) ^{r 1)} ... sözleşme yaptı ve 4 talent ve 10 mina gümüşe Aššur-belu-uşur'dan satın almıştır. Para tamamen ödenmiştir. ^{r 14)} Bu tarlaları, meyve bahçelerini ve halkı Asur kralı III. Adad-nirari vergiden muaf tuttu ve bunları hadımı NN'ye bağış olarak verdi. (Gerisi tahrip olmuş).” Benzer şekilde SAA 12, 8 numaralı metnin de konuyla alakalı olan bölümü şöyledir: “..... ²²⁾ Bu arazileri, Ahu-duri'nin (yetkisi altındaki) binaları ve insanları, [...], Asur kralı III. Adad-nirari vergiden muaf tuttu ve bunları hadımı [NN]'ye bağış olarak verdi. (Gerisi tahrip olmuş).” Her iki metinden de anlaşılacağı üzere Asur kralı III. Adad-nirari, hadımına geçimini sağlaması için bağ ve bahçe gibi yerleri hibe olarak vermiştir. Ayrıca metinlerde Asur kralının orada çalıştırılmak üzere insan desteği sağlayacağı ve yetişen ürünlerden vergi almayacağı net bir dille ifade edilmektedir.

Buna karşılık bu metinler, III. Adad-nirari Dönemi'nde neden böyle bir şeye gerek duyulduğuna dair bir bilgi vermemektedir. Ancak özellikle MÖ 9. yy'dan itibaren hadımların saray dışında daha yaygın bir şekilde görev almaya başlaması, onlara birtakım ayrıcalıklar verilmesini gündeme taşımış olabilir. Şöyle ki, kale kumandanlığı, ordu komutanlığı veya eyalet valiliği gibi görevlere atanan hadımlar, ekonomik anlamda hayatlarını idame ettirmek için Asur krallarından yardım talep etmiş olabilirler. Bu uygulama ilk defa III. Adad-nirari Dönemi metinlerinde karşılaşılsa da, zaman içerisinde bir gelenek haline dönüş olmalı ki, sonraki dönem Asur kralları tarafından da devam ettirilmiştir.

Öyle ki III. Adad-nirari sonrası hibe desteğini ve vergi muafiyetini içeren belgeler, özellikle Asurbanipal (MÖ 668-630/627) ve Asur-etil-ilani (MÖ 630/627-625) dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. Nitekim SAA 12, 26-27 numaralı metinlerde Asurbanipal, baş hadımı Nabû-šarru-uşur'a çok sayıda arazisini ve orada çalıştıracığı personelleri nasıl bağışladığını bütün detaylarına kadar açıklamaktadır. Bu bağlamda SAA 12, 26 numaralı metnin ilgili bölümünün içeriği şu şekildedir: “....¹¹⁾ şefkati ve iyiliği hak eden, veliaht prens olduğum dönemlerde dahi kendini kralına, efendisine adayan, benden önce sadakatle hizmet eden ve güvenli bir şekilde ilerleyen, sarayımda iyi bir şöhretle büyüyen ve krallığımın üzerinde nöbet tutan, Asur kralı Asurbanipal'in baş hadımı Nabû-šarru-uşur, ²¹⁾ kendi kalbimin ilhamıyla ve kendi düşüncem doğrultusunda

*lütfumun bir işareti olarak ona bir hediye verilmesine karar verdim. Benim korumam altında edindiği ve kendi mülkü yaptığı tarlaları, meyve bahçelerini ve insanları, vergilerden muaf tuttuğum gibi bunu kraliyet mührümle mühürledim; onları, krallığıma saygıyla eğilen Baş Hadım Nabû-şarru-uşur'a verdim.*³⁰⁾ *Bu tarla ve meyve bahçelerinin mısır vergileri tahsil edilmez, saman vergileri tahsil edilmez, onların sürülerinden vergi alınmaz. Bu tarlaların ve meyve bahçelerinin personeli, hizmet ve angarya iş veya toprağın haczi için çağrılmayacaktır; onlar ticaret ve deniz yolculuğu esnasında ücretsiz geçiş hakkına sahiptirler. [.....]. [...] veya deri vergileri ödemeyecekler; [... onun tebaaları] kendisi gibi muaftır; [.....] daimî gıda [.....] ondan önce [.....] bölüştüreceksin, onlar yararlanacak. r 9) (Krallık için) Aşşur'nun aday gösterdiği oğullarım, krallarım arasından gelecekteki herhangi bir prens, onlara ve çocuklarına iyilik yapın ve iyilik gösterin. Onlar dosttur ve efendinizin, kralın gözdeleleridir. Onlardan biri, krala, efendisine karşı suç işlerse veya tanrı aleyhine elini kaldırırsa, düşmanca bir muhbirin sözüne gitme, ancak araştır ve bu ifadenin doğru olup olmadığını tespit et. Mühre karşı ihmalkâr [bir biçimde] davranmayın, fakat suçuna göre [ona] ceza verin.*⁷⁸⁸ Metinden Baş Hadım Nabû-şarru-uşur'un, kral katındaki sevgisinin ve hürmetinin derecesinin bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Asur kralı baş hadımını dürüst, özverili ve sadık hizmetlerinden dolayı mükafatlandırmış olmalıdır. Nitekim ona bahşedilen arazilerde yetiştirilecek herhangi bir üründen vergi alınmaması da, bunun en açık göstergesidir. Hatta kralın kendisinden sonra Asur tahtına geçecek oğullarına, baş hadım ve ailesine adaletle davranmaları yönünde salık vermesi, Baş Hadım Nabû-şarru-uşur'un kral katındaki itibarını gözler önüne sermektedir.

Ayrıca Asurbanipal'in Nabû-şarru-uşur'a ithafen kullandığı “*benden önce sadakatle hizmet eden ve güvenli bir şekilde ilerleyen, sarayında iyi bir şöhretle büyüyen*” şeklindeki sözleri, Nabû-şarru-uşur'un birden fazla krala hizmet ettiğine işaret etmektedir. Bu cümleden kral değişikliklerinin, hadımların görev sürelerinin son bulmasına sebebiyet vermediği anlaşılrsa da, bu durumun yeni gelen kralın rızasına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Diğer taraftan bir hadımın hizmet süresinin bir kral ile sınırlı kalmadığı yönündeki tek örnek Nabû-şarru-uşur değildir. Öyle ki, bu noktada farklı

⁷⁸⁸ Asurbanipal aslında bu metinden (SAA 12, 26) bağımsız olarak yapmış olduğu hizmetlerin karşılığı olarak onu, yıllar boyunca elde ettiği topraklar için vergiden muaf tutmuştur.: H. Tadmor, “The Role of the Chief Eunuch...”, s. 609.

örnekler de vardır. Ancak konunun dağılmaması için buna daha sonra açıklık getirilecektir.

Asurbanipal tarafından Baş Hadım Nabû-şarru-uşur'a hibe edilen arazi ve insanların hangi miktarlara ulaştığını gösteren bir diğer belge de SAA 12, 27 numaralı metindir. Asur kralı bu metinde “*içerisinde bahçıvan, deve sürücüsü, çoban, renkli kumaş dokuyucusunun olduğu neredeyse 100 kişilik aile ile 40 üzüm bağı, 2 sebze bahçesinin olduğu toplam 1700 hektarlık alanı*” baş hadımı Nabû-şarru-uşur'a verdiğini ifade etmektedir. Hibenin bu boyutlara ulaşması bir hadıma verilen bağışın sınırının nerelere kadar yükselebileceğini göstermektedir.

Ayrıca bu metinlerden hadımların neredeyse el üstünde tutuldukları yönünde bir düşünceye kapılmak mümkündür. Nitekim Asurbanipal bu durumun sebeplerini şöyle sıralamaktadır: “*O (hadım), efendisine çok düşkündür. Hiçbir yönden aile bağı yoktur. Babasının evinden ayrıldığı gibi karısı ve çocuğu da yoktur. Saray onun tek evidir. Bir hadımın fiziksel durumundan anlaşılacağı gibi onun varoluş nedeni, krallığına korumaya devam etmektir.*”⁷⁸⁹ Metinden anlaşılacağı üzere Asur kralı hadımların soylarını devam ettirmek gibi bir kaygılarının olmadığını bildiği için onları sadık hizmetkârları olarak değerlendirmektedir.

Arazi ve insan bağışını konu alan belgeler bir diğer Asur kralı Asur-etil-ilani (MÖ 630/627-625) Dönemi'nde de kayda alınmıştır. Nitekim SAA 12, 35.- 36. ve 39. metinler, Asur kralı Asur-etil-ilani'nin baş hadımının, birlik komutanına tahsis ettiği arazi ve insan bağışlarının yanında vergi muafiyetiyle alakalıdır. Öyle ki bu metinler, baş hadımın yanı sıra onun emrindeki altındaki birlik komutanına bile arazi ve insan bağışı yapıldığını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Hadımlar kendilerine sağlanan bu ayrıcalıklar neticesinde kısa sürede ekonomik olarak güçlü bir seviye gelmişlerdi. Hatta mali durumlarındaki bu rahatlamayla birlikte onlar, arazi ve köle alıp satmaya, borç kredisi sağlamaya dahi başlamışlardı.⁷⁹⁰ Kazanç elde etmek amacıyla yapılan bu ticari faaliyetler hem hadımların kendi aralarında hem de hadımlarla diğer insanlar arasında yapılmıştır. Nitekim baş hadımın hadımı İlu-eppaş önemli miktardaki arazisini, III. Adad nirari'nin bir başka hadımı Şamaş-kūmūa'ya “2

⁷⁸⁹ K. Deller, a.g.m., s. 306.

⁷⁹⁰ M. Groß, a.g.e., s. 222.

mina 2 ŧeql gümüş ve 2½ mina bakır” karşılığında satmıştır.⁷⁹¹ Bu anlaşma hadımlar arasında bir alışverişin gerçekleşmiş olduğunu göstermesi bakımından son derece güzel bir örnektir. Zannımızca hadımlar arasında gerçekleşmiş olan bu sözleşmeyi önemli kılan bir diğer husus ise anlaşmaya kralın baş hadımının mühürünün basılmasıdır. Zira baş hadımın sözleşmede mühürünün olması, hadımlar arasındaki ticaretin saray nezdinde de belgelenmiş olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan hadımların diğer insanlarla ticaret yaptığını gösteren metinler de vardır. Nitekim Kalhu’da bulunan ve MÖ 713 yılına tarihlenen bir başka metinde Gabri isimli bir kişi, ŧamaş-immi, onun eŧi, oğlu ve dört kızından oluşan toplamda yedi kişiyi baş hadımın köy yöneticisi Muşallim-İssar’a 180 *mina* bakır karşılığında satmıştır. Muşallim-İssar, III. Tiglat-pileser, V. Salmanassar ve II. Sargon dönemlerinde köy yöneticiliği yapan bir hadım görevlidir. O, yaklaşık 30 yıl kaldığı yöneticilik pozisyonunda (MÖ 742-713) en ufak ihtimalle 20 köle satın alıp, tahminen 450 *mina* tunç değerinde bir ödeme yapmıştır.⁷⁹²

Yine benzer bir alışveriş de, II. Sargon Dönemi metinlerinde kralın hadımı olarak adlandırılan Zazî tarafından yapılmıştır. Bu konuyu ele alan SAA 6, 27 numaralı metnin ilgili kısmı şöyledir: “.....^{r 1)} 23 hektarlık bir alanın tümü [.....], inşa edilmiş bir ev, Hanuru kasabasında iki bina [.....]^{r 4)} Kralın hadımı Zazî, sözleşme imzaladı ve Eñir-Marduk’dan tüccar minası ile 5 ¾ *mina* gümüşe satın aldı.^{r 7)} Para tamamen ödendi. Bu arazi, ev, inşaata ait arsa satıldı. Herhangi bir iptal, dava veya anlaşmazlık geçersizdir.^{r 9)} Gelecekte, herhangi bir zamanda kim olursa olsun, Eñir-Marduk veya oğulları veya torunları Zazî aleyhine dava açarsa, veya ŧikâyette bulunursa, on kat parayı sahiplerine iade edecektir.”⁷⁹³

Aynı şekilde SAA 6, 23 numaralı metinden statüsü ve ismi belirtilmeyen bir hadımın, Mezê kasabasında bir arazi aldığı anlaşılmaktadır. Metnin ilgili bölümünün içeriği şöyledir: “....⁴⁾ Mezê kasabasında Se-dalâ’ya ve Sin-na’id’e ait 2 hektarlık bir mülk⁶⁾ hadım, sözleşme imzaladı ve 5 ŧeql gümüşe araziyi satın aldı.⁷⁾ Para tamamen ödendi. Bu arazi satın alındı ve elde edildi. Herhangi bir iptal, dava veya anlaşmazlık geçersizdir.¹¹⁾ Sözleşmeyi ihlal eden herhangi bir ileri gelen, 10 *mina* saf gümüş (ve) 1 *mina* saf altın ödeyecek, on kat parayı sahiplerine iade edecektir. O, davasında itiraz eder

⁷⁹¹ J. N. Postgate, *a.g.e.*, s. 47-49.

⁷⁹² G. Galil, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁷⁹³ M. Groß, *a.g.e.*, s. 222.

ve başaramaz. ^{r 4)} Şahit Se-mati. ^{r 5)} Şahit Zabudu. ^{r 6)} Şahit Qulî. ^{r 7)} Şahit Şirinalı Ubrus-Sin. ^{r 8)} Nur-Se'nin oğlu Şahit Adad-immi. ^{r 9)} 6. gün, Tebet ayı, Bel-Harran-bel-uşur'un eponmy yılı. ^{r 11)} Tabletın koruyucusu, Şahit Nabû-şumu-uşur." IV. Salmanassar (MÖ 782-773) ve III. Tiglat-pileser (MÖ 745-727) dönemlerinde çeşitli üst düzey görevler yürüten Hadım Bel-Harran-bel-uşur, bu metinde tarihleme olarak geçmektedir. Ayrıca bu metinde olduğu gibi hadımların tarihleme ve şahit olarak zikredildiği metin sayısı da oldukça fazladır. Kralın hadımı, kraliçenin hadımı, veliaht prensin hadımı, saray kadınlarının hadımı, baş hadımın hadımı ve daha düşük statüdeki hadımlar, bu tür ticari faaliyetler içerisinde olmuşlardır.⁷⁹⁴

Daha açık bir ifadeyle statüsünden bağımsız olarak ekonomik durumu iyi olan çok sayıda hadım, ticaretle iç içe bir hayat sürmüştür. Hatta MÖ 8. yy'ın başına tarihlenen SAA 14, 177 numaralı bir metinde, harem yöneticisinin hadımı Remut-Nergal'ın da boş bir araziyi sekiz *mina* bakır karşılığında satın aldığı bilgisi vardır. Yaptıkları ticaret neticesinde ekonomik durumlarını git gide yükselten hadımlar zamanla zorda kalmış insanlara kredi vb. şekillerde destek olmaya dahi başlamıştır. Nitekim onların kredi sağladıklarını gösteren SAA 14, 441 numaralı metnin ilgili kısmının içeriği ise şöyledir: “¹⁾ Hadım Pan-İssar-lamur'a ait Karkamış (minasıyla) 1 mina gümüş, Gabşuete kasabasından İl-dalâ'nın oğlu Nergal-ila'i'nin emrine sunuldu. ⁶⁾ O, Tişri (VII) ayının hilâl gününde gümüşü orijinal tutarında ödemeli. ⁹⁾ Ödemezse, gümüş dörtte bir olarak artar....” Asurbanipal Dönemi (MÖ 668-630/627) hadımlarından biri olan Pan-İssar-lamur'un hakkında daha fazla bir bilgi yoktur.

Ticaret konusunda en berecekli hadımlardan biri de, Asurbanipal Dönemi'nde tüccar ve faizcilik yapan Hadım Şamaş-şarru-uşur'dur. MÖ 660-618 yılları arasında hüküm süren Şamaş-şarru-uşur'un arşivinde ortaya çıkan metinlerden onun kariyeri hakkında önemli bilgiler edinilmektedir.⁷⁹⁵ O, çok sayıda metinde kredi tedarik ettiğinden ve borcunu ödeyemeyenleri köle, hizmetçi, aşçı olarak aldığından bahsetmektedir. Yine defalarca kuş besleyicileriyle ve kuş avcılarıyla çok sayıda iş ortaklığı yapmış ve borçlarını ödemeyen bu kişiler ona evlatlarını satmak durumunda kalmıştır. Bununla birlikte ev ve arazi satın aldığı gösteren metinlerin sayısı da oldukça fazladır.⁷⁹⁶

⁷⁹⁴ M. Groß, *a.g.e.*, s. 222.

⁷⁹⁵ J.-D. Oates, *a.g.e.*, s. 317.

⁷⁹⁶ M. Groß, *a.g.e.*, s. 223.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle ekonomik açıdan rahat bir hayat sürdüklerine şüphe olmayan bu hadımlara sağlanan imtiyazlar, zaman içerisinde onlara müreffeh bir hayatın kapılarını açmıştır. Ancak bu şaşalı ve gösterişli yaşam elbette sonsuz değildi. Asur kralları tarafından kendilerine tahsis edilen bu hibelerin ve bağışların işleme hakkı hadımlara mülkiyet hakkı krala aitti. Öte yandan hadım oldukları için de mal varlıklarını miras olarak bırakamazlardı. Bu sebeple hadımlar görevden alındıktan veya öldükten sonra mal varlıkları, kralın takdiri sonrası başka bir hadıma verilebildiği gibi beytülmal (devlet hazinesi) haline getirildiği de oluyordu.

Bir hadım görevliye bağışlanan arazinin bir başka hadıma devrini örnekleyen durumlar metinlerde mümkün oldukça fazla işlenmiştir. Nitekim SAA 12, 6 numaralı metin, bu konudaki örneklerden sadece biridir. III. Adad-nirari tarafından bir hadımına toprak bağışının anlatıldığı metnin ilgili kısmı şöyledir: “...⁴⁾ [arazinin] [x] hektarının [...] bir mülkü (kırık), ⁷⁾ Kalhu valisi Bēl-tarši-ilumma'nın [yetkisi altındaki]... , Asur kralı III. Adad-nirari (vergilerden) muaf tuttu ve hadımı Nabû-dur-beliya'ya verdi. ^{r 3)} Bu alanın mısır vergileri toplanmaz, saman vergileri tahsil edilmez. ^{r 6)} Vali (ve) yüksek rütbeli [mem]urlar [onlar] üzerine [otorite kurma][malı]; [...]. (gerisi tahrip olmuş).” Anlaşılacağı üzere Kalhu valisi Bēl-tarši-ilumma'nın sorumluluğunda olan arazinin belli bir kısmı, kralın bir başka hadımını Nabû-dur-beliya'ya devredilmiştir. Bu durum hadımlar arasında mülk bakımından bir devir teslim yapıldığının en önemli işaretidir.

Öte yandan ihsanların devir işlemleri sadece hadımlar arasında gerçekleşmemiştir. Keza II. Aurnasirpal tarafından Kalhu yöneticiliğine Nergal-apil-kumua'nın getirilmesini içeren SAA 12, 83 numaralı metin (MÖ 783), hadımlara tanınan hibelerin durumu hakkında bir fikir vermektedir. Asur kralının metinde veliaht prense hitaben kullandığı “ister sizin hadımınız olsun ister senin...olsun, her ne kazanımınız olduysa,...onlar Aşşur ve Ninurta içindir. Onlar Aşşur'a ve Ninurta'ya iade edilmelidir.” sözlerinden hadımlara verilen bağışların, kralın isteğiyle tapınaklara devredildiği anlaşılmaktadır.⁷⁹⁷ Aynı şekilde III. Adad-nirari tarafından Asur Tapınağı'nın saymanlığına (*massennu*) getirilen Şamaş-naşir'e bağışlanan araziler ve insanlar da, MÖ 788 yılında yine tapınağa tahsis edilmiştir. III. Adad-nirari Dönemi insan ve arazi bağışıyla alakalı üç metinden (SAA 12, 6; 12, 83) biri olan SAA 12, 1 numaralı metnin ilgili bölümünün içeriği şöyledir: “...³⁾ Kasabalar, tarlalar, binalar, Asur kralı III. Adad-

⁷⁹⁷ K. Deller, a.g.m., s. 308.

nirari'nin hadımı Šamaš-našir'in meyve bahçeleri ve halkı, Asur kralı III. Adad-nirari [hayatını] ko[ru]ma altına almak için onları muaf tuttu ve onları efendisi Aššur'a (tapınağa) verdi....."⁷⁹⁸ Bu metin de Asur kralının daha önce hadımlarına verdiği mülkün üzerinde tam yetkili olduğunu göstermektedir. Her iki metinden (SAA 12, 83; 12, 1) anlaşıldığına göre Asur kralı, daha önce bir hadımına verdiği mülkü, araziyi veya insanları daha sonra bir başka hadımına ya da başka bir yere tahsis ettiği görülmektedir. Farklı görevlerde olmalarına rağmen buraya kadar bahsedilen hadımların hepsinin ortak noktası, sarayın içerisinden ziyade dışarısında görevlendirilmeleridir. Belki de bu yüzden onların hayat standartları ve alım güçleri son derece yüksek gözükmektedir.

Diğer yandan metinlerde unvanı ve görevi net olmasa da, hadım olarak geçen görevlilerin aldıkları istihkakların miktarı hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür. Nitekim MÖ 8. yy'a tarihlenen Kalhu Şarap Listesi, bu hadımlardan birkaçının aldığı şarap istihkakını net bir şekilde izah etmektedir. Buna göre Hadım Nabû'a, Urdu-Aia ve Šamaš-upaḥḥîr önce 1 *qu* (1 litre), daha sonra 2 *qu* (2 litre) şarap almıştır.⁷⁹⁹ Yine benzer bir şarap listesinde Hadım Adad-issē'a 1 *qu*, Hadım İqbi-Bel ise 2 *šapputu* (kâse) şarap alabilmiştir. Keza veliaht prensin taç giyme ritüeli esnasında dağıtılan şarap miktarlarını kaydeden bir listeye göre ise yukarı da bahsi geçen hadımlara 1 *šapputu* (kâse) şarap dağıtılmıştır. Ayrıca ritüelde yer alan dikkat çekici bir başka husus da, diğer zamanlardan farklı olarak hadımlara hem daha fazla değinilmiş hem de daha çok şarap verilmiş olmasıdır. Nitekim dokumacı ve fırıncı gibi saray çalışanların aksine hadımların aldığı şarap miktarları artırılmıştır.⁸⁰⁰ Bu durum tahta geçen yeni kralın gücünü sağlamlaştırmak adına hadımları yanına çekmek istemesi şeklinde yorumlanabilir. Şarap listelerinin dışında resmi ziyafet listelerinin konu alındığı SAA 7, 148.-150. numaralı metinlerden, hadımların çeşitli miktarlarda yiyecek aldıkları anlaşılmaktadır.

Kalhu Sarayı'na ait şarap listesinde bahsi geçen bu hadımlar ile saray dışında tüccar, vali, askeri komutan vb. görevlerde bulunan hadımlar arasında mali açıdan bir eşitsizliğin olması muhtemeldir. Ancak genel itibariyle hadımların iyi bir hayat sürdüklerine şüphe yoktur. Burada akıllara "*konumları ve mali güçleri saray içinde mi yoksa saray dışında mı daha iyiydi?*" şeklinde bir soru gelebilir. Buraya kadar hep saray dışında görevlendirilen hadımların ekonomik güçlerinden bahsedilmiştir. Lakin saray

⁷⁹⁸ K. Deller, a.g.m., s. 308.

⁷⁹⁹ M. Groß, a.g.e., s. 224.

⁸⁰⁰ J. V. Kinnier Wilson, a.g.e., s. 131.

içinde hizmet veren hadımlar da önemli konumlara kadar yükselebilmek başarısı göstermiştir. Dolayısıyla bu soruya net bir cevap vermek mümkün değildir.

3.5.3.5. Hadımların Sadakatlerinin Niteliği

Hadımların sahip oldukları güç zaman içerisinde onları önemli bir şahsiyet haline getirdiği için sadakatlerinin yönü de bu duruma bağlı olarak belli dönemlerde değişkenlik göstermiştir. Ancak onların çoğunluğunun krala ve kraliyete olan bağlılıkları, çok sayıda metne konu olmuştur. Öyle ki hadımlar bu bağlılıklarından dolayı birden fazla krala hizmet edebilme şansını dahi yakalamışlardır. Nitekim pek çok baş hadım, elde ettiği başarı ve gösterdiği sadakat sonrasında görev süresini uzatmıştır.⁸⁰¹ Aslında bu durum sadece baş hadımlarla sınırlı da değildir. Zira çok sayıda hadım hizmetkâr görev süresince pek çok taht değişikliğine şahit olsa da, onlar yeni gelen sultana bağlılıklarını sunarak görevlerinde kalmayı başarmışlardır. Hadımların hizmetlerinin süreklilik arz etmesinin belki de en önemli sebebi, onların ve diğer saray personelinin sarayla yaptıkları bağlılık sözleşmeleri olmalıdır.

Hadımlar, II. Asurnasirpal'ın SAA 12, 83 numaralı metinde “*Kralın rızası olmadan öldürmeyecek. Kral “öldür” veya “yaşat” diyorsa, kralın yani efendisinin emrine göre hareket edecek. Bir hançer ve bir altın yüzük taşıyacak ve kralı korumakla meşgul olacak.*” şeklinde belirttiği gibi krallarına her daim sadık kalmalıydı.⁸⁰² II. Asurnasirpal'ın bir beklenti tarzında olan bu isteğini, diğer Asur kralları resmiyete dökmüş ve hadımların da içinde bulunduğu saray erkaniyla “*bağlılık anlaşmaları*” (sadakat yeminleri) yapmışlardır. Özellikle Asarhaddan Dönemi'nde yapılan “*sadakat yeminleri*”, Yeni Asur Dönemi itibarıyla bilinen en iyi örnekler arasındadır. Bu sadakat yeminleri, mevcut kralın kendi tahtını sağlamlaştırmak ve kendisinden sonra gelecek varisin de geleceğini teminat altına almak maksadıyla yapılmıştır. Nitekim Asur kralı Asarhaddan (MÖ 681-669), Asur tahtına oturur oturmaz kraliyet çalışanlarını kapsayan bir anlaşmaya imza atmıştır. Saray erkânının krala bağlı kalacağını ifade ettiği SAA 2, 4 numaralı metnin ilgili kısmı şöyledir: “...^{r 4)} *Üst görevlilerin ya da eyalet valilerinin ağzından, bir sakallının ya da bir hadımın ağzından ona karşı çirkin bir söz duyarsam gideceğim ve bu sözleri efendim Asarhaddan'a tekrarlayacağım. ^{r 8)} Onun hizmetkârı olacak ve onun hakkında iyi şeyler söyleyeceğim, ^{r 10)} Ona bağlı kalacağım.*”⁸⁰³ Bu metin,

⁸⁰¹ Örneğin hadım ve baş hadım pozisyonundaki görevliler birden fazla Asur kralına hizmet etmiştir.: Irene J. Winter, *On Art in the Near East*, V. I, Leiden 2010, s. 134.

⁸⁰² K. Deller, a.g.m., s. 306.

⁸⁰³ P. Bordreuil, F. Briquel-Chatonnet, C. Michel, a.g.e., s. 163.

saray personellerinin Asarhaddan'a bağlı kalacaklarına dair ant içme tarzında gerçekleşmiştir.

Saray çalışanlarıyla yapılan sadakat yeminlerinin bir başka örneği de Asarhaddan ve annesi Naqi'a'nın (Zakutu), veliaht prens Asurbanipal'in tahta geçebilmesi ve saltanatının sorunsuz olması adına yaptıkları anlaşmaları konu alan SAA 2, 6 ve SAA 2, 8 numaralı metinlerdir. Hem Asarhaddan hem de Ana Kraliçe Naqi'a, veliaht prens Asurbanipal'a karşı gerçekleşecek her türlü olay ve kötü sözün doğrudan krallığa bildirilmesini, hadımların da içinde bulunduğu bütün saray çalışanlarından talep etmektedir. Nitekim tüm Asur halkı hiçbir koşulda Asurbanipal'den başka birinin tahta geçirilmesi konusunda istekli olmayacakları ve kesinlikle aksi yönde hareket etmeyecekleri şeklinde yemin ettirilmiştir. SAA 2, 6 numaralı metne konu olan bu olayın içeriği şöyledir: *“Onun (Asurbanipal) kardeşleri arasından herhangi birine, onun amcasına, ailesine veya babasının akrabalarına, Asur'da olan veya Asur'dan başka bir ülkeye kaçanlara, yakındaki saray erkanına ya da daha uzaktaki saray erkanına, büyük ya da küçük, genç ya da yaşlı, zengin ya da fakir, sakallı ya da hadım saray görevlilerine, hizmetlilere ya da satın alınan kölelerine, herhangi bir Asur vatandaşına ya da herhangi bir yabancıya, bu saydıklarımın herhangi birine tahtı ele geçirmek ve krallığı yıkmak için hiçbiriniz yardım etmemelidir.”*⁸⁰⁴ Anlaşılacağı üzere Asur tahtına oturacak tek kişinin veliaht prens Asurbanipal olması gerektiği, net bir dille ortaya konulmaktadır.

Her ne kadar saray çalışanlarıyla sadakat yeminleri yapılmışsa da, hadımların bu yeminlere uymadığı veya aksi yönde davrandıkları anlar da olmuştur. Nitekim zaman içerisinde ekonomik durumlarının kendilerine sağladığı güçle doğru orantılı olarak nüfuz edebildikleri alanların genişlemesi, onların farklı yönde hareket etmelerinin yolunu açmış olabilir. Belki de bu sebeple olsa gerek *Šumma İzbu Kehanet Serisi (Metinleri)*⁸⁰⁵, hadımların kimi anlarda saray ayaklanmalarına karıştığını ve krala karşı komplocularla ortak hareket ettiklerini göstermektedir. Buna göre bu kehanet metinlerinin 14. tabletinin 23., 24. ve 25. maddeleriyle, 21. tabletin 8. maddesinde şu ifadeler geçmektedir:

⁸⁰⁴ C. Ambos, a.g.m., s. 6.

⁸⁰⁵ Yeni Asur kralı Asurbanipal'in kütüphanesinde muhafaza edilmiş olan bu kehanet serisi, olağan dışı doğumları ihtiva eden 24 tablettten meydana gelmektedir. Bu kehanet serisi *Omen Series Šumma İzbu* adı altında Erle Leichty tarafından 1970 yılında kaleme alınmıştır.

23. madde: “*Veliaht prens babasına karşı isyan edecek ya da herhangi birisi (saray personeli) krala karşı isyan edecek, onlar kralın arazisine saldırıp kralı hapsedecekler.*”

24. madde: “*Eğer bir anomalinin sağ omzu onun ayağıyla aynı seviide ise prensin hizmetkârları ve hadımları onu (kralı) düşmana vereceklerdir.*”

25. madde: “*Eğer bir anomalinin sol omzu onun ayak seviyesinde ise prensin hizmetkârları ve hadımları onu (kralı) düşmana vereceklerdir.*” Diğer taraftan 21. tabletin 8. maddesi ise şöyledir:

8. madde: “*Bir kısrığın anomalisinin ayakları diyafrazının yakınıdaysa, gözleri yoksa (ve) saçı yoksa kral danışmanlarını ortadan kaldıracak, ancak hadımları ona saldıracaklar ve onu öldüreceklerdir.*”⁸⁰⁶ Bu metinlerden anlaşılacağı üzere hadımların birer tehdit olarak görüldükleri açıktır. Aynı şekilde SAA 10, 179 (Baş hadım krallığı devralacak mı?) ve SAA 10, 377 (Vekil kral çevresindeki olaylar) numaralı metinlerde de benzer bir durum dile getirilmektedir. Keza Asarhaddan Dönemi SAA 4, 139; 144; 145 numaralı kehanet sorgu metinlerinden de, onların kraliyet için birer tehdit haline geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Asurbanipal’ın henüz veliaht prens iken kendisine karşı isyan edilip edilmeyeceğinin sorgulanması (SAA 4, 142), hadımların da içinde bulunduğu birçok kişinin potansiyel tehdit olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu sebeple o (Asurbanipal) tahta geçtikten sonra ilk iş olarak saray personellerinin tamamını kapsayan sadakat yeminleri kaleme aldırılmıştır.

Yapılan bu bağlılık anlaşmalarına uyulması temel şart olduğu için bu yönde hareket edenler, her şekilde desteklenmiştir. Öyle ki Nabû-uşabşi isimli bir hizmetkârının bozgunculara karşı kralın yanında durmasından dolayı, kral hemen harekete geçmiş ve ona yardım elini uzatmıştır. SAA 21, 28 numaralı metne konu olan bu olayın bir kısmının muhtevası şöyledir: “¹⁾ Nabû-uşabşi’ye kralın sözü. Ben iyiyim, sen de iyi olabilirsin.¹²⁾ nöbetimi tutup ve düşmanımla ortak bir iş yapmamanız; huzurumdan döndüğünüzde ve Babililer, Keldaniler ve Aramların sadık olmadığını gördüğünüzden beri, [...] senin vatandaşlarını [...] gönderip ve onlara benimle (bu) antlaşmayı: “Asurbanipal antlaşmasını değiştirmeyeceğiz veya ihlal etmeyeceğiz; onun düşmanı ile taraf olmayacağız; yaşadığımız sürece, onunla yaptığımız antlaşmayı devam ettireceğiz; [...] müttefikimiz bizim müttefikimiz olacak ve onunla birlikte yürüyeceğiz [...]” yapmalarını

⁸⁰⁶ Erle Leichty, *The Omen Series Summa Izbu*, New York 1970, s. 154, 185.

sağlanan; - bu gerçeklerden [gerçek sevginizi] ve [bana] bağlılığınızı yaşadım. ^{r 5)} [Şimdi ...] bu seferberlik [...] hayatınız için hazırlandı. Bu, her gün, benim antlaşmama karşı günah işleyenler- gözleriniz tanrının bir kez daha hızlı bir şekilde anlaşmayla uğraşanları nasıl hesap soracağını fark edecek. Size gelince, Aşşur ve Marduk'un koruması altında kalın ve onların kalesi içinde gelişeceksiniz. ^{r 12)} Şimdi size hadımım Nabû-eriba'yı, 'üçüncü adamım' Nergal-şarru-uşur'u ve Aşşur rahibi Akkullānu'yu benim antlaşma tabletimle birlikte gönderiyorum.....” Anlaşılacağı üzere Asurbanipal sözlerini tutan ve yeminine sadık kalan tebaasını korumaktan geri durmamış ve üst düzey görevlileriyle birlikte antlaşma tabletini göndermiştir.

Öte yandan SAA 19, 193 numaralı metin ise hadımların aykırı davranışlarda bulunurlarsa cezalarını çekeceklerini anlatmaktadır. Söz konusu metinde geçen ^{“14)} *Bir hadım (veya) bir [...] bana sadık olmadığında, [onlar ölecekler].*” cümlesinden malumun ilanının gerçekleştiği ortadadır. Sözlerini tutmayan ve bağlılık yeminine karşı hareketlerde bulunanların cezası, tahmin edileceği üzere ölümdür.⁸⁰⁷

Nasıl ki kral hürmetini ve esenliğini kendisine sadık kalan tebaasına göstermekte cömert davranmışsa, aksi harekette bulunanlardan da gazabını esirgememiştir. Doğrudan hadımların cezalandırılmış olduğunu göstermesi bakımından II. Asurnasirpal Dönemi'nde (MÖ 883-859) yaşanmış bir olay, bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim II. Asurnasirpal, kendisine karşı isyan eden Sūru şehri yöneticisi Ahi-yababa'nın isyanı karşısında isyancıların bazılarını kazığa astığı gibi bazılarının da derisini yüzerek, duvarları onların derileriyle kaplamıştır. Hatta o bununla da yetinmemiş ve şehir yöneticisinin hadım hizmetkârlarının ellerini kestirmiştir. Dahası şehrin yöneticisi Ahi-yababa'yı da Ninova'ya getirerek derisini yüzdürüp, Ninova'nın duvarlarına astırmıştır.⁸⁰⁸

Bu konudaki bir başka örnek ise Amerika'nın Massachusetts eyaletindeki Wellesley College'de önce sahte olduğu düşünülüp kaldırılan, sonrasında ise MÖ 645 yılı itibarıyla bir kişinin infazını gösterdiği anlaşılan Asur tarzı bir heykel parçasıdır.

⁸⁰⁷ M. Groß, *a.g.e.*, s. 226.

⁸⁰⁸ Karen Radner, “High Visibility Punishment and Deterrent: Impalement in Assyrian Warfare and Legal Practise”, *Zeitschrift Für Altorientalische Und Biblische Rechtsgeschichte*, V. XXI, Wiesbaden 2015, s. 107-108.

Heykelde ölüm cezasına çarptırılmış olarak resmedilen kişinin, bir hadım olduğuna inanılmaktadır.⁸⁰⁹

Resim 14: İki elinden duvara asılmış bir hadım (?)

Bu tasvir Asur kralı Asurbanipal tarafından Mannāyu bölgesine yapılan bir saldırının sonrasında gerçekleşmiş olmalıdır.⁸¹⁰ Zira SAA 4, 267 numaralı metin, Asurbanipal'ın Baş Hadımı Nabû-šarru-uşur tarafından bölgeye bir sefer yapıldığının en açık bir delilidir.

Diğer taraftan hadımlar, yaptıkları bir hatanın bedelinin çok ağır sonuçlar doğurduğunu gördüklerinde, kimi zaman çareyi af dilemekte kimi zaman da kaçmakta bulmuştur. Nitekim Babil'de yaşananların Asarhaddan'a rapor edildiği SAA 13, 178 numaralı metnin konusu kaçak hadımlarla alakalıdır. Söz konusu metnin ilgili bölümü şöyledir: “....²⁶⁾ Onları (işçileri) yakaladım ve söylediklerini kralımın da duyması için gönderiyorum. Ama bana şunları söylediler: “İki hadım Asur'dan kaçtığında, kraliyet üyeleri onları evinde sakladı. Şimdi onları Borsippa'ya gönderdiler.” Kendi otoritem üzerinde hareket edip Borsippa'dan getiremem. Kralım, efendim arzu ederse, kralın habercisinin onlarla gelmesine izin verin ve onları duymadan ve başka bir yere gitmeden önce yaşadıkları yere götürsün....^{r 16)} Kralın, efendimin bana yazdığı hadımını

⁸⁰⁹ Julian Reade, “The Wellesley Eunuch”, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, V. XCIII, 2001/1, s. 72.

⁸¹⁰ Oyulmuş bir duvar paneline ait olan bu eser muhtemelen Ninova'daki Kuzey Sarayı'nın taht odasına ait olup, MÖ 660'da Mannāyu (Mannea/Manna) Krallığı'na yapılan Asur seferini temsil eden bir dizinin parçasıdır. Nitekim bu bölgeye yapılan saldırılar, III. Salmanassar Dönemi'nden (MÖ 858-824) itibaren başlamış olup, aralıksız bir şekilde Asurbanipal Dönemi'ne (MÖ 668-630/627) kadar devam etmiştir.: T. Bryce, *The Routledge....*, s. 443-445.

yakaladım. Şimdi Mar-İssar ile meşgulüz. İşimizi bitirir bitirmez, onu (hadım) yanımda getireceğim.” Bu metin bizzatıhi hadımların firar ettiklerini göstermektedir.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle hadımların sadakat durumları hakkında bir fotoğraf çekilecek olunursa onlar, neredeyse MÖ 8. yy’ın sonlarına kadar kraliyet karşıtı eylemlerin doğrudan destekleyicileri veya katılımcıları olmamışlardır. Ancak bu tarihten sonra bir değişim yaşanmış olmalı ki, saray personelleri ve kraliyet arasında sadakat yeminleri yapılmıştır. Bu yeminlerin ortaya çıkışında, özellikle bahsi geçen zaman diliminden sonra içerisinde hadımların da bulunduğu pek çok grubun, bir şekilde kraliyet aleyhinde davranışlar sergilemesi etkili olmuş olabilir. Öyle ki, hadımların giderek artan ekonomik güçleri nüfuz edebilecekleri alanların genişlemesine olanak sağlayınca, MÖ 8. yy sonrası bağlılıkları özelinde bir kırılma yaşanmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Hadım oldukları için kral tarafından güvenilir olarak kabul edilip, imtiyazlı bir hayat sürmelerine rağmen, yine de onlar insan olmanın doğası gereği hareket etmekten geri durmamışlardır.

3.5.3.6. Hadımların Taht Mücadelesi

MÖ 7. yy’a tarihlenen kayıtlar hadımların tehdit olmaktan bir adım öteye geçerek tahta talip olabilmelerinin hiç de şaşılacak bir durum olmadığını göstermektedir.⁸¹¹ Nitekim Asur kralları Asarhaddan ve Asurbanipal saltanatlarında kayda alınmış metinler, bu konuda büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, bir kehanet metninde şu ifadeler geçmektedir: “*Bu, Nusku’nun (Tanrı) sözüdür: “Şasi’nin Krallığı için! Sanherib’in adını ve soyunu yok edeceğim.”* Bu olay tahminen Asarhaddan’ın hastalığı esnasında (MÖ 670) gerçekleşmiştir.⁸¹² Ancak Asur kralı önceleri bunu pek önemsememiş ve dikkate almamıştır. Lakin Harran valisi Şasi’nin önderliğinde başlatılan bu isyan girişimi çok kısa zamanda geniş alanlara yayılıp, pek çok destekçiyi etrafında toplayınca Asarhaddan da, bu olayı mecburen ciddiye almak durumunda kalmıştır. Şüphesiz ki bu isyanın en önemli destekçilerinden biri Asur kralının baş hadımını Aşşur-naşir’dir.⁸¹³ Aşşur-naşir, kendisini Asur tahtının gerçek varisi olarak ifade eden Şasî isimli kişinin yanında yer alarak, kralına yani Asarhaddan’a karşı isyan etmiştir. Nitekim SAA 10, 377 numaralı metin, onu bu isyanın mimarı olarak göstermektedir. Söz konusu döneme ait metinler Asarhaddan

⁸¹¹ K. Watanabe, “Seals...”, s. 320.

⁸¹² Omar N’Shea, “Royal Eunuchs and Elite Masculinity in the Neo-Assyrian Empire”, *Near Eastern Archaeology*, V. LXXIX, No: 3, 2016, s. 219.

⁸¹³ H. Tadmor, “The Role of the Chief Eunuch...”, s. 609.

iyileştikten sonra bu komploya karışan herkesi öldürdüğünü bildirmektedir. Bu yaşananlarda hayatını kaybedenlerden biri de hain Baş Hadım Aşşur-naşir'dir.

Diğer taraftan Asarhaddan ve Asurbanipal dönemi yazışmaları arasında Kudurru isimli bir kişiden bahsedilmektedir. Kudurru, Asur'a sürgün edilen ve orada tutsak hayatı yaşayan Babilli bir kâhindir. O, bir mektubunda krala şu şekilde bilgi vermektedir: “*Asur sarayının yüksek rütbeli saray komutanının ve baş sakinin de içinde bulunduğu bir grup, krala karşı bir şeyler gerçekleştirmek niyetindedir. Bu durumun yapılacak bir kehanetle anlaşılabilirliği iddia edilmektedir.*”⁸¹⁴ Buradan bahsi geçen kişilerin bir ihanet girişimde olduklarını anlamak mümkündür.

Arkalarında bir destekçi grubunun da olduğu anlaşılan bir saray mensubu ve baş sakinin amacı kralı tahtan indirip, yerine “*baş hadımı*” tahta geçirmektir. Planlarını yerine getirmeden önce böyle bir eylemin başarıya ulaşip ulaşmayacağı noktasında kehanette bulunmanın gerekli olduğuna inanmış olmalı ki, Kâhin Kudurru'dan yardım istemişlerdir.⁸¹⁵ Elbette böyle bir talep için sarayda görevli bir kâhine başvuramayacakları için, komplonun destekçilerinden olan baş saki, Kudurru'yu Asur'daki tutsak hayatından serbest bıraktı, diğer isyancıların toplandığı Bêl Harran tapınağına götürmüştür. Komplocular, Kudurru'nun kehanette tanınmış bir uzman olduğuna ikna olduktan sonra ondan bir kurban kehanetinde bulunmasını talep etmişlerdir. Kudurru, kehaneti gerçekleştirdikten bir müddet sonra içinde bulunduğu durumun vehametini kavramış ve yaptıklarını krala itiraf eden bir mektup kaleme almaktan kendini alıkoyamamıştır.

Nitekim bir baş hadımın krallığı devralıp alamayacağını sorgulandığı SAA 10 179 numaralı kehanet metninin tamamı şu şekildedir: “¹⁾[*Toprakların kralına, efendime*]: sizin [*hizmetkârınız*] Kudurru. [*Aşşur, Şamaş, Bel ve Nabû*] toprakların kralını, efendimi [*korusun*]! ³⁾ Kralım, efendim beni [*sınır dışı ettiğinden*] [*ber*]i, Baş Saki [*Nabû-kill*]anni beni serbest bırakması için bir [*birlik komutanı*] gönderene kadar hapishanede oturdum, krala, efendime [*her gün*] dua ettim. ⁸⁾ [*Onunla*] yürürken, bana şöyle dedi: “*Sen [yaz]ı ilminde uzman mısın? [NN] bana yazı ilmi konusunda uzman olduğunu söylüyor.*” ¹¹⁾ Nabû-killanni beni getirdiğinde Marchesvan (*Ekim/Kasım*) ayıydı ve sonunda Bêl Harran tapınağına vardım. Birlik komutanı yeniden ortaya çıktı ve beni onun huzuruna üst odaya

⁸¹⁴ C. Ambos, a.g.m., s. 1.

⁸¹⁵ C. Ambos, a.g.m., s. 2.

götürdü. Onun huzurunda, birlik komutanı, baş kâhya, oda hizmetkârı ve baş saki dışında kimse yoktu; ayrıca, şehrin yöneticisi onun huzuruna girip çıkmaya devam etti. ¹⁸⁾ Bana bir koltuk verdiler ve güneş batana kadar şarap içerek oturdum. Oturduğum yeri daha da yaklaştırarak, benimle Nusku tapınağının işleriyle alakalı konuşmaya başladı: “Kehanette uzman mısınız?” (kırik)

^{r 1)} O, onu sevmeye zorladı [.....] ^{r 2)} Size şunu söyleyeyim: “O (kral) öfke içinde (beni) senin hizmetine verene kadar, [kral] benim geçimimi sağlamam için [tedarik]te bulundu.” ^{r 4)} Git ve Šamaš’ın huzurunda (aşağıdaki) kehaneti uygula: “Baş hadım krallığı devralacak mı?” ^{r 6)} Kendimi başka bir üst odada suyla yıkadım, temiz giysiler giydim ve birlik komutanı bana iki yağ derisi getirdi, (kehaneti) yaptım ve ona “Krallığı devralacak” dedim. ^{r 12)} [Sonraki gün, ...] ve Banitu’dan önce bir şişe şarap verdiler ve güneş batıncaya kadar mutlu ettiler. O günden itibaren (bana şöyle söylüyordu): “O, seni babanın [evine] geri götürecektir, [.....] ve sana tüm [Ba]bil krallığını verecek.” ^{r 19)} [Kralın tanrılarıyla], benim [efendimle]: [Yaptığım yorumlama] müthiş bir sahtekârlıktı! [Düşündüğüm (tek şey)] “Beni öldürmesin.” idi. ^{r 22)} Efendim, [kralım] onu duyup ve beni öldürmesin diye [şimdi] krala yazıyorum. ^{r 24)} O, bana ihanet ettiğinde [.....]. ^{r 25)} [.....] kral benim için temin etmiş. ^{r 26)} [.....] yazdım. ^{r 27)} [.....] gördüm. (gerisi tahrip olmuş veya çevrilememiş).” Anlaşılacağı üzere sorgulama gerçekleşmiş ve komplocuların beklediği yönde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Kudurru’nun kehanet sürecinde tüm yaşananları bir bir krala doğrudan bildirmesi, kendisinin de itiraf ettiği gibi can korkusuyla yapılmış bir davranıştır. Kâhin Kudurru’nun mektubu, nüfuz sahibi hadımların şartlar oluştuğunda tahtı ele geçirme isteklerinin olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca genelde kehanetlerde üreme organı belirsiz yani cinsiyeti belli olmayan birinin doğumu, bir saray hadımının hakimiyeti ve egemenliği kendi üzerine alacağı şeklinde yorumlanırdı. Nitekim SAA 8, 241 numaralı metin bu konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu metnin içeriği şöyledir: “Eğer fallusunda veya vulvasında bir tuhaflık varsa; Kubaba⁸¹⁶ kehanetindeki gibi hakimiyet kadın hükümdarda olacak ve ülkeyi yöneten kralın hakimiyeti ortadan kalkacak. Eğer fallusu ve vulvasında bir şüphe varsa ve testisi yok ise bir saraylı, krallığa karşı isyan edecek ve ülkeyi yönetecek.”⁸¹⁷

⁸¹⁶ Kubaba, MÖ 1850 yılında düzenlenmiş olan Sumer Kral Listesi’ne göre MÖ 3. binyıl itibariyle Kiş şehrinin yöneticisidir. Burayı yaklaşık yüz yıl yöneten Kubaba, tarihte bilinen ilk kadın yönetici olma özelliğiyle ayrı bir önem taşımaktadır.: B. F. Batto, *a.g.e.*, s. 8.

⁸¹⁷ I. Peled, “Men...”, s. 131.

Anlaşılabileceği üzere üreme kabiliyetine sahip olmayan birinin doğumu, bir hadımın tahtı ele geçireceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla kehanet metinlerinin bu kısımları hadımların tahta geçme arzularının her daim olabildiğini düşündürmektedir. Kralın tahtı için aday olan bir hadımın fiziksel durumu krallık için bir engel teşkil etmeyince, saltanat yolunda yürüyebilmesinin önünde hiçbir engel kalmıyordu. Bu bakımdan kral olma gayesiyle hareket etmeleri, metinlerin en çok üzerinde durduğu noktadır. Başarmak için denemek gerektiğini bilen hadımların çoğu bu yolda canını kaybetmişse de, Sin şumu leşir gibi başarıya ulaşanlar da olmuştur.⁸¹⁸

3.5.3.6.1. Hadım Kral Sin şumu leşir

Eski Yakındoğu tarihi boyunca hadımlar, kraliyet saraylarında memur ve hizmetli gibi çeşitli görevlerde yer almışlardır. Onlar çoğunlukla sarayda çıkan isyanların bastırılmasında başrol oynamışlarsa da, bazı zamanlarda ise tam tersi bir davranış sergileyerek bu isyanlara destek sağlayan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Hatta sahip oldukları güçle doğru orantılı olarak kimi zamanda kralların belirlenmesinde dahi etkin olmuşlardır. Söz konusu bu güçleri Yeni Babil bölümünde bahsedilen Bel-ibni örneğinde olduğu gibi onlara zaman içerisinde farklı bir hayatın kapılarını açmıştır. Bu yeni hayat *Sin şumu leşir* adındaki bir hadıma hayal dahi edemeyeceği bir makamı bahşetmiş ve bu kişi Yeni Asur Dönemi itibarıyla kraliyet içindeki en yüksek makama ulaşmış “krallık” yapmıştır. Bu kralla ilgili karşımıza çıkan ilk sorun saltanatının kronolojisidir. Zira ne doğrudan bu konuyla ne de kendisiyle alakalı bilgi veren bir kaynak olmadığı için saltanat zamanı, süresi ve onun kişiliği hakkında bir hayli tartışma vardır. Ancak Sin şumu leşir’in birkaç makalenin konusu olması, onun hakkında bilgi sahibi olmaya imkân sağlamaktadır.

Sin şumu leşir, Asurbanipal ve oğlu Asur-etil-ilani (MÖ 630/627-625) dönemlerinde oldukça önemli bir Asur yetkilisiydi. Nitekim SAA 12, 35 ve 36 numaralı metinler onu “*rab ša-rēši*” yani “*baş hadım*” olarak tanımlanmaktadır. O, Asurbanipal

⁸¹⁸ Hadımlar sadece Asur toplumunda değil, aynı zamanda MÖ 5. yy ile birlikte İran medeniyetinde de tahtı ele geçirmek adına girişimlerde bulunmuşlardır. Yine bir hadım kralın varlığına, Helenistik Dönem’de de rastlanılmaktadır. Strabon’un aktardığına göre (13, 4, 1-2), Bergama’nın ilk hanedanından Philetarios (MÖ 283-263) bir hadımdır. Hatta öyle ki, Philetarios’un kendisiyle kan bağı taşıyan hiçbir evladı olmadığı için evlatlılığı ve aynı zamanda öz yeğenini olan I. Eumenes’i kendisinden sonra tahta geçirtmiştir. Keza Karkamış kralı Yaris’in de hadım olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda bahsedilmesi gereken önemli olaylardan biri de, İran’daki Qajar Hanedanlığı’nın kurucusu olan Ağa Muhammed Han (doğum 1742, tahta kaldığı süre 1781-1797) düşmanları tarafından çocukken kısırlaştırılmışsa da, bu durum onun İran tahtına çıkmasına engel olmamış ve Ağa Muhammed han tutuklandığı zaman dilimine kadar İran kralı olarak hüküm sürmüştür.: C. Ambos, a.g.m., s. 7.

Dönemi'nde göstermiş olduğu başarılarından sonra çeşitli şekillerde ödüllendirilmişse de, onun etkinliğinin en yoğun hissedildiği dönem Asur-etil-ilani'nin saltanatıdır.⁸¹⁹ Zira Asurbanipal'ın tahminen MÖ 630 yılında ölmesinden sonra⁸²⁰ henüz küçük yaşta Asur-etil-ilani'nin Asur tahtına yükselmesindeki en önemli etken Baş Hadım Sin şumu leşir'dir. Nitekim o, Asurbanipal'ın diğer oğlu Sin şarru-işkun'a karşı Asur-etil-ilani'yi destekleyerek onun tahta oturabilmesi için büyük çaba harcamış ve sonunda da bunu başarmıştı. Genç yaşta Asur tahtına oturan Asur-etil-ilani'nin devleti yönetebilecek yetkinlikte olmayışı ise, Baş Hadım Sin şumu leşir'in bu konuda ön plana çıkmasına olanak sağlamıştır.

Asur-etil-ilani'nin Tab-şar-papahi isimli görevlisini vergilerden muaf tuttuğunu anlattığı SAA 12, 35 numaralı metinde Sin şumu leşir'e hitaben kullandığı şu ifadeler, onun etkinliğinin anlaşılması açısından son derece dikkat çekicidir: *“Babam ve sebep olanım (Asurbanipal) öldükten sonra hiçbir baba beni yetiştirmede; kanatlarımı nasıl açmam gerektiğini öğretmedi; hiçbir anne beni umarsamadı ya da eğitimimle ilgilenmedi. Beni sürekli bir baba gibi yönlendiren, babalığımı iyi hak etmiş Baş Hadım Sin şumu leşir, beni babamın sebep olanımın tahtına güvenli bir şekilde yerleştirdi. Asur'un soylu veya sıradan tüm insanlarını bir arada tuttu. Saygı duyulan krallığım ve yönetimim sırasında krallığım üzerinde koruyuculuğunu sürdürdü. Daha sonra isyan eden ve ayaklanan Nabu-rehtu-usur'u, Asur halkını ve Asur topraklarını bir arada tuttu.”*⁸²¹ Anlaşılacağı üzere Asur-etil-ilani'nin ne babası ne de annesi oğullarıyla hiç alakadar olamamıştır. Bu yüzden Asur kralı, Baş Hadım Sin şumu leşir'i bir nevi baba olarak görmektedir. O, yaşadığı bu zor süreçteki en büyük destekçisinin, yol göstereninin ve onu Asur tahtına getirenin baş hadım olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu anlatılanlar ışığında Asur-etil-ilani, baş hadıma bir baba şefkatiyle yaklaşmışsa da, Sin şumu leşir için durum hiç de o kadar basit değildir. Özellikle Asur-etil-ilani'nin hala genç bir çocuk ve pozisyonun son derece zayıf olduğu düşünülürse, Sin şumu leşir'in Asur hükümeti içinde güç ve nüfuz elde etmek için sarayda entrika çevirmiş olabileceğini hayal etmek zor değildir. Zira o, Asur-etil-ilani'nin saltanatı esnasında Asur Devleti'nin görünmeyen idarecisidir.

⁸¹⁹ Oded Lipschits, *The Fall and Rise of Jerusalem, Judah under Babylonian Rule*, Winona Lake, Indiana 2005, s. 13.; H. Tadmor, “The Role of the Chief Eunuch...”, s. 610.

⁸²⁰ Asurbanipal'ın ölmediği ve tahtan kendiliğinden geri çekildiği yönünde bir iddia da vardır.: J.-D. Oates, *a.g.e.*, s. 25.

⁸²¹ Joan Oates, *a.g.m.*, s. 168.

Asur-etil-ilani'nin kardeşi Sin şarru-işkun, MÖ 628 yılı itibariyle kardeşine isyan ederek Asur tahtı üzerinde hak iddia etmişse de, durum değişmemiştir. Ancak bu tarihten bir yıl sonra Asur-etil-ilani'nin ölmesi sonrasında⁸²² Asur tahtının yaşadığı siyasi çalkantı (MÖ 627-626 yılları arasında), Asur kraliyet ailesiyle bağlantısı olmayan Sin şumu leşir'in tahta geçmesiyle son bulmuştur. Farklı tarihlenmeler mevcut olmakla birlikte MÖ 627 veya MÖ 626 yılında birkaç ay olmak şartıyla Asur tahtına Baş Hadım Sin şumu leşir oturmuştur.⁸²³ Onun tahta geçtiği tarih ve saltanat süresinde bir netlik olmamasına rağmen, Asur'da hatta Babil, Nippur ve Sippar gibi Güney Mezopotamya'nın bazı şehirlerinde hakimiyet sağladığına dair herhangi bir şüphe yoktur.⁸²⁴

Öyle ki, Baş Hadım Sin şumu leşir'in krallık yaptığını doğrular mahiyette birçok yazılı metin ve arkeolojik belge mevcuttur. Nitekim Yeni Asur Dönemi'ne tarihlenen ve soylu bir kişiye ait olduğuna şüphe olmayan iki mühür üzerinde, sakalsız bir kişi resmedilmiştir.⁸²⁵ Suzanne Herbordt bu kişiyi veliaht prens olarak değerlendirmişse de⁸²⁶, Asur Krallığı'nda veliaht prenslerin sakalsız olduklarına dair herhangi bir kanıt yoktur. Aksine Mezopotamya toplumlarının sakal konusundaki hassasiyeti, aslında mühür üzerinde resmedilen kişinin veliaht prens olamayacağını en iyi örneğidir. Kazuko Watanabe ise bu duruma daha makul bir yorum getirmiş ve o iki mührün Hadım Kral Sin şumu leşir'e ait olduğunu iddia etmiştir.⁸²⁷

Diğer taraftan Asurbanipal'in, Babil'i yönetmesi için atadığı Kandalu (MÖ 647-627) MÖ 627 yılı itibariyle ölünce, Babil tahtına bir sene içerisinde hem Sin şumu leşir'in hem de Sin şarru-işkun'un oturma fırsatı yakaladıkları bilinmektedir. Nitekim bu döneme tarihlenen kronikler ve Uruk Kral Listesi, Sin şumu leşir'in ve Sin şarru-işkun'un, Kandalu'dan sonra ve Nabopolassar'dan (MÖ 626-605) önce bir yıl eş zamanlı olarak hüküm sürdüklerini doğrulamaktadır.⁸²⁸

⁸²² Asur-etil-ilani, yaklaşık 4 ya da 5 yıl Asur tahtında kalmıştır.

⁸²³ M. Nissinen, a.g.m., s. 233.; J. Reade, "Fez, Diadem ...", s. 252.; Öte yandan Sin şumu leşir'in Asur tahtına oturduğu iddia edilen iki farklı tarih daha vardır. Birincisi MÖ 620 yılını işaret etmektedir.: Omar N'Shea, a.g.m., s. 219.; Onun Asur tahtına oturduğu öne sürülen ikinci tarih ise MÖ 623 yılıdır.: J.-D. Oates, a.g.e., s. 25.

⁸²⁴ O. Lipschits, a.g.e., s. 13.

⁸²⁵ K. Watanabe, "Neuassyrische Siegellegenden", s. 111.

⁸²⁶ Suzanne Herbordt, *Neuassyrische Glyptik des 8.-7. Jh. v. Chr.*, State Archives of Assyria Studies (SAAS) 1, Helsinki 1992, s. 123.

⁸²⁷ K. Watanabe, "Seals...", s. 320.

⁸²⁸ Paul-Alain Beaulieu, a.g.e., s. 223.;

Ayrıca Nippur, Babil, ve Ru'a bölgelerinde ortaya çıkan yedi metin, hem baş hadımın tahta çıkış yılı hakkında önemli bir detay paylaşmakta hem de dönemin siyasi manzarasına ışık tutmaktadır.⁸²⁹ Bu minval üzere Hadım Kral Sin şumu leşir'in Asur, Nippur, Babil ve çevresindeki bölge (Ru'a) ile muhtemelen çok kısa bir süreliğine de olsa Sippar'ı ele geçirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Sin şumu leşir, Babil'den gönderilen bir metinde “*Kral*”; Nippur'dan gönderilen bir başka metinde ise “*Asur kralı*” olarak geçmektedir.⁸³⁰ Bu metinlerin Babil kralı Kandalu'nun ölümünden (MÖ 627) bir yıl sonra kaleme alınmış olmasından hareketle Sin şumu leşir'in tahta çıkışı, MÖ 626 yılına tekabül etmektedir.⁸³¹ Bahsi geçen metinlerin olay kurguları ve zaman aralıkları dikkate alındığında, Hadım Kral Sin şumu leşir'in saltanatının en azından birkaç ay sürmüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu arada Sin şumu leşir ile Asur tahtının asıl varisi olan Sin şarru-işkun birçok kez bölge hakimiyeti için mücadele içerisinde olmuşlardır. Hatta her iki kralın Sippar ve Nippur gibi şehirlerde tesis etmeye çalıştığı egemenlik, git gellere bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Bu ortamdan en karlı çıkan ise kuşkusuz ki Nabopolassar olmuştur. Zira o, bu ortamdan faydalanarak bölgedeki gücünü artırıp doğru zaman geldiğinde harekete geçmiştir.

Kısa bir krallık macerasından sonra Sin şumu leşir'in akıbetinin nasıl sonuçlandığı hususunda belirsizlikler vardır. Örneğin Hayim Tadmor onun, Nabopolassar Destanı'nda mağlup olan Asurlu hadım olduğunu ileri sürmektedir.⁸³² Buna karşılık Rocío Da-Riva ise Sin şumu leşir'in, Nabopolassar Destanı'nda geçen hadım ile aynı kişi olduğunu ne tam olarak reddetmekte ne de kabul etmektedir. Gerçekten de bu durum üzerine net bir fikir beyan etmek güçtür. Çünkü Nabopolassar'ın ve Sin şumu leşir'in dost mu yoksa düşman mı oldukları sorusunun cevabı tam açık değildir. Ancak bu tarihlerde Sin şumu leşir taht mücadelesi verdiği için dolayı ikili arasında çekişmeli bir ilişkinin hasıl olması doğaldır.⁸³³

⁸²⁹ Rocío Da-Riva, “Sippar in the Reign of Sîn-sum-lišir (626 BC)”, *Altorientalische Forschungen*, V. XXVIII, S. 1, 2001, s. 40-41.

⁸³⁰ Hayim Tadmor, “Nabopolassar and Sin-shum-lishir in a Literary Perspective”, in: Stefan M. Maul (Ed.), *Festschrift Für Rykle Borger Zu Seinem 65. Geburtstag Am 24 Mai 1994 tikip santakki mala başmu*, Groningen 1998, s. 354.

⁸³¹ R. Da-Riva, a.g.m., s. 47.

⁸³² H. Tadmor, “Nabopolassar...”, s. 355.

⁸³³ Nadav Na'aman, “Chronology and History in the Late Assyrian Empire (631-619 B.C.)”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, V. LXXXI, S. 1-2, Tel Aviv 1991, s. 256.

Sonuç itibariyle Asur-etil-ilani'nin ardından Asur tahtına geçen Sin ūumu leūir'in kısa bir sũre sonra Asur tahtından inmesi, hem Sin ūarru-iūkun'u hem de Nabopolassar'ı rahatlatmıūtır. Nitekim Nabopolassar, Sin ūumu leūir'in ۆlũmũnden sonra kendi isyanını baūlatıp, MÖ 625 yılının baūında Sippar'ı Sin ūarru-iūkun'dan almayı baūarmıūtır. Diđer taraftan Asur tahtındaki çift baūlılıđın ortadan kalkmasıyla birlikte Sin ūarru-iūkun (MÖ 624-612), i ekiūmelerin olmadıđı bir ortamda tahtın rakipsiz ve tek hũkũmdarı olmuūtur.

Özetle Baū Hadım Sin ūumu leūir Asur kraliyet sarayında, etkinliđi ve gũcũ tartıūılmayacak boyutlara ulaūmıū bir hadımdır. Nitekim o, henũz kũcũk yaūtaki Asur-etil-ilani'nin Asur tahtına oturmasına yardım etmiū ve herhangi bir sıkıntı olmadan genç kralın ۆlkeyi sorunsuz yۆnetmesine imkũn vermiūtir. Asur-etil-ilani'nin ۆlũmũnden sonra ise, Sin ūumu leūir MÖ 626 yılında birkaç aylıđına da olsa Asur tahtına ıkmıūtır. Hem ivi yazılı metinler hem de sakalsız bir kralın tasvir edildiđi iki mũhũr, onun krallıđını dođrulamaktadır. O her ne kadar kısa bir krallık sũreci yaūamıūsa da, Eskiçađ Mezopotamyası'nda bir hadımın vasal statũ içerisinde olmadan hũkũmdarlık yaptıđının ilk ve tek ۆrneđidir.

3.5.3.7. Vekil Kral Mevzusu

Eskiçađda krallar karūılaūtıkları kۆtũ ve olumsuz ūeylerin ۆstesinden gelebilmek için kendilerinin yerine tahta baūka birisini geçirerek hem kendilerini tehlikelerden korumayı, hem de oluūabilecek sorunlardan en az hasarla çıkmayı amalamıūlardır. Bu tũr iūler için çođunlukla sıradan insanların tercih edilmiū olması, kriter olarak kimsesiz ve sorun çıkarmayacak kiūilerin ۆn planda tutulduđunu gۆstermektedir. Bu seilmiū vekil krallar arasında “*ūaris*” olarak ifade edilen ve dolayısıyla aile bađı olmayan bir hadım gۆrevli de vardır. Ancak bu vekil kralların hepsinin hadım olmadıđı da bir gerçektir.

Vekil kral uygulaması ilk olarak I. İsin Hanedanı'nın 9. Hũkũmdarı Erra-imitti (MÖ 1868-1861) Dۆnemi'nde meydana gelmiūtir. Erra-imitti sarayında çok sıcak bir çorba içtiği için beklenmedik bir ūekilde rahatsızlanınca, Enlil-bani (MÖ 1860-1837) isimli bir bahçıvan kralın yerine vekaleten tahta çıkarılır. Ancak kral iyileūemeyince bu vekil gerçekten tahta kalmıūtır.⁸³⁴ Aslında bu tũr vekil kralların tahta kaldıkları sũre sınırlı olup, olumsuz durumlar ortadan kalktıktan sonra meūru kral tahtına geçer, vekil ise ۆldũrũlũrdũ. Burada sonun biraz farklı olduğu gۆrũlse de, vekil kralın akıbeti bellidir.

⁸³⁴ Albert Kirk Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Winona Lake Indiana 2000, s. 48.

Bu tarihten sonra vekil kralın izlerine ilk kez MÖ 13. yy itibariyle Hititler’de rastlanılmaktadır. Bunun dışında bu tür bir vekili bulmak için Yeni Asur Dönemi’ne kadar gitmek gereklidir. Bu dönem metinlerinde “*vekil krala*” ithafen Sumerce “*NĠG.SAG.ĠLA(U)*” Akadca “*šar pūhi*” kelimesi geçmektedir.⁸³⁵ Nitekim Kalhu metinlerinde MÖ 782 yılına tarihlenen bir vekil kralın Asur tahtına oturduğuna dair bir bilgi mevcutsa da, konunun detayları bilinmezliğini korumaktadır. Yine Asarhaddan Dönemi’nde altı, oğlu Asurbanipal Dönemi’nde ise en az iki vekil kralın varlığı tespit edilebilmektedir.⁸³⁶

Kralın ve veliahtın yaşamını korumak amacıyla yapılan kehanetlerde tespit edilmiş ön belirtiler ölümü kesin ya da çok yakında gösterdiğinde, bir vekil bulunması elzem bir hal alıyordu. Buna göre çok sayıda farklı ön belirti olmakla birlikte bunlardan bir tanesi de ay ve güneş tutulmalarıdır. Öyle ki, Asarhaddan’ın baş kâhini Adad-šumu-uşur, Tebet ayının (Aralık veya Ocak) 14. gününde Ninova’ya gelip, Baş Hadım Aššur-naşir, Sasî ve Urad-Ea ile buluşmuş ve vekil kralın ay tutulması gerçekleşmeden evvel Asur tahtına oturması gerektiği konusunda onları bilgilendirmiştir. Keza MÖ 671 yılında meydana gelen bir ay tutulması esnasında Asur kralının öleceği ve Mısır kralının da yenileceği öngörülmüştür. Gerçekten de Mısır kralı yenilmiş ve Asur kralı da ölümünü tahtta vekil kral geçirerek önleyebilmiştir. Vekil kralın tahta kaldığı süre, tutulmanın ve olumsuz etkilerinin son bulacağı zamana kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında vekil kral, kral gibi davranmakta ve onun giysilerini giymektedir. Vekil kralın saltanat süresi bazen 1 gün ile 20 gün arasında bazen ise üç ay sürdüğü olmuştur. Tabi ki sonrasında bu vekil kral öldürülmektedir. Bu arada meşru kral ise halk içinde görünmemekte ve kendini olayın gerçekleştiği ortamdan tamamen izole etmektedir.⁸³⁷

Meşru kralı her türlü kötülükten korumak amacıyla benimsenen bu gelenek neticesinde, Yeni Asur Devleti Dönemi’nde en azından sekiz vekil kral Asur tahtına oturma fırsatı bulmuştur. Ancak bu sekiz vekil kralın tamamı hakkında bilgi sahibi olunamasa da, bunlardan biri yöneticinin oğlu, diğeri ise bir hadımdır. Bu hadım görevlinin tam tarihi belli olmamasına rağmen, Yeni Asur Dönemi savaş hazırlığını içeren bir ritüel metninde geçmektedir. Heinrich Zimmern bu ritüel hakkında şu detayları

⁸³⁵ J. Bottero, *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çevirenler: Mehmet Emin Özcan, Ayten Er, Ankara 2012, s. 162.

⁸³⁶ Michael Roaf, *Atlaslı Uygarlıklar Ansiklopedisi 9, Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Zülal Kılıç (çev.), İstanbul 1996, s. 189.

⁸³⁷ J. Bottero, *Mezopotamya.....*, s. 169.

vermektedir: “*Bu ritüel esnasında düşmanı temsilen içyağundan küçük bir heykel hazırlanır ve onun kafası düşmanın bozgunundan sonra kaçışını ifade etmesi için arkaya çevrilirdi. Daha sonra ise kralın adıyla anılan, onun kıyafetlerine [bürünmüş], kralın şarişlerinden biri Šamaš’ın huzurunda büyüleri söylerdi.*”⁸³⁸ Anlaşılacağı üzere bu ritüel savaştan galip ayrılabilme adına gerçekleştirilmiştir. Zimmern bu metinde geçen *šariš* kelimesine şüpheyle yaklaşmışsa da, onun hadım olabileceğini düşünmektedir. Öte yandan Jean Bottero bu konuda Zimmern’i kaynak olarak kullanmasına rağmen aynı kelimeyi saray hizmetkârları olarak yorumlamıştır. Keza A. Leo Oppenheim da, bir hadımın vekaleten bile olsa kral olamayacağını düşünerek Asur kralının yerini bir hadımın almasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁸³⁹ Ancak daha önce de açıklandığı üzere Sumerce *LÚ.SAG* Akadca *ša rēši* ve ritüelde geçen *šariš* terimlerinin manası hadımdır. Ayrıca Hadım kral Sin şumu leşir’in kısa bir süre de olsa Asur tahtına oturmuş olması, Oppenheim’in iddiasını geçersiz kılmaktadır. Ancak belirtmekte fayda vardır ki, Baş Hadım Sin şumu leşir’in durumu vekil krallardan farklıdır. Zira o kral olmazdan evvel önce küçük yaşta Asur-etil-ilani’nin bir nevi naipliğini yapmış, daha sonra Asur tahtına oturmuştur. Dolayısıyla Asur-etil-ilani’nin yerine değil, ondan sonra gelmiştir. Ayrıca baş hadımın saltanatıyla vekil kralların taht üzerinde geçirdikleri süre tam manasıyla bir benzerlik göstermemektedir. Keza Yeni Asur Devleti Dönemi metinlerinde Baş Hadım Sin şumu leşir’in vekil kral olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Bu anlatılanlar doğrultusunda onun vekil kraldan ziyade meşru kral olarak Asur tahtına oturduğu zaten kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan hadımların, Asur devleti bünyesinde nerelere kadar yükselmiş olduklarını tekrardan açıklamaya gerek yoktur. Zaman zaman kraliyet karşıtı davranış ve eylemlerin içinde yer almışlardır. Lakin Asur kralları, soylarının olmayışından hareketle onları en sadık ve güvenilir kişiler olarak görmüştür. Aynı şekilde vekil kral olacak kişinin de kralın kıyafetlerini giymesi ve kral gibi davranması, her ne kadar sonunda ölüm de olsa herkese bahşedilecek bir şey değildir. Bu sebeple vekil krallık yapacak kişinin güvenilir insanlar arasından seçilecek olması, bu görev için hadımları birer tercih unsuru yapmış olabilir.

⁸³⁸ Heinrich Zimmern, *Beiträge zur Kenntnis der Babylonischen Religion*, Leipzig 1901, s. 172-173.

⁸³⁹ A. L. Oppenheim, a.g.m., s. 332.

3.5.3.8. Hadımların Aile Bağları ve Etnik Kökenleri

3.5.3.8.1. Aile Bağları

Hadımların aile bağlarına dair bilgiler, III. Adad-nirari Dönemi'nden (MÖ 810-783) itibaren başlamaktadır. Öyle ki, bu döneme tarihlenen bir arazi satış belgesinden anlaşıldığına göre Sin ētir, kâtiplik ve yöneticilik yapan Hadım Bēl-tarši-ilumma'nın kardeşidir. Sin ētir de, tıpkı kardeşi gibi bir hadımdır.⁸⁴⁰ Daha önce de bahsedildiği üzere bu iki hadım arasındaki bağı, kendilerine ait silindir mühür yazıtlarında da görmek mümkündür. Nitekim Sin ētir kendi adını taşıyan mühür yazıtında, kâtip ve aynı zamanda Kalhu valiliği yapan Bēl-tarši-ilumma'nın kardeşi olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴¹

III. Adad-nirari'nin baş hadımın hadımı İlu-eppaş ile kralın hadımı Šamaš-kumu'a arasında gerçekleşen bir satış sözleşmesinde de, bu iki hadımın aile yapısına yönelik şu ifadeler geçmektedir: “*Gelecekte her kim İlu-eppaş, onun erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, herhangi bir akrabası veya bir hadım ya da diğer yöneticiler, Šamaš-kumu'a'ya, onun erkek kardeşlerine, erkek kardeşlerinin oğullarına karşı bir iddiada bulunur ve dava açarsa Kalhu'da yaşayan Ninurta'ya 1 mina altın ve 1 mina gümüş sunacaktır. Ayrıca o (anlaşmaya uymayan), Aššur'a 4 beyaz at, Nergal'a ise 4... at adayacaktır. Yine o, Sin'in huzurunda en büyük oğlunu, Bē[lat-x]'in huzurunda ise en büyük kızını yakacaktır.*”⁸⁴² Normalde hadım olmayan iki kişi arasında gerçekleştirilen satış sözleşmelerinde bile anlaşmayı bozmaması gerekenler sıralanırken hem alıcının hem de satıcının oğlundan bahsedilmektedir. Ancak bu metinde alıcının ve satıcının kardeşlerinden ve yeğenlerinden bahsedilmesine rağmen her ikisinin de çocuğuna dair bir ifade yoktur. Söz konusu metindeki bu eksikliğin sebebinin ise İlu-eppaş ve Šamaš-kumu'a'nın hadım olmasından kaynaklanmış olacağına inanılmaktadır.⁸⁴³ Ayrıca anlaşmayı bozan tarafın ödemekle yükümlü olduğu ağır yaptırımlar, söz konusu bu anlaşmanın ne kadar ciddiye alındığını gösterdiği gibi olası bir caymanın da tamamen önünün kesilmek istendiğine işaret etmektedir.

Tıpkı yukarıda ifade edildiği gibi Asur kralı Asarhaddan'ın hadımı Nabû-duru-kuşur'un bir hizmetçi satışını anlatan SAA 6, 228 numaralı metinde de, hadımın sadece kardeşlerine ve yeğenlerine atıf yapılmaktadır. Metnin içeriği şu şekildedir: “¹⁾ *Satılmakta olan kadının sahibi, Hadım Nabû-duru-kuşur'un mührü.* ³⁾ *Nabû-duru-kuşur'un*

⁸⁴⁰ J. N. Postgate, *a.g.e.*, s. 14.; M. Groß-R. Pirngruber, *a.g.m.*, s. 169.

⁸⁴¹ Z. Niederreiter, *a.g.m.*, s. 122.

⁸⁴² J. N. Postgate, *a.g.e.*, s. 48-49.

⁸⁴³ M. Nissinen, *a.g.m.*, s. 231.

hizmetçisi Mullissu-duru-uşur —⁵⁾ Silim-Aşşur sözleşme imzaladı ve onu 1/2 mina gümüş karşılığında Nabû-duru-kuşur'dan satın aldı. ⁷⁾ Parası tamamen ödendi. Herhangi bir iptal, dava veya anlaşmazlık geçersizdir. ¹⁰⁾ Gel[ecek]te, herhangi bir zamanda Nabû-duru-kuşur, [veya onun erkek kardeşleri, veya] ye[ğenleri] [sözleşmeyi bozarsa] ve şikâ[yette bulunur veya dava açarsa], (gerisi tahrip olmuş).” Aynı şekilde Asurbanipal Dönemi metinlerinde kralın hadımı Ninuau ile Arbayu arasında imzalanan anlaşmanın anlatıldığı SAA 14, 21 numaralı metinde de Ninuau'nun, sadece erkek kardeşlerinden ve yeğenlerinden bahsedilmektedir. Yine Asurbanipal Dönemi'nde tüccar ve faizcilik yaptığı anlaşılan Şamaş-şarru-uşur (MÖ 660-618) da, bir anlaşma metninde kendisi, erkek kardeşleri ve yeğenleriyle birlikte geçmektedir.⁸⁴⁴

Buraya kadar ifade edilen örnekler, hadımların sadece erkek kardeşleri ve yeğenleri üzerinde durmaktadır. Öte yandan bir başka metinde ise Asurbanipal Dönemi'nde ordu komutanlığı yapan Hadım Bel-ibni'nin kardeşi ve yeğenin dışında babasından da bahsedilmektedir. Babası Nabû-kudurrî-uşur, büyük kardeşi Bēlşunu ve kız kardeşinin oğlu Muşēzib-Marduk, onun isimleri bilinen üç aile ferdidir.⁸⁴⁵ Diğer hadımlarda görülmeyen bir şekilde Bel-ibni, yeğenini karakol komutanlığı gibi önemli bir göreve getirmiştir. Bel-ibni'nin yeğenini doğrudan bir göreve atayabilmesi, hem onun sahip olduğu gücün derecesine göstermekte hem de daha önce hadımlarda hiç karşılaşmadığımız bir şekilde aile bağlarını tamamen koparmadıklarına işaret etmektedir.

Bahsi geçen metinlerin hepsinde hadımların kardeşlerine ve kardeşlerinin çocuklarına değinilmesi, tesadüfi bir durum olmayabilir. Bu kişilerin hadım olmalarından dolayı herhangi bir şekilde çocuk sahibi olamayacakları düşünüldüğünde, bu şekilde davranmalarının sebebi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu metinlerde bahsedilen hadımların, erkek kardeşleriyle arasındaki ilişki, biyolojik temelli olabilir. Zira Asur toplumundaki hadımların önemli bir kısmı savaş esirleri arasından sağlansa da, Asurlu aileler arasında çocuklarının önemli konumlara gelebilmesi için hadım edilmesine müsaade gösterenler de vardı.⁸⁴⁶ Nitekim Bēl-tarşi-ilumma ve Sin ētir gibi iki hadım kardeşin varlığı, böylesi bir ihtimalin gerçekleşmiş olabileceğine dair bir fikir vermektedir. Çünkü hem Bēl-tarşi-ilumma hem de kardeşi Sin ētir, hadım olmalarının kendilerine sağladığı avantajla, kâtiplik ve Kalhu yöneticiliğine kadar yükselme başarısı

⁸⁴⁴ I. Peled, *a.g.e.*, s. 223.; M. Groß, *a.g.e.*, s. 228.

⁸⁴⁵ M. Groß-R. Pirngruber, *a.g.m.*, s. 165.

⁸⁴⁶ A. K. Grayson, *a.g.m.*, s. 95.; K. Deller, *a.g.m.*, s. 305-306.

göstermişlerdir. Bu bakımdan bahsi geçen ihtimalin doğruluğu kabul edildiği vakit, hadımlığın aile içine ne kadar sirayet edebildiği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında yukarıdaki anlaşma metinlerinde bahsi geçen hadımlar, çocuklarının iyi mevkilere gelmesini isteyen Asurlu ailelerin evlatları olabilir. Bu da metinlerde bahsedilen kardeşlerin, biyolojik olarak da kardeş olma durumunu ortaya çıkarır. Ancak bu görüşü destekleyebilecek bir bilginin olmayışından dolayı, bu durum şu an itibariyle bir varsayımdan ibarettir.

Diğer taraftan hadımların aile bağları konusunda ele alınabilecek bir başka örnek ise onların evlenmesi ve evlat edinmesidir.⁸⁴⁷ Hadımların evlat edindiklerine dair birkaç örnek vermek mümkünse de⁸⁴⁸ evlendikleri hususu tam olarak net değildir. Ancak S. Yalçın, J. Assante ve A. K. Grayson, hadımların bir kısmının evlendiğini iddia etmektedirler. S. Yalçın bu konuda K. Deller'in "*The Assyrian Eunuchs and Their Predecessors*" adlı eserine atıf yapsa da, Deller bu çalışmasında böyle bir bilginin varlığından bahsetmemektedir. J. Assante ise bu bilginin kaynağı olarak A. K. Grayson'un "*Eunuchs in Power Their Role in the Assyrian Bureaucry*" adlı eserini işaret etmektedir. Yani anlaşılacağı üzere hadımların evlenebildikleri tezini ortaya koyan kişi A. K. Grayson'dur. Onun böyle bir görüş bildirmesinin dayanak noktası ise diğer toplumlarda (Çin, Bizans, Pers ve Osmanlı) hadımların evlenmesine müsaade edilmesidir. Grayson, bu uygulamanın söz konusu toplumlardaki varlığından hareketle, Asur Devleti tarafından da benimsenmiş olabileceğini öne sürmektedir.⁸⁴⁹ Ancak Grayson'un bu düşüncesi bir varsayımdan ibarettir. Zira Asur hadımlarının evlenmiş olabileceklerine dair doğrudan bir bilgi mevcut değildir.

Buna karşılık hadımların evlat edindikleri yönündeki bilgiler ise ilk olarak Asur kralı Asurbanipal'in baş hadımı Nabû-şarru-uşur'a aittir. Daha önce de bahsedildiği üzere Nabû-şarru-uşur, Asurbanipal'in övgüsünü mazhar olmuş ender hadımlardan biridir. Asur kralı bir hadıma tanınabilecek her türlü ayrıcalığı ona ve hatta onun evlatlarına lütfetmiştir. Bahsi geçen SAA 12, 26 numaralı metnin ilgili kısımlarının muhtevası şöyledir: "...^{r 9)} (Krallık için) Aşşur'nun aday gösterdiği oğullarım, krallarım arasından [gelecekteki herhangi bir prens], [onlara ve çocuklarına] iyilik yapın ve iyilik gösterin. [Onlar dosttur ve] efendinizin, kralın [göz]deleridir. [Ve onlardan biri], [krala,

⁸⁴⁷ S. Yalçın, a.g.m., s. 126.

⁸⁴⁸ G. Galil, a.g.e., s. 303.

⁸⁴⁹ A. K. Grayson, a.g.m., s. 97.

efendisine karşı] suç işlerse veya Tanrı aleyhine [elini kaldırırsa], düşmanca bir muhbirin sözüne gitme, [ancak ar]aştır ve bu ifadenin doğru olup olmadığını tespit et. Mühre karşı ihmalkâr [bir biçimde] davranmayın, fakat suçuna göre [ona] ceza verin” Metinde “[onlara ve çocuklarına]” diye ifade edilen grup, Asurbanipal’in baş hadımı Nabû-šarru-uşur’un ailesi olmalıdır.

Yine Asurbanipal Dönemi’nde tüccarlık ve faizcilik yaptığı anlaşılan Hadım Şamaş-šarru-uşur, iş yaptığı kişilerin borçlarına karşılık zaman zaman onların çocuklarını satın alıp evlat edinmiştir. O tıpkı bir kadın ve oğlunu aldığı gibi 16 *şegel* gümüş karşılığında Kuşçu Matī’-il-ilā’ī’nin kızı Gallussu’yu da satın alarak evlat edinmiştir.⁸⁵⁰ Ayrıca Asur’da özel arşivi olan ve hadımlığı noktasında kesinlik olmayan başka bir memurun da, bir erkek çocuğu evlat edindiği bilinmektedir.

Öte yandan Asur’daki zanaatkâr ve çeşitli iş erbablarının özel arşivlerine bakarak evlat edinmelerin, profesyoneller arasında daha az yaygın olduğu görülmektedir.⁸⁵¹ Bu durumun ticaret özelinde sebebinin ne olduğuna dair fikir yoktur. Ancak eskiçağda ticaretin çoğunlukla aile şirketleri şeklinde gelişim göstermesinden hareketle aile içine yeni birini katmak istenmemiş olabilir. Tabiki bu durum hadım olmayan kişilerce yapılan evlat edinmeleri ifade etmektedir. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere hadımlar çeşitli şekillerle de olsa, hem erkek hem de kız çocuklarını evlat edinmişlerdir. Hadımların aile bağlarına dair bu kadar az bilgiye sahip olunmasının sebebi, üreme yetileri ellerinden alınan bu bireylerin gelecekle ve geçmişle bağlantılarının koparılarak krala tam sadakat göstermelerinin istenmesidir. Onlar da, saray tarafından kendilerine empoze edilen bu düşüncenin getirisiyle, aile olarak kralı ve kraliyeti bilmişlerdir.

3.5.3.8.2. Etnik Kökenleri

Her ne kadar hadımların aile bağları noktasında yeterince bilgiye sahip olunmamasına rağmen, Asur Devleti bünyesinde tespit edilebilen hadımların sayısı ve temini, bu durumun tam tersi bir nitelik taşımaktadır. Nitekim onların nereden ve nasıl temin edildikleri hususunda dört temel prensip vardır. Bu aşamada hadımların büyük bir kısmı tıpkı harem kurumundaki cariyeler gibi savaş esirlerinden sağlanmaktadır.⁸⁵² Öyle ki Asur krallarının kazandıkları savaşlardan sonra elde ettikleri ganimetler arasında kadın ve erkek esirlerin sayısı hiç de yabana atılacak bir seviyede değildir. Hatta pek çok Asur

⁸⁵⁰ M. Groß-R. Pirngruber, a.g.m., s. 169.

⁸⁵¹ M. Groß, a.g.e., s. 228.

⁸⁵² A. K. Grayson, a.g.m., s. 95.

kralı sarayının insan ihtiyacını büyük ölçüde bu şekilde gidermekteydi. Nitekim III. Tiglat-pileser (MÖ 745-727) kendisine ait bir kitabede Tire Krallığı üzerine gerçekleştirdiği sefer sonucunda Kral Hiram'ı büyük bir yenilgiye uğrattığından ve çok sayıda ganimeti Asur'a getirdiğinden bahsetmektedir. Asur kralının bu ganimetleri arasında hadımlar da vardır. Hadımların savaş ganimeti olarak Asur'a getirilme durumu pek çok Asurlu hükümdar tarafından uygulanmıştır.

Keza II. Sargon Dönemi'ne (MÖ 721-705) tarihlenen SAA 15, 1 numaralı metinde, Ru'yalı hadım Nabû-zeru-ibni isimli birinden bahsedilmektedir. Nabû-zeru-ibni, Asur kralının gerçekleştirdiği bir sefer sonrasında hizmetine aldığı hadımlardan sadece biridir. II. Sargon sonrası Asur tahtına geçen Sanherib (MÖ 704-681) ise, eski bir düşman olan Babil kralı Merodah-Baladan üzerine gerçekleştirdiği sefer sonucunda kazandığı sayısız ganimeti şu şekilde izah etmektedir: *“Babil kralı savaşın ortasında karargâhını terk ederek tek başına kaçtı ve canını kurtardı. Böylece onun savaş arabaları, atları, yük araçları ve teçhizatları benim elime geçti. Babil'deki sarayına büyük bir kutlama eşliğinde girdim. Babil kralının sahip olduğu sayısız ölçekteki altın ve gümüşü, son derece değerli olan taşları, malı-mülkü benim kontrolüme geçti. Yine bunun yanında kralın haremi, memurları, hadım hizmetçileri (mazziz pānī), müzisyenleri, zanaat sahibi bütün kadınları ve erkekleri kısacası kralın neredeyse sahibi olduğu her şeyi ganimet olarak sayıp, Asur'a sürgün ederek himayeme aldım.”*⁸⁵³ Görüleceği üzere Sanherib'in Asur'a getirdiği çok sayıdaki ganimetin içerisinde hadım hizmetçiler de vardır.

Yine Asarhaddan ve Asurbanipal dönemlerine ait pek çok metin de, savaş esirlerinin içerisinde çok sayıda hadımın Asur Sarayı'na getirildiğini dile getirmektedir. Nitekim iki Kuşiteli hadımın faaliyetlerinin anlatıldığı SAA 7, 47 numaralı metin de, bu konuda verilebilecek örneklerden biridir. Söz konusu metnin ilgili kısımlarının içeriği şöyledir:

i 1) O, “Kuşiteli⁸⁵⁴ hadım Dari-šarru, Kummuhlu Ahu-sapa olayı ile ilgili acil bir durum için geldi ve benden 1 gümüş talent aldı” dedi. i 6) Raşappa'nın vekilinin toplamı. i 7) O, “Kuşiteli hadım Dari-šarru, zorla 2 mina gümüş aldı (ve) borç belgesine 5 mina yazdı.” dedi. i 11) Lahiru'nun vekilinin toplamı. i 12) O, “Kuşiteli hadım Dari-šarru, 4 mina,

⁸⁵³ D. D. Luckenbill, *The Annals.....*, s. 24.

⁸⁵⁴ Kuş/Kuşite Krallığı, Nübya (Sudan)'da kurulmuş olup hakkında çok fazla çalışma yapılmamış bir eskiçağ toplumdur. MÖ 8. yy'da Mısır'da 25. Hanedanlığı kuran Kuşlar, Yeni Asur kralı Asarhaddan'ın MÖ 7.yy'da onları Mısır'dan sürgün ettiği zamana kadar orada yaşamışlardır.

gümüşünün [.....].” dedi. (kırık) ^{ii 1)} O, “Kireçtaşı sağlayıcısı Kişir-İssar, Kuşiteli hadım Şulmu-şarri’nin (hizmete) girdi; Şulmu-şarri bana bir kraliyet koruması gönderdi, ve zorla benden 20 mina gümüş aldı.” dedi. ^{ii 10)} Raşappa’nın vekilinin toplama.” Anlaşılacağı üzere metinde Dari-şarru ve Şulmu-şarri isimli iki Kuşiteli hadımın, kanunsuz işlere karıştığı yönünde bir iddia vardır. Ancak burada önemli olan husus bu iki hadımın kökenine dair bir bilginin mevcut olmasıdır.

Son olarak Asurbanipal ve kardeşi Šamaš-šumu-ukin⁸⁵⁵ arasında geçen taht mücadelesinden galip çıkan Asurbanipal, kardeşinin tüm haremiyle birlikte hadımlarını da kendi himayesine katmıştır. Söz konusu olayın anlatıldığı metnin ilgili kısmı şu şekildedir: “*Hain olan kardeşim Šamaš-šumu-ukin’in, kraliyet nişanesi, mücevherleri, tacı, haremi, hadım görevlileri (šūt rēši), savaş birlikleri, atlı birlikleri, görkemli savaş araçları kısacası onun sarayının sahip olduğu ne varsa kadın-erkek, genç-yaşlı her şeyi benim mülkiyetime geçti.*”⁸⁵⁶ Sonuç itibariyle hadımların temin edilme noktasında çoğunlukla savaş esirlerinin birincil kaynak olduğu ortadadır. Yukarda SAA metinlerinde ifade edilen hadımların da bu şekilde Asur Sarayı’na katıldıklarına şüphe yoktur.⁸⁵⁷

Savaş esirlerinin dışında hadımların temin edilmesi noktasında ikinci bir kaynak ise Asurlu ailelerin çocuklarıdır.⁸⁵⁸ Nitekim Asurlu aileler, çocuklarının daha iyi bir yaşama adım atabilmeleri için hadım edilmelerine müsamaha göstermiştir. Zira ailesinde iki veya daha fazla erkek çocuğu olan aileler için oğullarının hadım olması demek, daha önce de bahsedildiği üzere yaşam şartlarının olumlu yönde büyük değişim göstermesi manası gelmektedir. Birkaç erkek çocuğu olan ailenin, ya en küçük çocuğu ya da ikinci ve üçüncü çocukları hadım olmaktadır.⁸⁵⁹ Daha ziyade ekonomik durumları iyi olmayan Asurlu aileler, çocuklarının geleceklerini güvence altına alıp, onlara iyi bir yaşam sunabilmek için ödenmesi gereken bedeli kendileri değil çocuklarına ödetmişlerdir. Eğer bu durum bir mükafat ise onun mükafatını da kendileri değil, hadım olan oğulları almıştır. Her ne kadar Asurlu aileler çocuklarını hadım edilmesi doğrultusunda satmışsa da, hadım olan kişilerin alınıp satılma durumu çok rastlanılan bir

⁸⁵⁵ Šamaš-šumu-ukin’in hayatını nasıl kaybettiği hususu tam net olmamakla birlikte, Başkent Ninova’nın yağmalanması esnasında çıkan bir yangında, hayatını kaybetmiş olma ihtimali vardır. Hatta yangının büyüklüğünden hareketle Šamaš-šumu-ukin’in cariyelerinin ve hadımlarının da bu yangında hayatını kaybetmiş olabilecekları varsayılmaktadır.: Paul-Alain Beaulieu, *a.g.e.*, s. 216.

⁸⁵⁶ D. D. Luckenbill, *Ancient...*, s. 401.

⁸⁵⁷ M. Groß, *a.g.e.*, s. 221.

⁸⁵⁸ A. K. Grayson, *a.g.m.*, s. 95.; K. Deller, *a.g.m.*, s. 305-306.; S. Svärd, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁵⁹ K. Deller, *a.g.m.*, s. 305-306.

olay değildir. Yani kişi hadım edilmeden köle gibi alınıp satılsa da, hadım olduktan sonra satılma durumu metinlerde bahsi geçen bir konu değildir. Nitekim Serdar Yalçın, Yeni Asur Dönemi kayıtlarından hareketle hadımların köle gibi alınıp satılmadığını beyan etmektedir.⁸⁶⁰ Ancak Remanni-Adad tarafından bir *hadım* satın alınmasını anlatan SAA 6, 309 numaralı metin, bu konuda tam tersi bir durum taşımaktadır. Söz konusu metnin konumuzla alakalı olan kısmının içeriği şu şekildedir: “¹⁾ [Satılmakta olan] adamın sahibi Šamaš-[abu’a]’nın mührü, (silindir mühür baskısı) ³⁾ Šamaš-abu’a’nın hizmetkârı, Hadım Ahu-lamur – ⁵⁾ Asur kralı Asurbanipal’in baş savaş arabası sürücüsü Remanni-Adad, sözleşme imzaladı, ve onu [x mi]na gümüş[e] satın aldı. ⁹⁾ [Parası] [tamamen] ödendi. Bu ada[m satın alındı]. [Herhangi bir ip]tal, [dava veya anlaşmazlık geçersizdir]. (kırık) ^{r 1)} [...] Ninova’da bulunan İstar’ın [kucağına] [x gümüş ve (x) mina alt]ın yerleştirecek, one kat parayı sahiplerine iade edecektir. O, davasında itiraz eder ve başaramaz.....” Metinden Ahu-lamur isminde bir hadımın satıldığı anlaşılmaktadır. Lakin bu örneğin dışında başka herhangi bir kaynak olmayışından hareketle onların satılabildiğini iddia etmek gerçekçi bir davranış olmaz.

Bu ikisinin dışındaki hadım temin yöntemi ise SAA 8, 241 numaralı metinde de belirtildiği gibi hadım olarak doğan kişiler olmalıdır. Zira bu durum metinde şu cümlelerle ifade edilmektedir: “Eğer fallusunda veya vulvasında bir tuhaflık varsa... ve eğer fallusunda ve vulvasında bir şüphe varsa ve testisi yok ise...”. Anlaşılabileceği üzere metinde belirtilen cinsiyet türü hadımdır. Bu şekilde doğan hadımların sayısının ne boyutlarda olduğu noktasında herhangi bir bilgi olmasa da, diğer iki ihtimal ile karşılaştırıldığında sayılarının çok fazla olması beklenmemektedir. Ayrıca köle olarak satın alınan kişiler de, hadımlık müessesesinin insan ihtiyacını karşılayan bir başka koldur.

3.5.3.9. Hadımların Kimin Tarafından Gömülecekleri Konusu

Hadımların çoğunluğu kendilerine tanınan ihsanlardan ve imtiyazlardan da anlaşılacağı üzere iyi bir yaşam sürmüştür. Ancak her ne kadar ekonomik anlamda rahat bir hayat geçirmiş olsalar da, bu insanların defin “*kispu(m)*”⁸⁶¹ işlemlerinin kim tarafından yapıldığı hususu nispeten karanlıkta kalan bir durumdur. Normal şartlarda bir insanın oğlu veya oğulları üzerine düşen bu vazife, biyolojik açıdan çocuk sahibi olamayan hadımlar özelinde biraz farklı işlemiş olmalıdır. Öyle ki, kraldan başka bir aileye sahip

⁸⁶⁰ K. Deller, a.g.m., s. 306.

⁸⁶¹ Geniş bilgi için bkz: J. Black-A. George-N. Postgate, a.g.e., s. 161.

olmayan bu hadımların cenaze işlemlerinin nasıl gerçekleştiği üzerine sadece bir örnek vardır. Nitekim bu örnek, Asur kralı Asurbanipal'in (MÖ 668-630/627) baş hadımlığını yapan Nabû-şarru-uşur'a aittir.⁸⁶² Daha önce bahsedildiği üzere Nabû-şarru-uşur, sahip olduğu ayrıcalıklar noktasında hadımlar arasında ayrı bir yerededir. Sadık hizmetleri neticesinde Asur kralının sevgisini ve lütfunu kazanan bu hadımın defin işlemlerinin anlatıldığı SAA 12, 26 numaralı metnin ilgili kısmı şöyledir:

r 19) Baş Ha[dım] Nabû-şarru-uşur, sarayında son yolculuğuna iyi bir şöhretle gittiğinde, onu istediği yere gömmelisiniz ve o istediği yerde y[atmalı]. [Yattığı yerde] onu rahatsız etmemelisiniz ve [kötülük yapmak] için ona karşı elinizi kaldırmamalısınız. Çünkü o, kralın yani efendisinin lütfunu ve iyiliğini hak etmiştir. r 27) Onu rahatsız eden ve yattığı yerdeki mezarından çıkararak, kralı yani onun efendisini öfkelenendirir, Kral ona merhamet etmez ve o kötülük yapan kişiyi tapınak ve saraydan kovar. Tanrının ve kralın gazabı tarafından kanlı bir silah onu bekler. Onun gömülmesice bedenini köpekler parçalsın. r 32) Ne kral ne de prens bu tabletin sözlerini değiştirmemelidir. Gelecekte bir prens bu tabletin hükümlerini bir kenara atmamalıdır.”⁸⁶³ Nabû-şarru-uşur'a gömüleceği yeri seçebilme fırsatının verilmesi ve yattığı yerde hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecek olması, kral katında ona tanınan ayrıcalığın en önemli göstergesidir. Bunun yanında eğer onu (Nabû-şarru-uşur) huzursuz eden biri olursa da, bizatihi kral tarafından çok ağır bir şekilde cezalandırılacağı metinde net bir şekilde ifade edilmektedir. Yine bu metinden Asurbanipal'in sadık hizmetkârı Nabû-şarru-uşur'un cenaze işlemleriyle kralın doğrudan kendisinin alakadar olduğu anlaşılmaktadır.

Metinde anlatılanların bütün hadımlar için geçerli olup olmadığı noktasında hiçbir bilgiye sahip olunmasa da, onların cenaze işlemlerinin kraliyet tarafından yapılmış olması güçlü bir olasılıktır. Fakat hadımların tamamının yukarıda bahsi geçen şekilde bir törenle gömülmüş olması pek mümkün görünmemektedir. Ancak Asurbanipal tarafından Nabû-şarru-uşur'a istediği yere gömülebilme fırsatının verilmiş olmasından hareketle bazı kraliyet hadımlarının belirlenen ayrıcalıklı yerlere gömüldüğü varsayımında bulunulabilir.

3.5.4. Hadım Edilme Süreci ve Yöntemi

Aile bağları olmayan hadımlar, bu özelliklerinden dolayı sadık ve güvenilir saraylılar olarak kabul edilmişlerdir. Daha ziyade tek başlarına bir hayat sürdükleri ve

⁸⁶² Jacob L. Wright, a.g.m., s. 115.

⁸⁶³ K. Deller, a.g.m., s. 306.

önemli konumlara kadar yükselebildikleri için mevcut krala daha fazla bağlılık göstermişlerdir. Bu durumun mükâfatını da çeşitli üst düzey idareciliklere kadar yükselerek almışlardır. Ancak kraliyet bağı olmadan böyle önemli konumlara yükselmek hiç de kolay değildi. Zira saray içerisinde bu denli önemli konumlara yükselebilmemenin ön koşulu hadım olmaktan geçiyordu.⁸⁶⁴ Dolayısıyla siyasi makam uğruna erkeklik organlarından vazgeçen hadımlar belki de hayatlarında ulaşamayacakları bir hayata isteyerek hadım olarak yelken açmış oluyorlardı.

Kişinin isteyerek hadım olmasının dışındaki bir diğer hadım edilme sebebi, Orta Asur Kanunları'nın 15. ve 20. maddelerine de yansıdığı gibi bir suça karşılık cezai yaptırımdır. Başkalarıyla evli olmalarına rağmen zina yapan çiftten erkek olanına verilecek ceza, hadım edilmektir. Aynı şekilde hem cinsiyle birlikte olan bir erkeğin cezası da hadım edilmekten geçer. Öte yandan Yeni Asur Dönemi kayıtlarında da erkeklik ve kadınlık organına yönelik çeşitli söylemler bulmak mümkündür. Nitekim Asur kralı Sanherib, kendisine ait bir metinde Elam askerlerine yaptıklarını şöyle ifade etmektedir: *“Ovaları ot yerine onların testisleriyle doldurdum. Haziranda yetişen salatalık tohumları gibi onların özellerini kopardım ve kestim. Onların ellerini kestim.”*⁸⁶⁵ Sanherib'e ait bu bölümden ceza olarak erkek esirlerin penislerinin kesildiği veya koparıldığı anlaşılmaktadır. Keza Asarhaddan Dönemi'ne ait bir metinde şu ifadeler yer almaktadır: *“Köpekler ve domuzlar, Asur meydanında gözlerinizin önünde genç kızlarınızın göğüslerinden, genç erkeklerinizin fallusundan sürüklesin. Yeryüzü cesetlerinizi almasın ama mezar yeriniz bir köpeğin veya domuzun karnında olsun.”*⁸⁶⁶ Aynı metnin bir başka maddesi de şöyledir: *“Nasıl bir katırın yavruları yoksa, adınız, tohumunuz, oğullarınızın ve kızlarınızın tohumu topraktan kaybolsun.”*⁸⁶⁷

Hadımlığın üçüncü ve aynı zamanda dini sebebi ise Attis-Kybele Miti'nde Attis'in tanrıçaya yaranmak adına kendi cinsel organını elleriyle koparmasıdır. Bir inanç doğrultusunda gerçekleştirilen bu işlem, kişinin kendi kendini hadım etme durumuna güzel bir örnektir. Bu konudaki düşüncemizi desteklemesi bakımından İncil Mt 19:12'de hadımlar hakkında geçen şu sözler: *“Ana karnından öyle doğmuş olan hadımların ve insanların eylemi ile hadım olmuş olanların yanında dinsel açıdan kendini hadım edenler*

⁸⁶⁴ C. Ambos, a.g.m., s. 4.

⁸⁶⁵ D. D. Luckenbill, *The Annals...*, s. 46.

⁸⁶⁶ Simo Parpola-Kazuko Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, Helsinki 1988, s. 49

⁸⁶⁷ S. Parpola-K. Watanabe, *a.g.e.*, s. 51.

de vardır.”⁸⁶⁸ oldukça önemlidir. Bu üç örnekten de anlaşılacağı üzere hadımlık, siyasi makam mevki uğruna, cezai bir yaptırım şeklinde ve dini bir inanıştan ileri gelmektedir. Hadım olmak özgür bir karar, kendiliğinden bir hareket, ya da kendi başına hiçbir değeri olmayan ama yalnızca krallık söz konusu olduğunda anlam ifade eden kasıtlı bir seçimdir. Bu bakımdan hadımlığın yaygın ve son derece gelişmiş bir yapıya sahip olması, Asur Devleti Dönemi’ne tekabül etmektedir.

Diğer taraftan saray içerisinde valilik, ordu komutanlığı gibi pozisyonlarda karşımıza çıkan bu kişilerin nasıl bir hadım edilme işlemine tabi kaldıkları sorusunun cevabı, tam olarak netliğe kavuşmuş değildir. Bu noktada iki farklı yöntem tercih edilmiş olunabilir. Bunlardan ilki kişinin erkeklik organının kesilmesi veya testislerinin alınması şeklinde; diğeri ise yine aynı organları burma ve ezme şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. Öyle ki ezme ve koparma işlemi diğer seçeneğe kıyasla ölüm riskini daha az barındırdığı için bu seçenek akla daha mantıklı ve makul görünmektedir. Nitekim Orta Asur Devleti Dönemi Saray (Harem) Kararnameleri’nde de işlendiği gibi *mazziz pānī* ve *ša rēši* görevlileri, Asur haremine girişte hekim ve diğer görevliler tarafından denetimden geçirilirdi. Hadım olan bu kişilerin tekrardan kontrole tabi tutulup aralarında uygun şekilde hadım olmayanların tespit edilmesi sonrasında onlar, tekrardan hadım edilme işlemine tabi olurlardı. Böylece bu kişiler “*mazziz panuttu*” kategorisinde değerlendirilirdi. Normal koşullarda bir kişinin penisi veya testisleri kesildikten sonra hareme giriş esnasında yeniden bir kontrole girmesi pek anlaşılır bir durum değildir. Zira bu durumdaki bir hadımın kontrolünü gerektirecek bir şey de yoktur.

Öte yandan kişinin erkeklik organlarını ezerek ve burarak gerçekleştirilen yöntem, zaman içerisinde ikinci bir kontrolü gerektirmiş olabilir. Nitekim Hadımlık Müessesesi’nin gelişim gösterdiği pek çok toplumdan biri olan Osmanlı Devleti’nde de bazı hadım görevlilerin erkeklik organlarının geliştiği tespit edilince görevden azledilmişlerdir. Osmanlı padişahlarından II. Mahmut’a (1808-1839) sunulan bir takrirden aynen şöyle yazılmaktadır: “*Bâb-üs-saâdet-ül-aliyye neferatından Gebzeli İbrahim Ağa, Geyveli Ali Ağa, Rumelili Abdullah Ağa kullarına recüliyet ârız olmaktan nâşi....*” Burada geçen “*recüliyet*” kelimesi “*erkeklik, erkek olma*” manasına gelmektedir. II. Mahmut ise cevaben şöyle yazmıştır.: “*Manzûrum olmuştur, üç neferin beherine mahiye ellişer kuruş verilip mahalline masrafkaydoluna.*”⁸⁶⁹ II. Mahmut, hadım olan bu üç görevlinin erkeklik

⁸⁶⁸ K. Deller, a.g.m., s. 309.

⁸⁶⁹ Ç. Uluçay, a.g.e., s. 130.

organlarındaki gelişimin ardından onları çırağa yani bir nevi emekliye ayırmıştır. Bu örnekten de anlaşılabilceği üzere hadım edilme şekilleriyle bağlantılı olarak zaman içerisinde erkeklik organlarının tekrardan gelişim gösterdiği durumlar gözlenmiştir. Buradan hareketle eskiçağda da hadımların tekrardan kontrol edilmeleri Osmanlı Dönemi'yle benzer bir sürecin onlarda da yaşanmış olabileceğini düşündürmektedir. Keza İlan Peled da, bu kişilerin yalnızca kısmi bir hadım edilme işleminden geçirildikleri için erkeklik özelliklerinin tamamen yok olmadığını iddia etmektedir.⁸⁷⁰

Buna karşılık hem penisin kesilmesi hem de testislerin alınması, aşırı derecede ölüm riski taşıdığı için bu işlemin birlikte uygulanma ihtimali zayıf görünmektedir.⁸⁷¹ Örneğin Scholz, Afrika'dan getirilip Osmanlı İmparatorluğu'na satılmak üzere hadım edilen esirlerin sadece % 25'inin hayatta kaldığını belirtmektedir. Aynı şekilde eskiçağ toplumları özelinde hadım etmek üzerine cerrahi operasyonların yapılma ve bu operasyonların olumlu sonuçlanma ihtimali de oldukça azdır. Bu yüzden çoğu Asur hadımı, ölüm riskinin daha düşük olduğu dönemde yani, ergenlik çağından önce testisleri ezilerek hadım hale getirilmişlerdir.⁸⁷² Dolayısıyla hem eskiçağ hem de yakın dönem toplumları özelinde uygulanan bu işlem büyük olasılıkla tüm cinsel organların değil, sadece testislerin alınmasını içermiş olmalıdır. Böylece bu prosedür bireyin cinsel gelişimini önemli ölçüde etkilemişse de tamamen sonlandırmamış olmayabilir.

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle hadım etme yöntemi olarak benimsenen ikinci seçenek, ilkinde nazaran daha yaygın uygulanmış gibi görünmektedir. Aslında bu noktada en önemli mihenk taşı, bu işlemin hangi dönemde uygulanmış olduğudur. Zira hadım etme işlemi için en münasip zamanın, çocukluk dönemi olması yüksek bir ihtimaldir. Nitekim erken yaşlarda uygulanan bu kansız yöntemin, kişilerin hayatta kalma şanslarını daha da artırmış olması, çoğunlukla bu yöntemin benimsenmiş olabileceğine işaret etmektedir. Söz konusu dönemin şartları ve koşulları değerlendirildiğinde de, hadımlaştırma prosedürünün ergenlik öncesi dönemde yapılmış olması akla daha makul gelmektedir.

Öte yandan hadım edilen çocukların neredeyse tamamı, yabancı esirlerden ve köle olarak satın alınan erkeklerden oluşmaktadır. Asurlular bahsi geçen bu erkekleri hadım

⁸⁷⁰ I. Peled, *a.g.e.*, s. 285.

⁸⁷¹ Robert Biggs, "Medicine in Ancient Mesopotamia", *University of Chicago*, USA 2015, s. 100.

⁸⁷² A. K. Grayson, *a.g.m.*, s. 95.; K. Deller, *a.g.m.*, s. 306.

ederken daha ziyade “*malas/šu*” yöntemine başvurmuş olmalıydır.⁸⁷³ Bu terim hem CDA’da hem de CAD’da “*malāsu/šu*” şeklinde geçmekte olup “*koparmak*” manasına gelmektedir.⁸⁷⁴ Bu işlemin genç yaşta gerçekleşmiş olacağını savunanlardan biri de Julia Assante’dır. O, kısırlaştırma için ergenlik öncesi erkek çocukların bir araya toplandığını ve sonrasında hadım edildiklerini savunmaktadır. Hatta ona göre bu kişiler, Asur Sarayları’nda büyütülmüş ve devlet işleri için gerekli olan görgü kurallarını öğrenmişlerdir. Dolayısıyla küçük yaşta Asur Sarayı içine dahil olan küçük yaştaki bu çocuklar, zaman içerisinde Asurlu bir vatandaş haline gelmişlerdir.⁸⁷⁵ Hadımların ailelerinden ayrılması ve yeni statülerinin başlaması ise bir isim değişikliği ile daha da belirginleşmiştir. Hadım edilen kişiler devlet hizmetine girmeye hazır olduklarında, krala atıfta bulunan yeni bir isim alırlardı. Karlheinz Deller bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “*Hadım adlarını aldıkları andan itibaren babalarının soyunu da terk etmiş yani babalarının isimlerinin kimliğinden sıyrılmış sayılırlardı.*” Hadım edilmelerinin ardından kralın hayatını korumak üzerine kurulu yeni hayatlarının başlangıcı, öncelikle yeni bir isim alarak başlamaktadır. Hadımın yeni adı, kralın gücünün koruyucusu rolünü sık sık dile getirmektedir. Bunun en yaygın örneği “... *šarru-uşur*” yani “... *kralı korusun*” ifadesidir.⁸⁷⁶ Ayrıca Karlheinz Deller’in belirttiği gibi hadımlara “*Tanrı NN, kralı koru*”⁸⁷⁷ gibi yeni isimler de verilmiştir. Nitekim onlara verilen yeni isimlerinin manasına bakıldığında, hadımlar özelinde önemli olan şeyin “*kralı korumak*” olduğu net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Görünüşe göre isim verme şaşalı seremoninin bir parçasıydı. Bu seramonide yeni katılan kişiye hadım elbisesi giydirilir ve hançer verilirdi. Bunların yanı sıra küpe ve bilezikler gibi ziynetler de takılırdı. Bu kabul töreninden sonra ise “*acemi eğitimi*” başlardı. Bazı tahsis metinlerinde geçen *ša rēši tarbiu* (LU.SAG DIM₄) terimi de bu durumu doğrular mahiyettedir. Eğitimleri başladıktan sonra alt kademelerde olan hadımların mevkileri ve buna oranla sorumlulukları, saray idaresi veya ordu içindeki nihai konumları belirlenene kadar kademeli olarak arttırılırdı. Bu noktada onlara saray yöneticisi, şef aşçı, levazım memuru/subayı, kraliyet mezarları sorumlusu veya il valisi gibi unvanlar verilirdi.⁸⁷⁸

⁸⁷³ Gökhan Kağnıcı, “Eski Mezopotamya’da Cerrahi”, *Tarih Okulu*, Sonbahar 2008, S. 1, s. 94-95.

⁸⁷⁴ J. Black-A. George-N. Postgate, *a.g.e.*, s. 193; CAD, “m1”, s. 161.

⁸⁷⁵ J. Assante, *a.g.m.*, s. 70.

⁸⁷⁶ Jacob L. Wright, *a.g.m.*, s. 108.

⁸⁷⁷ J. Assante, *a.g.m.*, s. 69.

⁸⁷⁸ K. Deller, *a.g.m.*, s. 306.

IV. BÖLÜM

ESKİ ANADOLU TOPLUMLARINDA HADIMLIK MÜESSESESİ

1. Eski Anadolu Toplumlarında Hadımlık Müessesesi

Eski Anadolu toplumları özelinde Hadımlık Müessesesi'nin varlığı hakkındaki bilgilere ilk defa MÖ 1450-1200 yılları arasına tarihlenen Hitit İmparatorluk Dönemi'nde ulaşılsa da, hadımlığın varlığı bu tarihmeden daha eski olmalıdır. Zira Eski Anadolu toplumlarındaki harem kurumunun oluşum zamanı, hadımlığın bu toplumlardaki gelişimini daha öne çekmiş olmalıdır. Ancak metinlerde Hitit İmparatorluk Dönemi'nden önce “*LÚ.SAG*” unvanının kullanıldığına dair bir kanıt yoktur. Hatta Hitit Devleti'nin dışında hadımlıkla alakalı bilgi sahibi olunan başka bir MÖ 2. binyıl toplumu mevcut değildir. Bu yüzden hadımlık konusunda üzerinde durulacak en önemli Anadolu toplumu Hititler, zaman aralığı ise Hitit İmparatorluk Dönemi olacaktır.

Diğer taraftan MÖ 1. binyıla gelindiğinde ise “*hadım*” kelimesinin karşılığı olarak “*wasinasi/usinasi*” terimlerinin kullanıldığı yönünde bir görüş vardır.⁸⁷⁹ Aksi yönde iddialar varsa da Hawkins bu kelimelerin tercümesini hadım olarak yapmıştır. Onun bu konudaki en önemli dayanak noktası, hadımların dış görünüşünün ve fiziksel özelliklerinin aynısının “*wasinasi/usinasi*” sözcükleriyle ifade edilen insanlarda da olmasıdır.

Geç Hitit Beylikleri Dönemi'yle birlikte karşımıza çıkan bu kelimeler ilk önceleri “*uşak, köle, kahya*” manalarında değerlendirilmiş ve bir zaman sonra bu üç kelimenin arasına “*hadım*” kelimesi de eklenmiştir.⁸⁸⁰ Dolayısıyla Hawkins'in savunduğu görüşün çıkış noktası da buradan gelmektedir. Aslında bu görüşün en önemli dayanak noktası Geç Hitit Beylikleri Dönemi'ne ait birkaç kabartmada hadımların bilinen özelliklerini yansıtan betimlemelere rastlanmasıdır. Ancak bu kabartmaların sayıca az olması ve bu konuyu savunan bir iki metnin dışında herhangi bir kaynağın bulunmamasından dolayı,⁸⁸¹ hadımlık konusunda daha ziyade Hitit İmparatorluk Dönemi üzerinde durulacaktır.

⁸⁷⁹ J. D. Hawkins, a.g.m., s. 229.

⁸⁸⁰ J. D. Hawkins, a.g.m., 229.

⁸⁸¹ Bu konuda geniş bilgi için Hawkins'in yukarıda adı geçen makalesine bakınız.

1.1. Hitit İmparatorluk Dönemi (MÖ 1450-1200) Hadımlık Müessesesi

Hitit Devleti Dönemi metinlerinde hadım kelimesini ifade etmek için Sumerce “LÚ.SAG” terimi kullanılmışsa da, bu sözcüğün “hadım” manasına gelmediğini savunanlar da vardır. Nitekim hem Von Schuler hem de F. Starke, Hitit metinlerinde Sumerce “LÚ.SAG” şeklinde geçen kelimenin “hadım” olarak tercüme edilmesine karşı çıkmaktadır. Her ne kadar Schuler, bu şekilde ifade edilen kişilerin harem kurumuyla ilişkili olabileceklerini kabul etse de, Starke bu unvana sahip kişileri, prenslerin ve hükümdarların sınıflarına bağlı özel bir birlik olarak değerlendirmektedir.⁸⁸²

Diğer taraftan Hitit metinlerinde geçen Sumerce “LÚ.SAG”ın Akad dilindeki “ša rēši” ile eş anlamlı olduğunu ve bu terimin “hadım” manasına geldiğini savunanların sayısı da oldukça fazladır. Nitekim Güterbock başta olmak üzere J. D. Hawkins, Herbordt ve Pecchioli Daddi gibi bilim insanları Hitit metinlerinde geçen Sumerce “LÚ.SAG” sözcüğünün “hadım” manasına geldiği noktasında hem fikirdirler.⁸⁸³ Özellikle Hawkins’in bu grubu tanımlarken kullandığı ifadeler oldukça önemlidir. Zira o, Starke’nin yukarıda ifade ettiği görüşünün aksine bu kişilerin soylu bir grubun üyesi olmadıklarını düşünmektedir. Yine ona göre Sumerce “LÚ.SAG” unvanıyla ifade edilen bu hadım görevliler, tıpkı Mezopotamya toplumlarındaki hadımlar gibi önemli konumlara kadar yükselme başarısı göstermişlerdir.⁸⁸⁴ Bu yükselmenin en bariz görüldüğü ve hissedildiği devir ise hiç şüphesiz IV. Tuthalia Dönemi’dir.

Hadım kelimesinin karşılığı olarak kullanılan Sumerce “LÚ.SAG” ve Akadca “ša rēši” kelimeleri, Hitit kaynaklarında da kelimenin Sumerce versiyonuyla yani “LÚ.SAG” şeklinde geçmektedir.⁸⁸⁵ Nitekim II. Murşili’nin (MÖ 1321-1295) anallarından parçalanmış bir belge, tahrip olmuş bir “LÚ.SAG” ismi için en erken referanstır. Söz konusu bu metin kral II. Murşili’nin, Kantuzzili adındaki komutanını ve adı belli olmayan bir “LÚ.SAG”ı, Gaška bölgesinde bir yere askeri birliklerle ve arabalarla gönderdiğini anlatmaktadır.⁸⁸⁶ Ancak metnin detayı hakkında bilgi sahibi olunamadığı için “LÚ.SAG” unvanıyla ifade edilen kişinin kimliğine dair fikir yürütmek de pek mümkün değildir.

⁸⁸² J. D. Hawkins, a.g.m., s. 221-222.

⁸⁸³ Clelia Mora, “The LÚ^{MES} SAG at the Hittite Court”, *ISUMU*, V. XIII, İtalya 2009, s. 16.

⁸⁸⁴ J. D. Hawkins, a.g.m., s. 222.

⁸⁸⁵ C. Mora, a.g.m., s. 16.; A. K. Grayson, a.g.m., s. 90.

⁸⁸⁶ Remzi Tayfun Bilgin, “The LÚ.MEŞ SAG and Their Rise to Prominence”, in: Ronald I. Kim, Jana Mynářová, Peter Pavúk (Eds.), *Hrozný and Hittite The First Hundred Years, Proceedings of the International Conference Held at Charles University, Prague, 11–14 November 2015*, Brill, Leiden/Boston 2019, s. 437.

Her ne kadar III. Hattuşili Dönemi'ne (MÖ 1267-1237) tarihlenen birkaç mühürden “*LÚ.SAG*” unvanı hakkında bilgi sahibi olmak mümkünse de, bu konuda en detaylı bilgiye IV. Tuthalia Dönemi (MÖ 1237-1209) itibariyle ulaşılmaktadır. Öyle ki IV. Tuthalia Dönemi'ne tarihlenen mühürler ve çivi yazılı metinler, bu konuda büyük önem arz etmektedir. Özellikle kral IV. Tuthalia tarafından saray personellerinin (*LÚ.MEŠ SAG*) bağlılığını esas alarak çıkarılan kararname türü metinler, Hitit Devleti özelinde gelişim göstermiş olan hadımlığın temel kaynaklarıdır.⁸⁸⁷ Söz konusu kaynaklardan anlaşıldığına göre bu terimin çoğul hali de, tıpkı Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi “*LÚ.MEŠ SAG*” şeklindedir.

1.1.1. Hitit Kralı IV. Tuthalia Dönemi Hadımlık Müessesesi

Hitit kralı IV. Tuthalia Dönemi'nden (MÖ 1237-1209) yaklaşık 50 ile 60 sene ileriye gidildiğinde, o dönem Hitit tahtında oturan II. Muwattalli'nin (MÖ 1295-1272) bir erkek çocuğu olmadığı hatırlanacaktır. Bu yüzden II. Muwattalli'nin erkek kardeşi III. Hattuşili bir cariyenin çocuğu olan Urhi-Teššub'u (III. Murşili) Hitit tahtına oturtmuştur. Ancak daha sonra III. Hattuşili ve kendisinin tahta oturttuğu yeğeniyle arası açılmış olmalı ki, ikili arasında bir taht mücadelesi baş göstermiştir. Urhi-Teššub ve III. Hattuşili arasında siyasal iktidara sahip olmak için başlatılan bu mücadele, kısa zaman içerisinde ülkenin ileri gelenlerini iki ayrı grup haline getirmiştir. Böylece II. Muwattalli'nin soyundan gelenlerle, III. Hattuşili'nin soyundan gelenler arasında bölünmüş bir Hitit toplumu ortaya çıkmıştır. Netice itibariyle Hitit tahtına III. Hattuşili ve ondan sonra da oğlu IV. Tuthalia oturmuş, tahta hak iddia eden kraliyet ailesinin diğer üyeleri ise bir şekilde tahtan uzaklaştırılmıştır.⁸⁸⁸ Her ne kadar bu durum IV. Tuthalia Dönemi ve öncesinde Hitit Devleti'nin ne denli iç çekişmelerle meşgul olduğunu anlatmak için yeterli olsa da, söz konusu dönem itibariyle Hititler, dış düşmanları tarafından tam bir kısılcacın içerisine alındığı kritik bir dönemi de beraberinde yaşamaktadır. Öyle ki kuzeyde Gaşkalar devamlı isyan edip taşkınlık yaparken, güneyde ve batıda Arzava beylikleri de hiç rahat durmamaktadır. Diğer taraftan batıdaki Ahhiyava Devleti ise Hititlerin içinde bulunduğu bu ortamdan faydalanmanın planlarını uygulamaya koymakla meşguldü.⁸⁸⁹ Kısacası IV. Tuthalia Dönemi, aslında Hitit Devleti'nin kaos içerisinde olduğu bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Nitekim IV. Tuthalia'nın nasıl bir ruh hali içinde olduğunun anlaşılması açısından aşağıdaki pasaj oldukça açıklayıcı bir mahiyet taşımaktadır. IV.

⁸⁸⁷ R. T. Bilgin, *a.g.e.*, s. 324.

⁸⁸⁸ C. Mora, *a.g.m.*, s. 15.

⁸⁸⁹ E. Memiş, *a.g.e.*, s. 127.

Tuthalia, Seha Nehri Bölgesi'nin kralı olan Masturi'yi, tutarsız tavırlarından dolayı şu şekilde eleştirmektedir.: “*Masturi gibi davranmamalısınız: Muwattalli, Seha nehrinin kralı olan Masturi'yi götürdü ve ona kız kardeşi Massanuzzi'yi vererek onu kayınbiraderi yaptı. Onu Seha Nehri topraklarında kral yaptı. Fakat Muwattalli öldüğünde, Muwattalli'nin oğlu Urhi-Teššub kral oldu. [Babam] krallığı Urhi-Teššub'dan zorla aldı. Masturi ihanet etmişti. Onu ele götüren ve kayınbiraderi yapan Muwattalli olmasına rağmen, daha sonra Masturi, oğlu Urhi-Teššub'u korumadı ve babamın (III. Hattušili) safına geçti. Belki Masturi gibi davranır mısın?*”⁸⁹⁰ Metinden anlaşılacağı üzere Masturi, II. Muwattalli'nin yardımlarıyla Seha Nehri Bölgesi'nde kral olmuştur. Ancak o, II. Muwattalli'nin ölümü sonrasında onun oğlunu desteklemek yerine IV. Tuthalia'nın babası, III. Hattušili'nin tarafına katılmıştır. Masturi'nin güce karşı pozisyon alan bu ikircikli tutumu, IV. Tuthalia tarafından güvensizlik ve sadakatsizlik örneği olarak görülmüş ve eleştiri konusu olmuştur.

Anlatılanlardan hareketle böylesi bir ortamda uygulanacak en etkili yöntem öncelikle tahtı sağlama alma düşüncesi hasıl olmuş ve Hitit kralı IV. Tuthalia devlet mekanizması içinde yer alan görevlilerin mevcut krala kayıtsız şartsız sadakat göstermelerini sağlamakla işe başlamıştır. Hitit kralı bu doğrultuda “*beyler, prensler ve hadımlar*” ile sadakat ve bağlılık yeminleri yapmıştır.

Hitit kralı IV. Tuthalia (MÖ 1237-1209) tarafından yayınlanan ve “*talimat (bağlılık) yeminleri*” olarak adlandırılan CTH 255.1 ile CTH 255.2 numaralı metinler, Hitit İmparatorluk Dönemi hadımları (*LÚ.MEŠ SAG*) hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Sırasıyla *SAG 2* ve *SAG 1* olarak da bilinen bu iki metinden özellikle CTH 255.2 numaralı olanı (*SAG 1*), doğrudan hadımların bağlılık ve sadakat göstermelerine yönelik kayda alınmıştır.⁸⁹¹ Aslında hatırlanacağı üzere bu tür bağlılık sözleşmeleri sadece Hitit toplumuna has bir durum değildir. Nitekim daha önce de değinildiği üzere Asur, Babil ve Mari gibi toplumlar da, benzer bağlılık metinlerine ihtiyaç duymuşlardır. Konumuz özelinde IV. Tuthalia Dönemi'nde Sumerce “*BĒLU/EN^{MEŠ}*” (beyler), “*DUMU^{MEŠ}.LUGAL*” (prensler) ve “*LÚ.MEŠ SAG*” (hadımlar)⁸⁹² unvanlarını taşıyan

⁸⁹⁰ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 283.

⁸⁹¹ J. D. Hawkins, *a.g.m.*, s. 221.

⁸⁹² Hem CTH 255.1 hem de CTH 255.2 numaralı metinde Sumerce “*LÚ.MEŠ SAG*” şeklinde geçen bu terim, kimi çalışmada pek fazla tartışmaya mahal vermemek adına olsa gerek “*yüksek kademedeki saray görevlisi*” olarak değerlendirilmiştir. *LÚ.MEŠ SAG*ı “*yüksek dereceli bir saray görevlisi*” olarak değerlendirmek aslında işin kolayına kaçmaktan başka bir değildir. Zira buraya kadar olan bölümlerde izah

kişilerle gerçekleştirilen bu bağlılık metinleri ise Hitit Devleti açısından bir ilk değildir. Zira pek çok Hitit kralı içerikleri farklı da olsa, genel itibarıyla kraliyet üyelerini veya saray çalışanlarını kapsayan sadakat ve bağlılık sözleşmelerine gereksinim duymuştur. Ancak IV. Tuthalia Dönemi'nde direk hadımlar baz alarak çıkarılan CTH 255.2 (SAG 1) numaralı metin, bu özelliğiyle Hitit Devleti tarihinde şu an için ilk ve tektir. Dolayısıyla sadakat üzerine oturtulan “*talimat (bağlılık) yeminleri*” dönemin konjektörünü yansıtmaktadır.

1.1.1.1. Hitit Kralı IV. Tuthalia'nın Hadımlara Yönelik Talimatları ve Yemin Taahhüdü (CTH 255.1- 255.2)

Hitit kralı IV. Tuthalia devlet idaresinde rol alan “*beylerle*”, “*prenslerle*” ve “*hadımlarla*” CTH 255.1 (SAG 2) ve CTH 255.2 (SAG 1) şeklinde ifade edilen iki adet bağlılık metni imzalamıştır. IV. Tuthalia, bu metinlerde onların uymaları gereken kuralları ve onlar için belirlenen yasakları ifade etmektedir. Bu iki metinden CTH 255.2 numaralı olanı doğrudan “*hadım görevlilere*” yönelik ele alınmakla birlikte, CTH 255.1 numaralı metnin ise sadece bazı bölümleri hadımları kapsayan maddeler içermektedir. Nitekim 31 maddeden oluşan CTH 255.1 numaralı bağlılık metninin genel muhtevasına bakıldığında, IV. Tuthalia'ya bağlılık esastır.⁸⁹³ Kralı korumak, sıkıntı anında ona yardım etmek ve muhtemel komplolar hakkında kralı bilgilendirmek, söz konusu görevlilerin öncelikli vazifeleri arasındadır. IV. Tuthalia bahsi geçen maddelerde, kendi kardeşlerinin yanı sıra diğer kraliyet ailesi üyelerinin ona karşı komplo kurabilme olasılığından bahsedip, birkaç olası senaryodan örnekler verdikten sonra muhataplarını hiçbir şekilde sadakatsizlik içinde hareket etmeyecekleri konusunda yemin altına alır.⁸⁹⁴ Bu maddelerden 21, 23, 24, 25, 27, ve 30 numaralı olanları hadım saray görevlileriyle alakalıdır. Buna göre önemli bir kısmı tahrir olmuş 21. maddenin içeriği şöyledir.:

(21. madde):

“(36)[...] *saray görevlileri (hadımlar) ve onlar /sizin (için) (37)[... vü]cutlar ; (38)[...] altında / ile [...] alınmalıdır.*” Bu maddenin büyük bölümü okunamadığı ve kırık olduğu

edilmeye çalışıldığı üzere “*LÚ.SAG*” veya çoğulu “*LÚ.MEŠ SAG*” terimin hadımlara ithafen kullanılan bir sözcük olması, son derece makul ve gerçekçi bir yaklaşımdır. Bu bakımdan kral IV. Tuthalia Dönemi'nde kaleme alınmış olan bu iki metinde “*LÚ.MEŠ SAG*” şeklinde ifade edilen sözcüğün Türkçe karşılığı olarak “*hadım görevliler*” veya “*hadım saray görevlileri*” ibaresi kullanılacaktır.

⁸⁹³ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 283.

⁸⁹⁴ R. T. Bilgin, *a.g.e.*, s. 376.

için bir çıkarımda bulunmak pek olası değildir. Buna karşılık 23. maddenin içeriği ise daha detaylı bilgiler vermektedir.

(23. madde):

“(3-4) *Ve[ya] (eğer) siz (hadım saray görevlileri) kralın iç odasında (yatak odası)*⁸⁹⁵ bazı münasebetsiz durumları gözlemler ve onu bir başkasına ifşa ederseniz; (5-6) *veya bir görevli bir başka görevliden krala ilişkin iftira gibi kötü bir şey duyarsa, (7) ancak krala bildirmese; veya kral (8-9) birine bir emir verir, (ama) o, kralın sözünü değiştirir (çevirir) (ve) başka bir yalan anlatırsa; (10-12) veya kral birine kişisel bir meselesini söyler ve eğer kral komşu bir ülkenin kralı için bazı hadım saray görevlilerini gönderirse, (13) ama o, kralın sözlerini değiştirirse (çevirirse), veya o, bunları başkalarına (söylerse) (14-15) ya da kralın şahsiyeti hakkında (gizli şeyleri) yaymak için konuşursa, bu yemin altında alınmalıdır.*”⁸⁹⁶ Bu maddede kralın iç odasıyla anlatılmak istenen yer sarayın “harem” kısmı olmalıdır. Ayrıca hadımların burada yaşanan olayları gözlemleyip, yaşananları sızdırmamasına yönelik önlem alınmak istenmesi, o bölgenin güvenliğinin ve sorumluluğunun hadımlarda olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca harem içerisinde karşılaşılabilecek her türlü sorunun çözümünde hadımların görev aldıkları ortadadır.

Öte yandan tâbi olarak ilk önce sadece IV. Tuthalia'nın sonrasında ise çocuklarının, torunlarının tanınması gerektiğini konu alan 24. maddenin içeriği şu şekildedir:

(24. madde):

“(16-18) *Kralınızın öz kardeşlerini ve daha sonra kraliçeden doğan ya da kralın babasının ikincil bir eşinin oğlunu tanımayacaksınız. (19) Beylik için sadece kralınızı ve (ondan) sonra oğullarını (ve) torunlarını destekleyeceksiniz. (20-23) Sizi (hadım saray görevlileri), kralın kardeşlerine yemin ettiren yemin görevlisini terk etmelisiniz, ve yalnızca beylik için kralınızı ve onun oğullarını desteklemelisiniz; veya (eğer) kralın öz erkek kardeşleri veya bir ikincil eşinden olan oğlu, kan (dökmek) ya da isyan gibi (24) k[öt]ü bir şey yaparsa, (25) ve[ya] [o] bazı kötü olaylar hakkında ön bilgiye sahipse; (26-28) ve[ya] bazı prensler, hadımlarında içinde bulunduğu saray görevlilerine kötü (haince) bir konuyu yayarlarsa, ya da o, size çoktan [ya]ydıysa, ama siz (hadım saray görevlileri)*

⁸⁹⁵ İç oda şeklinde çevrilen bu kelime metinde “É.ŠÁ” sözcüğüyle ifade edilmektedir.: A. Ünal, *Hititçe...I*, s. 100. Ayrıca metinde kralın iç odasında görevli olan hadım hizmetkârlar, iç odasının erkeği (ŠÁ É.ŠÁ ŠA LUGAL) şeklinde ifade edilmektedir.

⁸⁹⁶ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 288-291.

bunu krala bildirmiyorsanız; ⁽²⁹⁻³²⁾ ve[ya] bazı prens (veya) kralın kardeşi, birkaç hadım saray görevlisini (kendi) [üy]esi yapar ve kralla ilgili bazı kötü ve [müna]sebetsiz [durumlar] yayarsa; fakat o, bunu krala [bildir]mezse, yemin altında alınmalıdır.”⁸⁹⁷

Anlaşılacağı üzere kral IV. Tuthalia, saltanatının bekasını sağlamak için maiyetinde bulunanlardan kendisine bağlılık göstermelerini istemiştir. Bu durum Hitit kralının içinde bulunduğu güvensizlik ortamında, idaresini sağlamlaştırmak adına atılmış bir adım olarak yorumlanabilir.

Kralın yanına yaklaşacakların kötülükten uzak, saf ve temiz olması gerektiğine dikkat çeken 25. maddenin içeriği ise şöyledir:

(25. madde):

“⁽³³⁻³⁶⁾ siz hadım saray görevliler kralın saf, temiz, lekelenmemiş şahsına yaklaşırsanız, [...] masumiyetinizden (temizliğinizden) emin olun. Ve eğer kötülük, bazı hadımlara bulaşırsa (etkisi altına alırsa), ⁽³⁷⁾ ve o kralın şahsına yaklaşırsa; bu yemin altında alınmalıdır.” Metinden de anlaşılacağı üzere kralın etrafındaki hadımların kötü ve olumsuz şeylerle bağlantılarının olması durumunda krala hiçbir şekilde yaklaşamayacaklarının altı net bir şekilde çizilmektedir. Ayrıca beyler, prensler ve hadım saray görevlileri kral hakkında kötü bir söz duyarsa, 23. ve 24. maddelerde de olduğu gibi krala rapor etmek ve bildirmek zorundaydı. Nitekim 27. maddenin konusu da bu duruma güzel bir örnektir:

(27. madde):

“⁽⁴³⁾Ve eğer kralın (bir) erkek kardeşinden, bir beyden, bir prensden, bir hadım saray görevlisinden... herhangi biri, ⁽⁴⁴⁻⁴⁵⁾kral ile ilgili kötü bir mesele duy[(arsa)], [ama (o)] bunu krala rapor etmezse, ve o şöyle [[söy]]lerse: ⁽⁴⁶⁾“[[doğru]]luk dışında [...] desteklemedim ve ⁽⁴⁷⁾destekle[(me)]yeceğim [...].Ancak, eğer [...] (bir yerde / bazen) ⁽⁴⁸⁾konu[(nu)n] dışında, onları bulmalarına izin verin. (Ama eğer) o, ⁽⁴⁹⁻⁵⁰⁾ [...], o zaman ben, aksine, ona taraf ol[mayaca]ğım.” (O) yemin altına [(alınmalıdır.)”⁸⁹⁸

Son olarak saray kadınlarıyla gizlice münasebet kurmanın yasak olduğunu ifade eden 30. maddenin muhtevası ise şu şekildedir:

⁸⁹⁷ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 290-291.

⁸⁹⁸ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 292-293.

(30. madde):

“(1) Siz, hadım saray görevlileri, [...]: (2) (Eğer) kral onları (sizi) bir kadın konusunda göndermişse (3-4) ve eğer bir görevli, bir başka görevliyi bir kadınla gizli⁸⁹⁹ bir şekilde görürse, fakat o, krala söylemez, (5) ve onu gizlerse, o yemin altına alınmalıdır.”⁹⁰⁰ CTH 255.1 numaralı metnin hadımlarla ilgili kısımlarını bu şekilde özetlemek mümkündür. Bu metinlerden de anlaşılacağı üzere Hitit kralı hadım saray görevlilerinden öncelikle kendisi, sonrasında ise oğullarını ve torunlarını desteklemesini talep etmekte ve bunu yemin altına almaktadır. Aslında bu durum CTH 255.2 numaralı metnin çok sayıda maddesinin üzerinde durduğu konudur. Bu bakımdan CTH 255.1. ile CTH 255.2 arasında genel manada bazı benzerlikleri olsa da, CTH 255.2 numaralı metindeki hedef kitle direk olarak *hadımlardır*.

LÚ.MEŠ SAG görevlilerine (*hadımlar*) yönelik ⁹⁰¹ kaleme alınan CTH 255.2 numaralı metin, 35 maddeden ve kısa bir açıklayıcı başlıktan oluşmaktadır. Metnin genel kapsamına bakıldığında kral IV. Tuthalia’ya ve onun soyuna bağlılık ve sadakat temasının ön planda tutulduğu görülecektir.⁹⁰² Ayrıca metinde hadım saray görevlilerinin krala karşı herhangi bir komplo veya suikast girişimi içinde olan herkese karşı tetikte olması, onların bir nevi “*casus*” ve “*ajan*” gibi hareket ettiklerine işaret etmektedir. Nitekim Hitit kralının bizzat hadımları bu iş için kullanması onlara ne kadar güvendiğini göstermekle birlikte, kralın şüpheli yaklaşımıyla çevresindekilere olan güvensizliğine de ışık tutmaktadır. Özetle bu faktörler, *LÚ.MEŠ SAG* görevlilerinin yani hadımların krala karşı mutlak koruma ve sadakat sağlayan bir grup olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bilgiler ışığında söz konusu metnin maddeleri teker teker ele alınacak olunursa:

A) IV. Tuthalia’ya ve onun soyundan gelenlere sıkı sıkıya bağlı kalınması gerektiğini anlatan 1.-3. maddelerin içeriği şöyledir:

(1. madde):

“(1) Büyük Kral Tuthalia şöyle (söyler): Ben kral oldum, (2-5) Bu yüzden siz hadımlar, kralınızın şahsına şu şekilde yemin etmelisiniz: ‘Kralımızı beylik (iktidar)

⁸⁹⁹ Metinde “*mazalla*” şeklinde ifade edilen bu kelime “*sabırlı, hoşgörülü ve gizlice*” manalarına gelmektedir.: A. Ünal, *Hititçe...I*, s. 441.

⁹⁰⁰ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 292-293.

⁹⁰¹ Bakınız Esmâ Reyhan, bu metinleri Türkçeye çevirmiştir.: E. Reyhan, *a.g.e.*, s. 213-218. Ancak bu konunun ele alınması aşamasında daha ziyade metnin transkrip edilmiş hali ve İngilizce çevirisi ön planda tutulmuştur. Ayrıca metinde 2. çoğul şahıs ekiyle yani “*siz*” olarak ifade edilen grup, *hadımlardır*.

⁹⁰² C. Mora, *a.g.m.*, s. 17.

konusunda koruyacağız, daha sonra kralımızın oğullarını ve torunlarını beylik (iktidar) konusunda koruyacağız.’ ”

(2. Madde):

“(6-7) Siz hadımlar ve [...] -adamlar: Kral size erişilebilir, (8) bu yüzden siz kralınızı korumalısınız, (benden) sonra kraliyet soyunu korumalısınız! (9-11) Kralın birçok erkek kardeşi var ve onların birçok ataları var. Hattuša ülkesi kraliyet soyuyla doludur. Hattuša’da Šuppiluliuma’nın soyu, (12) Muršili’nin soyu, Muwattalli’nin soyu (ve) Hattušili’nin soyu (13-14) çoktur, ve (fakat), krallık için başka hiçbir erkek tanımayacaksınız, (15-16) ve (benden) sonra yalnızca IV. Tuthalia’nın tohumlarını, sadece oğullarını ve torunlarını beylik için korumalısınız!”

(3. madde):

“(17) Eğer kralın başına bir kötülük gelirse- (18) Kral sonuçta birçok kardeşe (sahip)- (19-20) ve belki siz bile başka birini desteklersiniz, bunu yapabilirsiniz (21-23) ve şöyle konuşursunuz: “Kendimiz için kimi kral olarak destekleyeceğiz? Bu diğer adam aslında efendimizin oğlu değil midir?” Böyle bir ifade (24-27) yapılmamalıdır! Krallık için bundan sonra sadece kralın soyunu koru! Ama hiçbir şekilde [...]! (28-29) Siz hiçbir diğer erkeği desteklememelisiniz!”⁹⁰³

Bu üç metnin ortak özelliği kral IV. Tuthalia’nın ve soyunun Hitit tahtında güvenilir bir şekilde oturabilmesini sağlamak amacıyla hadımların yemin altına alınmasını konu almaktadır. Bu maddelerin içeriği tıpkı Yeni Asur Devleti Dönemi’nde hadımların da içinde olduğu saray personeliyle yapılan ve kraliyete sadık kalınmasını salık veren sadakat yeminleriyle oldukça benzerlik taşımaktadır. Ancak Yeni Asur Devleti Dönemi sadakat metinlerinde hadımlar hitap edilen grubun birkaç üyesinden biri iken, burada üzerinde durulan tek grup ise hadımlardır. Aslında bu durum CTH 255.2 numaralı metnin temel özelliğidir.

B) 4’den 8’e kadar olan maddelerin belli kısımları tahrip olduğu için hangi konuda kaleme alındıkları anlaşılamasa da, bu maddelerin içerikleri şu şekildedir:⁹⁰⁴

⁹⁰³ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 297.

⁹⁰⁴ Bu dört madde için bkz.: J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 298-299.

(4. madde):

“(23⁾ Bir başkası [... için] [...] (24⁾ sözlerin/meselelerin altında [...] (25⁾ O, [...] (26⁾ kralın iradesine göre [...] (27⁾ kimse istememeli! [...] (28⁾ kim için olursa olsun [...] (29⁾ ve kral için [...] (30⁾ bir hendek / çukur [...] (31⁾ ve o diğer kişilere... (32⁾ [...] [bazılarını...] yapmamalı!”

(5. madde):

“(33⁾ Eğer bir [görevli...] (34⁾ iyi [... söylese]: (35⁾ “altındaki ile [tekrar] [...altta].” [Bir kral için...] (36⁾ [...] [onu altındaki ile [tekrar] [...altta] değil, (37⁾ o zaman yemin altına [alınmalıdır].”

(6. madde):

“(4⁾ Kralın sözü / meselesi [...] (5⁾ [...] aldatan olma[ma]lınız! (6⁾ [...] saraydan (7⁾ [...] bir bey (veya) bir prens için [...] (8⁾ kralın iradesine karşı [...] (9⁾ mutlaka korumalısınız! Bir başkasına [...] yapmamalı [...]!”

(7. madde):

“(15⁾ [...] sen (16⁾ [...kr]al, kralın damatları (17⁾ [...] ayrıca [...] -adam, (18⁾ yapmalısınız [...]. Fakat eğer (19[’] - 20⁾ [...] söz/mesele [...] (birkaç satırlık boşluk).”

(8. madde):

“(54⁾ [...] O [...] (55⁾ [...] O, yapmalı [...].”

C) Kralın verdiği bir sırrın ölünceye kadar saklanması gerekliliğini anlatan 9. maddenin içeriği şu şekildedir.:

(9. madde):

“(56[’] - 57⁾ [veya] eğer ben [kral], bazılarına [güven içinde bazı konuları] söylersem ve ben (58[’] - 59⁾ ona gizlilik için yemin ettirirsem: “Bunu kimseye söyleme” (dersem) (60[’] - 62⁾ ve onun son günü ölüm onu alıp götürmeden o, yine de onu ifşa ederse o vakit bu onun için yemin altında bulunsun.”⁹⁰⁵ Metinden de anlaşılacağı üzere kral tarafından kendisine bir sır verilen kişi, bu sırrı ölünceye kadar hiçbir şekilde söylememelidir. Nitekim sır, ifşa

⁹⁰⁵ J. L. Miller, a.g.e., s. 299.

edilmemesi gereken bir şey olması dolayısıyla teminat altına alınma gereksinimi duyulmuştur.

D) Belirli kısımları kırık olduğu için hangi konuda yazıldığı tam olarak anlaşılamayan 10. maddenin içeriği şöyledir.:

(10. madde):

“(1) [...] kral belki...] (2-3) O, der ki “Orada... (ve o)...) gitti, (4-5)[ve...] yapmak için [... oldu...] ona.” (6) [...] bu konuş]ma (ifade) yapılmamalı! (1'-2') [Oysa] o, konuyu [kimsey]e söyle[meme]li! (Bu) yemin altına alınmalıdır.”⁹⁰⁶ Gerçekten de maddenin konusu net olmamakla birlikte, muhtemelen içerik olarak bir önceki maddeyle paralellik göstermektedir.

E) Kralın yakınında yer alan hadımlar duymamaları gereken bir şey duyduklarında, bunu ölünceye kadar kimseye söylememelidir. Nitekim bu konuda kaleme alınan 11. maddenin içeriği şu şekildedir:

(11. madde):

“(3) [...] onun tüm [şah]sı gibi (4) [...] eldeki siz saray görevlileri (hadımlar) için (5) [...], ama bir şey gözlemlediğinde, (6'-7) o vakit sonsuza dek (8) senin son günün (gelene kadar), konuyu kimseye [yayma]malısın. Bu yemin altına alınmalıdır.” Hadımların istenmeyen bir şey duyduklarında kimseye söylememesi beklenirken, muhtemelen kral ve kraliyet ile ilgili konularda ise durum tam tersi bir özellik taşımaktaydı.

F) Yine belirli kısımları kırık olsa da, kral ve kraliyet hakkında olumsuz bir gelişme ortaya çıkması durumunda kralın bilgilendirilmesini anlatan 12. 13. ve 14. maddelerin içerikleri sırasıyla aşağıdaki gibidir:⁹⁰⁷

(12. madde):

“(16) [...] (buna bağlı olarak)...) (17) ağızdan [(onaylanma)ma...] (18) [...] (gelirse) ...] O duyarsa (19) [...]. (20) [yemin altına] alınmalıdır.”

⁹⁰⁶ E. Reyhan, *a.g.e.*, s. 214.

⁹⁰⁷ Bu 3 madde için bkz: J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 299-301.

(13. madde):

“(21’-25’) [...] kötü [...] (26’-27’) [...] yaptığında [...] (28’-29’) [...] O [...] (30’-35’) [...] [her]kim için [...] (36’-38’) [...] O [ol]ur [...] (39’) [...] sen sürekli (40’) [...] siz (41’) kral [...] iç]in tutma[ma]lısınız. (42’) [O] [yemin altına] alınmalıdır.”

(14. madde):

“(43’-45’) [...] her neyse [...] “O [...] bana, (46’) [...] ihbar edeceğim.” (47’) [...bu konu yemin altına alınmalıdır.”

G) Kralın sözünün değiştirilemeyeceğini konu alan 15. ve 21. maddelerin içeriği şöyledir:

(15. madde):

“(48’) [ve siz] hadım saray görevlisi olduğunuz için: (eğer) ben, kral (49’-50’) sizi bazı konularda bağlantı kurmak için birisine gönderirsem ve siz kralın sözlerini çevirirseniz, (51’) [veya] siz, onun sözlerini çevirirseniz, (52’) ve siz, [onları] [çarptı]rsanız, (53’) o vakit bu mesele [onun için] yemin altına alın[malı]dır.”

(21. madde):

“(32-34) Ya da siz, hadımlar [...] prensler (ve) beylerle birlikte, yetki ile dış ilişkiler meselesinde gönderdiğimde, (35) kralın sözünü değiştirmemelisiniz. (36) Bu yemin altına alınmalıdır.”⁹⁰⁸ Anlaşılacağı üzere kralın sözünün hiçbir şekilde değiştirilmemesi gerektiği yemine bağlanmıştır. Böylesi bir madde olası sıkıntıların var olmasından ileri geliyor olabilir.

H) Yaşanan her gelişmenin krala bildirilmesini veya rapor edilmesini konu alan 16. ve 17. maddelerin muhtevası ise şöyledir:

(16. madde):

“(54’) veya [b]u bağlamda, (eğer) bir kan (dökme) meselesi [meydana gelirse], (55’ - 56’) ve eğer biri[leri], bana [kar]şı çıkan (düşman olan) bazı hizmetkârları zaten duymuşlarsa, (57’) fakat onları krallarına bil[dir]miyorlarsa, (58’) bu, yemin altına alın[malı]dır.”

⁹⁰⁸ J. L. Miller, a.g.e., s. 300-303.

(17. madde):

“(59) ve [...] ile ilgili olarak, (60) hangi [...] pencereden içeri, (61) onu tanıyan/fark eden her kimse, (62) şimdi birileri sonradan [...], (63-64) eğer o, bunu bildirmeyse, sonra [bu] [yemin altına] alınmalıdır.”⁹⁰⁹

Bu iki maddeden de anlaşılacağı üzere sarayda yaşanan her türlü gelişmeden kral bilgilendirilmemesi halinde, olay hakkında tutanak tutup yemin altına almak gerekmektedir. Buradan saray içerisinde asayişin sağlanmasına ne kadar önem verildiğini anlamak mümkündür.

D) Belli kısımları tahrip olduğu için konusu tam olarak anlaşılamayan 18. maddenin içeriği şu şekildedir:

(18. madde):

“(1) ve bu [...] adam[lar] bu [...], (2) ve onlara [...] krallarının arkasından [...] (3) sevilen bir kişi, birisi / bir şey için [...] (4) bir meslektaşdır. Ve [...] (5) O, uzak durmalı ve [...] (6) bronz bir bıçak gibi, (7) fakat bu (kişi) [...] (8) öteki tarafa bak[dı] [...] (9) onlar olmalı, [v]e... (10) kims[e] [...] yapmamalı.”

İ) Kral ve yaşamıyla ilgili olup, yemin altına alınan herşeyin kral ölünceye kadar değil öldükten sonra da hiç kimseye açıklanamayacağını anlatan 19. maddenin konusu şöyledir:

(19. madde):

“(11) Siz (hadmlar) [...], yine de, [...] her kim [...], (12) ve sizin için [...] hepsi [...] (13-15) ve sizin her biriniz kralın sadık destekçisi olmalısınız. Birisi oldukça uzun bir yaşam sürerse, (16-17) ve bir şey olursa, birileri şunu söylerse: “Bana yemin ettiren (18) çoktan öldü. (19) Artık hiçbir şey geçerli değil ve (20-21) bu yüzden bu konular hakkında tekrar konuşacağım.” (22) Onun (son) gününe kadar, O ölene dek, (23) Kral ve şahsı (ve) kralın yaşamıyla ilgili olduğu sürece, (24-25) hiç kimse, onları kimseye açıklamamalı.”⁹¹⁰ Yemin altına alınan hükümlerin geçerliliği normal şartlarda mevcut kralın hayatta kaldığı süreyle doğru orantılı olduğu için kral, kendisine bir şey olsa da hükmünün devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

⁹⁰⁹ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 300-301.

⁹¹⁰ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 300-302.

J) Krala karşı planlanmış bir kötülüğe hiçbir şekilde müsaade edilmemesini konu alan 20. maddenin muhtevası şöyledir:

(20. madde):

“Ya da ⁽²⁷⁾ kralın hayatı ile (ilgili) ⁽²⁶⁾ her ne kötülük (olabilirse), (eğer) siz (hadımlar), bunu bilerseniz, ⁽²⁸⁾ ve siz bunu kolaylaştırırsanız ve siz, şöyle söylerseniz: ⁽³⁰⁻³¹⁾ Benim kendimin bulunmadığım bir günde, ⁽²⁹⁾ (ilan edilen) herhangi bir düzenleme, benim için suç değildir.” Bu yemin altına alınmalıdır.”⁹¹¹

K) Hadımların, krala karşı herhangi bir isyana kalkışmaması veya onu desteklememesini konu alan 22. maddenin içeriği şu şekildedir:

(22. madde):

“⁽³⁷⁻⁴⁰⁾ veya (eğer) birisi, istekli bir şekilde kralın yanında bulunursa, fakat kralın düşmanı, sizi şöyle (söyleyerek) bir kenara çekerse: “Krala karşı onu yık (alt et)” ve siz bunu yaparsanız ⁽⁴¹⁾ siz, onu yıkarsanız veya birisi sizin görüşünüze göre ahlaksız, ⁽⁴²⁻⁴³⁾ kralın görüşüne göre güvenilirse ve siz, onu şiddetle alt ederseniz, böylece (ona) bir şekilde zarar verseniz, ⁽⁴⁴⁾ o zaman bu yemin tanrıları sizi mahveder.”⁹¹² Anlaşılacağı üzere bir hadım saray görevlisinin kralına sadakatla bağlı iken birdenbire kralın düşmanları tarafından kandırılarak ihanete kalkışması sonrasında tanrılarca lanetleneneceğine inanılmaktadır. Bu durum hadımların kimi zaman olası bir tehdit haline dönüşebileceklerine işaret etmektedir.

L) Herhangi birinin kral hakkında kötü bir söz söylemesi durumunda bu olayın derhal krala bildirilmesi ve gizlenmemesi gerektiğini işleyen 23. 24. ve. 25. maddelerin içeriği şu şekildedir:

(23. madde):

“⁽⁴⁵⁻⁴⁶⁾ Yine de hemen burada bulunanlar siz hadımlar olsanız bile ben kralınız size ⁽⁴⁷⁻⁵²⁾ bir yemin ettirdim ve (şöyle dedim): “Herhangi birinin kralınız hakkında kötü söz söylediğini duyarsanız o zaman onu kralınıza bildirmelisiniz.” Fakat siz bir şey duyduğunuz zaman kralınızı haberdar etmezseniz, bu yemin altına alınmalıdır.”⁹¹³ Elbette kralın her türlü gelişmeden haberdar olma eğilimi normal olduğu gibi

⁹¹¹ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 302-303.

⁹¹² J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 302-303.

⁹¹³ E. Reyhan, *a.g.e.*, s. 216.

bilgilendirilmesi de elzemdir. Ancak bu durum IV. Tuthalia'nın saltanata geçerkenki yaşadığı tedirginliğin hala devam ettiğine işaret etmektedir. Nitekim 24. 25. ve 26. maddeler buna güzel bir örnektir.

(24. madde):

“(53) Şimdi, burada olmayanlarınız, (54) bulunanlarınız gibi yemin etmelisiniz. Ve eğer (55-56) kralınız ile ilgili birinden kötülük duyarsanız, onu gizlememelisiniz. (57) Bu yemin altına alınmalıdır.” Hem 23. hem de 24. maddede kral IV. Tuthalia'nın “burada bulunanlar” ve “bulunmayanlar” şeklindeki ifadesinden, hadımların hepsinin hali hazırda bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum aceleyle alınmış bir karar gibi görünmektedir. Ancak, kralın seyahatleri sırasında muhtemelen sarayda kalan çok sayıda görevli vardı. Bu tür bildirimler yapıldığında hepsini kralın huzurunda gezdirmek yerine, daha sonra onların yemin altına alınması da muhtemeldir.

(25. madde):

“(58) Ben kralınız, birçok erkek kardeşe, (59) ayrıca birçok üvey kardeşe (sahibim). (60) Çevremdeki pek çok kral da hizmetimdedir. (61) Sizler hadımlar olsanız bile, (62-63) (eğer) ben, birisini uzak bir yere birisine göndersem, ama (gönderdiğim) o adam, onu kendi tarafına çeker ve (64) böylece o adam da suskunluğunu bozar (65) ve kralın işlerini ona açıklarsa, (66) sonra bu, yemin altına [alınmalıdır].”⁹¹⁴

M) İşlenen suç ne olursa olsun gizlenmemesi gerektiğini anlatan 26. maddenin içeriği şöyledir:

(26. madde):

“(1) Ya da o, onun bir hatasını görürse (2) ve gizlerse; bu, yemin altına alınmalıdır.”⁹¹⁵ Bu maddenin konusu diğer çoğu maddenin de üzerinde durduğu yani bir suç işlenmesi durumunda gizlenmemesi gerektiği hususu, aslında maddelerde en çok vurgulanan konulardan biridir. Buradan düzenin bozulmaması adına kuralların ne kadar önemli olduğunu anlamak mümkündür.

N) Kral yerine başka birini bey olarak desteklenmemesini konu alan 27. madde şu şekildedir:

⁹¹⁴ 24 ve 25 numaralı maddeler için bkz: J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 302-303.

⁹¹⁵ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 304-305.

(27. madde):

“(3) *Ya da Hattuša erkeklerinin yapmaya eğilimli olduğu şeyler ile ilgili olarak,* (4-5) *(yani) gizlice, kralınızın yerine başka bir erkeğin beyliğini istemek gibi* (6) *bu yemin altına alınmalıdır.*”⁹¹⁶ 27. madde, Hitit kralı IV. Tuthalia'nın en çok üzerinde durduğu bir başka konuyu içermektedir. Zira Hitit kralı hem kendini hem de neslinin devamını pek çok maddede ön plana çıkarmaktadır.

O) Bir saray personelinin diğer saray üyelerinden kötü bir söz duyması halinde onun kayıt altına alınmasını anlatan 28. maddenin içeriği şöyledir:

(28. madde):

“(7-8) *Eğer bir saray personeli diğer saray üyelerinden kralını ilgilendiren bir kötü şey duyarsa* (9) *ve onu ihbar etmezse,* (10) *(o zaman bu yemin [(altına)] alınmalıdır.*”⁹¹⁷

Ö) Kişisel bir olay, bir kadın meselesi veya mahrem bir konuda kraldan hiçbir şeyin gizlenmemesini konu alan 29. maddenin muhtevası şu şekildedir:

(29. madde):

“(11) *Ya da bazı meseleler varsa,* (12) *veya hatta mahrem*⁹¹⁸ (13) *veya bir kadınla (ilgiliyse), ve ben, kralınız sizi sorgularsam,* (14) *[(o zaman)] siz, konuyu gizlememelisiniz.* (15) *Kralınıza karşı (şöyle) tanıklık edin (doğrulayın):* (16) *“Beni sorguladığınız mesele* (17) *gerçekten bir mahrem meselesidir,* (18-19) *ama onlar, [(beni)] sorguladıkları için onu [(açıklayacağım)].” [(Kas)]ıtlı bir gizleme olmamalıdır.*”⁹¹⁹ Konu kişisel veya bir kadın meselesi de olsa kral tarafından sorgulanan kişinin, kralından gerçeği hiçbir şekilde gizlememesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

P) Kral tarafından konulan yasaklara uyulmasının zorunluluk olduğunu gösteren 30. maddenin içeriği şöyledir:

(30. madde):

“(20-22) *[(Ve eğer)] Ben, kralınız, sizi bazı meseleler için [(dışarı)] [(gönd)]erirsem,* *veya ben sizi, sizin hakkınızdaki [(baz)]ı konularda sorgularsam,* (23-24) *[(o zaman)] siz*

⁹¹⁶ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 304-305.

⁹¹⁷ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 304-305.

⁹¹⁸ Metinde “*kunistayalli*” şeklinde ifade edilen bu kelime “*mahrem, gizli ve güvenilir*” manalarına gelmektedir.: A. Ünal, *Hititçe...I*, s. 364.

⁹¹⁹ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 304-305.

[(onu)] saklama[(ma)]lısınız. Veya [(biri)]ne bazı hususları yasaklarsam ve ona şöyle söylersem: ⁽²⁵⁾“Siz, artık kimseye [o]nu yapma[(ma)]lısınız!” ⁽²⁶⁾ [(O)], kralına [(kar)]şı şöyle diyecek: “Onu [(yap)]may[(acağ)]ım.” Yine de, daha sonra yaparsa, ⁽²⁸⁾ (bu) [(yemin altına)] alınmalıdır.”⁹²⁰ Metinden de anlaşılacağı üzere kral tarafından yasaklanmış bir şeyin açıklanması veya yapılması hiçbir şekilde söz konusu değildir.

R) Hadımların ve diğer personelinin saray kadınlarına yaklaşmaması ve onlarla yakınlaşmaması gerektiğini konu alan 31. 32. ve 33. maddelerin muhtevası aşağıdaki gibidir:⁹²¹

(31. madde):

“⁽²⁹⁾ [Şim]di, kadınlar si[(zin evinizin içine)] izin verilebilir ⁽³⁰⁻³¹⁾ [(ama, (burası)] saraydır. O kadın ister bir oda hizmetçisi ⁽³²⁾ ister özgür bir saray kadını olsun eğer (sizden) biriniz (onlardan) bir tanesini tanıyorsa, ⁽³³⁾ fakat şimdi onunla münasebetine devam ederse ⁽³⁴⁾ ve [... (onunla (erkek ile) ilgili)] [(on)dan](kadından) bir şey duyarlarsa, ⁽³⁵⁻³⁶⁾ ve o/onlar...], o zamandan itibaren, kim bir başka sa[ray kadınının] yanına [... gider]se, (o) yemin altına alınmalıdır.” Bu maddeden hareketle hadımların kendilerine ait alanlarda kadın bulundurmaları bir sorun teşkil etmezken, saray içerisinde bir saray kadınıyla münasebet kurmaları yasaktır.

(32. madde):

“⁽³⁸⁻³⁹⁾ [Ve eğer] bir saray personelini ihbar etmiyorsa, öte yandan, ve ben kralınız, bunu duyarsam, ⁽⁴⁰⁾ [ve] ben [onu] so[rgu]ya çekersem o, bunu benden gizlememeli. ⁽⁴¹⁾ V[e eğer] O, yine de saklarsa, (o) yemin altına alınmalıdır.”

(33. madde):

“⁽⁴²⁻⁴⁵⁾ [F]akat [eğer] herhangi birinin [bi]risiyle münasebeti varsa, ancak bir saray personeli onu [rast]gele görür ve onu ihbar et[mez]se, sonra bu yemin altına alınmalıdır.” Bakıldığında 31. 32. ve 33. maddelerin ortak noktası saray kadınlarıyla her türlü ilişkinin yasak olduğu, böylesi durumlarda hiçbir şeyin gizlenmeden krala bildirilmesi ve yeminle kayıt altına alınması gerektiğidir. Gerçekten de hem hadımların hem de diğer saray personelinin saray kadınlarıyla bir temasının olması, tıpkı

⁹²⁰ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 304-305.

⁹²¹ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 304-306.

Mezopotamya toplumlarının harem kararlarında belirtildiği gibi Hitit Devleti tarafından da sakıncalı görülmüştür.

S) Anlaşmayı bozmaya ve geçersiz kılmaya çalışmanın, yemin altına alınması gerektiğini konu alan 34. ve 35. maddelerin içeriği şu şekildedir: ⁹²²

(34. madde):

“(46-48 [(Veya) eğer (biri)], bu yemin üzerine tükürürse veya onu feshetmeye çalışırsa, (o) yemin altına alınmalıdır.”

(35. madde):

“(49)Ya da (eğer) birisi şunu söylese: “Bu tablette ⁽⁵⁰⁻⁵¹⁾bu sözler bulunamaz, bu yüzden benim için hoş görülebilir.” Bu ifade ⁽⁵²⁾yapılmamalı! Her hile^{923 (53)}yemin altına alınmalıdır!” ⁽⁵⁵⁾ Ūšša kentinde⁹²⁴, ⁽⁵⁶⁾ Hadım Saray Görevlileri 'ne ait ⁽⁵⁴⁾ birinci yemin tableti.

Bu metinlerden de anlaşılacağı üzere Hitit kralı IV. Tuthalia, içerisinde hadımların da olduğu saray personeliyle sadakat üzerine kurulu anlaşmalar yapmıştır. Söz konusu maddelerin vurguladığı gibi Hitit sarayı içerisinde yaşayan hadımlar, daha çok kralın yakınında olup onun özel korumalığını yaparak, Hitit kralının haremını denetlemişlerdir. Hadımların harem içerisindeki pozisyonlarına işaret eden bu durumu CTH 255.1. numaralı metnin 23. maddesinde görmek mümkündür. Nitekim CTH 255.1'in bazı bölümleri, CTH 255.2'nin tamamı LÚ.MEŠ SAG (hadımlar) yetkililerine yöneliktir. Bahsi geçen bu kişiler Hitit sarayında kralın yakın ve kişisel hizmetkârlarıyla, devlet idaresinin en iç çevresindeki görevlileri tanımlamaktadır.⁹²⁵

Sonuç itibarıyla bu maddeler genel hatlarıyla değerlendirilecek olursa: Her iki derlemenin (SAG 1-SAG 2) genel amacı yetkililerin krala bağlılıklarını çeşitli olası yanlışlara karşı yemin altına alarak, mevcut kralın saltanatının devamını sağlamaktır. Bu iki metinden biri sadece hadımlara, diğeri ise beylere, prenslere ve hadımlara hitaben kaleme alınmıştır. Prensler, beylere ve hadımlara yönelik ele alınan CTH 255.1.

⁹²² J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 306-307.

⁹²³ Metinde “*kukupalatar*” sözcüğüyle ifade edilen bu kelime “*dolandırıcılık, yalancılık, kötü niyet, aldatma ve entrika*” manalarına gelmektedir.: A. Ünal, *Hititçe...I*, s. 357.

⁹²⁴ Ūšša kentinin lokalizasyonu net olmamakla birlikte o, Tarhuntašša sınırına yakın bir şehir olarak tanımlanabilir. Tarhuntašša ise bugün Orta Toroslar olarak bilinen bölgeyi ifade etmek için kullanılmış bir terimdir.

⁹²⁵ R. T. Bilgin, *a.g.e.*, s. 325.

numaralı yemin metniyle, CTH 255.2 numaralı metin arasında kısmen benzerlikler olsa da, hadımlar hakkında daha özel ve detaylı bilgiler vermesi açısından CTH 255.2 numaralı metin ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim kralın potansiyel düşmanlarına yönelik bilgi vermesi, krala tamamen bağlı olan son derece güvenilir ve sadık insanların varlığını anlatıyor olması, bu metnin en dikkat çeken özelliğidir.⁹²⁶

Öte yandan Hitit Devleti Dönemi'nde sadece bu iki metin kaleme alınmamıştır. Bunun dışında pek çok konuda diğer saray personellerine yönelik sadakat metinleri vardır. Yukarıdaki iki metin daha önce de ifade edildiği üzere hadımlarla ilgili bilgi vermesi bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır.

1.1.2. Hadımların Faaliyetleri ve Görevleri

Hitit Devleti Dönemi hadımlarının faaliyetleri ve görevleri konusunda çok fazla bilgi yoktur. Bu dönemdeki bilgiler daha ziyade yukarıda bahsi geçen CTH 255.1 ve CTH 255.2 numaralı metinlerin yorumlanmasından ileri gelmektedir. Nitekim yukarıda bahsi geçen iki metinde de, *LÚ.MEŠ SAG*ların uymak zorunda olduğu ve tanrı yemini altında bulunan konuların başında, kral ve onun yasal varislerinin korunması gelmektedir. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere onların öncelikli görevi, kralı ve onun saltanatını korumak olmalı ki, CTH 255.2 numaralı metnin ilk üç maddesi kral IV. Tuthalia ve sadece onun soyundan gelenlere sıkı sıkıya bağlı kalınması gerektiğini anlatmaktadır. Bu kişilerin (hadımlar) çoğunlukla kraliyet bağlılığını esas alan metinlerde geçmesi de, bunun en basit göstergesi olmalıdır.

Diğer taraftan Hitit kralının kış mevsimini Hattuša'da geçirme teklifiyle ilgili bir dizi sorunun sorulduğu bir kehanet metni bu konuda önem arz etmektedir. Zira beklenmedik bir olay karşısında korkulacak bir şeyin olup olmadığı araştırılmış ve ilgili soruşturmanın sonucu olumsuz çıktığı vakit *LÚ.MEŠ SAG* ve *LÚ.MEŠ KARTAPPU* ("savaş arabası sürücülere") için yeminli talimatlar verdirilmiştir. Nitekim söz konusu metnin ilgili kısmı şöyledir: "*Hükümdar için beklenmedik bir olay tespit edildiğinde, LÚ.MEŠ SAG ve LÚ.MEŠ KARTAPPU yeminli talimatlar verecekler. Eğer bu kötülüğü ortadan kaldırırsa, kehanetin lehine olsun!*". Metne konu olan bu kişilerin kralın en yakınında oldukları ve öncelikli görevlerinin kralı korumak olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde *LÚ.MEŠ SAG* ve *LÚ.MEŠ KARTAPPU* ile ilgili benzer bir soruşturmada da (CTH 572) saray görevlilerine ve

⁹²⁶ C. Mora, a.g.m., s. 17.

savaş arabası sürücülerine talimat vermenin gerekli olduğu işlenmektedir.⁹²⁷ Her iki metinden de anlaşılacağı üzere bahsi geçen görevliler kralın en yakınındaki özel korumalar olmalıdır. Bu bakımdan bazı hadım saray görevlileri bu özelliklerinden dolayı CTH 255.1 ve CTH 255.2 numaralı belgelerde de işlendiği üzere kralın kişisel eşyalarını emanet alabilme imkanına sahip olmuşlardır.

Ayrıca onların Hitit Sarayı içerisinde yaşanan her türlü gelişmeden kralı haberdar etmek gibi bir görevleri de vardır. Bu sebeptendir ki onlar kral IV. Tuthalia Dönemi'nde bir nevi “*ajan*” ve “*haberci*” gibi hareket etmişlerdir. Öyle ki CTH 255.2 numaralı metnin 12.-14., 16.-17., 23.-26., maddelerinden de anlaşılacağı üzere hadımlar, sarayda yaşanan her türlü gelişmeden kralı bilgilendirmek ve bu durumu rapor etmek durumundaydılar. Zaten bu maddelerin üzerinde durduğu konulara bakıldığında onların yukarıda ifade edildiği gibi (*ajan ve haberci*) hareket ettikleri gayet açık bir hal almaktadır. Keza aynı metnin 9. ve 10. maddeleri kralın verdiği bir sırrın ölünceye kadar saklanması gerekliliğini; 11. madde ise kralın yakınında yer alan hadımların duymamaları gereken bir şey duyduklarında, bunu ölünceye kadar kimseye söylememesini konu almaktadır.⁹²⁸ Bu üç maddeden, hadımların da içerisinde bulunduğu saray personelinin kraliyet erkânıyla alakalı durumlarda sır saklamak zorunda oldukları anlaşılmaktadır.

Öte yandan onların bir diğer görevi ise CTH 255.1 numaralı metnin 23. maddesinde de değinildiği üzere kralın haremını denetlemektir. Nitekim Güterbock bu maddede geçen Sumerce “*ŠÁ É. ŠÁ ŠA LUGAL*” terimini “*yatak odasının erkeği (hadım görevli-iç oğlan)*” olarak çevirmekle, hadımların harem ile olan ilişkilerini de doğrulamaktadır.⁹²⁹ Aynı şekilde Ilan Peled de, bu kişilerin kralın haremını koruyan ve o bölgenin güvenliğini sağlayan memurlar olduğunu savunmaktadır.⁹³⁰ Keza CTH 255.2 numaralı metnin 31. 32. ve 33. maddeleri de bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki bu maddelerin genel itibarıyla üzerinde durduğu konu hadımların ve diğer personelin, saray kadınlarıyla yakınlaşmaması gerektiğidir. Ancak haremın korunması ve denetlenmesi noktasında hadımların görevlendiriliyor olması, doğal olarak onların saray kadınlarıyla ilişkilendirilmesine de olanak sağlamaktadır.

⁹²⁷ R. T. Bilgin, *a.g.e.*, s. 343.

⁹²⁸ J. L. Miller, *a.g.e.*, s. 299.

⁹²⁹ J. D. Hawkins, *a.g.m.*, s. 222.

⁹³⁰ I. Peled, *a.g.e.*, s. 286.

Bunun yanında Güterbock, Hitit ve Mısır devletlerinin yazışmalarında “*LÚ. É. ŠÁ*” şeklinde geçen terimin de, bir hadım görevliyi ifade etmek için kullanıldığını ileri sürmektedir.⁹³¹ Nitekim söz konusu yazışmaların muhtevasına bakıldığında iki devlet arasında ilginç bir diyalog ile karşılaşılmaktadır. Şöyle ki Hitit İmparatorluk Dönemi krallarından I. Šuppiluliuma (MÖ 1350-1322) saltanatının başlarında Mısır Devleti ile iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Hatta bu dönemde Mısır firavunu Tutankamon ölünce dul kalan eşi Dahamunuş, Hitit kralı I. Šuppiluliuma’dan evlenmek için bir prens dahi istemiştir. Bunun üzerine Hitit kralı söz konusu olayın doğruluğundan emin olmak adına Mısır ülkesine *Hattuša-ziti* isminde bir elçi göndererek soruşturma başlatmıştır. Hitit kralının Mısır’a elçi olarak gönderdiği *Hattuša-ziti*, bu iki devletin yazışma metinlerinde Sumerce “*LÚ. É. ŠÁ*” unvanıyla beraber geçmektedir. Dolayısıyla Güterbock de *Hattuša-ziti*’nin bu unvanla beraber zikredilmesinden hareketle onun hadım olduğunu öne sürmektedir. Bu cümleden hareketle hadımların çeşitli görevlerinin yanında bir de elçilik yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Hitit Dönemi’nde “*baş hadımlık*”, “*kâtiplik*, *baş kâtiplik*”, “*baş hekimlik*”, “*çobanların denetmeni*” gibi farklı memuriyetlerde bulunan hadımlar da vardır.⁹³² Hatta bu hadımlar arasında “*savaş arabası sürücülüğü (kartappu)*” yapanlar da vardır. Nitekim III. Hattuşili ve IV. Tuthalia dönemlerinde yaşamış olan Hadım Zuzulli (Zuzzu) bu görevi ifa eden hadımlardan sadece birisidir.⁹³³ Hatta o, III. Hattuşili’nin eşi Kraliçe Puduhepa tarafından gizli bir görev için Mısır’a gönderildiği gibi Karkamış kralının savaş arabası sürücülüğüne kadar yükselme başarısı da göstermiştir.⁹³⁴

Sonuç itibarıyla kralın varlığını, bekasını, saltanatını ve neslinin devamını sağlamak, Hitit Devleti Dönemi hadımlarının en başlıca görevleri arasındadır. Bu bağlamda onlardan krala mutlak sadakat göstermeleri beklenirdi. Hadımların bir diğer

⁹³¹ Hans Gustav Güterbock, “The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II”, *Journal of Cuneiform Studies*, V. X, No: 3, (1956), s. 95.

⁹³² Bu konuda geniş bilgi için “Hitit Devleti Dönemi İsimleri Tespit Edilen Hadım Görevliler” tablosuna bkz: Ek-2, Tablo 2.; Söz konusu bu tablo tarafımızca oluşturulmuş olup, kullanılan kaynaklar şunlardır: Ilan Peled, 2013.; J. D. Hawkins, 2002.; R. T. Bilgin, 2018.; Clelia Mora, 2009, 2010.; Shai Gordi, *Scribal Families of Hattuša in the 13 th Century BCE A Prosopographic Study*, M. A. Thesis, Tel Aviv 2008.; Matteo Vigo, “Sources for the Study of the Role of Women in the Hittite Administration”, in: Brigitte Lion, Cécile Michel (Eds.), *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*, Studies in Ancient Near Eastern Records, De Gruyter, V. XIII, Berlin 2016.

⁹³³ Clelia Mora, “Seals and Sealings of Karkamış Part III: The Evidence from the Nişantepe-Archives, The Digraphic Seals and The Title Eunuchus?”, in: Itamar Singer (Ed.), *ipamati kistamati pari tumatimis Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of His 70th Birthday*, Tel Aviv 2010, s. 176.

⁹³⁴ J. D. Hawkins, a.g.m., s. 224.

görevi ise krala karşı yapılan veya yapılabilecek isyan ve diğer faaliyetler hakkında bilgi toplamaktı. Bunun yanında kralın en yakınında olmaları münasebetiyle haremın korunması ve denetlenmesi görevini de, hadımlar icra etmiştir. Öte yandan Hitit Devleti Dönemi'nde hadımlar, savaş arabası sürücülüğünün dışında Asurlu çağdaşları gibi ne askeri lider olarak hizmet etmişler ne de kralla birlikte savaşa katılmışlardır.⁹³⁵ Nitekim bu konuda herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Bu sebeple Hitit Devleti Dönemi hadımlarının faaliyetleri ve görevleri hakkında söylenebilecekler de bunlarla sınırlıdır.

1.1.3. İsimleri Tespit Edilebilen Hadımlar

Hattuša gibi Hitit Devleti'ne başkentlik yapan şehirlerde ortaya çıkan mühürler ve arşiv belgeleri, Hitit Dönemi hadımlarının kimlikleri hakkında bilgi sahibi olunan kaynakların başında gelmektedir. Özellikle Nişantepe Arşivi'nde bulunan çok sayıda mührün krallara, prenslere ve yüksek rütbeli memurlara ait olduğunun anlaşılmasıyla birlikte bu konuda önemli bir eşik atlanmıştır. Zira S. Herbordt, yüksek rütbeli memurlara ait olan 281 mührden 102 tanesinin, *LÚ. SAG* unvanına sahip hadım görevlilere ait olduğunu tespit etmiştir.⁹³⁶

Hitit Devleti Dönemi hadımları vali, kâtip, hekim ve saray denetmeni gibi üst düzey pozisyonlara ek olarak araba sürücüsü, çobanların denetmeni gibi daha düşük meslek gruplarında da görevlendirilmişlerdir. Onlar her ne kadar saray içerisinde bu denli önemli görevlerde karşımıza çıksalar da, Asurlu çağdaşlarına kıyasla saray dışında daha az görev aldıkları da bir gerçektir. Yine de bu hadım görevlilerden birkaçı hakkında bilgi vermek gerekirse ilk olarak değinilecek olan hadım görevli, kral III. Hattuşili Dönemi'ne (MÖ 1267-1237) tarihlenen "Alalime/i" olacaktır.

Alalime/i: Birden fazla Nişantepe mühründe farklı yazım şekillerinde ifade edilen Alalime/i, Hitit Sarayı'nda üst düzey bir rol oynamış olmalıdır. Nitekim o bazı mühürlerde (Nişantepe 8-9) *kâtip*, başka bir mührde (Nişantepe 7) ise *saki* olarak geçmektedir.⁹³⁷

Anuwanza: III. Hattuşili ve IV. Tuthalia dönemlerinde hüküm süren Anuwanza, Hitit kraliyet ailesinin dışında Bogazköy belgelerinde ismi en sık tekrar edilen kişidir.⁹³⁸

⁹³⁵ K. Deller, a.g.m., s. 309.

⁹³⁶ C. Mora, a.g.m., s. 18.

⁹³⁷ I. Peled, "Eunuchs...", s. 793.; Matteo Vigo, "Sources for the Study of the Role of Women in the Hittite Administration", in: Brigitte Lion, Cécile Michel (Eds.), *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*, Studies in Ancient Near Eastern Records, De Gruyter, V. XIII, Berlin 2016, s. 346.

⁹³⁸ J. D. Hawkins, a.g.m., s. 224.

Metinlerde LÚ.SAG unvanıyla beraber geçmesinden dolayı hadım olduğuna hiç şüphe olmayan Anuwanza, tıpkı Alalime/i gibi birden farklı görevde bulunmuştur. Kâtiplik (DUB. ŠAR) ve saray denetmenliğinin (UGULA E.GAL) yanında, Nerik kentinin de valiliğini-yöneticiliğini (EN^{URU}Nerik) yapmış olması, onun en önemli özellikleri arasındadır.⁹³⁹ Ayrıca hem III. Hattuşili hem de IV. Tuthalia dönemlerinde bilgi ve beceri gerektiren görevlerde bulunması da, onun ne derece liyakat sahibi olduğunu göstermektedir.

Onun hakkında değinilmesi gereken bir diğer husus ise bazı bilim adamlarının (Torri vb.) iddia ettiği gibi iki oğula sahip olmasıdır.⁹⁴⁰ Her ne kadar Anuwanza'nın çocuk sahibi olması onun hadımlığını tartışmaya açmışsa da, bu konuda herhangi bir çelişkili olmamalıdır. Zira daha önce de değinildiği üzere hadımların çocuk sahibi olmaları şaşılacak bir durum değildir. Nitekim Asur ve Babil devletlerine hizmet eden hadımlardan bazılarının evlat sahibi olabildikleri önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Benzer bir durumun burada da gerçekleşmiş olması, aslında yüksek bir ihtimaldir. Dolayısıyla bu durum Anadolu'da yaşayan hadımların da evlat edinebildiklerine dair güzel bir örnektir.

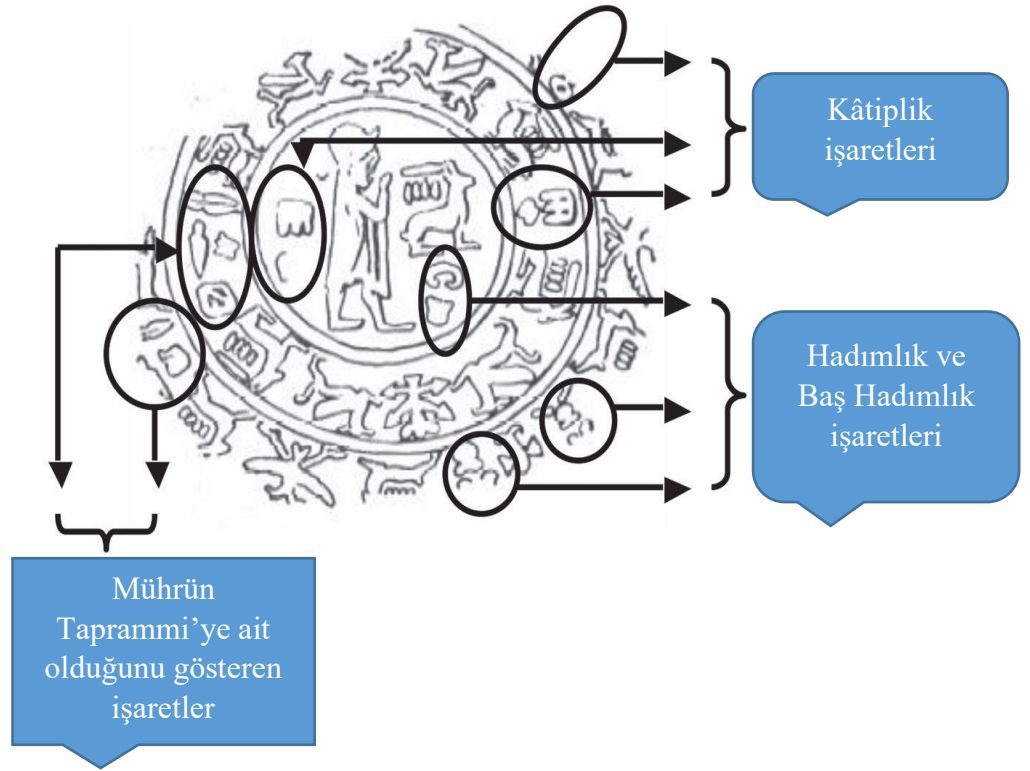
IV. Tuthalia'nın saltanatının başlarına tarihlenen Hadım **En-tarwa** ve **Palla** da, tıpkı Anuwanza gibi kâtiplik, saray denetmenliği ve yöneticilik yapmıştır. Hitit Sarayı içerisinde oldukça saygın bir konumda olan bu ikili, hadımlığın kendilerine sağladığı avantajla rahat bir yaşam geçirmiş olmalıdır. Bu hususta değinilmesi gereken bir diğer hadım görevli ise MÖ 13. yy'a tarihlenen Taprammi'dir.

Taprammi: Hitit toplumunda en göze çarpan resmi saray hadımlarından birisi de Taprammi'dir. Hem Hattuşa'da ve Ugarit'de ortaya çıkan metinler, hem de Hitit kralına sunulan bronz bir kase ve bir stel gibi arkeolojik kanıtlar onun yüksek statüsünü belgelemektedir. Ayrıca onunla ilgili bir diğer husus ise Hattuşa'daki Nişantepe Arşivi'nde bulunan çeşitli mühürlerdir. O, bu mühürler üzerinde “*saray hadımı*” (*lúša rēši ekalli*), “*baş hadım*” (*MAGNUS.EUNUCHUS*) ve “*kâtip*” (*DUB.ŠAR*) olarak belirtilmektedir.⁹⁴¹ Nitekim aşağıda Taprammi'ye ait olan mühürde bu durumu görmek mümkündür.

⁹³⁹ S. Gordi, *a.g.e.*, s. 28.

⁹⁴⁰ R. T. Bilgin, *a.g.e.*, s. 326.

⁹⁴¹ Geniş bilgi için bkz.: J. D. Hawkins, *a.g.m.*, s. 225.; C. Mora, “The LÚ.^{MEŠ} SAG...”, s. 20.; I. Peled, “Eunuchs...”, s. 790.; R. T. Bilgin, *a.g.e.*, s. 329.

Bu bilgiler ışığında Taprammi'nin Yeni Asur ve Yeni Babil metinlerinden bilinen “*rab ša rēši*” ve İncil'deki “*rab-sārîs*” unvanlarına paralel olarak Hiyeroglifik Luwi unvanı olan “*MAGNUS.EUNUCHUS*” (*baş hadım*) unvanını taşıdığı görülmektedir.⁹⁴² Ancak buradaşunu da belirtmekte fayda var ki, Taprammi'nin yaşadığı dönem olan MÖ 13. yy'a kadar baş hadım şeklinde ifade edilebilen başka bir hadım görevli yoktur. Bu yüzden onun baş hadım unvanıyla ifade edilmesi çeşitli tartışmalara sebebiyet vermiştir. Her ne kadar arşiv belgelerinde bu durumun aksi yönünde bir bilgi yoksa da, birkaç yüzyıl sonra Astiwasus adındaki bir adamın kendisini “*baş hadım*” olarak nitelendirmesi söz konusu tartışmayı sonlandırmıştır.⁹⁴³

Öte yandan Taprammi'ye atfedilen unvanlara bakıldığında onun Hitit Sarayı içerisinde son derece önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun *saray hadımı* (*lúša rēši ekalli*) unvanıyla mühürlenmiş olan mektubu (RS 17.231), Ugarit kraliçesine bir köle satmasıyla ilgilidir.⁹⁴⁴ Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere köleye sahip olması ve Ugarit kraliçesiyle bir köle satışı içerisinde bulunabilmesi, Taprammi'nin

⁹⁴² I. Peled, *a.g.e.*, s. 208.

⁹⁴³ I. Peled, “Eunuchs...”, s. 791.

⁹⁴⁴ R. T. Bilgin, *a.g.e.*, s. 329.

yüksek statüsüne dair açık bir delildir. Aynı şekilde Ugarit’de (Ras Şamra) bulunan ve Karkamiş kralı İni-Teşub’un başkanlık ettiği bir dava metninde Taprammi, geçimini sağlamak adına gündelik işlerde çalışan işçilerin evlerini usulsüz bir biçimde ele geçiren Ugarit kralını dava etmektedir. Bahsi geçen dava, emekçilerin hakkını savunan Taprammi lehine sonuçlanmış olmalı ki, Ugarit kralı tazminat ödemek durumunda kalmıştır.⁹⁴⁵ Taprammi’nin, Ugarit kralı aleyhine suçlamada bulunabilme cüreti, onun Hitit İmparatorluk idaresindeki yüksek rütbesiyle ilgili başka bir kanıt niteliğindedir. Ayrıca açılan bu davanın haklı ve haksız ayırt etmiş bir şekilde sonuçlanmasından hareketle, kral dahi olsa güçlünün adalet önünde hesap verdiği bir mekanizmanın varlığına işaret etmektedir. Adalet önünde herkesin eşit olması, Hitit İmparatorluğu’nun adli makamlarının adil davranabilme kudretine ve iradesine sahip olduğunu da göstermektedir.

Birkaç mühür, bir stel, bir bronz kâse ve Ugarit’in kraliyet ailesiyle ilişkisini açık eden bir adet belge, “*Taprammi’nin Hitit ve Ugarit toplumlari nazarında nasıl bir karşılığı vardı?*” sorusuna verilebilecek en güzel cevaptır. Ayrıca sahip olduğu unvanlara bakıldığında onun nasıl bir yaşam geçirmiş olduğu ve konunun boyutları hakkında fikir edinmek mümkündür.

Taprammi’nin Ugarit kralını dava ettiği metinde bahsi geçen Karkamiş kralı İni-Teşub’un Hitit kralı IV. Tuthalia (MÖ 1237-1209) ile çağdaş olmasından hareketle Taprammi hakkında söylenebilecek son söz, MÖ 13. yy’da yaşamış olabileceğidir.

1.1.4. Hadımların Aile Bağları

Hitit toplumundaki hadımların aile ve etnik yapıları hakkında birkaç örnek dışında yeterince bilgi yoktur. Dolayısıyla bu dönemdeki hadımların aile ve etnik yapıları hakkında genel bir çıkarımda bulunmak güçtür. Ancak Baş Hadım Astiwasus’a ait bir metinde geçen şu ifadeler “*Oğlum, torunum veya torunumun oğlu olacak ...*” bu konuda son derece önemlidir.⁹⁴⁶ J. D. Hawkins bu cümlede geçen “*olacak*” teriminin yerine “*yapılmak*” veya “*hale gelmek*” sözcüklerinin de kullanılabilmesine inandığı için bahsi geçen çocukların Astiwasus’un neslinden olmadığını iddia etmektedir. Astiwasus’un hadımlığı konusunda herhangi bir tartışma olmaması, onun bu konudaki düşüncesini

⁹⁴⁵ J. D. Hawkins, a.g.m., s. 226.

⁹⁴⁶ I. Peled, a.g.e., s. 226.

destekler niteliktedir. Dolayısıyla metinde bahsedilen soy silsilesi, Baş Hadım Astiwasus'un evlat edinerek ailesine kattığı kişiler olmalıdır.

Bu konudaki diğer bir örnek ise metinlerde hekim (LÚ.A.ZU.SAG) ve hadım (LÚ.SAG) unvanlarıyla karşımıza çıkan Tuwattaziti'dir. III. Hattuşili ve IV. Tuthalia dönemlerinde yaşadığı düşünülen bu kişinin, Hapatiwalwi adında bir oğlu vardır.⁹⁴⁷ Astiwasus örneğinde olduğu gibi hadım ve aynı zamanda hekim olan Tuwattaziti'nin bir oğla sahip olabilmesinin tek koşulu onu evlat edinmesidir. Hadımların evlat edinerek aile kurmaları aslında şaşılacak bir durum değildir. Zira Asur ve Babil toplumlarında da buna benzer örneklerin olduğuna önceki bölümlerde değinilmiştir. Öyle ki o dönemde yaşamış hadımlardan en azından belli bir statüye sahip olanların evlat edinmesinde hiçbir engel yoktur. Ancak bu anlatılanlardan hareketle Hitit Devleti Dönemi'ndeki hadımların hepsinin evlat edinebildiği yönünde bir fikre kapılmamak gerekir.

1.1.5. Hadım Edilme Süreci ve Yöntemi

Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Anadolu coğrafyasında da hadım edilecek kişiler büyük olasılıkla genç erkekler arasından seçilmektedir. Nitekim Ugarit toplumuna ait bir metin bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu krallıkta bulunan mektuplardan biri (RS 17.144) LÚ.SAG unvanı ve hadımlaştırma gelenekleriyle ilgili oldukça fazla bilgi vermektedir. Söz konusu mektup, Zulannu adında bir kişi tarafından Ugarit valisinin çeşitli taleplerine yanıt olarak kaleme alınmıştır. Bu yüzden mektubun bir kısmında valinin isteklerini karşılamak için yapılan eylemler şu şekilde belirtilmektedir:

RS 17.14410-19:

“¹⁰⁾ Şimdi, benim ağabeyim ¹¹⁾ bir şa rēši ve bir katır[a] ilişkin ¹²⁾ ve bir at'a ilişkin [olarak] yazdığı gibi: ¹³⁾ Ben bu vesile ile ağabeyime ¹⁴⁾ bir kısrağ ¹⁵⁾ ve bir oğul gönderiyorum. Orada [onu] ¹⁶⁾ hadım ¹⁷⁾ yapsın. ¹⁸⁾ O oğlan ¹⁹⁾ çok yakışıklı!”⁹⁴⁸ Ugarit'e gönderilen genç çocuğun orada bir şa rēšiye dönüştürülmesi, yani hadımlaştırılması için gönderildiği noktasında pek çok bilim insanı fikir birliğine varmıştır. Ancak bu konuda farklı düşünenlerden Oppenheim, bu operasyonu bir atın hadım edilmesi şeklinde

⁹⁴⁷ S. Gordi, *a.g.e.*, s. 105-107.

⁹⁴⁸ I. Peled, *a.g.e.*, s. 220.

yorumlamıştır. Ancak o da sonradan bu düşüncesinin yanlışlığını kabul etmiş ve diğer bilim insanlarıyla aynı doğruda birleşmiştir.⁹⁴⁹

Söz konusu bu mektubun CAD’da işlenen versiyonundan, Ugarit’e gönderilen oğlanın hadım olarak eğitilmesi ve yetiştirilmesi şeklinde bir yorum ortaya çıkmaktadır.⁹⁵⁰ Her ne kadar bu yönde bir anlam ortaya çıksa da, CAD’daki çeviri çocuğun gerçekten hadımlaştırılması gerektiği görüşüyle çelişmemektedir. Çünkü hadım edilme prosedürü sonrasında yaşananlar bir hadımın saray mensubu olabilmesi amacıyla gerçekleştirilen eğitimin birer basamakları olmalıdır. Nitekim Stephanie Dalley, yukarıda bahsi geçen olayı bir çocuğun saray mensubu olabilmesi için gerekli bir aşama olarak değerlendirip, benzer bir bakış açısı ortaya koymuştur.

Ayrıca mektupta bir oğlanın hadım edilmesi için gönderilmesi gerçeği, cinsel olgunluğa ulaşmadan önce erkek çocuklarının hadımlaştırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında oğlanın “*çok yakışıklı*” olduğunun özellikle altının çizilmesi de, hadımların kadınsı görünümüne o yaşlarda kavuşacakları düşüncesinden ileri geliyor olabilir. Zira o yaştaki erkek çocukların erkeksi yüz hatları tam manasıyla belirginleşmemesi, bu isteğin en önemli sebebi gibi durmaktadır. Bu durum hadımlaştırma prosedürünün gerçekleşebileceği yaş için bir fikir vermekle birlikte, ergenlik öncesi bir dönemde uygulandığının da önemli bir kanıtı sayılmalıdır.

Öte yandan burada akıllara hemen bu uygulamanın hep küçük yaşlarda mı uygulandığı sorusu gelebilir. Ancak bu konuda net bir fikre sahip olmak pek mümkün değildir. Yine de Orta Asur Kanunları’nda zina suçuna karşılık verilen ceza örneğinden hareketle yetişkin bir kişinin hadım edilmesi, bu işlemin farklı toplumlarda sonraki yaşlarda da yapılabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu uygulamanın bir benzerinin Hitit toplumunda da gerçekleşme ihtimali oldukça muhtemeldir

Sonuç itibariyle hadım edilmiş birey sakalsız yüz hatları, ince bir ses tonu ve kadınsı göğüslerin gelişim gösterdiği bir vücut haliyle karşımıza çıkmaktadır. Hadımlığın en önemli göstergeleri olan bu özellikler, eskiçağdan günümüze hadımları diğer insanlardan ayıran temel prensiplerdir.

⁹⁴⁹ I. Peled, *a.g.e.*, s. 220.

⁹⁵⁰ CAD, “R (rēšu maddesi)”, s. 296-297.

SONUÇ

Anne karnına düştüğü ilk andan itibaren kendisini bir yaşam mücadelesinin içerisinde bulan insanoğlu, hayatta kalabilmek için bu savaşı kazanması gerektiğini daha o dönemlerde hissetmiş ve zamanla kendini bu yönde oldukça geliştirmiştir. Şöyle ki insan, varoluşunun gereği hayatta kalma dürtüsü doğrultusunda hareket ederek ilk önce temel ihtiyaçlarını gidermenin yollarını aramış ve avcı-toplayıcı bir yaşam düzenine geçmiştir. Ancak zamanla gelişen sosyal şartlar çerçevesinde toplu halde yaşama eğilimi hasıl olmuş ve bir kişinin liderliği altında nizam ve müesseseleriyle irili ufaklı birçok siyasi teşkilatlanmanın yapısını oluşturmuştur.

Bu noktada çalışmamızın önemli bir bölümünü oluşturan harem kurumunun ortaya çıkışının, farklı bölgelerde gelişim gösteren bu siyasi oluşumlarla doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte siyasi birliğini ve ekonomik gelişimini sağlayan kent devletlerinin sınırlarını genişletme çabası, henüz oluşmuş olan harem kavramının kapsadığı anlamı da genişletmiştir. Öyle ki harem kelimesi önceleri kralın eşini, kızını ve çocuklarını kısacası özel maiyetini ifade eder iken, kent devletlerinin çeşitli sebepler neticesinde siyasi mücadele içine girmesi sonucu galip tarafın elde ettiği savaş esirlerinin sayıca fazlalaşması, bu kurumun anlamını da genişletmiştir. Bu vesile ile harem kurumu, Sumerce “*é-mi/sal*” (kadınlar evi) ve Akadca “*örtmek, gizlemek, ayırmak ve tecrit etmek, başkalarından esirgemek*” anlamlarına gelen “*ḥarāmu (m)*” kelimesinden ileri gelmektedir. *Ḥarāmu* kelimesi ise bir grubu veya topluluğu sınıflandırarak, onları diğer topluluklardan izole etmek anlamındadır. Hatta *ḥarāmu* sözcüğü, Arapça’da “*muhafaza edilen, mukaddes olan yer*” anlamındaki “*harem*” kelimesiyle de ilişkilendirilmektedir. Zira Arapça *harim* kelimesi de “*yasak yer, kutsal alan*” manasına gelmektedir.

Tarihsel veriler ışığında harem kurumunun varlığını, MÖ 3. binyıla kadar dayandırmak mümkündür. Her ne kadar III. Ur Hanedanlığı Dönemi’nde (MÖ 2060-1960) ve öncesinde “*kadınlar evi*” tarzında teşkilatlanmalar mevcutsa da, daha sistemli ve kurumsal bir harem kurumunun varlığı ancak MÖ 2. binyılda olmuştur. Dolayısıyla harem kurumu için bir Sami geleneğidir demek, hiç de yanlış olmayan bir çıkarım olacaktır. A. K Grayson, K. Deller ve daha birçok bilim insanının da kabul ettiği üzere, eskiçağda ortaya çıkan bu gelenek yakın döneme kadar birçok toplumda varlığını devam ettirmiştir.

Eskiçağ'da gelişim gösteren bu yapının yakın dönem itibariyle en önemli temsilcisi hiç şüphesiz ki, Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu harem kurumuna atfen pek çok çalışma kaleme alınmış olmakla birlikte bu konuda en kapsamlı iki eserden biri İsmail H. Uzunçarşılı'nın "*Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*", bir diğeri de Leslie P. Pierce'nin "*Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*" adlı çalışmalarıdır. Her iki kaynağın da üzerinde durduğu husus, Osmanlı Devleti'nin son derece gelişmiş bir harem kurumuna sahip olduğudur. Bu bakımdan eskiçağda ortaya çıkmış harem kurumunun belirli kaideler ve kıstaslar göz ardı edilmeksizin yakın döneme kadar devam ettiği gayet açıktır.

Diğer taraftan harem ve hadımlık bir bütünün iki eşit parçası gibidir. Nitekim savaş vb. olaylar neticesinde kralın saray dışına çıkma durumu baş gösterince içerisinde çok sayıda kadın personelin yaşadığı harem kurumunun korunması elzem bir hale gelmiştir. İşte bu noktada devreye hadımlar girmiştir. Savaş esirleri arasındaki erkeklerin oranının fazlalığı da böylesi bir yapılanmanın oluşumunu tetiklemiştir. Öyle ki haremde korunması adına üreme yetileri ellerinden alınan erkekler için bu iş son derece doğru bir tercih olmuştur. Zira buradaki en önemli husus, harem kadınlarıyla münasebet içerisinde olacak kişilerin, kralın hanesine hiçbir şekilde zarar vermeyecek düzeyde olmasıdır. Dolayısıyla hadım edilen erkekler, kralın beklentilerini karşılayabilecek özelliklere fazlasıyla sahiptiler. Aslında burada ifade edilen hadımlık, harem kurumunun korunması adına saray özelinde gelişim gösteren bir uygulamadır. Öte yandan hadım etme/edilme uygulaması ilk önce hayvanlar üzerinde denenmiştir. Bu yöntemin önce hayvanlar sonrasında ise insanlar üzerinde uygulanmaya başlanması, kritik bir eşiğin geçilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla hadım etme/edilme uygulamasının daha planlı ve işlevsel bir biçimde denenmesi, elbette ki sarayın kontrolünde olmuştur. Bu sebeple saray özelindeki hadımlığın ortaya çıkma sebebi, kraliyet ailesinin ve çok sayıda cariye'nin ikametgâh alanı olan harem bölgesinin korunabilmesini sağlamaktır. Bu bakımdan *hadım* kelimesine ithafen kullanılan *LÚ. SAG* tabiriyle ilk kez MÖ 2600-2500 yılları arasındaki Sumerli Erken Hanedanlar Dönemi metinlerinde karşılaşılmaktadır. Keza bu terime, hem Akad Dönemi (MÖ 2350-2150) metinlerinde hem de III. Ur Hanedanlığı Dönemi (MÖ 2060-1960) idari kayıtlarında rastlanılmaktadır. Ancak bu sözcüğün bahsi geçen dönemde hangi manada kullanıldığı ve neye karşılık geldiği hakkında net bir bilgi olmasa da, MÖ 2. binyıl itibariyle kelimenin "*hadım*" ve "*saray görevlisi*" olarak kabul edilmesi, bahsi geçen dönemde de benzer şekilde kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Bu noktada Sumerce *LÚ.SAG* ve Akadca *ša rēši* kelimelerini İncil'deki "*sārīs*" ve "*rab sārīs*" (*rab shakeh*) terimleriyle eşdeğer görüp "*hadım*" olarak değerlendiren ilk kişi Heinrich Zimmern'dir. Onun bu fikrine karşı çıkanların yanında Albert K. Grayson, Karen Radner, Hayim Tadmor ve Karlheinz Deller gibi daha pek çok bilim insanı Sumerce *LÚ.SAG* ve Akadca *ša rēši* sözcüklerini "*hadım*" olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Orta Asur Saray Kararnameleri ve Yeni Asur Dönemi'ne tarihlenen metinlerin incelenmesi sonrasında, Sumerce *LÚ.SAG* ve Akadca *ša rēši* kelimelerini "*hadım*" şeklinde tercüme etmek gerekmektedir. Bu noktada söz konusu döneme tarihlenen kabartma ve mühürler de, bunu destekler mahiyette bilgiler vermektedir.

Hadımlar, Eski Yakındoğu tarihi boyunca kraliyet saraylarında hizmetli, memur, asker, idareci ve yönetici gibi çok çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. Soylarını devam ettirme yetileri olmayan bu kişiler, kral nezdinde sadık ve güvenilir insanlar olarak görüldükleri için kralın en yakınında yer almışlardır. Dolayısıyla devlet ile alakalı pek çok sırra mazhar olan hadımlar, zaman içerisinde bunun mükafatını alarak son derece önemli konumlara kadar yükselme başarısı göstermişlerdir. Özellikle de MÖ 10. yy sonrası dönem onlar için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra artık yeni hayatları hayallerine sığmayacak boyutlara ulaşmış ve şöhretleri sarayın duvarlarını aşmıştır. Bu şaşalı ve debdebeli hayat kendi içerisinde sorunları da beraberinde getirince, insan olmanın doğası gereği sahip oldukları gücü ve kudreti yanlış yönde kullananlar da olmuştur. Nitekim hadımlar konumlarının kendilerine sağladığı güç ile birlikte saraylarda çıkan isyanlara katıldıkları gibi kimi zaman da kralın belirlenmesinde etkili rol oynamışlardır. Özellikle de MÖ 7. yy'da Asur tahtına oturan Hadım Kral Sin şumu leşir bu konuda ayrı bir yere sahiptir.

İlk bakışta bir hadımın kral olması oldukça şaşırtıcı ve ilginç olarak görülebilir. Çünkü Mezopotamya toplumlarınca tanrı, kralı fiziksel olarak kusursuz ve üstün niteliklerle donatarak yaratmıştır. Kişinin kral olabilmesi için tanrılarla aynı yani onlar gibi kusursuz bir vücuda sahip olması gerektiğine inanılmıştır. Böylesi bir görüşün hakim olduğu toplumda bırakın hadımı, vücudunda herhangi bir şekilde noksanlık ya da kusur olan bir kişinin tahta oturması aslında beklenen bir şey değildir. Ancak tıpkı Hadım Kral Sin şumu leşir örneğinde olduğu gibi hadımların krallık, vasallık veya yöneticilik gibi üst düzey pozisyonlara gelebilmeleri bu inanışın her zaman kabul görmediğini veya esnetildiğini göstermektedir.

Baş Hadım Sin şumu leşir, Asur kraliyet sarayında etkinliği ve gücü tartışılmayacak boyutlara ulaşmış bir hadımdır. Nitekim o, henüz küçük yaştaki Asur-etil-ilani'nin Asur tahtına oturmasına yardım etmiş ve herhangi bir sıkıntı olmadan genç kralın ülkeyi sorunsuz yönetmesine imkân vermiştir. Asur-etil-ilani'nin ölümünden sonra ise, Sin şumu leşir MÖ 626 yılında birkaç aylığına da olsa Asur tahtına çıkmıştır. Hem çivi yazılı metinler hem de sakalsız bir kralın tasvir edildiği iki mühür onun krallığını doğrulamaktadır. O her ne kadar kısa bir krallık süreci yaşamış olsa da, bu durum Eskiçağ Mezopotamya toplumlarında bir hadımın vasal statü içerisinde olmadan hükümdarlık yaptığının ilk ve tek örneğidir.

Diğer yandan Hitit çivi yazılı kaynaklarda ise hadım kelimesinin karşılığı olarak kelimenin Sumerce versiyonu olan “*LÚ.SAG*” tabiri kullanılmaktadır. Nitekim II. Murşili'nin (MÖ 1321-1295) anallerinden< kırık bir tablette “*LÚ.SAG*” terimi geçmektedir. Bunlar hadımlık statüsünün ilk izleri olarak kabul edilmiş olsa da, harem kurumunun Hitit toplumunda gelişim gösterdiği zaman aralığı göz önüne alındığında hadımlığın MÖ 14. yy öncesinde de olması gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır. Ancak Hitit Dönemi'ndeki hadımlığın izlerinin, Mezopotamya toplumlarına nazaran daha geç bir döneme tarihlendiğini söylemek gerekir.

Öyle ki III. Hattuşili Dönemi'ne (MÖ 1267-1237) tarihlenen birkaç mühürden “*LÚ.SAG*” unvanı hakkında bilgi sahibi olmak mümkünse de, bu konuda en detaylı bilgiye kral IV. Tuthalia Dönemi (MÖ 1237-1209) itibarıyla ulaşılmaktadır. Nitekim IV. Tuthalia Dönemi'ne tarihlenen mühürler ve çivi yazılı metinler, bu konuda büyük önem arz etmektedir. Özellikle kral IV. Tuthalia tarafından saray personellerinin (*LÚ.^{MEŞ} SAG*) bağlılığını esas alarak çıkarılan kararname türü metinler, Hitit toplumu özelinde gelişim göstermiş olan hadımlığın temel kaynaklarıdır. Bu metinlerden öğrenildiğine göre Hitit Sarayı içerisinde yaşayan hadımlar daha çok kralın yakınında olup, onun hem özel korumalığını yapmışlar hem de haremni denetlemişlerdir.

Buraya kadar anlatılanlar ışığında Mezopotamya ve Anadolu toplumlarındaki hadımlığın farklılıklarını ve benzerliklerini birkaç kalemde ifade etmek gerekirse; Mezopotamya toplumları içerisinde hadımlık konusunda en fazla bilgiye sahip olunanı hiç şüphesiz ki Asur'dur. Diğer taraftan Anadolu toplumları arasında ise ilk sırayı Hitit almaktadır. Dolayısıyla bu iki toplumdaki hadımların karşılaştırılması adına Asur toplumu açısından baz alınacak materyaller, Orta Asur Saray Kararnameleri ve Yeni Asur

Dönemi belgeleri olacaktır. Hitit toplumu açısından temel kabul edilecek belge ise kral IV. Tuthalia'nın, içerisinde hadımların da olduğu saray personeliyle yaptığı bağlılık metinleridir. Bu bakımdan aşağıdaki tablo daha açıklayıcı bilgiler vermektedir.

Hitit ve Asur Dönemi Hadımlarının Karşılaştırılması	
Hitit Dönemi hadımların öncelikli görevi, IV. Tuthalia'nın saltanatını korumaktır.	Asur Dönemi hadımlarının asıl görevi ise mevcut kralın haremını korumaktır.
Hitit kralı, hadımlardan kendisine ve maiyetine sonsuz sadakat göstermelerini beklemektedir.	Asur kralları da hadımlarından kendilerine mutlak bağlılık beklemektedir.
Hititli hadımlar krala karşı yapılan veya planlanan isyan vb. faaliyetler hakkında bilgi topladıkları için bir nevi <i>ajan</i> ve <i>haberci</i> gibi hareket etmişlerdir.	Asurlu hadımların görevleri arasında bilgi ve haber toplamak varsa da, onlar Hititli hadımlar gibi doğrudan bu şekilde görevlendirilmemişlerdir.
Hititli hadımlar özel elçi olarak diğer hükümdarlara gönderilseler de, askeri lider olarak hizmet ettikleri yönünde pek bir bilgi yoktur.	Asurlu hadımlar ise çok sayıda askeri birliğe komutanlık etmişlerdir.
Hititli hadımlar <i>baş hadımlık</i> , <i>kâtip</i> , <i>hekim</i> , <i>çobanların denetmeni</i> ve <i>savaş arabası sürücülüğü</i> gibi görevlerle karşımıza çıkmaktadır.	Asurlu hadımlar ise <i>baş hadımlık</i> , <i>başkomutan</i> , <i>vali</i> , <i>saki</i> , <i>kâtip</i> , <i>saray habercisi</i> , <i>sayman-defterdar</i> , <i>yargıç</i> , <i>tüccar</i> , <i>kâhin</i> , <i>saray muhafızı</i> , <i>bekçi</i> , <i>aşçı</i> , <i>fırıncı</i> , <i>tatlı ustası</i> , <i>çoban</i> ve <i>müzişyen</i> gibi birçok farklı görevde bulunmuşlardır.
Hititli hadımların evlendiğine dair bir kanıt yoktur.	Asurlu hadımların da evlendikleri yönünde net bir bilgi yoktur.
Hititli hadımların bir kısmının evlat edindiği bilgisi mevcuttur.	Asurlu hadımlar da hem kız hem de erkek çocuk evlat edinmişlerdir.
Hititli hadımlar <i>sakalsız yüz hatları</i> , <i>ince bir ses tonu</i> ve <i>kadınsı göğüslerin gelişim gösterdiği bir vücut haliyle</i> karşımıza çıkmaktadır.	Asurlu hadımlar da, <i>sakalsız yüz hatları</i> , <i>ince bir ses tonu</i> ve <i>kadınsı göğüslerin gelişim gösterdiği bir vücut haliyle</i> karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere hadımlar, her iki toplumda da önemli görevler üstlenmiştir. Kabartmalar ve mühürler, bu durumun en güzel görsel örnekleridir. Zira bu görsel objelerde “sakalsız”, “şişkin karınlı”, “tombul yanaklı”, “uçları toplu ve örgülü saç modeliyle” resmedilen hadımlar, aslında tarihin her döneminde son derece önemli pozisyonlarda bulunabilme kudretini ve gücünü kendilerinde bulmuşlardır.

Aslında hadımlık konusunda değinilmesi gereken bir diğer husus ise hadımlığın sosyolojik bir boyutunun olup olmadığıdır. Öyle ki insanın temel özne olduğu bir uygulamanın incelenmesi ve araştırılması mevzu bahis olunca, akıllara doğrudan işin sosyolojik kısmı gelmesi de gayet normal görünmektedir. Bu bakımdan insanların hadımlara bakış açısı birkaç cümleyle ifade edildiği takdirde, hadımlığın sosyolojik manada değerlendirilmesi de mümkün olabilir.

Öncelikle bu konudaki değerlendirmemiz incelenen kaynakların el verdiği ölçüde müspet yorumlara dayanmaktadır. Şöyle ki eskiçağ dünyasında hadımlık, siyasi ve ekonomi alanlarında önemli bir eşiğin geçilmesine imkan verdiği için insanların gözünde hadımlık saygınlıkla birlikte anılmaya başlamıştır. Dolayısıyla hadım olan kişiler, toplum nazarında dışlanmak bir yana konumlarının ve ekonomik güçlerinin etkisiyle önemli insanlar olarak kabul edilmişlerdir. Bu minval üzere hadımlığa sosyolojinin temel değerleri olan neden-sonuç ilişkisi açısından yaklaşıldığında, erkeklerin hadım olmalarının pek çok nedeni olmakla birlikte en önemlileri siyasi bir makam ve ekonomik bir seviyeye ulaşma isteğidir. Bu sebeple onların hadım olma isteği bir amaca hizmettiği için hadımlığın sosyolojik boyutunun olması, son derece anlaşılır gibi görünmektedir. Ancak bu konunun tam olarak aydınlatılmasının araştırmaya muhtaç olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

Özetle hem harem hem de hadımlık kurumu ilk defa Mezopotamya toplumlarında ortaya çıkmış ve bir şekilde diğer toplumlara da sirayet ederek yakın döneme kadar gelmiştir. Bu bakımdan Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Çin, Pers, Yunan, Roma-Bizans, Sasani ve Osmanlı gibi birçok toplumda, bu yapıların izlerini görmek mümkündür. Bu bağlamda harem ve hadımlık kurumunun zaman ya da mekan farketmeksizin birçok toplumda gelişim göstermesi ise kültürel mirasın devamlılığına güzel bir örnektir. Kültür denen kavram, medeniyetleri yüzyıllar öncesinden yüzyıllar sonrasına bağlayan çok bileşenli bir yapıya sahip olduğu için toplumların birbirlerinden etkilenmesi son derece

doğaldır. Pek çok medeniyette önem kazanmış olan bu iki kurumun, modern bilim için adeta tabu olması ve bununla ilgili çalışmaların yakın döneme bağlanması oldukça şaşırtıcıdır. Aslında bu konuda yeterli çalışmanın olmaması ve olanların da sınırlı ölçekte bilgiler vermesi, birçok araştırmacıyı kolay olanı yapmaya itmiş ve böylece bu kurumların kökenleri yakın geçmişte aranmıştır. Ancak sanıldığı gibi aksine harem ve hadımlık kurumunun varlığı çok daha eskiye gitmektedir. Dolayısıyla doğru bilinen bu yanlıştan vazgeçmek, bilimin ilerlemesi ve gelişebilmesi adına oldukça önemli bir adım olacaktır. Bu bakımdan ortaya konulan bu çalışma, böylesi bir amaca hizmet etmeyi hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü H., Recep T. (Eds.) (2011), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, Ankara.
- AKDOĞAN, R. (2016), “Boğazköy’den Yayınlanmamış Bir Hititçe Tablet (Bo 3891) ve zintuhi-kadınları”, *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*, İzmir, 53-62.
- AKURGAL, E. (2008), *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yay., Ankara.
- ALP, S. (2000), *Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Yay., Ankara.
- ALP, S. (2001), *Hititler’in Mektuplaşmaları*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay., İstanbul.
- AMBOS, C. (2009), “Eunuchen als Thronprätendenten und Herrscher im alten Orient”, in: Mikko Luukko, Saana Svärd, Raija Mattila (Eds.), *Of GOd(s), Trees, Kings, and Scholars, Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Helsinki, 1-7.
- ANDERSON, Mary M. (1990), *Hidden Power, The Palace Eunuchs of Imperial China*, Prometheus Books, New York.
- ARIKAN, Y. (2002), “Hitit Metinlerinde Geçen ^{MUNUS}zintuhi ve ^{LÚ}zinhuri-Görevlileri”, *Archivum Anatolicum*, C. V, S. 1, Ankara, 11-51.
- ARTZI, P.-A. Malamat (1971), “The Correspondence of Šibtu, Queen of Mari in ARM X”, *Orientalia*, V. XL, No:1, Londra, 75-89.
- ASHER-GREVE, Julia M. (1997), “The Essential Body: Mesopotamian Conceptions of the Gendered Body”, *Gender & History*, V. IX, No: 3, 432-461.
- ASHER-GREVE, Julia M. (2006), “Golden Age’ of Women? Status and Gender in Third Millennium Sumerian and Akkadian Art”, in: Silvia Schroer, *Images and Gender*, Orbis Biblicus et Orientalis 220, Zürich, 41-81.

- ASSANTE, J. (1999), “The kar.kid/ħarimtu, Prostitute or Single Woman? A Reconsideration of the Evidence”, *Ugarit-Forschungen*, V. XXX, Münster, 5-96.
- ASSANTE, J. (2017), “Men Looking at Men: The Homoerotics of Power in the State Arts of Assyria”, in: Ilona Zsolnay (Ed.), *Being a Man Negotiating Ancient Constructs of Masculinity*, Routledge, New York, 42-82.
- ATAÇ, Mehmet-A. (2008), “The Charms of Tyranny:” Conceptions of Power in the “Garden Scene” of Ashurbanipal Reconsidered, in: Gernot Wilhelm (Ed.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, (Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2012, 411-427.
- ATAÇ, Mehmet-A. (2010), *The Mythology Of Kingship In Neo-Assyrian Art*, University of Cambridge Press, New York.
- AYDIN, N. (2013), *Büyük Sümerce Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- BAHRANI, Z. (2018), *Babil'in Kadınları, Mezopotamya'da toplumsal Cinsiyet ve Temsil*, (Çev.) Sercan Çalıcı, Kolektif Kitap, İstanbul.
- BAKER, Heather D. (2002), *Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, The Neo-Assyrian Text Corpus Projectv, V. III, Part 1, Helsinki.
- BARJAMOVIC, G. (2011), “Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE”, in: Jeroen Duindam-Tülay Artan-Metin Kunt (Eds.), *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*, Brill, V. I, Leiden, 27- 61.
- BATTO, B. Frank (1974), *Studies on Women at Mari*, The Johns Hopkins University Press, London.

- BAYRAM, S. (2019), “Eski Mezopotamya’da Kutsal Evlilik Metinleri ve “Kutsal/Kült/Mabet Fahişe (Si)” İbâresi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VI, S. 2, 546-575.
- BAYRAM, S., Ömer K. (2019), “Eski Mezopotamya’da Başörtüsü Kullanımı Üzerine”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VI, S. 2, 638-662.
- BEAULIEU, Paul-A. (2018), *A History of Babylon 2200 BC-AD 75*, Willey-Blackwell, USA.
- BECKMAN, G. (1996), *Hittite Diplomatic Texts*, Scholars Press, USA.
- BENZEL, K., Sarah B. G., Yelena R., Edith W. W. (2010), *Art of the Ancient Near East*, The Metropolitan Museum of Art, New York.
- BIGGS, Robert D. (2015), “Medicine in Ancient Mesopotamia”, *University of Chicago*, USA, 94-105.
- BIGGS, Robert D., John A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, Ignace J. Gelb, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper (1999), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “R”, The University of Chicago, V. XIV, Chicago.
- BIGGS, Robert D., John A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, Ignace J. Gelb, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper (2005), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “T”, The University of Chicago, V. XIX, Chicago.
- BIGGS, Robert D., John A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, Ignace J. Gelb, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper (2006), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “T”, The University of Chicago, V. XVIII, Chicago.

- BIGGS, Robert D., John A. Brinkman, M. Civil, W. Farber, Ignace J. Gelb, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, M. T. Roth, M. W. Stolper (2010), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “U-W”, The University of Chicago, V. XX, Chicago.
- BİLGİN, Remzi T. (2015), “The LÚ. MEŠ SAG and Their Rise to Prominence”, in: Ronald I. Kim, Jana Mynářová, Peter Pavúk (Eds.), *Hrozný and Hittite The First Hundred Years, Proceedings of the International Conference Held at Charles University, Prague, 11–14 November 2015*, Brill, Leiden/Boston 2019, 435-454.
- BİLGİN, Remzi T. (2018), *Officials and Administration in the Hittite World*, De Gruyter, Berlin.
- BLACK, J.-Andrew G.-Nicholas P. (Eds.) (2000), *A Concise Dictionary of Akkadian (CDA)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- BLASWEILER, J. (2016), *The Bloodline of the Tawananna and the Offering to the Ancestors in the Kingdom of Hatti*, Bronze Age, Netherlands.
- BODI, D. (2005), *The Michal Affair, from Zimri-Lim to the Rabbis*, Sheffield Phoenix Press, Sheffield.
- BORDREUIL, Pierre, Françoise Briquel Chatonnet, Cecile Michel (2015), *Tarihin Başlangıçları Eski Yakın Doğu Kültür ve Uygarlıkları*, (Çeviren: Levent Başaran), Alfa Yayınları, İstanbul.
- BOTTERO, J. (2005), *Eski Yakındoğu: Sümer'den Kutsal Kitaba*, (Türkçesi) Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan, Dost Kitapevi, Ankara.
- BOTTERO, J. (2012), *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çevirenler: Mehmet Emin Özcan, Ayten Er, Dost Kitapevi, Ankara.
- BOTTERO, J. (2018), *Gilgamiş Destanı*, Orhan Suda (çev.), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

- BOTTERO, J.- Samuel Noah Kramer (2017), *Mezopotamya Mitolojisi*, Çeviren: Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- BOZGUN, Ş. (2017), “CTH 89: Çivi yazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura”, *Archivum Anatolicum*, C. XI, S. 2, Ankara, 29-74.
- BRANDAU, Birgit –Hartmut Schickert (2004), *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Çev. Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yay., Ankara.
- BREWER-BOYDSTON, G. (2011), *Good Queen Mothers, Bad Queen Mothers: The Theological Presentation of the Queen Mother in 1 and 2 Kings*, Graduate Faculty of Baylor University, ABD.
- BRINKMAN, J. A. (1968), *A Political History of Post-Kassite Babylonia: 1158–722 B.C.*, Pontificium Institutum Biblicum, Roma.
- BRINKMAN, J. A. (1991), “Babylonia in The Shadow of Assyria (747-626 B.C.)”, in: John Boardman, I.E.S. Edwards (Eds.), *The Cambridge Ancient History, The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C.*, 2nd. Ed., V. III, Part 2, California, 1-70.
- BRINKMAN, J. A. (2004), “Administration and Society in Kassite Babylonia”, *Journal of the American Oriental Society*, V. CXXIV, No: 2, Chicago, 283-304.
- BRINKMAN, J. A., M. Civil, Ignace J. Gelb, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, (1980), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “N 2”, The University of Chicago, V. XI, Part 2, Chicago.
- BRINKMAN, J. A., M. Civil, Ignace J. Gelb, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, (1984), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “S”, The University of Chicago, V. XV, Chicago.

- BRINKMAN, J. A., M. Civil, Ignace J. Gelb, A. Leo Oppenheim, E. Reiner, (1989), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “Š- šhin 1”, The University of Chicago, V. XVII, Part 1, Chicago.
- BRYCE, T. (2003), *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, İngilizceden Çeviren: Müfit Günay, Dost Kitapevi, Ankara.
- BRYCE, T. (2005), *The Kingdom of Hittites*, Oxford University Press, New York.
- BRYCE, T. (2009), *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia, The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, Routledge, New York.
- BUCKINGHAM, James S. (1851), *The Buried City of the East, Nineveh: A Narrative of the Discoveries of Mr. Layard and M. Botta at Nimroud and Khorsabad*, National Illustrated Library, London.
- CHAMPDOR, A. (1994), *Mısır'ın Ölüler Kitabı*, Çeviren: Suat Tahsuğ, Ruh ve Madde Yay., İstanbul.
- CHARPIN, D. (2011), “Patron and Client: Zimri-Lim and Asqudum The Diviner”, in: Karen Radner-Eleanor Robson (Eds.), *The Oxford Handbook of the Cuneiform Culture*, New York, 248-269.
- CHAVALAS, Mark W., K. Lawson Younger, K. Lawson Younger Jr., (Eds.), (2002), *Mesopotamia and the Bible Comparative Explorations, Journal for the Study of the Old Testament*, Sheffield Academic Press, New York.
- CIVIL, M., Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner (1968), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “A 2”, The University of Chicago, V. I, Part 2, Chicago.

- CIVIL, M., Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner (1971), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “K”, The University of Chicago, V. VIII, Chicago.
- CIVIL, M., Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner (1977), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “M 2”, The University of Chicago, V. X, Part 2, Chicago.
- CIVIL, M., Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner (1977), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, “M 1”, The University of Chicago, V. X, Part 1, Chicago.
- COLLINS, Billie J. (2007), *The Hittites and Their World*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- COLLINS, P. (2012), “From Mesopotamia to the Met: Two Assyrian Reliefs from the Palace of Sargon II”, *Metropolitan Museum Journal*, V. XLVII, New York, 73-84.
- ÇAKAN, V. (2017), “Geçmişten Günümüze Çin”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, Ankara, 111-130.
- ÇAVUŞOĞLU, Rafet –Bilcan Gökçe–Kenan Işık (2010), “Urartu Krallığı’nda Harem”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Anadolu Sohbetleri*, S. 9, İstanbul, 153-168.
- ÇELİK, H. (2014), *Eskiçağ’da Anadolu’da Dokuma*, PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- DA-RIVA, R. (2001), “Sippar in the Reign of Sîn-sum-lîsir (626 BC)”, *Altorientalische Forschungen*, V. XXVIII, S. 1, 40-64.
- DALLEY, S. (1984), *Mari and Karana: Two Old Babylonian Cities*, Addison-Wesley Press, London.

- DALLEY, S. (1996-1997), “Neo-Assyrian Tablets From Til Barsib”, *Ancient Near Eastern Studies*, V. XXXIV, 66-99.
- DALLEY, S. (2001), “Evolution of Gender in Mesopotamian Mythology and Iconography with a Possible Explanation of *ša rēšēn*, ‘the man with two heads’ ”, in: S. Parpola, R. M. Whiting (Eds.), *Sex and Gender in the Ancient Near East: Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki July 2–6, Helsinki 2001*, 117-122.
- DARGA, A. M. (2013), *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- DE VAAN, Joop M.C.T. (1995), *Ich bin eine Schwertklinge des Königs*, Alter Orient und Altes Testament, Neukirchener Verlag Neukirchen-Vluyn, Germany.
- DELLER, K. (1996), “The Assyrian Eunuchs and Their Predecessors”, in: Kazuko Watanabe (Ed.), *Priests and Officials in the Ancient Near East: Papers on the Second Colloquium on the Ancient Near East—The City and Its Life, Held at the Middle Eastern Culture Center in Japan (Mitaka, Tokyo), March 22–24, 1996*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1999, 303-311.
- DESTI, M. (2013), *Anadolu Uygarlıkları*, Çev. Muna Cedden, Dost Kitapevi, Ankara.
- DİNÇOL, Ali M. (1982), “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 17-120.
- DÖNMEZ, Ş. (2020), “Osmanlı Haremi’ne Assur’un Selamı Var”, *Tarih Dergisi*, S. 70, 12-13.
- DUYMUŞ-FLORIOTI, H. Hande (2009), *Antik Doğu’da Siyasi Evlilikler (M.Ö. III-I. Binyıl)*, Cinius Yayınları, İstanbul.

- DUYMUŞ-FLORIOTI, H. Hande (2012), “Yeni Asur Metinlerinde Geçen “Masennu” Unvanlı Bazı Memurlar”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 31, S. 52, Ankara, 1-21.
- DUYMUŞ-FLORIOTI, H. Hande (2014), “Asur İmparatorluk Dönemi Kaynaklarında Geçen Müzisyen Kadınlar Hakkında Kısa Bir Not”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7, S.18, 99-119.
- DUYMUŞ-FLORIOTI, H. Hande (2015), *Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- DUYMUŞ-FLORIOTI, H. Hande (2016), “Asur İmparatorluk Sarayında Görevli Kadın Personel: Şakintu Örneği”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 9, S. 28, 803-819.
- EIDEM, J.- Jørgen Læssøe, (2001), *The Shemshara Archives The Letters*, The Royal Danish Academy of Sciences Letter, V. I, Denmark.
- FAIST, B. (2010), “Kingship and Institutional Development in the Middle Assyrian Period”, *History of the Ancient Near East /Monographs*, V. XI, S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, Padova, 15-24.
- FALES, Frederick Mario (1994), “A Fresh Look at the Nimrud Wine Lists”, in: Lucio Milano (Ed.), *Drinking in Ancient Societies, History and Culture of Drinks in the Ancient Near East*, V. VI, Padova, s. 361-380.
- FRAME, G. (1984), “A New Wife for Šu-Sin”, *Annual Review of the Royal Inscriptions of Mesopotamia Project 21*, University of Toronto, Toronto, 3-4.
- GALIL, G. (2007), *The Lower Stratum Families in the Neo-Assyrian Period*, Brill, Boston.
- GANSELL, A. R. (2012), “Women in Ancient Mesopotamia”, in: Sharon L. James-Sheila Dillon (Eds.), *A Companion to Women in the Ancient World*, Oxford, 11-24.

- GATES, Marie-Henriette (1984), "The Palace of Zimri-Lim at Mari", *The Biblical Archaeologist*, V. XXXXVII, No: 2, USA, 70-87.
- GELB, Ignace J., T. Jakobsen, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim (1956), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, "D", The University of Chicago, V. III, Chicago.
- GELB, Ignace J., T. Jakobsen, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim (1956), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, "G", The University of Chicago, V. V, Chicago.
- GELB, Ignace J., T. Jakobsen, B. Landsberger, A. Leo Oppenheim (1956), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, "H", The University of Chicago, V. VI, Chicago.
- GELB, Ignace J., B. Landsberger, A. Leo Oppenheim, (1960), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, "I-J", The University of Chicago, V. VII, Chicago.
- GELB, Ignace J.- Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner (1964), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, "A", The University of Chicago, V. I, Part 1, Chicago.
- GELB, Ignace J.-Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Erica Reiner (1998), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, "B", The University of Chicago, V. II, Chicago.
- GELB, Ignace J.-Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, Thorkild Jacobsen (2004), *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, "E", V. IV, Chicago.
- GEORGE, A. (1999), *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*, Penguin Books, New York.

- GEZGİN, İ. (2012), *Fallusun Arkeolojisi: Doğal Olanın Kültüre, Kültürün İktidara Dönüşümü*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- GORDI, S. (2008), *Scribal Families of Hattuša in the 13th Century BCE A Prosopographic Study*, M. A. Thesis, Tel Aviv.
- GÖREZ, F. (2016), “Üçüncü Cinsiyetin Dünyası: Çinli Hadımlar”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. III, S. 6, Aralık, 76-86.
- GRAYSON, Albert K. (1987), *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (To 1115 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian periods (RIMA), University of Toronto Press, V. I, Canada.
- GRAYSON, Albert K. (1991), *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian periods (RIMA), University of Toronto Press, V. II, Canada.
- GRAYSON, Albert K. (1993), “Assyrian Officials and Power in the Ninth and Eighth Centuries”, *SAAB*, V. VII, 19-52.
- GRAYSON, Albert K. (1995), “Eunuchs in Power Their Role in the Assyrian Bureaucracy”, in: Manfred Dietrich-Oswald Loretz (Eds.), *Alter Orient und Altes Testament Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte des Alten Orients und des Alten Testaments*, Neukirchener Verlag Neukirchen, Toronto, 85-98.
- GRAYSON, Albert K. (1996), *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC)*, The Royal inscriptions of Mesopotamia. Assyrian periods (RIMA), University of Toronto Press, V. III, London.
- GRAYSON, Albert K. (2000), *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Eisenbrauns, Winona Lake Indiana.
- GROß, M. (2013), “Food and drink fort he palace The management of food stuffs in Neo-Assyrian times and beyond”, *Imperium and Officium*, 1-22.

- GROß, M. (2014a), “The Babylonian Court during the Neo-Assyrian Period”, *Imperium and Officium Working Papers (IOWP)*, University of Vienna, Avusturya, 1-16.
- GROß, M. (2014b), *The Structure and Organisation of the Neo-Assyrian Royal Household*, PhD Thesis, University of Vienna, Leiden.
- GROß, M., Reinhard P. (2014), “On Courtiers in the Neo-Assyrian Empire: ša-rēši and mazzāz pāni”, *Altorientalische Forschungen* V. XLI, S. 2, Avusturya, 161-175.
- GÜTERBOCK, Hans G. (1956), “The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II”, *Journal of Cuneiform Studies*, V. X, No: 3, 75-98.
- HALAÇOĞLU, Y. (1991), *XIV-XVII. Yüzyillarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınevi, Ankara.
- HALLORAN, John A. (2006), *Sumerian Lexicon, A Dictionary Guide to the Ancient Sumerian Language*, The University of Chicago Library, Los Angeles.
- HARMAN, Ömer F. (1991), “Aziz-i Mısır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 343-344.
- HARRISON, Timothy P. (2005), “The Neo-Assyrian Governor’s Residence At Tell Ta’yinat”, *Canadian Society for Mesopotamian Studies* 40, Québec, 23-35.
- HAWKINS, J. D. (2001), “Eunuchs among the Hittites”, in: S. Parpola, R. M. Whiting (Eds.), *Sex and Gender in the Ancient Near East: Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2–6, 2001*, Helsinki 2002, 217-233.
- HEIMPEL, W. (2003), *Letters to the King of Mari*, Eisenbrauns, Indiana.
- HERBORDT, S. (1992), *Neuassyrische Glyptik des 8.-7. Jh. v. Chr.*, State Archives of Assyria Studies (SAAS) 1, Helsinki.
- HERODOTOS, (2016), *Tarih*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.

- HOFFNER, Jr. Harry A. (1997), *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*, Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago.
- HOFFNER, Jr. Harry A. (2009), *Letters From The Hittite Kingdom*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- HUNGER, H. (1992), *Astrological Reports to Assyrian Kings*, Helsinki University Press, V. VIII, Helsinki.
- JAKOB, S. (2003), *Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur*, Brill, Leiden.
- JASTROW, M. (1915), *The Civilization of Babylonia and Assyria*, Washington Square Press, USA.
- KAĞNİCI, G. (2008), “Eski Mezopotamya’da Cerrahi”, *Tarih Okulu*, S. 1, 93-104.
- KAH, Jeffrey-Jin Kuan (2016), *Neo-Assyrian Historical Inscriptions and Syria-Palestine*, Wipf and Stock, Eugene.
- KARAUĞUZ, G. (2002), *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitapevi Yay., Konya.
- KARAUĞUZ, G. (2015), *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitapevi, Konya.
- KERTAI, D. (2008), “Organising the Interaction between People: A New Look at the Elite Houses of Nuzi”, in: Gernot Wilhelm (Ed.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East* (Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008) Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2012, 519-530.
- KERTAI, D. (2011), “Kalhu’s Palaces of War and Peace: Palace Architecture at Nimrud in the Ninth Century BC”, *Iraq*, V. LXXIII, January, 71-85.
- KERTAI, D. (2013), “The Queens of the Neo-Assyrian Empire”, *Altorientalische Forschungen*, V. XL, S. 1, United Kingdom, 108-124.

- KERTAI, D. (2015), *The Architecture of Late Assyrian Royal Palaces*, University of Oxford Press, United Kingdom.
- KERTAI, D. (2017), “The Iconography of The Late Assyrian Crown Prince”, in: David Kertai, Oliver Nieuwenhuys (Eds.), *From the Four Corners of the Earth Studies in Iconography and Cultures of the Ancient Near East in Honour of F. A. M. Wiggermann*, *Alter Orient und Altes Testament* 441, Ugarit-Verlag, Münster, 111-134.
- KERTAI, D. (2019), “The Throne Rooms of Assyria”, in: Manfred Bietak-Paolo Matthiae-Silvia Prell (Eds.), *Ancient Egyptian and Ancient Near Eastern Palaces*, V. II, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, s. 41-56.
- KILIÇ, Y., H. Hande D. (2007), “Hititlerde Kadın ve Siyaset”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVI, S. 42, Ankara, 85-99.
- KILIÇ, Y., H. Çelik, C. Yılmaz (2017), “Turukkular (Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IV, S. 11, Denizli, 58-75.
- KILIÇ, Serap Ö. (2020), “Hadımların Pers Saray Yaşamındaki Yeri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18 (Özel Sayısı), Manisa, 404-416.
- KINAL, F. (1956), “Eski Anadolu’da Kadının Mevkii”, *Belleten*, C. XX, S. 79, Ankara, 355-366.
- KLEIN, J. (2003), “Enki and Ninmah”, in: William W. Hallo and K. Lawson Younger (Eds.), *The Context of Scripture- Canonical Compositions from the Biblical World*, Brill, V. I, Leiden-Boston, 516-518.
- KOCH, Ulla S. (2011), “Sheep and Sky: Systems of Divinatory Interpretation”, in: Karen Radner, Eleanor Robson (Eds.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford University Press, New York, 447-469.

- KRAMER, S. N. (1999), *Sümer Mitolojisi, İÖ Üçüncü Bin Yılda Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*, Çeviren: Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KUHRT, A. (2009), *Eskiçağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*, Dilek Şendil (Çeviren), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. I, İstanbul.
- KUHRT, A. (2009), *Eskiçağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*, Dilek Şendil (Çeviren), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. II, İstanbul.
- KWASMAN, T., S. Parpola, (1991), *Legal Transactions Of The Royal Court Of Nineveh, Tiglath-Pileser III Through Esarhaddon*, State Archives of Assyria (SAA), Helsinki University Press, Part I, Helsinki.
- LANFRANCHI, Giovanni B., S. Parpola, (1990), *The Correspondence Of Sargon II, Letters from the Northern and Northeastern Provinces* (SAA), University of Helsinki Press, V. V, Part II, Finland.
- LAYARD, Austen H. (1849), *The Monuments of Nineveh*, ESQ., D.C.L, London.
- LEICHTY, E. (1970), *The Omen Series Summa Izbu*, J. J. Augustin Publisher Locust Valley, New York.
- LEICHTY, E. (2004), "Asarhaddon's Exile: Some Speculative History", in: Martha T. Roth, Walter Farber, Mattheu W. Stolper, Paula von Bechtolsheim (Eds.), *Studies Presented to Robert D. Biggs, (From The Workshop of the Chicago Assyrian Dictionary, V. II, June 4 2004)*, The Oriental Institute of The University of Chicago, USA 2007, 189-191.
- LEICK, G. (1994), *Sex and Eroticism in Mesopotamian Literature*, Routledge, London.
- LEICK, G. (2002), *Who's Who in the Ancient Near East*, Routledge, USA.
- LEMAIRE, A. (2009), "Tribute or Looting in Samaria and Jerusalem: Shoshenq in Jerusalem?", in: Gershon Galil, Mark Geller, Alan Millard (Eds.), *Homeland and*

Exile Biblical and Ancient Near Eastern Studies in Honour of Bustenay Oded, Brill, Leiden, 167-177.

LEMOS, T. M., (2011), "Like the eunuch who does not Beget": in: Candida R. Moss, Jeremy Schipper (Eds.), *Gender, Mutilation, and Negotiated Status in the Ancient Near East*, Disability Studies and Biblical Literature, New York, 47-66.

LERNER, G. (1986), "The Origin of Prostitution in Ancient Mesopotamia", *Journal of Women in Culture and Society*, V. XI, No:2, 236-254.

LIPSCHITS, O. (2005), *The Fall and Rise of Jerusalem, Judah under Babylonian Rule*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana.

LLOP, J. (2010), "The Eponym Bēr-nādin-apli and the Documents Referring to the Expeditions to the City of Tille in the Reign of Tukulti-Ninurta I (1233-1197 b.c.e)", in: L. Feliu, J. Llop, A. Miller Alba, J. Sanmartin (Eds.), *Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26-30 July 2010*, Eisenbrauns, Indiana 2013, 549-559.

LUCKENBILL, Daniel D. (1924), *The Annals of Sennacherib*, The University of Chicago Press, V. II, Chicago.

LUCKENBILL, Daniel D. (1926), *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, The University of Chicago Press, V. I, London.

LUCKENBILL, Daniel D. (1927), *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, The University of Chicago Press, V. II, London.

LUUKKO, M. (2012), *The Correspondence of Tiglath-Pileser III and Sargon II From Calah/Nimrud*, State Archives of Assyria (SAA), V. XIX, USA.

MAEKAWA, K. (1980), "Female Weavers and Their Children in Lagash-Pre-Sargonic and Ur III", *Acta Sumerologica* 2, Kyoto, 81-125.

- MAEKAWA, K. (1989), “Rations, Wages and Economic Trends in the Ur III Period”, *Altorientalische Forschungen*, V. XVI, S. 1, 42-50.
- MALLOWAN, M. E. L. (1966), *Nimrud and its Remains*, Collins, V. I, London.
- MARLIAVE, Olivier de (2015), *Hadımların Dünyası Çağlar Boyunca Hadımlık*, (Çeviren: Yasemin Kayacan), Doğan Kitap, İstanbul.
- MARSMAN, Hennie J. (2003), *Women in Ugarit and Israel, Their Social and Religious Position in the Context of the Ancient Near East*, Brill, Leiden.
- MATTILA, R. (2000), *The King’s Magnates, A Study of the Highest Officials of the Neo-Assyrian Empire*, State Archives of Assyria Studies (SAAS), V. XI, Helsinki.
- MAY, Natalie N. (2008), “Triumph as an Aspect of the Neo-Assyrian Decorative Program”, in: Gernot Wilhelm (Ed.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East* (Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2012, 461-488.
- MAY, Natalie N. (2018), “Neo-Assyrian Women, Their Visibility, and Their Representation in Written and Pictorial Sources”, in: Saana Svärd, Agnès Garcia-Ventura (Eds.), *Studying Gender in the Ancient Near East*, Eisenbrauns, Pennsylvania, 249-288.
- MAYEROVÁ, H. (2015), “The Queens Of Lagash In The Early Dynastic Period; Especially The Last Three Royal Couples”, in: Reinhard Dittmann-Gebhard J. Selz (eds), *It’s a Long Way to a Historiography, of the Early Dynastic Period(s)*, Ugarit-Verlag, Münster, 259-265.
- MELVILLE, Sarah C. (2004), “Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”, *Journal of the American Oriental Society (JAOS)*, V. CXXIV, No:1, USA, 37–57.

- MELVILLE, Sarah C. (2005), "Royal Women and The Exercise of Power in the Ancient Near East", in: Daniel C. Snell (Ed.), *A Companion to the Ancient Near East*, Blackwell, USA, 219-228.
- MELVILLE, Sarah C. (2013), "Eunuchs Ancient Near East", *The Encyclopedia of Ancient History*, Wiley Blackwell, United Kingdom, 2561-2570.
- MEMİŞ, E. (1993), "Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. VIII, S. 1, İzmir, 19-35.
- MEMİŞ, E. (2006), *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basımevi, Bursa.
- MICHALOWSKI, P. (1989), *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur*, Eisenbrauns, Winona Lake.
- MICHEL, C. (2001), *Correspondence des marchands de Kanish*, CERF, Paris.
- MICHEL, Patrick M. (2016), "Priesses at Mari, Emar and Ugarit", in: Stephanie Lynn Budin- Jean MacIntosh Turfa (Eds.), *Women in Antiquity Real Women Across the Ancient World*, Routledge, New York.
- MIEROOP, M. Van de (1989), "Women in the Economy of Sumer", in: Barbara S. Lesko (Ed.), *Women's Earliest Records From Ancient Egypt and Western Asia*, Scholars Press, Atlanta, 53-66.
- MIEROOP, M. Van de (1999), *Cuneiform Texts and the Writing of History*, Routledge, London.
- MIEROOP, M. Van de (2006), *Antik Yakınoğu'nun Tarihi İ.Ö. 3000- 323*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitapevi, Ankara.
- MIEROOP, M. Van de (2014), *Hammurabi*, Çeviren: Bülent O. Doğan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- MILLER, Jared L. (2013), *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, Society of Biblical Literature, Atlanta.

- MORA, C. (2009), “The LÚ^{MEŠ} SAG at the Hittite Court”, *ISUMU*, V. XIII, Ítalya, 15-24.
- MORA, C. (2010), “Seals and Sealings of Karkamiš Part III: The Evidence from the Nišantepe-Archives, the Digraphic Seals and the Title Eunuchus₂”, in: Itamar Singer (Ed.), *ipamati kistamati pari tumatimis Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of His 70th Birthday*, Tel Aviv, 170-182.
- MORAN, William L. (1992), *The Amarna Letters*, The Johns Hopkins University Press, London.
- MORRISON, Martha A. (1979), “The Family of Šilwa-Tešub mâr šarri”, *Journal of Cuneiform Studies*, V. XXX1, No: 1, 3-29.
- NA’AMAN, N. (1991), “Chronology and History in the Late Assyrian Empire (631-619 B.C.)”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, V. LXXXI, S. 1-2, Tel Aviv, 243-267.
- NA’AMAN, N. (2007), “Borders and Districts in Descriptions of The Conquest of The West in Tiglath-Pileser III’s Inscriptions and In Biblical Historiography”, *State Archives of Assyria Bulletin (SAAB)*, V. XVI, 39-61.
- NIEDERREITER, Z. (2015), “Cylinder Seals Of Eleven Eunuchs (Ša Rēši Officials) A Study On Glyptics Dated to The Reign Of Adad-Nērārī III”, in: N. N. May, S. Svärd (Eds.), *Change in Neo-Assyrian Imperial Administration: Evolution and Revolution*, State Archives of Assyria Bulletin (SAAB), V. XXI, Ítalya, 117-156.
- NISSINEN, M. (2017), “Relative Masculinities in the Hebrew Bible/Old Testament”, in: Ilona Zsolnay (Ed.), *Being a Man Negotiating Ancient Constructs of Masculinity*, Routledge, New York, 221-247.

- NOVAK, M. (1999), "The Architecture of Nuzi and Its Significance in the Architectural History of Mesopotamia", in: David I. Owen, Gernot Wilhelm (Eds.), *Nuzi at Seventy-five (Studies in the history and culture of Nuzi and the Hurrians*, CDL Press, V. X, Bethesda, 123-140.
- N'SHEA, O. (2016), "Royal Eunuchs and Elite Masculinity in the Neo-Assyrian Empire", *Near Eastern Archaeology*, V. LXXIX, No: 3, New York, 214-221.
- OATES, J. (2004), *Babil*, Fatma Çizmeli (Çeviri), Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- OATES, J. (2008), "The Fall of Assyria (635-609 B.C.)", in: John Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond (Eds.), *The Cambridge Ancient History*, V. III, Part 2, Cambridge University Press, United Kingdom, 162-193.
- OATES, Joan-David, (2001), *NIMRUD An Assyrian Imperial City Revealed*, British School of Archaeology in Iraq, London.
- OPPENHEIM, A. Leo (1973), "A note on ša rēši", *The Journal of The Ancient Near Eastern Society of Columbia University*, V. V, Chicago, 325-334.
- ORNAN, T. (2005), *The Triumph of the Symbol: Pictorial Representation of Deities in Mesopotamia and the Biblical Image* (Orbis Biblicus et Orientalis), Vandenhoeck & Ruprecht, Zürich.
- ÖZDEMİR, H. (2010), "Hadım Etme ve Hekimin Sır Saklama Yükümlülüğü", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S, 1, Ankara, 125-164.
- ÖZGÜÇ, T. (2005), *Kültepe Kaniš/Neša*, YKY., İstanbul.
- PARPOLA, S. (1987), *Letters From Assyria and The West, The Correspondence of Sargon II*, State Archives of Assyria (SAA), University of Helsinki Press, Part I, Helsinki.

- PARPOLA, S. (1988), “The Reading of the Neo-Assyrian Logogram ^{LÚ}SİMUG.KUG.GI “Goldsmith”, *State Archives of Assyria Bulletin (SAAB)*, V. II, S. 2, Helsinki, 77-80.
- PARPOLA, S. (1997), *Assyrian Prophecies*, State Archives of Assyria (SAA), University of Helsinki Press, V. IX, Helsinki.
- PARPOLA, S. (2004), “National and Ethnic Identity in the Neo Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times”, *Journal of Assyrian Academic Studies*, V. XVIII, No: 2, 5-22.
- PARPOLA, S. (2012), “The Neo-Assyrian Royal Harem”, in: Giovanni B. Lanfranchi, Daniele Morandi Bonacossi, Cinzia Pappi, Simonetta Ponchia (Eds.), *Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, Leiden, 613-626.
- PARPOLA, S., Kazuko W. (1988), *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, State Archives of Assyria (SAA), Helsinki University Press, V. II, Helsinki.
- PARPOLA, S., Robert M. W. (2007), *Assyrian-English Assyrian Dictionary*, Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki.
- PEDERSÉN O. (1998), *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500–300 BC.*, CDL Press, Bethesda/Maryland.
- PELED, I. (2010), “Eunuchs in Hatti and Assyria: A Reassessment”, in: L. Feliu, J. Llop, A. Millet Albà, J. Sanmartín (Eds.), *Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26–30 July 2010*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2013, 785-797.
- PELED, I. (2014), “assinnu and kurgarrû Revisited”, *Journal of Near Eastern Studies*, V. LXXXIII, No: 2, Chicago, 283-297.

- PELED, I. (2016), *Masculinities and Third Gender The Origins and Nature of an Institutionalized Gender Otherness in the Ancient Near East*, Alter Orient und Altes Testament 435, Ugarit-Verlag Münster.
- PELED, I. (2017), “Men in Question: Parallel Aspects of Ambiguous Masculinities in Mesopotamian and Biblical Sources”, *A Journal for the Study of the Northwest Semitic Languages and Literatures*, Western Academic Press Rolling Hills Estates, V. XXI, California, 127-148.
- PIERCE, Leslie P. (2016), *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çevirmen: Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PINNOCK, F. (2009), “Family Affairs in the Neo-Assyrian Court”, in: Lionel Marti (Ed.), *La famille dans le Proche-Orient ancien réalités, symbolismes, et images (Proceedings of the 55th Rencontre Assyriologique Internationale à Paris 6–9 July 2009)*, Eisenbrauns Winona Lake, Indiana.
- POPA, Elana-Isabela (2015), *Agency of Women in Mesopotamian Religion of the Second Millennium BC.*, University of Zurich, Ph.D Theiss, Zurich.
- POSTGATE, J. N. (1973), *The Governor's Palace Archive*, British School Of Archaeology in Iraq, Iraq.
- POSTGATE, J. N. (2007), *The Land Of Assur&The Yoke Of Assur, Studies On Assyria 1971-2005*, Oxbow Books, Oxford.
- PRITCHARD, James B. (1969), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Princeton University Press, New Jersey.
- PUHVEL, J. (1984), *Hittite Etymological Dictionary*, Mouton de Gruyter, V. II: Words beginning with E – I, New York.
- PUHVEL, J. (1997), *Hittite Etymological Dictionary*, Mouton de Gruyter, V. IV: Words beginning with K, New York.

- RADNER, K. (1998), *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, Neo-Assyrian Text Corpus Project, V. 1, Part 1: A, Helsinki.
- RADNER, K. (2003), “The Trials of Esarhaddon: The Conspiracy of 670 BC”, *Isumu*, V. VI, München, 165-184.
- RADNER, K. (2011), “Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars”, in: Karen Radner, Eleanor Robson (Eds.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford University Press, New York, 358-379.
- RADNER, K. (2012), “The Seal of Tašmetum-šarrat, Sennacherib’s Queen, and Its Impressions”, in: Giovanni B. Lanfranchi, Daniele Morandi Bonacossi, Cinzia Pappi, Simonetta Ponchia (Eds.), *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*, Wiesbaden, 687-698.
- RADNER, K. (2015), “High Visibility Punishment and Deterrent: Impalement in Assyrian Warfare and Legal Practise”, *Zeitschrift Für Altorientalische Und Biblische Rechtsgeschichte*, V. XXI, Wiesbaden, 103-128.
- RADNER, K. (2016), “Revolts in the Assyrian Empire: Succession Wars, Rebellions Against a False King and Independence Movements”, in: John J. Collins, J.G. Manning (Eds.), *Culture and History of the Ancient Near East*, Brill, V. LXXXV, Boston, 41-54.
- RAINEY, Anson F. (2015), *The El-Amarna Correspondence: A New Edition of the Cuneiform Letters from the Site of El-Amarna Based on Collations of all Extant Tablets*, Brill, Leiden- Boston.
- READE, J. (1972), “The Neo-Assyrian Court and Army: Evidence from the Sculptures”, *British Institute for the Study of Iraq*, V. XXXIV, No: 2, 87-112.
- READE, J. (1986), “Was Sennacherib a Feminist?”, in: Jean-Marie Durand (Ed.), *La Femme dans le Proche-Orient Antique: XXXIIIe Rencontre Assyriologique*

- Internationale (Paris, 7-10 Juillet 1986)*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris 1987, 139-145.
- READE, J. (2001/1), “The Wellesley Eunuch”, *Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale*, V. XCIII, 67-79.
- READE, J. (2009), “Fez, Diadem, Turban, Chaplet: Power-Dressing at the Assyrian Court”, in: Saana Svärd, Raija Mattila, Mikko Luukko (Eds.), *Of God(s), Trees, Kings, Andscholars Neo-Assyrian and Related Studies Honour of Simo Parpola*, *Studia Orientalia* 106, Helsinki, 239-264.
- REYHAN, E. (2017), *Hitit Devleti’nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat*, Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara.
- ROAF, M. (1996), *Atlaslı Uygarlıklar Ansiklopedisi 9, Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Zülal Kılıç (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ROTH, Martha T. (1997), *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor (Writings from the Ancient World)*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- ROUX, G. (1992), *Ancient Iraq*, Penguin Books, London.
- RUSSELL, John M. (1999), *The Writing on the Wall, Studies in the Architectural Context of Late Assyrian Palace Inscriptions*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana.
- RUSTER, C., Erich N. (1989), *Hethitisches Zeichenlexikon: Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Bogazköy-Texten (HZL)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- SABUNCUO, Tuğba -Yusuf K. (2020), “Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Kaynaklarında Kısırlık ve Çocuk Düşür/t/me”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VII, S. 1, 1-25.
- SAGGS, Henry W. F. (2001), *The Nimrud Letters, Cuneiform Texts from Nimrud V*, British School Of Archaeology in Iraq, London.

- SALLABERGER, W. (2007), “From Urban Culture to Nomadism: A History of Upper Mesopotamia in the Late Third Millennium”, *Sociétés Humaines et Changement Climatique à la fin du troisième millénaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie? Varia Anatolica*, S. 19, Année, 417-456.
- SASSON, Jack M. (1973), “Biographical Notices on Some Royal Ladies From Mari”, *Journal of Cuneiform Studies*, V. XXV, S. 2, USA, 59-78.
- SASSON, Jack M. (1994), “The Posting of Letters with Divine Messages”, *NABU*, Paris, 299-316.
- SASSON, Jack M. (2008), “Texts, Trade, and Travelers”, in: Joan Aruz, Kim Benzel, Jean M. Evans (Eds.), *Beyond Babylon (Art, Trade, And Diplomacy in the Second Millennium B.C.)*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 95-100.
- SAVAŞ, S. Özkan (1999), “Kizzuâtınalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı”, *Varia Anatolica*, S. 13, İstanbul, 95-114.
- SEVER, E. (1993), *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınevi, İstanbul.
- SEVİN, V. (2019), *Yeni Assur Sanatı II: Resim*, TTK Yayınevi, Ankara.
- SEYİDOĞLU, B. (2009), “Yeraltı Dünyası (The Underground World)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 39, Erzurum, 201-210.
- SHARLACH, T. M. (2017), *An Ox of One's Own Royal Wives and Religion at the Court of the Third Dynasty of Ur*, *Studies in Ancient Near Eastern Records*, De Gruyter, V. XVIII, Berlin.
- SIDDALL, Luis R. (2004), “A Re-Examination of the Title *ša reši* in the Neo-Assyrian Period”, in: J. Azize, N. Weeks (Eds.), *Gilgameš and the World of Assyria: Proceedings of the Conference Held at Mandelbaum House, the University of Sydney, 21– 23 July 2004*, *Ancient Near Eastern Studies Supplement* 21. Leuven: Peeters 2007, 225-240.

- SIDDALL, Luis R. (2009), “Sammu-ramāt: Regent or Queen Mother?”, in: Lionel Marti (Ed.), *La famille dans le Proche-Orient ancien: réalités, symbolismes, et images, Proceedings of the 55th Rencontre Assyriologique Internationale at Paris 6–9 July 2009*, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana 2014, 497-504.
- SIDDALL, Luis R. (2013), *The Reign of Adad-nīrārī III*, Brill, Boston.
- SMITH, Duane E.-Stan Rummel (1975), *Ras Shamra Parallels, The Texts from Ugarit and the Hebrew Bible*, Pontificium Institutum Biblicum, V. II, Roma.
- SMITH, S. (1929), “Sennacherib and Esarhaddon,” in: J.B.Bury, S.A.Cook, F.E.Adcock (Eds.) *The Cambridge Ancient History*, Cambridge University Press, V. III, Cambridge, 61–87.
- SOLVANG, E.K. (2003), *A Woman’s Palace is in the House: Royal Women of Judah and their Involvement in the House of David*, Sheffield Academic Press, London.
- SOLVANG, E.K. (2005), “Classifying Women: The “Harem” and What it Does and Doesn’t Tell Us about Women”, in: Robert D. Biggs, Jennie Myers, Martha T. Roth (eds.), *Proceedings of the 51st Rencontre Assyriologique Internationale, July 18-22 2005*, Studies in Ancient Oriental Civilization 62, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 2008, 415-420.
- SOLVANG, E. K. (2006), “Another Look ‘Inside’: Harems and the Interpretation of Women”, in: S.W. Holloway (Ed.), *Orientalism, Assyriology and the Bible (Hebrew Bible Monographs 10)*, Sheffield, 374-398.
- STOL, M. (1995), “Women in Mesopotamia”, *Jesho*, V. XXXVIII, S. 2, Leiden, 123-144.
- STOL, M. (2016), *Women in the Ancient Near East*, Helen-Mervyn Richardson (Çev.), Walter de Gruyter, Berlin.

- SVÄRD, S. (2008), “Women, Power, and Heterarchy in the Neo-Assyrian Palaces”, in: Gernot Wilhelm (Ed.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East* (Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008) Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2012, 507-518.
- SVÄRD, S. (2010), “Maid of the King” (Géme ša šarri) in the Neo-Assyrian Texts”, in: Şevket Dönmez (Ed.), *Studies Presented in Honour of Veysel Donbaz*, Ege Yay., İstanbul, 251-260.
- SVÄRD, S. (2012), *Power and Women in the Neo-Assyrian Palaces*, University of Helsinki, Helsinki.
- SVÄRD, S. (2015), “Changes in Neo-Assyrian Queenship”, in: Natalie N. May, Saana Svärd (Eds.), *Change in Neo-Assyrian Imperial Administration: Evolution and Revolution*, State Archives of Assyria Bulletin (SAAB), V. XXI, Italya, 157-171.
- SVÄRD, S. (2016), “Neo-Assyrian Elite Woman”, in: Stephanie Lynn Budin, Jean MacIntosh Turfa (Eds.), *Women in Antiquity: Real Women Across the Ancient World*, Routledge, New York, 126-137.
- SVÄRD, S.-M. Luukko (2009), “Who Were the ‘Ladies of the House’ in the Assyrian Empire?”, in: M. Luukko (Ed.), *Of god(s), trees, kings, and scholars: Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Studia Orientalia, V. CVI, Helsinki, 279- 294.
- ŞAHİN, Gülgüney M. (2019), “Hititçe Metinlerde Geçen Bazı Yerel Şarkıcılar Üzerine”, *Archivum Anatolicum*, C. XIII, S. 1, Ankara, 83-100.
- TADMOR, H. (1983), “Rab-saris and Rab-shakeh in 2 Kings 18”, in: Carol L. Meyers, M. O’Connor (Eds.), *The Word of the Lord Shall Go Forth: Essays in Honor of*

- David Noel Freedman in Celebration of his Sixtieth Birthday*, Eisenbrauns, Winona Lake Indiana, 279-285.
- TADMOR, H. (1995), "Was the Biblical šariš", in: Ziony Zevit, Seymour Gitin, Michael Sokoloff (Eds.), *Solving Riddles and Untying Knots: Biblical, Epigraphic, and Semitic Studies in Honor of Jonas C. Greenfield*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 317-325.
- TADMOR, H. (1998), "Nabopalassar and Sin-shum-lishir in a Literary Perspective", in: Stefan M. Maul (Ed.), *Festschrift Für Rykle Borger Zu Seinem 65. Geburtstag Am 24 Mai 1994 tikip santakki mala bašmu*, Styx, Groningen, 353-357.
- TADMOR, H. (2001), "The Role of the Chief Eunuch and the Place of Eunuchs in the Assyrian Empire", S. Parpola, R.M. Whiting (Eds.), *Sex and Gender in the Ancient Near East: Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale Helsinki July 2-6 2001*, Part II, Helsinki 2002, 603-611.
- TAYLOR, G. (2000), *Castration: An Abbreviated History of Western Manhood*, Routledge, New York.
- TEPPO, S. (2005), *Women And Their Agency In The Neo-Assyrian Empire*, University of Helsinki, Faculty of Arts, Institute for Asian and African Studies, Assyriology, Master's Thesis, Helsinki.
- TEPPO, S. (2007), "The Role and The Duties of The Neo-Assyrian Šakintu in the Light of Archival Evidence", *State Archives of Assyria Bulletin (SAAB)*, V. XVI, 257-272.
- TOKALAK, İ. (2010), *Bizans-Osmanlı Sentezi, Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi*, Gülerboy Yayıncılık, İstanbul.
- TOORN, K. Van Der (1985), *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia*, Van Gorcum: Assen, Netherland.

- TOSUN, M.-Kadriye Y. (2002), *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK Yay., Ankara.
- TURÇANİNOV, Georgi F. (2009), *Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi*, Çeviri: Kayhan Yükseler, Kafdav Yayıncılık, Ankara.
- ULUÇAY, Ç. (1992), *Harem II*, TTK Yay., Ankara.
- ULUTÜRK, M. (2011), "Osmanlı'da Harem Meselesi", *Tefekkür Dergisi*, S. 44, Konya, 1-5.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. (2014), *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- ÜNAL, A. (2002), *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, A. (2003), *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, A. (2005), *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, A. (2007), *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü (A-M)*, V. I, Verlag Dr. Kovac, Hamburg.
- ÜNAL, A. (2007), *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü (N-Z)*, V. II, Verlag Dr. Kovac, Hamburg.
- VEENHOF, Klass R. (1972), *Aspect of Old Assyrian Trade and its Terminology*, Brill, Leiden.
- VIGO, M. (2016), "Sources for the Study of the Role of Women in the Hittite Administration", in: Brigitte Lion, Cécile Michel (Eds.), *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*, Studies in Ancient Near Eastern Records, De Gruyter, V. XIII, Berlin, 328-353.
- WATANABE, K. (1993b), "Neuassyrische Siegellegenden" *Orient* 29, 109-138.
- WATANABE, K. (1995b), "Beschriftete neubabylonische Siegel", in: H. I. H. Prince Takahito Mikasa (Ed.), *Essays on Ancient Anatolia and its Surrounding Civilizations*, BMECCJ 8, Wiesbaden, 225-234.

- WATANABE, K. (1996), “Seals of Neo-Assyrian Officials”, in: Kazuko Watanabe (Ed.), *Priests and Officials in the Ancient Near East: Papers on the Second Colloquium on the Ancient Near East—The City and Its Life, Held at the Middle Eastern Culture Center in Japan (Mitaka, Tokyo), March 22–24, 1996*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 1999, 313-366.
- WATERS, Matthew W. (2000), *A Survey of Neo-Elamite History*, The Assyrian Text Corpus Project, Helsinki.
- WESTBROOK, R. (2003), *A History of Ancient Near Eastern Law*, Brill, V. I, Leiden.
- WILHELM, G. (2012), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, Penn State University Press, Indiana.
- WILKINSON, T. (2010), *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, Random House, New York.
- WILKINSON, T. (2013), *Eski Mısır M.Ö. 3000'den Kleopatra'ya Kadar Bir Uygarlığın Tarihi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.
- WILSON, J.V. Kinnier (1972), *The Nimrud Wine List: Cuneiform Texts From Nimrud I*, British School of Archaeology In Iraq, London.
- WINTER, Irene J. (1981), “Royal Rhetoric and the Development of Historical Narrative in Neo-Assyrian Reliefs”, *Studies in Visual Communication*, V. VII, 2-38.
- WINTER, Irene J. (1983), “The Program of the Throneroom of Assurnasirpal II”, in: Charles Kyrle Wilkinson (Ed.), *Essay On, Near Eastern Art and Archaeology*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 15-31.
- WINTER, Irene J. (1993), ‘ “Seat of Kingships”/ “A Wonder to Behold”: The Palace as Construct in the Near East’, *ARS Orientalis* 23 (1993), 27-55.
- WINTER, Irene J. (1996), “Sex, Rhetoric and the Public Monument: The Alluring Body of Naram-Sin of Agade”, in: N. B. Kampen, B. Bergmann (Eds.), *Sexuality in*

Ancient Art: Near East, Egypt, Greece, and Italy, Cambridge University Press, Cambridge, 11-26.

WINTER, Irene J. (2010), *On Art in the Near East*, Brill, V. I, Leiden.

WRIGHT, Jacob L. (2012), “King and Eunuch: Isaiah 56:1–8 in Light of Honorific Royal Burial Practices”, *JBL*, V. CXXXI, No: 1, Atalanta, 99–119.

YALÇIN, S. (2016), “Men, Women, Eunuchs, Etc.: Visualities of Gendered Identities in Kassite Babylonian Seals (ca. 1470–1155 B.C.)”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR)*, No: 376, New York, 121-150.

YILDIRIM, N. (2017), “Mitanni Kralı Tušratta’nın Mektupları Çerçevesinde Diplomatik Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, C. XI, S. 1, Hatay, 151-168.

YILDIRIM, N. (2018), “Eski Mezopotamya’da Kadınların Diplomasideki Rolü Bağlamında Mari Kraliçesi Şibtu’nun Yazışmalarından Örnekler”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, C. XII, S. 2, Hatay, 201-217.

YILMAZ, C. (2015), *Amarna Çağı’nda Ön Asya Toplumları Arasında Diplomatik İlişkiler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

YİĞİT, T. (2002), “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVII, S. 2, İzmir, 79-84.

YİĞİT, T. (2008), “A Study of ^{MUNUS(MEŠ)} KAR.KID in the Hittite Cuneiform Texts”, *Orientalia*, V. LXXVII, Fasc 1, Ankara, 75-78.

ZIEGLER, N. (1999), “A Questionable Daughter-In-Law”, *CNRS*, Paris, 55-60.

ZIEGLER, N. (2011), “Music, the Work of Professionals”, in: Karen Radner, Eleanor Robson (Eds.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford University Press, New York, 288-312.

ZIEGLER, N. (2016), “Economic Activities of Women According to Mari Texts (18th century BC)”, in: Cecile Michel-Brigitte Lion (Eds.), *The Role of Woman in Work and Society in the Ancient Near East*, Walter de Gruyter, Berlin, 296-309.

ZIMMERN, H. (1899), “Über Bäcker und Mundschenk im Altsemitischen”, *ZDMG* 53, 115-119.

ZIMMERN, H. (1901), *Beiträge zur Kenntnis der Babylonischen Religion*, J.C. Hinrichs'schl Buchhandlung, Leipzig.

İNTERNET KAYNAKLARI:

<https://www.google.com.tr/search?q=eunuch&tbm=isch&tbs=rimg:CZDQ9gkCknzbYQEA NSK7QirB&hl> (11.01.2021, 10:38).

https://www.google.com.tr/search?q=eunuch&tbm=isch&tbs=rimg:CYz6n6_1ydHtqYYiKvTu7LaFE&hl=tr&sa=X&ved=0CBsQuIIBahcKEwiIvrbVsZPuAhUAAAAAHQA AAAAQDw&biw=1349&bih=568 (11.01.2021, 10:52).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Assyrian_eunuchs_carrying_Sargon_II%27s_throne.jpg (11.01.2021, 10:44).

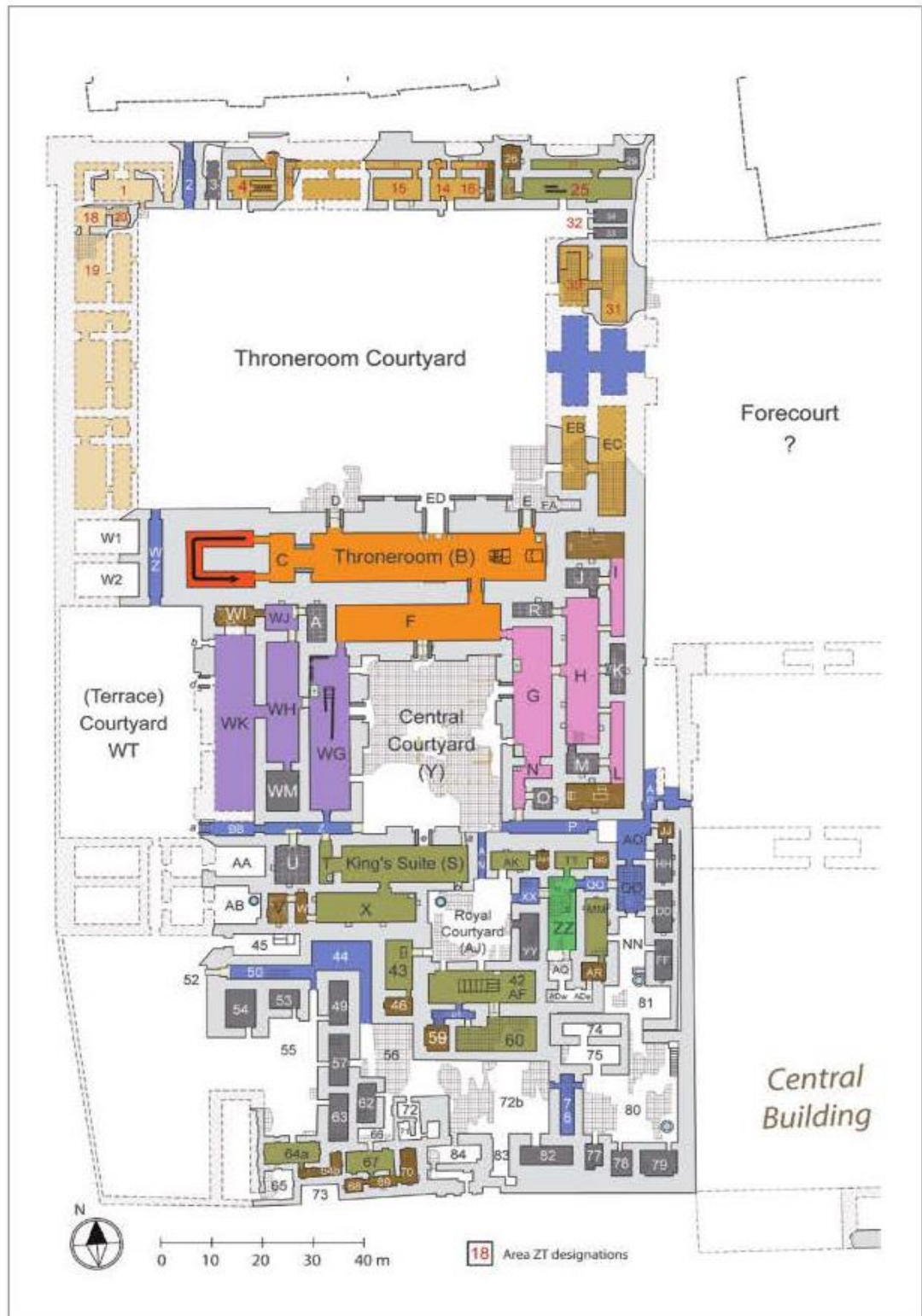
<https://artgallery.yale.edu/collections/objects/200> (11.01.2021, 10:59).

<https://tarihturklerdebaslar.wordpress.com/2015/03/13/anadolu-uygarliklari> (24.05.2021, 13:18).

EKLER

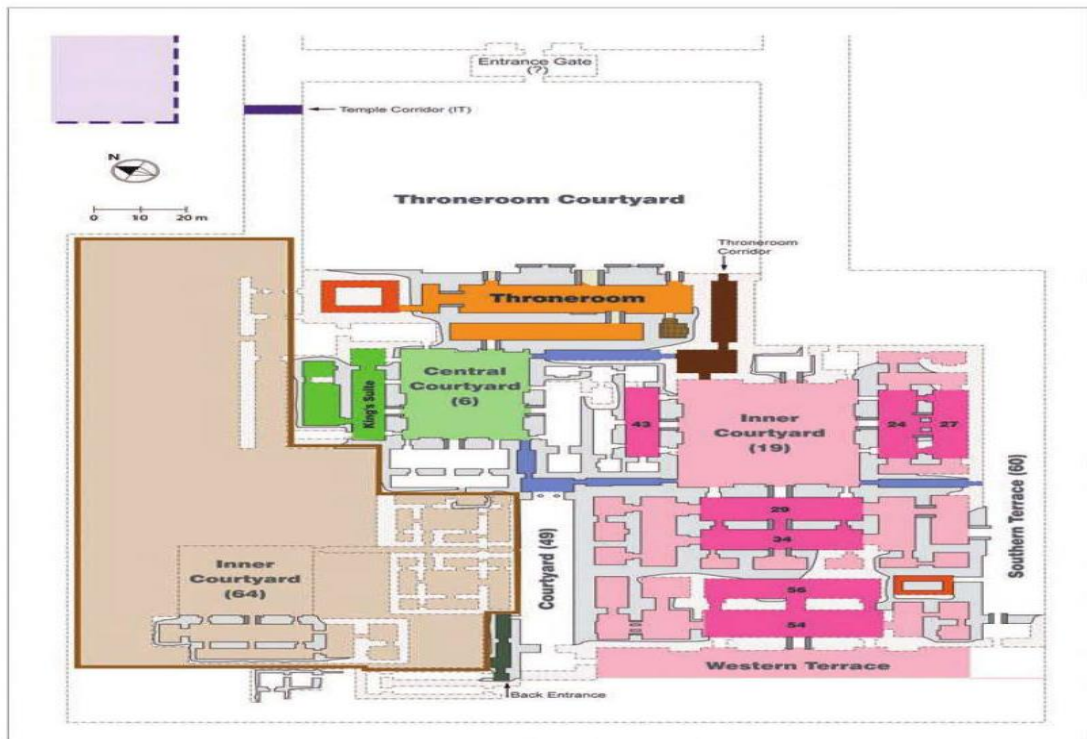
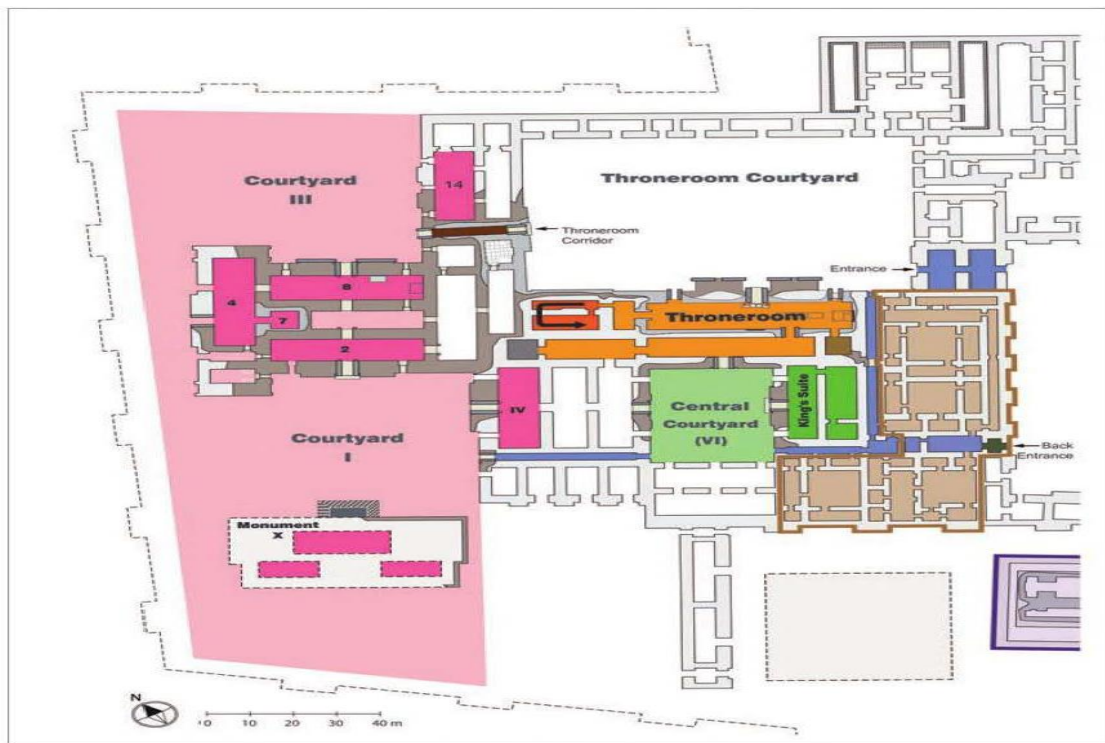
EK-1: RESİMLER

Res. 1.: Kalhu Kuzeybatı Saray Planı

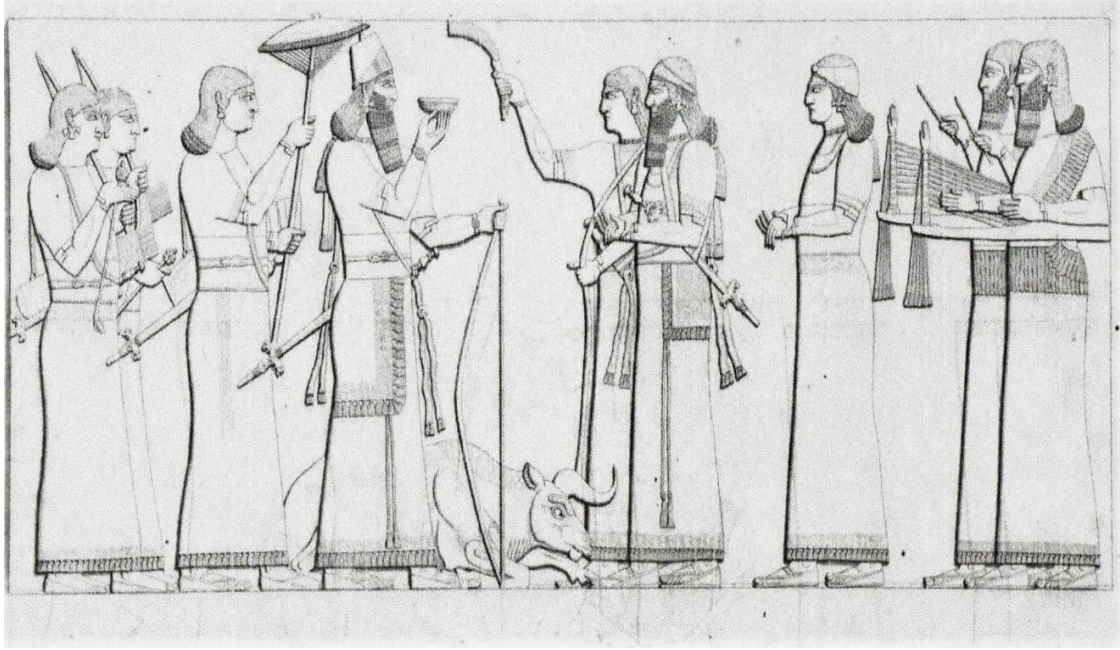
David Kertai, *The Architecture of Late Assyrian Royal Palaces*, University of Oxford Press, United Kingdom 2015, p. 17.

Res. 2.-3.: Dur-šarruken Kaliyet Sarayı ve Ninova Kraliyet Sarayı.

David Kertai, *The Architecture of Late Assyrian Royal Palaces*, University of Oxford Press, United Kingdom 2015, p. 34-35.

Res. 4.: II. Asurnasirpal bir hayvannın üzerine sıvı dökerken, veliaht prens, hadım görevlilerin (sakalsız) ve şa zişni görevlilerinin (sakallı) krala eşlik etmesinin tasviri, Kalhu Sarayı (MÖ 9. yy.).

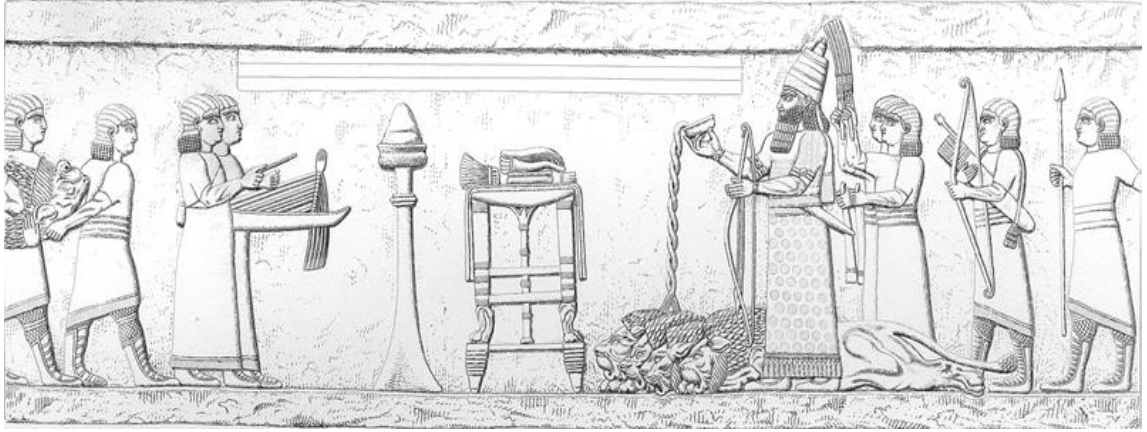
Austen H. Layard, *The Monuments of Nineveh*, ESQ., D.C.L, London 1849, p. 49.

Res. 5.: II. Asurnasirpal'in aslan avı sonrasında kutlama sahnesi, Kalhu Kuzeybatı Sarayı taht odası.

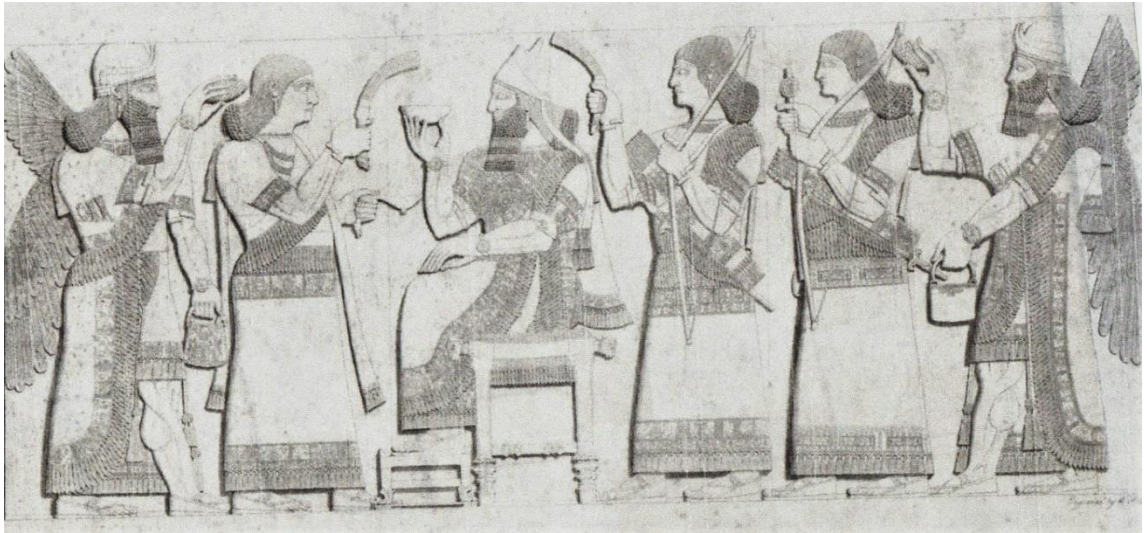
Natalie Naomi May, "Triumph as an Aspect of the Neo-Assyrian Decorative Program", in: Gernot Wilhelm (Ed.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East* (Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2012, p. 465.

Res. 6.: II. Asurnasirpal'in aslan avı sonrasında kutlama sahnesi, Kalhu Kuzeybatı Sarayı.

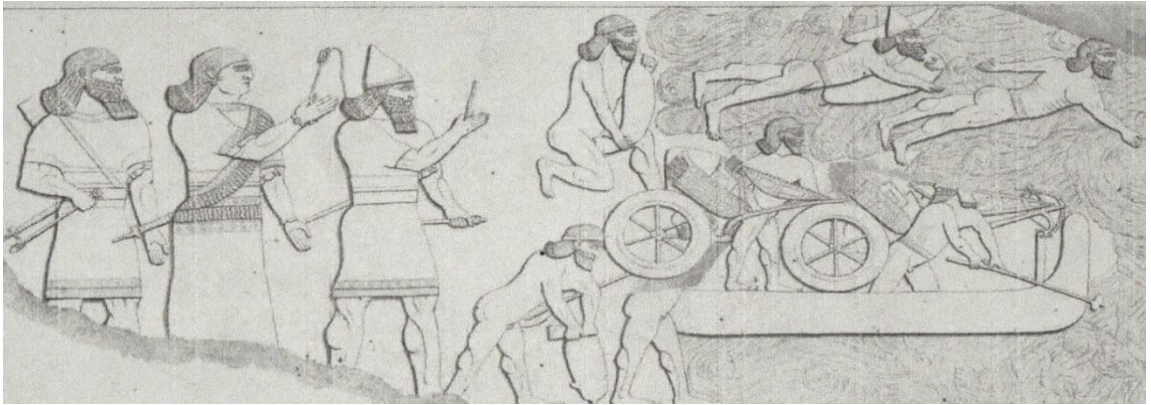
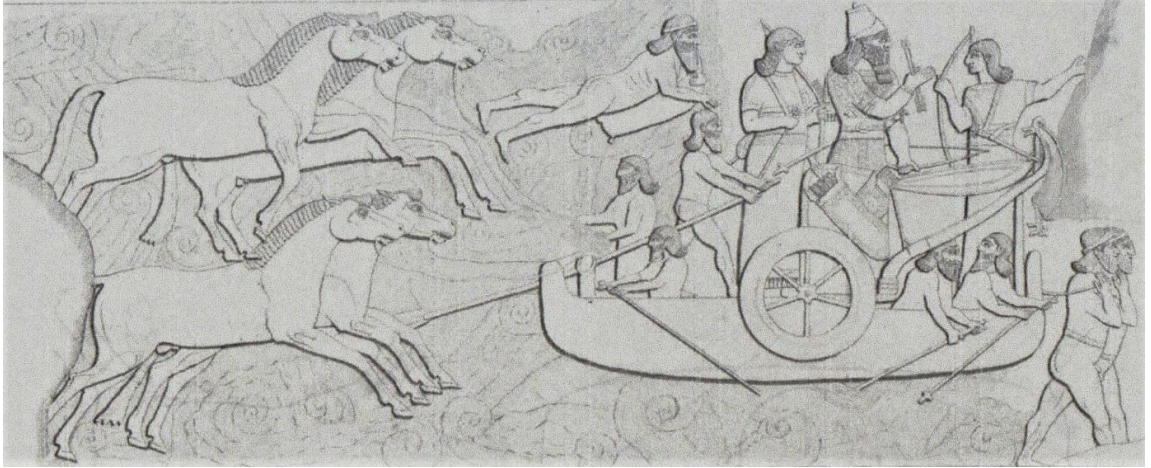
Natalie Naomi May, "Triumph as an Aspect of the Neo-Assyrian Decorative Program", in: Gernot Wilhelm (Ed.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East* (Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20–25 July 2008), Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2012, p. 465.

Res. 7.: Kralın sağ ve solunda yer alan hadım görevliler krala içecek sunarken.

Austen H. Layard, *The Monuments of Nineveh*, ESQ., D.C.L, London 1849, p. 41.

Res. 8-9.: Asur ordusunun taarruz sahnesi.

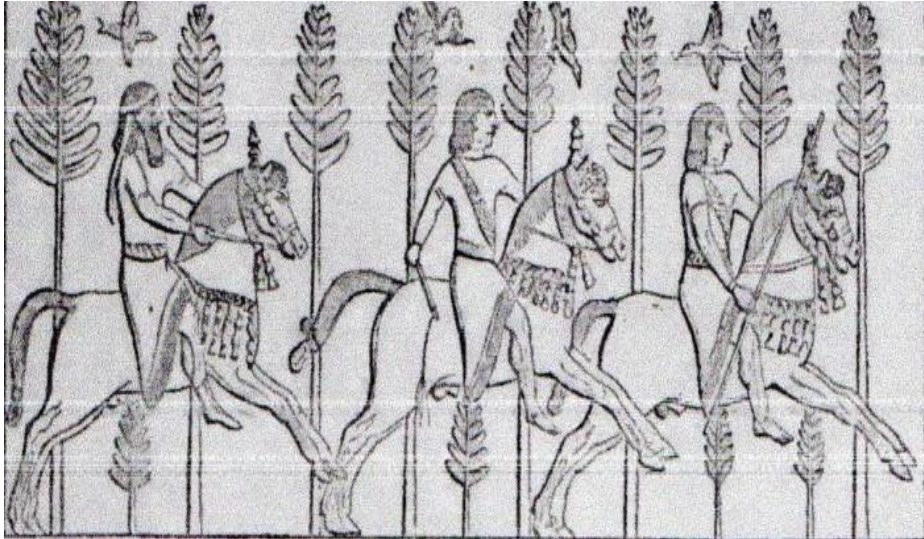
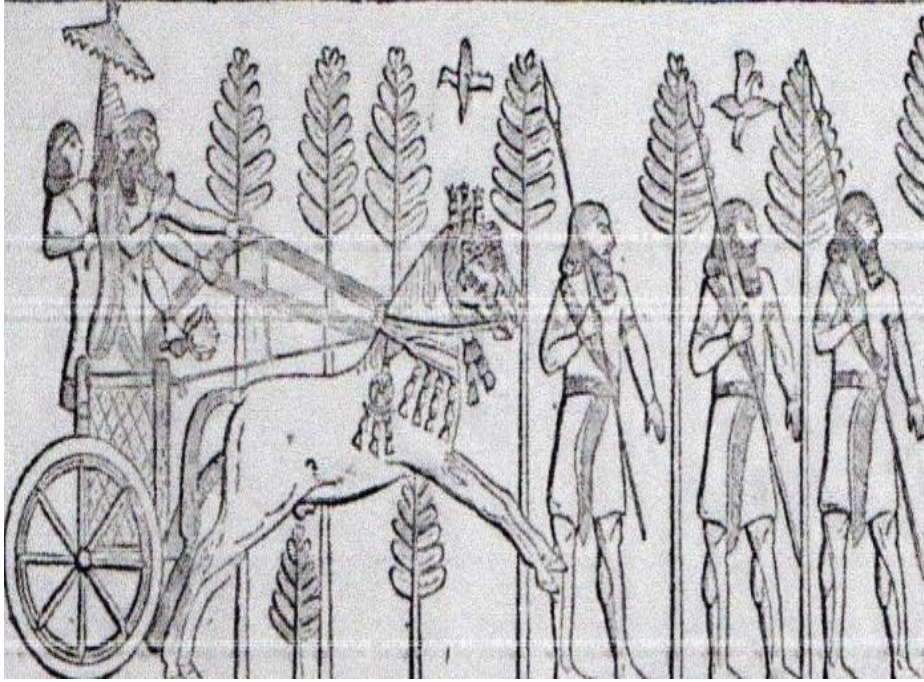
Austen H. Layard, *The Monuments of Nineveh*, ESQ., D.C.L, London 1849, p. 52-53.

Res. 10.: Bir tutsağın, Asur kralından af dileme sahnesi.

Austen H. Layard, *The Monuments of Nineveh*, ESQ., D.C.L, London 1849, p. 62.

Res. 11.-12.: Krala eşlik eden sakallı görevliler (ša ziqni) ve sakalsız hadım görevliler.

James S. Buckingham, *The Buried City of the East, Nineveh: A Narrative of the Discoveries of Mr. Layard and M. Botta at Nimroud and Khorsabad*, National Illustrated Library, London 1851, p. 183.

Res. 13.: Elam zaferi sonrasında Asur kralı Asurbanipal ve Kraliçesi Libbāli-šarrat'ın kraliyet bahçesinde verdikleri ziyafet şölenini betimleyen sahne.

Mehmet-Ali Ataç, “The Charms of Tyranny:” Conceptions of Power in the “Garden Scene” of Ashurbanipal Reconsidered, in: Gernot Wilhelm (Ed.), *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2012, p. 412.

Res. 14.: Hadımların farklı görevlerde rol alabildiğini gösteren bir kabartma.

Ulla S. Koch, “Sheep and Sky: Systems of Divinatory Interpretation”, in: Karen Radner, Eleanor Robson (Eds.), *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford University Press, New York 2011, p. 462.

Res. 15.: Asur kralına içecek sunan bir hadım gevli.

Kim Benzel, Sarah B. Graff, Yelena Rakic, Edith W. Watts, *Art of the Ancient Near East*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2010, p. 5.

Res. 16.: II. Sargon Donemi (MO 721-705) sakalsız kraliyet hizmetkarı.

Austen H. Layard, *The Monuments of Nineveh*, ESQ., D.C.L, London 1849, p. 132.

Res. 17.-19.: Sakalsız kraliyet hizmetkârları.

<https://www.google.com.tr/search?q=eunuch&tbm=isch&tbs=rimg:CZDQ9gkCknzbYQEaNsk7QirB&hl> (11.01.2021, 10:38).

https://www.google.com.tr/search?q=eunuch&tbm=isch&tbs=rimg:CYz6n6_1ydHtqYYiKvTu7LaFE&hl=tr&sa=X&ved=0CBsQuIIBahcKEwiIvrbVsZPuAhUAAAAAHQAAAAAQDw&biw=1349&bih=568 (11.01.2021, 10:52).

Res. 20.: Kralın tahtını taşıyan iki hadım görevli.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Assyrian_eunuchs_carrying_Sargon_I%27s_throne.jpg (11.01.2021, 10:44).

Res. 21.: Kılıç, yay ve ok gibi askeri teçhizatlarıyla bir hadım görevli.

<https://artgallery.yale.edu/collections/objects/200> (11.01.2021, 10:59).

Res. 22: Eski Anadolu toplumlarını gösteren harita.

<https://tarihturklerdebaslar.wordpress.com/2015/03/13/anadolu-uygarliklari>

(24.05.2021, 13:18).

EK-2: TABLOLAR

Tablo 1.: Orta ve Yeni Asur Devleti Dönemi'nde İsimleri Tespit Edilebilen Hadım Görevliler Tablosu.

Orta ve Yeni Asur Devleti Dönemi'nde İsimleri Tespit Edilebilen Hadım Görevliler			
Hadımın Adı	Unvanı	Dönemi	Geçtiği Yer
Libūr-zānin-Aššur	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi (MÖ 1244-1208)	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) I.Tukulti-Ninurta
Adad-šar-nēmeqe	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I. Tukulti-Ninurta Dönemi	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.
Aššur-Mušēzib	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Hadım (<i>ša rēši</i>)	I. Tukulti-Ninurta Dönemi	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.
Eru-mušašri	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.
Šarru-ušanni	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.
Ninurta-ālik-pāni	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.
Šamaš-bēl-kēnāte	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.

Uşur-namkūr-şarri	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>), Kalhu valisi (<i>šaknu</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.
Bēr-[...]	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	I.Tukulti-Ninurta Dönemi?	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.
Muttâ	Hadım (<i>ša rēši</i>)	I.Asur-dan Dönemi (MÖ 1179-1134)	Stefan Jakob, <i>Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur</i> , Leiden 2003.
İli-napiştî-uşur	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	II. Adad-nirari Dönemi (MÖ 911-891)	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) II. Adad-nirari
Nergal-apil-kumua	Hadım, Kalhu'nun yöneticisi (MÖ 873)	II. Asurnasirpal Dönemi (MÖ 883- 859)	SAA 12, 83.
Dayyan-Aşşur	Başkomutan (<i>Turtanu</i>)	III. Salmanassar Dönemi (MÖ 858- 824)	Karen Radner, "Revolts in the Assyrian Empire: Succession Wars, Rebellions Against a False King and Independence Movements", in: John J. Collins- J.G. Manning (eds.), <i>Culture and History of the Ancient Near East</i> , V. 85, Brill, Boston 2016, s. 47.
Aşşūr-būnā'ī-uşur	Hadım, Baş saki (<i>rab šaqe</i>)	III. Salmanassar Dönemi V. Şamşi-Adad Dönemi (MÖ 823-811)	Karen Radner, <i>The Prosopography of The Neo-Assyrian Empire</i> , V. 1, PART I: A, Helsinki 1998, s. 177 (E. Weissert).

Nabû-belû-šallim	Başkomutan Aia- hālu'nin baş hadımı (MÖ 820)	V. Şamşi-Adad Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 90: (KAV 75:9); Karen Radner, 1998, s. 290: (KAV 75 b.e. 14).
Mutarrîş-Aššur	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>), Başkomutan (<i>turtanu</i>) (MÖ 818)	V. Şamşi-Adad Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) V. Şamşi-Adad
İli-ittīa	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Asur valisi (<i>šaknu</i>) (MÖ 817-804)	V. Şamşi-Adad Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) V. Şamşi-Adad
Ninurta-bēlu-uşur	Hadım (MÖ 812)	V. Şamşi-Adad Dönemi	Kazuko Watanabe, “Neuassyrische Siegellegenden”, Orient 29, 1993b, s. 115.
Mutakkil-Marduk	Luşia'nın yöneticisi, Hadım (<i>ša rēši</i>) (MÖ 798)	III. Adad-nirari Dönemi (MÖ 810- 783)	Luis Robert Siddall, <i>The Reign of Adad- nīrārī III</i> , Boston 2013, s. 19.
Bēl-tarşi-ilumma	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Kalhu şehrinin valisi, (MÖ 797) Kâtip (Tupşar) Kalhu ve Hamedi, Sirgana, Temeni ve İaluna topraklarının valisi, MÖ 797 yılının eponmy görevlisi	III. Adad-nirari Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) III. Adad-nirari; Karen Radner, 1998, s. 34 (RIMA 3 A.0.104.2002). Karen Radner, 1998, s. 333 (RIMA 3 A.0.104.2004: 1).
Birtāia/u	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) (MÖ 796)	III. Adad-nirari Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) III. Adad-nirari
(N)inurta- emuqeia/aḫia-šukšid	Fırıncıların ve Çobanların başı (MÖ 796)	III. Adad-nirari Dönemi	Melanie Groß, “Food and drink fort he palace The management of foodstuffs in Neo- Assyrian times

			and beyond”, <i>Imperium and Officium</i> , 2013, s. 16.
Remmani-ilu	Kalḫu şehrinin valisi Bēl-tarši-ilumma'nın hadımı (<i>ša rēši</i>) (MÖ 796)	III. Adad-nirari Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) III. Adad-nirari
Adad-nasir	Mannu-ki-Assur'un hadımı Guzana'nın yöneticisi (MÖ 793)	III. Adad-nirari Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 30.
Šamaš-nasir	Aššur tapınağının defterdarı-saymanı (<i>masennu/abarakku</i>) (MÖ 788)	III. Adad-nirari Dönemi	SAA 12, 1
Nabû-šarru-uşur	Rimusu'nun yöneticisi (MÖ 786)	III. Adad-nirari Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) III. Adad-nirari
Bēl-daiāni	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	III. Adad-nirari Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) III. Adad-nirari
Aššur-bēla-uşur	Raşappa topraklarının valisi hadım Palil/Nergal-ēriş'in hadımı (<i>ša rēši</i>)	III. Adad-nirari Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) III. Adad-nirari
Šamši-ilu	Saray komutanı, Başkomutan	III. Adad-nirari Dönemi	Luis Robert Siddall, 2013, s. 25.
Aḫu-lāmur	Hadım (<i>ša rēši</i>)	III. Adad-nirari Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 82.
Nabû-dur-belīa	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	III. Adad-nirari Dönemi	SAA 12, 6; Karen Radner, 1998, s. 333.
NN	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	III. Adad-nirari	SAA 12, 7; 8
Šamaš-kumu'a	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) (MÖ 783)	III. Adad-nirari	Karen Radner, 1998, s. 18, 23, 261, 347 (CTN 2 17).; Heather D. Baker, <i>Prosopography of</i>

			<i>the Neo-Assyrian Empire</i> , V. 3, Part 1, Helsinki 2002, s. 980 (CTN 2 57 r. 14).
Īlu-eppaš	Baş hadımın hadımı ? (MÖ 783)	III. Adad-nirari Dönemi	Heather D. Baker, 2002, s. 1087 (CTN 2 17 r. 19; CTN 2 17 r. 22).
Urdu-Aia	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kalhu	III. Adad-nirari Dönemi	Melanie Groß, <i>The Structure and Organisation of the Neo-Assyrian Royal Household</i> , PhD Thesis, University of Vienna, Leiden 2014, s. 247.
Šarru-munammir	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kalhu	III. Adad-nirari Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 247.
Šamaš-upaḥḥīr	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kalhu	III. Adad-nirari Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 247.
Nabû'a	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kalhu	III. Adad-nirari Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 247.
NN	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	III. Adad-nirari Dönemi?	SAA 12, 18
Sin-ēṭir	Baş hadımın evinin yöneticisi, Kalhu valisi Bēl-tarši-ilumma'nın kardeşi (MÖ 783) Hadım (<i>ša rēši</i>) Kâtip (Ṭupšar) MÖ 779	III. Adad-nirari Dönemi IV. Salmanassar Dönemi	Heather D. Baker, 2002, s. 1132 (CTN 2 20:5, 15).
Bel-isse'a	Kalhu valisi Bēl-tarši-ilumma'nın hadımı, Köy müdürü Kalhu valisi Bēl-tarši-ilumma'nın hadımı	III. Adad-nirari Dönemi IV. Salmanassar Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 175 (CTN 2 35 r. 5).; s. 277 (CTN 2 34: 2,8, 13).; s. 317 (CTN 2 33-34); s. 333 (CTN 2 33:6, CTN 2 34:6).

Palil/Nergal-ēriš	<p>Nēmed-İssār, Apqu, Mari şehirlerinin valisi,</p> <p>Raşappa, Qatnu topraklarının valisi,</p> <p>Dūr-Katlimmu, Kār-Aššūr-nāšir-apli, Sirqu şehirlerinin valisi,</p> <p>Laqê, Hīndānu topraklarının valisi,</p> <p>Anat şehrinin valisi,</p> <p>Suḥu topraklarının (ve) (Ana)-Aššūr-(utēr)-aşbat şehrinin valisi</p> <p>Hadım (<i>ša rēši</i>) Saray memuru</p>	<p>III. Adad-nirari Dönemi</p> <p>IV. Salmanassar Dönemi</p>	<p>Royal Inscriptions of Assyrian (RIA)</p> <p>III. Adad-nirari</p>
İštar-dūri	<p>Başkomutan Nergal-ilāya'nın hadımı</p> <p>Nasibina'nın (Nusaybin) yöneticisi (MÖ 774)</p>	<p>III. Adad-nirari Dönemi</p> <p>IV. Salmanassar Dönemi</p>	<p>Royal Inscriptions of Assyrian (RIA)</p> <p>III. Adad-nirari</p>
Nabû-tuklatū	<p>Kalhu saray kâtibi (Tuṣar)</p>	<p>III. Adad-nirari Dönemi</p> <p>IV. Salmanassar Dönemi</p>	<p>Gerson Galil, <i>The Lower Stratum Families in the Neo-Assyrian Period</i>, Brill, Boston 2007, s. 47-48.</p>
Pān-Aššūr-lāmur	<p>Asur valisi,</p> <p>MÖ 776 yılının eponmy görevlisi</p> <p>Arbail valisi</p> <p>MÖ 759 yılının eponmy görevlisi</p>	<p>III. Adad-nirari Dönemi</p> <p>IV. Salmanassar Dönemi</p> <p>III. Asur-dan Dönemi (772-755)</p> <p>II. Sargon Dönemi (MÖ 721-705)</p>	<p>Heather D. Baker, 2002, s. 984.</p>

Bel-Harran-beli-uşur	Saray muhafızı ve saray habercisi (<i>nāgir ekalli</i>), MÖ 782 Tell Abta şehrinin yöneticisi	IV. Salmanassar Dönemi (MÖ 782-773) III. Tiglat-pileser Dönemi (MÖ 745-727)	Karen Radner, "Royal Decision-Making: Kings, Magnates, and Scholars", <i>Oup Uncorrected Proof</i> , 2011, 358-379. s. 360.
Aşşur-da'inanni	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Mazamua valisi ve MÖ 733 yılının eponymisi	III. Tiglat-pileser Dönemi (MÖ 745-727)	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) III. Tiglat-pileser Karen Radner, 1998, s. 177.
Mannu-kī-ahhē	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kalhu	III. Tiglat-pileser Dönemi	SAA 6, 22.
Aşşur-dūru-uşur	Kalhu valisi Bel-dan'ın hadımı	III. Tiglat-pileser Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 180 (CTN 2 99A: 1, CTN 2 99 B: 1).
Mušallim-İssar (MÖ 742-713)	Baş hadımın köy yöneticisi	III. Tiglat-pileser, V. Salmanassar (MÖ 726-722) II. Sargon (MÖ 721-705) dönemleri	Gerson Galil, 2007, s. 49-50.
Nabû-şarru-uşur	Valinin hadımı	III. Tiglat-pileser Dönemi veya II. Sargon Dönemi	SAA 19, 116.
Uaianiara	Hadım (<i>ša rēši</i>)	III. Tiglat-pileser Dönemi veya II. Sargon Dönemi	SAA 19, 195.
Rēmani-Adad	Kalhu'da kıdemli bir görevli, kralın hadımı Kalhu	III. Tiglat-pileser Dönemi veya II. Sargon Dönemi	Heather D. Baker, 2002, s. 1038.

Nabu-ahu-iddina	Hadım (<i>ša rēši</i>)	II. Sargon Dönemi (MÖ 721-705)	Neo-Assyrian Literary
Mardî	Hadım (<i>ša rēši</i>) Dur Šarrukin	II. Sargon Dönemi	SAA 1, 132.
Pan-Aššur-lamur	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Saray habercisi (<i>nāgir ekalli</i>)	II. Sargon Dönemi	SAA 1, 156-157.
Urda-İssar	Saki, Til-Barsip’li Aššur- ila’i’nin hane halkındaki dört hadımdan biri	II. Sargon Dönemi	SAA 1, 184.
Şil/li-Šamaš	Tatlıcı, Til-Barsip’li Aššur- ila’i’nin hane halkındaki dört hadımdan biri	II. Sargon Dönemi	SAA 1, 184.
Bel-deni-amur	Aşçı, Til-Barsip’li Aššur- ila’i’nin hane halkındaki dört hadımdan biri	II. Sargon Dönemi	SAA 1, 184.
Patamû	Til-Barsip’li Aššur- ila’i’nin hane halkındaki dört hadımdan biri	II. Sargon Dönemi	SAA 1, 184.
Zazî	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Ninova	II. Sargon Dönemi	SAA 6, 26-27.
Nergal-šarru-uşur	Baş’nın hadımı (<i>ša rēši</i>)	II. Sargon Dönemi	SAA 6, 30.
Nabû-zero-ibni	Ru’uyalı hadım (<i>ša rēši</i>) Arrapha	II. Sargon Dönemi	SAA 15, 1.
[...]zû	...’nın hadımı (<i>ša rēši</i>)	II. Sargon Dönemi	SAA 15, 132.
Nabû-epuş	Hadım (<i>ša rēši</i>)	II. Sargon Dönemi	SAA 15, 182.
Ereš-ilu	Hadım (<i>ša rēši</i>)	II. Sargon Dönemi	SAA 15, 182.

Aššūr-rēšūwa	Kraliçenin kâtibi (Tuþsar) ve hadımı (Kalhu) MÖ 709	II. Sargon Dönemi	SAA 6, 31.
Aššūr-šallim ya da Adad-bāni/ibni	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>), (Kalhu) Birlik komutanı (Kalhu)	II. Sargon Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 217. Karen Radner, 1998, s. 26.
Bel-Ḫarrān-dūri	Hadım ve askeri görevli (Kalhu)	II. Sargon Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 302.
Sīn-šarru-uşur	Assur'da aktif olan bir kraliyet hadımı (MÖ 708) Asur	II. Sargon Dönemi	Heather D. Baker, 2002, s. 1145.
Sadūnu	Kraliyet hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) (MÖ 708) Asur	II. Sargon Dönemi	Heather D. Baker, 2002, s. 1059.
Kummāiu	Kraliyet hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Asur	II. Sargon Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 242.
Dādi-[...]	Hadım (<i>ša rēši</i>) (Kalhu)	II. Sargon Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 365.
Šulmu-bēli-laşme	Hadım (<i>ša rēši</i>) (Kalhu)	II. Sargon Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 249.
Nuḫşāia	Hadım (<i>ša rēši</i>) (Kalhu)	II. Sargon Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 248.
Šarru-kettu-iram	Hadım (<i>ša rēši</i>)	II. Sargon Dönemi?	SAA 7, 32.
Nabû-remanni	Hadım (<i>ša rēši</i>) Dur Şarrukin	II. Sargon ve daha sonraki bir dönem	Heather D. Baker, 2002, s. 1069.
İma'in	Hadım (<i>ša rēši</i>) Babil	II. Sargon veya Sanherib Dönemi (MÖ 704-681)	SAA 17, 139.
Bel-ibni	Hadım (<i>ša rēši</i>)	II. Sargon veya Sanherib Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 305.
Nabû-duru-uşur	Sarayın aççısı, hadım (<i>ša rēši</i>) MÖ 687 Kalhu	II. Sargon Dönemi Sanherib Dönemi	SAA 6, 31. SAA 15, 132. SAA 6, 152.

	Ana kraliçe'nin hadımı Ninova	Asarhaddon Dönemi (MÖ 680-669) Asurbanipal Dönemi (MÖ 668-630/627)	SAA 7, 5.
Rēmūt-Nergal	Harem müdiresinin hadımı	MÖ 8.yy'ın başı	SAA 14, 177.
Kaqqadanu	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Sanherib Dönemi	SAA 6, 120.
Tikusu	Hadım (<i>ša rēši</i>) (MÖ 689)	Sanherib Dönemi	Heather D. Baker, 2002, s. 1151.
Ruradidi	Harem yöneticisinin hadımı (MÖ 687)	Sanherib Dönemi	SAA 6, 152.
Adad-issē'a	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kalhu	MÖ 8. yy	Melanie Groß, 2014, s. 249.
İqbi-Bel	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kalhu	MÖ 8. yy	J.V. Kinnier Wilson, <i>The Nimrud Wine List</i> , London 1972, s. 127.
Šamaš-aḫu-uşur	Hadım (<i>ša rēši</i>)	MÖ 8. yy?	Melanie Groß, 2014, s. 250.; Kazuko Watanabe, 1993b, s. 117.
NN	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>)	Asarhaddan Dönemi (MÖ 680-669)	SAA 04, 33; 95.
İlu-işbatanni	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) (MÖ 672) Ninova	Asarhaddan Dönemi	SAA 6, 283: 13.
Aššūr-nāşir	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>), (krala karşı bir komploda yer alıyor) (MÖ 670)	Asarhaddan Dönemi	SAA 10, 377: r. 1.
Atar-ili/ī	Šamaš-şumu-ukin'in hadımı (Veliaht prens) (MÖ 670)	Asarhaddan Dönemi	SAA 6, 287: 13.
Aššūr-bēlu-ka'in	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kâtip (Tupşar)	Asarhaddan Dönemi	SAA 16, 34.

Awīānu	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asarhaddan Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 328.
Bar-ūri	Hadım (<i>ša rēši</i>), Guzana'da faaliyet gösteren Sam'al Bel-rakkab tapınağında kült memuru	Asarhaddan Dönemi	SAA 16, 63; Karen Radner, 1998, s. 274.
Humbappi	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asarhaddan Dönemi	SAA 16, 146.
Šarru-nuri	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Asarhaddan Dönemi	SAA 10, 294.
Nabû-duru-kuşur	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Asarhaddan Dönemi	SAA 6, 228.
Ša-Nabû-šu	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>) Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>) Ša-Nabû-šu eponmy yılı	Asarhaddan Dönemi Asurbanipal Dönemi (MÖ 668-630/627)	SAA 4, 9; 63; 78-80; 88; 96-99; 11, 37; 18, 125. SAA 14, 60-61.
Milki-nuri	Kraliçenin hadımı (MÖ 671) Ninova Kraliçenin hadımı (MÖ 668)	Asarhaddan Dönemi Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 2-4; Karen Radner, 1998, s. 47, 328, 389. SAA 14, 5; Karen Radner, 1998, s. 35, 79, 103, 243, 245, 279, 301.
Nabû-eriba	Kâhin ve Aşşur tapınağının rahibi Akkullānu'nin hadımı Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asarhaddan Dönemi Asurbanipal Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 95. SAA 11, 84. SAA 21, 28.
Bēl-iddina	Kullimmeri şehrinin valisi (<i>šaknu</i>) ve hadım (<i>ša rēši</i>)	Asarhaddan Dönemi Asurbanipal Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 312.
Na'id-ilu	Hadım (<i>ša rēši</i>) Babil	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 18, 20.
Šulmu-šarri	Kuşiteli hadım (<i>ša rēši</i>)	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi'nin başları	SAA 7, 47.

Dari-šarru	Kuşiteli hadım (<i>şa rēři</i>) Ninova	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi'nin başları	SAA 7, 47.
Dādi-iqbi	Ninova Sarayı'nda hadım görevli (<i>şa rēři</i>) Ninova	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5: i 22.
Ṭab-şar-...	Hadım (<i>şa rēři</i>)	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 8, 528.
Aḥḥēřāia	Bir kâhinin görevden alınmasından sorumlu iki kişiden biri	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 8, 528.
Ařřūr- [...]	Ana kraliçenin hadımı	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5: i 32.
Būlu-zakru	Ninova Sarayı'nda hadım görevli (<i>şa rēři</i>) Ninova	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5: ii 48.
Muşezib-Aşşur	Hadım (<i>şa rēři</i>), iki tekerlekli araba sürücüsü Ninova	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5; 9.
Pan-[...]	Ana kraliçenin hadımı Ninova	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5.
NN	Hadım (<i>şa rēři</i>)	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5.
[...-dam]miq	Hadım (<i>şa rēři</i>) Ninova	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5.
[...]ru	[...]nın hadımı (<i>şa rēři</i>)	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5.
NN	Ana kraliçenin hadımı	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5.
Aşşur-[...]	Ana kraliçenin hadımı Ninova Hadım (<i>şa rēři</i>)	Asarhaddan Dönemi veya Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 5. SAA 7, 113.

İlî	Hadım (<i>ša rēši</i>) (MÖ 668) Asur	Asurbanipal Dönemi (MÖ 668-630/627)	Karen Radner, 1998, s. 342.
Ahu-lamur	Šamaš-abu'a'nın hizmetkârı, Hadım (<i>ša rēši</i>) (MÖ 667)	Asurbanipal Dönemi	SAA 6, 309.
Nabû-šarru-uşur	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>) Asurbanipal'in baş hadımı (<i>rab ša rēši</i>) (MÖ 657) Nabû-šarru-uşur'un eponmy yılı	Asurbanipal Dönemi Asurbanipal Dönemi	SAA 4, 267; 270- 272; 292; 299. SAA 12, 26; 27; 28. SAA 14, 54. SAA 21, 14. SAA 14, 100.
Balṭi-Aia	Hadım (<i>ša rēši</i>), (Kral, onun cenazesi ve mezarıyla alakadar olmuş) (MÖ 657)	Asurbanipal Dönemi	SAA 12 25:11, 28; 12 25: r. 19. Karen Radner, 1998, s. 261.
Dannaia	Hadım (<i>ša rēši</i>) Hadım (<i>ša rēši</i>) ve kâhin (Bārû/bēl tēmi) Ninova'dan (MÖ 652-650)	Asurbanipal Dönemi	SAA 4, 281; 300. Karen Radner, 1998, s. 376.
Marduk-šuma-ibni	Urtaku'nun hadımı (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) Asurbanipal
İtunî	Elam topraklarının kralı Teumman'nın hadımı (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	Royal Inscriptions of Assyrian (RIA) Asurbanipal
Bel-ibni	Başkomutan (<i>turtānu</i>), Kraliyet hadımı (<i>ša- rēši ša šarri</i>), Vali (<i>šākin tēmi/ šaknu</i>)	Asurbanipal Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 307.
Aššūr-issē'a	Hadım (<i>ša rēši</i>) Asur Hadım (<i>ša rēši</i>) (MÖ 646)	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 62. SAAB 9, 79: r 5.
Šamaš-šabatanni	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	SAA 4, 285.
Aššur-da'in-šarru	Kâhin (Bārû/bēl tēmi)	Asurbanipal Dönemi	SAA 4, 337.

NN	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	SAA 6, 318; 12, 29; 21, 152.
Nabû-qati-şabat	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Asurbanipal Dönemi	SAA 6, 318.
[...]aia	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	SAA 7, 4.
Nergal-nāşir	Hadım (<i>ša rēši</i>) Asur	Asurbanipal Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 252.
Amurru-ētir	Hadım (<i>ša rēši</i>) Dur İllil	Asurbanipal Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 251.
İdri-Aia	Hadım (<i>ša rēši</i>) (MÖ 633)	Asurbanipal Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 264.
Marduk-şarru-uşur	Veliht prensin baş hadımı (MÖ 631) Kâhin (Bārû/bēl tēmi)	Asurbanipal Dönemi	SAA 3, 20. SAA 7, 4. SAA 21, 134.
Nabû-şezibanni	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) Kraliyet mezarlarını denetleyen yönetici	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 60-61. Karen Radner, 1998, s. 213.
Ninuayu	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 15; 17; 18; 20; 21.
Abdâ	Tapınak sorumlusu, Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 62.
Nabû-gamil	Hadım (<i>ša rēši</i>), Kraliyet mezarlarında görevli muhafız	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 62.
Şulmu-şarri	Hadım (<i>ša rēši</i>), Kraliyet mezarlarında görevli muhafız	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 62.
Şulmu-şarri-iqbi	Kraliyet hadımı (<i>ša rēš šarre</i>) (MÖ 630) Dur Katlimmu		Heather D. Baker, 2002, s. 1069.
Kunāia	Hadım (<i>ša rēši</i>), Asur	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 62.
Nusku-ila'i	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 94-95.

[...]-ila'ı	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 100.
Tarditu-Aššur	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 146.
Pan-İssar-lamur	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Asurbanipal Dönemi	SAA 14, 441.
Aia-šarru-ibni	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 93.
İl-iāba	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	SAA 12, 90.
Hiibalali	Hadım (<i>ša rēši</i>) Dur-katlimmu	Asurbanipal Dönemi	Melanie Groß, 2014, s. 252.
Teispes	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi	SAA 21, 134.
Šamaš-šarru-uşur	Veliht prensin baş hadımı Tüccar ve faizci Kalhu	Asurbanipal Dönemi ve sonrası	SAA 7, 4. Joan-David Oates, <i>NIMRUD An Assyrian Imperial City Revealed</i> , British School of Archaeology in Iraq, London 2001, s. 317.
Şil-Bēl-dalli	Kalhu'dan veliht prensın ev halkının denetçisi ve hadım	Asurbanipal Dönemi ve sonraki dönemler	Heather D. Baker, 2002, s. 1172.
(La)-dagil-ili	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kalhu	Asurbanipal Dönemi ve sonraki dönemler	Heather D. Baker, 2002, s. 1172.
Şammu-balaṭi	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Asurbanipal Dönemi veya sonrası	SAA 14, 54.
Salmānu-dān	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asurbanipal Dönemi veya sonraki dönemler	Heather D. Baker, 2002, s. 1078.
Naşir-ilu	Hadım (<i>ša rēši</i>) Dur-katlimmu	Asurbanipal Dönemi veya sonraki dönemler	Melanie Groß, 2014, s. 253.
Mannu-kī-Arbail	Hadım (<i>ša rēši</i>) Asur	Asurbanipal Dönemi veya sonraki dönemler	Melanie Groß, 2014, s. 253.

Ḫur-ašu	Hadım (<i>ša rēši</i>) Asur	Asurbanipal Dönemi sonrası	Melanie Groß, 2014, s. 255.
Mār-šarri-ilāṭ	Hadım (<i>ša rēši</i>) Guzana	Asurbanipal Dönemi sonrası	Melanie Groß, 2014, s. 255.
Milkî	Hadım (<i>ša rēši</i>) Guzana	Asurbanipal Dönemi sonrası	Melanie Groß, 2014, s. 255.
Sin-šarru-ibni	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Asur-etil-ilani Dönemi (MÖ 630/27-625)	SAA 12, 35.
Sin šumu lešir	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>) Kral	Asur-etil-ilani Dönemi Sin šumu lešir Dönemi (MÖ 626-625)	SAA 12, 36:7, 15. SAA 12, 35:7, 23.
Aššūr-rēmanni	Veliaht prensin baş hadımı (MÖ 621) MÖ 617 yılının eponymisi	Sin-šarru-iškun Dönemi (MÖ 624-612)	SAA 14, 47. SAA 14, 170.
Nabû-tapputi-alik	MÖ 613 yılının eponymisi ve veliaht prens baş hadımı	Sin-šarru-iškun Dönemi	Karen Radner, 1998, s. 14.
Bel-ibašši-duri	Veliaht prensin hadımı	MÖ 7. yy	Karen Radner, 1998, s. 105.
Bel-İngal-duri	Veliaht prensin Hadımı Ninova	MÖ 7. yy	SAA 14, 205.
Šumāia	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	MÖ 7. yy	SAA 14, 473.
Nabû-killanni	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	MÖ 7. yy	SAA 14, 473.
Mannu-ki-Adad	Hadım (<i>ša rēši</i>) (?) Ninova	MÖ 7. Yy	SAA 14, 262.
Nabû-nadin-ahhe	Veliaht prensin hadımı Ninova	MÖ 7. yy	SAA 14, 178.
NN	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 7, 7
[...]-šarru-uşur	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 7, 9
[...]-eriba	Hadım (<i>ša rēši</i>) Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 7, 9. SAA 7, 130.
Muqalli(l)-kabti	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 7, 33.
NN	Baş hadım NN'nin eponmy yılı	Dönem belirtilmemiş	SAA 11, 52.

[...]-İssar	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 11, 196.
[...]-ana-kaša-atkal	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 11, 196.
İssaran-musallim	Baş hadım (<i>rab ša rēši</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 11, 221.
NN	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 12, 18.
NN	Kralın hadımı (<i>ša rēš šarre</i>)	Dönem belirtilmemiş	SAA 12, 96.
[..ş]u	Hadım (<i>ša rēši</i>) Ninova	Dönem belirtilmemiş	SAA 14, 364.
İlu-uşur	Hadım (<i>ša rēši</i>)	Dönem belirtilmemiş	Melanie Groß, 2014, s. 256.

Tablo 2.: Hitit Devleti Dönemi İsimleri Tespit Edilebilen Hadım Görevliler Tablosu.

Hitit Devleti Dönemi İsimleri Tespit Edilebilen Hadım Görevliler			
İsim	Dönem	Unvanı	Geçtiği Yer
Alalime/i	III. Hattuşili Dönemi (MÖ 1267-1237)	LÚ.SAG (Hadım)	Ilan Peled, 2013, s. 793.; J. D. Hawkins, 2001, s. 228.; R. T. Bilgin, 2018, s. 333.; Clelia Mora, 2009, s. 19.; Matteo Vigo, 2016, s. 346.
Anuwanza	III. Hattuşili Dönemi sonu (MÖ 1237) ve IV. Tuthalia Dönemi (MÖ 1237-1209) başı (MÖ 1237)	LÚ. SAG (Hadım) DUB. ŠAR (Kâtip) UGULA E.GAL (Saray denetmeni) EN ^{URU} Nerik (Nerik valisi)	Shai Gordi, 2008, s. 33.; J. D. Hawkins, 2001, s. 224.; R. T. Bilgin, 2018, s. 326.
Tuwattaziti	III. Hattuşili Dönemi sonu (MÖ 1237) ve IV. Tuthalia Dönemi başı (MÖ 1237)	LÚ. SAG (Hadım) LÚA.ZU (Hekim) LÚA.ZU.SAG (Baş Hekim)	Shai Gordi, 2008, s. 105-107.; R. T. Bilgin, 2018, s. 330.
Tarhu(nta)nani	III. Hattuşili veya IV. Tuthalia dönemi	LÚ. SAG (Hadım) MAGNUS.PASTOR (Çobanların denetmeni)	Ilan Peled, 2013, s. 792.; J. D. Hawkins, 2001, s. 224.; R. T. Bilgin, 2018, s. 282.
Zuzulli (Zuzzu)	III. Hattuşili ve IV. Tuthalia dönemi	LÚ. SAG (Hadım) Karkamiş kralının <i>kartappusu</i> (araba sürücüsü)	R. T. Bilgin, 2018, s. 331.; Clelia Mora, 2010, s. 176.; R. T. Bilgin, 2018, s. 319.
EN-tarwa	IV. Tuthalia Dönemi başı	LÚ. SAG (Hadım) DUB. ŠAR (Kâtip) UGULA E.GAL (Saray denetmeni)	Shai Gordi, 2008, s. 33.; R. T. Bilgin, 2018, s. 327.

Palla	IV. Tuthalia Dönemi başı	LÚ. SAG (Hadım) LÚDUB. ŠAR(Kâtip) [EN ^{URU} H]urme (Hurme valisi)	Shai Gordi, 2008, s. 33.; R. T. Bilgin, 2018, s. 327.
Aliziti	IV. Tuthalia ve sonrası	SAG LUGAL (Kralın saray görevlisi)	R. T. Bilgin, 2018, s. 325.
Taprammi	MÖ 13. yy.	LÚša rēši ekalli (Saray hadımı) MAGNUS.EUNUCHUS (Baş Hadım) DUB. ŠAR (Kâtip)	Ilan Peled, 2013, s. 790.; J. D. Hawkins, 2001, s. 225.; Shai Gordi, 2008, s. 32.; R. T. Bilgin, 2018, s. 329.; Clelia Mora, 2009, s. 19-21.
Astiwassu	MÖ 13. yy. sonrası	MAGNUS.EUNUCHUS (Baş Hadım)	Ilan Peled, 2013, s. 791.
Runzi/apia	Geç İmparatorluk Dönemi	LÚ. SAG (Hadım)	Shai Gordi, 2008, s. 38.; R. T. Bilgin, 2018, s. 319.
Armawalwi	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım) MAGNUS.PASTOR (Çobanların denetmeni)	Ilan Peled, 2013, s. 792.; R. T. Bilgin, 2018, s. 287.
Saria	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım) MAGNUS.PASTOR (Çobanların denetmeni)	Ilan Peled, 2013, s. 792.; R. T. Bilgin, 2018, s. 288.
Pihamuwa	Dönem belirtilmemiş	PITHOS.VIR.DOMINUS, EUNUCHUS ₂ (Saray hadımı) MAGNUS.EUNUCHUS (Baş Hadım)	Ilan Peled, 2013, s. 793.; Clelia Mora, 2010, s. 174.; R. T. Bilgin, 2018, s. 319.
Taghulinu	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım) Ugarit sarayında yüksek bir memur, Bir kraliyet elçisi, Saray kahini ve Ugarit valisi	Ilan Peled, 2013, s. 793.
Piha-tarhunta	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	J. D. Hawkins, 2001, s. 224.; R. T. Bilgin, 2018, s. 324.; Clelia Mora, 2010, s. 174.; Matteo Vigo, 2016, s. 348.

[...] anzi-Teššub	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	J. D. Hawkins, 2001, s. 224.; R. T. Bilgin, 2018, s. 331.
İn(n)arawa	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	Clelia Mora, 2009, s. 18.; Clelia Mora, 2010, s. 177.
Ki-la²-ni² (Kilani?)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım) DUB.ŠAR (Kâtip)	Shai Gordi, 2008, s. 32.; Clelia Mora, 2010, s. 178.
Nanuwa	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	Clelia Mora, 2010, s. 177.; R. T. Bilgin, 2018, s. 320.
Saria	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	Clelia Mora, 2010, s. 179.
Pukana	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	Clelia Mora, 2010, s. 179.
Azatarhunta	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	J. D. Hawkins, 2001, s. 228.; Shai Gordi, 2008, s. 32.
(Lulaku/Kulalu?)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	Shai Gordi, 2008, s. 32.
(Kukku?)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	Shai Gordi, 2008, s. 32.
Uku	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 319.
Tiwatamuwa	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	Clelia Mora, 2009, s. 18.
Ana[...] (á-na-x²)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 334.
Anamuwa²	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 334.
Aniwa/ina (á-ni-wà/i-na)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 334.
Ara/i-Inara²	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 334.
Ar(a/i)li²	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 334.
Armamuwa	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 334.

Armapihami	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 334.
(A)suta[?] (su²-tà)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
İatar(a)wa (i(a)-tara/i-wà/i)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
İarinu (i(a)+ra/i-nú-u)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
Kiz[i...] (ki-zi/a²-L. 201²)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
Kulazi/a (ku-la-zi/a)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
Lula(ku)[?] (lu-la(-)ku²)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
Ma...la (ma-L. 54 -la)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
Mami...[?] (ma-mi-x²)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
Masaia	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 336.
Mihanti[?]	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 336.
Pa-á-G.	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 336.
Satuha (sà-tu-ha)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 337.
Tā (Ta-a)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 337.
Tarupasani[?]	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 337.
Tuwazi/a (tu-wa/i-zi/a)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 335.
Zā[?] (Zi/a²-a)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 337.
Zuwanna (L. 285(-wa/i)-na)	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 337.
[...]-mi-[...]	Dönem belirtilmemiş	LÚ. SAG (Hadım)	R. T. Bilgin, 2018, s. 337.